

LETTER-OEFENINGEN.

VOOR

1791.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

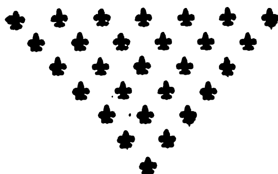
tot Fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen, betrekkelyk.

EERSTE STUK.

VOOR

1791.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By J. YNTEMA.
1791.

BODLEIANA · BIBLIOTHECA

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

VOOR 1791.

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

Verhandelingen, raakende den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst, uitgegeeven door TEYLER's Godgeleerd Genootschap. *Te Haarlem by* J. Enschedé en Zoonen, *en* J. van Walré 1790. *Behalven het Voorberigt*, 219 *bladz. In gr. quarto.*

Het Prys-voorstel in dit Deel overwoogen luid: „ zyn „ er voldoende bewyzen voor de Onstoffykheid der „ Menschlyke Ziele? Zo ja, wat kan men er uit afleiden, „ ten opzigte van derzelver duuring, gewaarwording en „ werking, na den dood des lighaams, in haaren afgezonderden Staat?" Van de Verhandelingen, ter beantwoordinge dezer Vrage ingeleverd, heeft men een viertal door den druk gemeen gemaakt; welker Opstellers zich bevlytigd hebben, om dit, in meer dan één opzicht, duister onderwerp, naer hun vermogen, te ontwikkelen. 't Is, uit hoofde dezer duisterheid, niet vreemd, dat de Schryvers der Verhandelingen, die alleszins toonen dat ze geen slaefsche navolgers van aengenomen denkbeelden zyn, maer vrymoedig op zichzelven durven denken, als de enige weg om tot de waerheid, of ten minsten tot een voor hun hoogen trap van waerschynlykheid te komen, zich daerover niet eensttemmig verklaren.

De Schryver der eerste Verhandelinge, aen wien de Gouden Eerprys is toegekend, ontvouwt aenvanglyk, met ene

naeuwkeurige onderscheiding, de gevoelens derzulken die de stoflykheid der Ziele beweren, mitsgaders van de zodanigen, die het zelfstandig bestaen der Ziele ontkennen. Tegen de denkbeelden van de ene en andere soort voert hy, op een naeuwkeurig geregelden redeneertrant, zyne bewyzen voor dat bestaen en de onstoflykheid der Ziele aen; trachtende te doen zien, dat 'er, zullen wy iets buiten ons gewaer worden, behalven onze uiterlyke zinnen, in ons moet zyn een gewaerwordend Wezen van alle stoffe geheel onderscheiden: als mede dat de Ziel niet beschouwd kan worden als ene Kracht of Eigenschap der stoffe: welke bewyzen hy voorts verdeedigt tegen de bedenking, ontleend uit de gelykfoortige verschynzelen in 't Lichaem, en 't geen men de Ziel noemt. Hieruit leid onze Schryver af, dat de Ziel, (hangende deszelfs daedlyke onstervelykheid af van Gods wil, waervan de overweging tot het tegenwoordige onderwerp niet behoort,) natuurlyk aen gene ontbinding van deelen, en even zo min aen ene vernietiging onderhevig kan zyn; als zynde het eerste onbestaenbaer met de onstoflykheid, en het laetste geen uitwerkzel van het stoflyke, of der natuure. De slooping des lichaems kan des den ondergang der ziele niet veroorzaken, en ze moet natuurlyk, na den dood des lichaems, in een afgezonderden staet overblyven. Op dit beweerde gaet hy verder na, hoe ver men zich al of niet een gegrond denkbeeld kan vormen, van derzelver gewaerwording en werking: waeromtrent hy enige Natuurkundige overwegingen te berde brengt. Dan 't blykt dat dezelven ons, 't zy men de Ziel als bekleed of ontkleed beschouwe, buiten het bezef van de mogelykheid van gewaerwording en werking, niet meer dan gissingen aen de hand geven. Laetstlyk hecht hy hieraen nog enige Zedekundige bedenkingen, die, onder verschillende bespiegelende leidingen, ons versterken in de verwachting van een toekomenden staet, waervan ons alleen de Openbaring volkomen zekerheid kan geven.

Wat het hoofdonderwerp der Vrage, de Onstoflykheid der Ziele, betreft, deze staet by den Schryver der tweede Verhandelinge insgelyks vast; doch hy vind de gewoone bewyzen voor dezelve niet voldoende; en na de ontwikkeling hiervan ontvouwt hy den redeneertrant van den Heer *Mozes Mendelsz.* deswegens; welken hy, met beantwoording der voornaemste tegenbedenkingen, als voldoende poogt aen te dringen. Hierop beweert hy, dat de Ziel, als onstoflyk zynde, niet ontbonden kan worden, en dus na

den

den dood des lichaems in wezen zal blyven. 't Is waer Gods Almagt zou dezelve kunnen vernietigen; dan het loopt, gelyk hy vervolgens doet zien, tegen alle waerschynlykheid aen, dat dit immermeer Gods oogmerk zoude zyn; des het denkbeeld van de onsterflykheid der Ziele daer uit ten volle aenneemlyk zy. Zy blyft des bestaen, en heeft ene bestendige duuring, in een afgezonderden staet van 't lichaem; dan wat heeft men nu van derzelver gewaerwording en werking, in dien toestand, uit hoofde van de erkentenis der bestaenlykheid der onstoflyke Ziele te denken. Onze Autheur vermeet zich niet daerover op ene beslissende wyze te spreken; maer hy tracht te toonen, dat 'er min of meer waerschynlyke reden zyn, om deswegens de volgende denkbeelden te vormen. —— De Ziel heeft als dan gene uitwendige gewaerwording, en oefent dus ook gene daer uit voortvloeiende werkzaemheden; als waer toe zy het lichaem noodig heeft; maer de inwendige gewaerwording en werking der Ziele, als haer wezenlyk eigen, blyft stand houden. Zy kan zich des het voorleden herinneren, al het daertoe betrekkelyke nadenken, en met die kundigheden werkzaem zyn, dat, in 't vooruitzicht op haer toekomend lot, tot haer geluk of ongeluk moet dienen. —— Voor deze denkbeelden pleit, zynes agtens, ene hooggaende waerschynlykheid: maer zo men verder vraegt, wegens den omgang dezer Zielen met andere wezens, en derzelver kennis van gebeurtenissen buiten haer, als mede wegens derzelver verblyfplaets; dan schieten 'er alleenlyk gissingen over, die ons leiden om te vermoeden, dat deze Zielen gene gemeenschap hebben met iets dat buiten haer is, en dat ze niet bepaeld gezegd kunnen worden zich in dit of dat verblyf te zullen bevinden. Met ene hoogere mate van waerschynlykheid kan men ten laetste, nog beweren, dat deze Zielen weder met haer Lichaem zullen verenigd worden; hoewel de wyze dezer vereniginge niet te verklaren, en naeuwlyks te gissen zy. —— Tot dus verre behandelt zyn Ed. dit onderwerp als Wysgeer, en eindelyk verledigt hy zich om het ter nedergestelde, als Christen, by 't licht der Openbaringe over te zien; en by die gelegenheid te toonen, dat zyn denktrant niet wedersproken, maer in 't wezenlyke van ter zyde onderstaund word, door de leerwyze der Openbaringe, die ons, nopens de wedervereniging van Ziel en Lichaem, volkomen verzekert.

Een gansch anderen weg, dan beiden deze Schryvers bewandeld hebben, slaet de Opsteller der derde Verhandelinge in.

in. Het komt hem voor, dat de diepzinnige overnatuurlyke bespiegelingen, wegens dit onderwerp, het stuk eer verduisterd dan opgehelderd hebben; en hy agt, dat het beslissen van dit verschil veeleer behoort aen de gemene ondervinding; 't welk hem doet besluiten, om langs den eenvoudigen weg van wysgerige naspeuring voort te gaen. Ingevolge hiervan stelt hy zich voor, een opmerkzaem onderzoek van zyn bestaen en zyne werkingen, waer voor ieder Mensch vatbaer, en waerover hy een bevoegd Regter is, indien hy maer zorgvuldig op zichzelven begeert te letten: welk onderzoek kortlyk hierop uitkomt. — Geen afgetrokken redenering, maer innerlyke bewustheid en uiterlyke gewaerwording, doen onzen Schryver bezeffen, dat hy en een lichaem en ene ziel heeft, welken zo onderscheiden werkzaemheden uitoefenen, dat ze hem tot het stoflyke van het eerste en het onstoflyke van de laetste doen besluiten. Dit nader opgehelderd, gestaefd, en zyne denkwyze door de beantwoording der voornaemste tegenbedenkingen, versterkt hebbende, toont hy wyders dat het gevoelen van de onstoflykheid der Ziele ten nauwste verknocht is, met dat van derzelver natuurlyke onmogelykheid van ontbinding; des ze te beschouwen zy, als natuurlyk onsterflyk; kunnende, uit hoofde van het onontbindlyke, niet van haer bestaen beroofd worden, of dezelfde Magt, die haer voortbragt, moest haer vernietigen, 't welk alle waerschynlykheid tegen zich heeft. Men kan dus, gelyk de Autheur vervolgt, uit de onstoflykheid der Ziele, gegrond tot hare natuurlyke duuring besluiten, en 'er door opgeleid worden tot hare bestemming voor de eeuwigheid, tot een toekomenden staet van Belooning en Straf, wanneer zy weder met een Lichaem verenigd zal worden. Ook geven deze kundigheden genoegzame aenleiding, om te beweren, dat de Ziel, in dien afgezonderden staet, bestendig hare gewaerwording zal hebben, en ene verstandlyke werkzaemheid zal oefenen; doch buiten dit algemene verleent ons de onstoflykheid der ziele, voor 't overige, geen voldoenden grond, om daeromtrent iets vast te stellen; als gaende dit buiten de palen der Menschlyke kennisneminge, binnen welken de Autheur zich moet houden.

De tot dus ver beschouwde Verhandelingen komen, schoon ze in de manier van bewyzen, en zommige bespiegelingen, verschillen, echter daerin overeen, dat men de Ziel voor onstoflyk te houden hebbe; maer by dezen komt ten laetste nog ene Verhandeling, welker Autheur dit gevoe-

voelen gansch niet aenneemlyk voorkomt. Zyns oordeels is uit der Menschen gesteldheid en werkzaemheden duidelyk op te maken, dat alles zich zeer wel laet verklaren zonder zyne toevlucht te nemen, tot een onstoflyk beginzel, waeraen vele verschynzelen zelfs niet beantwoorden, des de vooronderstelling hiervan geen behoorlyken grond hebbe. Dit aenvanglyk voorgedragen hebbende, tracht hy verder te doen zien, dat de stelling, die ons den mensch voordraegt, als bestaende uit twee deelen, een stoflyk lichaem en ene onstoflyke ziel, ten naeuwste aen elkanderen verbonden, zo vele onverklaerbare duisterheden bevatten, dat het ons eer belemmere dan dienst doe; mitsgaders dat de bewyzen voor de onstoflykheid dezer ziele verre van beslissend zyn; en dat het denkbeeld, van den mensch als één enkel geheel te beschouwen, aen mindere zwarigheden onderhevig zynde, tevens ongelyk beter aen de Ondervindinge beantwoord. —— Uit hoofde van dit beweerde heeft de Opsteller dezer Verhandelinge niets te doen met het gedeelte der Vrage, dat tot den afgezonderden staet der Ziele na den dood des Lichaems behoort, dewyl dit denkbeeld langs dien weg vanzelve vervalt. Echter vind hy het niet geraden, dit onderwerp geheel onaengeroerd te laten. Op de vraeg, wat 'er dan van den mensch na 't sterven overblyft, moet hy antwoorden, ik weet het niet; dan deze onkunde baert hem geen ongerustheid, dewyl de Openbaring hem verzekert dat 'er een leven na dit leven is; welke verzekering hem de Openbaring alleen kan geven; des dezelve ten hoogsten te waerderen zy. Hy vind wyders het geen de voorstanders van de onstoflykheid der ziele aenvoeren, wegens de aenhoudende werkzaemheid dezer ziele, na den dood des lichaems geenszins voldoende. En eindelyk waegt hy, met betrekking tot de Opstanding, ten aenzien der eigen bewustheid of Ikheid van den opgewekten mensch, ene gissing, van een overblyvend gedeelte, dat zich by de algemene ontbinding des lichaems met gene andere stofdeelen vermengt, en ten laetsten dage weder met zulke deelen vereenigd word, dat het geschikt zy, om menschlyke werkzaemheden te hervatten. Zulks komt hem aenneemlyker voor dan het gewoone denkbeeld; doch hy ziet het niet hooger aen dan als ene gissing, en berust voorts volkomen in de welverzekerde Euangelieleer van een leven na dit leven.

Men vind dus in dit viertal Verhandelingen ene aenmerkelyke verscheidenheid van denkwyze over dit onderwerp,

LETTER-OEFENINGEN.

VOOR

1791.

Gewesten, enige *Protestanten* zich van de *Gregoriaansche* rekenwyze bleven bedienen, moest dit noodwendig ten gevolge hebben, een verschil in de bepaling van den *Paeschdag*; 't welk reeds tweemael in deze Eeuw plaets gehad heeft, te weten, in de jaren 1724 en 1744; waarby ook ene andere bedenkelykheid kwam, in de jaren 1771 en 1778; waeromtrent zyn Eerwaerde het volgende bybrengt.

„, In de *twee* Jaaren, namentlyk 1724 en 1744, was het, naar de juiste *Sterrekundige Berekening*, op *Zaturdag* den 8sten *April* 1724, en op *Zaturdag* den 28sten *Maart* 1744, doch naar den *Gregoriaanschen Tydwyzer*, den 9den *April* en den 29sten *Maart*, *Volle Maan*. Hieruit ontstond eene verschillendheid van Tyd, op welken het *Paaschfeest* moest gevierd worden, en vervolgens van alle de *beweeglyke Feesten*, die van 't vieren van het *Paaschfeest* afhingen, in het *Duitsche Ryk*, tusschen de *Protestanten* en de *Roomsch-Catholyke* Christenen. Dit moest natuurlyk ook veele onaangenaamheden, tusschen die beide verschillende Geloofsbelyders, veroorzaaken, dewyl het *Paaschfeest*, door de *Protestanten*, *acht dagen* vroeger wierd gevierd, dan zulks by de *Roomsch-Catholyken* geschiedde. En, hoewel op den *Ryksdag* te *Regensburg*, den 23sten *January* 1723, en den 26sten *January* 1743, op den *Ryksdag* te *Frankfort*, een Besluit daaromtrend onder de *Protestantsche Ryksstenden* was genomen, ook de *Keizer* zelf zich in het eerste geval 'er mede bemoeid had, en daarvan aan de Vorsten van het Ryk behoorlyk was kennis gegeeven, met verzoek het zelve aan te neemen, wierd nochtans dit Besluit, door de *Roomsch-Catholyke* Ryksleden, in hunne Staaten en Landen, tegengesproken, en de uitvoering daarvan verboden.

„, In het Jaar 1743, schreeven de *Protestantsche Ryksstenden*, in dien tyd te *Frankfort* vergaderd, een Brief, gedagtekend den 26sten *January*, aan H. H. M. *de Heeren Staaten Generaal der Vereenigde Nederlanden*, (het welk ook in het Jaar 1723 was geschied,) als ook aan de *Protestantsche Cantons* in *Switzerland*, om het *Paaschfeest* in hunne Landen, in het Jaar 1744, op den 29sten Maart te laaten vieren. —— Doch, in de Landen der eerstgenoemde Mogendheden, is hierin, in beide die Jaaren, geene verandering gemaakt, maar, den *Gregoriaanschen Tydwyzer* volgende, door geheel *Nederland*, op den 5den April van het Jaar 1744, *Paaschen* gevierd. De laatste integendeel, de *Switzersche Cantons*, hebben het *Ryksbesluit* der *Protestanten* aangenomen, en op den 29sten Maart van het Jaar 1744, het *Paaschfeest* gehouden. ——

Dus

Dus vierde men het zelve in de Vereenigde *Nederlanden*, in het Jaar 1744, *acht dagen* laater, dan het in de *Switzersche Cantons*, en in andere *Protestantsche* Gemeentens, wierd gevierd. . . . .

„ In het Jaar 1771, was het op den 29sten *Maart*, zynde *Zaturdag*, des *Namiddags*, ten 4u. 18m., *Volle Maan*, en dewyl alsdan het *Christelyk Paaschfeest* met het *Paaschfeest* der *Jooden*, op *éénen dag* zoude moeten gevierd worden, is hierover wederom eenige bedenking by de *Vergadering op den Rykdag* geweest, en voorgesteld, om het zelve *acht* dagen uit te stellen, naar de Kerkvergadering te *Nicaea* gehouden (*). Doch dit was van geen verder gevolg, en in het Jaar 1771, wierd het *Paaschfeest*, overal, op den 30sten *Maart* gevierd.

„ In het Jaar 1778, moest het *Paaschfeest* der *Christenen*, met dat der *Jooden*, op *éénen dag* invallende, gelyktydig met dezelve gevierd worden, het geen nochtans tegen het Besluit der *Kerkvergadering* van *Nicaea* zoude aanloopen, en het zelfde is ook in het Jaar 1798, te verwachten; doch hierin was reeds door de Vergadering der *Ryksstenden*, in het begin van deze Eeuw gehouden, voorzien en vastgesteld, dat in die Jaaren het *Paaschfeest* der *Christenen*, *acht dagen* laater, zoude gevierd worden. Men vindt in de *Acta Historico-Ecclesiastica nostri temporis*, *T. XII. p.* 486, het *Conclusum corporis Euangelicorum d. d.* 16 *Aug.* 1775, betreffende het vieren van het *Paaschfeest*, in het Jaar 1778 (†)."

PHI-

(*) Het gedrag der *Asiatische* Christenen, welken het *Paaschfeest* gelyktydig met de Jooden vierden, was den Christenen der *Westersche Kerke* zeer tegen de borst: men beweerde dat het wanvoeglyk ware, dat de Christenen hun *Paeschlam* nuttigden, op denzelfden tyd, als de geslagen vyanden van Christus hun *Pescha* aten. De daeruit ontstaende onenigheden hielden stand, tot op de Kerkvergadering van *Nicaea*, welke de gewoonte der *Asiatischen* afschafte, en vaststelde, dat de viering van 't Pascha, in alle Christen-Kerken, op denzelfden dag bepaald zou worden, naer ene diestyds gemaekte inrichting; wel uitdruklyk gadeslaende, dat de *Christenen* het *Paeschfeest* niet gelyktydig met de *Jooden* zouden vieren.

(†) Van deze *Ryksbesluiten*, en daerop gevolgde aenschryvingen, buiten het Duitsche Ryk, met derzelver verschillenden uitslag, worden ons hier in de *Byvoegzelen* etlyke byzondere Stukken aen de hand gegeven. Het voorgevallene in *Silesie* en te *Erfurt*, in 't jaar 1744, toont, dat zelfs de Duitsche Protestanten zich alomme daeraen niet verbonden, maer hunne Christelyke

PHILADELPHUS *aan zynen Broeder, den Wel Eerwaardigen Heere N. Predikant te T. . . . in V. Ter verantwoording zyner Leere, aangaande de Godlyke Verbonden, de Kerk en den Kinderdoop, tegen de Brieven van den Heer* ALETHOPHILUS. *Alom te bekomen. Behalven de Voorreden,* 330 *bladz. In gr. octavo.*

Achtervolgens de bepaling van 't verſchil, tusſchen deze twee Schryvers, door *Alethophilus* opgegeven, is de vraeg niet, „ of 'er eene algemeene aanbieding van het verbond plaats grype?" maer, „ of alle verbondelingen zyn „ en blyven, die het verbond inſtemmen, 't zy ze zulks „ oprecht doen of niet, en 't zy ze zulks bevestigen of „ niet?" *Alethophilus* ontkent dit, tegen *Philadelphus*, die deze ſtelling beweert, zo als hy het geſchilſtuk voordraegt (*). Dan hier tegen merkt *Philadelphus* in dit Geſchrift aen, „ dat *Alethophilus* noch den ſtaat des geſchils, „ noch zijn waar gevoelen voorſtelt, gelijk het een en ander „ wezenlijk is." Hy tracht des die voorſtelling te verbeteren, en zegt. „ De vraag tusſchen den Heer A. en my is: „ Of het ooit gebeurd zij, en of het nog gebeure, dat God „ zijne genadige handelwijs verbondsmatig uitvoere, *alleen* „ *met menſchen, die allen* tot zaligheid uitverkoren, en „ kragtdadig wedergeboren waren, of nog dadelijk zijn? „ Dan wel; Of die verbondsmatige handelwijs oudtijds be„ troffen hebbe *alle beſneden Israëliten*, en tegenwoordig „ *alle gedoopte Christenen*? Dat is, met andere woorden, „ die bij mij volmaakt hetzelfde betekenen: Heeft God eer„ tijds zijn Oud Verbond, en tegenwoordig zijn Nieuw „ Verbond, alleen, met tot zaligheid uitverkoren en kragt-

„ da-

Vryheid hielden. In *Silefie* vierde men, gelyk in de aengrenzende Koningryken, *Poolen*, *Pruisſen*, enz. het *Paeschfeest* naer den *Gregoriaenſchen Tydwyzer*, op den 5den *April*, terwyl het in *Brandenburg*, *Saxen*, en in het *Ryk*, naer de Sterrekundige berekening, op den 29ſten *Maart* gevierd werd. Hiertoe beſloot men ook in het *Erfurtſche*, als oordeelende, dat de rust daerdoor best bewaerd werd; 't welk zelfs een herdruk der Almanachen aldaer te wegen bragt; dewyl de Almanachen, in de Euangeliſche Boekdrukkeryen te *Erfurt*, reeds naer de ſchikking der *Euangeliſche Standen* gedrukt waren.

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* IV. D. bl. 401—403.

„ dadig wedergeboren menschen opgerigt; Of heeft hij dat „ gedaan, eertijds met alle besneden Israëliten, en tegen- „ woordig met alle Gedoopte Christenen? —— Ik heb mij „ hierop rondelijk verklaard. Ik heb de eerste dezer vragen „ ontkend, en de tweede beweerd, en zoo blijf ik nog „ doen?" —— Zyn Ed. stelt dit zyn gevoelen in een duidelyk daglicht, met ene zo krachtige beantwoording der bedenkingen van *Alethophilus*, voor, dat zy, die dit twistgeding onpartydig beschouwen, (als oordeelende, dat die Leer der Verbonden niet tot den Bybel, maer tot de Systematische Godgeleerdheid, behoort,) t' over rede zullen vinden, om nieuwsgierig te vernemen, of *Alethophilus* nog lust zal hebben, om het twistgeding op nieuw te hervatten; terwyl *Philadelphus* aenduid van oogmerk te zyn, het hier by te laten berusten. —— Wy maken in dezen, (terwyl wy het verder onderzoek van dit geschil den Liefhebberen overlaten,) te eerder gewag van het Systematische, om dat *Philadelphus* in zyne Voorreden uitdruklyk genoeg te kennen geeft, dat hy het Systematische hier meer in 't oog gehouden hebbe, dan hy op zichzelven wel genegen geweest zou zyn, om enige toegevenheid jegens zyne Tydgenooten te gebruiken. *Philadelphus* zelf toch is niet voor het *Systematische*; zulks heeft hy in een voorigen Brief al te kennen gegeven, en wel zo, dat *Alethophilus* hem deswegens berispte; hetwelk hem aenleiding geeft, om zich deswegens, in deze zyne Voorreden, nader te verklaren; welke opheldering wy niet ondienstig agten den Lezer ter dezer gelegenheid mede te deelen.

„ De Heer A. neemt, *zegt hy*, uit mijn geschrijf, wegens de Systemaas en de Systematische *Godgeleerdheid* af, dat de *Systemata*, naar mijn oordeel, *eer schadelijk dan voordeelig zijn*. Dit nu heeft hij wel gevat; en dat hij daarin van mij verschilt, geloof ik gemakkelijk genoeg, na zijne Brieven te hebben gelezen.

„ Alle wetenschappen (schryft hy) worden immers best „ in verband en samenhang beschouwd; daarom is 'er gee- „ ne wetenschap, of men heeft 'er Systemata van, om „ Leeraar en Leerling in het onderwijs te hulp te komen. „ Waarom mag de Godgeleerdheid ook dit niet hebben?"

„ Dit alles stem ik volkomen toe.

„ Maar ik houde ook voor toegestaan, dat de Systemata van alle wetenschappen moeten gebouwd zijn op Beginsels, tot die wetenschappen behoorende; en niet op zulke *postulata* of *assumtiën*, niet op zulke *stellingen* of *regels*, wel-

ken

ken men van elders aanneemt, en vordert, dat die zullen worden toegeſtaan, om daaruit in eene wetenſchap te redeneeren, welke met die ſtellingen niets gemeens heeft; of waarin zij geen gezag van gevolg kunnen hebben.

„ In de Metaphyſica en Natuurlijke Godgeleerdheid is de gezonde Rede, buiten twijfel, en het geen daar toe behoort, het beginſel, waaruit men alle wettig afgeleide gevolgen erkennen moet.

„ Maar de geopenbaarde Godgeleerdheid, dat is, die wetenſchap, welke ons leert, welken weg God van den beginne aan gehouden heeft, nog houdt, en door ons dadelijk gevolgd wil hebben, opdat de zondige mensch hier wijs worde tot zaligheid, en namaals eeuwig gelukkig, deze heeft haar eigen, en éénig beginſel, en dat is de BIJBEL.

„ Niet dat ik deze twee wetenſchappen in tegenſtelling beſchouw; dat zij verre! Ik weet zeer wel, dat zij niet alleen behooren t'ſamen te gaan, en nooit tegen elkander ſtrijden kunnen, maar ook dat de eerſte in de laatſte onderſteld wordt. Dog dit belet niet, dat de wegen, die God vrijwillig en naar zijne wijsheid heeft ingeſlagen, om de menſchen van tijd tot tijd te onderwijzen, te beſchaven, gelukkig en zalig te maken, eene afzonderlijke geſchiedenis uitmaken, en alleen afhangelijk zijn van Gods welbehagen, en niet van ons oordeel, zeden en gebruikelijkheden. Waaruit ik beſluit, dat het geheel buiten 't ſpoor is, wanneer men elkander in de kennis van deze Wegen, Handelwijzen of Huishoudingen Gods, wil onderwijzen, 't zij uit de Regtsgeleerdheid, 't zij uit eenig ander beginſel, dan uit de H. Schriften, tot dien tijd behoorende, van welken wij ſpreken.

„ Ik ben ook op de Akademie geweest; ik heb ook een vrij groot getal van *Corpora Theologiæ*, *Systemata*, *Compendia*, *Doctrinæ*, *Medullæ*, *Ideæ*, *Aphorismi*, enz. geraadpleegd, dog door den tijd bevonden, dat men op dezen Regel juist dien aandagt niet gevestigd gehouden heeft, dien dezelve verdiende. Waar tog is een *Systema Theologiæ Revelatæ* te vinden, dat in de leerſtukken, die eigenlijk, dat is, tot de kennis van Gods genadigen wil en weg omtrent den armen zondaar behooren, *ſtipt en alleen bij Gods Woord* blijft, zonder eenig inmengſel van redeneeringen, uit vreemde en willekeurig aangenomen beginſels ontleend?

„ Zie daar de reden, waarom ik de Systemaas eer ſchadelijk dan voordeelig agte. Deze handelwijs ſtrijdt tegen de

de eerste beginsels van het Protestantendom. Hebben mijne aanmerkingen daarover ten gevolge gehad, dat velen het Systema aan een zijde werpen, dit zal hun weinig schaden, maar hen tegen vele misvattingen behoeden, mits zij den Bijbel des te naarstiger bestudeeren, en bedaard nagaan, welke wegen God van tijd tot tijd in zijn Heiligdom gehouden heeft, en welke gevolgen men daaruit, voor ons en den tegenwoordigen tijd, *wettig* kan en moet afleiden.

„ Ik zou nooit geloofd hebben, dat een kundig en geleerd Godgeleerde mij, in dezen tijd, hierover ter verantwoording zou geroepen hebben, zoo vast verbeeldde ik mij dat alle kundigen, zoo al niet in de praktijk, ten minsten in de theorie, hierin eensgevoelend waren, indien de Heer A. mij nu het tegendeel niet deed ondervinden; het schijnt mij egter toe, dat hij dit stuk niet zeer naauwkeurig heeft ingedagt, want anders ware het onmogelijk geweest, dat hij, die zegt, geen Systematicus te zijn, en geen Systema te kennen, wanneer het op onderzoeken aankomt, al evenwel over Gods vrije Genadewegen, uit den aart van een menschelijk Verbond, zou willen geredeneerd, en de Waarheid naar charakterizeerende Leerstukken verklaard hebben." —— Eenstemmig met deze tael in de Voorreden, is ook 's Mans ernstige betuiging vervolgens in 't Geschrift zelve, by gelegenheid dat *Alethophilus* hem daer toe aenleiding gave.

„ Het is, (voert hy hem te gemoet,) Het is in de daad zoo. Ik verzet mij openlijk tegen de Systematische denkbeelden, die men buiten de H. Schrift verzonnen en ingevoerd heeft; en ik heb geen ander oogmerk, dan mijne Medebroeders, in onzen eenigen Heer en Meester, daarvan te ontheffen, gelijk ik mijzelven, onder Zijnen zegen, daarvan ontheven heb, en bereid ben, zo 'er van dit oude zuurdeeg nog iets overgebleven is, het uit te zuiveren, zoo dra het mij wordt aangewezen."

Verdere Papieren, rakende de Voorreden van den Hoogleeraer BROES.

Zints dat enige Schryvers des Hoogleeraers Voorreden, voor de Leerredenen van den Hoogleeraer CURTENIUS, over den Heidelbergschen Catechismus, ten kwade geduid hebben, heeft die Heer goedgevonden, in ene *Bekendmaking in de Boekzaal*, plechtig te verklaren, „ dat

„ hij

„ hij niets minder bedoeld heeft, dan gevoelens aen te
„ prijzen, strijdig met de Leer der Nederlandsche Gere-
„ formeerde Kerk, in de formulieren van eenigheid be-
„ greepen; en hij meent dat de geheele zamenhang zijner
„ woorden duidelijk bewijst, dat hij aan misvattingen,
„ tot de beoeffening en aankweeking van Christelijke deugd
„ betreklijk, en aan niets anders gedagt heeft." Na deze uitdruklyke betuiging was, zou men zeggen, alle verschilsbehandeling over het *Leerstellige* afgesneden; vermids, volgens dezelve, het gezegde van den Hoogleeraer in genen deele betreklyk was tot het *Leerstellige* of *Bespiegelende*, maer alleen tot het *Betrachtlyke* en *Beoefenende*. Dan dit heeft zommigen niet voldaen. —— Een Schryver van een Stukje, getyteld, *Iets over de Voorreden van Prof.* BROES, die den Hoogleeraer, even als de voorige Schryvers in een ongunstig licht beschouwt, neemt 'er gansch geen genoegen in: maer vordert ene leerstellige verklaring. —— De Opsteller der voorheen gemelde *Bedenkingen* heeft zich verledigt tot ene nadere overweging van des Hoogleeraers *Voorreden*, *in vergelyking met de Leer des Bybels en der Hervormde Kerke* aen de ene zyde, en *met die der Buitenlandsche Schryveren* STEINBART en anderen, aen de andere zyde, en tracht te doen zien, dat de Hoogleeraer de laetste leerwyze begunstigt. Zulks doet hy op ene soortgelyke wyze, als hy voorheen geschreven heeft, door des Hoogleeraers uitdrukkingen, die hy betuigt niet te verstaen, in een zekeren zin op te vatten, welken hy daeraen geeft; dat, gelyk we reeds aengemerkt hebben, geen regtmatige manier van beschuldiging is. Na 't afschryven kwam hem de Bekendmaking in de Boekzael onder 't oog, en deze behandelt hy op ene onheusche manier. —— Wyders is ons ter hand gekomen een stukje, dat ten opschrift heeft *Vrye Gedagten*, *door* E. C. M.; welker inhoud genoegzaem op ene soortgelyke verdenking uitloopt, ganschlyk steunende op zodanig ene verklaring van des Hoogleeraers spreekwyzen, die intusschen als raedzelachtig beschouwd worden. — Tegen zodanig ene behandeling dient het geen ons voorgesteld word in een Geschrift, behelzende, *Eenige losse aenmerkingen*, *wegens het geschil over de Voorreden*; welker Schryver het 'er inzonderheid op toelegt, om te toonen hoe verkeerd het zy, juist een haetlyken zin te geven aen spreekwyzen die men betuigt niet te verstaen; te meer daer het, gelyk hy poogt te doen zien, zeer wel mogelyk is, dezelven in een goeden zin te verstaen. —— Op ene dergelyke ma-

manier denkt 'er ook over de *Welmeenende Raadgeever*, naer zyne voorstellingen in dat Weekblad N°. 25; mitsgaders de opsteller van een Dichtstuk, onder den tytel van den *Hervormden Godsdienst*. —— Buiten deze Geschriften, die dit onderwerp ernstig behandelen, is 'er ook nog een stukje afgegeeven, genoemd *Myne Gedachten*, dat een zamenweefzel behelst van ernst en boert, ten aenzien van 't Patriotismus en 't Godgeleerde, 't welk niets ter zake doet. En even zo is in dit geval van gene wezenlyke betekenis, ene zogenaemde *Verantwoording der Voorreden*; als welke zonder oordeel en gansch gedwongen opgesteld is. —— Ter dezer gelegenheid staet ons nog te melden, dat ook het licht ziet ene *Twede Voorreden voor deze Leerredenen*, in welke derzelver Opsteller zich breedvoerig uitlaet over het leerbeleid en de rechtzinnige denkwyze van wylen den Hoogleeraer CURTENIUS. In een daernevensgaend bericht geeft de Autheur te kennen, dat zodanig ene Voorreden, zyns oordeels, beter geschikt is, naer den aert dezer Leerredenen, dan die van den Hoogleeraer BROES. —— Zy derhalven, die het daerin met hem eens zyn, kunnen deze zyne Voorreden in stede van de afgekeurde plaetzen, indien zy zulks mogen goedvinden; waerom ook het nevensgaende Bericht afzonderlyk gedrukt is, zo dat het onverhinderd weggelaten kunne worden.

Nederlandsche Insecten, door J. CH. SEPP. *Te Amsterdam by* J. C. Sepp, 1790. *In Quarto.*

Met aanhoudende oplettendheid agtervolgt de Heer *Sepp* zyne keurige navorsching der Nederlandsche Insecten, en zulks heeft hem op nieuw in staat gesteld, om drie Plaaten met derzelver beschryving af te geeven, welken aan 't oog en de opmerkzaamheid der Liefhebberen, in alle opzigten, voldoen. —— Eerst komt ons voor de *Basterd-Hoorn-Rups*, zo genaamd, om dat zy eene sterke verhevenheid, die eenigzins naar een Hoorn gelykt, op het agtereinde of den staart heeft. Schoon dit Insect in de Afbeelding geene sterk in 't oog loopende schoonheden hebbe, is egter de Vlinder, in natura beschouwd, met veele fraaiheden vercierd. „ Onder anderen heeft, (zegt de Heer *Sepp*,) de „ zwarte kleur, welke het grootste gedeelte der Vlerken „ bedekt, eenen zeer aartigen rooden, of liever purperen „ weerschyn en gloed, al naar mate het Licht op dezelve „ schynt,

„ schynt, en welke gloed in geene Afbeelding naar te „ bootzen is: waarby wy dus wederom zeer duidelyk „ zien, dat; ook hierin, alle menschelyke konstwerken in „ geenen deele te vergelyken zyn, by die van den Almach- „ tigen en Alwyzen Schepper." —— De volgende Plaat vertoont ons een Insect, dat en in zyn Rupsenstand, en als Vlinder, een cierlyk voorkomen heeft, en met leevendige koleuren pronkt. De Rups is fraai gebandeerd, met dertien zwarte en dertien oranje banden; en op de groenagtig zwarte hoofdkleur der bovenvlerken des Vlinders, steekt een ongemeen schoon rood, dat ook de koleur der ondervlerken is, ten sterksten af. Men noemt dien den *St. Jacobs Vlinder*, om dat deszelfs Rups zich inzonderheid op het St. Jacobs Kruid onthoudt. —— In de daarnevensgaande Plaat wordt ons eene Rups, met haaren Vlinder enz., afgebeeld, welke den naam draagt van *de bruine Eenstaart-Rups*, ter oorzaake, dat men eene andere soort van Rupsen, al vroeger gemeld, uit hoofde dat ze aan het achtereinde van 't Lyf twee Staartspitzen voert, de *groote* en *kleine Tweestaart* heet; waar tegen deeze maar *ééne* Staartspits heeft. Zo wordt voorts, by onderscheiding, de *bruine* Eenstaart genoemd, naar derzelver bruine koleur; om dat 'er eene soortgelyke Eenstaart is, die zig geelagtig of kaneelkleurig vertoont, welke onze Schryver vervolgens nog zal afbeelden, en haar den naam van de *geele* Eenstaart geeven. Raakende haare manier van het voedzel te nuttigen, wordt in deezen als iets byzonders opgemerkt, dat zy, daar de meeste Rupsen doorgaans zig aan de onderzyde der Bladen ophouden, zig integendeel gemeenlyk op de bovenzyde plaatst; en meermaals spint zy het Blad, waar op zy zit, met eenlyke stevige draaden, byna tot elkander; waarop zy dan, in dit eenigzins te zamen gesponnen Blad, haar verblyf houdt; vreetende alleen de kanten van dit Blad, tot zo lang als hetzelve voor haar toereikende of versch genoeg is. Van zulke draaden bedient zy zig ook ter versterkinge van haar verblyf, als zy in eene Pop staat te veranderen. Zy spint zig, naamlyk, tusschen een Blad in, en bevestigt het buitenste gedeelte van het te zamen gesponnen Blad, met zeer dikke en donkergeele draaden, om dus het Blad, als 't ware, voor openrollen te beveiligen.

Na-

Natuurlyke en naar 't leeven naauwkeurig gekleurde Afbeeldingen en Beschryvingen der Spooken, Wandelende Bladen, enz. By een verzameld en beschreeven, door C. STOLL. *In 't Fransch en Nederduitsch. Te Amsterdam, by* J. C. Sepp, 1790. *In gr. quarto.*

Zy, die zig toeleggen op de naspooring der Insecten, zullen, op het inzien van dit Stuk, t'over reden hebben, om hun genoegen over den verderen voortgang van dit Werk te betuigen, daar men steeds dezelfde naauwkeurigheid van uitvoering in 't oog houdt. Een aantal van 22 Insecten, die onder de zogenaamde *Spooken* en *Wandelende Bladen* behooren, worden hier naar den eisch beschreeven, en met veel juistheid gemaald, nu en dan ook met afbeelding van byzondere merkwaardige deelen, ter welker rechte beschouwinge de hulp van het Vergrootglas gevorderd wordt. Onder deezen is ook het *Wandelende Blad*, van die soort, welke men *Mantis Religiosa*, *Oratoria* of *Precaria* en *Bidpaapje*, noemt; omtrent welke benaaming de Autheur de volgende Aanmerking heeft. „ Deze Be„ naaming komt welligt daarvan, dat allen van dit Ge„ slacht, in den rustenden stand, den Kop en het Borst„ stuk regt opwaarts houden, en de twee Vangpooten als „ zaamgevouwen tegens elkander en in de hoogte plaat„ zen." [Waardoor dit Insect alsdan eenigermaate eene biddende gestalte heeft, die de opmerkzaamheid van 't Bygeloof tot zig trekt.] „ Deze gestalte heeft ook aan„ leiding gegeven voor de onkundige Inwoonders dier „ Landen, in welke deze Insecten worden gevonden, dat „ dezelve aldaar *Louva-Dios*, *Prega Dion* of ook wel „ *Wegwyzers* heeft genoemd; maar deze zo genaamde „ vroome houding komt ten eenemaal met het stilzitten „ der *Spinnen* in hunne Webben, en der *Miere-Leeuwen* „ (*Formica-Leo* of *Myrmeleon*) in hunne tregterwyze gaten „ in het zand, overeen. Zy wagten naar Aas en Voed„ zel, het zy eene *Vlieg*, *Mier* of eenig ander Insect, „ 't welk zy dan ras de oorzaak van hun stilzitten doen „ gewaar worden."

Nagelaten Werken van FREDERIK DEN II, *Koning van Pruisfen. Uit het Fransch. Derde Deel. Te Amsterdam, Dordrecht en Leyden, by* J. Yntema, de Erven P. Meijer *en* G. Warnars, P. Blusfe *en* L. Herdingh, 1790. *Behalven het Voorwerk*, 429 *bladz. In gr. octavo.*

Befchouwden wy de twee voorige Deelen deezer verzamelinge, van de Werken des Koninglyken Schryvers, als ten uiterfte nuttig, voor hun die zig op het Gefchied- Staat- en Krygskundige toeleggen, wy vinden geen minder reden, om dit derde Deel in dat leerryk gezigtpunt te plaatzen. Het zelve behelst den aanvang van 's Vorften berigt, (dat voorts vervolgd ftaat te worden,) nopens den zevenjaarigen Oorlog in Duitschland; die, terwyl hy uit een zamenloop veeler omftandigheden, boven andere Oorlogen, by uitftek aanmerklyk was, eenen uitgebreiden invloed op de Gefchiedenis van genoegzaam geheel Europa had; waardoor de Staatkundigen aan alle Hoven onledig gehouden, en tot het vormen van weloverdagte maatregelen aangezet werden; terwyl opmerkzaame Krygslieden, geduurende denzelven, onophoudelyk, herhaalde lesfen van een fchrander Oorlogsbeleid, zo in voor- als tegenfpoed, ontvingen. De ontvouwing van het diestyds voorgevallene, en wel op zulk eene wyze, dat het den Nakomeling, in 't een en 't ander der gemelde opzigten, van nut kunne zyn, is de pennevrugt van den beroemden FREDERIK; welke ten dien einde, op het afloopen van ieder Veldtogt, als hem het gebeurde nog ten leevendigfte voor den geest was, zyn gefchiedverhaal deswegens opftelde; met nevensgaande Aanmerkingen over de wel of kwaalyk genomen en uitgevoerde raadflagen; mitsgaders de oorzaaken, welken rechtftreeks of zydlings een gunftigen of ongunftigen invloed op de maatregels der wederzydfche Partyen hadden.

Om deeze zo gewigtige gebeurtenis in het duidelykfte licht te plaatzen, gaat vooraf eene beknopte melding van des Konings voorziening ter bevorderinge van 's Lands welzyn, na 't fluiten der Dresdenfche Vrede in 't Jaar 1745; terwyl hy teffens bovenal bedagt was, om zyn Leger en 't verdere vereischte, indien 'er een nieuwe Oorlog mogte ontftaan, wel te bezorgen, en zig in een ontzaglyken ftaat van tegenweer te ftellen. Te gelyk wordt ons hier berigt, hoe 'er aan de Oostenrykfche zyde geene mindere oplettendheid plaats had, om zig tot een gedugten Oorlog met Pruisfen te bereiden.

den. Hieraan is verknogt een onderscheiden berigt van den toestand der zaaken van Staat en Oorlog, van 't Jaar 1746 tot op het Jaar 1756. In het zelve wordt ons het voortzetten van den Oorlog tusschen Oostenryk en Frankryk, tot op de Akensche Vrede in 't Jaar 1748, beschreeven; en verder de toenmaalige gesteldheid der voornaamste Hoven van Europa onder 't oog gebragt; met invlegtinge van den invloed, die het een en ander op het Pruissische Hof had. Na dit algemeene komt onze Koninglyke Schryver bepaalder ter zaake, met opzigt tot de omstandigheden, waaruit de zevenjaarige Oorlog ontstond.

Reeds in den Jaare 1755, hadden de oneenigheden tusschen Engeland en Frankryk de gemoederen dermaate verbitterd, dat 'er, in 't Jaar 1756, een Oorlog te wege gebragt werd, waarin ook andere Mogenheden deelden. Men was den Koning van Pruissen wederzyds aan geweest, en ten laatste had hy zig voor de zyde van Engeland verklaard. Het by die gelegenheid geslooten Verdrag nam Frankryk zeer euvel op; en 'er volgde wel dra het aangaan van een Verbond, tusschen de Hoven van Weenen en van Versailles, waarop ook dat van Petersburg zig met het Weener Hof vereenigde. 'Er verliep maar weinig tyds, of de Russen en de Oostenrykers maakten, aan de eene en andere zyde, zodanige Legerschikkingen, en verdere Oorlogstoebereidzelen, dat hunne maatregels, gelyk ook die van den Keurvorst van Saxen, den Pruissischen Vorst verdagt moesten voorkomen; en hy ontdekte wel dra, dat men 't op zyne Staaten gemunt had, doch de vyandlykheden tot het volgende Jaar wilde uitstellen. Op deeze ontdekking nam de Koning in beraad, wat beter ware, de vyandlykheden af te wagten, of die voor te komen; en tot het laatste besluitende, gaf hy zulks aan het Weener Hof te kennen; terwyl hy tevens zyne Legermagt inrigtte, om zig van Saxen meester te maaken, en in Bohemen in te rukken, dat ook spoedig werklyk geschiedde. Van dien tyd af behelst dit Deel een agtervolgend verhaal van de onderscheiden Veldtogten, geduurende de Jaaren 1756, 1757, 1758 en 1759, tot op het begin van 1760. Men ontmoet in dit verhaal een naauwkeurig verslag van beraamde en in 't werk gestelde Staatkundige raadslagen, waardoor men ter wederzyde elkanders oogmerken tragtte te dwarsboomen en te verydelen: van herhaalde krygsverrigtingen, zo in 't beleggen, als ontzetten, het inneemen en verlaaten van Steden of andere gevestigde plaatsen; het slag leveren en 't ontwyken van denzelven; het

opzetlyk of toevallig verrassen van de eene of andere party, en wat meer van dien aart, in zodanige Veldtogten, plaats hebbe, met de gevolgen, die uit het wel slaagen of mislukken natuurlyk voortvloeien. Het wisselvallige van den Oorlogskans, de weifelende uitslag der Staatkunde, en het bedriegelyke der Staats- en Krygslisten, vertoont zig hier van alle zyden; en men ontdekt meermaals, dat de groote *Frederik*, hoe schrander en doorzigtig, in zyn Oorlogsbeleid te kort schoot; als mede dat niet alleen onbezonnen, maar ook doorkneede Staatkundigen en welgeoefende Krygsbevelhebbers, aan de andere zyde, hun doel misten. Van dit alles, zo gelukkige als ongelukkige onderneemingen, geeft de Koninglyke Schryver, eene oordeelkundige ontvouwing, met eene leerzaame onderwyzing nopens de oorzaaken, die zulks te wege bragten of medewerkten; naar maate dat de overmagt, of het beleid, of de misleiding, enz. aan de eene of andere zyde grooter ware, en zomtyds een toevallige zamenloop van omstandigheden deeze of geene party min of meer begunstigde. Verscheiden staalen van die natuur zouden wy hier kunnen bybrengen; maar, om niet uit te weiden, zullen wy ons bepaalen, tot een treffend voorbeeld, in zyn verhaal van den slag by *Kunersdorf*, in den omtrek van *Frankfort aan den Oder* gelegen; waarin hy, onder andere opmerkingen van dien aart, toont, niet te ontveinzen, hoe party hem wel eens in benarde omstandigheden bragt, en dat hy zyne herstelling aan derzelver wanbeleid dank moest weeten.

„ Het Pruisische Leger, (dus luidt het verhaal,) sloeg den weg van Reppen (*) in, en schaarde zich in het bosch naby de Pechstange (†), in vyf linien, welker eerste drie bestonden uit Voetvolk, en de twee laatste uit Ruiterye. Geduurende deezen tyd, deed de Heer van Finck (§) zyne batteryen met alle magt speelen; de vertooning maakende, als of hy de dyken, welke hy voor zich had, wilde langs trekken. Hierdoor werd de aandacht des Heeren van Soltikow zo wel op dien kant gevestigd, dat des Konings Leger den zoom van het bosch bereikte, zonder dat hy het bespeurde. Terstond maakte men groote bat-

(*) *Reppen*. Eene Stad, niet verre van *Frankfort*.

(†) *Pechstange*. Eene hoogte, of verheven grond, dus geheeten.

(§) De Heer *van Finck*. Een Pruissisch Overste, die alvoorens post gevat had, op eenige hoogten, welken den Russen de kennis der beweegingen, die de Pruissischen zouden maaken, onttrokken.

batteryen op twee heuveltjes, welke den rechter vleugel der Rusſen (*) beſtreeken. Dit gedeelte hunner verſchanſinge werd door de Pruisſiſche batteryen zo wel omvangen en omſingeld, als een veelhoek in eene geregelde belegeringe kan zyn. Alles nu in gereedheid zynde, rukte de Heer van Schenkendorf, onder de beſcherming van zestig vuurmonden, voorwaards tegen de ſchans, en veroverde dezelve bykans in den eerſten aanval. Het Leger volgde hem. De beide takken der verſchanſinge, welke op dit punt uitkwamen, in de zyde aangegreepen zynde, was het niet anders dan eene verſchrikkelyke ſlachting onder het Rusſisch Voetvolk, tot aan het Kerkhof van Kunersdorf, het geen de linker vleugel der Pruisſiſchen met eenige moeite veroverde. De Heer van Finck, welken men nu in den aanval reeds was voorbygetrokken, ruimde zyne dyken op, en voegde zich by de overige benden. Reeds had men zeven redouten, het kerkhof, en honderdëntachtig ſtukken geſchut veroverd; de vyand was in eene groote verwarringe, en had een verbaazend aantal volks verloren. De Prins van Wurtemberg, die ongeduldig werd over de werkeloosheid der Ruiterye, viel ondertusſchen, te onpas, op het Rusſiſche Voetvolk aan, het geen binnen de verſchanſinge op het Jooden-Kerkhof was. Hy werd, het is waar, te rug geſlagen, maar ter gelyker tyd verlieten de vyanden eene groote battery, welke zy naby dit Kerkhof hadden. Het Pruisſiſche Voetvolk, dat 'er niet meer dan achthonderd ſchreden van verwyderd was, deed eene uiterſte pooging om 'er zich meester van te maaken (men zie wat eene overwinning beſlisſe,) het was 'er nog ſlechts honderdënvyftig ſchreden af, wanneer de Heer Laudon, den misſlag beſpeurende, welken de Rusſen begingen met deeze battery te verlaaten, 'er met zyne waarborgs-benden heen rukte, en de Pruisſiſchen eenige minuten voorkwam. Hy deed terſtond dit geſchut met ſchroot laaden, en op de Pruisſiſchen losbranden. Dit vuur bragt dezelven in wanorde. Schoon men

(*) „ De Rusſiſche Bevelhebber Soltikow, naamlyk, had zich „ by Kunersdorf nedergeſlagen. Zyn rechter vleugel ſtoot aan „ eene kleine hoogte, waarop de Rusſen eene ſchans, van gedaante als eene ſter, hadden gemaakt; twee takken eener verſchanſinge, welke een hoogen grond beſloegen, namen daar „ hun begin, en liepen uit op het Jooden-Kerkhof, eene vry „ aanmerkelyke hoogte naby Frankfort."

men de aanvallen verscheide maalen herhaalde, het was onmogelyk deeze battery te veroveren, welke deezen geheelen grond beheerschte. De Heer Laudon bemerkende, dat de houding der aanvalleren minder stout en verzekerd was, liet van de rechter en van de linker zyde hoopen Ruiterye op hun los. Dit maakte de verwarring algemeen onder deeze benden; zy vluchtten in onorde. De Koning dekte den aftocht door eene battery, welke door het regiment van Lestwitz ondersteund werd. Hy ontving hier eene kneuzing. Het regiment graavers (*) werd achter hem gevangen genomen. Verder was het Voetvolk reeds de dyken weder overgetrokken, en in de legerplaats gekomen, welke het 's daags te vooren beslagen had. Hierop week de Koning de laatste, en zoude door de vyanden zyn gevangen genomen, indien de Heer van Prittwitz hen niet met honderd Husfaaren had aangegrepen, om den Koning tyd te geeven tot het doortrekken der engte. Het gros der Ruiterye week te rug langs denzelfden wech, langs welken het des morgens gekomen was. In dit eerste oogenblik was de verslagenheid der benden zo groot, dat het Voetvolk, het geen men op de plaats zyner voorige legeringe in orde geschaard had, op het enkele gerucht van Kosakken, meer dan duizend schreden ver vluchtte, eer men het konde stuiten.

„De Rusfen wonnen, wel is waar, deezen veldslag; maar die winst kwam hun duur te staan. Zy verlooren 'er, volgens hunne eigene erkentenis, vierëntwintigduizend man; zy hernamen al hun geschut, en daarenboven noch tachtig stukken van de Pruisfischen, en maakten drieduizend krygsgevangenen. Des Konings Leger verloor in dit gevecht tienduizend man, zo dooden, als gevangenen en gekwetsten. De Koning, die zich gevleid had de overwinning te behaalen, had den Heere van Wunsch gelast, gedurende den slag, Frankfort te bezetten, om den vyand den tertocht af te snyden. Deeze dappere Officier had 'er zich meester van gemaakt, en vierhonderd krygsgevangenen bekomen: maar de ongelukkige uitslag van het gevecht noodzaakte hem de stad te verlaaten, en na Reitwein te keeren, alwaar het Leger zich nedersloeg, na weder over den Oder getrokken te zyn.

„Des avonds na het gevecht, had men nog naauwelyks tienduizend man byeen vergaderd. Indien de Rusfen van hun-

(*) *Pionniers.*

hunnen voorspoed hadden weeten gebruik te maaken, indien zy deeze moedelooze benden vervolgd hadden, ware het met de Pruisfischen gedaan geweest (*). Maar zy gaven den Koning tyd, om zyn geleden verlies te herstellen. Des anderendaags was het Leger achttienduizend man sterk; en weinige dagen daarna beliep het getal achtëntwintigduizend koppen. Men haalde geschut uit de vestingen, men deed het volk, dat tot nog toe de Zweeden aan den oever der Peene had opgehouden, tot zich komen. Bykans alle Generaals waren gekwetst, of hadden kneuzingen bekomen; met één woord, het zoude van de vyanden alleen hebben afgehangen, den oorlog ten einde te brengen; zy behoefden slechts den genadeslag te geeven. Maar zy hielden zich stil, en in plaatze van met kracht te werken, gelyk de gelegenheid vorderde, juichten zy over hunnen voorspoed, en zegenden hun goed geluk (†). Met één woord, de Koning konde weder adem haalen, en men liet hem tyd om te voorzien in de meest dringende behoeften van zyn Leger. Evenwel, om niet onrechtvaardig te zyn in onze beslissingen, achten wy ons verplicht te verhaalen, wat de Heer van

(*) Hoe de Koning zelve te moede geweest zy, blykt daaruit, dat hy, die eerst zekeren staat op de overwinning gemaakt, en eenboden met de tyding daarvan van het slagveld had afgevaardigd, des avonds na den slag, op den rug van een' Officier, by gebrek van eene tafel, aan een' zyner Staatsdienaaren een briefje schreef van deezen inhoud: „ Alles is verloren; breng het Ko„ ninglyke Geslacht in veiligheid; vaarwel voor eeuwig." *Vert.*

(†) De Graaf VAN HORDT, die een of twee dagen na den slag in het Leger kwam, zegt, in zyne *Gedenkschriften*, Deel II, bladz. 28. „ De verslagenheid was zo algemeen, dat, wanneer de vyand „ zig van zyne overwinning had weeten te bedienen, het zeer „ waarschynlyk is, dat zy den Koning in de harde noodzaaklyk„ heid zouden hebben kunnen brengen, van de wetten te moeten „ aanneemen, welke men hem zoude hebben willen voorschryven. „ En dit was ook het begrip van den Generaal *Laudon*; hy heeft „ my zelve naderhand verhaald, dat hy alle mogelyke poogingen „ had aangewend, om de *Russen* aan te zetten, om hunne voor„ deelen te vervolgen; maar zy waren zo dronken van blydschap „ van de overwinning op den Koning behaald te hebben, dat „ zy niet te beweegen waren geweest om die zege door te „ zetten." Deeze Schryver, die zelve eenige dagen laater krygsgevangen werd, en in het Russische Leger den Oostenrykschen Generaal ontmoette, geeft ook, bladz. 35, een uitmuntend getuigenis van deszelfs bedaardheid en zedigheid. *Vert.*

van Soltikow bybragt, om zyner werkeloosheid eene kleur te geeven. Wanneer de Maarschalk Daun hem drong om zyne krygsverrichtingen met nadruk door te zetten, antwoordde hy: „ Ik hebbe voor dit jaar genoeg gedaan, Myn Heer; ik „ hebbe twee veldslagen gewonnen, welke Rusland zevenën- „ twintigduizend man kosten: eer ik my op nieuw aan het „ werk begeeve, zal ik wachten, tot dat gy op uwe beurt „ ook twee overwinningen zult behaald hebben. Het is „ niet billyk, dat het krygsvolk myner Vorstinne alleen „ het werk verrichte (*).” De Oostenrykschen verwierven niet dan met moeite van hem, dat hy te Frankfort den Oder overtrok, en dit geschiedde nog onder voorwaarde, dat de Heer van Haddick in zynen post by Mulrose zoude blyven. Deeze beweeging der Russen deed den Koning van stand veranderen; hy trok eerst na Madelitz, en vervolgens na Furstenwalde, alwaar hy meester was van den overtocht over de Spree. Dit was, in de tegenwoordige omstandigheden, eene zaak van gewicht. De Kreitstroepen hadden Torgau en Wittenberg ingenomen; men had te vreezen, dat zy eene onderneeming op Berlyn zouden beproeven, en men duchtte hetzelfde van den Heere van Haddick. Deeze behoefde slechts de Spree langs te trekken, welke hem tot dekking van zynen tocht konde dienen, terwyl de Heer van Soltikow des Konings Leger in bedwang konde houden door voorwaards te trekken, en hetzelve te naderen. De zaaken der Pruisischen stonden zo wanhoopig, dat men, in het geval, waarin men zich bevond, wel verlegen zoude geweest zyn, om eene verstandige, en met de regels der kunst strookende, party te kiezen. Evenwel, daar men gereed moest zyn tegen alle gebeurtenissen, stelde de Koning, die vast besloten had liever den laatsten man op te

off-

(*) Men weet, en dit zelfde Werk getuigt het op verscheidene plaatzen, dat de Koning zyne neiging om met zyne vyanden den spot te dryven, en hen met kleinachtinge te behandelen, niet altyd genoeg wist te bedwingen. Maar indien de Heer van Soltikow inderdaad den Maarschalk Daun zulk een bescheid hebbe gegeven, had deeze wel kunnen antwoorden, dat hy reeds tweemaal, by Kolin en by Hochkirchen, den Koning de nederlaag had gegeven, eer de Russen denzelven nog eens geslagen hadden, en dat deezen zelfs hunne tegenwoordige overwinning voornaamelyk, of liever geheel, aan den Heere Laudon en de Oostenryksche benden, welke hy by zich had, verschuldigd waren. *Vert.*

offeren, dan te gedoogen, dat de vyand zich ongestraft van Berlyn meester maakte, zich voor, den eersten, die daar naby zoude komen, op het lyf te vallen, als willende liever met de wapens in de vuist sterven, dan met een klein vuur verbrand worden. De verlegenheid, in welke de Koning zich bevond, werd nog vermeerderd door de aannadering van den Maarschalk Daun. Deeze was zich by Triebel komen nederslaan, en had te Guben een mondgesprek gehad met den Heere van Soltikow. Prins Hendrik konde de vereeniging der Oostenrykschen met de Rusfen niet beletten, en nog minder de afzonderlyke hoopen volks stuiten, welke zy tegen den Koning mogten willen uitzenden: en welke van deeze twee partyen de Maarschalk Daun ook mogt kiezen, beide waren even doodelyk. Evenwel namen de zaaken een meer gunstigen keer, dan men konde hoopen; dewyl al het kwaad, dat men voorziet, even weinig gebeurt, als al het goede, dat men verwacht."

Het vereenigd Nederland, verkort door J. F. MARTINET, *ten gebruike der Schoolen. Te Amsterdam by* J. Allart, 1790. *In octavo*, 212 *bladz.*

In dit Stukje heeft de Eerwaarde *Martinet* het hoofdvereischte van een Kort Begrip, beknoptheid en volledigheid, zeer wel in agt genomen; het weezenlyke van zyn uitvoeriger Geschrift is hier alleszins bewaard, en in een kort bestek zo onder het oog gebragt, dat het der Jeugd niet moeilyk valle, het hoofdzaaklyke zich eigen te maaken. Tot een voorbeeld hiervan strekke het geen hy bybrengt, wegens het aangaan der *Utrechtsche Unie*, en de afzweering van Graaf *Philips*. Aangemerkt hebbende dat het Verbond, door *Artois*, *Henegouwen* en *Douai* gesloоten, uit eigen aart der algemeene zaake zo nadeelig, door de Godlyke bestiering ten goede gekeerd werd, vervolgt hy het gesprek in dezer voege:

„ VRAAG. Hoe dan?

ANTW. WILLEM de I oordeelde best een ander verbond te stellen tot een tegenwigt, gelyk 'er dan ook een zodanig gesloоten werdt tusschen *Holland*, *Zeeland*, *Friesland* en *Utrecht*, waartoe ook daarna drie andere Gewesten getreeden zyn.

V. Waar en wanneer werd dat verbond gesloоten?

A. Te *Utrecht*, en daarom wordt het geheeten, de *Unie van Utrecht*, den 23 January 1579, welks oorspronglyk stuk, dat lang verlooren gehouden werdt, onlangs in 's Hauge is weer gevonden.

V. Hoedanig was de inhoud?

A. Hetzelve bestondt uit zes en twintig Artikelen, en werdt altoos geacht als eene Grondwet des Vaderlands en een Bolwerk onzer Vryheid, onder anderen bepaalende, dat elke Provintie zou blyven by haare byzondere regeering, voorregten en Godsdienst, doch het stuk van Oorlog en Vrede werdt overgelaaten aan de ALGEMEENE STAATEN.

V. Wat volgde daarop?

A. Hierop volgde eene scheuring tusschen de XVII zo lang verbonden gebleeven *Nederlandsche* Landschappen: want zeven bleeven onder het bestier der vrye STAATEN, en tien deeden hulde aan PHILIPS, waarvan zy daarna berouws genoeg hadden; doch het geen tot heden toe zo gebleeven is.

V. En dat was genoeg ter voortzettinge van den oorlog?

A. Zekerlyk: want die scheuring maakte eene verzoeping onmooglyk, waarom FARNESE los ging op *Maastricht*, dat vermeesterde, en er eenen grouwzaamen moord aanrigtte: doch kort daarna beproefde men te *Keulen* den vrede te maaken, dat vrugtloos afliep.

V. Wat vertoonde WILLEM de I. by die gelegenheid?

A. Door het afslaan der voordeeligste aanbiedingen, vertoonde hy eene edelmoedigheid van ziel, grooter mogelyk dan men ooit in hem gezien hadt.

V. Maar was de Graaf van RENNENBERG hem daarin gelyk?

A. Zeer ongelyk: want deeze trouwlooze viel af tot PHILIPS zyde, en deedt *Groningen* omslaan, het geen eenen inlandschen kryg van vier jaaren gaf.

V. Wat deedt de laage PHILIPS tot redding zyner zaaken?

A. Hy dagt, door eene nieuwe aanstelling van MARGAREET tot Landvoogdes, de zaaken van aanzien te doen veranderen, en WILLEM den I. van kant te helpen, door vyf en twintig duizend gouden kroonen te belooven aan hem, die denzelven van 't leven zou berooven.

V. Wat besloot deeze nieuw aangestelde Landvoogdes?

A. MARGAREET, de hooggaande onlusten hier ziende, bedankte en vertrok; maar de STAATEN der Vereenigde Provintien zwoeren PHILIPS openlyk af, op den 27 July des

des jaars 1581, het geen eene zonderlinge proef van moed en grootheid was, en hun niet weinig aanzien in EUROPA gaf,

V. Wat bepaalden de STAATEN ten aanziene van den Godsdienst?

A. Zy maakten ook in dat jaar veele kerklyke schikkingen, en beslooten den *Gereformeerden* Godsdienst, als den heerschenden, te zullen handhaven, maar ook andere Gezindheden te dulden.

V. Welke redenen gaven zy van die afzweering?

A. Zeven voornaamen, waaronder byzonderlyk geteld werdt, het vertreeden der Privilegien door Koning PHILIPS.

V. Wat bleek uit deeze groote Gebeurtenis?

A. Dat alle Staatkundige verdrukkingen, door geweld op den hals van vrye Volken geworpen, en gehandhaafd, al by hunne geboorte, het zaad van eigen vroege of laate verwoesting met zich voeren, waaraan PHILIPS niet scheen gedacht te hebben.

V. En verder.....?

A. Dat geene heerschappy kan duuren, dan die op regtvaardigheid gegrond is, en dat alle gezag, 't welk niet door edele weldaadigheid en liefde tot het Volk getemperd is, spoedig vernietigd wordt.

V. En eindelyk.....?

A. Dat alle aanslagen, door dwang gesteund, zwak en onbestendig zyn, waarom zy spoedig door een tegenstrydig geweld om verre gesmakt worden, gelyk de Koning toen zo duidelyk ondervondt, maar niet kon tegengaan?

Rekening en Verantwoording der Liefdegiften, ten behoeve der Noodlydenden, door de Overstroomingen van 's Lands Rivieren in het jaar 1784. *Te Amsterdam by* P. den Hengst, 1790. *In Folio.*

Dit Stuk, 't welk ter nagedagtenisse strekt, van eene der uitgebreidste overstroomingen in onze Gewesten, en te gelyk een gedenkteken sticht, zo van de liefdaadige mededeelzaamheid onzer Landgenooten, als van de verstandige inrigtingen en den onvermoeiden arbeid dier lofwaarde Heeren, welken zig wel hebben willen belasten, met de uitdeeling der verzamelde penningen, behelst een volledig verslag van alles wat tot dit onderwerp betrekking heeft. — Het Voorberigt ontvouwt ons het jammerlyke ongeval, dat

veele

veele Ingezetenen in zeer behoeftige omstandigheden dompelde; en meldt ons, hoe 't medelyden, zo in 't opbrengen als inzamelen en uitdeelen der Liefdegaven, werkzaam geweest zy, om die elende te gemoet te komen, en 't lot der ongelukkigen, naar de toedragt der zaaken, te verzagten, en, zo veel mogelyk was, draaglyk te maaken. Behalven het algemeene nut van 't aangevoerde, met betrekking tot dit voorval, kan het zelve ook vervolgens zyne nuttigheid hebben, ten aanzien van soortgelyke gevallen; dewyl de Heeren van de Commissie een naauwkeurig berigt geeven van hunne genomene maatregelen, en de wyze, waarop ze dezelven ter uitvoeringe gebragt hebben: 't welk anderen, dien in laater tyd zodanig een post mogt worden aanbevolen, ter leerzaamer handleidinge kan dienen. —— Op dit Voorberigt volgt, als ter verantwoordinge van hun gehouden gedrag, eerst eene algemeene rekening van ontvangst en uitgave; en voorts eene byzondere verrekening van de besteeding der liefdegiften, in de onderscheiden Gewesten: welk alles het bovengemelde bekragtigt en opheldert: waartoe ook eenige Bylagen, betreffende de gemaakte schikkingen, en derzelver te werk stelling, kunnen strekken. — Wyders heeft men, ter nadere ophelderinge van de gebeurtenisse zelve, hier nog tusschengevoegd, een Bericht van het doorbreeken der Dyken, en de daar door veroorzaakte Overstroomingen van veele Landstreeken, gelegen in de Provincien *Gelderland* en *Overysfel*, en in het Hertogdom *Cleeve*, voorgevallen in het laatst van February en 't begin van Maart 1784. In dit Berigt, opgemaakt uit de naauwkeurige waarneemingen van de kundige Heeren Landmeeters *F. Beyering* en *C. van Diest*, wordt ons eene juiste beschryving van 't merkwaardige deswegens medegedeeld; en dezelve gaat vergezeld, niet alleen van eene algemeene Kaart, die de overstroomde Landen, mitsgaders de plaatzen der doorbraaken en der ysdammen, onderscheidenlyk aanwyst; maar tevens van nog eenige byzondere aftekeningen van aldaar voorgevallen doorbraaken en de veranderde ligging der nieuwe dyken; welk een en ander het beloop deezer schadelyke doch meerendeels gelukkig herstelde gebeurtenis te duidelyker onder 't oog brengt. —— Men vindt hier des niet slegts eene verantwoordende Rekening van de daartoe verleende Liefdegaven, maar ook eene voldoende melding van een voorval, dat in meer dan één opzigt zeer merkwaardig is.

Ver-

Verzameling van Stukken, raakende de Procedures, voor den Hove van Gelderland, geventileerd op en tegen Jonkheer G. W. ZUYLEN VAN NIEVELDT. *Beschreven in de Ridderschap des Quartiers van Veluwe, enz. enz. Te Amsterdam by* J. Allart, 1790. *Behalven eene uitvoerige Voorrede, 191 bladz. In gr. octavo.*

In deeze Verzameling zyn byeengebragt alle de Stukken, behoorende tot de Procedures en het daar op geveld Vonnis van 't Hof van Gelderland op en tegen Jonkheer G. *W. Zuilen van Nieveldt*, wegens eene Missive, door hem en andere Ridders ondertekend, den 2 September 1786, geschreeven aan H. Ed. Gr. Mog. de Heeren Staaten van Holland en Westvriesland. Zyn Ed. heeft zig aan dat vonnis onderworpen, en beschouwt alles als eene in de menschlyke vierschaar afgedaane zaak, waarover geen verdere regtsdwang kan of mag gaan. Dan, begrypende, dat, des niettegenstaande, de overweeging van 't inwendige natuurregt, raakende pligt en deugd, haare kragt blyft behouden, zo oordeelt hy dat het hem ontegenzeglyk vry staat, en hy geregtigd is, om zyne zaak van die zyde openlyk te behandelen. Hier toe schikt zyn Ed. eene Voorreden voor deeze Verzameling geplaatst, in welke hy, als iemand, die, schoon by menschlyke vierschaaren gedoemd, naa herhaalde gemoedlyke overpeinzingen, zig verzekerd houdt, in dat veroordeelde gedrag, niets gedaan te hebben, dan 't geen pligt en deugd, naar omstandigheden van zaaken, van hem vereischten, zyne verdeediging op een manlyken toon voordraagt.

De Hollandsche Wysgeer in Braband. [Iets meer dan een Roman.] Door G. PAAPE. *Vier Deelen. Te Dordrecht by* de Leeuw *en* Krap, 1790. *In gr. Octavo.*

Onder het verhaal der ontmoetingen van inzonderheid twee uitgeweeken Nederlandsche Patriotten, van eene zeer verschillende geestgesteldheid, voerende de een een bedaard Wysgeerig character, terwyl de ander de onbedachtzaame wispeltuurigheid zelve is, schetst men hier, by den aanvang van dit Geschrift, het character der Brabandsche Natie. Vervolgens maalt men ons af het Patrio-

tismus der Brabanders en der Vlaamingen, met aanwyzing van het onderscheid; zynde dat der laatsten veel beschaafder dan dat der eersten; uit welken hoofde dat der Vlaamingen ook meer overeenkomst zou hebben met het Fransche Patriotismus, dat hier insgelyks beschreeven wordt, by gelegenheid dat deeze Nederlandsche Vlugtelingen naar Fransch-Vlaanderen getrokken waren. Het een en 't ander levert verscheiden weluitgevoerde trekken, die ons de zeden en denkwyze der inwoonderen van Oostenryksch-Braband- en- Vlaanderen zeer juist voor den geest brengen; en zulks geschiedt veelal met inmenging van voorvallen, die de ontwikkeling daarvan op eene gepaste wyze gevallig doet voorkomen. In zo verre is de Heer *Paape* vry wel in de uitvoeringe geslaagd; en schoon men rede mogte hebben, om hem hier en daar, ter zaake van noodelooze uitweidingen en nutlooze plaatsbeschryvingen, van gerektheid in zyn opstel te beschuldigen, zou men dit egter om reden nog al gereedlyk over 't hoofd zien. Maar men kan niet wel zo gunstig oordeelen, over zyne invlegting van een al te sterk Romanesk verhaal, van een door wraakzugt gedwarsboomden minnehandel; dat een aanmerkelyk gedeelte van dit Geschrift beslaat. Buiten dit stuk, heeft hy steeds de waarschynlykheid in 't oog gehouden, en de verhaalde ontmoetingen komen gemeenlyk wel ter snede; ook zou een weluitgevoerd Minverhaal, ter loops bygebragt, in zyne schryfwyze niet ongepast geweest zyn. Maar hier heeft hy zyne verbeelding den lossen teugel gevierd, om een wraakzugtigen ten sterkste af te maalen; dit heeft hem, herhaalde keeren, omstandigheden doen verzinnen, die met verschynzelen en uitwerkingen gepaard gaan, welken tegen alle waarschynlykheid aanloopen; en het Geschrift is, zonder dat het verhaal iets ter zaake doet of aangenaamheid byzet, te byster uitgerekt. —— Ook doet het ons vreemd, dat die zo by uitstek hooggaande wraakzugtige nog beschouwd kan worden, „ meer als een verbijsterde „ en zinnelooze, dan wel als zulk een godvergeeten boos- „ wigt, gelijk zijne bedrijven, bij den eersten opslag, „ hem kenmerken moeten."

Zo-

Zedekundig Handboek voor den Burgerstaat, *van Dr.* C. FR. BAHRDT. *Uit het Hoogduitsch vertaald*, *door* E. VOLKERSZ. *Leeraar der Gemeente toegedaan de onveranderde Augsburgsche Geloofsbelijdenisse te Dordrecht. Te Dordrecht by* H. de Haas, 1790. *Behalven het Voorwerk* 432 *bladz. In gr. octavo.*

In het ontvouwen der Zedekunde, bepaaldlyk met betrekking tot Lieden van den Burgerstand, heeft de Heer *Bahrdt* zich voorgesteld, „ *deels* een volkomen en geruststellend onderwijs te geeven, hoe een burger in zijnen „ stand een regt gelukkig en wel te vreden mensch kan „ worden; *deels* denzulken in 't bijzonder te leeren, hoe „ zij deeze hunne gelukzaligheid, in alle hunne burgerlijke „ betrekkingen, verbintenissen, bezigheden en omstandigheden geduurig ten oogmerk moeten hebben; wat zij in „ ieder geval van hun burgerlijk leeven doen moeten, om „ dezelve te verkrijgen, en welke neigingen, hebbelijkheden, dwaalingen en misslagen zij te vermijden hebben, „ om ze niet roekloos te verwaarloozen." Overeenkomstig met dat bedoelde is dit Werk tweeledig. Het eerste Lid behelst *den algemeenen grondslag der gelukzaligheid van een Burger*, en de Autheur handelt in het zelve, na eenige voorafgaande aanmerkingen, betreffende het nut der byzondere onderwyzingen van den Burgerstand, mitsgaders deszelfs natuur en waarde, over de gelukzaligheid als het doel van 't Burgerlyke leeven, en toont vervolgens aan, waar men 't op toe te leggen hebbe, om zich voor 't genot deezer gelukzaligheid vatbaar te maaken. —— Hier toe wordt, gelyk hy doet zien, in de eerste plaatze vereischt, dat het Verstand van den Bnrger opgeklaard worde, en dat hy gevolglyk die wegen inslaa, (welken hier aangeweezen worden,) langs welken hy tot de waarheid komen, en van dezelve eene geruststellende overtuiging verkrygen kan. 't Spreekt van zelve, dat hier geen uitgebreide Geleerdheid noodig is; de Autheur heeft alleen het oog op den Burgerstand, en uit dien hoofde bepaalt hy zich tot zodanige kundigheden, die de Burger, om gelukkig te zyn, niet ontbeeren kan: te weeten eene genoegzaame kennis van den Godsdienst, eene voldoende Waereldkennis, en een behoorlyk doorzigt in zyne beroepskundigheden. —— By deeze opklaaring van het Verstand wordt,

tem

ten tweede vereischt eene geschikte vorming van het Hart, waarop onze Schryver vervolgens stille staat; by welke gelegenheid hy den Burger bovenal Menschliefde inboezemt, en hem tevens opleidt tot het bezef van zyne verpligting, om, als een Menschlievende, de wederzydsche regten der Menschheid ongeschonden te bewaaren. —— En *ten laatste* komt hier nog by, de noodige vorming van het *Burgerlyk* character, welks byzondere trekken de Autheur beknoptlyk schetst, met aanwyzing der verpligtinge, om dezelven in agt te neemen. — — Het eerste Lid hier mede afgehandeld zynde, gaat de Heer *Bahrdt* over tot het tweede, geschikt tot het ontvouwen van de middelen ter bevorderinge dier gelukzaligheid, welken de byzondere betrekkingen van den burgerstand aanbieden. In dit *byzonder onderwys tot de Gelukzaligheid voor den Burger, in zyne byzondere betrekkingen*, legt de Autheur het 'er op toe, om den Burger te leeren, hoe hy zyne daaden in het Burgerlyke leeven zo hebbe in te rigten, dat de waare gelukzaligheid 'er niet door verhinderd, maar veeleer bevorderd worde. Ten dien einde doorloopt hy de betrekkingen, in welken de Burger zich bevindt, en deelt hem leerzaame gedragslessen mede, die een weezenlyken invloed op zyne gelukzaligheid kunnen hebben. Met dit oogmerk handelt hy over de Godsdienstoefeningen van den Burger, deszelfs gedrag omtrent den Staat, en betrekkingen tusschen den Burger en de Overheid van de plaats zyner wooninge. Verder over de huishouding van den Burger, het burgerlyke beroep, de burgerlyke regten, en de burgerlyke verkeering, beneffens de voorzigtigheid jegens vyanden, en door hunne gebreken lastige Medeburgers. Wyders nog over de burgerlyke vermaaken, den Huwelyken staat van den Burger, en eindelyk de burgerlyke opvoeding. —— Het eene en 't andere gedeelte van dit Geschrift is met zo veel oordeels uitgevoerd, dat het alle aanpryzing verdiene: als behelzende een in zyne soort volledig Zamenstelzel van Zedekunde voor den Burgerstand, zo duidelyk ontvouwd en nadruklyk aangedrongen, dat het niet wel missen kunne van een heilzaamen invloed te hebben, op de burgerlyke denk- en handelwyze, indien het voorgestelde maar met eenige gewillige opmerkzaamheid nagegaan worde. —— Ons bestek laat niet toe een uitgewerkt voorbeeld hier van by te brengen. Men vergenoege zig dan met zyne les, over het vry beoordeelen van onzen Naasten, welke in de Burgerlyke verkeering in agt genomen behoort te worden.

„ Gij kunt, zegt hy, over de daaden, zeden en onvolmaaktheden uwer medemenschen *vrij oordeelen*, onder de volgende voorwaarden, maar die dan ook te zamen moeten aanweezig zyn. (1.) Dat alles zeker *waar*, en bij-gevolg te vooren naauwkeurig getoetst en onderzogt zij, waarover gij oordeelt. (2.) Dat gij uwe oordeelvelling den geenen, dien het aangaat, *zelven zegt*, of ten minsten *zo luid*, dat hij het hooren en zig verdeedigen kan. (3.) Dat gij het met *bescheidenheid*, en niet op eene hoonende, hevige en *onbeleefde* wijze zegt. (4.) Dat gij bij nadeelige beoordeelingen van anderen *hunne goede zijde niet verbergt*, maar hunne waarde, welke zij in een ander opzigt hebben, regt laat wedervaaren: en, ('t geen de hoofdzaak is!) dat gij eindelijk (5.) het nogtans nooit doet, *zonder een betaamlijk oogmerk* daarbij te hebben, en te voorzien, dat gij het zelve waarschijnlijk zult bereiken: —— om, of den geenen, dien het aangaat, tot eene nuttige zelfskennis te brengen, of anderen voor groote schade te bewaaren, welke zij zouden kunnen lijden, indien gij uwe beoordeeling terug hieldt; of om u zelven daardoor tegen agterklap te verdeedigen.

„ Derhalven is het een tegenovergesteld zondig misbruik van uw regt, om vrij over anderen te oordeelen, (1.) wanneer gij *elke* nadeelige beoordeeling, die in uwe gedagten opkomt, zonder dezelve naauwkeurig onderzogt te hebben, vermetel uitzegt; (2.) zonder een betaamlijk en waarschijnlijk bereikbaar oogmerk; en wanneer gij tevens (3.) deeze nadeelige beoordeeling stil, agter den rug van den anderen, verspreidt, en zelfs nog bovendien (4.) spotagtige gebaarden, hoonende mienen en uitdrukkingen daarbij voegt, en (5.) zonder zijne goede hoedanigheden, nevens zijne kwaade, te stellen, en hem regt te doen wedervaaren.

„ Op deeze wijze, moet niemand uwer, *Geliefde Medeburgers!* zig veroorlooven, om nadeelig over anderen te oordeelen, zelfs niet in het gezelschap der vertrouwdste vrienden: want het is op zig zelf onregtvaardig, naar de uitspraak van JESUS: *'t geen gij niet wilt dat u de lieden doen, enz.* en wat meer is —— de verraader slaapt ook niet: de veroordeelde komt het te weeten, en daaruit ontstaan kwaade gevolgen. Want niets in de weereld verbittert meer, dan het kwaadspreeken agter den rug, wanneer men zig niet verdeedigen kan. Door deeze zondige gewoonte maakt gij u derhalven een vijand van alle menschen, die u duizend verdrietlijkheden in het geheim en openlijk kunnen aandoen.

„ Voegt bij deezen raad nog deezen regel, die 'er bij behoort. Wanneer gij hoort, dat in een gezelschap anderen van uwe medemenschen kwaad spreeken, *zo neemt geen deel in hun gesprek*. Want wanneer gij 'er deel in neemt en ook uw oordeel velt, haat hij, die beoordeeld is, zo dra hij het hoort, ook u. Zoekt veeleer, indien gij kunt, die nadeelige beoordeeling tegen te spreeken, en den geenen, die valschlijk beoordeeld wordt, met bescheidenheid te verdeedigen. Daardoor zult gij agting bij alle menschen verwerven, en, die dus van u verdeedigd is, zal zekerlijk liefde voor u krijgen."

En hierop toont de Heer *Bahrdt* verder, hoe men, in plaatze van die slegte gewoonte, om de gebreken en onvolmaaktheden onzer medemenschen gade te slaan, en 'er over te spreeken, zig liever behoort te gewennen, om het goede, hetwelk zy bezitten, hunne gaven, hunne bekwaamheden, de beste zyde van hun character, hunne braave daaden op te zoeken, en hen door openlyke lofspraak te vereeren; waarvan hy het pligtmaatige, nutte en aangenaame, indrukbaar voorstelt.

Proeve eener Theorie der Nederduitsche Poëzy, door O. C. F. HOFFHAM. *Te Amsterdam by* P. J. Uijlenbroek, 1788. *In gr. octavo*, 215 *bladz.*

Toen ARIOSTO zynen *raazenden Roeland* vervaardigd, en denzelven aan zekeren Kardinaal ter leezinge gegeeven had, vraagde deeze aan hem: „waar drommel hebt gy „ toch alle die zotheden vandaan gehaald?" —— Dezelfde vraag zou zeer gepast aan den Schryver deezer *Proeve* herhaald kunnen worden, als hebbende hy zich voornamentlyk toegelegt, om zodanige gezegden, het zy in ernst of boert, van eenige Dichters aan te haalen; die dan, buiten hun verband beschouwd, een byzonder *Mengsel* van vernuft en gekheden opleveren, tot welks zamenvoeging wy BROEKHUIZEN, ANTONIDES, noch OVERBEKE, in staat zouden geacht hebben, schoon ze, volgens deeze *Proeve*, bladz. 205, zelfs *gepraedestineerde Apotheekers* waren.

De inhoud deezer Theorie bestaat in de volgende 99. §§. — §. 1. *Het prosa is de taal aller Menschen.* §. 2. *De poëzy is de taal der Goden.* §. 3. *De poëzy is prosa in vaerzen.* §. 4. *Vaerzen zyn kunstig geordende woordryen.* §. 5. *Vaerzen zyn regels die gezongen kunnen worden.* §. 6. *Hen, die vaer-*

vaerzen maaken, noemt men Dichters. §. 7. Het vaerzenmaaken is eene byzondere kunst. §. 8. Het vaerzenmaaken is eene aloude kunst. §. 9. De poëzy verbind het dichten en vaerzenmaaken. §. 10. Het eigenlyke dichten is geheel geen kunst. §. 11. Het woord dichtkunst is eene oneigenlyke uitdrukking. §. 12. De dichtſtoffe is het proſaïſche deel der poëzy. §. 13. Het abſtracte dichten is allen Menſchen eigen. §. 14. Het dichten is een louter handwerk. §. 15. Het naakte dichten is eene ligte uitſpanning. §. 16. Elk eerlyk man en goed burger kan, en mag, dichten. §. 17. Dichtonderwerpen zyn ſlechts droomen. §. 18. Dichtonderwerpen zyn gemeenlyk praat. §. 19. Dichtonderwerpen zyn veeltyds logens. §. 20. Het dichten kan een ſchandelyk en verachtelyk bedryf worden. §. 21. Het vaerzenmaaken is een vermaakelyk en ſchuldeloos bedryf. §. 22. De vaerzen zyn het kunſtigſte en wezenlykſte deel der poëzy. §. 23. Trant en rym vormen het wezen der vaerzen. §. 24. De trant is het ligchaam der vaerzen. §. 25. Het rym is de ziel van een vaers. §. 26. De maat is de pols van een vaers. §. 27. De hoeveelheid der voeten karakteriſeert een vaers. §. 28. Een rist vaerzen heet men een koeplet of ſtrophe. §. 29. Een ſchakel van vaersristen heet een Lierdicht of Ode. §. 30. Een ſamenhang van vaerzen heet een dichtſtuk. §. 31. De vormen der dichtſtukken zyn menigerlei. §. 32. De zangwyze der vaerzen richt zich naar den aart van het dichtſtuk. §. 33. Alle dichtſtoffen moeten in vaerzen begrepen zyn. §. 34. Poëtisch proſa is een onding. §. 35. Tooneelſtukken in proſa zyn niet te dulden. §. 36. Het proſa ſtaat TEGEN vaerzen, gelyk printen tegen ſchilderyen ſtaan. §. 37. De poëzy heeft veele voordeelen boven het proſa. §. 38. De dichter munt uit boven den proſaïst, gelyk de trompetter boven den omroeper. §. 39. De vaerzenmaaker ſtaat verre boven den dichter. §. 40. Op de vaerzen alleen komt het aan. §. 41. In vaerzen word geen middenmaat geduld. §. 42. Men brenge in vaerzen wat men wil en kan. §. 43. De poëzy kan alzins laag zyn. §. 44. De nederigheid is den poëeten eigen. §. 45. Het oorſpronglyke doet niets ten voordeele van vaerzen. §. 46. Hy, die in vaerzen vertaalt, is alzins poëet. §. 47. Een dichter kan ſlechts door een dichter vertaald worden. §. 48. Wy maaken uitheemsch proſa tot dichtſtukken. §. 49. De ſtyl in vaerzen mag geenzins natuurlyk zyn. §. 50. De poëtiſche vryheid is alleen betrekkelyk tot het vaerzenmaaken. §. 51. Stoplappen zyn in vaerzen geoorloofd. §. 52. Het vaerzenmaaken vereischt GENIE. §. 53. Men moet tot een vaerzenmaaker geboren zyn. §. 54. Tot een' vaerzenmaaker word een

 goed

goed geheugen vereischt. §. 55. *Tot het vaerzenmaaken moet men bezield zyn.* §. 56. *De muziek is den vaerzenmaaker ontbeerlyk.* §. 57. *Het vaerzenmaaken vereischt poëtische ooren.* §. 58. *Het vaerzenmaaken sluit de Wiskunst in zich.* §. 59. *Oefening en kunstliefde moeten den vaerzenmaaker vormen.* §. 60. *Het vaerzenmaaken is eene zeer kritieke kunst.* §. 61. *Het vaerzenmaaken is de roemwaardigste aller kunsten.* §. 62. *De vaerzenmaaker schryft op Herkules pylaaren.* §. 63. *Een puikdichter is een keurig vaerzenmaaker.* §. 64. *Slechte vaerzenmaakers heet men rymelaars.* §. 65. *Het rymen is de kunst der kunsten.* §. 66. *Het rymen is eene zeer aloude kunst.* §. 67. *Door het rymen word de geheele oefening der poëzy uitgedrukt.* §. 68. *Iets berymen is een dichtstuk vervaardigen.* §. 69. *Alle gerymde regels zyn vaerzen.* §. 70. *De oude leverrymen waren zeer geschikt ter opbouw der poëzy.* §. 71. *Dichten, vaerzenmaaken en rymen, heeft eenerlei betekenis.* §. 72. *De rymer munt uit boven den vaarzenmaaker en dichter.* §. 73. *Vader* VONDEL *was een groot rymer.* §. 74. *Het rymen is eene heilige razerny.* §. 75. *Het rymen is een zeer moeilyke arbeid.* §. 76. *Het rym is in vaerzen geenszins te missen.* §. 77. *Rymlooze vaerzen zyn geene vaerzen.* §. 78. *Het rym in vaerzen is zeer natuurlyk.* §. 79. *Het rym moet in vaerzen altyd gehoord worden.* §. 80. *Een dichter weet alles uit zyn rym te vermen.* §. 81. *Het rym bezit toovèrkragten.* §. 82. *Het rym is geenzins een slaafsche boei.* §. 83. *Het rym bezielt den dichter.* §. 84. *Het toeval by rym ga vóór, en het bezielend rym volge.* §. 85. *Men kan niet te veel ziel in een vaers brengen.* §. 86. *Tusschen sommige rymwoorden heerscht waare sympathie.* §. 87. *Hoe minder analogie tusschen twee rymwoorden is, hoe beter.* §. 88. *Het rym geeft den vaerzenmaaker gelegenheid om geestig te zyn.* §. 89. *De dichters bezitten een rymmagazyn.* §. 90. *De rymkunst en schilderkunst zyn gezusters.* §. 91. *De rymkunst is alzins met de weefkunst te vergelyken.* §. 92. *De rymkunst doet kunstgenootschappen ontstaan.* §. 93. *Tooneelspelvertaalingrymers behoeven de oorspronklyke taal niet te verstaan.* §. 94. *De rymverachters zyn botterikken.* §. 95. *De duivelsdrek is zeer nadeelig voor de rymende genie.* §. 96. *De poëzy en taalkunde gaan hand aan hand.* §. 97. *Het vaerzenmaaken dient ter opbouw onzer taal.* §. 98. *Het rym en de maat zyn de beste gidzen ter taalkunde.* §. 99. *Het vaerzenmaaken geeft gelegenheid om nieuwe woorden te smeeden.* ——. En, om het getal even te maaken, had de Schryver 'er nog kunnen byvoegen: §. 100. *Het vaerzenmaaken houd de gekken in 't*

Dolhuis bezig. Waartoe hem dan het volgend vaers, door een gek gemaakt, en door VAN EFFEN medegedeeld (*), van dienst had kunnen zyn.

Heis op, heis neêr in 't knekelhuis
Daar Lysbet vlooit den deken,
Met hom'len ftom'len, en gedruis
Gelyk 't ons is gebleken.
Den een valt op den ander aan
Zy volgen op malkander;
De winden met hem fpeelen gaan
Ar'ftot'les, Alexander.

Deeze geheele *Proeve eener Theorie der Nederduitfche Poëzy* fchynt niets meerder dan eene *Theorie pour rire*, zo als de Franfchen hunne *Dramas*, of kluchten, *om te lagchen*, noemen. Befpottende op veele plaatzen aartig de gevoelens van zódanige Lieden, welke meenen, dat de Dichtkunst enkel in *rym* en *maat* beftaat. Intusfchen zou men de woorden, *om te lagchen*, mogelyk, met goed gevolg op den tytel geplaatst hebben, nadien wy lieden hebben aangetroffen, die eenige zaaken uit deeze *Proeve*, als in ernst voorgefteld, verdeedigden: denkelyk, om dat de overgang van boert tot ernst hen, in des Autheurs ftyl, niet duidelyk genoeg was; of, om dat eene *Ironie* van zo veele bladzyden, eindelyk, verveelend en onwaarfchynlyk wordt. Dus hebben wy, by voorb., het volgend gedeelte der 44fte §., zo wel ernftig als *ironisch* hooren opvatten, fchoon wy dan, zo als heden, enkel koele aanfchouwers bleven.

„ Men vind alôm voorbeelden, dat poëeten van zichzelven, zeer ootmoedig en nederig fpreeken. Aldus zegt DE DECKER, in zyn *Lof der Geldzucht*: bladz. 119.

Daar is onlangs geleên een Decker *opgeftaan,*
Een dichterken van Dort, 't welk zich wel derf beftaan
In zyn Neêrduitfchen rym ons zo wat aftetouwen.
Dat bloeiken, enz.

„ Zo noemt FOCKENBROCH zichzelven, in zyne *Dichtwerken*, Deel. II. bladz. 382,

Een

(*) *Holl. Spectator*, D. I. bl. 190.

Een Poëetje
Als een schuitje
In het Steedje
Aan het Y.

„ Dus legt JACOBUS ROSSEAU zynen *zingenden Kraamer*, *Krispyn*, in den mond, bl. 69,

Ook heb ik de ontmantelde Apotheker Rockeel zonder kuit,
Ook Aran en Titus, boertig berymd door Rosseau, *dat gekke Poëetje.*

„ Zo laat VAN DER HOEVEN zynen *Dokter Windmolen* zeggen, in *het Koffyhuis*, 2de Tooneel,

Ik lagh met Willem van der Hoeven;
Die slaat de kop met dwars op schroeven:
Hy wil met rymen, goeitje man!
Maar och! de bloed weet nergens van.

„ Zo laat NOMSZ zynen *Niemant* zeggen, in *Iemant en Niemant*, IIde Bedr. 6de Toon.

——— ——— ——— *Ik heet geen* Nomsz, *Mynheer;*
Dat is een rymelaar: zyn werk is vol gebreken;
Och! als de jonge sterft zal Niemant van hem spreken.

„ Somtyds echter is de nederigheid der Poëeten niet ter goeder trouwe, en snorkende verwaandheid onder hunne zelfbeschimpingen verborgen; want men weet, hoe zy zich belgen, als het publiek, of een ligchaam kritieken hunne ronde taal naar den letter opneemt. De zo even aangehaalde ootmoedige NOMSZ, dien zeker de geestigheid zyner aangebragte zelfbeschimping kittelde; hoe gevoelig beledigd vond hy zich niet, van de Schryvers der *Vaderlandsche Letteroefeningen*, door hunne beöordeeling van zynen *Amosis!* En echter hadden die Schryvers, op verre na, niet van hem gezegd:

Nomsz *is een rymelaar: zyn werk is vol gebreken;*
Och! als de jonge sterft zal niemant van hem spreken."

Welk eene *Theorie* deeze *Proeve* derhalven belooft, kan men uit het aangevoerde, vergeleken met den opgegeeven inhoud, genoegzaam opmaaken. Had de Schryver zich enkel bezig gehouden, met in eenen ironischen zin te melden,

den, wat de wezenlyke Poëzy niet is; dan had men 'er het tegengeſtelde voor gehouden, en daaraan mogelyk gegist, wat de waare Dichtkunst is. Had hy geen ernst en boert door malkaar gemengd: beide niet dikmaals op een zelfden toon voorgedraagen, dan zou de Leezer 'er iets uit hebben kunnen leeren. Maar wat moet men nu uit dit Werk opmaaken? — Moet men gelooven, dat het werktuiglyke in de Dichtkunst, als de maat, de trant, het rym, enz. geheel nutteloos zyn, en tot die kunst niet behooren: zo als men uit het ironisch pryzen van die hebbelykheden moet besluiten? Of moet men het *poëtisch proza* voor het waare wezen der Dichtkunst houden, zo als zyne ironiſche verachting van hetzelve zal te kennen geeven? — Deeze en verſcheidene andere zaaken blyven onbeslist, door de onbeſtendige redeneerwyze van den Schryver.

Op zommige plaatzen zou de Uitgeever den Autheur nog eenige voorbeelden hebben kunnen aangeeven, die wy nu in deeze *Proeve* niet ontmoeten. By voorbeeld, onder de Tooneelſtukken, die in 't oorſpronglyk enkel *proſa*, maar in de vertaaling *Vaerzen* zyn geworden, zouden ook behooren: *Wilhelmina van Blondheim*, en *Fanſon* en *Klaas*, beide van den Heer UYLENBROEK, ten ware de laatſte met den lof niet gediend ware, welke een ander Dichter by deeze gelegenheid ontvangt, naamenlyk: „ BERTUCH's *Elfride* is niets dan een lap proſa; maar KASTELEYN's *Elfride* is een keurlyk Treurſpel." — Schoon wy niet gelooven, dat iemand, buiten den Schryver, BERTUCH's *Elfride* voor een *lap*, maar wel voor een geheel afgeweeven web proſa zal houden; kan men toch in *zo* verre met hem inſtemmen, dat KASTELEYN's *Elfride* een keurlyk (wel uitgekoozen) ſtuk is, welkers beryming driemaal meer waarde heeft dan het zamenſtellen van een *Waldheim*, of andere ſoortgelyke Tooneelſtukken; wier verſcheiden Tooneelen, uit de Romans afgeſchreven, en hier en daar met eene kleine verandering in den vorm, die het Tooneelſpel vereischt, voorgedragen worden. Het berymen van uitmuntende Tooneelſpellen voor onze Schouwburgen verdient veel meer aanmoediging dan het zamenſtellen van zulke zogenaamde *origineelen*. Wil men het *rym* echter uit zodanige ſtukken verbannen, wy hebben 'er niets tegen, mits men de Dichters of Berymers, of hoe men ze ook begeert te noemen, alle even onpartydig behandele.

De Heer HOFFHAM verhaalt, hoe zeker Kranken, gekweld werd met de derdendaagſche koorts, die, met den derden *paroxismus* en vervolgens, in poëtiſche ſtuipen uitbrak, zo dat

dat de Lyder, gedurende elke koorts, een vloed van juist gerymde Vaerzen uitbraakte; welke rymkoorts de Heer ABILGAARD te *Koppenhage*, volgens de Gedenkschriften der Deensche Geneeskundige Maatschappy, genas door *Asfa foetida* en *gummi ammoniak*. Onzen Geneeskundigen, welken zodanige Patienten mogten ontmoeten, raaden wy enkel indachtig te zyn, aan het middel Ao. 1788 in ons Vaderland uitgekomen, namenlyk aan de *Proeve eener Theorie der Nederduitsche Poëzy*; nadien men dezelve, in plaatse van *Asfa foëtida*, kan gebruiken, dat toch met minder afkeer zal kunnen geschieden.

De Heidelbergsche Catechismus in LII Gezangen, door J. HAZEU, C. ZOON. *Te Amsterdam, by* N. T. Gravius, 1790. *In octavo*, 200 *bladz.*

Zy, welken eenig denkbeeld bezitten van de poëtische verrukking, of van den geest welken het dichtvuur ontvonkt en brandende houd; zullen uit den tytel van *Catechismus* reeds kunnen opmaaken, dat zy niet veel dichterlyk genie in dit Werkje van den Heer HAZEU behoeven te zoeken. Waarheden in het afgetrokkene beschouwd; zelfs byzondere Leerstellingen van een of andere Gezinte, kunnen wel eens aanleiding tot een schoon Dichtstuk geeven, maar dan moet een Dichter het anders behandelen als in deezen *Catechismus* gehandeld is. Dan moet men, van de gevoelens doordrongen zynde, zyn eigen *genie* laaten werken, en zich geenzins te vrede houden, met enkel in *rym* te zeggen, het geen in prosa ons reeds voorgezegt, of in een *Catechismus* voorgeschreven is. En dit laatste schynt evenwel alleen het doel van den Schryver deezer Gezangen geweest te zyn; nadien hy niet alleen de Antwoorden, of de zaakelyke inhoud van Vraag en Antwoord zamen, maar ook de Vraagen zelve, telkens in zyne Vaerzen gewrongen heeft; en, wanneer zulks op één of andere plaatse hem geheel ondoenlyk scheen, heeft hy de Vraagen zelve onder de Bladzyden geplaatst, zo dat men nu de *Heidelbergsche Catechismus* alleen breeder kan zingen, dan men die gewoon is te leezen. Intusschen gelooven wy, dat het oogmerk van den Schryver, of Berymer, zeer goed gemeend is, en deelen onzen Leezeren de drie eerste Vaerzen van het *vierde Gezang*, of den *Vierden Zondag*, mede: zynde by elk eerste *couplet*, ook telkens de Muzyk, of de Psalm-wyze, gevoegd.

Zon-

Zoude God voor Stervelingen
  Nimmer eenig onrecht voên,
Dat Hy wil zyn Wet voldingen,
  Die geen mensch toch kan voldoen?
Neen, ô neen! dien trouwen Heer,
Schiep de mensch zoo tot zyn eer,
  Dat hy kon zyn God behaagen,
  En ook doen, 't geen Hy mogt vraagen. —

* * *

Ach! de mensch van God geweeken,
  Heeft zich, en zyn Nageslacht,
Door des duivels helsche streeken,
  En zyn schuld ten val gebragt. ——
Moetwil, ongehoorzaamheid,
Hebben hem het pad bereidt,
  Waaröp hy zich zelf beroofde,
  Van al 't geen hem God beloofde.

* * *

Wil dan God het overtreden,
  Schoon het recht Hem wraak verschaft,
Afval, ongehoorzaamheden,
  In ons laaten ongestraft? ——
Neen, —— *God geeft ons schrikkelyk,*
Van zyn toornigheid een blyk,
  Over de Erf- en andere zonden,
  Die den mensch het hart doorwonden.

De Leezer oordeele nu zelf, of dit *Dichtkunst*, of *Rymkunst*, mag heeten.

Iets van HENRIK ANTONI TOLLÉ, *Predikant te Vere. Te Vere, by* C. M. van de Graaf, 1790. *In groot octavo,* 96 *bladz.*

De Eerwaarde TOLLÉ geeft dit *Iets* in zyn 61ste Jaar uit; niet om (zo hy zegt) daar mede te pronken: want daar is het niet fraai genoeg voor; maar om een welmeenend gedenkteken op te rigten, 1.) voor eenige allervoortreffe-

lykfte, zo reeds overledene, als nog levende Mannen, die aan het Vaderland en de Kerk van veel nut geweest zyn, en nog zyn. 2.) Om aan andere Vrienden, en zyne twee overledene Echtgenooten, zyne liefde te verzegelen; en eindelyk ten 3.) om den Leezer eenige byzonderheden mede te deelen, raakende de Rederykkamer der Stad *Campvere*. Het laatfte, hoe kort, is zeker het beste gelukt, blykende uit dezelve, dat 'er nog heden een Rederykkamer te *Vere* plaats heeft; voerende ten Spreuke: *In reijnder Jonsten groeijende*, hebbende tevens een A. B. C. Bordje in haar fchild, wordende de Broederfchap genoemd, *de Misfende Scholieren*; wier getal nooit boven de 35, en nooit onder de 17 geweest is, zynde heden nog 21. De Opperprins van deeze *Veerfche* Rederykkamer is thans de Heer JOHANNES DE VRIEND, Oud-Burgermeester van *Vere*; en de Oud-Opperprins is de Heer JOHAN MARINUS CHALMERS, Oud-Raadpenfionaris van *Zeeland*. — Dat de Eerw. TOLLÉ ook Lid is, bewyst de uitgave van dit Boeksken.

Als een werk van Redenrykers uit de XVde en XVIde Eeuw, en wel van zulken die als *A. B. C. kinderen* en *misfende* willen aangemerkt worden: kunnen zommigen deezer rympjes 'er nog al door. Intusfchen zouden wy de volgende Vraagen, op het eind der XVIIIde Eeuw, zo min als hunne beäntwoording, verwagt hebben.

VRAAG *in 't Jaar* 1788.

ô Broederen! wilt my verkonden,
Waar word in 't Bybelwoord 't gebruik van ZEEP *gevonden?*

ANTWOORD.

't Gebruik der ZEEP *is klaar te vinden,*
Dit zeg ik aan myn Kamervrinden;
In 't eerste, in 't Oude Testament,
In 't laatste Boek zeer wel bekend,
In 't derde stuk, in 't tweede deel,
Dus is myn antwoord in 't geheel.

VRAAG *in 't Jaar* 1790.

ô Broederen! wilt my verhaalen,
Wie heeft in zynen Naam juist alle de VOCALEN?

Ifte

1ste ANTWOORD.

'k Vind in JEHOVA'S *Naam juist alle de* Vocaalen,
Dat kan ik u Heer Prins en Broederen verhaalen,
Dan wat met dezen naam bedoelt word, zeg ik niet;
De omschryving is te ryk, myn veêr te zwakke riet.

2de ANTWOORD.

In JEHOVA'S *grooten Naam*
Klinken ze alle vyf bekwaam.
En in dien van OJEVAAR,
Vind men ze alle by elkaar.

3de ANTWOORD.

HELIOGABALUS! *dit kunnen wy u verhaalen,*
Heeft in zyn eigen naam juist alle de Vocaalen.

4de ANTWOORD.

ARTEMIDORUS *heeft juist alle de* Vocaalen,
In regten rang geschikt, dit kunnen wy u verhaalen.

Wy besluiten uit deeze en andere Vaerzen, even als de Eerw. TOLLÉ, „ dat de Leden van deeze Redenrykkamer, noch *bedryvig* of *werkzaam* zyn, hoewel zy als *A. B. C. kinderen*, en het verheevene der Dichtkunde nog *missende Scholieren*, zich slechts men rymen bezig houden." Doch wy gelooven niet, dat zy, dus doende, meerdere vorderingen in de Dichtkunst zullen maaken. Ook zou het mogelyk al zo nut zyn, dat zodanige lieden, welke *Jehova's* naam, naast dien van een *Oyevaar*, in hun Kreupeldicht weeten te plaatsen, liever geheel *bedryfloos* dan *werkende* waren: of zo zy al, om de Broederschap in stand te houden, *moesten* werken; dat zy dan hunne onrype of overrype vruchten niet verder lieten zien, dan volstrekt noodig ware, om aan hunne verplichting te voldoen. Men kan, met het beste hart, dwaasheden begaan, die min eenvoudigen tot snoode oogmerken zouden dienen, om zo wel de zaaken als de persoonen belagchelyk te maaken. — Het afbeeldzel van den Schryver, dat voor dit *Iets* geplaatst, en de derde Proef der Ets- en Graveerkunst van JACOB SCHWARTZENBACH, Schilder te *Vere*, is, doet ons meer goedheid en eenvoudigheid, dan wel doorzicht, in 's mans karakter vooronderstellen. Aan die eenvoudigheid schryven wy de uitgave van deeze rymen toe, vooräfgegaan door ver-

schei-

ſcheidene Lofvaerzen, naar den ouwerwetſchen trant: doch wy raaden zyn Eerwaarde geen vervolg van ſoortgelyke ſtukken aan; al riepen alle de aankomende Prinſen der Rederykkamer te *Vere*, met den Heer PIETER ANGOISSE:

Ga zo voort! en doe nog meer,
Om de misſende Scholieren,
Door uw zwaanenſchacht te ſieren.
'k Dank u, Wel-Eerwaardig Heer!

Proeve van Oordeelkunde, betrekkelyk de Poëzy. Te Utrecht, by de Wed. J. van Terveen *en* Zoon, 1790. *In gr. 8vo.* 24 *bladz.*

Meermaalen hebben wy den Heer BELLAMY als Dichter, en den Heer BLAIR, als Oordeelkundigen, den vereischten lof gegeeven. In dit ſtukje heeft men eenige gezegden van den laatſten, als toetsſteenen voor het Dichtſtuk *het Onweder*, van den eerſten aangevoerd; en uit dezelve bewezen, dat dit ſtukje van BELLAMY waarlyk ſchoón is. Deeze *Proeve* ſchynt van een' aankomeling; en, indien dit zo is, dan verdient dezelve wezenlyk aanmoediging. Intusſchen gelooven wy, dat POOT, die ook het *Onweder* bezongen heeft, niet wel met BELLAMY vergeleeken mag worden. Hunne geniën ſtaan te ver van elkander, POOT munt uit in zagte ſchilderingen; BELLAMY in grootſche en ſtoute beelden. En welk een tyd is 'er tusſchen hun beiden!

De Academie der Vrouwen, of Magazyn der Verliefden. Onder de Zinſpreuk: Hony ſoit qui mal y penſe. *Twee Deelen. Te* Cyprus, *by* de Erven Amoureus. *In octavo,* 412 *bladz.*

Vrouwen, welke haaren lust in de ſtudie ſtellen, zullen uit den tytel van dit Boek kunnen opmaaken, dat zy in deeze *Academie* meer wellustig dan geleerd kunnen worden. Alles wat wy 'er in gelezen hebben, zelfs het voorgeplaatst *Betoog*, heeft ons een ongunſtig denkbeeld ingeboezemd wegens het hart van deeze en ſoortgelyke Schryvers, die zich enkel toeleggen om de Jeugd te verpesten; de onkuischheid ten troon te voeren, en den band van het Huwelyk, die gewenschte band van wettige zamenleving, in een haatelyk daglicht te plaatzen. Een reeks van Ligtekooijen, uitvaagſels van het menschdom, verſchynen, in dit Boek, op het Tooneel; verhaalen, zo onbeſchaamd als hunne godlooze levenswyze past, haare onkuisſche voorvallen; en zeggen zelfs: „ Laten wy het dragen van ſlaafſche ketenen (namenlyk die van het Huwelyk) aan den gemeenen man over, die der Min zyn alleen bekwaam ons zamen te binden." De minſte ſtudie in dit Boek zou van de Vrouw, of Maagd, die zulks deedt, waarlyk geen voordeelig getuigenis geeven.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

Uitlegkundig Woordenboek, ter Opheldering van de Schriften des Nieuwen Verbonds, door G. HESSELINK, *A. L. M. Phil. Doct. Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Wysbegeerte, by de Doopsgezinden te Amsterdam. Te Amst. by* J. Yntema *en* de Erven P. Meyer *en* G. Warnars, 1790. *Behalven de Voorreden,* 332. *bladz. in gr.* 8*vo.*

Schoon het den *Nederlanderen* niet konne gezegd worden aan Woordenboeken in 't algemeen, en althans aan geene, tot de Verklaaring der Heilige Schriften behoorende, te ontbreeken: en het dus een overtollige arbeid schyne die te vermeerderen, gelooven wy dit schynbaar regtmaatig vonnis te moeten wraaken, ten opzigte van het Schriftuurlyk *Woordenboek*, thans voorhanden. —— De bynaam *Uitlegkundig* wekt terstond aandagt, als bepaalende den aart des Werks: zo dat men daarin, met agterlaating van 't geen tot de *Aardrykskunde*, *Tydrekening*, enz. behoort, verwagt aan te treffen, de verklaaring van de eigenlyke betekenis der Woorden en Spreekwyzen in de Oorspronglyke Taal der Heilige Schryveren, met nevensgaande Ophelderingen der daartoe behoorende Schriftuurplaatzen.

Indedaad, mogen wy, met den Hoogleeraar in zyne Voorreden, zeggen: „ Van hoe groot belang het zij, ten einde de waare meening van eenig Schrijver wel te verstaan, „ het gebruik der Woorden, en de hun bijzondere Spreekwijzen, zo veel mogelijk, uit zijne eigene Schriften, „ of uit dezulke, die, wegens taal en daarin verspreide „ gevoelens, met dezelve groote overeenkomst hebben, op „ te spooren, is deskundigen bekend. Een Werk, der„ halven, waarin de voornaamste Woorden van de Schrif„ ten des Nieuwen Verbonds, met aanwijzing der plaatzen, „ alwaar zij voorkomen, opgegeeven, derzelver verschil„ lend gebruik nagespoord, en de Woorden zelve onder „ zekere klassen verdeeld worden, om aldus derzelver ge„ bruik, als met een opslag, over te zien, kan voor de

„ Uitlegkunde der Heilige Schriften nuttig, en een zeer
„ geschikt Handboek zijn voor allen, die de Heilige Schrij-
„ vers met oordeel wenschen te leezen."

Zodanig een Hulp- en Handboek schonk W. A. TELLER, vóór veele Jaaren, aan *Duitschland*, en gaf de Eerw. G. H. LANG, daar te Lande, een Werkje tot bevordering van het nuttig gebruik deezes Woordenboeks. Van beide deezen, behalven andere, heeft de Heer HESSELINK zich bediend, en zyn Werk op dergelyk een leest geschoeid; schoon het zo veel daarvan in eenige opzigten verschille, dat het geene Vertaalinge, zelfs geene Naavolging, moge heeten, maar als Oorspronglyk te voorschyn treede.

Voor *eigenlyke Geleerden* betuigt de Schryver het niet opgesteld te hebben. Dan veelen, die den naam van *Geleerden* draagen, en het, beroepshalven, behoorden te weezen, zullen 'er niet weinig in aantreffen, 't geen zy in zwaare Boekdeelen van Uitleggeren, vergeefsch, zouden zoeken. — De kortheid, op welke de Autheur zich toegelegd heeft, en aan den aart des Werks voegde, is oorzaak, dat veele zaaken slegts aangestipt, en niet uitgewerkt zyn, dat 'er meestal alleen wenken voor *denkende* Gebruikers gegeeven worden; — en voor *Denkenden* alleen is het berekend. Immers in de Voorreden leezen wy, „ het Boek heeft geen aanleg voor zulken, die
„ niet, dan in een verlegen uur, gewoon zijn, enkel uit tijd-
„ verdrijf, eenig Boek in de hand te neemen, en afzien van
„ alles, 't geen eenig navorschen vereischt. Tot u allen
„ is dit Boek ingerigt, die begeerte hebt, om in *de kennis*
„ *der waarheid, die naar de Godzaligheid is*, te vorderen;
„ 't zij dan dat het beoefenen der Heilige Schriften recht-
„ streeks tot uw Beroep behoort; 't zij gij u uit een edelen
„ weetlust voelt aangespoord, om eenige uuren, die van
„ uwe Beroepsbezigheden overschieten, aan deeze nuttigste
„ aller Weetenschappen toe te wijden."

De Hoogleeraar HESSELINK, die zich reeds by zyne Landgenooten met lof bekend gemaakt heeft, als Schryver van twee Verhandelingen in TEYLER'S Godgeleerd Genootschap, beide met den eersten Zilveren Eerprys beschonken; de eene over het gewigtig Vraagstuk: *Welk is het onderscheidend kenmerk van de Christlyke Openbaaring; en in hoedanig een verband staat dezelve, zo met de Mozaische Openbaaring als met den Natuurlyken Godsdienst* (*); de andere ten betooge der *Dwaas-*

(*) Zie de *Verhandelingen* van TEYLER'S Godgeleerd Genootschap, Iste Deel, bl. 191.

Dwaasheid van het Scepticismus of der Twyfelaarye, en de onbezonnenheid van het meesteragtig beslissen omtrent Godsdienstige Voorstellen, met aanwyzing van den middelweg tusschen die twee uitersten te houden (*), zal, door dit Werk, buiten twyfel, agting inleggen, en by onderzoeklievende Waarheids Vrienden dank verwerven. Verre is hy van het platgetreeden pad der Uitleggeren te betreeden, doch ook van steeds op nieuw gekoozene bypaden om te zwerven. Veele zyner Uitleggingen strooken zeker niet met de algemeen aangenomene, en wyken 'er niet weinig af. Van de *Christlyke Vryheid*, by den Godsdienstigen Aanhang in ons Vaderland, onder welken hy de post van Hoogleeraar bekleedt, heerschende, maakt hy een gepast en bescheiden gebruik. „ Ik hoop niet," zegt hy, „ dat ik iemand, door „ mijne wijze van uitleggen, eenig aanstoot zal gegeeven „ hebben, schoon hij somwijlen van mij verschille. Heb ik „ hier of daar misgetast (en wie is van dwaaling bevrijd?) „ men houde mij zulks ten goede, en zij verzekerd dat ik „ niet moedwillig gedwaald heb; dewijl liefde tot de waar„ heid, zonder heimlijke begunstiging van deeze of geene, „ 't zij openlijke, 't zij bedekte, Religiepartij, steeds de „ *leiddraad* mijner onderzoekingen geweest is. De Leezer „ beproeve dan alles, met dezelfde vrijheid en onpartijdig„ heid, waarmede ik geschreeven heb, en behoude het „ goede!"

Alle verdenking, als of hy, die veel van 't oude en aangenomene verwerpt, tot zeker slag van hedendaagsche Leeraaren, hem daar in gelyk, zou behooren, die het *Christendom* niet hooger aanzien dan een *Wysgeerigen Aanhang*, weert hy van zich, als hy op 't woord CHRISTUS zegt, „ dat het dikwijls van de Heilige Schrijvers in dien zin ge„ bruikt word, dat het eenvoudig deszelfs *Leer*, het *Evan„ gelie* of het *Christendom*, te kennen geeve;" en daartoe, onder anderen, aanvoert, *Filip.* I. 15, 16, 18, waar CHRISTUS *prediken* en *verkondigen*, is „ de *Christlyke Leer* verkondigen;" waarom de Apostel het verwisselt met het woord *spreeken*, vs. 14. „ Eens vooral," voegt hy 'er nevens, „ merk ik hierbij aan, dat, wanneer ik van de *Christlijke* „ *Leer* spreeke, ik het woord *Leer* niet neem in dien engen „ zin, dat zulks alleen betekene het *leerstellig* en *zedekun„ dig* gedeelte van den Christlijken Godsdienst, afgeschei„ den

(*) Zie dezelfde *Verhandelingen*, VII Deel, bl. 111.

„ den van de Gefchiedenis, als een bloot wijsgeerig ftelzel.
„ Ik verftaa hierdoor te gelijk de Evangelifche Gefchiedenis,
„ raakende den Perfoon van den Zaligmaaker, in zo verre
„ deeze Gebeurtenisfen hiermede famenhangen, of daarop
„ een rechtftreekfchen invloed hebben, gelijk, bij voor-
„ beeld, JESUS *Lijden*, *Opftanding* en *Verheerlijking*, enz. als
„ welke Gebeurtenisfen, onzes agtens, van den Christlij-
„ ken Godsdienst niet kunnen of behooren gefcheiden te
„ worden, indien dezelve den naam van *Christlijken* Gods-
„ dienst zal behouden. Voor het overige erken ik gaarne,
„ dat niet alle lotgevallen den Heilland overgekomen, noch
„ ook de daarop volgende Gebeurtenisfen der Evangelifche
„ Gefchiedenis, van dien aart zijn, dat ze onmiddelijk met
„ de Leer van het Christendom famenhangen. —— Ik heb
„ gemeend deeze aanmerking hierbij te moeten voegen, op
„ dat het niet fchijne, als of ik de gewoonte dier Godge-
„ leerden goedkeurde, die 'er telkens op uit zijn, den Lee-
„ zeren het onderfcheid tusfchen *Christlijke Leer* en *Gefchie-*
„ *denis*, (eene onderfcheiding, welke men in zekeren zin
„ kan toeftaan,) te herinneren; met oogmerk, zo het
„ fchijnt, om ons te doen begrijpen, dat het *Christendom*
„ niet eigenlijk zou afhangen van de waarheid der *Evange-*
„ *lifche Gebeurtenis*, dat wij diensvolgens deszelfs *Godlijk-*
„ *heid* niet zo zeer (of wel in 't geheel niet in de *wonderdaa-*
„ *dige gebeurtenis*, als wel in de *inwendige voortreffelijkheid*
„ der Leere zelve als waarin derzelver *Godlijkheid* beftaat,)
„ te zoeken hebbe (*). Doch dan zijn de Leerftellingen
„ van PLATO (voor zo verre zij waarheid behelzen) zo wel
„ *Godlijk* als de Leer van JESUS CHRISTUS. Intusfchen
„ leerde de eerfte als *Wijsgeer*, de laatfte als *Gezagheb-*
„ *bende*."

Laaten wy van zyne handel- en fchryfwyze, in deezen gehouden, een en ander voorbeeld neemen. —— Omtrent het woord DEUGD, merkt hy aan, „ dit Woord wordt ge-
„ heel niet van de H. Schrijvers gebruikt. Het Griekfche
„ woord

(*) Hier op fchijnen mij de aanmerkingen van den Heer STEINBART uit te komen, te vinden in zyn *Syftem der reinen Philofophie oder Gelukzeligkeits lehre des Christenthums.* Zie inzonderheid *Vierter Abfchnit*, § 39, 40, No. 8. benevens de Aanmerking, volgens de tweede Hoogd. Uitgave, 1780. De Heer SEMLER maakt ook meermaalen dergelijke aanmerkingen in zijne Schriften. Zie de Aanhaalingen, ten bewijze, in het *Woordenboek* zelve.

„ woord *αρετη* komt viermaalen voor, en is telkens door „ onze Overzetters vertaald door *Deugd*. Doch het komt „ mij voor, dat het nergens die betekenis heeft, welke wij „ gewoon zijn daaraan te hegten; hebbende meer overeen- „ komst met het Latijnsche *Virtus*, 't geen *kragt*, *moed*, „ *roem*, of iets dergelijks, te kennen geeft, gelijk dan ook „ de Griekſche Schrijvers, en de LXX. Overzetters, dit „ woord in die, of ſoortgelijke, betekenis, gebruiken, „ waarvan de voorbeelden bij BIEL, *Novus Thes. Philol.* „ kunnen nagezien worden.

„ Dus betekent 1 *Pet.* II. 9, „ DEUGDEN *Gods*," *Gods* „ ROEM OF HEERLIJKHEID, voor zo verre die ten toon ge- „ ſpreid is, in de genadige bekendmaaking van het Evange- „ lie, vergel. *Jesaias* XLIII. 21.

„ Hiermede komt overeen 2 *Pet.* I. 3. — *des genen die* „ *ons geroepen heeft tot heerlijkheid en* DEUGD. Vooreerst „ vertaalt men beter *δια*, *door*, in plaats van *tot*, zo dat „ *Heerlijkheid* en *Deugd* ſtaat op *den Geenen*, *die ons geroe-* „ *pen* heeft, welke vertaaling de verſchillende leezingen ins- „ gelijks bevestigen: Zie GRIESBACHII, *Novum Test. Græc.* „ *Heerlijkheid* (*δοξη*) wordt doorgaans gebruikt van Gods „ *Magt*. Zie HEERLIJKHEID. Men vertaale dus. *Die ons* „ *geroepen* (uit de magt der duisternis getrokken) *heeft door* „ *zijne ſterke kragt*; op gelijke wijze als het Evangelie *de* „ *kragt Gods* genaamd wordt, 1 *Kor.* 24.

„ 2 *Pet.* I. 5. *Voegt by uw Geloof* DEUGD, *bij de* DEUGD „ *kennis*, enz. Indien *Deugd* hier betekende 't geen wij „ hier door gewoonlijk uitdrukken, zou de verdere optel- „ ling der bijzondere *Deugden*, als *Maatigheid*, *Godzalig-* „ *heid*, enz. niet te pasſe komen, daar alle deeze reeds in „ de algemeene benaaming van *Deugd* waren opgeſlooten. „ Het betekent hier *moed*, ſtandvastigheid in de belijdenis „ van het Christendom, waartoe de eerſte Christenen, uit „ hoofde der veelvuldige verleidingen en vervolgingen om „ het Geloof zo dikwijls vermaand worden. Men vertaale „ dus: *Voegt bij uw Geloof* (Belijdenis) STANDVASTIGHEID.

„ *Filip.* IV. 8. Zo 'er verder iets *roemrijks* en *prijzens-* „ *waardigs is*."

Meermaalen geeft hy, by het letterlyk ontvouwen, eene opheldering der zaake, by voorbeeld, „ DRINK- „ BEKER is, volgens Joodsch ſpraakgebruik, een te- „ ken of zinnebeeld van iemands lot, 't zij gelukkig of „ ongelukkig, 't welk uit de bijgevoegde woorden of om- „ ſtandigheden moet worden opgemaakt. Dus *deel mijns*

„ BEKERS, *Pſ.* XI. 6. XVI. 5. BEKER *der verlosſinge*,
„ *Pſ.* CXVI. 13. BEKER *der grimmigheid*, *Jeſ.* LI. 17.
„ Van aanſtaande Lijden komt het voor, *Matth.* XX. 22,
„ 23. XXVI. 39, 42. *Mark.* X. 38, 39. XIV. 36. *Luk.*
„ XXII. 42. *Joan.* XVIII. 11. Maar de vraag is, welk lij-
„ den bedoelde de Heilland met de Bede: *Laat toch deezen*
„ DRINKBEKER (dit lijden) *van my voorbij gaan*, *Matth.*
„ XXVI. 39. *Mark.* XIV. 36. *Luk.* XXII. 42.——— Door-
„ gaans vat men deeze woorden in dien zin op, dat men
„ dezelve verſtaat van het *aanſtaande* Lijden; als of JESUS
„ badt, dat God hem, indien het geſchieden kon, van dee-
„ zen ſmaadlijken Kruisdood verloſſen wilde. Hoe natuur-
„ lijk ook deeze Verklaaring ſchijne, heeft dezelve toch
„ eene aanmerkelijke zwaarigheid, daar deeze Bede weinig
„ ſchijnt over een te komen met zijne bereidvaardigheid, *om*
„ *zijn leeven te ſtellen voor zijne ſchaapen*, Joan. X. 11, of
„ nog minder met de plegtigheid des Avondmaals, toen
„ reeds ingeſteld, welke deszelfs dood, als zeker, veron-
„ derſtelde. Daarom heeft men deeze Bede misſchien lie-
„ ver te verſtaan, van 's Heillands *tegenwoordige* benaauwd-
„ heid en zielen-angst, welken hij toen leedt. Men behoeft
„ daarom, ter verklaaring van deezen zielen-angst, niet te
„ veronderſtellen, dat JESUS, op dit oogenblik, in plaats
„ der Geloovigen, de helſche ſtraffen en eeuwigen toorn
„ Gods gedraagen heeft, daar de Heilige Schrijvers nergens
„ van zulk een toorn of eeuwige ſtraffen, die JESUS, in
„ plaats der Menſchen, geleden heeft, gewag maaken; en
„ 'er, aan den anderen kant, goede redenen te geeven
„ zijn van deeze hem overſtelpende droefheid, waar onder
„ zijn geest als ſcheen te bezwijken. Meermaalen hadt hij
„ van zijn aanſtaande Lijden geſprooken, en hieldt zich
„ thans, in de eenzaamheid van den nagt, met geene andere
„ voorwerpen bezig, dan met zijn *lijden* en *dood*; niet dat
„ Hij dit beſchouwde met de oogen eens vertzaagden; maar
„ zijn hart vloot hem toe van rouwe, dat Hij, die de zegen
„ van het menschlyk geſlacht was, gekomen om zijn Volk
„ te verloſſen, op zulk eene wijze van de ondankbaare We-
„ reld mishandeld, dat zijne liefde en genegenheid met
„ ſmaad en veragting vergolden werden. De rampen, den
„ Volke beſchooren tot welks redding Hij gekomen was,
„ doorboorde reeds zijne Ziele. 't Was niet de dood,
„ dien Hij te ondergaan hadt, maar de uiterſte ſmaadheid,
„ waarmede hij zou overlaaden worden, 't welk zijne
„ Ziel overſtelpte. Terwijl Hij, door dusdanige gedagten

„ in

„ in zijn binnenfte gefolterd werd, fpande reeds één zij-
„ ner vertrouwfte Leerlingen met den *Joodfchen* Raad te
„ famen, om hunnen wreeden aanflag ter uitvoer te bren-
„ gen; terwijl Hy voorzag, dat een ander Hem openlijk
„ zou verloochenen, en Hij van alle de overigen verlaa-
„ ten worden.

Nog een voorbeeld, van eenen anderen aart, waarmede wy dit berigt zullen fluiten. ——— „ DUIVEL fchijnt geen Ne-
„ derduitsch woord, maar eene verbastering te zijn van
„ het Griekfche διαβολος, 't welk zo veel betekent, als
„ een *wederftreever*, *valfche aanklaager*, *lasteraar*. Bij het
„ woord *Bezetenen* heb ik reeds opgemerkt, dat de twee
„ Griekfche Woorden δαιμων en διαβολος door onze Over-
„ zetters voor het zelfde genomen, en, ten onregte, ver-
„ taald zijn door *Duivelen*; daar de *Dæmons*, volgens de
„ Wijsgeerte van dien tijd, voor booze Geesten gehou-
„ den werden, welke, in het menschlijk lichaam vaaren-
„ de, oorzaak waren van fommige zwaare en ongeneeslij-
„ ke ziekten (zie BEZETENEN). Doch *Diabolos*, in het
„ meervoudige getal voorkomende, wordt nimmer, in de
„ Schriften des Nieuwen Verbonds, van booze Geesten
„ gebruikt, zo dat 'er nergens van *Duivelen* gefprooken
„ wordt. Het komt driemaalen in het meervoudige getal
„ voor; en wel op de volgende plaatzen, 1 *Tim*. III. 11.
„ 2 *Tim*. III. 3. en *Tit*. II. 3; doch wordt aldaar van
„ *kwaadfpreekende* menfchen gefprooken; waarom men het
„ ook te regt door *Agterklappers* en *Lasteraars* vertaald
„ heeft. Dus heeft men het, onzes agtens, ook op te
„ vatten.

„ *Efez*. IV. 27, alwaar van Lasteraars en boosaartige
„ Menfchen gefprooken wordt (zie vs. 25, 26.) zo dat,
„ in plaats van *geef den* DUIVEL *geen plaats*, de overzet-
„ ting zij, „ *geef den* LASTERAAR *geen ftof om kwalijk van*
„ *u te fpreeken*." Van gelyken

„ 1 *Tim*. III. 6, 7. „ Op dat de *Lasteraar* geene oor-
„ zaak hebbe om kwaad te fpreeken van hem of de Christ-
„ lijke Gemeente." Zie by OORDEEL.

„ *Joan*. VI. 70. „ *Een van u is een* VERLEIDER."

„ Intusfchen moet men erkennen, dat de Jooden door
„ *Diabolos* een onzigtbaaren boozen Geest verftonden, aan
„ welken zij het zedelijk bederf, dat onder het Menschdom
„ gevonden werd, toefchreeven. De naarvorfchers van de
„ gevoelens der Ouden hebben zich moeite gegeeven,

„ waar de beginzelen deezer Wijsgeerte, ten tijde des Heil-
„ lands zo algemeen geworden, moeten gezogt worden.
„ Dit is zeker, dat wij, in de Schriften des Ouden Ver-
„ bonds, de herkomst van dit gevoelen niet duidelijk ont-
„ dekken, en, in het algemeen, meent men opgemerkt te
„ hebben, dat in de oudste Boeken, en vooral in dezulke,
„ welke vóór de Babylonische Gevangenis geschreeven wa-
„ ren, hier van geene spooren te ontdekken zijn. Die door
„ de Slang, in het Paradijs, den Duivel verstaan, gronden
„ hun gevoelen op laatere verklaaringen. Ook meent men,
„ dat, in het begin van het Boek *Job*, niet gezien wordt
„ op het algemeene of laatere begrip van den Duivel (Zie
„ EICHHORN, *Einleitung ins Alte Testament*, 3 *Th*. §. 3641.)
„ In laatere tijden is het denkbeeld van een eigenlijken *Dui-*
„ *vel* of *Boozen Geest*, die 'er op uit is om den mensch in
„ het verderf te trekken, zekerlijk algemeener geworden.
„ Over de gegrondheid van deszelfs bestaan behoeven wij
„ ons niet uit te laaten. Dit is zeker, dat, aan den eenen
„ kant, niet blijkt, dat de herkomst van dit zo algemeen
„ gevoelen uit Godlijke openbaaringen kan worden afge-
„ leid; doch, aan den anderen kant, heeft ook onze God-
„ lijke Leermeester, noch deszelfs Apostelen, het zelve
„ immer te keer gegaan. (Zie verder bij SATAN)."

Het eerste Gedeelte deezes Woordenboeks loopt tot Letter H, en zal het, volgens berigt der Uitgeeveren, besloten worden met een tweede Stuk, 't geen reeds ter persse is. —— Wenschelyk is het dat by 't zelve een Register gevonden worde van de Schriftuurplaatzen, of zo niet van alle, althans van de meest toegelichtste; een Toevoegzel te noodiger, om dat, by het zoeken in een Woordenboek, althans in een, waar zo veele overwyzingen zyn als de aart deezes Woordenboeks medebragt, de verlangde Ophelderingen niet altoos staan op het Woord, door den zoeker opgeslaagen, schoon ze met de daad in 't Werk voorkomen.

Prys-

Prysverhandelingen van het Genootschap tot Verdediging van den Christelyken Godsdienst, tegen deszelfs hedendaagsche Bestrydderen. Voor het Jaar 1789. *Te Amsterdam, Haarlem en 's Hage, by* J. Allart, C. van der Aa, *en* de Wed. J. du Mee, Junior, 1790. *In gr. octavo.*

In ene voorafgaende Aenspraek aen de Algemene Vergadering, voor deze Prysverhandelingen geplaetst, legt de Eerwaerde *A. van Assendelft* 't 'er op toe, om te toonen, „ dat de vroegere en latere aenvallen tegen het „ Christendom en deszelfs byzondere Leerstukken, niet „ strydig zyn met de Godlyke Wysheid." En hierop verleent ons dit Stuk twee Prysverhandelingen, ter beantwoordinge der Vrage: „ In hoe verre kan men aenneemen, dat Jesus en zyne Apostelen zich geschikt hebben, „ naer de denkbeelden der Menschen van hunnen tyd, en „ in hoe verre moet dit verworpen worden?"

Het bedoelde der eerste Verhandelinge, opgesteld door den Eerwaerden *J. Heringa, Eliza's Zoon*, die den Gouden Eerprys heeft weggedragen, is, te betoogen, „ dat „ Jesus en zijne Apostelen zich doorgaans niet geschikt „ hebben naar de verkeerde denkbeelden van hunne Tyd„ genooten?" 'Er zyn naemlyk, zo als zyn Eerwaerde te kennen geeft, zulken, „ die zeer t'onrechte die onder„ stelling algemeen, en zonder eene naauwkeurige bepaa„ linge, aanneemen, dat Jesus en zijne Apostelen, om „ bij hunne Land- en Tijdgenooten zoo veel te meer in„ gang te vinden, zich in hun onderwijs geschikt hebben, „ naar derzelver bedorven smaak en verkeerde wijze van „ denken, zoo dat veele van hunne voorstellen niet zou„ den moeten worden aangemerkt, als uitdrukkingen van „ hunne eigen begrippen, die ons gevolgelijk ook tot geen „ regel van Geloof zouden kunnen verstrekken." Ter wederlegginge van de zodanigen, die, onbezonnen, deze onderstelling zo onbepaeld aennemen, is het eerste gedeelte dezer Verhandelinge ingerigt; en daerop verledigt zich zyn Eerwaerde ter gezetter overweginge van 't Vraegstuk zelve. Hiertoe geeft hy vooraf enige algemene regels aen de hand, welke Jesus en zyne Apostelen, als verstandige en gemoedlyke Leeraers des Volks, gewislyk onder het oog gehouden hebben; waerop hy dan hunne Leer aen deze regelen toetst, ter ontdekkinge, in hoe verre zy zich *al*, en in hoe

hoe verre zy zich *niet*, naer hunne Land- en Tydgenooten gefchikt hebben. Laetstlyk beantwoord zyn Eerwaerde nog enige tegenbedenkingen van hun, die de infchiklykheid van Jefus en zyne Apostelen wyder, dan in dezen door hem gefchied, uitftrekken; waerop hy ten flot vastftelt: „ Schoon zij met prijzenswaardige voorzichtigheid „ in hunne leer- en handelwyze zich gefchikt hebben, „ naar de gefteldheid van Perfoonen en Tijden: zo hebben ze toch nooit de vooroordeelen en dwaalingen, „ hunner Land- en Tijdgenooten, ten koste der waarheid, „ voet gegeven."

De Schryver der tweede Verhandelinge, de Eerwaerde *J. Ch. Bang*, wien een Zilveren Eerprys is toegeweezen, dat zelfde buitenfpoorig dryven der infchiklykheid van Jezus en zyne Apostelen op het oog hebbende, maekt eerst ene vergelyking van den Joodfchen en Christelyken Godsdienst. Na ene voorafgeftelde overweging van den *Godsdienst van het Oude Testament*, gaet hy byzonder na, den *Godsdienst der Jooden by de komst van Christus*, en vestigt dan het oog op den *Christelyken Godsdienst*; wel byzonder ter navorfchinge van het oogmerk en de pooging van Christus en de Apostelen, om den *waren Godsdienst van het Oude Testament*, of te verdedigen, of tot meer volkomenheid te brengen. —— Op het afhandelen hiervan, ontvouwt hy voorts de wyze, waerop Jefus en de Apostelen dat oogmerk, om den *Christelyken Godsdienst* in te voeren en te bevestigen, door de uitlegging van het Oude Testament, bereikt hebben: ten einde daerdoor te kunnen bepalen, wat men omtrent het gefchil, nopens de *accommodatien*, of die infchiklykheden, te denken hebbe. Zulks doet hem eerst ftil ftaen op de *accommodatien* in 't gemeen; hy erkent, dat een Schryver zich verftandig kan en mag bedienen van ene onderftelling, die hy zelf oordeelt valsch te zyn, om daer door den Lezer uit zyne eigene onderftelling te overtuigen; maer hy tracht te doen zien, dat men te yer gaet, als men beweert, dat de gewyde Schryvers die dingen, welken zy zelf verwerpen of daer laten, niet alleen voor een oogenblik vooronderftellen, maer ook bevestigen. Na dit algemene, komen hier byzonder in overweging, de *accommodatien*, welken men wil dat plaets zouden hebben, omtrent vyf leerftukken, die in dezen by uitftek ter toetze komen: te weten, de leer aengaende *Gods Zoon*, den *ftaet na dit leven*, de *Bezetenen*, het *Ryk van den Mesfias*, en de *Verzoening door den*

den Dood van Christus. Nopens het een en ander, tracht hy dezulken tegen te gaen, die de wyze van voorſtelling en 't gebruik van ſpreekwyzen, eenigermate naer den Joodſchen denktrant geſchikt, zo beſchouwen, als hadden Jeſus en zyne Apostelen, uit inſchiklykheid voor de Jooden, onwaerheden geleerd, of hun iets tegen de waerheid toegeſtaen.

Beide deze Verhandelingen, (zynde de eerſte het nauwkeurigſte uitgevoerd,) behelzen verſcheiden bedenkingen over dit onderwerp, welken verder nadenken verdienen, daer zy het te ſterk uitbreiden der *accommodatien*, waer door de goede trouw van Jeſus en zyne Apostelen in twyfel getrokken of wankelend gemaekt zou worden, tegengaen. —— Onder het lezen dezer Schriften, en 't overwegen van 't behandelde, is ons meer dan eens voor den geest gekomen, of men dit Stuk, van de ene en andere zyde, niet maer al te veel juist uit een Leerſtellig gezichtpunt beſchouwt. Hieruit kan ligtlyk ontſtaen, dat iemand, naer gerade zyner leerſtellige denkwyze, te gereeder na die of deze zyde overhelle, en minder of meerder van die ſoort van inſchiklykheden meene aen te treffen. Onpartydige Schriftonderzoekers, die alles, niet zo zeer met een Leerſtellig, als wel met een Uitlegkundig oog opſpeuren, zullen vermoedelyk, door den tyd, best geſchikt wezen, om hieromtrent, op goeden grond, nadere bepalingen aen te wyzen.

Ene hierop volgende Verhandeling van den Eerwaerden *J. Wigeri*, wien het Genootſchap een Gouden Eerprys heeft toegekend, gaet over een ander Voorſtel. Het Genootſchap, naemlyk, had gevorderd te bewyzen: *Dat de grond van alle Waarheid in de natuur der zaaken, en in 't Euwig en onveranderlijk Verſtand der Godheid, te vinden is: zoo dat dezelve nimmer van 't begrip der Schepſelen afhangelijk zij, en dat dus alle Waarheid, ook die, welke in de Goddelijke Openbaaringe vervat is, zeeker en bepaald zij, en dat het derhalven niet mogelijk zij, dat die zelfde Waarheid, van den eenen erkend en van den anderen geloochend worde, en beiden egter aan Gods oogmerk, in 't bekendmaaken dier Waarheid, zouden kunnen beantwoorden.* — Men heeft dit Voorſtel inzonderheid opgegeven, ten einde deszelfs bewys te doen dienen: „ Om dezulken tegen te „ gaan, die uit de zeekere ſtellingen, dat elk ſlegts voor „ Waarheid kan aanneemen, 't geen hem als zodanig „ voorkoomt, en dat de begrippen, omtrent zulk eene

„ waar-

„ waarheid zeer verfchillende kunnen zijn, verkeerdelijk
„ afleiden, dat 'er derhalven nooit eene Waarheid is, die
„ algemeen voor alle Menfchen zijn kan, en dat de verbin-
„ dende kragt der waarheid alleen van 't begrip der Men-
„ fchen afhangt."

Ter ontvouwinge en ten aendrange van dit bewys, met dat bedoelde, flaet de Eerwaerde *Wigeri*, na enige Aenmerkingen over dit onderwerp in 't algemeen, den volgenden weg in. „ Ik zal, (zegt hy,) *eerst* eenige voorloopige
„ bepaalingen voordraagen, en zommige zaaken verhande-
„ len, welke tot het bewijs zelve, en de wederlegging van
„ het voorgeftelde gevolg, betrekking hebben. Ten *twee-*
„ *den*, de faut deezer redenkavelinge aanwijzen; *niemand*
„ *kan voor waar aanneemen, het geen hem als zoodanig niet*
„ *voorkoomt, en de gevoelens daaromtrent kunnen zeer ver-*
„ *fchillende zijn, derhalven, enz.* Daarop zal ik, ten *der-*
„ *den*, het door het Genootfchap gevorderde bewijs, in
„ betrekkinge tot alle de daarin vermelde bijzonderheden,
„ opgeven; ten *vierden*, de tegenbedenkingen, welke daar-
„ tegen zouden kunnen gemaakt worden, oplosfen: en ein-
„ delijk, ten *vijfden*, uit dat alles eenige Aanmerkingen
„ en gevolgen afleiden." —— Zyn Eerwaerde behandelt ieder Lid op ene oordeelkundige wyze, die het Voorftel in een overtuigend licht plaetst, en de verkeerdheid der gemelde gevolgtrekkinge ten duidelykfte doet zien.

Leerredenen over den Heidelbergfchen Catechismus, door P. CURTENIUS, *Dr. en Prof. der Godgel. en Bedienaar van 't Euangelie te Amfteldam. Na 's Mans dood uitgegeeven, door* B. BROES, *Dr. en Prof. der Godgel. aan 's Lands Hooge School te Leyden. Tweede Stukje. Te Leyden by* A. en J. Honkoop, 1790. *Behalven het Bericht van den Uitgeever*, 248 *bladz. In gr. octavo.*

In dit tweede Stukje word de verklaring van den Heidelbergfchen Catechismus gebragt, tot op de ontvouwing van den negenden Zondag, en de Leerredenen, daerin vervat, zyn op denzelfden trant als de voorigen bearbeid. De Hoogleeraer *Broes* geeft hier, in een voorafgaend *Bericht*, ene nadere verklaring van zyn bedoelde, in de vroegere zo veel geruchts makende Voorreden, ter bevestiginge en ophelderinge, van zyne *Bekendmaking* in de Boekzael, met aenduidinge, dat hy daer mede, voor altyd, van die Voorreden

den afstapt. En met reden; dewyl zyn Hoogeerwaerde in dat Bericht overgenoeg zegt, om alle weldenkenden gerust te stellen, en hen te verzekeren, dat hy, zo wel van Kerklyke als Burgerlyke onlusten afkeerig, in genen deele het oog gehad heeft op enige leerstellingen der Kerke, waeromtrent men hem gansch ongegrond verdacht houd; maer alleen op misvattingen in de beoefening der Godzaligheid, die van een nadeeligen invloed zyn op den Christlyken Godsdienst. Te gelyk belooft hy, om alle nog verdere verdenkingen, hieromtrent, geheel weg te vagen, enige Leerredenen uit te zullen geven, die zyn denktrant, over de rechte wyze, om God *te dienen* of *te verëeren*, klaer genoeg aen den dag zullen leggen.

Verdere Papieren over de Voorreden van den Hoogleeraer BROES.

Na het bovengemelde *Bericht* voor het tweede Stukje dier Leerredenen, vleien wy ons met het denkbeeld, dat deze soort van Papieren een einde zal hebben, in de afwachting der toegezegde Leerredenen; dan dewyl 'er, zo voor als met de afgifte daer van, nog etlyke Papieren het licht gezien hebben, zo vordert onze aengevangen taek, dat wy 'er insgelyks een beknopt verslag van geven.

Onder dezen komt ons thans eerst in handen eene *Vrymoedige Voordragt van bezwaren, en vriendlyk verzoek om die weg te nemen, gedaan aan Prof.* BROES, *door een Predikant in Zuid-Holland.* Een Geschrift, waerin meer welmenendheid doorstraelt, dan oordeel en menschkunde te bespeuren is: en vermoedelyk heeft het laetste *Bericht* van den Professor dezen Leeraer al meer gerust gesteld. Voorts een *Uittreksel uit een Brief van een Heer te L... aan zyn Vriend.* Het zelve behelst ene vry wel uitgevoerde verdeediging der Voorreden, inzonderheid ter wederlegginge van de haetlyke verdenkingen, door onkunde of verkeerde inzichten, daer tegen te berde gebragt. Wyders eene *Aanspraak aan de Herformde Gemeenten in Nederland*, welker Opsteller de onthutste Gemoederen tot bedaren poogt te brengen, door den inhoud dier Voorreden opmerkzaem na te gaen, deszelfs bedoelden inhoud, naer zyn inzien, te verklaren, en te toonen, dat dezelve geenszins het leerstellige, maer alleen ene averechtsche zogenaemde Godsdienstige denkwyze betreft. Ter duidelyker voordragte hiervan, geeft hy ene ge-

getrouwe aftekening van die soort van Christenen, welke in dezen bovenal bedoeld word; waeronder men vele huichelaers vind, die zich van zulk eene denkwyze met slinksche inzichten bedienen; dan, waeronder nog meer oprechte Christenen zyn, die dezelve, ter goeder trouwe, schoon tot een zeer aenmerkelyk nadeel van zichzelven, en anderen, aenkleven: welke laetsten de Schryver in dit Stukje zich voorstelt, zo veel mogelyk, te onderrichten. Des Hoogleeraers Voorreden uit dat oogpunt beschouwende, verklaert hy dezelve, by manier van uitbreiding, in dien zin. Aengemerkt hebbende dat deze door hem opgegeven zin *mogelyk* is, en 't gevolglyk niet vry te spreken zy van liefdeloosheid, als men 'er integendeel opzetlyk een voor den Hoogleeraer nadeeligen zin aen hecht, gaet hy een stap verder, en toont, dat 'er wezenlyke gronden zyn, om te beweeren, dat deze zyne gegeven verklaring niet alleen *mogelyk*, maer *zeer waerschynlyk* en *byna zeker*, de *eenige ware* is. Na voldingende bewyzen voor dit beweerde bygebragt te hebben, legt hy 't 'er eindelyk op toe, om overtuigend aen te toonen, dat de geheele Voorreden in dien zin opgevat, niet slechts ten hoogsten *onschuldig*, maer *allervoortreflykst*, en *ter uitbreidinge van ware Christlyke deugd juist bevorderlyk* is. ——— Dit Stukje, opgesteld na de gemeenmaking van des Hoogleeraers laetste Bericht, 't welk den Schryver te meer aenleiding kon geven, om zich, met te sterker verzekeringe, over het hoofdbedoelde der Voorreden uit te laten, is met zo veel oordeels opgesteld, dat het boven alle andere Papieren, welken wy over dit onderwerp doorbladerd hebben, der lezinge aenbevolen moge worden. Des Schryvers schetze, van het zamenstel der hier bedoelde Christenen, is zeer juist opgemaekt; hy behandelt dien aenhang met alle bescheidenheid; en toont, byzonder in 't laetste gedeelte, dat het tegengaen dier denkwyze, in stede van laekbaer te zyn, veeleer als hoogstnuttig aengeprezen behoort te worden. ——— Behalven deze Papieren, zyn ook door den druk gemeen gemaekt, *Eenige vragen, ter beantwoordinge aan den Hoogleeraar voorgesteld, door* FR. W. DOORNIK, *Raad in de Vroedschap der Stad Leyden, en Ouderling van de Nederduitsche Gereformeerde Gemeente aldaar.* Dan dit Stukje doet niets af, gelyk ook de Schryvers der twee voorige Papieren reeds opgemerkt hebben. Of onkunde of onoplettendheid, (zo 'er niet iets anders in 't opstellen dezer Vragen medegewerkt hebbe,) doet zyn Ed. vraegswyze eene ver-

kla-

klaring der Voorreden aen de hand geven, welke een opmerkzaem Mensch kan zien, dat meerendeels buiten het ſpoor is; en maekt hem tevens, wederregtlyk, tot een onbevoegd Vrager, die waent dat hy den Hoogleeraer onder de verplichting brengt van hem te moeten antwoorden. —— Een later Schryver heeft beter begrepen, eenſtemmig met den Opſteller der voorige *Aanſpraak*, dat de Hoogleeraer wel doet, met alle zodanige papieren onbeantwoord te laten. Iemand naemlyk, die zich *Irenæus* noemt, en ene bedaerde vreedzame eensgezindheid tracht te bevorderen, gaf kort hierop een Stukje uit, getyteld, *Aan mijne waarheid- en Godzaligheid - lievende Hervormde Landgenooten over des Hoogleeraars Voorrede, benevens den Brief aan den Wel Ed. Geſtr. Heer* Doornik, *Raad, enz.* By den aenvang brengt hy zynen Landgenooten onder 't oog, hoe het, de zaek *van vooren* beſchouwd, reeds *onwaarſchynlyk* zy, dat 'er in die Voorreden wangevoelens opgeſlooten zouden liggen. Voorts doet hy opmerken, dat de Hoogleeraer in dezelve niet ziet op Leerſtellingen, maer op de begrippen van ſommigen zyner Medechristenen, rakende zekere byzonderheden, door welker nalating of betrachting men Gode meent te behagen, die men meent een waer deel der Vroomheid uit te maken. Op dien grondſlag verklaert hy vervolgens den zin der Voorreden, op ene wyze, die in 't algemeen zeer wel overeenkomt, met de verklaring des Schryvers der *Aanſpraak*; en hy twyfelt niet, van in 't hoofdzaeklyke des Hoogleeraers bedoelde mening getroffen te hebben, naer luid zyner *Bekendmakinge* in de Boekzael, en van zyn *Bericht* vervolgens afgegeven. Hieraen hecht hy enige bedenkingen over de den Hoogleeraer aenvallende Geſchriften, en ſtelt daer tegen het gedrag der Leydſche Theologiſche Faculteit, die hem ongemoeid laet, terwyl hy meent, *op goede gronden* te kunnen verzekeren, dat de Hoogleeraers *Boers* en *te Water* die Voorreden niet onrechtzinnig keuren. Dit alles zo zynde, vermaent hy zyne Landgenooten tot geruster tot vreedzamer gedachten; en zich op des Hoogleeraers laetſte *Bericht* en zyne daerin gedane beloften te verlaten: tevens te kennen gevende, dat de Hoogleeraer zich, zyns oordeels, „ niet verder in dien twist, met wien het ook zij, kan in-„ laten, noch in 't openbaar antwoorden." —— Onder het affchryven van dit Stukje, kwamen deszelfs Opſteller de bovengenoemde *Eenige Vraagen* in handen, en zulks noopte hem om 'er nog een *Brief aan Zyn Wel Ed. Geſtr.* by te voegen, waer in hy te kennen geeft, dat hy, alles wel

over-

overwogen hebbende, geen reden vond, om, ten zynen aenzien, enige uitzondering op zyn gezegde, wegens het verder ſtilzwygen des Hoogleeraers te maken. Ter dier gelegenheid bepaelt hy zich in dezen tot ene korte ontvouwing van twee ſtukken. „ (1.) Broes moet niet meer in „ het publiek antwoorden. (2.) 'Er zijn redenen, waarom „ hij de Vraagen, door UWel Ed. Geſtr. in 't bijzonder „ aan hem voorgeſteld, niet publiek, kan, noch behoeft, „ te beäntwoorden." Het een en 't ander voldingt *Irenæus*, en hy twyfelt niet of zyn Wel Ed. Geſtr. zal 'er te meer van overtuigd zyn, als hy uit des Hoogleeraers laetſte *Bericht* zelf bemerkt, dat hy des Hoogleeraers Voorreden niet volkomen begrepen heeft. ——. Men mag dit Geſchrift van *Irenæus*, als wel overdagt en uitgewerkt, in onderſcheiding met de bovengemelde *Aanſpraak*, wel bewaren, terwyl men alle de andere opgenoemde Papieren gerustlyk aen 't gewoone lot van zodanige Schriften kan overlaten.

Godsdienst-Oefeningen voor de Jeugd. (Uitgegeven ten voordeele van een Weeshuis.) Te Rotterdam by A. Vis, 1789. *Behalven het Voorbericht*, 62 *bladz. In octavo.*

Eene verzameling van welïngerigte Overdenkingen en Gebeden, in welker opſtel de vatbaarheid der Jeugd gade geſlagen, en tevens in agt genomen is, dat men, met vermyding van Godgeleerde twistönderwerpen, der Jeugd zodanige kundigheden inboezemt, die alle Christenen van onderſcheiden gezindheden gereedlyk toeſtemmen. Hierdoor is dit Stukje, naar 't bedoelde, zeer wel geſchikt, om, ter vroegtydige vorminge van deugdzaame Harten, in Huisgezinnen, Schoolen en andere openbaare Geſtigten, ten nutte der Jeugd, gebruikt te worden.

EM. SWEDENBURG, *Godgeleerd Samenſtel. Uit het Hoogduitsch. Vooraf gaat eene Verhandeling, behelzende eenige byzonderheden, nopens* SWEDENBURG, *en deszelfs Aanhangeren. Door* Y. VAN HAMELSVELD. *Te Amſterdam by* Wesſing *en* van der Hey, 1790. *Behalven het Voorwerk*, 260 *bladz. In gr. octavo.*

In de voorafgaende Verhandeling heldert de Heer *van Hamelsveld*, de in den Voorlooper van dit Werkje (*) gegeven

(*) Zie *N. Alg. Vad. Lett.* V. Deel. bl. 500.

ven berichten nopens den levensloop van *Swedenburg*, en den aert van deszelfs *Godgeleerd Samenstel* aenvanglyk nader op. Vervolgens geeft hy een verslag van den aenhang, welken 's Mans Leer, reeds by deszelfs leven, maer inzonderheid na deszelfs dood, verworven heeft; waeromtrent de poogingen der *Swedenburgianen*, in *Zweden* en *Engeland*, bovenal aenmerkelyk zyn. Zulks doet hem voorts enigermate stilstaen by de oprechting van dat Genootschap der Aenhangeren van *Swedenburg* in *Zweden*; en verder, in een vertaeld Geschrift, gezetlyk opgeven *de Liturgie der Nieuwe Kerk*, zo als dezelve gemeen gemaekt is, door een Genootschap van *Swedenburgianen*, dat in *London* hare openlyke Godsdienstige Vergadering houd. —— En op dit Voorwerk volgt dan het Geschrift zelve, zynde, *Een kort uittrekzel uit 's Mans Schriften*, *bevattende zyne Godgeleerde gevoelens van God*, *de Wereld*, *Hemel*, *Hel*, *Wereld der Geesten*, *en het toekomend Leven*. Zy, die begerig zyn, om de denkwyze van een Man, die zo veel geruchts gemaekt heeft, en wiens Aenhangers deze denkwyze nog steeds levendig houden, te leeren kennen, kunnen hier gereedlyk te regt geraken. Men vind, naemlyk, in deze uittrekzels, ene genoegzaem volledige ontvouwing van die kundigheden, welken hier en daer in ene menigte van uitgebreide Schriften, door *Swedenburg* in 't Latyn uitgegeven, met betrekking tot den Godsdienst, verspreid zyn; waerdoor men in staet gesteld word om over het beloop van 's Mans Godsdienstige kundigheden te oordeelen. —— Zo niet de ondervinding, door alle tyden heen, de kracht der dweeperye, op de gemoederen veler menschen, ten overtuigelykste getoond hadde, zou men zich niet wel kunnen verbeelden, dat zodanig ene Leer immer ingang zou kunnen vinden. Alles toch is een zamenweefzel van kundigheden, waerin ene verbysterde verbeelding de hoofdrol speelt, die noch door Rede, noch door Gods Woord ondersteund worden, en alleen gegrond zyn, op vermeende Gezichten, welken handtastlyk buitenspoorig zyn. 't Kan intusschen zyne nuttigheid hebben, een Geschrift van dien aert te doorbladeren, om, behalven het voldoen der nieuwsgierigheid, op te merken, hoe een Man van Geleerdheid en een Voorstander der Deugd, (waervoor de Heer *Swedenburg* zeer algemeen vry gegrond gehouden word,) het spoor geheel byster kan worden, wanneer hy zich door gewaende Gezichten laet vervoeren. Als mede, hoe an-

dere Menschen, door de voorstellingen van zodanig een Man, dien men met agting beschouwt, ligtlyk medegesleept kunnen worden, tot het blindlings omhelzen van leeringen, die het gezond Verstand verzwakken, terwyl ze de verstandelooze dweepery begunstigen. —— Men houde zich daerom ten vasten regel, nooit iets in zaken, die den Godsdienst betreffen, aen te nemen, dan op bondige bewyzen, door 't gezond Verstand getoetst, en aen Gods Woord beproefd: dit is het enige, en tevens het veilige middel, om ons voor Dweepery te bewaren; die, onder hoe schoonschynend een vertoon ze zich ook moge opdoen, altoos nadeelige gevolgen heeft; te meer, daer 't involgen der éne Dweeperye ligtlyk den weg tot vele anderen baant. —— Als de Mensch het onpartydig gegrond onderzoek van den Godsdienst eens uit het oog begint te verliezen, is 't niet te bepalen, tot welke buitensporigheden hy zal overslaen!

Brieven aan Geneesheeren, door M. HERTZ, *M. D. Hoogleeraar in de Wysbegeerte, Hofraad van Zyne Doorl. Hoogheid den Prins van Waldek, Practiseerend Geneesheer van het Jooden Hospitaal te Berlyn, enz. enz. Uit het Hoogduitsch vertaald, en met Aanmerkingen verrykt, door* D. HEILBRON, Cz., *M. D. in 's Hage. Te Utrecht by* G. van den Brink, Jansz. 1790. *In gr. 8vo.*, 306 *bladz.*

De zeer geleerde Heer *Hertz* levert hier, in twee aan beroemde Geneeskundigen geschreven Brieven, een aantal Waarneemingen, welke, zo niet alle, ten minsten voor verre het grootste gedeelte, der oplettende leezing, overdenking, en by voorkomende gelegenheid, der beproeving, van elk Geneesheer, overwaardig zyn.

Dezelve behelzen beredeneerde Proeven, met zodanige Geneesmiddelen genomen, welke tot nu toe niet algemeen bekend of in gebruik geweest, of wel ook van de zodanige, die, om my van eene bekende uitdrukking te bedienen, uit de mode geraakt zyn.

De Waarneemingen zelve zyn eenvoudig en duidelyk beschreeven, waardoor zy het kenmerk van echtheid medebrengen; de daarop volgende redeneering strekt, behalven dat men des Autheurs uitgebreide geleerdheid daar in ziet doorstraalen, tot eene voldoende verklaaring, der opgegeeve ver-

verschynzelen, en tot aanwyzing der beweegredenen, waarom de gemelde Geneesmiddelen aangewend zyn.

Tot een staaltje, ter proeve, diene het nut der Azyn-Klisteeren, in de eerste Waarneeming voorkomende, by verkorting opgegeven.

Een vyftienjaarig Meisje, van eene zeer gezonde gesteldheid, behalven dat zy zomwylen aan geringe opstygingen onderhevig was, klaagde over gebrek aan eetlust, mislykheden, verstoptheid, hevige pynen in den onderbuik, verschietende steekingen in de Borst en droogte in de Keel. Deeze toevallen hadden reeds vier dagen geduurd, in welken tyd zy eenige laxeerende Poeders had genomen, doch welken zy telkens ten eersten weer had overgegeeven.

Op den volgenden dag, zynde den 14den September, vond de Autheur, by zyn eerste bezoek, de gemelde toevallen al vry sterk, de Pols was traag en zwak, de kleur bleek, de Tong met een witte huid bedekt, en om de Oogen vertoonde zig een blaauwe gezwollen kring.

Van het voorgeschreeve middel, uit een Aftrekzel van Zenebladen, Rhabarber en een Middenzout, bestaande, bleef *weinig* van in, dewyl zy, kort na het gebruiken, *zulks* weer overgaf. Des avonds waren de kwaal en de toevallen erger, zonder dat 'er ontlasting volgde. Een geäppliceerd eenvouwig Klisteer had geen uitwerking, zo min als een tweede, waarin een drachme Duivelsdrek ontbonden was. Den 15den wierden twee soortgelyke Klisteeren gezet, doch zonder vrugt. By de voorige toevallen, welke zeer toegenomen hadden, kwam nog eene geweldige hoofdpyn. Het gebruikte Aftrekzel van Rhabarber wierd telkens weder overgegeeven, 'er volgde geene ontlasting van winden nog stoelgang. Om dat de Lyderes alle inwendige middelen weder overgaf, wierd, dien dag over, alleen met weekmaakende en verzagtende Klisteeren aangehouden, doch alles vergeefsch. Den 16den was de kwaal, over het geheel, ongemeen toegenoomen, de Oogen en het Gezigt waren geelagtig, de Lyderes klaagde over hevige pyn omtrent de plaats der Lever, — de Pols was klein en hard, en sloeg nauwlyks vyftigmaal in een minuut. Men appliceerde een Klisteer uit een aftrekzel van 2 lood Tabaksbladen, waarby een lood Kamillenölie gevoegd was: maar dit deed eene onverwagte en geheel tegenstrydige uitwerking, gevolgd wordende door de allervreeslykste toevallen. Eerst ontstond 'er eene geweldige braaking, en uit

uit de reuk en verwe der ſtoffe, ſchoon 'er geen drek mede vermengd was, kon men duidelyk de tabak en olie onderkennen. De Pols verhief zig en wierd ongemeen ſnel, de pyn wierd algemeen en nam zeer toe, een koud zweet brak op het aangezigt en de handen uit, en onder de benaauwheid, veranderde eensklaps de bleekgeele verf van het aangezigt en de handen in eene heldere orangekleur. 'Er ontſtonden mislykheden, walgagtige oprispingen en een onleschbaare dorst. Het overige van den dag wierd met verzagtende Klisteeren, deels van melk en boomolie, deels van Venetiaanſche zeep, aangehouden, doch alles vergeefsch.

De Autheur kon niet verkrygen dat men de Lyderes in een warm bad zette, men oordeelde haar veel te zwak hier toe, (de gewoone plaag in de gemeene practyk, welke aan menigen ongelukkigen het leven kost! ——) Tegen den avond wierd een dunne ſmeerkaars in den aarsdarm gebragt, doch, na een half uur inblyvens, viel dezelve, onverrigt, 'er weder uit. Den zeventienden, eene ongeruste nagt, geene ontlasting, de Buik geſpannen, en by de voorige toevallen, die byna allen den hoogſten trap bereikt hadden, was noch eene ligte ylhoofdigheid gekomen. Nu ſchreef de Autheur, met toeſtemming van den beroemden Heelmeester *Theden*, eene Klisteer voor, beſtaande uit zes oncen Wyn-Azyn en even zo veel Water: op de plaats der Lever wierd eene Plaaster van Scheerling gelegd, en tot inwendig gebruik een Slikmiddel gegeeven, uit één halve once gezuiverde Wynſteen en twee oncen Manna. Onmiddelyk, na het zetten der Klisteer, zeide de Lyderes, dat zy eene warmte en beweeging in den Buik beſpeurde, welke zy by geen der vorigen was gewaar geworden. Een kwartier uurs daarna, ging een gedeelte van het Klisteer af, waar onder een ſtuk Slym was, naar eene taaie etteragtige Snot gelykende. Een kwartier daarna gebeurde zulks andermaal. Na verloop van een uur, had een zoortgelyk Klisteer noch meerder en beter uitwerking, 'er ontlastte zig eene menigte met Bloed gemengde Slym, en tevens de gewoone drekſtof, ter grootte van een Walnoot. De Lyderes beſpeurde reeds verligting, een derde Klisteer, des Namiddags gezet, deed eene menigte groenagtige vuiligheid ontlasten, waarop vervolgens eene dergelyke ontlasting, met veel verligting voor de Lyderes, van zelve volgde. Door het gebruiken van gepaste Geneesmiddelen, verdweenen

nen vervolgens de toevallen, en de Lyderes besloot, op den 28sten, de geheele Geneezing, met een Maag-Elixer.

De Aantekeningen van den Heer *Heilbron* geeven alleszins blyken van kunde, en de Vertaaling is vloeiende.

Auctoris incerti Chronicon Tielense, sive majoris Chronici pars ultima & maxime notabilis. Ex archetypo primus edidit, adnotationesque addidit JOH. DID. VAN LEEUWEN. Traj. ad Rhenum, typis & impensis *B. Wild* & *J. Altheer*, 1790. Absque præcedd. & Ind. 574 pp. In octavo f. m.

Deeze *Tielsche Chronyk*, (grootdeels dus genoemd, om dat dit Handschrift oudtyds vermoedlyk in een Klooster te Tiel gevonden, en vervolgens aldaar op het Raadhuis bewaard is; als mede, om dat het, naastdenkelyk door een Tielenaar geschreeven, meer dan andere Schriften, van het voorgevallene te Tiel, gewag maakt,) van tyd tot tyd door veeler handen gegaan zynde, kwam, naar luid van 't bericht voor deeze uitgave, eindelyk onder 't oog van den Heer *van Leeuwen.* Zyn Ed. vond zig, te meer, daar ook anderen zyne zugt goedkeurden, wel dra genoopt, om het gewigtigste gedeelte af te schryven, en, met nevensgaande opmerkingen, ter drukperse te vervaardigen. Het Handschrift naamlyk begint, gelyk meer oude Chronyken, met de schepping der Waereld; en deszelfs Opsteller doorloopt vervolgens de aloude geschiedenissen; dan de Heer *van Leeuwen*, de uitvoering van dat geschiedkundige verslag van weinig of geen belang oordeelende, heeft dit alles agterwege gelaaten, en zig alleen bepaald tot de afgifte van het zesde of laatste gedeelte, dat meer byzonder onze Vaderlandsche geschiedenis betreft. Dit gedeelte vangt, (na eene voorafgaande melding van de komst eeniger vreemde gewapende Volkeren, die, over geheel Europa verspreid, zig ook in deeze Landen vestigden,) aan, met de bouwing van het Slot *Wiltenburg* en deszelfs lotgevallen, tot op de stigting der Stad *Utrecht*, daar ter plaatze: het welk den Opsteller deezer Chronyk voorts brengt tot een verhaal der verrigtingen van *Willibrord*, en deszelfs aanstelling tot den eersten Bisschop van Utrecht. Vervolgens geeft hy eene jaarlyksche aantekening van de voornaamste gebeurtenissen hier te Lande, zo onder de Utrechtsche Bisschoppen, als onder de Geldersche Graa-

ven en Hertogen, mitsgaders onder de Hollandfche Graaven; met invlegtinge van deeze en geene byzondere voorvallen in andere Gewesten, tot op het midden der vyftiende Eeuwe. —— Men heeft geen toereikenden grond, om te gisfen, wie deeze Chronykfchryver geweest zy, alleen kan men, uit het geen hy hier en daar meldt, opmaaken, dat hy te Tiel gewoond, of zig aldaar en in de omliggende Landftreek opgehouden heeft; dat hy geen Geestlyke, maar veeleer een Man ten minfte van eenig aanzien in den Burgerftaat was; en zyn Gefchrift over 't geheel toont, dat hy zig, naar de toenmaalige omftandigheden, geoefend had, vry onpartydig fchreef, en niet onder de vleiers behoorde. Hy fchreef deeze Chronyk om en aan het Jaar 1450, en wel tot op het Jaar 1452; doch dezelve eindigt zo afgebroken, dat het duidelyk toone zyn oogmerk geweest te zyn, nog verder voort te vaaren, 't welk hem egter, door een of ander toeval, niet zal hebben mogen gelukken. Met betrekking tot de vroegere Vaderlandfche Gefchiedenisfen, heeft hy ongetwyfeld nagefpoord de oude befcheiden, welken diestyds nog voor handen waren; en nopens het voorgevallene zedert het Jaar 1425, wanneer hy te Tiel in 't huwelyk getreeden was, komt hy voor als een Chronykfchryver van zynen tyd. Het een en 't ander maakt dit Stuk verdienstlyk; en zulks noopte ook al vroeger den geleerden *van Basfenn*, om, by manier van een uittrekzel, een Affchrift van het hem merkwaardigfte in deeze Chronyk, ten zynen byzonderen gebruike, te maaken; welk Affchrift de tegenwoordige Uitgeever met het zyne vergeleeken heeft, dat hem in zyne aantekeningen 'er meermaals van doet gewaagen. —— By dit afgebroken werk van deezen Tielfchen Chronykfchryver, heeft een ander insgelyks onbekend Perfoon, vermoedlyk een Kerklyke, etlyke bladzyden ledig gelaaten hebbende, gevoegd eenige byzonderheden, voornaamlyk de Stad Tiel betreffende; die, behoorende tot het midden der zestiende Eeuwe, 't zy ten tyde van het gebeurde, of, 't geen vermoedelyk is, wat laater gefchreeven zyn; welken mede blykbaar doen zien, dat ze nog verder eene voltooiende hand verwagtten, die daarin te kort gefchooten is. —— Wyders heeft de Heer *van Leeuwen*, deeze Chronyk en dit bygevoegde Stuk afgeevende, in zyne aantekeningen nog gebruik gemaakt van een merkwaardig Handfchrift, dat wel verdient aan 't licht gebragt te worden; zynde eene *Gelderfche Chronyk*, te Nymegen

in

in 't Raadhuis bewaard, opgesteld door *Wilhelmus van Berchem*. Deeze was een aanzienlyk Kerklyke, die gelyktydig met den onbekenden Tielschen Chronykschryver leefde, en zyne Chronyk gebragt heeft, tot op het Jaar 1465; zynde vermoedelyk door bykomende omstandigheden wederhouden van zynen arbeid verder te agtervolgen. Naar de opmerking van den Heer *van Leeuwen* heeft *van Berchem* insgelyks oude bescheiden geraadpleegd, en voorts de geschiedenis van zynen tyd beschreeven. Veelal is zyn verslag eenstemmig met dat van den Tielenaar, doch nu en dan verschillen zy: hy schynt de Tielsche Chronyk niet gezien te hebben, en 'er is reden om te denken, dat zy verschillende oude bescheiden in handen gehad hebben; waarvan de Uitgeever in zyne aantekeningen op de Tielsche Chronyk een oordeelkundig gebruik maakt: te meer, daar zyne aantekeningen, strekkende alleszins ter ophelderinge onzer Vaderlandsche gebeurtenissen, inzonderheid dienen, om verschillende berigten en onderscheiden tydsbepaalingen van deeze en geene Schryvers, daar 't mogelyk zy, te vereffenen. —— Voor hun derhalven, die hun werk maaken van 's Lands Geschiedenissen te beoefenen, is deeze uitgave van de Tielsche Chronyk, met de bygevoegde geschiedkundige aantekeningen van den in dit Stuk zeer beleezenen en opmerkzaamen *van Leeuwen*, van een weezenlyk nut; 't welk zig, onder het doorbladeren, in eene menigte van byzonderheden, 't zy ter opheldleringe of ter bevestiginge, ontdekt. —— Om hier van een voorbeeld by te brengen, dat niet te breedvoerig is, waartoe wy in deezen ligtlyk gevaar zouden loopen, zullen wy ons bepaalen tot het huwelyk van *Dirk den VII*, en wel inzonderheid tot het verschil, of hy één dan twee Dogters gehad hebbe. Het verhaal der Chronyk, met de daarbygevoegde aantekeningen, behelst deswegens het volgende.

„ Graaf *Floris* by Antiochie overleeden zynde, zo werd
„ zyn Zoon *Dirk* tot den elfden Graaf van Holland (*),
„ en hy nam in huwelyk *Adelheid*, eene Dogter van den
„ doorlugtigen Heer *Dirk* Graaf van Cleef (*a*), by welke
„ hy

[* De volgreeks der Hollandsche Graaven is, naar de telling van den Chronykschryver deeze. (1.) *Dirk* de I. (2.) *Dirk* de II. (3.) *Arnold*. (4.) *Dirk* de III. (5.) *Dirk* de IV. (6.) *Floris* de I. (7.) *Dirk* de V. (8.) *Floris* de II. (9.) *Dirk* de VI. (10.) *Floris* de III. en (11.) *Dirk* de VII.]

(*a*) En hy nam in huwelyk *Adelheid* enz.] te weeten in 't Jaar 1186. Volgens de *Egmondsche Chronyk*, op dat Jaar, eene Zuster van

„ hy twee Dogters gewan, te weeten *Adelheid* en *Ada*(*b*),
„ *Adelheid* werd verloofd aan *Hendrik* Jonker van Gelder,
„ een Zoon van *Otto* van Gelder, naamlyk in 't Jaar dui-
„ zend (†) en zeven en negentig (*c*), en *Ada*, door *Adel-*
heid,

van *Dirk* Junior, Graaf van Cleef. 'Er ontstond dus eene dubbele verwantschap tusschen de Graaven van Cleef en van Holland; want in 't Jaar 1182 was de Zuster van *Dirk*, Graaf van Holland, *Margareta*, eene Dogter van Graaf *Floris*, gehuwd met *Dirk* Graaf van Cleef, die een Broeder was van deeze *Adelheid*, de Gemaalin van *Dirk*, Graaf van Holland. Zie KLUIT in zyne aant. op de *Egmondsche Chronyk*, bl. 135 n. 33.

(*b*) Twee Dogters, *Adelheid* en *Ada*]. Te regt drukt de Chronykschryver zig aldus uit. BEDA, in *Chron. auct.* bl. 57, heeft dit mede, en zo vindt men 't ook by anderen. Edoch, nadien andere Schryvers slegts van éénе Dogter gewag maaken, en *Ada*, (hoewel wat laater,) de *eenige* Dogter genaamd wordt, zo zyn zommigen van oordeel, dat beide deeze zogenaamde Dogters ééne enkele Dogter geweest zyn, die men nu eens *Adelheid* en dan *Ada* noemde; welke wel verloofd was aan *Hendrik* van Gelder, maar, op deszelfs vroegtydigen dood, gehuwd was met den Graaf *van Loen*. Op derzulker voetspoor beweert ook HUIDECOPER, in zyne aant. op M. STOKE, B. II vs. 1299, bl. 472 en volgg., dat Graaf *Dirk* alleenlyk ééne eenige Dogter gehad zou hebben. Maar onze Geldersche Geschiedschryvers hebben het voor geheel ontwyfelbaar gehouden, dat *Adelheid* niet alleen aan *Hendrik* verloofd, maar ook met hem gehuwd is geweest; doch dat ze beiden, niet lang na 't voltrokken huwelyk geleefd hebbende, kinderloos gestorven, en met eene treurige uitvaart in 't Klooster van Rhynsburg in Holland begraaven zyn. Zie PONTANUS, *Hist. Gelr.* L. VII. pag. 119 & 204., en SLICHTENHORST *Geld. Hist.* B. VI. §. 23. Waarmede onze Autheur, gelyk ook VAN BERCHEM, wat laager, volkomen overeenstemt. Men zie voorts KLUIT in zyne aant. op de *Egmondsche Chronyk*, bl. 165. n. 98. alwaar hy HUIDECOPER behoorelyk wederlegt. Intusschen is HUIDECOPER de eenige niet geweest, die ontkende dat 'er *twee* Dogters geweest zyn, als blykt uit het geen LUISCIUS, in zyn *Woordenboek* op het woord *Ada*, bl. 129, meldt. Dat nu, dat onze Geldersche Geschiedschryvers dit beter begreepen, en dat zy 't geen ze van 't huwelyk van *Hendrik* en *Alcid*, en beider vroegen dood, te boek stelden, hier aan toe te schryven zy, gelyk KLUIT ter aangehaalder plaatze gist, dat ze zig van Geldersche Jaarboeken bediend hebben, is thans in deezen genoegzaam blykbaar.

(†) Hier is eene schryffout; het moet zyn *duizend één honderd en zeven en negentig*.

(*c*) In 't Jaar 1197] of 1198, tot welk Jaar anderen dit ge-
val

„ *heid*, de Graavin van Holland, aan *Lodewyk van* „ *Loen* (*d*)."

Op eene dergelyke wyze gewaagt hy wat laager van 't Huwelyk van *Aleid* met *Hendrik*, schryvende:

„ In 't Jaar des Heeren duizend, één honderd en agt en „ negentig, zyn *Dirk*, Graaf van Holland, en *Otto*, Graaf „ van Gelder, met aflegging van alle oneenigheid, onder„ ling in deezervoege verzoend, dat *Hendrik*, de Zoon van „ *Otto* Graaf van Gelder, in 't huwelyk zou treeden met „ *Adelheid*, de Dogter van *Dirk*, Graaf van Holland, maar „ deeze beiden zyn, na een kort tydsverloop, kinderloos „ gestorven, en met eene rouwvolle lykstatie in 't Klooster „ te Reynsberch ter aarde besteld (*e*)."

Staat

val brengen, gelyk ook onze Schryver wat laager doet. Zie mede KLUIT als boven, n. 97.

(*d*) *Lodewyk van Loen* of *Loon*. Anderen noemen hem, en wel te regt, *Losfensis* of *Los*, naar 't Graafschap *Losfa*, in het Land en onder het Bischdom van Luik gelegen. Zie PONTANUS als boven, pag. 124. Op den kant van het oorspronglyke zie ik aangetekend: *Regulo Losfensi, h. e. Graaf van Loon.*

(*e*) Dit zelfde schryft ook VAN BERCHEM in 't opgemelde Handschrift. „ De Graaven *Otto* van Gelder en *Dirk* van Holland, „ zyn in dit zelfde Jaar [te weeten 1198,] met aflegging van „ alle oneenigheid, welke ter oorzaake van den twist over den „ Bisschoplyken stoel van Utrecht ontstaan was, onderling in„ deezervoege verzoend, dat *Hendrik*, de Zoon van Graaf *Otto*, „ in 't huwelyk zou treeden met *Adelheid*, de Dogter van Graaf „ *Dirk*. Maar deeze beiden, na een weinig tyds kinderloos ge„ storven, zyn in het Reynsberchsche Klooster met eene rouw„ volle lykstatie ter aarde besteld."

[Men vindt hier by *van Berchem* en den Tielschen Chronykschryver zo veel woordlyke overeenkomst, dat men in den eersten opslag ligtlyk denke, dat *van Berchem* hem nageschreeven hebbe. Dan hier, en in meer dergelyke gevallen, komt te passe eene opmerking, welke de Heer *van Leeuwen* in zyn Voorberigt gemaakt heeft. —— „ In 't verhaal van zommige gebeurtenis„ sen is," zegt hy, „ de Tielsche Chronykschryver dikwils „ woordlyk gelyk aan BEKA, die voor zynen tyd geschreeven „ heeft. Mooglyk heeft hy ook deszelfs Handschrift geleezen; „ of, by aldien hy 't niet geleezen hebbe, heeft hy toegang „ gehad tot dezelfde bronnen, waar uit BEKA het zyne gehaald „ had; verzamelende mede van rondzomme, het geen hem der „ aantekeninge waardig toescheen, uit andere oude gedenkstuk„ ken en schryvers. En deeze waarneeming mag men mede

Staat van Regeering, Godsdienst, Geleerdheid en Konsten in Groot-britanje, omtrent het einde van de agttiende Eeuw; door Dr. GEBH. FRIEDR. AUG. WENDEBORN, *Predikant te Londen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Campen, ter Drukkerye van* J. A. de Chalmot, 1790. *Eerste Deel*, 323 *bladz. behalven het Voorwerk. Tweede Deel*, 352 *bladz. in gr. 8vo.*

Spreek van my zo als ik ben (*), is de Zinspreuk, welke de Heer WENDEBORN op het Titelblad van zyn Werk heeft geplaatst; eene Zinspreuk, welke ieder, die de gesteldheid van eenig Land, het character en de zeden van deszelfs Inwoonderen, of van eenige byzondere Persoonen wil beschryven, tot de zyne behoorde te neemen, en altoos voor oogen te houden. Met groote Letteren op de muuren van des Schryvers Boekvertrek geplaatst, zoude zy daar vooral geen minder aanzienlyke, en ten minsten eene ruim zo menschlievende, vertooning maaken, als het geen de laatstoverleden Koning van Pruissen in goud wilde geschreven hebben op de Comptoiren der Oorlogs-Intendanten (†). Nationale hoogmoed, vooroordeelen, vleizucht, eigenbaat, bitterheid, en zelfs de edeler aandoeningen van vaderlandsliefde, dankbaarheid en erkentenisse, beneemen menigen Schryver, zonder dat hy zelve zich des bewust zy, de vereischte onpartydigheid, of doen ze hem ten minsten dikwyls uit het gezicht verliezen. Dan tot roem van den Heere WENDEBORN moet men erkennen, dat hy, in het doorgaande beloop van zyn Werk, niet min doorslaande blyken geeft van onzydigheid en eenen onbevooroordeelden geest, dan van bedrevenheid en kunde, en dus allezins toont bevoegd te weezen tot het uitvoeren der moeilyke taak, welke hy op zich heeft genomen. Terwyl hy den Engelschen den lof niet

„ wel overbrengen op andere Schryvers, ook op dezulken die „ in laater tyd geleefd hebben; als, by voorbeeld, JOH. A LEYDIS „ en anderen, wanneer die met onzen Autheur woordlyk overeenkomen; van welken wy niet vermoeden kunnen, dat hun „ deeze Chronyk bekend geweest zou zyn; dan is het eer te „ denken, dat zy van dezelfde oude bescheiden gebruik gemaakt hebben."

(*) *Speak of me as I am.* SHAKESPEARE's OTHELLO.

(†) Zie de *Nagelaten Werken van* FREDERIK DEN IIden, Iste Deel, bl. 204.

niet onthoudt, welken zy verdienen, is hy ook geenzins blind voor de gebreken dier Natie, noch schroomt zyne gedachten rondborstig voor te draagen. In de Voorreden, aan het hoofd des Eersten Deels geplaatst, belooft hy niet alleen eene onzydige behandeling van zaaken; dit zoude ieder Schryver doen, zonder dat men zich altoos op die beloften zoude kunnen verlaaten; maar de herhaalde leezing van het Werk zelve overtuigt ons, dat hy zyn woord zo getrouwlyk gehouden hebbe, als men billyk mogt verwachten. Dit ons getuigenis wordt bevestigd door het oordeel van zeer bevoegde Rechteren, welken men ten minsten niet van vooringenomenheid tot *nadeel* der Britten, of tot *voordeel* van eenen Vreemdeling, gelyk de Heer WENDEBORN in Engeland is, zal verdacht houden, de Schryveren van het *Monthly Review*. „ Het penceel van „ den Heer WENDEBORN ," merkt de Nederduitsche Vertaaler te recht aan in zyn *Berigt* voor het eerste Deel, „ is boven alle verdenking van vleiery; en, dit niettegen„ staande, vellen de Schryvers van een der geagtste en „ beste Tydschriften, welken te Londen uitkomen, een „ meer voordeelig oordeel over deszelfs arbeid, dan aan de „ meeste, ook voorname, Werken, die in den kring hun„ nes letterkundigen rechtsdwangs komen, te beurt valt (*)." Hy brengt vervolgens een gedeelte by van het geen de gemelde Engelsche Schryvers in hun Maandwerk zeggen, en het geen zo wel den Heere WENDEBORN, als hunner eigene onpartydigheid, tot eer verstrekt.

Het Werk zelve is niet geschikt om 'er een geregeld en aaneengeschakeld Uittreksel van te geeven, zonder zich in te laaten tot eene uitvoerigheid, welke ons meerdere ruimte zoude wechneemen, dan wy gevoegelyk daartoe kunnen bestee-

(*) Bl. XI. Wy bedanken den geachten, schoon ons onbekenden, Vertaaler wel hooglyk voor de eere, in deeze woorden den Schryveren van het *Monthly Review*, en, in deezen, den Opstelleren van Letterkundige Tydschriften in het algemeen aangedaan: doch moeten tevens betuigen, dat wy te nederig zyn om ons eenigen *rechtsdwang* aan te maatigen. Bericht te geeven van den inhoud der uitkomende Werken, met byvoeginge der redenen van ons gevoelen over dezelve, op dat het Publiek vervolgens, als Rechter, oordeele en uitspraak doe, is onze post. Dezelve is ons aanzienlyk genoeg, en ons hiervan wel te kwyten het uiterste onzer eerzucht, in de hoedanigheid van Schryvers der *Letteroefeningen*.

ſteeden. Wy zullen ons daarom vergenoegen, met den inhoud der Hoofdſtukken te melden, en vervolgens hier en daar iets uitkppen, om den Leezer tot het beoordeelen van des Schryvers denkwyze en ſtyl (*) in ſtaat te ſtellen.

Het Eerſte Deel beſtaat uit Twaalf Hoofdſtukken, welke handelen van de *Staatsgeſteldheid.* — *Van den Koning.* — *Van het Hoogerhuis des Parlements, van den Adel, en van de Ridderorden.* — *Van het Volk en van het Lagerhuis des Parlements.* — *Aanmerkingen over de Engelſche Staatsgeſteldheid.* — *Van de Land- en Zeemagt.* — *Van de openbare Belastingen en Schulden der Natie.* — *Over het onderhoud van de Armen.* — *Over de Volkrykheid van Engeland.* — *Koophandel.* — *Van de Manufaktuuren en Fabrieken.* — *Over den Sluikhandel op de Engelſche Kusten.*

In het Tweede Deel zyn zeven Hoofdſtukken, en derzelver Opſchriften deeze. — *Van de Engelſche Regten, Geregtshoven en Regtsplegingen.* — *Over de wyze van Gerigt te houden.* — *Londen.* — *Aanmerkingen over Londen.* — *Van de merkwaardigheden in Londen en deszelfs omtrek.* — *Over het Karakter der Engelſchen.* — *Onderrigting voor Vreemdelingen.*

Uit deeze opgaave ziet men terſtond, dat deeze twee Deelen geene volledige beſchryving behelzen van het geen op den Titel gemeld wordt. Ook blykt, zo uit de *Voorrede des Schryvers*, als uit het *Berigt des Vertaalers*, dat in het oorſpronglyke het Werk beſtaat uit vier Deelen, betreffende het derde *den Godsdienst*, en handelende het vierde of laatſte *over Geleerdheid en Konst.* De vertaaling deezer twee Deelen zien wy met verlangen te gemoet. Indien de Vertaaler dezelve inrichte op dien voet, als hy in deeze twee Deelen gedaan heeft, en in zyn Berigt ons belooft, waaraan wy niet twyffelen, zal hy de rechtmaatigſte aanſpraak hebben op de dankbaarheid van alle Nederduitſche Leezeren, welken wenſchen eene meer dan oppervlakkige kennis te bekomen van een der magtigſte en zonderlingſte Volken der Waereld, het geen in het byzonder altoos zo grooten invloed gehad heeft, en nog heden heeft op de geſteldheid en den toeſtand van den Staat der Vereenigde Nederlanden.

Wy

(*) Van deezen laatſten ſpreekt de Vertaaler, in zyn *Bericht*, niet zeer gunſtig, en betuigt 'er, *hier en gindsch*, *eene helpende hand aan geleend te hebben.* Hierin komt hy ons voor zeer wel geſlaagd te zyn.

Wy zullen nu eenige ſtaaltjes geeven van des Heeren WENDEBORN's ſchryfwyze, en dezelve zodanig trachten te ſchikken, dat de Leezer tevens in ſtaat geraake om over deszelfs wyze van denken eenigzins te oordeelen.

Van de voorrechten des Konings ſpreekende, zegt hy (*). „ Indien iemand hier door zyns gelyken met een rechtsge- „ ding.... beſprongen wordt, en de Aanlegger het geding „ verliest, moet deeze alle de kosten betalen, ten einde den „ Gedaagden ſchadeloos te houden; maar de Koning.... „ betaalt, ſchoon de zaak tegen hem gewezen wordt, gee- „ ne onkosten, en is tot geenerlei vergoeding gehouden.... „ Indien in één of ander kerſpel een ontvanger van de ſchat- „ tingen, die door de Kroon zelve aangeſteld wordt, den „ bedrieger ſpeelt, en niet betalen kan, is zulk een kerſpel „ verpligt het geld ten tweedenmale op te brengen, en den „ Koning alles te vergoeden. Indien iemand oordeelt, dat „ hy ten aanzien van zyn eigendom van wege de Kroon on- „ derdrukking lydt, moet hy by de Koninglyke Kanzelary „ een verzoekſchrift inleveren, en wanneer hem regt we- „ dervaart, moet hy hetzelve niet als iets dat hem toekwam „ *aanmerken*, maar als een bewezen gunst (†). De Duit- „ ſchers, welken een hooghartig Engelschman gewoon is „ als rampzalige ſlaven te beſchouwen, hebben in dit op- „ zicht meerder vryheid, enz." Gewigtig zyn ook de Aanmerkingen, welke, op bl. 64., en elders, over des Konings gezach en invloed op de beide Huizen van het Parlement en derzelver Leden, gemaakt worden.

Van den hoogen Engelſchen Adel erkent de Schryver te recht (§), „ dat velen onder hen zig als geleerden, als „ ſchryvers, en als begunſtigers der Muſen beroemd gemaakt „ hebben," maar voegt 'er by: „ Dan de tyden zyn ver- „ anderd, en de Geleerden, zo wel als de Mecenaten, zyn „ onder den hedendaagſchen Adel zeer zeldzaam gewor- „ den. De opvoeding van de jeugd is thans onder hen „ misſchien kostbaarer.... maar Geniën en groote Geesten „ komen niet te voorſchyn, enz."

Daar de Schryver van de Land- en Zeemagt ſpreekt, vindt men natuurlyk ook een bericht van het presſen der Ma-

(*) Iſte Deel, bl. 13, 14.

(†) In eene Aantekening brengt de Schryver hier eene plaats by uit den beroemden Engelſchen Rechtsgeleerden BLACKSTONE, welke dit nog ruim zo ſterk uitdrukt.

(§) Bl. 35.

Matroozen tot bemanning der Vloot. Na het zelve beschreven te hebben, vervolgt hy met deeze gepaste aanmerkingen (*). „ Ik weet niet hoe dit Matroozen pressen (†) op eenigerhande wyze met de zo hooggeroemde
„ Engelsche vryheid overeengebragt kan worden. Niets
„ schynt my harder en gruwelyker te zyn, dan op dien
„ trant de Vlooten te bemannen. Indien alleen straatlopers en ledigloopers dus opgeligt wierden, om zig ten
„ nutte des Vaderlands, zo als 't zeggen is, te laten doodschieten, zoude men nog iets ter verschooning van deze
„ inbreuk op de regten der vryheid zeggen kunnen: maar
„ wanneer men, gelyk zeer dikwyls, zo ten platten Lande als in de Steden, gebeurt, Vaders van een Huisgezin uit de armen hunner Vrouwen en Kinderen, die zy
„ door hunnen arbeid onderhielden, ziet wegrukken, en
„ een Vrouw met drie of vier Kinderen tot den bedelzak
„ verwyzen; zo kan iemand, die eenig gevoel van menschlykheid bezit, niet anders dan verstomd staan, en zig
„ verwonderen, hoe een Volk, onder 't welke toneelen
„ van die natuur daaglyks in oorlogstyd vertoond worden, zig nog immer durft verhovaardigen op vryheidsvoorregten, waarin, op deezen toon roemt men, ook
„ de geringste ingezetenen deelen. Men hoort de onderdrukten schreeuwen, de patriotten luide klaagen, en de
„ menschenvrienden voorslagen doen om dit kwaad uit
„ den weg te ruimen: doch niettegenstaande dit alles,
„ blyft het voortduuren."

Zeer leezenswaardig is het zevende Hoofdstuk des Eersten Deels over de *openbare Belastingen en Schulden der Natie*; doch de vry uitgestrekte en zamengestelde berekeningen, welke in hetzelve voorkomen, maaken het onvatbaar voor eenig uittreksel, dan het geen voor ons bericht te uitvoerig zoude worden. Ook verdient het geheel in het Werk zelve geleezen te worden. Met één woord zullen wy melden, dat de schuld der Natie by het einde van den Amerikaanschen Oorlog gestegen was tot de verbaazende som van 235 millioenen ponden sterling, zynde, door dien zo onstaatkundigen, als onrechtvaardigen, en naar verdienste ongelukkig uitgevallen, Oorlog, vermeerderd met 110,

(*) Bl. 92.

(†) „ Tegenwoordig is zelfs het pressen tot Soldaaten te
„ Lande, by een Parlements-Akte ingevoerd, waarover ieder
„ patriottieschgezind en vryheidlievend Engelschman zig schaamt."

110,625,519 (*) ponden. De Schryver is met den Heere HUME van gevoelen, dat het tydstip eener algemeene bankbreuk voor Engeland niet ver af kan zyn. Of zyne gedachten daaromtrent juist zyn, moet de tyd leeren. Hy beschouwt zulk eene gebeurtenis als gelukkig voor dat Ryk. Doch men leeze hierover de billyke aanmerking van den Vertaaler op bladz. 139. —— Van de kunstgreepen, door welke men, by eene nieuwe geldleening, de verlangde som weet ingetekend te krygen, geeft de Schryver een staaltje, het geen reeds voor eenigen tyd in ons Mengelwerk is overgenomen (†).

Hoe zwaare belastingen de Engelsche Natie, buiten byzondere liefdaadige Gestichten, tot onderhouding der Armen opbrenge, zelfs tot drie millioenen ponden sterling toe, en hoe weinig nogthans deeze verbaazende som toereikende zy tot het bedoelde oogmerk, wordt in het achtste Hoofdstuk voorgedragen.

Het geen van de Volkrykheid des Lands, van den Koophandel, van de Manufakturen en Fabrieken, en van den Sluikhandel, gezegd wordt, lydt genoegzaam geene verkorting of uittreksel, schoon het veele, der aandacht van den weetgierigen Leezer waardige zaaken, behelze.

Doch wy mogen onderstellen, dat de Nederduitsche Leezer wel begeerig zal zyn om te weeten, hoe iemand, die zo veele jaaren onder de Engelschen verkeerd heeft, over het character van deeze onze Buuren en Bondgenooten oordeele. Over dit stuk handelt de Heer WENDEBORN, behalven verscheidene afzonderlyke aanmerkingen, welke hier en daar door het Werk verspreid zyn, opzetlyk in het zesde Hoofdstuk des Tweeden Deels. Wy zullen trachten hiervan een zo beknopt en volledig verslag te geeven als ons doenlyk is.

Na eenige vooraf gaande aanmerkingen over de bezwaarlykheid van het character eens Volks te schetzen, en over de misslagen van Vreemdelingen, welken zich eenen, dikwyls vry korten, tyd, te Londen opgehouden hebbende, uit de zeden der Hoofdstad een voorbaarig besluit, tot de zeden des geheelen Lands opmaakten, zegt de Schryver (§) „Dit schynt my als „ een

(*) In het Werk staat I Deel, bl. 127, slechts 10,625,519: doch dit is duidelyk eene drukfeil, welke zich van zelve ontdekt by het leezen.

(†) Zie *Nieuwe Alg. Vad. Lett.* IVde Deel, 2de Stuk, bladz. 302. enz. bl. 316. enz.

(§) IIde Deel, bl. 233.

„ een uitgemaakte zaak aangemerkt te mogen worden, dat
„ de Engelschen onder alle Volkeren meest Menschen zyn."
Wat hierdoor bedoeld worde, kan men zien uit de bykans onmiddelyk volgende woorden. „ De opvoeding vormt
„ hier, zo wel als in andere landen, den mensch; en
„ die, welke hier in gebruik is, verschilt veel van die in
„ andere landen wordt aangetroffen. Het schynt my toe,
„ dat 'er vry veel overeenstemming is, tusschen den smaak
„ der Engelschen in 't aanleggen van hoven en in 't opvoe-
„ den van kinderen. Men bemint de natuur, men komt
„ dezelve hier en daar met een helpende hand te gemoet,
„ maar men ziet ongaarne, dat de konst haar eenigermate
„ benadeelt: en juist hierin ligt de oorzaak, waarom de
„ Engelschen de waardigheid en bestemming des menschen
„ het meeste naderen (*).... Gelyk de mensch van na-
„ tuur vry is, zo wordt de vryheid door de oorspronkely-
„ ke Staatsgesteldheid van Engeland begunstigd. De boe-
„ ren jonge gevoelt, en hem wordt ingescherpt, dat hy
„ een vry man is. Met de kruipende eerbied voor rang
„ en middelen, wordt het hart der kinderen hier niet der-
„ mate vervuld als in andere landen.... Over het geheel
„ genomen, groeien de kinderen van beiderlei kunne on-
„ der groote toegevendheid op (†).... Eene toegevende
„ opvoeding is wel de bron van verscheiden nadeelen,
„ maar geeft tevens aanleiding tot veel goeds. Ik heb
„ menigmaal gelegenheid gehad om op te merken, dat een
„ Engelsch Jongeling, onder den uiterlyken schyn van
„ woestheid en onbeschaafdheid, wanneer hy zyn vyf en
„ twintigste jaar begint te bereiken, tot bedaardheid komt,
„ en zig met eene vrymoedigheid en welvoeglykheid weet
„ te gedragen, hoedanigen men onder andere volkeren op
„ die jaren dikwerf te vergeefs zoude zoeken (§).

„ De weinige dwang, die in de Engelsche opvoeding
„ plaats

(*) Tot de waardigheid des menschen behoort wel een bezef van de waardye der vryheid, en eene ziel, afkeerig van alle slaafsche onderwerpinge. Maar zekerlyk behooren 'er geene toomelooze driften toe, welke, by het ontmoeten van tegenstand, den mensch vervoeren tot raazerny of euveldaaden; gelyk de Schryver in het vervolg de al te groote toegeevendheid in de opvoedinge der Engelschen, en het weinige bedwang, waarin de driften der kinderen gehouden worden, aanmerkt als eene voornaame oorzaak van den in Engeland zo gemeenen zelfmoord.

(†) Bl. 234. (§) Bl. 237.

„ plaats heeft, is ongetwyffeld een hoofdoorzaak der vrye „ denk- en handel-wyze, en van dat gezond verstand, of „ *bon sens*, welken men onder de Engelschen meer dan er- „ gens elders aantreft. Ouders en Leermeesters verdragen „ hier tegenspraak, als dezelve den schyn heeft van gegrond „ te zyn, en men praat hier niet zo dikwyls als in andere „ landen op een beslissenden toon. . . . Hieruit volgt even- „ wel in geenen deele, dat ieder hier werklyk denkt, veel „ minder, dat ieder hier juist denkt, of, gelyk BIELFELD „ zig uitdrukt, dat England het land der Philosophen is. „ Men vindt in de Kollegien te Oxford en te Cambridge „ aartspedanten, onder de Geestelykheid der groote Kerk „ aartsorthodoxen, onder de Methodisten aartsdweepers, „ en onder de Tories liefhebbers en bevorderaars van het „ willekeurig gezag, enz. (*).

Hierop iets van de Huwelyken tusschen Persoonen van ongelyken rang, welke in Engeland minder zeldzaam zyn dan elders, gezegd hebbende, vervolgt de Schryver (†): „ Na deze algemeene aanmerkingen te hebben vooraf ge- „ zonden, zal ik wat nader komen by het onderzoek van „ der Engelschen karakter. Men treft onder dezelve nog „ hedendaags de zigtbaarste spooren aan, van de zeden der „ aloude Romeinen en Saxers. De regeringsvorm, de vry- „ heid, en de grondslagen waarop deze rust, zyn afkom- „ stig van de oude Duitschers. Onze Voorvaderen, die wy „ Barbaaren noemen, kenden de regten des Menschdoms „ beter dan hunne verlichte Nakomelingen. . . . Ik sta „ dikwyls verwonderd over de gelykvormigheid, die in vele „ opzigten tusschen de Romeinsche en Engelsche geschiede- „ nissen is op te merken, en wenschte maar alleen, niet „ gedrongen te zyn, om 'er by te voegen, dat het karakter „ der Romeinen, zo als het zig ten tyde der Driemanschap- „ pen vertoonde, zig het best op dat der hedendaagsche „ Engelschen laat toepassen. Voor lang reeds heeft men aan- „ gemerkt, dat het Engelsche Volk de geneigdheid tot alle „ soorten van schouwspelen van de Romeinen overgeërfd „ heeft: en . . . . men moet erkennen, dat die dagen, op „ welken de misdadigers te Tyburn gehangen worden, „ voor het Londensche gemeen eene soort van feestdagen „ zyn, enz.

„ De beschryving, die JUVENALIS van Rome maakt, is, „ buiten kyf, toepasselyk op vele groote Steden, maar met „ dat

(*) Bl. 238. (†) Bl. 242.

„ dat alles begryp ik, dat dezelve op Londen beter sluit,
„ dan op anderen. Ook verbeeldt zig de Engelschman een
„ gansch karel te zyn, als hy by de begeving van één of
„ ander Ampt, of by de verkiezing van een lid van 't Par-
„ lement, of vrywillig zyn stem geeft, of zig die laat
„ aftroggelen of afkopen: even gelyk de hooghartige Bur-
„ gers van Rome zig zelven als de heeren hunner heeren
„ beschouwden, wanneer zy zig door vleiery of met geld
„ lieten overhalen, om denzelven hunne stemmen tot het
„ Burgemeesterschap, of tot andere bedieningen, te ge-
„ ven (*). De plaats van LUCANUS, waar hy den Romei-
„ nen verwyt, dat zy alle Jaren by de verkiezing van Bur-
„ gemeesters hunne vryheid verkogten, past ten minsten
„ alle zeven Jaren, by de Parlements-verkiezingen, even
„ zeer op het Engelsche volk.

„ Hinc rapti pretio fasces, sectorque favoris
„ Ipse sui populus; letalisque ambitus urbi,
„ Annua venali referens certamina campo (†)."

Onder de meer byzonder nationaale charactertrekken, wordt door den Schryver, als „ een der voornaamen, en die in der daad als algemeen beschouwd mag worden," gesteld, „ de eigenliefde van het volk, of de nationale hoog-
„ moed (§)." Hy erkent, ondertusschen (‡), dat men
„ den Engelschen het regt moet doen van te zeggen, dat
„ zy hunne eigene personen niet zo zeer om zig zelven, als
„ wel, om dat zy geboren Britten zyn, hoogagten. . . . .
„ Een wel opgevoed Engelschman spreekt van zig zelven,
„ van zyne verdiensten en van zynen rang, met bescheiden-
„ heid, van zyne geboorteland met lofredenen en vervoe-
„ ring. . . .

„ Uit die zelfde eigenliefde, mag men de verkleefdheid
„ der Engelschen, aan zekere oude gewoonten, afleiden,
„ nadien zy van kinsbeen af niet anders hooren, dan dat
„ 'er, buiten *Old Engeland*, niets volmaakt te vinden is.
„ Van

(*) Men versta hier onzen Schryver niet verkeerd, als of hy het recht van zyne stem te geeven, tot het verkiezen van Regeerings- of Parlementsleden, hield voor eene zaak van weinig belang. Dat recht is van de vryheid onafscheidbaar. Maar deszelfs misbruik, bewerkt door omkoopinge of door het streelen eener ydele eerzucht, schendt de vryheid, en baant den wech tot derzelver geheele vernielinge.

(†) Bl. 243. (§) Bl. 244. (‡) Bl. 246, enz.

„ Van hier is het, dat de meesten hunne burgerlyke inrig-
„ ting, die, met veel goeds, toch zeer in 't oog lopende ge-
„ breken heeft, voor onverbeterlyk houden. Van hier, ge-
„ looft de groote hoop, dat 'er op den aardbodem zulke
„ voortreffelyke dingen niet zyn, als een groot lomp ſtuk
„ half gaar gebraden Rundvleesch, en een Podding van
„ tien pond gewigt, enz.

„ Uit de Engelſche eigenliefde ontſtaat de verągting voor
„ Vreemdelingen, welke mede eene der plooien in het
„ Britſche nationaal karakter uitmaakt, die zig niet eerst
„ van heden of gisteren geopenbaard heeft. Men herinnere
„ zig de bovenaangehaalde plaats uit HORATIUS (*), en
„ voege 'er by het gene RAPIN (†) van LONGCHAMP, den
„ gunſteling van RICHARD DEN EERSTEN, verhaalt, dat
„ namelyk de Engelſchen denzelven niet konden dulden, zo
„ om dat hy zelve een Norman was, als om dat hy de Bui-
„ tenlanders begunſtigde.... Toen ik voor eenige Jaaren
„ te Oxford was.... bewees men my veel beleefdheid en
„ vriendelykheid: doch met dat alles moest ik dikwyls mis-
„ gelden een Vreemdeling te zyn. In een gezelſchap van
„ geleerde lieden, maakte een zeer geſchikt en bedaard man
„ my, na een lang en vertrouwelyk geſprek, het volgende
„ kompliment: *Gy ziet 'er uit en denkt als een Engelschman,*
„ *het is jammer dat gy niet onder ons gebooren zyt.....*
„ Men zoude ook weinig dank behalen, indien men, in een
„ gezelſchap van egte Engelſchen, in twyffel wilde trek-
„ ken, dat hun Volk het geleerdſte, het dapperſte, het
„ grootmoedigſte (§) van allen, en hun Eiland, gelyk zy
„ zelven zig uitdrukken, de Koningin des Aardbols is."

(Het Vervolg hierna.)

(*) Te weeten: *Visam Britannos hospitibus feros.* —— By onzen Schryver ontmoeten wy meer dan eens aanmerkingen van deezen aart. Zie by voorbeeld, Iſte Deel, bl. 205. en 240.

(†) „ *Hiſt. of Engl. Vol. I. Fol* 248"

(§) „ Een Schotsch Predikant heeft, in een niet lang geleden
„ uitgekomen Werk, de Engelſchen in dit opzigt zeer naïf ge-
„ gispt. „ „ Onze goede buuren, zegt hy, zyn altoos vry be-
„ „ faamd geweest wegens de zedige deugd van zelftoejuiching,
„ „ en van hun eigen land, ten allen tyde, en in alle dingen,
„ „ als den maatſtok van volmaaktheid aan te merken." *Remarks*
„ *on Dr.* SAM. JOHNSON's *Journey to the Hebrides. By the rev.*
„ *Donald M. Nicol. London* 1780."

 Chris-

Christelyke en Zeedekundige Opvoeding der Kinderen, briefsgewys voorgesteld. Door W. J. H*** *A. L. M. en der beiden Rechten Doctor. Te Amsterdam, by* F. J. van Tetroode, 1789. *Behalven het Voorberigt* 331 *bladz.*

In het Voorberigt meldt ons de Schryver van dit Werkje zyn bedoelde met deeze woorden. „ Uit de roemwaardige werken van etlyke menschlievende Schryveren, „ heb ik getracht een stukje samen te stellen, geschikt „ voor alle rangen van Kinderen in het algemeen, en waar „ in ik my toegelegd heb, om aan de Ouders de middelen aan te wyzen, om van hunne Kinderen *Menschen* „ en *Christenen* te maken; zonder enig onderscheid te „ maken, tusschen de bezondere geloofsbelydenissen." — Dit bedoelde heeft zyn Ed. by uitstek bestendig in agt genomen; en zyne raadgeevingen wegens de opvoeding der Kinderen, en als *Menschen* en als *Christenen*, bestaan niet slegts in verstandige bespiegelingen, maar zyn weezenlyk van die natuur, dat ze door opmerkzaame Ouders daadlyk in betragting gesteld kunnen worden; des men dit Geschrift, op goeden grond, voor eene nuttige handleiding moge houden, welke tot een heilzaam gebruik kan dienen.

By manier van Inleiding handelt hy, in den eersten Brief, over de noodzaaklykheid van den Kinderen eene goede opvoeding te geeven; en schikt de twee daar aan volgende tot eene byzondere overweeging van de Opvoeding der Kinderen in de eerste jaaren. Verder geeft hy, by gelegenheid eener ontmoetinge van Kinderen, die enkel voor de Waereld opgevoed waren, zyne bedenkingen op over het speelen en de uitspanningen der Kinderen, mitsgaders over derzelver welleevende opvoeding; met eene ontvouwing van 't geen verstandige Godsvrugt ons daaromtrent leert gadeslaan. Hier op keert hy weder tot zyn voorige onderwerp, en vestigt bepaaldlyk de aandagt op het onderwys der Kinderen; waaromtrent hy den zodanigen, dien zulks gelegen komt, het huislyk onderwys boven dat in de openbaare Schoolen aanbeveelt; 't welk hem voorts aanleiding geeft, om te schryven over de inrigting van zodanig een onderwys, en 't geen verder nopens de opvoeding van dus meer gevorderde Kinderen vereischt wordt; dat hem ook byzonder doet stilstaan op de behandeling van en de omgang met de Dienstbooden. De Autheur

theur deelt vervolgens nog mede een algemeen plan van opvoeding zo veel het zedelyke aangaat; en hervat, na deze uitweidingen, zyne voorige bedenkingen over het huislyk onderwys, en de daaraan verknogte inrigting der opvoedinge van de Jeugd tot ryper jaaren gekomen; wanneer dezelve vatbaar begint te worden, voor bepaalder zedekundige gesprekken; 't welk hem eenige schetzen van gesprekken van dien aart aan de hand doet geeven. Na derzelver voordragt laat hy zig uit over 't geen men de Academische opvoeding heet, ontvouwende het voornaamste dat zo omtrent de leevenswyze als de manier van oefening enz. in agt genomen behoort te worden. Daar nevens voegt hy een Brief aan een Vader, om hem vergiffenis te verzoeken, voor een Zoon, die, een ongebonden leeven geleid hebbende, daarvan was te rug gekeerd; welke brief verscheiden leerzaame opmerkingen over dit onderwerp behelst. En laatstelyk handelt onze Autheur nog over het reizen, waaromtrent hy den Jongeling zyne nuttige raadgeevingen mededeelt. ——— Hier mede is des Schryvers plan voor dit Stukje voltrokken, als behelzende *zyne* bedenkingen over de opvoeding, van den tyd der kindschheid tot den staat der Jongelingschap; dan mogelyk zal hy, indien de Leezers deezen zynen arbeid goedkeuren, „ voortgaan met alle de lotgevallen des levens, „ tot den dood toe, te doorloopen, en aan te tonen, hoe „ men 'er zig, als Mensch en als Christen, in behoort „ te gedragen:" waartoe de Heer W. J. H***, onzes oordeels, verdient aangemoedigd te worden. ——— Zie, tot een staal zyner uitvoeringe en schryfwyze, zyne manier van denken over de aanvanglyke Godsdienstige onderrigting.

„ In dit soort van onderwyzing zou ik, zegt hy, een gantsch andere manier volgen, dan tot hier toe by de meeste in gebruik is. Men doet namentlyk voor eerst den leerling een aantal vraagen en antwoorden, uit een boek, van buiten leeren; verders beieverd men zig, om hem, van zig zelve, vraagen, rakende de punten van den godsdienst, voor te stellen, waarvan men hem de antwoorden insgelyks letterlyk van buiten doet leeren, en men beroemd zig, iemand, grondig in de religie, die men belyd, onderwezen te hebben, als hy zyn vraagboek van buiten weet, en op al de vraagen, die hem zyn meester voorsteld, zoo, woordelyk, kan antwoorden: maar ik ben van gevoelen, dat, zoo hy niets meer geleerd heeft, hy niets

niets weet. Ik onderwerp myn ſtelling aan de proeve der ondervindinge: vraag zoodaanig een iets, dat niet in zyn vraageboek ſtaat; vraag hem maar met andere woorden, dan die zyn catechizeermeester gewoon is te gebruiken, hy zal verſtomt ſtaan, en, om zyn onkunde te verbergen, zal hy de ſchuld op zyn meester leggen, met te zeggen, dat hy dat nooit geleerd heeft. —— Ziet daar dan, voor een meester, de vrugten van een langduurigen arbeid in eens verlooren: in plaats van een christen-mensch heeft hy van zyn 'leerling een papegaai gemaakt, die niets kan zeggen, dan het geen hem is voorgeklapt.

„ Maar hoe zal men dan, vraagd gy mogelyk, den leerling in den christelyken godsdienst onderwyzen? —— leer my een ander, een beter middel. —— Welaan, ik zal rondborſtig myn gevoelen uiten; maar betuige voor een alweetend God, dat ik daarmede geen aanval op de christelyke onderwyzing wil doen, maar eenvoudig myn gevoelen ter neder ſtellen, zonder my aan de vittinge te ſtooren van zoodanige meesters, die den voorgemelden leertrant alleen tot hun eigen gemak in gebruik houden.

„ Ik zou dan den leerling geen catechismus, vraageboek; of iets dergelyks in handen geeven; niet dat ik deeze boeken, als kwaad, zou verbieden; geenzints: zy zyn zeer goed, nuttig en noodzakelyk; maar ik zou hem dezelve onthouden, tot zoo lang hy in ſtaat zy, dit nuttig 'er in te vinden. Ik zou alleen mondelyk, hem, ſtuk voor ſtuk, de leerſtellingen van den godsdienst voorſtellen, dezelve duidelyk en klaar uitleggende, een en andermaal myn gezegde, en zulks telkens met andere woorden, herhaalende; en vooral in agt neeme, van ieder ſtuk, onderſcheiden, en niet vermengd met een ander, te verhandelen, en het geheugen met niet te veel gelyk te bezwaaren. Ik zou den leerling ook vraagen, of hy myne gezegdens begreep, en hem verzoeken, zoo hy my niet begreep, zulks te kennen te geven, om in ſtaat te zyn, my duidelyker uit te drukken. Hieraan zou ik den gantſchen tyd, tot de les bepaald, beſteden, zonder iets te vraagen, maar des anderen daags, alvorens tot een tweede les over te gaan, zou ik in het kort herhaalen al het geen ik daags te vooren verhandeld had; daarna met eenige weinige vraagen den leerling toetſen, om te weten of hy myne lesſen had verſtaan, en onthouden; en hier van overtuigd zynde, in myne onderwyzing voortgaan. Eens in de week, als, des Saturdags, zou ik vraagen voorſtellen, over al het geen 'er in

de voorige zes dagen verhandeld was; en by het einde van ieder maand, in tegenwoordigheid van zyne ouders, over alles, wat hy tot dus verre geleerd had. In dit maandelyk onderzoek, zou ik hem ook verlof geven, om alle zyne twyfelingen en zwaarigheden voor te stellen, en ik my verleedigen, dezelve weg te neemen en op te lossen: van tyd tot tyd zou ik ook, in 't kort, eenige van myne voorgaande lessen herhaalen, om door dit middel het geheugen te bevorderen. —— Op deeze wyze denk ik, dat ik myn leerling een beter begrip van den heiligen godsdienst zal inboezemen, dan met hem al de vraagboeken van buiten te doen leeren.

„ Na ik hem dan zoo verre heb gebragt, dat hy, met oordeel, op alle vraagen, door wie die ook worden voorgesteld, kan antwoorden, dan zal het eerst tyd zyn, hem den catechismus te geven: hy zal nu verstaan, wat betekenis de woorden hebben, die hy daar leest; hy zal, om zoo te spreeken, met een opslag van 't oog, by het minste articul, dat hy van een geloofspunt aldaar leest, zig aanstonds herinneren, al het geen zyn leermeester hem daarvan heeft voorgesteld en verklaard. De catechismus zal hem dan verstrekken tot versterking van zyn geheugen, en scherping van zyn vernuft; daar, indien hy denzelven voorheen gelezen had, hy zig vergenoegd zou hebben, de woorden 'er van, dog waarvan hy den zin niet begreep, van buiten te weten, en zig verbeeld hebben, in dit stuk, een geleerd man te zyn, daar hy ondertusschen niets zou geweeten hebben."

Onderwys voor Ouders, Opvoeders en Opzieners van Kinderen, over de manier, hoe de Ondeugd der verwoestende Zelfbevlekking, die zo verbaazend algemeen is, op de veiligste wyze kan ontdekt, verhoed en geneezen worden. Door S. G. VOGEL, *Hofraad en Hoogleeraar te Rostock. Naar den tweeden veel vermeerderden druk uit het Hoogduitsch vertaald. Te Haarlem by* A. Loosjes, Pz. 1790. *Behalven het Voorwerk* 195 *bladz. in gr. octavo.*

Naer 't geen ons de Voorreden voor de Nederduitsche Vertaling van dit Geschrift meld, is de schandelyke en zo hoog heillooze ondeugd van Zelfbevlekking, in ons Vaderland, niet min heerschend dan in Duitschland; des de eigenste reden, die den Hoogleeraer *Vogel* bewoogen

 om

om dezelve openlyk tegen te gaen, insgelyks voldoende zyn, om het geen hy, deswegens, zo overtuigend voorgesteld en aengedrongen heeft, ook, in onze Tael, gemeen te maken. Jonge onbesmette Lieden vinden hier de hartlykste waerschouwingen; en zy, die zich aen dat euvel reeds schuldig gemaekt hebben, de ernstigste vermaningen, om tegen den verderen voortgang op hunne hoede te zyn, en de getrouwste raedgevingen, om het onheil, dat hen anders zeker zal treffen, nog by tyds af te wenden. Bovenál ontvangen hier dezulken, wien de Opvoeding der Jeugd is aenbevolen, de leerzaemste lessen, om het plegen van dit euvel voor te komen, of, heimlyk gepleegd zynde, ten spoedigste te ontdekken, ten kragtigste te stuiten, en deszelfs jammerlykste gevolgen op de zekerste wyze tegen te gaen. In 't een en ander opzicht is dit onderwerp op ene zo treffende manier uitgevoerd, dat het alleszins recht geschikt zy, om een heilzamen invloed te hebben, op allen, die 'er met oplettendheid een ernstig gebruik van maken; 't welk de ene en andere soort van Lezers niet te sterk aenbevolen kan worden, ter stuitinge van, en, ware 't mogelyk, ter geheele uitroeijinge van een wanbedryf, het welk niet alleen het lichaem maer ook den geest bederft, en niet alleen den pleger, maer ook der Menschlyke Maetschappye in 't algemeen ten hoogste schadelyk is, en de bitterste uitwerkingen te wege brengt. —— 'Er heerscht ongetwyfeld by velen nog ene bedenking, of het wel raedzaem zy, een onderwerp van dien aert zo opzetlyk openbaer te behandelen, daer dusdanige Geschriften zo gereedlyk misbruikt kunnen worden. —— Dan deze bedenkelykheid verliest, zo niet geheel, grootendeels hare kracht, als men nagaet, dat dit wanbedryf zo algemeen geworden is, en dat 'er zo vele gedienstige geesten zyn, die het der Jeugd kenlyk maken, dat het nauwlyk kenbaerder kunne worden, door 'er openlyk over te schryven; 't welk dan nog dit voordeel heeft, dat zulk een Geschrift de schandelykheid en schadelykheid duidelyk voor oogen stelt; daer de boven bedoelde kennisgevingen alleen ingericht zyn, om een verterend vuur te sterker te doen branden. —— Men vind in deze thans uitgegeven behandeling van dit onderwerp, die bedenking ook wel ernstig overwoogen; en zy, wier zaek het is de Jeugd op te voeden, erlangen 'er leerzame onderrichtingen, nopens het geen zy in agt behooren te nemen, om der Jeugd, by tyds, behoedzaem de vereischte kundigheden, wegens het geno hier toe be-

trek-

trekking heeft, in te boezemen. Eene omzigtige oplettendheid daeromtrent zal den weg affnyden, tot het zoeken van fteelswyze kundigheden; die, in vroegere dagen, in toegenaaide boekjes, en thans, in opene dartele gefchriften, de onbezonnen Jeugd, met wellustige aentokkelingen, maer al te dikwils te levendig voorgedragen zyn.

Werken van het Amfteldamsch Dicht- en Letteröefenend Genootfchap. Te Amfteldam by M. de Bruyn, 1790. *In gr. 8vo.*, 118 *bladz.*

Volgens het *Voorbericht*, vóór dit Dicht- en Letterkundig Werk geplaatst, is dit Genootfchap zyne oprichting verfchuldigd aan de Heeren G. BRENDER à BRANDIS, te *Amfteldam*, en BERNARDUS BOSCH, eertyds Predikant te *Diemen*, welke te zamen, den 23ften van Wynmaand 1783, een ontwerp van hetzelve maakten, met volkomen vertrouwen, en eenen hartelyken wensch, dat de *Yftad* niet minder begunftigers en deelneemers in zulk eene Maatfchappy zoude vinden, dan *'s Gravenhage*, benevens de *Rhyn-* en *Maasfteden* gevonden hadden. Het gevolg heeft doen zien, dat men in deezen niet te veel vooronderfteld heeft, blykende genoegzaam aan de bygevoegde Lyst der Leden, op welke verfcheiden beroemde Mannen voorkomen, vooräl onder de *Leden van Verdienften*; welke de Heeren FEITH, WYTENBACH, Ds. VAN ENGELEN, DE KRUYFF, VAN ALPHEN, DE PERPONCHER, VREEDE, SELS, VAN LIMBURG, VAN HEEL, Ds. BUSSINGH, Prof. BROES en Ds. A. VAN DEN BERG, uitmaaken. Eene volledige Gefchiedenis van alle de poogingen des Genootfchaps, benevens deszelfs opgegeevene Prysftoffen, en den uitflag van dezelve, kan men, in het bovengemeld *Voorbericht*, omftandig aangetekend vinden.

Met vermaak hebben wy daarin gelezen, dat het Genootfchap deeze uitgegeeven ftukken aanmerkelyk had kunnen vermeerderen, ten minften veel vroeger had kunnen uitgeeven, doch dat het daar geenzins zynen roem in ftelde. Intusfchen kan men hier niet uit opmaaken, dat het Genootfchap karig in dit Deel is geweest. Het getal der Bladzyden, en de volgende Lyst der Stukken, zal het tegendeel bewyzen. In de eerfte plaats deelt hetzelve vier Prysverzen mede, op de eerst opgegeeven ftof, *de waare Christen*; ingezonden door PETRONELLA MOENS, Ds. J. W. BUSSINGH,

 J. JOR-

J. JORDENS, en een ongenoemden; van welke de eerste een Gouden, de twee volgende elk een Zilveren, Medaille, verkregen hebben, en de laatste als *accessit* waardig gekeurd is, om gedrukt te worden. Daarop volgen twee Prysverzen, behelzende: *den Lof der Vaderlandsche Zeevaart*, van welken M. P. ELTER, geboren WOESTHOVEN, de Gouden, en J. W. VAN HASSELT de Zilveren, Medaille behaald hebben; wordende deeze gevolgd door een enkel vers, behelzende den *Geweetensdwang*, door L. VAN OOYEN, AZ., welke, naa eene herhaalde opgave van die stoffe, de gouden Eerpenning daar voor bekomen heeft. Deeze Stukken maaken te zamen 190 bladz. uit.

Op deeze Prysverzen volgen de Mengeldichten der Leden, als 1) *Davids eerste Zegepraal*, dramatisch voorgesteld in drie Handelingen, door A. FOKKE SIMONSZ., een zeer goed Stuk, schoon 'er hier en daar een zwak vers in voorkomt. 2) *Sauls Priester-moord*, door M. P. ELTER, geboren WOESTHOVEN. 3) *Het juichend Israël, by de opvoering der Arke*, door J. E. VAN DE VELDE, geboren HELMCKE. Dit zyn zeven welrollende Zangen, by het offeren van zeven Varren, en zeven Rammen, welke men, uit vergelyking van 2 *Sam*. VI. en 1 *Chron*. XV., op zeven onderscheiden tyden geplaatst heeft. 4) *De Waereld een Traanendal*, door J. VAN ROYEN. Dit Vers behelst zeker een bekende waarheid, doch die de Dichter, mogelyk in een' droefgeestigen luim, van een al te ongunstige zyde beschouwd heeft. 5) *De Starrenhemel*, door M. NIEUWENHUYZEN. 6) *Beschouwing van een stervend Goudvischjen*, door J. ROSIERSZ. 7) *Gedachten in Eenzaamheid*, door M. NIEUWENHUYZEN. 8) *Het Kerkhof*, door Ds. B. BOSCH. 9) *De blydschap van Allucius, Vorst der Celtiberiërs*, door ADRIANA VAN OVERSTRATEN. 10) *Brief van Jan van Oldenbarneveld, aan zyne Echtgenoote en Kinderen*, door PETRONELLA MOENS. 11) *Elza*, eene Romance, door M. NIEUWENHUYZEN. 12) *Damon*, eene Dethyrambe, door denzelven; en 13) *de Drost en de Boer*, door A. DU SART. Wordende deeze Dichtstukken gevolgd van eene Verhandeling over de *Allegorie, of het Leenspreukige in de Dichtkunst*, door G. BRENDER à BRANDIS.

Wy twyffelen niet, of de *Amsteldamsche* Kunstgenooten zullen, na men deeze hunne Stukken gelezen heeft, aanmoediging genoeg vinden, om hun ontwerp verder te voltooijen, en voort te gaan zo als zy begonnen zyn: al ware het zelfs dat men een aanmerkelyk verschil in de innerlyke waarde der Stukken ontdekte. Wy voor ons, durven hen die geeven, schoon

ſchoon wy hen tevens raaden, zich nimmer te verhaasten, met het uitgeeven van Bundels gedichten; en vrymoedig moeten verklaaren, dat wy het tiende Dichtſtuk het treffendſte, het twaalfde het vindingrykſte, en het dertiende het minſte van allen gevonden hebben. Zie hier ten Proeve, het elfde.

E L Z A.

[EENE ROMANCE.]

Toen held Civilis 't vrye land
Der Batten nog regeerde,
En geen roofzuchtig nagebuur
Hun velden overheerde,

Was daar een Meisjen, zagt en ſchoon,
Zy had reeds twintig jaaren,
Van aanzicht bruin, gitzwart van oog,
En even zwart van hairen.

Haar woning op een hoogte ſtond
Waar langs een beekjen vloeide;
Van daar zy over de akkers zag,
Hoe vlas en koren groeide.

Heur Minnaar was een jongeling,
Vol moed en hupsch van zeden,
Een fraai geplekte runderhuid
Bedekte zyne leden.

Zyn muts had Elza zelv' gemaakt,
Van uitgezogte teenen,
Schóón — kwam de blonde lok daar uit,
En golfde zagtkens heenen.

De werpſpiets en zyn teenen ſchild
Had hy aan d'arm — zoo moedig,
Hy droeg den yzren ring niet meêr,
Geen ſlag was hem te bloedig.

Reeds lang was onze jonge Held
Ten heirſtryd uitgetoogen,
En thans ziet Elza naar hem uit,
Met zagtkens traanende oogen.

Zy

Zy treedt op 't laatst in 't heilig woud,
Geheel door liefde teder,
De traantjens rollen, langs de wang,
Op haaren boezem neder.

Hoe wankelt zy by iedren ſtap?
Het hartjen klopt van kommer:
Wanhoopig zygt het Meisjen neêr,
Verſchoolen onder 't lommer.

„ *Neen, zucht zy, nooit zie ik hem weêr,*
Dien roem der Batavieren: ——
Myn oog zal nooit de wonden zien,
Die zynen moed verſieren!"

„ *Ach! mogt ik ſlechts zyn edel bloed*
Uit zyne wonden vangen, —
'k Zou lamm'ren wol, daar in gedoopt,
Op mynen boezem hangen!"

„ *Ik zoog zyn' laatſten adem in;* —
'k Zou by hem nederbukken,
Op zyn doorſtooken koude borst,
Myn heete lippen drukken!"

Zy plukt de geele boterbloem
En lelietjens der dalen,
En ſchynt, of ſchoon zy weenend plukt,
Toch ruimer aêm te haalen.

Zy gaat en ſtort nu bloem en kruid
Op 't heilig outer neder;
En gluurt, of haar ook iemand ziet,
Angstvallig, heen en weder.

„ *ô Goden! roept zy, leeft hy nog,*
Of is hy reeds verſlagen?
Ziet ge ook zyn doodſche, bleeke ſchim
Op ligte neevlen draagen?"

„ *Of zwerft hy troostloos door het woud,*
Of langs verlaaten ſtroomen;
Is, in de dorre duinvalei,
Myn Held ook omgekomen?"

„ *Ach! zo zyn ſchim daar ergens zweeft,*
'k Zal nacht noch ſtormen vreezen;
Dat zand, met heldenbloed doorweekt,
Zal ook myn grafplaats weezen!"

„ Dat

„ Dat dan der Barden klaagzang klink',
Hoe Elza's jammer groeide,
Hoe zy het bloedig heldenlyk
Met traan op traan besproeide."

„ En hoe zy eenzaam, treurig stierf,
Zy, die in rampspoed leefde,
Hoe lang nog, op den heuveltop,
't Zagt jamm'rend Meisjen zweefde!"

Zoo bidt het arm, zagtaartig kind,
Toen eensslags wapens klinken;
Verschrikt ryst ze op, en ziet, door 't woud,
Der Batten spietsen blinken.

Zy vliegt naar deezen dappren stoet,
Om naar heur Held te vraagen,
En ziet van verre een' jongeling,
Gekwetst, op spietsen draagen.

„ ô — Roept zy uit, — ja, . . . ja . . . hy is 't!
Hy, met die blonde hairen;
Wat vreugd! ik zie zyn heldenbloed,
Het merk der krygsgevaaren!"

Zy dringt door spiets en helden heen,
En werpt zich op hem neder,
De Held, doodbleek en afgemat,
Bekomt, zo 't schynt, nu weder:

„ Ach! Elza! *zegt zyn bleeke mond,*
'k Streed voor der Batten rechten,
Ik trad in 't gudsend bloed van hen,
Dien 'k moedig mogt bevegten."

„ En ge overwont? — roept Elza uit . . .
„ Ja, maar helaas! myn' wonden! . . ."
„ Die zien der Batten Meisjens graag:
Schöön is een Held met wonden!"

Toen drilde elk moedig Batavier
De stompgestreeden speere;
De Barden zongen 't heldenlied,
Dit edel paar ter eere.

't Gejuich klonk voord, van stulp tot stulp,
De grys geworden helden
Verjongden, toen hen deeze maar'
Der Banden zangen meldden.

Maar

Maar Elza nam het purperbloed,
Dat uit 's Helds wonden vloeide,
Waarmede zy een linnen kleed
Op 't aartigste bespreeide.

Toen pronkten ras, voor 't Echtaltaar —
ô Teêrheid, schaarsch gevonden!
De lieve Bruid met heldenbloed,
De Bruidegom met wonden.

In de Verhandeling over de *Allegorie*, of het Leenspreukige in de Dichtkunst, onderzoekt de Schryver eerst, wat eigenlyk *Allegorie* is; en bepaalt die met SCHLEGEL als eene persoonlyke afbeeldende verdichting, welke alleen moet dienen, om een afgetrokken denkbeeld zinnelyk te maaken. En voegt 'er met Lord KAIMES by, dat zy geene oefening der verbeelding vereischt, nadien zy de eene zaak niet onder het beeld van een ander voorstelt; maar dan eigenlyk ontstaat, wanneer men een voorwerp verkiest, in het welk eigenschappen of omstandigheden voorkomen, die met de eigenschappen, of de omstandigheden, van het hoofdonderwerp over een komen. En wanneer men het eerste zoo beschryft, dat het laatste 'er door wordt voorgesteld. Het onderwerp, dat men op zulk eene wyze voordraagt, wordt terug gehouden; men laat het aan den Leezer over, om het door overdenking te vinden; welke deze overdenking bevalt, nadien zy zyn eigen werk is. Waar na de 80ste *Psalm*, als een uitmuntend voorbeeld wordt aangewezen, en door eenige andere voorbeelden agtervolgd.

Na het onderscheid tusschen de *Overdragten* en de *Allegorien* aangestipt te hebben, deelt de Heer BRENDER de Regelen mede, welke men in acht behoort te neemen. Hy beschouwt deeze Regelen als tweesoortig, de eerste soort raakt de inrichting der *Leenspreuken* zelve, en bepaalt welke goed, en welke onêcht zyn; maar de tweede soort toont hunne plaatsing aan, dat is, in welke gevallen zy wél of kwalyk aangebragt worden. In de eerste soort, stelt hy aan elk Dichter, als den eersten Regel voor: *dat de overeenkomst tusschen het blootgestelde en bedekt gehouden beeld, noch te zwak, noch te sterk moet zyn, indien de Leenspreuk zal bevallen.* Ten tweeden: *dat beeld en tegenbeeld der Leenspreuke eene beurtelingsche betrekking tot elkander moeten hebben.* Ten derden: *dat de Leenspreuk niet al te zeer overladen moet worden, met omstandigheden van weinig belang.* Ten vierden: *dat zy eenvoudig in voordragt behoort*

te

te zyn. Ten vyfden: *dat men niet te veel Leenſpreuken by elkander moet plaatſen.* Ten zesden: *dat men die niet dooreen moet mengen*; en ten zevenden: *dat een Leenſpreuk overal leenſpreukig moet zyn*, dat is, *dat zy niet ten deele leenſpreukig, en ten deele letterlyk, moet opgevat worden.* In de tweede ſoort, wil de Schryver: 1.) Dat men, in de dagelykſche geſprekken, geen gebruik van de Leenſpreuken moet maaken. 2.) Vindt hy die onnatuurlyk in den mond van zodanige Lieden, welke hunne ziel geheel bloot geſteld hebben, voor droefgeestige hartstogten, en dus geenszins geſchikt om vergelykingen, die kunst verraaden, voort te brengen. 3.) Yvert hy tegen het invoeren van geheel Leenſpreukige wezens in het Heldendicht. Geeft vervolgens de proef op, om te zien, of het Leenſpreukig beeld waarlyk goed gekozen is, en keurt tevens het wydloopig uitwerken van verdichte wezens, door de Schilderkunst ontworpen, geheel af; willende niet, dat men de armoede der Schilderkunst tot een rykdom der Dichtkunst maake: wordende alles met gepaste voorbeelden opgehelderd, van welke de twee volgende ten bewyze kunnen dienen.

Geſprek tusſchen een *Doctor*, een *Dichter*, en JOHNSON; ter bekragtiging van den *Vierden Regel.*

„ DE DOCTOR. Tot beſluit, myn Heer! de post die gy in zult neemen, heeft de bekwaamheden van een voorzichtig ſtuurman, meer dan rykelyk, gevorderd: en alle deeze dreigende ſtormen, die even als zwangere wolken over onze hoofden zweeven, zullen, zodra het oog des verſtands hen met de hand pakt, in eenen vruchtbaaren Regen van geluk, op het Volk beneden ſmelten.

„ DE DICHTER. Let toch op de Leenſpreuk! is die niet ſchoon?

„ JOHNSON. Ja, de ſtorm, die het oog met de hand pakt is iets wonderbaars."

Een ander voorbeeld, ter opheldering van den *zevenden regel* wordt dus voorgedragen en toegepast.

„ SMOLLET, ſpreekende van eene bekende Parlements Acte, die, na lange tegenkanting, evenwel ten laatſten met eene groote meerderheid van ſtemmen doorging, en door den Koning werdt goedgekeurd: verhaalt zulks op de volgende wyze:

„ Ten laatſten dreef zy (te weeten de *Acte*) met eene „ groote meerderheid, door de beide Huizen heen, en liep

„ gelukkig de Haven der Koninglyke goedkeuring binnen." Men verbeelde zich eens een Rivier, die door het Hooger- en Lagerhuis te *London* heenen vloeit, en op dezelve eene dryvende Parlements-Acte. Hoe waterig moet dezelve niet worden, eer hy in de Haven der Koninglyke goedkeuring aanlandt? En wat heeft de meerderheid met die Rivier en Haven te doen? —— Alles is hier vermengd."

Dat de Theorie der Kunst, dus met de Dichtkunst zelve, gepaard gaat; als mede, dat men geen enkele Vertaaling in dezen Bundel heeft aangetroffen, maar het Genootschap enkel (zo veel men weet) oorspronglyke Stukken heeft afgegeeven, strekt hetzelve wezenlyk tot roem, en doet op verdere vruchten en vorderingen hoopen.

Vertellingen en Gesprekken van haare Majesteit de Keizerin aller Russen. Te Leyden by A. *en* J. Honkoop, 1789. *In* 8*vo*, 556 *bladz.*

Het oogmerk der doorluchtige Schryfster, in deeze Vertellingen en Gesprekken aan den dag gelegd, is, dezelve te doen dienen, voor de twee Grootvorsten ALEXANDER en CONSTANTYN, wier opvoeding tot nut van een uitgestrekt Ryk moet aangelegd worden. De Stukjes, daar toe voorgedragen, bevatten eenvoudige verhaalen, die, hier en daar, wel wat langdraadig en gerekt voorkomen; bovendien niet veel verscheidenheid bezitten; evenwel altoos met een voortreflyk doel, namenlyk tot leering en inscherping van deugd, den Kinderen voorgesteld worden. Wy zullen de XXX en XXXIste 'er van mededeelen.

„ De Stad *Cherson* is aan de Rivier de *Dniester* aangelegd. Van deeze Stad gaan Koopvaardyschepen voorby de Turksche Vesting *Oczakow*, in de zwarte Zee, en zeilen, met gunstigen Wind, in weinige dagen, tot *Constantinopolen*, werwaards zy Tarw, Yzer en veele andere Russische Waaren, brengen, en van daar Turksche en Grieksche, daar overvloedig voorhanden zynde, Waaren, terug brengen. In de Stad *Cherson* en de omliggende landstreek is schier geheel geen Winter, in January en February wassen 'er reeds Bloemen op het Veld."

* * *

„ Onlangs kwam 'er een Grieksch Koopman uit *Constantinopolen* naar *Cherson*, en hadt zynen Zoon, die omtrend zes jaaren oud was, en een Kater by zich. De Koopman huurde een wooning, en maakte kennis met eenige Russische Kooplieden. Den volgenden dag kwamen 'er Russische Kooplieden by hem, en spraken over het een en ander. Een hunner vroeg juist aan den Griek, of hy Kinderen hadt? toen deszelfs Zoon in de Kamer tradt en de gasten groette; met hem kwam ook de Kater in de

Ka-

Kamer. De eene Koopman begon den knaap te pryzen, en zeide: ô Welk een aartige en fchoone knaap! De andere Koopman ftreelde den Kater en zweeg ftil; en de Kater bromde. Ras daarop ftonden beide Kooplieden op, namen affcheid en gingen van daar. De Griek begeleidde hen tot aan de huisdeur, kwam in de Kamer terug, en vondt zynen Zoon in gedachten zitten, waarop tusfchen Vader en Zoon het volgend gefprek plaats hadt.

Vader. Wat denkt ge Jacobjen?

Zoon. Papa, ben ik fchoon?

Vader. Wat denkt gy 'er van?

Zoon. Ik denk zoo wat.

Vader. Waar in dan?

Zoon. Ik bid Papa, zeg my, ben ik fchoon?

Vader. Ik vraag u, wat gy daar van denkt?

Zoon. De gasten zeiden, dat ik fchoon ben.

Vader. Waaröm zyt gy fchoon?

Zoon. Waarom . . . . dat weet ik waarlyk niet.

Vader. Schoon noemt men iemand, wanneer hy eene gezonde, blanke en blozende kleur, levendige oogen, een niet al te grooten noch te kleinen neus, en een niet al te grooten noch te kleinen mond heeft; wanneer zyn kruin niet te diep met hairen bedekt, maar ook niet al te zeer van hairen ontbloot is; wanneer hy niet al te groot, maar ook niet al te klein is, wanneer het ligchaam welgevormd, en ieder lid zonder gebrek is, wanneer hy vrymoedig uit de oogen ziet, en geen ftuursch of donker uitzigt heeft, niet beftendig glimlacht, geene grimasfen maakt, en daar by befcheiden en vriendelyk is, zyt gy zoo?

Zoon. Niet volkomen.

Vader. En zonder dat alles kan men niet aardig of fchoon zyn.

Zoon. Waarom zeggen dan de lieden, dat ik fchoon ben?

Vader. Hebt gy niet dikwyls gehoord, dat men van een Mensch of een zaak gezegd heeft, dat hy of zy fchoon is?

Zoon. Ja Papa.

Vader. Hebt gy misfchien zelf niet wel eens iets zonder grond geprezen? De Menfchen pryzen bywylen uit loutere gewoonte, zoo als de gast den Kater ftreelde.

Zoon. Waaröm pryzen dan de lieden uit enkele gewoonte?

Vader. Zy denken daar door hunne wellevendheid aan den dag te leggen. Maar zulk een lof beduidt immers niets; verftandige Kinderen flaan 'er geen acht op, en befchouwen het als ydele onbeduidende woorden.

Hier na gingen Vader en Zoon buiten de poort, zetteden zich in een Kalesch, namen den Kater by zich, en reisden naar *Kiew.*"

Onder de Verzameling van *Rusfifche Spreekwoorden*, welke in dit Boek voorkomen, zyn 'er eenige zeer zonderling en aartig. Anderen komen met onze gewoone hier en daar overeen, en eenige weinige zyn onverftaanbaar, op het eerfte gezicht. Dus zyn: *Maremiane de Kloostervrouw zorgt voor de ganfche Gemeente* —— en, *de Kat is trotsch geworden, zy wil van den oven niet*

af, by ons geen gewoone voorstellingen. Ook zou men mogelyk voor het gemeen duidelyker vertaald hebben: *God zal den aanvaller vinden*, dan, *den aanvaller zal God vinden*: het welk by taalkundigen wel op het zelfde uitkomt; doch alle leezers zyn geen taalkenners. Twee aartige Plaatjes, van P. H. JONXIS, strekken tot versiering van dit Werkje.

De laatste Levensdagen van Mejuffrouw M. M. C. ACKERMAN, *eerste Actrise op het groot Tooneel te Hamburg. Naar echte Handschriften gevolgt. Te Alkmaar by* J. Handt, 1790. *In gr. 8vo.*, 142 *bladz.*

Om de laatste levensdagen van deeze Tooneelprinses voor te stellen, heeft men goedgevonden, eenige romaneske Brieven tusschen haar en zekere vriendin SOPHIA gewisseld, benevens die van den Baron S *, aan den Majoor van T, by elkander te voegen, en uit te geeven. Uit dezelve blykt, dat gemelde Baron een Lichthart is, die, om haar te beminnen, eene voorgaande verbindtenis met eene Gravin verzaakt. Die, om haar aan te vuuren, haar in minnenyd weet te ontsteeken, schoon zy zelve van zyne ontrouwheid volkomen overtuigd is. De wispeltuurigheid is in beide gelieven een hoofdstuk van hun karakter, zo dat zy beurten schynen te houden, om elkander te ontvlieden, of ten minsten zulks te veinzen, terwyl hunne liefde daar door, aan de andere zyde, te meerder groeit! Mejuffrouw ACKERMAN komt in dit Stukje geenszins als een ondeugend, maar wel als een zwak, Meisje voor; zy weigert met den Baron te vluchten, doch schryft hem zelfs Brieven dat zy hem bemint, en wel in een tyd, dat hy haar niet schynt te zoeken, ja haar alle bewyzen van onverschilligheid geeft. Intusschen besluit hy haar onverwachts te schaaken, doch dit ontwerp wordt, op het beraamde tydstip, juist door haaren vroegtydigen en onverwagten Dood verydeld: hebbende zy zich, den avond te vooren, zeer sterk vermoeid met speelen. Dit laatste kan, met eenige kleine byzonderheden, zeer wel waarheid zyn; doch over het geheel schynt de minnenhandel verdicht.

De *Vertaaler* meldt in het *Voorbericht*, hoedanig MARCHESUS PALLAVICINI, by zyne *reize* door *Duitschland*, op den 20sten May 1775., in een Brief, haar dood en begravenis verhaalt: zynde die Brief van den volgenden inhoud.

„ Voor eenige dagen stierf hier eene jonge Actrice met naame, MAGDALENA MARIA CHARLOTTA ACKERMAN, welke, zo wel door haare uitsteekende talenten, als zeldzaame deugden, eene algemeene achting verworven had; zy stierf plotseling, de dag voor haar overlyden had zy nog met veel gevoel en kunst gespeeld; dit geval verwekte eene algemeene treurigheid by lieden van allerlei rang. Toen haar dood ligchaam, volgends de gewoonte alhier, ten toon gesteld werd, was de toeloop van Menschen onbeschryflyk. Veele persoonen van hoogen ouderdom bestrooiden haar

haar lyk met bloemen, en hieven lofgedichten over haar aan. Op den dag van haare begravinge was de toeloop nog grooter, de weg van den Schouwburg tot aan *St. Petri* was met duizende menschen bedekt, waar onder eene algemeene stille droefheid heerschte, het welk een aandoenlyk schouwspel opleverde. Zo ras zy nedergelaaten was, werd haar graf met allerleie bloemkransen bestooken en versiert. Men richtte, op haare begraafplaats, een gedenkteken op, waar op de volgende regelen stonden uitgehouwen:

Vliegt ons kortstondig leven niet
Gelyk een droom voorby de zinnen?
De dood beperkt reeds het verschiet,
Wanneer wy pas den loop beginnen.

Gy, die dees grafplaats nadert, denkt,
Hier in rypt Zaad voor 't eeuwig leven,
Dat by den Oogsttyd, ongekrenkt,
Zyn Zaaijer rype vrucht zal geven.

Eenige Duitsche Autheurs maakten hier, zelf tegen de Magistraat, ontevredene aanmerkingen over, en beklaagden zich, dat men *zelf* voor REIMARUS, HAGEDORN, en andere beroemde Schryvers, *geene* monumenten had opgericht; doch deeze moesten zich met dit welgepaste antwoord te vreden houden; dat Schryvers zich door hunne geschriften zelf monumenten behoorden na te laaten. —— Die dit antwoord gaven hadden dus weinig op met de Brieven van Mejuffrouw ACKERMAN: en mogelyk waren hen dezelve geheel onbekend, dat wy voor het naast gelooven.

De Post van den Helicon, in XL Vertoogen. Te Amsteldam by J. ten Brink, Gz. 1789, *in gr. 8vo.* 320 *bladz.*

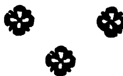
Vóór eenige jaaren betoogde zeker Weekbladschryver, „ dat men zo wel tot *Postillon* als tot *Poëet* geboren wordt (*)." Een bekend Dichter van deezen tyd acht deezen *Post van den Helicon*, de drie Furiën waardig —— indien zy vernuft hebben (†). En de Schryver zelf geeft in een NB. onder zyn 13de No. het volgend bericht. „ Ik heb in de *Couranten* gezien, dat „ myn Boekverkooper goed heeft kunnen vinden, te *adverteeren*, dat 'er nog eenige *Exemplaaren* van de eerste Nos. van myn „ bevallig Tydschrift (zo als hy het noemt) overig zyn. Wat dat „ *bevallig* aangaat, dit blyft voor rekening van hem, en die 't „ ge-

(*) De *Kosmopoliet.* D. II. bl. 19.
(†) ABRAHAM VERHUL's *Redevoeringen*, bl. 157, in de Aantekeningen.

„ geloven willen —— doch wat die *eenige exemplaaren* be-
„ treft.... Myne lieve lezer —— onder ons gezeid en geble-
„ ven —— zoudt gy met my niet denken, dat hy dat maar zo
„ zegt, en dat het op zyn zolder krielt van onuitgegeeven Nom-
„ mers? —— daarom loop u maar niet in 't zweet, want ik wil
„ u wel borg blyven, dat gy 'er toekomende Jaar nog wel vin-
„ den zult; zo wel als duizend byna uitverkochte Werken."
Wy vereenigen ons met deeze drie getuigenisfen en vooräl met de laatfte, in zo verre wy zien dat ze met de waarheid overeenftemmen; doch wy gelooven niet, dat de Schryver eigenlyk tot *Postillon* geboren is. Men vraage ons niet, waar voor dan? want hy is ons geheel onbekend: maar uit zyn gefchryf zou men moeten oordeelen, dat hy mogelyk tot alles geboren is, uitgezonderd tot *Postillon*. Hy kent dat karakter niet, en fpeelt dus telkens andere Rollen, zo dat hy nu eens *Deurwaarder*, dan *Voorlezer*, of *Voorzinger*, enz. enz. is. Hy behoort dus tot de uitgezonderde van RABENER's fpreekwoord: *Wem Gott ein amt giebt, dem giebt 'er auch den verftand*: welke hun ambt reeds een geruimen tyd bedienden, zonder 'er, tot op dit oogenblik, eenig verftand van te hebben. —— Vernuft heeft hy zeker: maar zyne Vertoogen zyn niet minder verward, dan vernuftig.

Delia, of de jonge Erfgenaame. Drie Deelen. Uit het Engelsch. Te Amfterdam, by J. Allart, 1789. *In gr.* 8*vo.* 222, 231, *en* 234 *bladz.*

De byzondere Levensgevallen van Lady *Barton*, van Mevrouw *Walter*, en van eene onbekende Juffer te *Amiens*, maken den Inhoud van deezen zeer wel gefchreven en net vertaalden Roman uit, welke meest in Brieven wordt voorgedragen, en, behalven verfcheidene byzondere gefchiedenisfen, zeer veel zedekundige regels, en verfcheide gepaste Aanmerkingen, over verfchillende onderwerpen bevat. De ftyl is bevallig, en de karakters zyn meest belangryk.

A L G E M E E N E

VADERLANDSCHE

LETTER-OEFENINGEN,

De Bybel vertaald, omschreven en door Aanmerkingen opgehelderd. Vierde Deel. Te Utrecht en Amsterdam by G. T. van Paddenburg en Zoon *en* J. Allart, 1790. *In gr. octavo, 619 bladz.*

Met dit vierde Deel vervolgt de Eerwaerde *van Vloten* zynen leerzamen Bybelarbeid, en levert ons zyne uitgave van de Boeken der *Richteren*, *Ruth* en *Samuël*, of, *Semuël*, gelyk hy hem naer de Hebreeuwsche klankstippen noemt; gevende wyders aen die twee Boeken, welken by ons gewoonlyk naer *Semuël* geheten worden, volgens het oud gebruik, den naem van het *eerste en tweede Boek der Koningen*, als één lichaem uitmakende met de twee volgende, die van oudsher gezamenlyk den tytel van de *vier Boeken der Koningen* gedragen hebben. Tot een nieuw stael der vertolkinge, diene de volgende treffende overzetting van het zegenpralend Lied van *Debora*, 't welk zyn Eerwaerde aldus voorstelt (*).

„ 1ste Zang. 1ste Reie.

Algemeen, met Stem en Muziek.

vs. 2. Looft *Jehovah! de hoon van* ISRAEL *sterk wrekende,*
Toen dat volk zich gewillig *ten strijde aanbood.*
vs. 3. Hoort Koningen,
Luistert Vorsten:
Van *Jehovah* zal ik zingen
Jehovah ISRAELS *Elohim*, zal ik *het statigste gezang wijen.*

In-

(*) Het *Curcyf* gedrukte is ene afwyking van onze gewoone Vertaling. —— Deze Overzetting van dit Lied heeft ons dermate behaagd, dat wy niet wel konden nalaten van dezelve te plaetzen, waerom wy, daer wy de ruimte noodig hadden, op geene andere byzonderheden van dit Deel konden stil staen, waertoe ons anders de doorwerkte Inleidingen voor deze Boeken zeer uitgelokt zouden hebben.

Inleidend gezang met stem.

vs. 4. *Jehovah*, toen *gij* van *Seïr* ten *voorschijn trad*,
Toen gij *zo statig de Edomitische velden doorwandelet*,
Beefde de aarde; *leekten* de hemelen,
De *leekende* wolken *gaven waterstroomen.*
vs. 5. De Bergen *smolten voor de tegenwoordigheid* van *Jehova*,
Dit *Seïr voor de tegenwoordigheid van Jehovah* ISRAELS *Elohim.*

Gezang zelve.

DEBÓRA *met der vrouwen reie.*

vs. 6. In de dagen van *Schamgar* ANATHS Zoon,
In de dagen van JAEL *rusteden de* wegen;
De reiziger zocht kromme wegen.
vs. 7. In ISRAEL *zag men nu geen Staatsbestierders zelfs meer*
Tot dat ik DEBÓRA *mij verkloekte*,
Mij verkloekte, een Moeder in ISRAEL *te zijn.*
vs. 8. ISRAEL *hadde* nieuwe *Elohim* verkozen:
Daarom was de vijand in de poorten,
Schild en spies ter *verdediging* werd niet gezien
Zelfs niet onder de veertigduizend *Israëlitische* (*helden.*)

2de Reie.

BARAK *met Mansstemmen.*

vs. 9. Mijn hart *hangd over de Legerhoofden* van ISRAEL,
Over hen onder mijne Natie die zich vrijwillig aanboden:
Looft *Jehovah.*
vs. 10. Gij die op *uwe* witte ezelinnen rijdet
Gij die op *uwe fraaie dekkleeden* zit,
Gij die *weder op den vrijen* weg wandelt;
Stemt hier mede in.
vs. 11. Een *gejuich zelf onder de herderen*
Aan de stille oorden waar zij water *scheppen:*
Dat *men daar van de heldendaden van Jehovah* spreeke;
Heldendaden onder de Bestierders van ISRAEL:
Toen *Jehovah's Soldaten aftrokken naar de voorposten.*

Algemene Reie van Muziek en Stem.

vs. 12. *Lustig*, *lustig*, DEBÓRA!
Lustig aan! lustig, *nu* een lied *aangeheven;*
Hef aan BARAK ABINOAMS Zoon,
Met uwe gevangenen *in ketenen.*
vs. 13. *Een klein overschot trok tegen de sterken op*,
Het volk van Jehovah, *met mij*, *trok tegen de helden op.*

vs. 14.

vs. 14. EPHRAIM *was de eerste die afkwam van Amelek,*
Toen BENJAMIN *met zijne manschap,*
Uit *Machir kwamen de Legerhoofden afzakken,*
Uit ZEBULON *die der monstering staf droegen.*
vs. 15. De Vorsten van ISSASCHAR *hielden zich bij* DEBÓRA;
ISSASCHARS *bende omringde* BARAK,
En volgde hem agter hen in het dal.

DEBÓRA *met vrouwelijke reien.*

vs. 16. *Aan* RUBENS *beeken was bedenking,*
Gij bleef zitten tusschen *uwe veehorden,*
Vermaakte u in het gebleet uwer kudde;
Ja aan RUBENS *beeken was de grootste draling.*
vs. 17. GILEAD bleef aan gene ziide des Jordaans,
DAN hield *zich met de scheepvaart op;*
ASER zat aan de Zee-*oever*
In zijne *bogtige oorden vertoefde hij.*

BARAK *met de Mansstemmen.*

vs. 18. ZEBULON *is zo kloek dat hij zijn leven waagd:*
Ook NAPHTALS *zijn grazige hoogte verlatende.*

De gansche menigte het krijgsgeschrei eenigzins nabootzende.

vs. 19. *Toen rukten* de Koningen *aan ten strijde,*
Kanaäns Koningen *leverden slag:*
Te Thaänach aan *Megiddo's oevers,*
Zonder voordeel, geen stuk zilvers zelfs.

DEBÒRA *alleen.*

vs. 20. Van den hemel streed *men,*
De Starren *zelfs, met* SISERA, *uit hare banen.*
vs. 21. Kischons beek *spoelde* ze weg,
Kischon *in hare kronkelende vallen,*
Mijn moed trad toen reeds over de helden.
vs. 22. *Al ras* werden de paerdshoeven *onbruikbaar,*
Door het rennen, *het geweldig* rennen *der helden.*

B A R A K.

vs. 23. Gevloekt zij *Meros, gebied Jehovah's* Engel,
Gevloekt hare *burgers* gestaag,
Zij kwam niet ter hulpe van *Jehovah,*
Ter hulpe van *Jehovah* met zijn *heldenheir.*

DEBÓRA.

VS. 24. Gezegend boven *andere* vrouwen zij JAEL,
Des *Keniten Chebers* huisvrouw:
Gezegend boven *alle tentbewoonsters.*

BARAK.

VS. 25. Water eischte hij,
Melk gaf zij,
In een *prachtige* schaal, botermelk.
VS. 26. Haar hand *grijpt* een nagel
Met hare rechterhand *stiert zij* den *zwaren* hamer.
Zij *trof* SISERA, zij *sloeg hem doodelijk,*
Zij *trof den slaap, en doorboorde hem door herhaalde slagen.*
VS. 27. *Daar* lag hij tusschen hare voeten gekromd,
En verflaauwt; andermaal hervat zij zich, hij bezwijkt;
Nog eenmaal kronkelde hij zich, en blijft zielloos leggen.

DEBÓRA.

VS. 28. *Intusschen* keek SISERA's moeder door de vensteren,
Zij riep aan de bovenvensters staande:
Waarom *verbeid* zijn wagen te komen?
Waarom *dralen de raderen van zijn gevolg?*
VS. 29. *De vernuftigste* harer staatsvrouwen beandwoordden *het;*
Zij *zelve loste de bedenkingen*, dus op
VS. 30. *Hoe*, zouden zij dan geen buit te deelen *hebben?*
Voor *elken soldaat één meisje, ja twee;*
Voor SISERA een buit *van veele koleuren,*
Veelverwig *niet alleen, maar keurig* geborduurd;
Bont, en geborduurd aan beide zijden zelfs,
Voor de *halzen der lastdieren* zelv.

Slotzang: Allen te gelijk met Stem en Muziek.

VS. 31. Zo móeten alle uwe vijanden *sneuvelen Jehovah!*
Die *u beminnen moeten wezen als* de Zon
Wen ze in alle hare *luister 's Morgens opgaat.*"

Bundel van Uitlegkundige Verhandelingen, door D. C. VAN VOORST, *Predikant te Hien en Doodewaard. Tweede Stuk. Te Amsterdam by* M. de Bruyn, 1790. *In gr. octavo.* 286 *bladz.*

Verleende ons het voorige Stuk een aental van Verhandelingen, die geschikt waren om de oplettendheid der

der liefhebberen van Bybelsche Tael- en Uitlegkunde tot zich te trekken, nadien de Eerwaerde *van Voorst* zyne geschiktheid voor zodanige naspooringen daer in ten duidelykste doet doorstralen, gelyk we diestyds gemeld hebben (*); zulks heeft in dit tweede Stuk niet minder plaets. 's Mans opmerkzame oordeelkunde levert ons hier weder verscheiden ophelderingen van Bybelplaetzen, die men, 't zy met opzicht tot de vertaling, of met betrekking tot den zin in den zamenhang, der overweginge waerdig zal vinden. —— By het gewag maken van 't vorige, bragten wy den Lezer etlyke staeltjes van vertaling onder 't oog; thans zullen wy, een voorbeeld van ene andere soort nemende, zyne uitlegkundige voordragt van 1 Pet. IV. 18. *Indien de Rechtveerdige nauwelijks zalig wordt, waar zal de Godlooze en Zondaar verschijnen?* mededeelen. —— 't Is bekend, dat deze woorden, zeer dikwyls, met betrekking tot de *eeuwige Zaligheid* aengehaeld worden; maer een oordeelkundig Uitlegger, gelyk de Eerwaerde *van Voorst*, die agt geeft op den zamenhang, ontdekt wel dra dat *Petrus* dit geenszins bedoelt, gelyk hy ten duidelykste toont. Vooraf aengetekend hebbende, dat de Apostel hier het gezegde van *Salomo*, Spr. XI. 31., te passe brengt, het welk ons natuurlyk doet denken aen iets, 't welk *in den tyd* geschied, vervolgt hy in dezer voege.

„Wanneer wij het verband van PETRUS redenering ook maar inzien, dan lijdt het geene bedenking, of hij spreekt van iets, 't welk *in den tijd* voorvalt. In 't 12 *vers* spreekt hij van *verdrukkingen*, dus van iets tijdelijks. —— *Gesmaad te worden*, waarvan hij gewaagt in 't 14 *vers*, grijpt *in dit* leven alleen plaats. —— *Vers* 15 *en* 16, wordt al wederom van 't lijden *van dezen tijd* gesproken. —— Het volgende 19 *vers* luidt ook aldus: „Zo dan ook die lijden „naar den wille Gods, dat zij haare zielen (hem) als „den getrouwen Schepper bevelen met weldoen." —— Het vorige 17 *vers* alleen beslist eindelijk alles. 'Er staat: „Het is de tijd, dat het oordeel beginne van het huis „Gods: en indien het eerst van ons begint, welk zal het „einde zijn der gene, die den Euangelie Gods ongehoorzaam zijn?" Dat *vers* leert ons dierhalven duidelijk bij tegenoverstelling, dat, daar de rampen van Gods huis (van de rechtvaardigen) beginnen, de godlozen dan nog niet aan hun einde zijn. ——

„Geen

(*) Zie *N. Alg. Vad. Lett.* IV. Deel. bl. 528.

„ Geen wonder dan, dat de geleerden, die maar een weinig nadachten, hier niet vonden de moeielijkheid van den weg der Zaligheid, maar rampen, verdrukkingen, 't lijden van dit leven, gelijk BRINKMAN in zijne *Beknopte Opheldering van eenige Plaatsen des N. T.*, ook beredeneert, en zich op onze Randtekenaars en P. NIEUWLAND, *Lect. Exeg.* p. 538, beroept. Ik verwijse na deze Schrijvers, alwaar men nader ontwikkeld zal vinden, 't geen ik tegen de gewone verklaring heb aangevoerd.

„ In een van zijne Aanmerkingen is DODDRIDGE nog bezig, om het oude gevoelen te verdedigen, terwijl ROSENMULLER aan het *redden uit rampen* denkt.

„ Ik zou deze woorden niet te behandelen ondernomen hebben, indien ik het volkomen eens was met die Uitleggers welke het oude gevoelen bestrijden. Ik kan toch niet toestemmen, dat hier op de rampen en verdrukkingen op deze aarde *in 't gemeen* gedoeld wordt. Ik dacht, dat wij onze aandacht te bepalen hebben bij *enig bijzonder tijdperk.*

„ Ik wil thans niet onderzoeken, in hoe verre de Godzaligen in de wereld verdrukkingen hebben. Men wijkt hier zekerlijk al dikwerf ter rechter en ter slinker zijde af. —— Hier ter plaatse doelt althans PETRUS daar op niet. —— Mij kwam voor, dat de Apostel op den tijd van Jerusalems verwoesting ziet. —— Ik zal mijne redenen opgeven.

„ Volgens die nieuwere verklaring, welke ons aan de rampen en verdrukkingen *in 't gemeen*, als 't lot van den vromen doet denken, zou PETRUS in 't laatste lid van het vers zeggen, dat de Godlosen hier namaals voor God niet zullen kunnen bestaan. Maar is deze de zin, dan zou de tegenoverstelling vorderen, dat in 't eerste lid van dit vers ook van een verlossing hier namaals wierd gesproken. Moeten wij dierhalven 't een bepalen tot dezen tijd, dan ook het andere, gelijk uit de woorden van SALOMO, zonder eenige bedenking, blijkt. —— Niemand denkt bij die woorden aan iets anders.

„ Uit PETRUS zelven wordt mijne gedachte beslist, daar wij lezen, dat het *toen* de tijd was, dat het oordeel begon van Gods huis; en van *dat zelfde oordeel* zegt hy, met betrekking tot de genen, die het Euangelium ongehoorzaam waren, welk zal derzelver einde zijn? —— Dierhalven zegt PETRUS, dat 'er zeker oordeel *begon* van Gods kinderen, maar dat het met den Godlosen zou voleindigd worden.

„ Laat ons nu ook aannemen, het geene door de grootste geleerden betoogd is, dat PETRUS aan Christenen van Joodsche

ſche afkomst ſchrijft, en alles zal nog duidelijker worden. — Wat toch is den Joden niet overgekomen?

„ PETRUS bezigt het woord *oordeel*, ('t welk ook in den tweeden Brief II. 3. voorkomt, en aldaar voorgeſteld wordt *als niet ledig*,) en zegt, dat het *reeds begonnen is*. Dierhalven hebben wij te denken aan Gods oordeel over de Joden. Nog bijzonderder — het oordeel Gods, het welk hij door de Romeinen zou laten volbrengen. — Het ſtemt overeen met Jeſus waarſchouwing aan de Joden, Luc. XXIII. 31. — „ Indien zij dit doen aan het groene hout, wat „ zal aan het dorre geſchieden!" — Daarmede troost dan PETRUS de gelovigen, over het lijden, 't welk zij ondergingen, dat het hunne vervolgers anders zou gaan.

„ *Verſchijnen* betekent *aan iemand verſchijnen*, *zich vertonen*. *Waar* zal de Zondaar verſchijnen — zegt dan — „ nergens zal hij zig durven vertonen, nergens zal hij uit„ wijk hebben." Dit ſtemt wederom volmaakt overeen met 's Heilands tekening, Luc. XXIII. 30, volgens welke de Joden uitroepen zouden: „ Bergen valt op ons, heuvelen „ bedekt ons." Hier mede duidt PETRUS in 't voorbijgaan aan, dat de rechtvaardigen zich zouden durven vertonen, en nog een uitwijk hebben zouden.

„ Alles wenkt ons, om te denken aan den tijd van Jeruſalems verwoesting. Leest men hier over EUSEBIUS, *Hiſt. Eccl.* l. III. c. 5., dan zal 'er geen ſchijn van bedenking tegen de gegevene verklaring overblijven. — Ik zal alleen maar het een en ander uit dat Hoofddeel opgeven. — EUSEBIUS ſchrijft, dat de Christenen (*alle* de Christenen) door een Goddelijke Openbaring vermaand zynde, Jeruſalem hebben verlaten, en na zekere Stad, *Pella* geheten, zijn getrokken. Nu is 't opmerkelijk, dat de Romeinen de Christenen aldaar in rust hebben gelaten. — Uit Jeruſalem dorst zich verder geen Jood *vertonen* — terwijl de woede der krijgsknechten, bij 't innemen der Stad, alles van 't leven beroofde. Nergens dorst zich een Jood vertonen. — Hoe meer iemand de geſchiedenis van dien tijd leest, hoe meer hij de gegevene verklaring opgehelderd zal zien.

„ Ik moet hierbij alleen nog voegen, dat ik, verder naſporende, mijne verklaring ook bij S. CLARK, in zijne *Annot. over het* N. T., heb aangetroffen, daar ik bij hem leze: „ Niet zonder veel zwarigheid worden (de rechtvaardigen) „ beveiligd en bewaard, in die overvloeiende verſlindende „ oordeelen, die over de Joodſche Natie komen zullen. „ MATTH. XXIV. 22."

Leerrede ter oefening van den Bybel, *door* H. J. KROM, *Predikant te Middelburg*, *Hoogleeraar in de Uitlegkundige Godgeleerdheid en Kerklyke Geschiedenissen aan de Illustre School*, *en Lid van verscheiden Genootschappen. Te Middelburg by* P. Gillissen *en* Zoon, 1790. *Behalven het Voorwerk*, 164 *bladz. in gr. octavo.*

By gelegenheid der hervatte Weeklyksche Verklaringe van den Bybel, te Middelburg, die met twee Avondleerredenen ter weeke, des Dingsdags en Donderdags, in ongeveer 25 jaren voltrokken word (*), heeft de Hoog Eerwaerde *Krom*, ten aenvange, naer gewoonte, twee voorbereidende Leerredenen uitgesproken, welken hy vervolgens, wat breeder uitgewerkt, verenigd heeft. Het geheele Stuk is drieledig. —— In het *eerste* Lid handelt de Hoogleeraer over *den geheelen inhoud der Godlyke Openbaringe*, vervat in de Schriften des O. en N. Verbonds. Daeromtrent stelt hy zich voor, (1.) te toonen, dat zulk ene Openbaring *noodzaeklyk*, *mogelyk* en hoog *waerschynlyk* was: en (2.) enige gewigtige gronden op te geven, op welken wy Christenen het daer voor houden, dat die Openbaring begrepen is *in de Boeken des O. en N. Testaments.* Hierop verledigt hy zich (3.), om beknoptelyk het noodige bericht van *de geschiedenis dezer Boeken* te geven: uit welk alles hy dan voorts (4.) afleid, het blykbaer *verbindend gezag* noodwendig aen die Boeken toe te kennen. —— Het daeraenvolgende *tweede* gedeelte, heeft ten onderwerpe de *vyf Boeken van Moses* in 't algemeen; by welke gelegenheid zyn Hoog Eerwaerde stille staet, (1.) op de *geloofwaerdigheid* van deszelfs *Geschiedverhael*, en (2.) op deszelfs *Godlyke zending als de Leidsman en Wetgever* van het Joodsche Volk: voegende hierby (3.) een kort bericht van dezen *Moses*, den voornamen *Inhoud*, het *Oogmerk* en de *Schryforde* van deze *Boeken.* —— Op de ontvouwing hier van stond nu, naer de hoofdverdeeling dezer Leerreden, als ene *derde* hoofdbyzonderheid, in opmerking te komen, het Boek *Genesis* op zich zelven beschouwd; dan, daer de tyd te ver verloopen was, stelde zyn Hoogeerwaerde de behandeling van dit Stuk uit tot de naetstkomende gelegenheid (†). —— Hy gaet van daer

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* V. Deel. bl. 363.

(†) Volgens het geen ons de Hoogleeraer in zyn *Voorberigt* meld,

daer voorts over, tot een toepasselyk gebruik van het behandelde, met een ernstigen aendrang der verplichtinge, om 'er aen te beantwoorden, zo in het kennelyke als in het betrachtende.

De Hoogleeraer ontvouwt, in dit Geschrift, beknoptelyk, op ene oordeelkundige wyze, het geen men gewoonlyk *Voorbereidzelen*, ter overweginge der Bybelschriften, noemt; welker ontvouwing zekerlyk te breed moest uitloopen, voor ene Leerreden; maer die nu by manier van een kort begrip voorgedragen word, welke voor den mingeoefenden Lezer hare nuttigheid heeft, te meer daer de Hoogleeraer hem in een en ander geval verwyst tot zodanige Schriften, waerin deze en gene byzonderheden uitvoeriger behandeld worden.

meld, heeft men dit agtergebleven gedeelte, met zyne Verklaring van *Gen.* I, te wachten, in ene verzameling van Schriften, welken hy eerlang staet af te geven, onder den Tytel van *Godgeleerde en Uitlegkundige Verhandelingen*, of dergelyken.

Nagelaten Leerredenen van G. J. ZOLLIKOFER, *Predikant der Evangelische Hervormde Gemeente te Leipzig. In het Nederduitsch vertaald. Eerste en tweede Stuk. Te Amsterdam by* de Erven P. Meijer *en* G. Warnars, 1790. *In gr. octavo, 596 bladz.*

Heeft men de voorige verzameling der Leerredenen van den Eerwaerden *Zollikofer* met ene leerryke stichting doorbladerd, men zal dezelve, onder het lezen van 's Mans *nagelaten Leerredenen*, thans als een vervolg afgegeven, niet minder kunnen erlangen; daer ze, in den zelfden smaek van duidelyke onderrichting, en opwekkende voordragt, uitgevoerd zyn. Naer 's Mans gewoone predikwyze gaen ze gemeenlyk over Zedelyke onderwerpen, of beschouwen de behandelde stoffen inzonderheid uit een betrachtlyk gezichtspunt. *Zo* vestigt zyn Eerwaerde onze aendacht, op het geen Christlyke Feestdagen *zyn en behooren te zyn*; de vrymoedigheid van een Christen onder de *openbare Godsdienstoefeningen*; de komst van *Gods Koningryk*; de geboorte van Jesus als *ene stof van verheuging*; op het geen wy, *zonder de verschyning van 't Evangelie* zouden zyn, en wat wy *door dezelve* geworden zyn en kunnen worden; Jezus Christus als *een Leeraer der waerheid*, en als *een Hersteller der Vryheid*; de

de zaligheid der *eerste Leerlingen* van J. Ch. en der *hedendaegsche Christenen*; de *verscheidenheid* van der menschen gedachten en gevoelens nopens J. Ch.; het te rug zien op het *afgeloopen*, en 't vooruitzicht op het *nieuw begonnen jaer*. Dus verre het eerste Deel. Het tweede stelt ons ter overweginge voor, de *vlugtigheid* van 't menschlyke leven; de verschillende beweegredenen, om alle *aerdsche dingen* als *ydelheid* aen te merken; de waerschouwingen en lessen, welken de *vergangelykheid aller dingen* ons aen de hand geeft; de *gevolgen* onzer daden; het verstandig bestuuren onzer *wenschen*; het gedrag der Apostelen van J. Ch. by zyn lyden en dood, en de wyze waer op de Euangelisten deze geschiedenis verhalen, *als een bewys van hunne oprechtheid en Godlyke zending*; deze geschiedenis, *als een bewys van het verheven character en de Godlyke zending van J. Ch.*; het *gedenkfeest* van zynen dood; zyn dood, *als een voorbeeld van den dood zyner rechtschapen Dienaren*; de standvastigheid van J. Ch., in het uitvoeren van zyn werk op Aerde, *als een voorbeeld van navolging*; en eindelyk doet hy ons J. Ch. beschouwen, *als een voorbeeld van geduld en lyden*. —— Tot een stael zyner wyze van voorstellen, diene de opgave zyner regelen, *ter bestuuringe onzer wenschen*; en wel byzonder de nadere ontvouwing van één dier regelen. Het waernemen van een zestal van regelen, door zyn Eerwaerden aengeprezen, zal genoegzaem zyn, om ons te wederhouden van een onverstandig wenschen, dat ons tot kwaed zou kunnen vervoeren, of ongelukkig maken.

„ (1.) Besluit uwe wenschen, in opzigt tot aardsche vergangelyke dingen, tot uiterlyke voorrechten en goederen, steeds binnen naauwe paalen. (2.) Wenscht niets onrechtvaardigs, niets onbillyks. (3.) Wenscht niets dat onmogelyk, niets, dat met de natuur en de orde der dingen strydig is. (4.) Wenscht nooit om aardsche goederen en voordeelen zonder eenige bepaaling, nooit als dingen, die volstrekt tot uw geluk vereischt worden. (5.) Onderwerpt veeleer alle uwe wenschen aan den wil van God. En vergeet eindelyk (6.) *om het wenschen naar dat geen, 't welk gy niet hebt*, doch niet het gebruiken en genieten van dat, welk gy reeds hebt." —— Zie hier, hoe zyn Eerwaerde de derde waerschouwing, tegen het wenschen om 't *onmogelyke*, *of dat met de natuur en orde der dingen strydig is*, uitbreid en ontvouwt.

„ Wenscht, vervolgt hy, niet roozen zonder doornen

te plukken, niet de eindpaal te bereiken, zonder den weg, die derwaards leidt, af te leggen, niet zonder wysheid en deugd gelukkig, niet zonder opmerkzaamheid en nadenken, en ernst en moeite wys en deugdzaam te worden; want dat zyn onmogelyke dingen. —— Wenscht niet in eene veranderlyke waereld geen wisselvalligheid van het geluk te ondervinden; niet een teder, aandoenlyk lichaam te hebben, dat te gelyk onkwetsbaar was; niet onder menschen te leeven, dien in 't geheel geene gebreken en zwakheden aankleeven; niet kinderen te hebben, die reeds als kinderen de bezadigdheid en de wyze ernsthaftigheid des ryperen ouderdoms aan den dag leggen; niet met vrienden bevoorrecht te zyn, die zonder alle eigenbelang enkel voor u leeven, zich geheellyk voor u opofferen, en die gy in geenerlei opzicht zoudt behoeven te ontzien; niet van menschen geregeerd en beheerscht te worden, die hunne magt nooit misbruiken, en het oogmerk hunner regeering nooit zouden kunnen missen. Want dit alles zyn onmogelyke, tegenstrydige dingen. —— —— Maar wenscht ook niets, dat wel niet onmogelyk, maar slechts ook onder zekere voorwaarden, en op zekere wyze mogelyk is, indien gy u niet tevens aan deeze voorwaarden en bepaalingen wilt onderwerpen. Wenscht derhalven niet enkel een gedeelte van iets, dat niet te scheiden is; niet aangenaamheden en voordeelen, zonder de bezwaarnissen en bepaalingen, die 'er onafscheidelyk mede verbonden zyn; niet op het oogenblik en in eens, 't geen wegens zyne natuur, en de vastgestelde inrichting der dingen slechts langzamerhand en trapswyze verkreegen kan worden. —— Wenscht gy derhalven van God met kinderen gezegend te worden, dat u dan ook de zorgen, de moeite, de bekommernissen, de bepaalingen uwer vryheid, en uwer gezellige vermaaken niet verdrieten, die hun onderhoud, hunne opvoeding, hunne bevordering in de waereld noodzaakelyk tot gevolgen hebben. — Wenscht gy welopgevoede kinderen te hebben, die u tot eer en tot vreugde verstrekken, zo moogt gy niet begeeren, dat zy zulks, zonder uw toedoen, zonder uwe zorgvuldigste, aanhoudendste poogingen worden; niet begeeren vruchten te verzamelen, ter plaatse, daar gy niet gezaaid hebt, of schoone goede vrugten te verzamelen, ter plaatse, daar gy slechte zaaden gestrooid, of althans het onkruid vry en onverhinderd hebt laaten opschieten en wortelen. — Wenscht gy uwe bezittingen aanmerkelyk te vermeerderen, uwen handel of uw beroep uit te breiden en waarlyk bloeijend te maaken, dan kunt gy niet

niet te gelyk een volkomen geruste, zorgeloos verwyfde, weelderige levenswys wenschen, en 'er u niet over beklaagen, zo u menige onderneeming mislukt, menig gevaar verrascht, menig verlies grieft, menige opeenstapeling van bezigheden u in verwarring brengt; want het eene en andere hangt in de meeste gevallen onafscheidbaar aan malkanderen. —— Wenscht gy boven uwe medemenschen uit te munten, hen in voorrechten en verdiensten te overtreffen, zo moet gy u niet verwonderen, wanneer gy van mededingers naar den prys gedrongen en gedrukt, van laaghartigen benyd, van hoogeren te rug gestooten, en van allen veel strenger dan andere menschen beoordeeld wordt. — Wenscht gy gewigtige eerampten in den staat of in de kerk te bekleeden, dan moogt gy niet tevens wenschen, onbepaald meester van uwen tyd, van uwe vermogens, van uw doen en laaten te zyn; dan moet gy u alle bepaalingen, alle dwang, alle slaaverny zelfs, die aan deeze eerampten vast zyn, laaten welgevallen. —— Wenscht gy den zegen der vriendschap te genieten, lang te genieten, dan moogt gy niet verlangen, dat uwe Vrienden zich eeniglyk en altoos naar uwen wil en zin schikken, eeniglyk verdraagen en lyden, en nooit handelen, eeniglyk geeven, en niets daarvoor weder ontvangen, u nooit door hunne gebreken en zwakheden lastig vallen, en u wel in alle hunne vreugde, maar nooit in hunnen druk doen deelen. —— Wenscht gy in de kennis der waarheid vorderingen te maaken, de diepere gronden der weetenschappen en kunsten uit te vorschen, en als in haare verborgenheden ingewyd te worden, wederspreekt dan uzelven niet door te begeeren, dat gy terstond al het duistere verdryven, alle diepten peilen, alle hinderpaalen overstygen, alle knoopen losmaaken, alle vraagstukken der wysbegeerte beslissen, en zonder veel moeite en arbeid de vruchten genieten moogt, die alleen de belooning van den moeilykften arbeid, van de aanhoudendste vlyt, van de voorzigtigste vordering, en van de geduldigste standvastigheid zyn, en kunnen weezen. —— Wenscht gy, eindelyk, eenen hoogen ouderdom te bereiken, zo weest niet ongeduldig en morrende, wanneer gy door deszelfs ongemakken en zwakheden gedrukt wordt, en verlangt niet nevens de wysheid en eerwaardigheid van den ouderdom, by deszelfs ryper en juister oordeel, by deszelfs grooter gerustheid, te gelyk de opgehelderdheid en sterkte, de levendigheid en het vuur der jeugd te genieten, of, 't geen hetzelfde is, te gelyk oud en echter ook jong, of niet oud te wee-

weezen. In 't kort, wenscht gy in deeze en diergelyke gevallen, het eene te hebben, zo onderwerpt u ook aan het andere. 't Zyn zaaken, die by malkanderen behooren, en die men of geheellyk en zo als zy zyn aanneemen, of waarop men geene aanspraak moet maaken."

Aaneengeschakelde Verklaaring van den Heidelbergschen Catechismus; met eenige tusschengevoegde Aanmerkingen, tot nutte stichting die in het Geloof is, door B. OUBOTER, *Rustend Leeraar van Woubrugge. Tweede Deel. Te Amsterdam by* M. de Bruyn, 1790. *Behalven het Voorbericht* 721 *bladz. in gr. octavo.*

Van den Leertrant, welken de Eerwaerde *Ouboter* zich, in deze aeneengeschakelde verklaring van den Heidelbergschen Catechismus, voorgesteld heeft, by de uitgave van 't eerste Deel, een genoegzaem verslag gegeven hebbende, staet ons, ten dezen aenzien, nopens dit tweede, alleen te melden, dat zyn Eerwaerde op die eigenste manier voortgaet. Naer die inrichting ontvouwt hy, (na de negentien eerste Vragen, in 't voorige Deel overwoogen,) in dit tegenwoordige de volgenden, tot op de vier en zestigste Vrage ingesloten: blyvende het verdere uitgesteld tot het derde Deel, waermede dit Werk beslooten zal worden.

Leerredenen van den Heer J. B. BOSSUET, *in zyn leven Bisschop van Meaux, enz. enz. Uit het Fransch vertaald, door den Eerw. Heer* R. BROUWER, *Roomsch Priester en Pastoor tot Noorden. IV, V en VIde Deel. Te Amsterdam by* F. J. van Tetroode, 1790. *In octavo.*

In deze Leerredenen vertoont zich de Hoogeerwaerde *Bossuet*, even als in de voorgaenden, een ernstig voorstander der Christelyke Zedeleere, die hy met den nadruklykften ernst aendringt. Wel byzonder ontdekt men, in zyne manier van voorstellen, meermaels, dat hy, in gepaste omstandigheden, 'er opzetlyk zyn werk van maekt, om zyne Toehoorders te waerschuwen tegen het berusten in uiterlykheden, waer toe men, bovenal in de Roomsche Kerk, ligtlyk overslaet. Ter afwendinge van dit misbruik leidt de Bisschop hen gestadig, tot een ernstig bezef van de daerby vereischte werkzaemheid des harten, als zonder welke alle uiterlyke Godsdienstige verrichting geen wezenlyke waerde heeft. —

heeft. —— Dit doet hem, onder anderen, in ene Leerreden over *de Hervalling in de Zonde*, ten ernstigste dezulken tegengaen, die zich gerust stellen in eene uitwendige boetvaerdigheid, terwyl ze, by herhaling, hunnen lusten den teugel vieren; welk haetlyk misdryf ook maer al te veel onder de Protestanten gevonden word. Getoond hebbende, hoe het, na herhaelde afwykingen, trapswyze moeilyker worde, in Gods genade te deelen, vervolgt hy op deze wyze.

„ Werpt my niet tegen, dat gy die moeilykheid niet ondervind, dat gy even gemakkelyk uwe Zonden belyd en op uwe borst slaat. Die zelve gemakkelykheid boezemt my een wantrouwen in, dat my doet duchten dat uwe bekeering zeer moeielyk is. Ik kan geen Zondaar dulden, dien de boetpleeging niet ontrust, die op de gestelde tyden zonder moeite, zonder zorg, zonder eenigen arbeid, zyn gemoed gaat ontlasten, aan de voeten zyns Biegtvaders, en wederkeerd, zonder zich over het verbeeteren van zyn leeven verder te bekommeren. Ik wil dat een Zondaar ontroerd zy, dat hy voor zynen toestand beeve; ik wil dat hy zich verontwaardige wegens zyne zwakheden, dat hy zyne traagheid betreure, zyne lafhertigheid verfoeie. U dus ontroerd ziende, zoude ik eenigzins op uwe bekeering kunnen hoopen; ik zoude my vleien, dat uw hert, getroffen zynde, moogelyk van gesteltenis zoude kunnen veranderen. Indien ik het zelve tot den grond toe bewogen en ontroerd zag, zoude ik gelooven, dat uwe zondige gewoontens, door dien heilzaamen schok, moogelyk ontworteld zyn, en dat, gelyk de H. AUGUSTINUS zegt, de dwinglandy der gewoonte, eindelyk, door de geweldige pooging der boetvaardigheid overwonnen is: *Ut violentiæ poenitendi cedat consuetudo peccandi* (*). Maar die verbaazende gemakkelykheid, waarmede gy de ongerechtigheid als water indrinkt, en als ter loops boetvaardigheid doet, dit doet my voor u vreezen, dat die geduurige beurtwisseling, waarmede gy al speelende van de genade tot de zonde, en van de zonde tot de genade overloopt, eindelyk met een treurig uiteinde zal beslooten worden. Indien ik aan uwen staat niet wanhoope, beklaag ik denzelven ten minsten grootlyks. Maak geen kwaad gebruik van myne woorden: daar zyn geen vaste eindpaalen, die ons bekend zyn; maar daar zyn 'er nogtans, en God heeft niet beslooten uwe zonden tot het oneindi-

(*) In Joëm. tract. 49. 1. 3. p. 2.

dige te laaten opklimmen. „ Wie kend het vermogen uwer „ gramschap: en wie weegt uwe verbolgendheid op, na „ dat zy vreezelyk is (*)?"

„ Het beginzel eener vrucht is de onrypheid, en haare wrangheid kwetst de smaak: maar eerlang word zy volkoomen ryp. Dus ook de zondaar die zich bekeerd. Hy kan eenigen tyd broos en zwak blyven, en de vruchten der boetvaardigheid, hoewel nog wrang en onsmaakelyk, zyn nogtans verdraaglyk, in de hoop dat zy eens ryp zullen worden. Maar dat die rypheid nimmer aankoome, dat is, dat wy nooit bestendig, nooit standvastig worden; dat wy die vruchten der boetvaardigheid waardig, en zo zeer in het Evangelie aanbevoolen, nooit voortbrengen, dat is, ons nooit standvastig en bestendiglyk bekeeren; dat ons leeven, altyd verdeeld tusschen de deugd en ondeugd, nimmer eene vaste zyde kieze; of dat het, veel eer, met den blooten naam der deugd pronkende, de zyde der ondeugd openlyk kieze; en dezelve, in weerwil der Heilige Sacramenten, zo dikwils ontfangen, in ons laat heerschen: dit, zeg ik, is eene wandrochtelyke stelling in de gezonde zedeleer.

„ Dat een SOCRATES, een PYTHAGORAS, een PLATO hier verschyne, ondervraagd hem, hy zal u zeggen, dat de deugd niet bestaad in een voorbygaande gevoelen, maar dat het eene bestendige, eene duurzaame hebbelykheid is. Indien wy een geringer denkbeeld hebben van de Christelyke deugd; indien wy, om dat JESUS CHRISTUS, in zyne Heilige Sacramenten, ons eene onuitputtelyke bron, ter afwassching onzer zonden, geopend heeft, oneindig verblinder als de Heidensche Wysgeeren, die in de deugd de volstandigheid gezogt hebben, waanen Christenen te zyn, wanneer wy ons leeven in eene onophoudelyke onstandvastigheid doorbrengen, heden in het bad der boetvaardigheid, morgen in het slyk onzer voorige ongeregeldheden; nu aan de heilige tafel met JESUS CHRISTUS gezeten, dan weder met BELIAL ons wentelende in alle de onreinigheden der waereld, doen wy het Christendom den gevoeligsten hoon aan."

(*) Ps. LXXXIX. 11.

Handelingen van het Geneeskundig Genootschap, onder de Zinspreuk: Servandis Civibus. *XIVde Deel. Te Amsterdam by* P. Conradi, 1790. *In gr. 8vo. 436 bladz.*

Dit Deel bevat een drietal Antwoorden op de gewigtige Vraag, door het Genootschap uitgeschreeven. „ Op „ hoe veelerleie wyze kunnen ruime Buikontlastingen in „ Borstziekten, met of zonder ontsteeking, heilzaam of „ schadelyk zyn? Welke Borstziekten verdraagen dezelve „ best, en welke zyn het, integendeel, waarin dezelve „ hoogst gevaarlyk worden bevonden? Wat is dan, in „ die verscheidenheid van gevallen en omstandigheden, de „ pligt van een Geneesheer, ten opzigte van het bevorde- „ ren of beteugelen van deeze Ontlastingen?" Waar agter gevoegd is eene Waarneeming van een, door den kundigen Heelmeester A. N. RICHARD, op *Cabo de Goede Hoop*, gelukkig verrichte Operatie, wegens de wegneeming van den rechter arm in het Schoudergewricht, aan een Slaaven Jongen, wel kort, doch met de vereischte naauwkeurigheid, beschreeven.

Gemelde Antwoorden, ingeleverd door de zeer geleerde Heeren J. J. VAN DEN BOSCH, *Med. Doct. &c. &c. in 's Hage*, J. VEIRAC, *Med. Doct. &c. &c. te Rotterdam*, en D. HEILBRON, *Med. Doct. &c. &c. in 's Hage*, draagen alle het kenmerk eener uitsteekende kennis en bekwaamheid in dit vak der Weetenschappen; en, schoon op zeer verschillende wyzen behandeld, verdienen zy door elken, practyk oefenenden, Geneesheer, met alle oplettenheid geleezen en overdagt te worden.

Het eerste, van den, aan de geleerde Waereld niet alleen, maar ook voor het nut der Maatschappy door een te vroegtydigen dood weggerukten *van den Bosch*, is geheel in eene *Hippocratischen* styl, kort, duidelyk en naauwkeurig behandeld; het behelst een schat van geleerdheid. Wy berusten volkomen in de voorkeuze, door de Heeren Beoordeelaars der ingeleverde Antwoorden, aan het zelve toegekend, en verklaaren nimmer een gepaster en voldoender Antwoord, op eenige Geneeskundige Vraage gegeeven, geleezen te hebben.

Het tweede, door den, uit de menigte zyner Schriften en bekroonde Prysverhandelingen, alomme geachten *Veirac*, is voor den minder door eige waarneemingen geoeffenden Artz van zeer veel waardy, en zeer geschikt om

om hem ten vraagbaak, in zodanige gevallen, te kunnen verſtrekken.

Terwyl het derde, meer op redeneering, minder op bewyzen en ervaaring, ſteunende Antwoord van den geleerden *Heilbron*, eene zeer bekwaame handleiding voor dezulken, welke nog geene aanmerkelyke vorderingen in dit gedeelte der Geneeskunde gemaakt hebben.

Om de weetlust van dezulken, onder onze Leezers, op te wekken, dewelke zich niet verledigd hebben, om het Werk zelve in te zien, zullen wy alleen de *corollaria*, of het ſlot van het eerſte Antwoord, met weglaating der *Citatien*, afſchryven.

„ Uit het welk (zegt de geleerde *van den Bosch*) blykt:

I. „ Dat ruime Buikontlastingen in Borstziekten met „ ontſteeking, voor den vierden dag der Ziekte of op laatere tyden, vooral op de dagen van ſcheiding, van zelve ontſtaan, of door de Natuur zelve voortgebragt, van „ eenen galachtigen aart, de Ziekte oplosſende, en van „ den Lyder gemakkelyk ondergaan wordende, ten allen „ tyde voor heilzaam gehouden zyn.

II. „ Dat dezelve van aloude tyden in den beginne der „ Ziekte, zelfs tot den vyfden dag; of wanneer de Lyder „ weinig of geene ontlasting hadde; of wanneer de pynen bovenwaards zich tot de Sleutelbeenderen uitbreidden; of wel in hooggaande benaauwdheden van de „ Borst, met Koorts verzeld, zelfs wanneer 'er reeds galachtige, en den vyfden dag, reeds eenigermaate etterachtige, Fluimen werden geloosd; of zelfs tusſchen de „ Aderlaatingen in de *Pleuritis*, door Klisteeren, welke „ by ARETÆUS, zelfs boven de Aderlaatingen geſteld worden, zyn bevorderd geworden.

III. „ Dat dit van gelyken door eigenlyk gezegde Purgeermiddelen geſchiede, wanneer de pynen zich naar „ beneden verſpreiden; of in de *Hypochondria* zich onthielden; of de *Hypochondria* opgezet waren met gerommel in de Ingewanden, en alzo in den eigentlyk gezegden *Apparatus primarum viarum*; en de ontlasting door „ het zo kennelyk uitzettende vermogen τὸ ὀργᾶν aangeweezen werd.

IV. „ Dat ze van gelyken in beide gedaanten, in verſcheidene andere ſoorten van Borstkwaalen, vooral in „ ſommige *Epidemien*, doorgaans heilzaam bevonden zyn.

V. „ Dat dus, tegen deeze ontlasting door Buikzuiverende Middelen bevorderd, geenzins in eenen volſtrekten

„ zin ſtreed, de zo gevreesde *Aphorismus* van HIPPOCRA-
„ TES, als welke geene gewoone, maar Borstziekten in
„ den hoogſten graad byblyvende, en den Lyder ter ne-
„ dervellende, en aanhoudende ten onderwerp heeft, in
„ welke de *crisis* weinig uitwerking hadde; daar HIPPO-
„ CRATES dan tegen zyn eigen Leerſtelzel aan zoude ge-
„ zondigd hebben, als welke, in de opgenoemde gevallen,
„ dezelve aangepreezen en in 't werk geſteld had.

VII. „ Dat dezelve van gelyken heilzaam geweest waren
„ in Ziekte zonder ontſteeking.

VIII. „ Doch weder hoogstgevaarlyk in alle ſleepende
„ Teeringen, (*Phthiſes Catarrhales*) in ſommige *Tubercula*
„ *Pulmonum*, in een droogen hoest: wanneer de Flui-
„ men terug bleeven, en meer dan matig waren, in de
„ *Hydrops Pectoris*.

IX. „ Dat een Geneesheer, zich in de byzondere geval-
„ len en omſtandigheden, naar zekere regelen ſchikkende,
„ een veilig richtſnoer hebbe, naar welke hy zich in de
„ voorkomende gelegenheden, op het voetſpoor van kun-
„ dige Voorgangeren, gerust te bevorderen, en waar die
„ te veel of onmaatig zyn, of nadeel aanbrengen, te be-
„ letten of te beteugelen.

X. „ Dat van alle tyden hiertoe geſchikte en veilige
„ middelen zyn uitgedacht, en in 't werk geſteld; zo
„ door het verſtompen der ſcherpte, het uitſpannen en
„ buigzaam maaken der deelen, door het verdunnen der
„ dranken en voedſels, het voorkomen der ophoopingen
„ en onthouden der drekſtoffen, en het tegengaan van
„ derzelver bederf, door tydige gepaste afleidingen, als-
„ mede door gepaste Buikzuiverende middelen, van onde-
„ ren en van boven, toegediend.

XI. „ Dat de laatere tyden, en vooral de tegenwoordige,
„ zich hierin op eene zagtere en gemaatigdere handelwyze,
„ boven die van de aloude Geneeswyze, te beroemen heb-
„ ben; door welke men tot die ſterke middelen, waar van
„ de Ouden zich bedienden, niet behoeve de toevlugt te
„ neemen; maar zich van veele zachtere, en met deezen
„ Landaart meer overeenkomende, gebruik maaken konnen
„ en moogen.

XII. „ Dat, dit alles in acht genoomen zynde, men in
„ dit, in den eerſten opſlag, duister ſchynende gedeelte
„ der Geneeskunde, eenen evengelyken gebaanden weg
„ vinde, welke in de overige gedeelten der heilzaame
„ Weetenſchap zo luisterryk uitſchittert."

Ne-

Nederlandsche Insecten, *door* J. CH. SEPP. *Te Amsterdam by* J. C. Sepp, 1790. *In quarto.*

In twee Plaaten geeft ons hier de opmerkzaame *Sepp* weder eene zeer juiste afbeelding van eene schoone Rups, zo als dezelve op een Heidetakje aast, en zig ook op de Wilgebladen geneert; zig vervolgens in een Spinzel verbergt, in eene Pop verandert en als een Vlinder te voorschyn komt; met eene nevensgaande tekening van deszelfs Ey, zo als het zig voor 't bloote oog, en, ter betere onderscheidinge, vergroot laat beschouwen. By de, naar gewoonte, naauwkeurige beschryving van deeze Rups, in derzelver voornaamste byzonderheden, deelt ons de Autheur, ter deezer gelegenheid, ook nog mede eene aanmerking wegens het Spinzel, waarmede de Rupsen zig, als zy in Poppen zullen veranderen, veelal omkleeden; die wel gegrond voorkomt, en de verdere waarneemingen der Liefhebberen vordert. —— Een berigt gegeeven hebbende van 't Spinzel deezer Rupse, 't welk die byzonderheid heeft, dat het, wanneer men 't in de hand, of tusschen de Vingers neemt, kleeft en vasthegt, even als of het met eenig kleeverig Vogt besmeerd, of met ongemeen kleine Haakjes voorzien ware, gelyk het zogenoemde Kleefkruid (*Aparine*), zo tekent hy verder nog deeze byzonderheid aan.

„ Men heeft het ook, doch niet zeer dikmaals, dat eene Rups, gelyk het my in dit soort is voorgekomen, door zwakte niet in staat was zich een behoorlyk Spinzel te vervaardigen; dit had ten gevolge, dat de Vlinder, welke uit eene zodanige Pop, zonder Spinzel zynde, uitkwam, kreupel was. Dit heeft my in myn gevoelen versterkt, dat, namenlyk, een zodanig uitwendig Bekleedzel van de Pop, gelyk een Spinzel is, ook nog tot andere eindens en oogmerken, door eenen alwyzen Schepper bepaald was, dan maar alleen om de Poppen, voor van buitenkomende toevallen, het zy koude als anderszins te beschermen; zekerlyk, ja, dient het zelve ook hier toe ten sterkste; maar niet alleen. Want om hiervan meerder overtuigd te weezen, of het Buiten-bekleedzel eener Pop, tot de volmaaktheid van eenen Vlinder, iets bydroeg, zo knipte ik, dewyl ik toch de ruimte van Spinzels had, verscheidene van dezelven open, nam de Poppen daaruit, en leide deze voorzichtig in eene Doos, zacht neder: het ge-

gevolg was, dat, uit alle die van hunne Spinzels beroofde Poppen, onvolmaakte of kreupele Vlinders voortkwamen. Het is bekend, dat alle Rupsen, ieder in haare soort, en op haare wyze, de Spinzels, waarin zy tot Poppen veranderen moeten, zo vervaardigen, dat de Vlinder, wanneer het Poppevlies vaneen barst, een zeker Vocht voor uit de Borst of Kop van zich gevende, tegen het Spinzel aan, hetzelve daardoor als dan, daar ter plaatze, als van een weekt, en de Vlinder, 'er tegen drukkende, zich eene opening in het zelve maakt, dus doende in staat is, 'er uit te komen. Dit uitkomen des Vlinders, door het gemaakte Gat in het Spinzel, het welk maar naauwlyks zo groot is, dat de Vlinder 'er uit kan, moet noodzakelyk in de Vlerken van het nu geboren wordende Dier, om zo te spreken, eene uitrekking veroorzaaken. En zoude het wel niet deze uitrekking kunnen zyn, welke tot het volkomen bereiken der volle grootte van de Vlekken, veel kan bydraagen; terwyl een Vlinder, welke door geen Spinzel, 't zy van welke natuur dit ook wezen mag, behoeft door te breeken, deeze uitrekking niet ondergaat, en daardoor kreupel of met onvolmaakte Vlerken word. Doch ieder Liefhebber der *Entomologie* (Insectenkunde) begrypt lichtelyk, dat dit maar alleen betrekking heeft tot zulke Vlinders, welker aart en eigenschap het mede brengt, om door een Spinzel, 't welk de Rups vervaardigd heeft, door te kruipen: want Rupsen, welker natuurlyke eigenschap het is, om dit geheel niet te vervaardigen, gelyk by voorbeeld de meeste Dagvlinders zulks niet doen, spreekt het van zelve, dat de zodanigen hiertoe niet behooren, of deze uitrekking der Vlerken niet nodig hebben."

Volledige Beschryving van alle Konsten, Ambachten, Handwerken, Fabrieken, Trafieken, derzelver Werkhuizen, Gereedschappen, enz. ten deele overgenomen uit de beroemdste buitenlandsche Werken; en vermeerderd met de Theorie en Practyk der beste Inlandsche Konstenaaren en Handwerkslieden. Met Plaaten. Vierde en Vyfde Stuk. Te Dordrecht by A. Blussé *en* Zoon. *In gr. oct.* 124 *bl.*

Een geest van naauwkeurige opmerkzaamheid kenschetste de uitvoering der drie voorige Stukjes deezer onderneeminge dermaate, dat allen, die of daadlyk de hand hebben, of eenigermaate belang stellen, in den Lande zo nut-

nuttige Konsten, Ambachten, enz. deeze manier van derzelver beschryvinge met eene vry eenpaarige goedkeuring toegejuicht hebben. Daar nu dit vierde en vyfde Stukje, ten deezen opzigte, vooral niet minder is, heeft men t'over reden, om de voortzetting van dit Werk met een gunstig oog te beschouwen; en de leergierigen aan te moedigen, om 'er een naarstig gebruik van te maaken, ter bevorderinge eener welgegronde Theorie, en steeds verbeterende Practyk, waartoe de hier medegedeelde onderrigtingen alleszins dienstig zyn.

Het vierde Stukje gaat bepaaldlyk over den arbeid der zodanigen, die zig op de *Leêrbereiding* toeleggen. Ter duidelyker ontvouwinge hiervan, neemt de kundige onderzoeker *Kastelein* de volgende schikking in agt. Eerst slaat hy 't oog op den *Leêrlooier*, die zich, ter bereidinge der huiden tot *Leêr*, onder anderen ook van *Run*, by de Duitschers *Loh*, bedient: en dan op den *Leêrtouwer*, die het *gelooide Leêr*, door trappen, kloppen, enz. dat men *touwen* noemt, tot verdere volmaaktheid brengt. By deeze twee komen voorts in opmerking de *Witlooier*, die het Leêr, zonder Run, door middel van Aluin, Zout, enz. bereidt; en de *Zeemleêrbereider*, die zulks doet, zonder Run of Aluin, door middel van *volling*, met eenig vet lichaam. Wyders geeft hy ons een berigt van verscheiden manieren van buitenlandsche bereidingen van kostbaare en meer vreemde soorten van Leêr, als daar is het Russische *Jugtleêr*, het Fransche *Hungaarsch-leêr*, het Engelsche *Zoolleêr* en meer dergelyken, waar onder ook het *Maroquin*, *Corduaan* en *Chagrin*; van welker bereidingen hem minder of meerder leerzaame onderrigtingen ter hand gekomen zyn. Dit alles gaat eindelyk vergezeld van eene beschryving der Werkplaatzen en Gereedschappen van den Leêrlooier, Leêrtouwer, Wit- en Zeemlooier, met eene verklaaring van negen daar toe behoorende Plaaten, die, naauwkeurig uitgevoerd, ons deeze bewerkingen duidelyk voor oogen stellen.

Op eene insgelyks onderscheidende wyze wordt ons, in 't volgende Stukje, de *Kaarsenmaakery* ontvouwd, zo ten aanzien van het voorafgaande *smeer-smelten*, als van de daadlyke bereiding, 't zy van *getrokken* of van *gegooten Kaarsen*. Men geeft ook hierby eene nevensgaande verklaaring van de daar toe vereischte Werkplaats en Gereedschappen, volgens derzelver juiste afbeelding in een drietal van weluitgevoerde Plaaten; en tevens eenige aanmerkingen over etlyke byzonderheden, die tot de zuiverheid der

der Kaarsen, het wel branden, enz. betrekking hebben. — Opmerkzaame Fabrikanten zullen in het een en ander Stukje nog al nuttige berigten ontmoeten, en voor hun, die smaak hebben, in naspooringen van deezen aart, zal de behandeling, in meer dan één opzigt, mede haare gevalligheid hebben. —— Onder dit slag van Artykelen behoort, uit veelen, het geen ons hier gemeld wordt, wegens het aanvallige *Maroquin*, waarvan het verslag aldus luidt.

„ *Maroquin* is eene schoone daarstelling van Leêr, dien naam draagende na *Marocco*, de plaats, waar het zelve het eerste en het beste gefabriceerd werdt. Het wordt uit Geitenvellen bereid; en wel nog heden het schoonste, in de *Levant*; bijzonder op het Eiland *Cyperen*, te *Diarbéker*, en in meer plaatzen, in *Klein Asië*. De vellen worden gekalkt, onthairt, in eene loog van hondendrek, daarna in eene loog van *sumach* (smak) en galnooten, voorts in zemelenwater, en ten deele in een afkookzel van honig of vijgen, in gesting gebragt, met olie gesmeerd, en rood, geel of zwart geverwd.

„ De Graaf van MAUREPAS zond, toen hij Minister van 't Zeeweezen was, ten jaare 1730, den bekenden GRANGER na de *Levant*, om 'er de *Maroquin-looijerij* te leeren. Volgens het bericht van den laatstgenoemden, werdt 'er, in den jaare 1749, te *St. Hippolytus*, in den *Overelsas*, eene fabriek van *Maroquin* opgericht, welke, in 1765, zeer groote vryheden genoot, doch welke reeds weder vervallen is. Voor eenige jaaren, zond de *Londonsche Maatschappij, ter aanmoediging van Kunsten*, met het zelfde oogmerk, zekeren *Armeniër*, PHILIPPO genaamd, na *klein Asië*; volgens wiens berichten men in *Londen* eenige gelukkige proeven gemaakt heeft. GRANGER en PHILIPPO stemmen in de hoofdzaaken overeen, en vermoedelijk is de behandeling in de *Levant*, aan alle plaatzen, en voor alle soorten, niet eenerlij. —— In Duitschland heeft een zekere BINKEBANK, te *Halle*, eene Fabriek van *Maroquin* opgericht; welke echter, wel ras, van wegen de zeldsaamheid of duurte der Geitenvellen, is te niet geraakt. In 't algemeen is de Heer BECKMAN van oordeel, dat men, in de Europeïsche navolgingen, in verscheidene opzigten, van de Levantsche wijze zij afgeweeken, en dus niet volkomen dezelfde waaren heeft verkreegen.

„ Volgens PHILIPPO (in 't *Hannoverisches Magazin*, 1770. *f.* 609.) zijn de stoffen, voor de roode verf, *conchenille*, *curcuma*, *aluin*, *granaatappelen* en *zuiker*; voor de geele verf,

verf, *aluin* en de *besſen* van de oosterſche *rhamnus:* voor deeze laatſten neemt men bij ons *graines d'Avignon:* deeze kunnen ondertusſchen met de eerstgenoemden zeer verſchillen.

„ Veel waarſchijnlijkheid heeft het denkbeeld van VON JUSTI, dat, namenlijk, de groote ſchoonheid van het *Aſiaſche Maroquin* voortkome, doordien men daar toe neemt de vellen van de *Angoriſche* Geiten, en dat men in elke Stad, in *Aſië*, waar men dit Leêr looit, ſlechts *Maroquin* van ééne koleur maakt, zoo dat elk in de ſchoonheid der koleur gelegenheid heeft om uit te munten.

„ Men heeft SPRENGEL verzekerd, dat het *Maroquin*, in Duitschland, van *Boheemſche* Geitenvellen bereid worde, dat men ze met *ſumach* gaar maakt, gelyk men weet dat ook de *ſmak* in *Aſië* tot het looijen deezes Leêrs gebruikt wordt.

„ Volgens den Heer DE LA LANDE bereidt men het *Maroquin* aldus. In *Parijs* droogt men de Geitenvellen; watert ze drie of vier dagen, in eene gewoone houtloog, en plaatst ze daarna, even als de gewoone Kalfsvellen, in de kalkkuip; daarop worden ze gehaird, en nogmaals in de kalkkuip gebragt. Zoo wel volgens deeze, als naar de volgende bewerking, moeten de vellen volkoomen in water gezuiverd en met knotzen gevold worden: want de zuivering is hier vooral noodwendig, op dat het kalkwater de koleuren niet nadeelig worde. Hierop zetten zij de vellen in eene loog van hondendrek, die het Leêr zeer leenig maakt, en het kalkwater nog meer uittrekt. De Duitſche Looijers, zegt hij, naaien ieder vel toe; broeien de *ſmak* met heet water, en gieten dit, zoo warm als het vel zulks kan verdraagen, in het zelve; zoodanig worden eenige vellen in een vat geworpen, en daarin blijven ze 24 uuren; moetende het vogt een paar maal gewarmd worden; en na de vellen nogmaals aldus gezuiverd zijn, worden ze *rood* geverwd.

„ Hiertoe gebruikt men kermesbeziën in water gekookt, of ook ſtokjeslak, galnooten, aluin en conchenille in water gekookt. Vervolgens worden ze door eene loog van galnooten en water gehaald. Dan deeze laatſte loog komt in geene aanmerking, wanneer de vellen in ſmak gaar gemaakt zijn. Ten laatſten worden ze gewasſchen, met eene olie ingeſmeerd, gedroogd, met een hout glad geſtreeken, en eindelijk gekrispeld, op dat de nerven weder zouden opkomen. Als men dit Leêr *geel* wil verwen, doet men

het, voor het verwen, in de galnooten-loog, van welke men zich echter niet bedient, als de vellen in smak gelooid zijn. Het geel verwt men met Avignonsche beziën. —— *Zwart Maroquin* willende verwen, kookt men de vellen in water met galnooten en Cyperschen vitriool; of men strijkt ze alleen met ijzerzwart. *Blaauw*, verwt men het, met Indigo, en *groen* met Spaansch groen, of met een mengzel van geel en blaauw. —— Eindelijk weet men, dat het *Maroquin* ook den naam draagt van *Saffiaan*."

Staat van Regeering, Godsdienst, Geleerdheid en Konsten in Groot-britanje, omtrent het einde van de agttiende Eeuw; door Dr. GEBH. FRIEDR. AUG. WENDEBORN, *Predikant te Londen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Campen, ter Drukkerye van* J. A. de Chalmot, 1790. *Eerste Deel*, 323 *bladz. behalven het Voorwerk. Tweede Deel*, 332 *bladz. in gr.* 8vo.

(Tweede Uittreksel.)

Na nog eenige Aanmerkingen ter bevestiginge van zyn voorig gezegde bygebragt te hebben, vervolgt de Schryver (*), „ Men roemt de edelmoedigheid der Engelschen, als een „ trek van derzelver nationale karacter, en men heeft in „ veele opzigten gelyk. Uit dien hoofde zyn zy ook zeer „ geneigd, om de bewyzen, daar voor, openbaar te maken, „ en de geheugenis daarvan te bewaren...., De vervoeringen van het medelyden, en de gevoelens der menschlievendheid, vertoonen zig by hen snel en heviglyk. Men „ oeffent groote toegevendheid jegens zwakheden en misstappen..... Ondertusschen vindt men hier ook genoeg „ lage zielen, die de gevoelens der menschlykheid verloochenen, en de edelmoedigheid weinig kennen.... De „ handelwyze der Engelschen in Oostindie, en de daar geplonderde arme Inwoners strekken in der daad, zo wel als „ eenige anderen, die het slagtoffer der hebzugt geworden „ zyn, tot een onuitwisbare vlek voor deze zo zeer geroemde edelmoedigheid. De geregtsdienaars, die de schuldenaren gevangen nemen, de kerkenopzieners van de hooge „ Kerk, de bestierders van de armenstaten (†), zo wel, „ als

(*) Bl. 253.
(†) In welk licht de Schryver deezen plaatze, kan men zien in het 8ste Hoofdstuk des Isten Deels.

„ als vele geestelyken van de Hooge Kerk, wanneer zy „ hunne tienden en andere inkomsten invorderen, schynen „ de edelmoedigheid zo weinig op de lyst hunner deugden „ te plaatzen, als de leden der heilige Inquisitie, of de trot- „ sche invorderaars van de gemeene middelen."

De Schryver erkent „ de milddadigheid der Engelschen." Doch het geen hy onmiddellyk hierop laat volgen, maakt vry groote uitzonderingen op die algemeene erkentenis. „ Ik „ heb, zegt hy (*), in geen land meer armen gevonden, „ dan in England, en in geen stad meer bedelaars, dan in „ Londen. Het gebrek ligt duidelyk in de verkeerde inrig- „ ting van de armestaten, en in de kwalyk begrepen be- „ steeding van het daar toe geschikte geld.... Ik denk.... „ te kunnen.... bewyzen, dat noch de inrigtingen die hier „ voor de huisarmen gemaakt zyn, noch de Godshuizen, „ een voldoenden grond opleveren, om de milddadigheid in „ een karakterschets der Engelschen boven aan te stellen. „ De belastingen, die de Staat Jaarlyks in alle de kerspelen „ voor de armen laat invorderen, moeten, uit hoofde eener „ akte van 't Parlement, zonder verweigering betaald wor- „ den. De meesten tellen dit geld met tegenzin uit, dewyl „ zy van begrip zyn, dat het oogmerk, om de behoeftigen „ te verzorgen, daardoor niet bereikt wordt. Zy worden „ geplaagd door bedelaars, en denken, dat zy het geld, in- „ dien de verdeeling daarvan aan hun zelven wierd overge- „ laten, veel beter zouden kunnen besteden. Dus verdwynt „ de milddadigheid aan de zyde des genen die zo denkende „ geeft....

„ Onder de Godshuizen zyn 'er ook velen, die geen be- „ ter getuigenis geven voor de milddadigheid der Engel- „ schen. Anderen egter doen het wel degelyk. Met betrek- „ king tot de eersten, is de aanleiding tot derzelver stigting „ niet zelden aan by-oogmerken toe te schryven, welken „ bewyzen, dat ware edelmoedigheid niets tot den aanleg „ heeft toegebragt (†)....

„ Nog zoude men op de godsdienstige stigtingen der En- „ gelschen mogen aanmerken, dat het grootste gedeelte der „ in-

(*) Bl. 256.

(†) De Schryver brengt hiervan een voorbeeld by, dat wy overslaan, doch voegt 'er nevens, dat 'er veele Godshuizen zyn, „ die men moet aanmerken als onwraakbare getuigen van zulke „ gemoedsneigingen, welken uit eene bron van mildheid en „ Menschlievendheid voortvloeien."

„ ingeteekende penningen, *for the honour of the nation*, ge-
„ lyk men hier telkens hoort zeggen, dat is, ter eere van
„ de Natie, tot timmering van 't gebouw verspild worden.
„ Men moet een aanzienlyk huis hebben, welk de oogen
„ tot zig trekt; eene fraaie Kapel,... met alles wat daar
„ by behoort, enz.... Het onderhoud van zulk een ge-
„ bouw komt ook hoog te staan, en ik ben volkomen over-
„ tuigd, dat, onder meer andere stigtingen van dien aart,
„ het Gasthuis voor vondelingen, en dat ter inënting van
„ de Kinderpokjes, ten minsten, een derde meer van zulke
„ voorwerpen, waar voor zy opgeregt zyn, zouden kunnen
„ innemen, indien zy met minder pragt opgetrokken wa-
„ ren, en de dagelyksche herstelling niet zo veel kostede.

„ Uit al het gezegde volgt, dat een vreemdeling, die uit
„ deze stichtingen, een besluit, omtrent het weldadige in
„ der Engelschen karakter, wil opmaken, zig wagten moet,
„ van geen te overyld oordeel te vellen. Het is zeker, dat
„ deze Natie met hare mikddadigheid veel grooter vertoo-
„ ning maakt dan anderen; doch aan den anderen kant,
„ heeft zy ook meer geld en meer nationalen hoogmoed, en
„ tevens zoude men altoos met regt mogen vragen, of zy
„ niet in staat was, in dit opzigt, veel meer te doen. Een
„ Engelschman kent de waarde van 't geld byzonder wel,...
„ en begrypt met de Romeinen van JUVENALIS leeftyd, dat
„ het geld de maatstok is, naar welke de waardy van een
„ Mensch wordt afgemeten (*)."

De Schryver stelt vervolgens eenige Aanmerkingen voor, over de Invaliden-huizen te Greenwich en te Chelsea, betreffende zo de pracht dier gebouwen zelve, als het, in evenredigheid van de Britsche Zee- en Landmagt, geringe getal der geenen, welken uit die stigtingen onderhouden worden, en besluit dezelve, met deeze maar al te gegronde bedenking. „ Om de waarheid te zeggen, kunnen de grooten
„ der aarde, die het leven van den geringen en eenvouw-
„ digen, zo zeer in den kryg, ter bereiking hunner oog-
„ merken, blootstellen, ligtelyk zulk eene kleinigheid als
„ zodanige Godshuizen, by wyze van lokaas uit werpen,
„ op dat een verminkte of afgeleefde Soldaat, die niet on-
„ der de wapenen is omgekomen, hoop voeden moge, van
„ zyne dagen in rust te zullen eindigen (†)."

Met

(*) „ Quantum quisque suâ nummorum servat in arcâ,
„ Tantum habet & fidei."

Sat. III. *vs.* 143.

(†) Bl. 261.

Met lof spreekt de Schryver van „ de billykheid in handelwyze der Engelschen," zo in het gemeene leven, als van den geest van gelykheid, welke in de Engelsche wetten heerscht, „ en de ondervinding, zegt hy, bewyst, dat „ geld en aanzien in de vierschaar, schoon ook de klager „ arm zy, geheel niet te stade komen, maar dat in tegen„ deel de goede naam, die een beschuldigde in de Werelt „ heeft, zeer tot zyn voordeel strèkt, wanneer de klagte „ aan eenige twyffeling onderhevig is. Ik geloof, dat geen „ volk uit aangeboren gevoeligheid, meer toegeeflykheid je„ gens den zwakken, en meer medelyden jegens den onge„ lukkigen koestert, of zig vollediger naar de spreuk van „ SENECA: *res sacra miser est*, gedraagt (*)."

„ Dat de Engelschen vrymoedig in hun voorkomen zyn, „ eischt geen uitvoerig bewys (†).... In dit land, GOD „ zy geloofd! zyn niet alleen de gedagten, maar ook de „ tong, de pen en de drukpers, vry, en 't gevolg daarvan „ is, dat een Engelschman geen beweegreden heeft om „ den huichelaar te spelen.... Ik wil my geenzins als een „ voorspraak der misbruiken van de vryheid der drukpers „ inlaten... maar des niet te min, durf ik... gerustelyk „ staande houden, dat het misbruik, welk hier, nu en dan, „ zig inmengt, oneindig, door het nut wordt overtroffen. „ Het gantsche volk spant hier de vierschaar.... Ieder „ wordt gehoord en ieder heeft vryheid om zig te verdedi„ gen. Waren 'er onder alle Natien zulke herauten, wier „ luide stem in staat was om schaamte en vrees op te wek„ ken; ware de gemeene man overal zo gretig als hier, om „ openbare bladen te lezen, zo zouden losbandigheid, on„ derdrukking en bygeloof, uit vele streken, wel dra, by „ meerderheid van stemmen verbannen worden, en volke„ ren die lezen konden, en schryven durfden, zouden eer„ lang ophouden slaaven te zyn.... Men huichelt (§) noch „ over tafel, noch in de dagelyksche verkeering, noch in „ de gesprekken, over welke soort van onderwerpen die ook „ mogen lopen. Zelfs in 't stuk van den Godsdient, komt „ de Kwaker, de Herdooper, de Sociniaan, de Deïst, even „ onbeschroomd voor zyne gevoelens uit, als de regtzin„ nigste aanhanger der Bisschoplyke Kerk, of de strengste „ Presbyteriaan: en het zonderlingste is, dat deze zo on„ derscheiden denkende hoofden, elkander die vrymoedig„ heid

(*) Bl. 263. (†) Bl. 266.
(§) Te weeten, in Engeland.

„ heid niet kwalyk nemen. —— Hoe vreemd moet dit niet „ aan yveraars in andere landen voorkomen, die alles, zon- „ der eenige wereltkennis, door den bril hunner vooroor- „ deelen beschouwen!"

Volgens de Aanmerking des Schryvers (*), welke niemand zal betwisten, „behoort de moed mede tot het karakter der „ Engelschen, maar zy hebben dien met andere volkeren „ gemeen." Hy schynt, evenwel, te denken, dat zy, minder dan anderen, den dood vreezen. By deeze gelegenheid spreekt hy van den in Engeland zo menigvuldigen zelfmoord, en stelt, als de voornaamste oorzaak van denzelven, de aldaar gebruikelyke opvoeding, en de geringe vlyt, welke men aanwendt, om de kinderen tot het breidelen hunner driften te gewennen: terwyl, onder de Kwakers, die lucht en voedsel met de overige Engelschen gemeen hebben, maar eene andere richting in de opvoeding hunner kinderen volgen, de zelfmoord, zo niet ganschelyk ongehoord, ten minsten in den hoogsten graad zeldzaam is.

„ Men geeft voor, zegt de Heer WENDEBORN, dat treu- „ righeid en zwaarmoedigheid den bewoneren dezes Eilands „ zyn aangeboren: doch ik ben in geenen deele van dat ge- „ voelen. Allen zyn zy liefhebbers van 't vermaak, schoon „ ieder zig het zelve naar zyn eigen verbeelding, en dik- „ wyls in opvolging van de belagchelykste invallen, ver- „ schaft. Dit gaat zo verre, dat *a short life and a merry* „ *one*, dat is, een kort en vrolyk leven, een uitdrukking „ is die als een spreekwoord gebruikt wordt, en die zeer „ velen, tot hun groot nadeel, in praktyk brengen (†)."

„ In de Engelsche gezelschappen heerscht zo veel vreugd „ en levendigheid, als in die van eenig ander volk; en tot „ myn groot genoegen, heb ik dat styve, die laffe boertery, „ die gemaakte geestigheid, die zugt tot twistredenen, „ waarmede men elders zo zeer geplaagd wordt, daar niet „ gevonden.... Onderwyl gebeurt het meermaals, zelfs in „ talryke gezelschappen, dat 'er op eens, na veel praatens „ en boertens, een stilzwygen volgt, welk eenige minuten „ aanhoudt, en alle de tronien in een ernstige plooi brengt. „ Dit is een zaak, die den Engelschen byzonder eigen is, „ en zy zyn zelven daarvan zo wel bewust, dat zy zulk „ eene Pause jokkende *an english conversation*, een Engelsch „ gesprek, noemen (§).... Spreekt een Engelschman wei- „ ni-

(*) Bl. 268. (†) Bl. 278.

(§) Bl. 280. De Schryver laat hierop volgen, dat de styfheid der

,, niger, in vergoeding, geeft hy ons in tien woorden meer ,, gezond verstand, dan een ander dikwerf in honderd. Verzekert hy my, met een enkel woord en het drukken van ,, myn hand, dat hy myn vriend is, ik vertrouw sterker ,, op dat enkelde woord, dan op honderd ellendige en niets ,, betekenende pligtpleegingen (*)."

,, Men zegt, van de Engelschen, dat zy voor zig zelven denken; en dien lof kan hun in der daad ook niemand betwisten. Men treft hier... ook wel Menschen ,, aan, die anderen voor zig laten denken, doch derzelver ,, getal is... niet groot: en schoon sommigen de geloofsbelydenis van 't Hof in alle punten blindelings nabauwen, om dat zy jaargelden en andere voordeelen genieten...; geloof ik egter, dat 'er onder de zodanigen niet ,, veel

der Noordsche Volken, en de snapachtigheid der Franschen, den Engelschen vreemd en wonderlyk voorkomen. Dit zy zo. Maar hy voegt 'er by, dat HUGO DE GROOT, in het Jaar 1613, veel van zyne achting in Engeland verloor, ,, doordien hy meer sprak dan ,, de lieden hier verkozen te hooren. ABBOT, Aartsbisschop van ,, Kantelberg, zegt van hem, dat hy een snapper was, en bevestigt het oordeel van zyn' Koning', welken men toch het recht ,, van iemand, wegens pedantery uit te lagchen, niet weigeren ,, kon, dat DE GROOT een schoolvos was, die veel woorden gebruikte, maar weinig oordeel toonde." —— Het verwondert ons eenigzins, dat de kundige Vertaaler onzen grooten landgenoot niet verdedigd hebbe, tegen deeze raauwe beschuldigingen, en niet minder, dat de Heer WENDEBORN ze bybrenge, zonder eenige mispryzing, ja eerder met eene soort van goedkeuringe. —— Of DE GROOT een man van oordeel ware, mag ieder beslissen, welke in staat is om deszelfs Werken te verstaan. Wat ook de nyd en kwaadaartigheid eenen SALMASIUS en anderen hebben doen schryven, die Werken zullen altoos in eere blyven, zo lang waare geleerdheid en schrander verstand eenige achting behouden. —— Koning JACOB DE I was een der grootste pedanten van zynen tyd, en dus geheel niet bevoegd, om anderen pedantery te last te leggen, of hen daarom uit te lachen, ten ware men den regel Joh. VIII. 7. wilde vernietigen. —— GEORGE ABBOT was een driftig tegenstander der gevoelens van ARMINIUS, en bezet met vooroordeelen tegen allen, welken dezelve begunstigden. Zie BRANDT's *Leven van* HUIG DE GROOT, bl. 49, 50. M. LE VASSOR, *Histoire de* LOUIS XIII, T. I, p. 212, 219, 747. T. II, p. 751. T. III, p. 298. Dit zy genoeg, raakende een onderwerp, waartoe wy hier ons niet verder kunnen inlaaten.

(*) Bl. 282.

„ veel zyn, wier eenvouwdigheid verre genoeg gaat, om
„ de taal die zy voeren, en de grondregels naar welke zy
„ leven, voor waar en goed aan te nemen. Zy, die door
„ een yverige verdediging van de vryheid, het Hof in de
„ noodzaak gebragt hebben, om hen met gunsten op zyne
„ zyde te trekken, zyn even zo weinig regtschapen be-
„ keerlingen, als Joden, die zig, op hoop van telkens
„ nieuwe pillegiften te verzamelen, op onderscheiden plaat-
„ zen laten doopen (*).... Voor 't overige is men over-
„ tuigd, dat een Mensch, die in aanzien staat en kostbare
„ of zonderlinge klederen draagt, even zo wel een Mensch
„ is als een ander (†). De aanzienlykste Engelschman is
„ overtuigd, dat zyne landsgenoten zo vry zyn, zo wel
„ gezond verstand bezitten, en zo wel hun denkend ver-
„ mogen kunnen oeffenen, als hy zelve... Een Lord CLI-
„ VE, die Mogols en Nabobs voor zig zag nederbukken,
„ en als een Despoot in 't Oosten regeerde, is in England
„ niet meer dan een ander Engelschman, enz. (§)."

De Schryver oordeelt (‡), dat de Hollanders in werkzaamheid de Engelschen overtreffen, en merkt aan, dat
„ geen soort van Menschen zo zeer op Vier- en Feestdagen
„ gezet is, als de Engelsche handwerkslieden en derzelver
„ knegten. Ik geloof, zegt hy, dat men hier veel ge-
„ maklyker willekeurige wetten zoude kunnen invoeren,
„ dan inbreuk maken op de gewoonte van 't gemeen, te
„ Londen en ook op andere plaatzen van England, om,
„ ter gelegenheid der drie hooge Jaarfeesten, telkens agt
„ dagen lang in ledigheid, dronkenschap en baldadighe-
„ den, door te brengen."

Van den heerschenden dobbelgeest, en buitenspoorige weddenschappen der Engelschen, spreekt de Schryver naar verdienste. Van de laatste brengt hy een paar voorbeelden by, van welke wy één tot een staaltje zullen aanhaalen.
„ Daar viel iemand in de Theems. Onder de genen, die
„ aan den Oever stonden, heerschten onderscheiden ge-
„ dagten, over de waarschynlykheid, dat de Man zig zoude
„ redden of verdrinken, en straks ging men aan 't wed-
„ den. Zeker win ik, zegt 'er een, hy begint reeds te
„ zinken. Op 't zelfde oogenblik steekt een derde met
„ een boot af, om den ongelukkigen te redden. Houd
„ daar! roept de ander hem vol yvers na, dat is niet
„ bil-

(*) Bl. 283. (†) Bl. 284.
(§) Bl. 285. (‡) Ald. enz.

„ billyk, zo doende, moet ik myn weddenfchap wel ver-
„ liezen (*).”

Nieuwsgierigheid en ligtgeloovigheid, met onrustigheid van aart, worden mede geteld onder de charactertrekken der Engelfchen. De Schryver erkent, dat zy deeze met de Franfchen gemeen hebben, maar voegt 'er by, dat zy, by de laatften „ meer voortfpruiten uit derzelver lugtigen
„ en ligtzinnigen aart, dan uit inwendige ontevredenheid
„ en een onvergenoegd hart, gelyk het geval doorgaans
„ is onder de Engelfchen (†).” Wy kunnen hem, in zyne Aanmerkingen over dit onderwerp, niet volgen, daar wy in het tegenwoordige bericht reeds merkelyk buiten onze gewoone paalen zyn getreden.

Eene byzonderheid, nogthans, in het Engelfche character, is van te veel aanbelang, om ftilzwygende voorbygegaan te worden. „In geen land zyn armoede en ou-
„ derdom meer veragt dan hier. Jong en arm te wezen
„ kan nog door den beugel, dewyl de mogelykheid van
„ ryk te worden overblyft: maar de ouderdom, fchoon
„ ook van rykdom verzeld, is nimmer voor kleinagting be-
„ veiligd. Nadien de verzadiging der begeerte, om naar
„ den hedendaagfchen trant te leven en mede te kunnen
„ doen, 't welk hier wegens de duurte zo kostbaar aan-
„ komt, overal, en inzonderheid in England, door den
„ grooten hoop voor het hoofdoogmerk van 's Menfchen
„ beftaan gehouden, en de drift daartoe vroegtydig genoeg
„ door aanpryzing en voorbeeld gekweekt wordt, agt zig
„ de aankomende jeugd ten vollen beregtigd, om de oude
„ lieden, wier grooter of kleiner vermogen zy hopen te
„ erven, een goede reis te wenfchen naar de andere we-
„ relt. Men kan niet ontkennen, dat het zelfde in andere
„ landen ook dikwyls genoeg is op te merken; doch in
„ England heeft het by uitftek plaats, en wel inzonder-
„ heid onder den middenftand, by welken men het elders
„ zo doorgaans niet ontwaar wordt.... De jonge lieden
„ van twintig tot agt en twintig jaren, zo van de eene
„ als de andere kunne, geven in England den toon in de
„ zogenaamde vrolyke en fatzoenlyke gezelfchappen. De
„ Moeders, en vooral de Vaders, laten zig door hunne
„ aankomende kinderen regeren, en men zoude denken,
„ dat velen overtuigd zyn, dat het in der daad hunne
„ zaak is, de jonge lieden niet tegen te fpreken, terwyl
„ de-

(*) Bl. 289. (†) Bl. 290.

„ dezen ook zeer gereed zyn, om den ouden, niet alleen
„ te beduiden, maar zelfs openlyk in 't aangezigt te zeg-
„ gen, dat de tyden thans veel verlichter geworden zyn,
„ en dat het hun beter ſtaat ſtil te zwygen, dan in den
„ toon van grommende betweters te ſpreken (*).”

De Schryver beſteedt vervolgens nog eenige bladzyden aan het character der Engelſche Vrouwen: doch hierin zullen wy hem niet volgen.

Drukfeilen zyn bykans onvermydelyk in Werken van eenige uitgeſtrektheid. Met de onaangenaame taak van dezelve op te zoeken, zullen wy ons niet bezig houden. Indien het Werk, gelyk het wel verdient, tot eenen tweeden Druk kome, mogten de volgende wel verbeterd worden. In het *Berigt des Vertalers*, bl. XII. reg. 7 ſtaat *vooroordeelen*, in plaatze van *voordeelen*, reg. 26 *ſluikswyze* voor *ſtukswyze*. Iſte Deel, bl. 17, reg. 17, *zonder* voor *onder*, bl. 118, reg. 15, 16 voor 1600. bl. 139, reg. 25, *gehouden* voor *geſchonden*. IIde Deel, bl. 25, reg. 23, *Jacob den Eerſten* voor *Jacob den Tweeden*. —— Met deeze aanwyzinge vertrouwen wy den waarlyk kundigen Vertaaler, welke dit Werk op verſcheidene plaatzen met zeer gepaste aanmerkingen verrykt heeft, geenen ondienst te zullen doen. —— Wy hebben de plaatzen niet aangetekend; maar meer dan eens is ons voorgekomen *vrieg*, als de onvolmaakt voorleden tyd van *vraagen*. Regelmaatig zoude dit moeten zyn *vraagde*. Zie HUYDECOPER'S *Proeve van Taal- en Dichtkunde*, bl. 264 enz. De Heer LELYVELD, in zyne Uitgaave van dat uitmuntende Werk, Iſte Deel, bl. 181, is ruim zo veel voor *vroeg*: maar *vrieg* of *vriech*, ſchoon het eene enkele maal voorkome, zal door geenen Taalkenner, naar onze gedachten, goedgekeurd worden.

Met verlangen zien wy de volgende Deelen van dit Werk, het beste, dat wy in onze Taale over Engeland bezitten, te gemoet.

(*) Bl. 294, enz.

Ver-

Vervolg op M. N. CHOMEL, *Algemeen*, *Huishoudelyk*, *Natuur-*, *Zedekundig- en Kunst-Woordenboek*, *door* J. A. DE CHALMOT. *Verrykt met Kunstplaaten. Tiende Stuk. Te Campen by* J. A. de Chalmot, *en te Amsterdam by* J. Yntema, 1790. *In groot quarto.*

Maar al te dikwerf beantwoorden veele Boeken niet aan hunne beloovende Tytels; dan zulks heeft, naar uitwyzen der voorige Stukken, in dit Woordenboek geen plaats, en het thans afgegeeven Stuk verleent hiervan op nieuw overvloedige bewyzen; daar het, zig over 't algemeen uitbreidende, bovenal den Liefhebberen van Natuur- en Zedekunde, mitsgaders den beoefenaaren van Kunsten, eene menigte van leerzaame Artykelen aan de hand geeft. De Godsdienst, zo in 't bespiegelende als betragtende, komt hier meermaals in aanmerking. Onze Hemelsche Leermeester *Jesus Christus*, en de voornaame inhoud zyner Leere, wordt 'er beknoptlyk afgeschetst; men ontmoet 'er eene geleidlyke ontvouwing der verschillende denkbeelden over de *Godlyke Ingeeving*, waar door de Heilige Schryvers geleid werden; de haatlyke *Inquisitie*, die het vrye onderzoek van den Godsdienst tragt te verbannen, wordt 'er naar verdienste afgemaald; eene menigte van *Geestlyke Ordens* vindt men naauwkeurig beschreeven, en even zo ook gewag gemaakt van byzondere *Genootschappen*, die of den Godsdienst op zig zelve bedoelen, of Godsdienstige en Staatkundige inzigten tevens beoogen, waaronder de zo veel gerugtsmaakende *Illuminaaten* eene voornaame plaats bekleeden. Men maalt ons in verscheiden Artykelen het aanvallige veeler Deugden, en 't afschuwelyke veeler Ondeugden, waaronder eene oordeelkundige ontvouwing van de *Ingetogenheid* en *Inschiklykheid*. Voor hun wier aandagt meest valt op het Regtsgeleerde en Staatkundige is hier een groote voorraad, waarvan 't genoeg zy de Artykels, *Impuniteit*, *Inkoomsten*, *Instituten*, *Interim*, *Kamergericht* en *Kampregt* te noemen. Nog grooter aantal van Artykelen leveren ons de drie Ryken der Natuurlyke Historie, benevens de beschouwende en proefondervindelyke Natuurkunde; mitsgaders de Hemelloop-, Tydreken- en Geschiedkunde, waarby ook die der Wysgeeren, in haare verschillende takken, overvloedig voorkomen, als mede die der Genees- en Heelkunde. In 't stuk van den Koophandel vestigen, onder anderen, de Artykels *Interest*, *Kaaperyen*, en *Koophandel* des Leezers oplettendheid; gelyk die

die van *Illumineerkunst* en *Intervallen in de Muzyk* het oog der Illuministen en Muzykanten tot zig trekken. —— Dus vinden, in de gemelde en veele andere opzigten, leergierige Leezers een aantal van Artykelen, die onder hunne nasſpeuring vallen, en waaromtrent zy hier voldoening kunnen erlangen. Tot een byzonder ſtaal uit veelen deezer diene een aanmerkelyk gedeelte uit het Artykel KANAAL. Na eene voorafgaande melding van 't gebruik deezes woords, ter aanduidinge van *Zeeëngten*, die anders ook wel den naam van *Straaten* voeren; mitsgaders van zulke doorſnydingen in de Steden, die men gewoonlyk *Gragten* of *Burgwallen* noemt, met eenige aanmerkingen over dezelven; brengt men ons nog het volgende onder het oog.

„ Eindelyk geeft men den naam van *Kanaal* aan de gegraaven vaarten, dienende enkel om den koophandel en ſcheepvaart tusſchen de eene plaats en de andere, of ook ſomtyds om den afloop van water uit laage en moerasſige landen, te begunſtigen. Beide ſoorten zyn in ons Vaderland in een ruim aantal, en men vindt die ook in veele andere gewesten, zelvs in *Spanjen* en *Rusland*, waar van ſommigen met ongelooflyke kosten en arbeid zyn vervaardigd, zo ter oirzaake van derzelver uitgeſtrektheid, als van de rotsachtige en heuvelige gronden, welke tot dat einde doorgraaven moeten worden. Intusſchen is 'er misſchien nog nergens een *Kanaal* van dien aart geopend, of het is in ſtaat om binnen weinige jaaren de verbaazende kosten weder goed te maaken, welke daar aan beſteed zyn. Om nopens die van afgelegen landen, welke onze inlandſche *Kanaalen* in meest alle opzichten oneindig overtreffen, eenig denkbeeld te geeven, zullen wy van drie of vier derzelven een kort bericht mededeelen.

„ Een der grootſte, kostbaarſte en edelſte werkſtukken van dit ſoort, is het zogenaamde *Kanaal van Languedoc*, in *Frankryk*, waarvan het eerſte ontwerp gevormd wierdt, door RIQUET, Heer van *Bonrepas*, zynde een man geweest van verheven verſtand, en uitmuntend bedreeven in de weetenſchappen, welke nodig zyn tot zodaanige onderneeming. Dit *Kanaal* is beſtemd om de gemeenſchap te openen, tusſchen de *Middellandſche Zee* en den *Oceaan*. Hy boodt zyn ontwerp LODEWYK XIV, en deszelvs Minister COLBERT, aan, die het met hunne goedkeuring vereerden; dan de grootheid dier onderneeming, de kostbaarheid der uitvoeringe, en de vrees voor de uitkomst, zouden genoegzaame beletzels geweest zyn om nimmer daar aan te zyn begonnen, indien

RI-

RIQUET, door edele zugt voor zyn vaderland gedreeven, niet grootmoedig verklaard had, dat hy alle voorafgaande kosten zou dragen, welke vereischt wierden om den eersten loop van de wateren te bezorgen, en de mogelykheid der onderneeming aan te toonen.

„ Dit werk begon dan in October 1665, en het begin was voorspoedig. De Regeering moedigde het vervolgens aan, gelyk ook de Staaten van *Languedoc*. Niet minder dan twaalf duizend mannen werkten 'er aan; en in het jaar 1680, toen de Heer RIQUET stierf, was de haven van *Cette*, daar het *Kanaal* met de *Middellandsche Zee* zich vereenigt, en dus ook de onmeetelyke en verbaazende werken te *Saint Ferrial*, te *Narouse*, *Repudre*, *Malpas*, enz. reeds geheel voltooid. Drie mylen schooten 'er nog over, om het geheel en al tot stand te brengen, en dit geschiedde vervolgens onder het opzicht der twee zoons van den overleeden RIQUET. Den 15 Maart 1681 werdt dit *Kanaal* voor 't eerst bevaaren; zynde 122446 *toises* of 61223 van onze roeden lang, van den mond by het meir van *Thau* af, tot aan de sluis van *Toulouse*. Het zelve heeft 101 kommen, die 62 sluizen maaken, is byna overal 60 voeten breed aan de oppervlakte van het water, en 32 voeten aan den grond, hebbende doorgaans de diepte van ten minsten 6 voeten, en dus diepte genoeg voor barken, die 200,000 ponden, of 100 tonnen gewigts voeren.

„ Het maaken van dit *Kanaal* heeft zeventien en een halve millioen *Livres* gekost, maakende naar de tegenwoordige waarde van het geld, drie- en- dertig millioenen Fransche *Livres*, of ruim 160 tonnen gouds, Hollandsch geld, en het onderhoud kost jaarlyksch honderd duizend Fransche kroonen, of omtrent honderd veertig duizend guldens. Dan het brengt wederom eens zo veel op, 't welk een uitmuntend bewys oplevert, van deszelvs overgroote nuttigheid voor den handel, die daar door zeer uitgebreid geworden is. —— Om hier van eenig denkbeeld te geeven, kan men zeker stellen, dat twee mannen in staat zyn langs zodaanig *Kanaal* een vaartuig voort te stuuwen, waarin een gewicht van 300000 ponden aan koopgoederen gelaaden is. Een wagen daar tegen, met zes paarden bespannen, en van twee Voerlieden verzeld, kan maar 2000, of ten hoogsten 3000 ponden voeren, invoegen zulk een vaartuig den arbeid van 200 mannen en 600 paarden

uitwint, welke anders, door verbaazende onkosten, de vervoerd wordende koopmanschappen zeer bezwaaren.

„ De goede uitslag deezer onderneeming, wakkerde verscheiden andere Natiën aan, om ook dergelyke *Kanaalen* te doen graaven. In geen land van *Europa* zyn dezelve tegenwoordig zo verbaazend als in *Engeland*, hoewel het tot over de helft van deeze eeuw aanliep, eer men zich daar op begon toe te leggen. Van dien tyd af, tot op het einde van het jaar 1788, telde men in dat Ryk niet minder dan twaalf groote gegraven *Kanaalen*, of vaarten, alle zedert de laatste vyftig jaaren voltooid, waar van sommigen geheel op kosten van particuliere persoonen ondernomen wierden, en die, met elkander, eene ruimte van ruim 540 Engelsche mylen doorloopen. De vaart langs dezelven geeft aan meer dan 1500 menschen de kost, en men schryft den tegenwoordigen bloei der Engelsche Fabryken en Manufactuuren, grootendeels aan deeze pryswaardige onderneemingen toe. De Hertog van BRIDGEWATER was een der eerste particulieren, die zulks in het jaar 1579, ondernam, laatende in een' ouderdom van slegts een en twintig jaaren, wanneer menschen van zynen rang en vermogen, gemeenlyk alleen driftig zyn om allerlei vermaaken na te jaagen, een werk aanleggen, 't welk de grootste Monarch zou eere aandoen, en zelvs de oude *Romeinen* waardig is. De kunstige vloed, op zyne kosten gegraaven, vereenigt niet alleen de twee bloeijende koopsteden *Manchester* en *Leverpool*, maar eene tak van dezelve gaat ook een zeer aanmerkelyke weg onder eenen berg, ten einde de daar toe bestemde vaartuigen tot in het hart der steenkool-mynen kunnen doordringen, ten einde met de minste kosten hunne laading van die brandstoffe te ontvangen, waar mede zy de evengenoemde steden, als ook verscheidene anderen, benevens de geheele omliggende landstreek, voorzien. Het *Hoofd-Kanaal* zelve loopt nu eens door uitgeholde rotsen, dan weder in bogten onder de aarde, invoege men, op zekere plaats, een geheele onderaardsche scheepvaart van drie *Engelsche* mylen lengte afleggen moet, behalven nog zes andere mylen, die in verschillende zytakken voortloopen; waarna deeze onderaardsche vaart weder met een lucht-scheepvaart afwisselt. Dit verwonderenswaardig *Kanaal*, waar van het graaven alleen vyf tonnen gouds gekost heeft, gaat namentlyk, door middel van groote boogen, ter hoogte van byna zes-

tig

tig voeten, dwars over de rivier *Irwel*, zo dat men somtyds de zeer zonderlinge vertooning aanschouwd, van een schip beneden in de rivier te zien zeilen, en een ander dat juist boven het zelve, als 't ware, in de lucht voortzeilt.

„ Niet minder opmerkelyk is het nieuwe *Kanaal*, dat eerst in de maand *October* 1783 in *Engeland* wierd begonnen, en in 't jaar 1789 reeds voltooid geworden is, ten einde de rivieren de *Thames* en *Severn* met elkander te vereenigen. Schoon tot deeze vereeniging, uit hoofde van een voorgaand daar omstreeks aangelegd *Kanaal*, de grond voor slegts 30 mylen behoefde doorgegraven te worden, ontmoette men daar by nogthands eene zeer groote hinderpaal in de zogenaamde *Sapertons-berg*, welke men geheel heeft moeten onder doorgraven, en de opening bekluizen. Deeze kluis beslaat eene lengte van twee en drie achtste Engelsche mylen, of 3860 Engelsche roeden, en is vyftien voeten hoog en breed. De diepte van de oppervlakte des lands, tot op den bodem van deeze kluis, is aan sommige plaatzen 345 voeten. Van het ééne einde tot het andere, staan telkens, op den afstand van dertig roeden, stylen, tusschen welke de openingen gemaakt zyn, om licht en lucht te scheppen. Deeze gewelfde vaart loopt voor het grootste gedeelte onder een zwaar bosch henen, en over 't geheel heeft men daarin zestig verlaten, of waterschuttingen, moeten aanbrengen.

„ De binnenlandsche scheepvaart, dus éénmaal in *Engeland* begonnen, heeft zich thands zodaanig in dat Ryk uitgebreid, dat 'er nauwlyks een stad van eenige neering of koophandel is, 't welk geen gegraaven *Kanaal* tot aan de naast by gelegen zeehaven kan aanwyzen. En dewyl men daar weinige vlakke gronden heeft, en ook de grond daarenboven meerendeels rotsachtig is, kan men ligt begrypen, dat zodaanige werken 'er oneindig meer moeten kosten, en veel bezwaarlyker uit te voeren zyn, dan in de effen en zeer laage grond van ons Vaderland. Dan de voordeelen, die deeze *Kanaalen* voor den koophandel opbrengen, zyn byna onberekenbaar: want, in plaats van het byna onnoemlyk getal paarden en vragtwagens, die men, nog geen halve eeuw geleden, de groote wegen van dat eiland zag bedekken, ten einde de Fabriekgoederen en andere voortbrengzelen, van de ééne stad naar de andere, of naar de zeehavens te vervoeren, om aldaar naar buiten 's lands ingescheept te worden, wordt nu al dat werk, met geringe kosten, zeer gemaklyk verricht door kleine vaartuigen, en de weinige manschappen, die tot voortstuuring van dezelve vereischt worden.

Iedere vreemdeling, die dat eiland bezoekt, en eenig belang ſtelt om de merkwaardigheden van natuur en kunst te beſchouwen, zal zelden nalaaten, om vooral het *Kanaal* des Hertogs van *Bridgewater*, hoewel meer dan 160 Engelſche mylen van *Londen* afgelegen, te bezichtigen.

„ *Engeland* is het niet alleen, maar ook *Schotland*, 't welk op zulk een *Kanaal*, dat men ten deele een *Lucht-Kanaal* zou mogen noemen, kan roemen. Men heeft daar in het jaar 1789 de groote werken tot verbetering der vaart op de rivieren *Forth* en *Clyde* voltooid, waar door eerlang de binnenlandſche vaart van zee tot zee, of uit de *Noordzee* tot in de *Atlantiſche*, zal geopend zyn. De groote waterleiding, welke men tot dat einde heeft moeten vervaardigen, voert een ruim *Kanaal*, of kunst-rivier over eene diepe valei heenen, langs welke men ſchepen van genoegzaame grootte om naar alle werelddeelen te zeilen, bykans zeventig voeten hoog in de lucht, boven den aanſchouwer die beneden ſtaat, ziet heenen vaaren. Deeze waterleidende brug, op welke het *Kanaal* voortloopt, en die meer dan 400 voeten lang is, rust ſlegts op vier boogen, en maakt in de daad eene zeer romaneske vertooning. Daarenboven heeft men, in de tusſchenwydte van een halve myl, van een plaats *Stockingfield* geheeten, digt by *Glasgow*, tot aan de rivier *Kelwin*, niet minder dan drie zulke waterleidende bruggen, die egter veel kleiner zyn, benevens vyf dammen of opſtoppingen, en even zo veele ruime waterkommen, als ook een droog dok om de vaartuigen te kielhaalen. —— De geheele lengte van dit *Kanaal* is 37 en een halve *Engelſche* myl. Dit *Kanaal* dient, om, by het vervoeren van goederen, uit *Leverpool*, *Dublin* en andere havens van het *Verkeerde* of *St. Georges Kanaal*, naar de *Noord-* en *Oost-zee*, als mede naar ontelbaare plaatzen aan de oostkust van *Engeland* en *Schotland*, een weg van ruim 800 mylen ter zee, uit te winnen.

„ *Spanjen* heeft mede zyn *Kanaal* van *Murcia*, dat thands door een groot aantal ſchepen, tot gerief van den binnen- en buitenlandſchen koophandel, bevaaren wordt. *Italiën* heeft het in 1789 voltooide *Kanaal* van *Faënza*. *Zweeden* zyn mislukt *Kanaal* van *Trolhætta*, om het welk te vervaardigen, men met onnoemlyke kosten verſcheiden dyken, dammen en ſluizen gelegd, rotſige eilanden doorboord of weggenomen, en een ſteenen dyk dwars over eene aanzienlyke rivier moest gelegd worden; ten einde

het

het water tot de hoogte van meer dan 34 voeten te brengen. Dit werk, onder GUSTAVUS VASA reeds ontworpen, en waaraan meest alle zyne opvolgers hadden laaten arbeiden, is, uit gebrek aan goede maatregelen, geenzins naar verwagting uitgevallen. Men kan een vry uitvoerig verslag daar van vinden in COXE, *Beschouwing der Maatschappy en Zeden in Polen, enz.* Zesde Deel, *Brief* 88.

„ Doch van alle soortgelyke *Kanaalen* is 'er geen, dat, over 't algemeen meer nuttigheid aanbrengt, dan het *Holsteinsche*, begonnen in het jaar 1777, en voltooid in het jaar 1784. Het zelve dient om de *Oost*- met de *Noordzee* te vereenigen, en voor schepen, van allerlei Natiën, een veilige binnenlandsche vaart naar de eerstgenoemde zee te openen. Dit *Kanaal* neemt zyn aanvang omtrent een uur gaans benoorden *Kiel*, van waar de afstand, tot aan de laatste sluis te *Rendsburg*, negen uuren gaans bedraagt; dan, daar de rivier de *Eyder* nog omtrent twee en een half uur boven *Rendsburg* bevaarbaar is, en alleen op sommige plaatzen behoefde uitgediept te worden, heeft men de vereischte doorgraaving slegts van zeven uuren gaans behoeven te maaken.

„ Ter plaatze waar de doorgegraaven grond het hoogste is, was dezelve, regtstandig gemeeten, 25 voeten en 6 duimen hooger dan de *Oostzee*, en 23 voeten hooger dan de Oceaan. Hier moest dienvolgens den grond ter diepte van 50 voeten worden weg gegraven, en zes sluizen zyn toereikende bevonden, om de schepen op en af te laaten. De breedte van de doorgraving is 100 voeten aan de oppervlakte van 't *Kanaal*, en 54 in de bedding; de sluizen zyn alle 27 voeten wyd, en 100 lang, de minste diepte van het water is 10 voeten. Koopvaardyschepen van 120 tonnen kunnen derhalven dit *Kanaal* ten allen tyden bevaaren, 't welk, by aanbesteeding, ruim twee millioenen *Hollandsche* guldens gekost heeft.

„ De uitneemende nuttigheid van deeze onderneeming zal een ieder die slegts de kaart van *Denemarken* inziet, aanstonds onder 't oog vallen. Te vooren moesten de kleinste vaartuigen, welke uit de *Noordzee* naar de *Oostzee*, of uit de laatste naar de *Noordzee*, zeilden, de geheele uithoek van *Jutland*, vervolgens door het *Schagerrak* en de *Zond*, of één der *belten*, waar by dezelven, behalven de overige gevaaren, veel kans liepen om door tegenwinden lang te worden opgehouden, om te stevenen. Zy vermyden thands de aanmerkelyke scheepvaart van ruim drie

graaden regt noordelyk, opwaards, en wederom twee en een halve graad naar het Zuid-oosten, waar door haar een ongelooflyk voordeel toegebracht wordt. Intusschen zullen de kleine lasten, welke de Schippers voor deeze veilige doorvaart moeten opbrengen, de daar toe besteede kosten wel dra wederom goed maaken; want deeze scheepvaart wakkert aan van jaar tot jaar, gelyk uit de volgende tafel blykt:

„ In 't jaar 1784 voeren door het *Holsteins Kan.*						77	schep.
1785.	.	.	.	.	.	453	——
1786.	.	.	.	.	.	400	——
1787.	vreemde	120,	inl.	429,	sam.	549	——
1788.	——	127	—	437	——	564	——
1789.	——	238	—	672	——	910	——

„ Wy zien uit dit bericht, waar wy nog een menigte van andere voorbeelden voegen konden, dat alle beschaafde Natiën zich hoe langer hoe meer toeleggen op de uitbreiding en vermeerdering van hunnen Koophandel en Scheepvaart, en derzelver Regeeringen daar toe geene kosten, geene vlyt, noch moeite, ontzien. In *Nederland*, daar tegen, neemt dezelve van dag tot dag af: men vormt daar geene ontwerpen om die beide eenigste takken van 's Lands bestaan te begunstigen. Onze Natie, weleer de nyverste, de onderneemendste van allen, wordt daar in hoe langer hoe flaauwmoediger; en wat zal toch eindelyk van het Vaderland worden, indien andere Volken haar in vlyt de loef afsteeken, en 'er geene kragtdaadige middelen beraamd worden, om deszelvs kwynende koophandel en scheepvaart wederom in derzelver ouden bloei en uitgedoofden luister te herstellen."

De Geschiedenis van Rome; een Leesboek voor Kinderen van 7 tot 15 Jaaren, door H. M. F. EBELING, *Hoogleeraar te Halberstad. Naar het Hoogduitsch. Eerste en Tweede Deel. Met Plaaten. 's Gravenhage by* I. van Cleef, 1789. *Behalven het Voorbericht, 715 bladz. In Duodecimo.*

In dit Geschrift vertelt de Hoogleeraar *Ebeling* de Romeinsche Geschiedenis, welke in het tweede Deel gebragt wordt tot aan de Regeering van *Augustus*, op een gemeenzaamen trant, die voor de Jeugd vatbaar, en tevens gevallig is. Men oordeele over deeze zyne manier van vertellen, uit de volgende opgave van het character van *Marius*, en de beschryving zyner Krygsverrigtingen tegen de in *Italie* vallende *Celten*.

„ Ma-

„ *Marius*, (dus vangt hy aan,) was wel niet meer dan een arme Boerenzoon, werd Soldaat, en gedroeg als Soldaat zich overal zoo goed, dat hy fpoedig Hoofdman, daarna Overfte, ja ten laatften verfcheidemaalen Burgemeester in *Rome*, en nog meermaalen de opperfte Veldheer der *Romeinen* werd.

„ Hy was groot en fterk van ligchaam. Ging het op een houwen, zoo ging hy driest op den vyand los, hieuw fluks om zich heen, en wie hem flechts in den weg kwam, dien ftortte hy ook ter aarde. Dat hy zelf ook houwen bekwam, en zwaar gewond werd, dat fcheelde hem byna altoos niets. Hy bleef by het houwen, al bloedde hy reeds zelf, zo veel hy konde; en daarby was hem anders ook al het zelfde. Had hy vleesch, zo at hy het, en had hy wyn of bier, zoo dronk hy het. Ontbrak het hem echter aan vleesch, aan bier en aan wyn, nu, dan at hy brood en dronk water, en dat at en dronk hy zonder morren; en fmaakte hem wonderlyk goed. Was 'er intusfchen ook geen brood meer in het Leger, nu, dan hongerde hy, en was vergenoegd daarby. Ontbrak het hem ook aan rein water, zoo dronk hy zonder fchroom uit putten die moerasfig waren; en gaf ook daar niets om, of hy in ftorm, in regen en in fneeuw, in huizen en tenten, of onder den vryen hemel, flaapen moest. Was de vyand naby hem, dan fliep hy in het geheel niet; en moest men ylend op den vyand los gaan, zoo bleef hy zekerlyk niet te rug. Hy liep, gelyk de beste *kaerel* loopen kan, en zeide nooit dat hy moede was. Had hy reeds ook nog zoo veel moeten gaan, en zoude 'er nu rondom het leger een graft opgeworpen worden, zoo was hy met zyn fchop tot het graaven fchier altoos nog eer dan anderen gereed, en arbeidde en groef veel vlytiger dan anderen. In het kort, hy was een Soldaat, gelyk veel duizend anderen niet zyn. Hy geviel alzoo den *Romeinen*, ja hy geviel hun dermaaten, dat zy hem tot Bevelhebber maakten, wyl zy werkelyk geen dapperder Mensch daartoe vinden konden.

„ *Marius* intusfchen was, gelyk reeds gezegd is, flechts een Gemeenmans Zoon. De luiden in *Rome* maaken hém echter tot hunnen Burgemeester en tot Veldheer. Dat verdriet nu den voornameren geweldig, dat zy, gelyk zy meenen, onder het bevel van een zoo flechten geringen karel ftaan moeten; en dit geeft dan de eerfte gelegentheid tot veel twist en bloedvergieten.

„ Want *Marius* ziet 'er niet flechts grimmig uit, maar hy is inderdaad ook grimmig genoeg, wanneer hem iemand iets te na komt. Hy kan ook in het algemeen van geen Mensch iets lyden, en wie hem te na komt, aan dien zoekt hy zeker ook zich te wreeken. Hy wordt alzoo bitterer en boos op de voornaamere in *Rome*, fcheldt zoo veel hy kan op hen; geeft den armen altoos gelyk, wanneer zy over de voornaameren klaagen, en zoekt hen tegen de voornaameren altoos meer en meer recht boos te maaken." —— Dit had, bovenal, toen *Marius*, door herhaalde gelukkige Veldtogten, die zynen roem vermeerderden, waardoor

hy zich nog al meer liet inbeelden, het welk den voornaamsten steeds meerder ergerden, eerlang hevige onlusten in 't Romeinsche Gemeenebest ten gevolge. Onze Autheur geeft hiervan een uitvoerig verslag; doch, daar deszelfs melding te veel plaats zou beslaan, bepaalen wy ons tot de bovenaangeduide beschryving van 's Mans Krygsverrigtingen tegen de *Celten*.

„ 'Er kwamen, naamlyk, in dien vroeger tyd, veele honderd duizenden *Duitschers* en *Franschen*, (welken men toenmaals *Celten*.. ook *Cimbren* en *Galliers* noemde,) naar *Italien*. Deezen, in *Vrankryk* en in *Duitschland* niet meer woonen willende, zo trekken zy door veele landen, om te zien welk land het beste zy, en in dat land dan ook te blyven woonen, en de luiden, die daarin zyn, of dood te slaan, of weg te jaagen, op dat zy alleen slechts daarin blyven kunnen. Zy koomen daarom ook in die landen heen, die thans den *Romeinen* reeds toebehooren; en toen de *Romeinen* hen van daar terug dryven, en hun die landen ook zoo goed nog niet bevallen, zoo gaan zy ten laatsten naar Italien, en willen nu hier woonen. —— Gylieden kunt intusschen wel genoeg denken, Kinderen, de *Romeinen* waren zulke luiden niet, die dat terstond ook hadden willen toelaaten. Zy neemen alzoo hunne beste Soldaaten en hunne beste Generaals, byzonder echter deezen *Marius*, zenden deezen tegen de *Duitschers* en *Franschen*, en hebben de vreugd, dat *Marius* hen allen, zoo veel 'er ook zyn, verscheide maalen slaat, en *Italien* alzoo redt. —— Hoor nu eens hoe *Marius* het maakt.

„ Het voornaamste dat hy hier doet is wel zonder twyfel dit, dat hy een onbekend Wyf tot zich laat koomen; van dit Wyf aan de Soldaaten zegt, dat de Goden met haar dikwyls spraken, dat zy veele dingen reeds te vooren voorzegd had, en dat altoos dit ook geschied was, wat van dit Wyf hem ook voorzegd was geworden. —— Dit is nu werkelyk, gelyk men van zelfs wel denken kan, niet anders dan loogen, en dat Wyf weet ook zoo weinig te vooren te zeggen, wat nog geschieden zoude, als weinig andere Menschen dit te vooren weeten te zeggen. *Marius* verzekert het echter, dat dit waarheid is; en bewyst opentlyk dat Wyf groote eer. Hy laat haar van zeer veel luiden bedienen; hy buigt zich voor haar, zoo als hy voor geen Koningen zich zoude hebben geboogen, en laat dat alles den Soldaaten zien. —— Die domme schelmen denken daarom, het is wel waar, wat *Marius* zegt. Hy, die oude trotsche en grimmige Man, die voor geen Mensch, en naauwlyks voor de Goden, zich boog, die zoude nimmermeer voor eene Vrouw zich schier tot ter aarde buigen, en die zoude ook nimmer een oud Wyf zoo eeren, wanneer dit Wyf niet anders dan de andere Vrouwen was. Zy gelooven dus vast en sterk, dat dit Wyf eene propheetesse is, die reeds te vooren toekomende dingen wist. En hy, de oude *Marius*, kan daarom met de Soldaaten doen, wat hy slechts immer doen wil.

„ Hy

„ Hy zegt nu altoos flechts, de propheeteſſe zegt het —
„ wy moeten dit en dat thans doen; dit en dat zal thans recht
„ gelukkig gaan, enz." en op het oogenblik doen de Soldaaten het met zeer veel lust. Zy gelooven het nu, dat alles moet gaan; en zy zelven gaan nu, wanneer het op ſlaan koomt, moedig op hunnen vyand, wyken ook geen eenen ſtap terug. Want by hen is het nu reeds zeker, zy willen en zy moeten volſtrekt overwinnen. Zoo wanhoopig alzoo de *Duitſchers* en de *Franſchen* ook zich weeren, zoo moedig houwen nu de *Romeinen* tog op hen in, tot dat *Duitſchers* en *Franſchen* eindelyk hunnen moed verliezen, en uit het gevecht loopen. Hun loopen helpt intusſchen hun niets; het wordt veel meer met de arme luiden ſlechts ſlimmer, en het is verſchrikkelyk, hoe zy nu eerst ter deeg in de pan gehouwen werden.

„ Want, Kinderen, terwyl deeze luiden zoo loopen, en weder in hun vast leger willen, waar hunne Vrouwen, hunne Kinderen, hun Vee en hunne overige zaaken zyn, worden alle deeze Vrouwen op haare Mannen zoo verbitterd, dat zy brandende houten, bylen, en wat zy verder het eerst ſlechts grypen kunnen, in de hand neemen, op haare Mannen daarmede inhouwen, en hen tegen de *Romeinen* terug dryven, om nog langer zich tegen dezelven te verweeren, en liever te ſterven, dan met ſchimp en ſchande weg te loopen. De arme *Duitſchers* en *Franſchen* hebben alzoo, terwyl zy loopen, voor zich hunne Vrouwen, en achter zich de *Romeinen*, die van vooren en van achteren op hen houwen. Gylieden kunt dan wel denken, hoe de arme ſchelmen hier gemoed zyn moesten! Gy kunt denken, wat dit nu hier voor een gehouw en een gevegt gaf.

„ Schier alle *Duitſche* en *Franſche* werden hier nedergehouwen; en toen de Vrouwen zagen, dat haare Mannen niet overwinnen konden, worgden zy met ſtrikken hunnen Kinderen de keelen toe, of namen ze by de voeten, en ſcheurden ze leevendig van elkander, of verpletterden hunne hoofden ook aan de ſteenen, aan boomen, enz. doorſtaken of verhingen daarna echter zich zelven. En dit deeden niet ſlechts weinigen, maar dit deeden de allermeesten, zoo dat van die verbaazende menigte Menſchen, ſlechts weinigen nog in het leeven bleeven. En ziet, Kinderen, zoo verſtandig leide *Marius* zyne zaaken met de Waarzegſter aan; en zoo ongelukkig ging het den luiden, die voor zich en hunne Kinderen zorgden; die denzelven goede landen verſchaffen wilden, en gezind waren die aan andere Menſchen te ontneemen."

Antiquitatum Romanarum brevis descriptio, olim ex G. H. NIEUPOORTIO concinnata, nunc in usum, præcipue Scholæ Goudanæ, per quæstiones distincta. Goudæ. Sumtibus *G. Verblaauw*, 1790. In octavo f. m. 65 pp.

Geographiæ Antiquæ Compendium, olim ex P. CLUVERIO concinnatum, nunc in usum Tironum per quæstiones distinctum. Goudæ. Sumtibus *G. Verblaauw*, 1790. In octavo f. m. 30 pp.

Beide deeze Stukjes zyn zeer wel ingerigt, tot het oogmerk, waartoe ze geschikt zyn, om naamlyk der Jeugd, in de Latynsche Schoole, op eene gemaklyke wyze, een geregeld denkbeeld van de Romeinsche Oudheden en de oude Aardrykskunde in te boezemen. Het weezenlyke in 't Geschrift van *Nieupoort* aangaande het eerste, en in het Werk van *Cluverius* nopens het laatste ontvouwd, is hier volledig beknoptlyk zaamgetrokken, en by manier van Vraagen en Antwoorden voorgesteld. Langs dien weg kan het Schoolonderwys merklyk bevorderd worden, en men geeft der Jeugd een gereed middel aan de hand, waardoor ze zig zelven en elkander onderling kunnen opscherpen, om zig de vereischte kundigheden geheel eigen te maaken. —— Uit dien hoofde is deeze manier van onderrigting ook denzulken aan te beveelen, dien het byzonder onderwys van jonge Heeren, ter inboezeminge deezer kundigheden, opgedraagen is; als waarvan men zig, zo 'er eenige oplettendheid en lust plaats hebbe, een goeden uitslag kan belooven.

Opusculorum de ratione studii Pars altera: seu ST. GAUSSENI Dissertationes tres. Editio septima. Recensuit & aliquot priorum editionum mendas sustulit E. SCHEIDIUS. Præmissa est Præfatio J. J. RAMBACHII, ad editionem Halensem. Traj. ad Rhenum apud *G. T. van Paddenburg & Filium*, & Harderov. Gelr. apud *J. van Kasteel*, 1790. Absque præcedd. 224 pp. in octavo, m. f.

Ingevolge van het bedoelde van den Hoogleeraar *Scheidius*, by de afgifte van het eerste gedeelte deezer Verzamelinge, om door eene vernieuwde uitgave eeniger leerzaame Geschriften van vroegere Geleerden, der oefenzugte bevorderlyk te zyn, waarvan we diestyds gewag gemaakt hebben (*), behelst dit tweede Stukje een drietal van Verhandelingen, in 't afloopen der voorige eeuwe opgesteld door den schranderen Saumurschen Hoogleeraar *Stephanus Gaussenus*. Ze zyn geschikt ten nutte van hun, die zig op de Godgeleerdheid toeleggen, en zig tot den openbaaren Predikdienst schikken. —— De eerste heeft ten onderwerpe *het beoefenen der Godgeleerdheid*; de tweede gaat over *de natuur der Godgeleerdheid*, en de derde behelst Lessen over *de Predikwyze*. Ieder deezer Verhandelingen behelst eene groote verscheidenheid van

(*) Zie *N. Alg. Vad. Lett.* Iste D. bl. 258.

van leerzaame onderwyzingen, waarvan Godgeleerde Studenten en Predikers der Euangelieleere een vrugtbaar gebruik kunnen maaken: zo by het aanleggen hunner Studien, als het nagaan van 't geen ze bovenal in agt hebben te neemen, by 't opstellen en voordraagen hunner Leerredenen, ten einde de Toehoorders, zo veel mogelyk, op eene inneemende wyze, en te overtuigen en te beweegen. —— De Hoogleeraer *Gausfenus*, de heerschende gebreken in 't een en 't ander opmerkzaam gade geslaagen hebbende, heeft deeze zyne lessen, met oordeel, indiervoege opgesteld, dat ze, terwyl ze het rechte spoor, naar zyn beste inzien, afbakenen, tevens de verkeerdheid der dwaalwegen en derzelver gevolgen ten duidelykste aanwyzen; 't welk hy in een zeer bevaslyken en gevalligen leertrant voorstelt; des zyne onderrigtingen, eener herhaalde leezinge overwaardig, meermaals met genoegen nagegaan kunnen worden.

Gedichten van P. BODDAERT, Junior. *Tweede Stukje. Te Utrecht by* H. van Otterloo, 1789. *In 8vo.* 68 *bladz.*

Even als het eerste Stukje dezer Gedichten (*), bevat dit tweede een aantal Stukjes, die der lezinge niet onwaardig zyn. Zy zyn dus getyteld: *Aan Callistus. Aan Myris. Kuschjes. De Donderbui. Aan myne Vrienden. Aan de Lente. Herderskout. De stem der Liefde. Op de afbeelding van een jong Meisje. Het Gestarnte. De Held. Aan Cloë. Karel en Hansje. De Meinacht. Aan een Vriend. Henry. Aan het Vaderland. Onstandvastigheid. Het geluk des Dichters. De Hengstebron. Aan een Zwaluw. Aan een Schilder. Zamenspraak van Horatius en Lydia. De Herfst*, en *Helmonde.* Tot eene Proeve strekke

DE HENGSTEBRON.

Toen, op Pindus heuvel-toppen,
Helicon eerst was ontsprongen,
Dronk een dichter van dat stroom-nat;
Ylings voelde hy zyn boezem,
Door een godd'lyke aandrift blaken,
En hy zong den lof van Bacchus!
Hoe zyn heir, op de Indianen,
Zege op zege had verkregen.
Bacchus, door zyn lied getroffen,
Kennende de kracht van 't water,
Heeft die bron in wyn verandert.

Ontwerp ter proeve, hoe men op de beste wyze Kinderen, van jongs af, tot Godsdienst kan opleiden, door G. SALTZMAN. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Haarlem by* F. Bohn, 1790. *Behalven de Voorreden,* 148 *bladz. in octavo.*

By de voorstelling van dit Ontwerp is de groote Hoofdvraeg, *Wat is Godsdienst?* en deze beantwoord de Heer *Saltzman* aldus.

„ Die

(*) Zie *N. Alg. Vaderl. Letteroeff.* D. IV. bl. 165.

„ Die gezindheid van het hart, waardoor wij ons GOD en andere voorwerpen, met welke wij in eene naauwe betrekking staan, op eene regtgeaarde wijze vertegenwoordigen, en hunne wezenlijke waardij, welke zij, uit hoovde van hunne onderlinge betrekking, hebben, bepaalen, bestempel ik met den naam van Godsdienstig. —— Zij is, volgens mijn denkbeeld, het wezenlijke van den Godsdienst." Naer zyne verdere ontvouwing hier van, is dezelve ook aen te merken als de bronwel van alle deugden; en ze moet ten dien einde ene *heerschende* gezindheid wezen. —— Zodanig ene gezindheid nu kan, gelyk hy tragt te doen zien, door de aengenomen gebruikelyke manier van onderwyzen, niet wel in 't hart der Kinderen bevorderd worden: en dit heeft hem bedagt doen zyn op middelen, die ene betere geschiktheid hebben, om Kinderen den Godsdienst in te prenten —— en hen waerlyk Godsdienstig te maken. Op het nagaen hiervan is het den Heer *Saltzman* voorgekomen, dat 'er geen beter middel zy, om den Kinderen recht Godsdienstige indrukken in te boezemen, dan door de daer toe vereischte onderrichtingen in den vorm van verhalen te brengen; welke den kinderen verstaenbaer en gevallig zyn; die dezelven, terwyl ze hen tot den Godsdienst, of die heerschende gezindheid opleiden, met vermaek aenhooren; 't welk natuurlyk ten gevolge moet hebben, dat zy zodanige verhalen, door hunne eigen werkzaemheid, op zich zelven overbrengen, waer door ze trapswyze die heerschende gezindheid in 't harte zullen doen ontstaen, en steeds sterker maken. Hiertoe wil hy zich inzonderheid bedienen van 't verhalen van kinderlyke voorvallen; in welken zy onder 't oog krygen, diezelfde vooroordeelen, dwaesheden en gebreken, aen welken zy onderhevig zyn; dezelfde deugden, die zy in den kring hunner speelmakkeren kunnen uitoefenen, en dezelfde verleidingen, waer aen zy zich meermaels bloot gesteld vinden. —— Dit soort van geschiedverhalen, (die naer de vatbaerheid en omstandigheden der kinderen ook tot bejaerder persoonen betrekkelyk, en gewigtiger gemaekt kunnen worden,) moeten, zyns oordeels, de volgende hoedanigheden hebben.

„ 1. De daar in afgeschetste kinderen moeten zo oordeelen en werken, als men wenscht, dat kinderen oordeelen en werken zullen.

„ 2 De daarin werkzame persoonen moeten dikwerf in zodanige omstandigheden en betrekkingen komen, waarin de wezenlijke waardij der dingen levendig door hen bezeft wordt.

„ 3. Zodanige persoonen moeten zoms in hunne beoordeelingen en daaden mistasten. —— Doch dan heeft men tevens in agt te neemen

„ 4. Dat de afpadigheden dier menschen nooit in een haatlijk licht gesteld, maar veeleer als ten uiterste beklagenswaardig afgeschetst worden.

„ 5. Ook moet men den Kinderen, de treurige gevolgen, die el-

elke afspadigheid voor den daader heeft, zoeken onder 't oog te brengen.

„ 6. En eindelijk behoort men wel toe te zien, om de wederwaardigheden der Menschen, volgens haaren wezenlijken aart en natuur, te vertoonen: —— zo met betrekking tot den oorsprong, als tot het gevoel 't welk daardoor veroorzaakt wordt, en tot de gevolgen, die 'er uit voortvloeijen."

De Heer *Saltzman* zet dit zyn Ontwerp van een Godsdienstig onderwys, door middel van daertoe geschikte verhalen, (by de ontvouwing der verdere byzonderheden, die in de volvoering daervan in agt te nemen zyn,) in een zo gunstig licht, dat het denzulken, dien de Opvoeding der Jeugd aenbevolen is, te raden zy, dat ze ook dit middel in 't werk stellen, en zig bekwaem maken om het met vrugt ter uitvoeringe te brengen.

Veellicht wordt dit Ontwerp nog verder voortgezet. Men heeft, naer luid der Voorreden, het thans medegedeelde slechts aen te zien als een Fragment, waerin de Autheur heeft willen aentoonen, hoe men Kinderen ene goede Gezindheid zal zoeken in te boezemen; niet, hoe de mensch daer toe gebragt kan worden, dat hy, overeenkomstig deze goede gezindheid, zig gedrage; dewyl iemand goede grondbeginzels kan omhelsd hebben, en echter rechtstreeks strydig met dezelven handelen: een Fragment, waerin daerenboven alleen getoond is, hoe de mensch tot in zyn veertiende Jaer moet onderwezen worden. Hy hoopt dit mangelende nog eens te zullen aenvullen, wanneer zyne voorslagen gunstig opgenomen worden; en dit geschiedende, zal men 's Mans volgenden arbeid mede in 't Nederduitsch gemeen maken, by aldien dit tegenwoordig Stukje, gelyk men verwacht, de goedkeuring der weldenkende Natie wegdraegt.

De Martelaar der Vryheid. Naar het Fransch. Met Platen. Te Amsterdam by Wesfing *en* van der Hey, 1790. *Behalven het Voorwerk* 307 *bladz. in octavo.*

Het lotgeval van den beroemden Lyflandschen Graaf *Patkul*, die de vryheid van zyn Vaderland, tegen *Karel* den XI, in eene treffende redenvoering verdeedigde, het welk hem noodzaakte Zweeden te ruimen, met de verdere gevolgen hiervan, tot dat *Karel* de XII hem, als een Verraader des Vaderlands, op het schavot deed sneeven, is overbekend. Men vond den onbezwalkten lof van dien Voorstander en Martelaar der Vryheid al voorlang in de Geschiedboeken vermeld; dan dit Stukje levert ons eene verzameling van Brieven, waarin we hem zelven, en anderen die deel hadden in deeze aanmerklyke gebeurtenissen, als 't ware, hooren spreeken: 't welk verscheiden byzonderheden van het voorgevallene opheldert, en het edele character van *Patkul*, (te wel overtuigd van zyne onschuld, om eenige laagheid te begaan,) op het luisterrykste doet uitschitteren.

Naam-

Naamlyst van Nederduitsche Boeken, geduurende het jaar 1790 *in ons Vaderland uitgekomen, als mede van Fransche en Latynsche Werken, Oratien, Dissertatien, Konstprenten, Pourtraiten, Landkaarten, enz. Te Amsterdam by* A. B. Saakes, 1790. *In gr. octavo.*

Reeds met den aanvang van het jaar 1790 vond de Boekhandelaar *Saakes* het, ten gevalle zyner leesgraage Landgenooten, goed, eene Maandlyke Naamlyst van uitkomende Schriften enz. af te geeven. De ondervinding, geduurende het verloopen jaar, heeft de nuttigheid van dat ontwerp steeds duidelyker doen zien, en tevens getoond, dat 'er, in de schikking en uitvoering, geen moeite noch oplettendheid gespaard is, om het, in eene welgeregelde orde, ten volledigste voor den dag te brengen; van waar deeze onderneeming de aanmoeding der Liefhebberen grootlyks verdient. In eene agtervolgende rangschikking van (1.) Godgeleerde, (2.) Regtsgeleerde, Natuur- en Geneeskundige, mitsgaders (3.) Historische Boeken; en verder (4.) Dichtkundige Werken en Tooneelspellen, als mede (5.) Mengelwerken en Romans, en eindelyk (6.) Konstprenten, enz.; vindt men hier eene aanwyzing der in 't licht gegeevene Stukken, met de opgave der tytels, en meldinge waar en by wien dezelven gedrukt, of uitgegeeven zyn, benevens het formaat, de pryzen, enz. By het afloopen van 't Jaar 1790, heeft de Opsteller deezer Maandlyke Naamlysten, (dezelve tot één Stukje verzameld zynde,) zig den arbeid getroost, om op deezen jaargang, in de bovengemelde rangschikking, een Alphabetisch Register te maaken, waardoor men ieder byzonder artykel te gereeder kan opspeuren. Het oogmerk is de volvoering van dit ontwerp verder voort te zetten, daarin steeds alle naauwkeurigheid te gebruiken, en vervolgens, als deeze verzameling tot zes Stukjes gebragt zal zyn, die een bekwaam Boekdeel zullen kunnen uitmaaken, 'er een algemeen Alphabetisch Register by te voegen. —— Liefhebbers van oefening in onderscheiden Wetenschappen of Werken van Vernuft en Smaak, hebben hier maandlyks een verslag van 't geen deswegens in ons Vaderland het licht ziet, en een gereed middel om na te gaan, wat 'er zy, dat hunnen onderzoeklust voorts zou kunnen uitlokken, waar en ten welken pryze zy voldoening kunnen erlangen; 't welk hun, in meer dan eenerlei opzigt, van dienst kan weezen: terwyl voorts alle de zodanigen, die eenige betrekking tot den Boekhandel hebben, 'er zig met vrugt van zullen kunnen bedienen. Voor 't overige staat deeze Verzameling, indien ze, door een genoegzaam vertier ondersteund, gelyk we vertrouwen, bestendig op die wyze gaande blyft, naar het voorgestelde plan, ook in 't vervolg van tyd van een aanhoudend nut te zyn, als eene gereede handleiding ter kennisneeminge van het geen alvoorens, in een of ander oefeningsvak, in ons Vaderland gemeen gemaakt is; 't welk zomtyds zeer wel te stade kan komen.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Oude Joodsche Brieven, Samenspraeken, enz. behelzende het voornaemste der Euangelie-geschiedenissen. Gevolgd naer 't Hoogduitsch van J. K. PFENNINGER. *Prediker in de Weeshuis-Kerk te Zurich. Vyfde Deel. Te Leyden by* L. Herdingh, 1790. *Behalven het Voorwerk,* 376 *bladz. In gr. octavo.*

Het leerzame en gevallige van dit Geschrift, meermaels aengeduid, maekt deszelfs voortzetting by aenhoudendheid nuttig; daer de wyze van voordragt dient, om ons de Euangelische verhalen ten levendigste als voor oogen te schilderen. Zulks heeft by uitstek plaets in dit gedeelte, 't welk ten onderwerp heeft, de beslissende veroordeeling van Jezus door den Joodschen Raed; den regtshandel van den Romeinschen Stadhouder; de daeropvolgende kruisiging van Jezus; deszelfs dood, begraving en opstanding. —— Het beloop dezer opmerkelyke geschiedenisse levert den Schryver ene zeer groote verscheidenheid van Tooneelen en werkzame Characters, waervan hy, naer gewoonte, een oordeelkundig gebruik maekt. Menigwerf brengt hy ons, door ene treffende beschryving van 't gebeurde, als 't ware, in 't geval zelve; en meermaels voert hy persoonen, Vrienden of Vyanden, Spotters of Meewarigen, Twyfelaers of Overtuigden, Hooploozen of Gemoedigden, en meer dergelyken, naer hunne verschillende geestgesteldheid, en de omstandigheden van zaken, zo natuurlyk sprekende en bedryvende in, dat wy 'er gevoelig deel aen nemen. Bovenal ondervind zulks elk gevoelig Lezer, op het nagaen van de ontvouwing der eerste berichten nopens 's Heilands Opstanding, zo by de Leden van den Joodschen Raed, als by enige Aenhangers van Jezus, en inzonderheid by deszelfs Apostelen, op het, niet wel geheel te verwerpen, maer echter zo bezwaerlyk aen te nemen, getuigenis der Vrouwen. Men begrypt gereedlyk, dat derzelver verhael overvloedige stoffe gave tot velerleie redewisselingen; en de Eerwaerde *Pfenninger* ontvouwt dezelven hier op een ongedwongen trant, waerin hy de na-

natuur uitnemend wel gadeslaet. —— Het gantsche onderhoud is te breedvoerig, om het hier over te nemen; tot eene proeve van het zelve, zullen wy ons bepalen tot het laetste gedeelte, waerin *Thomas* zich byzonder hooren laet. —— Men verbeelde zich een aental van Leerlingen en Vriendinnen van Jezus, in zeker vertrek te zaem vergaderd; die over de vroegere en nog inkomende berigten in drukke onderhandeling zyn; en velerleie bedenkingen te berde brengen; dat onderdes *Thomas*, het gemoed te vol hebbende, na eenzaemheid hakende, zoekt te vertrekken, 't welk *Petrus* tragt voor te komen, waer mede onze Schryver het gesprek op deze wyze doet voortloopen.

„ PETRUS, *bemerkende, dat* THOMAS *na de deur gaet.* Waer heen, Broeder?

„ THOMAS *gaet, zonder te antwoorden, voort.*

„ PETRUS *loopt hem na.* Waer wilt gy henen, blyf toch!

„ THOMAS *eenigzins zacht.* Ik ben elendig, en zie te gemoete, dat deze elendigen, na dat deze verbystering voorby is, nog elendiger worden zullen, dan zy te voren waren: —— Ik gae.

„ EENIGEN. Blyf toch, Didymus! zeg ons toch, hoe gy over dit alles denkt.

„ THOMAS. Ik make u slechts elendiger, en worde zelve niet beter.

„ DE VROUWEN, *die de verschyningen gehad hadden.* O! kom te rug! spreek toch, spreek uw hart recht uit! ontzie niemand! maek ons elendig. —— (*Zy treden met levendigheid nader tot hem, en staen rondsom hem.*) O! Broeder! wy hebben den Heere gezien —— beproef ons elendig te maken —— wy daer en tegen, —— zullen u gelukkig zoeken te maken. Laet ons zien, waerde Vriend! wie zal zegenpralen!

„ THOMAS. Zusters! *ik* zal u niet kwellen, —— de waerheid zal u kwellen.

„ MAGDALENA. Laet haer vry —— *wy* konnen u niet gelukkig maken, de waerheid zal u gelukkig maken. — —

„ JOANNA. Ja Hy! —— de Weg, de Waerheid, de Opstanding en het Leven!

„ THOMAS. (*Gelyk de stroom door een doorgebrooken dam, berst tans uit* het hart *van Thomas deze lang ingehouden reden:*) Ja wel zal Hy ons den weg toonen —— maer eenen anderen, als dien wy wanen —— en, als eens alles, als dood, verbystering en elende, ten einde zyn, zal 'er wel

voor

voor ons allen leven en Opstanding uit voortkomen —— ten laetsten dage, en Hy zal eenmael de Eerstgeborene uit den dood van ons allen worden. —— Maer laet u nu met geen sprookje ophouden! Gy vergeet de Hoofdzaek! Gods Ryk toeft te komen, en alles is zoo niet als wy meenden. God deed alles voor Joannes in den beginne; maer aen het einde niets; hy is onthoofd, en zyne Jongeren, die hem bleeven aenhangen, zyn elendig; de laetste verbysterende troost moest eindlyk uit hunne harten weg, gelyk ze ook weg moet uit onze harten! —— Zoo ook met Jesus; in den aenvang deed God alles, aen het einde niets. Hy versmachtte aen het Kruis; sprak zelfs: „Myn God! waerom hebt gy my verlaten?" beval zyn Ziel aen zynen Vader, sprak geen woord meer van zyn Ryk, geen woord van de Opstanding, nam de Ziel des kwaeddoenders met zich in het Paradys —— maer antwoordde niets, op het komen in zyn Ryk —— nam afscheid van de Moeder en van Joannes, voor altoos! — O! Gods Raedsbesluit gaet verder henen! —— Israël verwierp Hem —— en wie weet —— (*hy wordt bleeker*) of het nu niet geheel uit is met Israël, en met het Ryk van Christus! —— Ach! laet my gaen —— ——

„ JOANNA en MAGDALENA. Is dit nu alles, wat gy hebt in te brengen tegen het verhael dat Hy leeft?

„ THOMAS. Zoo kome ik dan op dat verhael, wanneer gy dit verkiest. Ook daer vergeet gy de hoofdzaek, die hebt gy nog niet eens allen gehoord. De Hoofdzaek is, de vyanden hebben zich het graf eigen gemaekt, hem de doeken ontstolen. —— Vraegt hier aen Joseph, (*die zich met Nikodemus ook in dat gezelschap bevond*,) of hy iets het minste weet van het lyk —— of hy by het graf geweest is? Daer zyn Krygsknechten uit de Tempelwacht, met verlof van Pilatus en op last der Priesters, by het graf.

„ MAGDALENA. Maer wy zagen Hem!

„ THOMAS. Gy droomde, —— gelyk gy nu droomt, dat gy het my zult konnen doen geloven.

„ MAGDALENA *en alle de andere, die ooggetuigen waren.* Wy waekten, Thomas! —— Broeders! wy waren volkomen wakker — — moeten wy het nog eens verhalen?

„ THOMAS. Ach! neen —— ik hoorde en verstond het te wel —— dat zich zelf wedersprekend sprookje! — — alles verkeerd.

„ PETRUS. Ja, en onder al het verkeerde dat allerverkeerdste, dat de Engelen zouden gezegd hebben: ——

„ Zegt het Petrus." Geen naem uitgezonderd dan die des zwaersten zondaers! —— dat kan ik nooit geloven!

„ SALOME. Ja, zoo verkeert God. Hy bewyst onnadenkbaere genade, waer wy onnadenkbaere straffen verwachtten.

„ THOMAS. Niet dat juist; maer zo Hy leefde, verscheen Hy gewis allereerst aen de twaelf uitverkorene Gezanten van zyn Ryk! Of, zo al de orde zynes Ryks niet by Hem gold in de eerste spoedigste verschyning, dan zou hem zyn hart toch trekken, —— het zou Joannes den geliefden! —— het zou de Moeder zyn te beurt gevallen. Die meest gelovige, getrouwste, en sterkst gefolterde —— zyne Moeder: —— Hy zou weder by ons komen, daer Hy ons verliet —— zou by ons intreden, en by ons blyven. —— In stede van dit alles zou Hy nu verschenen zyn aen enige Vrouwen, —— slechts voor een oogenblik —— hier aen ééne —— daer aen twee. —— Ach! hoe klaer is het, dat zy zich bedrogen! —— En 't is geen wonder, dat een smart als de onze —— vooral uliéden, hartlyk en vuuriglievende Vrouwen, het spoor byster maekte. Men ziet het ook, —— vergeef het my, Zusters! —— maer gy gelastte my te spreken —— men ziet het ook uit alles. Deze zagen twee Engelen, —— anderen éénen Engel. —— Deze zittende —— die staende, —— deze buiten —— anderen binnen de spelonk. —— Magdalena zag niets van eenigen glans; —— ziet eerst geheel niets dan twee Mannen. —— Salome moest haer eerst op dat denkbeeld helpen, dat deze Engelen waren. [*Dit slaet op de manier in welke het gesprek der Vrouwen voorheen is opgegeven.*] —— De laetste zagen Engelen, maer Hem in 't geheel niet, —— zy alleen Hem niet. —— Magdalena verhaelt woorden van Hem, die al weder een scheiden aenduiden. —— O wat zyt gy allen door een zoeten droom verbysterd! Ziet gylieden dit niet? —— het moet den aert van het Vrouwlyk hart zyn —— na dat zy als door wenen zyn afgemat, —— zichzelve met eene zoete verbeelding te troosten. —— Daer was het ledige graf —— dat deed u verbaesd staen, sterk genoeg, om aenleiding te geven tot alle die zoete droomen! —— Vergeeft het ons, —— een mannenhart laet zich niet zoo ligt met valschen troost bedriegen. De groote inrichting van zyn Ryk was de zaek van Mannen: verkoos hy ons niet? En nu, nu het aen de hoofdzaek komen zou, stelt Hy ons achter! —— O! droomt —— en zyt gelukkig ——

ik

Ik zal waken en elendig zyn, tot dat God my troost met waerheid.

„ MAGDALENA, *tot het gezelschap, met levendigheid en eenigzins misnoegd.* Weet gy niet, Broeders! waer Thomas blyft? Hy moest toch ook by ons zyn; (*eenige Jongeren zien haer met schrik aen, als of zy niet wel by haere zinnen was*) want Thomas is niet by ons, schoon gy u dit verbeeldt, —— hy staet daer niet, —— hy heeft geen woord tot ons gesproken; het is maer inbeelding, schoon wy alle nu meenen, dat Thomas hier is, met ons sprak, (*nu begrypen zy allen wat zy wil beduiden.*) ik legge myn hand niet op zyn schouder, (*zy legt intusschen haer rechterhand op den schouder van Thomas.*) dit is slechts een droom, die my en u allen in dien waen brengt.

„ THOMAS. Spot met den elendigen.

„ MAGDALENA. Zoo waer als de Heere leeft, ik spotte niet met u, maer ik spotte met uwe doling, opdat deze spotterny de waerheid doe blyken! — — Zoo toch stond Hy voor my —— zoo naby als gy voor ons staet. — —

„ SALOME EN DE ANDERE MARIA. En voor ons.

„ MAGDALENA. Zoo sprak hy met ons, gelyk gy nu met ons! even zoo sterk zaligende, onvergeetlyke woorden waren de zyne, als de uwe, die gy met ons gesproken hebt, ontrustende woorden der twyfeling waren.

„ SALOME EN DE ANDERE MARIA. Zoo sprak Hy met ons!

„ MAGDALENA. Zoo raekten myne beide handen zyne voeten aen, gelyk ik thans uwe schouders aenrake.

„ SALOME EN DE ANDERE MARIA. Zoo raekten onze handen zyne heilige voeten aen. ——

„ MAGDALENA. Zoo duidlyk, als wy aan uwe voeten geen Lidteken van eenen kruisnagel zien, —— duidlyker zag ik dit in zyne voeten —— en kuschte het.

„ SALOME EN DE ANDERE MARIA *zien elkander aen, maer zwygen.*

„ THOMAS. Gy beiden zaegt dat niet? niet waer? — O! laet my gaen, —— ik kan ulieden even onmogelyk uw geloof ontnemen, als gylieden het my kunt geven. Wanneer ik zie, dat gy zaegt, zal ik geloven 't geen gy gelooft, —— laet my in eenzaemheid — — — *hy wil weggaen.*

„ JOANNES. Houd u toch by ons, en scheur u niet van ons af. Het uur van vertroosting komt te eerder voor ons te saemen, wanneer we in liefde vereend zyn. — — —

„ THOMAS. Ik lieve, zoo als eene elendige lieven kan.

„ JOANNES. Broeder! ziet, daer twyfelen veelen met u; (*dit was in 't voorige gesprek gebleken.*) laet ons ook in het duistere en in den twyfel eensgezind zyn.

„ THOMAS. Ach! laet my eenzaem; myn hart is getrouw aen uliëden, en aen mynen Heere! Ach! dat Hy leefde!

„ *Hy gaet zeer schielyk weg.*"

Het vyfde en drie volgende Hoofdstukken uit PAULUS *Brief aan de Romeinen, verklaard door* G. DE HAAS, *Dr. der H. Godgel. en Pred. te Amsterdam. Tweede Deel. Te Amsterdam by* Wesfing *en* Allart, 1790. *In gr. octavo,* 512 *bladz.*

Uit het gene wy op het doorbladeren van het eerste Deel dezes Werks, behelzende de Verklaring van het vyfde Hoofdstuk, nopens het bedoelde van den Eerwaerden *de Haes*, en de wyze op welke hy het zelve uitvoert, gezegd hebben (*), kan men genoegzaem opmaken, dat dit tweede Deel, waer in het zesde en zevende Hoofdstuk ontvouwd word, in welker voordragt zyn Eerwaerde op denzelfden voet voortgaet, behoort onder die Schriften, welken, nevens anderen, ter nasporige van de kracht der redeneringe van Apostel Paulus, opmerking vorderen. —— Ten beteren verstande van den inhoud der Apostolische voorstellinge, zo als dezelve, volgens des Leeraers inzien, te verklaren is, gaet vooraf ene *Voorbereidende Verhandeling over het zesde en zevende Hoofdstuk;* naer welk geleide hy zyne volgende Verklaring inricht. En op die Verklaring laet hy dan voorts nog volgen ene *Verhandeling over de Euangelische Heiligheid;* of die najaging van ware Godzaligheid, welke haren oorsprong ontleent, uit de geloofsombelzing der Euangelieleere, in onderscheiding van die Heiligheid, welke hy *Wettisch* noemt, die alleen ontstaet, uit ene goede dierlyke geäertheid, en ene byzondere werking van het geweten; welke, zyns oordeels, waerlyk den naem van Heiligheid niet verdient. Zyn Eerwaerde ontvouwt dit stuk, op ene manier, die zeer wel voldoen zal aen hun, die aen deze denkwyze gewoon zyn; doch de uitvoering zal wat omslachtig en aen tegenbedenkingen onderhevig zyn, by de zodanigen,

(*) Zie *N. Alg. Vad. Lett.* V. Deel. bl. 144.

gen, die oordeelen, dat men beknopter en klaerder fpreekt, als men aendringt op het onderfcheid, dat 'er is, tusfchen *Burgerlyke* en *Godsdienftige Deugd*; en 't 'er tevens op toelegt, om den Christenen overtuigend te toonen, dat zy onder te fterker verplichting liggen ter Heiligmakinge, naer gerade dat zy door de Euangelieleer, welke zy betuigen gelovig te omhelzen, duidelyker en krachtiger opgeleid worden, tot de kennis en erkentenis van den overvloedigen rykdom van Gods genade in Jezus Christus: overeenkomftig met des Apostels lesfe, Rom. VI. 14: *de zonde zal*, [of moet] *over u niet heerfchen, want gy zyt niet onder de Wet, maer onder de Genade.* —— Ongetwyfeld heeft het Godgeleerde Samenftel een zeer grooten invloed op deze onderfcheiden leiding; en vermoedelyk zou men, als men, in afzigte van het zelve, verftandig met de Euangelieleer raedpleegde, weldra bemerken, dat het hier grootlyks, zo niet geheel, op een Woordenftryd uitkome.

Mengelfchriften, zynde vrye gedachten over verfchillende onderwerpen, door ABDIAS VELINGIUS, *Wz. A. L. M. Dr. Th. & Ph. Profesfor en Leeraar der Hervormde Gemeente te Bergen op den Zoom. Tweede Deel. Te Amfterdam by* M. de Bruyn, 1790. *Behalven de Voorreden*, 366 *bladz. In gr. octavo.*

Dit tweede Deel behelst weder een foortgelyke verfcheidenheid van overwoogene onderwerpen, als het eerfte; in welker behandeling, zo we diestyds gemeld hebben (*), de Hoogleeraer zo oordeelkundig en vrymoedig te werke gaat, dat zyn arbeidzame geest de oplettendheid der oefengragen, omtrent Stukken van die natuur, levendig opwakkere. —— Hy achtervolgt in dezen zyne voorheen aengevangen beantwoording der fpotternyen van 't Ongeloof, wegens enige Bybelfche Gefchiedverhalen van Israëls overwinnende ftrydvoeringen; waer omtrent hier nog in aenmerking komt, het geen *Richt.* IV. 16. en 2 *Chron.* XX. 24, getuigd wordt; welke berichten door hem op ene voldoende wyze verklaerd worden. —— Vervolgens vat hy ook weder op, zyne Verhandeling over de *Melaatsheid* der oude Israëlieten, en toont, by de overweging der tweede Vrage, „ of die Israël kwellende Melaatsheid, al of niet befmetten-
„ de

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* VI. Deel. bl. 223.

„ de ware?" ten duidelykfte aen, dat, hoe fterk het heerfchende gevoelen de befmetlykheid ook moge beweren, 'er echter gewigtige reden zyn, om ftaende te houden, dat die foort van Melaetsheid voor niet befmettend gehouden moet worden. Zyn Hoogeerwaerde brengt de redenen van wederzyde te berde, en doet ons overtuigend zien, dat alles te zamen loope om de onbefmetlykheid boven tegenfpraek te ftellen. —— Hier by komt wat later nog ene Verhandeling over dit onderwerp, bepaeld betrekkelyk tot het zin- of voorbeeldige dezer kwale, en de reiniging dier Melaetzen. De voornaemfte denkbeelden der Godgeleerden deswegens worden hier getoetst, doch als niet proefhoudende gewraekt: en daerop geeft de Hoogleeraer zyn eigen denkbeeld ter proeve, 't welk hy aldus voorftelt. „ Naar myne gedagten, „ heeft de geheele Wet, omtrend den Melaatfen onder Is„ raël, nevens alle de daartoe betrekkelyke verrichtingen „ en verordeningen, heur opzicht, *op het geen de Johovah* „ *wilde, dat in zyne Kerke op Aarde, zonder onderfcheid van* „ *tyden, gedaan moest worden, omtrend zulke Kerkleden,* „ *welke verdagt en bekend geworden zyn, fchuldig te ftaan,* „ *aan zulke zonden, welke met eene zichtbare ftraffe gedreigd* „ *zyn, welke ftryden tegen het wezen van den waaren door* „ *den Heere verordenden Godsdienst.* —— Of wil men het „ met andere woorden, *hoe 'er in de Kerke moet gehandeld* „ *worden, met de bedieninge der Sleutelen van het Koningryk* „ *der Hemelen.*" —— Zy, die dit ftuk der Melaetsheid als zin- of voorbeeldig befchouwen, zullen in dit denkbeeld veelligt iets aenneemlyks vinden; maer voor anderen, is die of foortgelyke vernuftfpeling, welke onderfcheiden gemaekt kan worden, van geen belang. —— Tusfchen deze twee Verhandelingen, is gevoegd ene opheldering van 1 *Pet.* II. 4, ftrekkende byzonder ter ontvouwinge, van 't geen Petrus, in den zamenhang zyner voorftellinge, bedoelt, als hy Christus een *levenden Steen* noemt, 't welk aen verfchillende verklaringen der Uitleggeren onderhevig is. „ Wat my betreft," zegt onze Schryver, „ ik denk, dat Petrus blyve in dezelve „ betrekkinge en in het zelve ontwerp van 't welk hy hier „ fpreekt, ik meen den Tempel te Jeruzalem, en dat hy „ dus den Christus eenen levenden Steen noemt, in zinfpe„ linge op, en verheffinge booven de zoo zeer geroemde „ kostelyke Steenen, welke aan en in dat zichtbaar heilig„ dom gevonden werden, het zelve tot fieraad ftrekten, „ en den zichtbaarften rykdom van het zelve uitmaakten; „ doch, welke Steenen, althans fommige van dezelve, ook

„ le-

„ leven vertoonden, en met betrekkinge op de edele Stee-
„ nen leven hadden; maar booven welke de Christus, als
„ een allerheerlykst Edelgesteente, waarlyk leven hadde in
„ zichzelven, en op eene veel uitneemender wyze.” Zyn Hoogeerwaerde stelt deze uitlegging in een vry gunstig licht. Wyders bied hy ons aen ene nadere bevestiging van 't geen hy in 't eerste Deel beweerd heeft, nopens de *Begraving* van Jezus; te weten, dat dezelve niet, (gelyk ze meerendeels beschouwd word,) behoort tot den staet zyner Vernederinge (*). Dit zyn gevoelen, geheel van den gewoonen leertrant onzer Kerkleeraren afwykende, is aen tegenspraek onderhevig geweest; en de daertegen aengevoerde bedenkingen worden, door den Autheur, in dezen op ene zo bondige wyze beantwoord, dat men gegronde reden hebbe, om te verwachten, dat zyne voorstellingen, rakende dit onderwerp, steeds meerder ingang zullen vinden. — Het zeggen van een onzer beroemdste Hoogleeraren, door hem gemeld, ontvangt, op deze nadere bevestiging, nog ene nieuwe kragt: „ Had men,” (dus luidde zyn tael,)
„ Had men lust tot het overschryven en veranderen van
„ naar 't gewoon gevoelen opgestelde Leerredenen, men
„ zoude weldra uwe opvatting en verklaring openlyk zien
„ voorstellen.” —— 't Is te wenschen, dat 'er maer weinige Kerkleeraren in ons Land gevonden worden, die tegen deze moeite opzien, als ze in 't een of ander geval van ene betere denkwyze overtuigd worden.

Eindelyk is hier nog geplaetst, ene Nederduitsche vertolking ener Latynsche Redenvoeringe, door hem uitgesproken den 9 Sept. 1749, by het aenvaerden van het Hoogleeraerschap in de Kerklyke Geschiedenissen en Joodsche Oudheden. Derzelver onderwerp is *het ontzettend uiteinde van Nadab en Abihu*, gemeld *Lev.* X. 1 en 2. Na enige voorafgaende aenmerkingen over hunne persoonen, waerdigheid en dienstwerk, alsmede den tyd wanneer dit gebeurde, dat ter algemener ophelderinge der geschiedenisse strekt, neemt de Hoogleeraer byzonder in overweging, waerin de bedreven misdaed bepaeldlyk bestaen hebbe. Buiten andere gevoelens, hier slechts ter loops bygebragt, en ter zyde gelegd, komt bovenal in overweging de gewoone verklaring, welke wil, „ dat zy
„ van eenen gemeenen, van eenen vreemden haard, hun
„ vuur, 't geen zy in de rookvaten deeden, genoomen
„ hebben, daar zy dat vuur, 't welk van den Hemel op
„ het

(*) Zie als boven, bl. 224.

„ het Brandoffer-Altaar gevallen was, en geduurig in het
„ heiligdom onuitgeblust bewaard moest worden, verplicht
„ waren tot het genoemde einde te gebruiken." De Hoogleeraer ontkent niet dat 'er schynbaerheden voor dit gevoelen zyn, maer hy tracht te toonen dat ze geen wezenlyken grond hebben; en dat gewigtiger redenen ons veeleer doen denken, op hun ontydig, en tegen het Godlyk gebod aenloopend, aensteeken van hun reukoffer. „ De misdaad der twee Zoonen van Aaron heeft dan, zyns oordeels, daar in bestaan, dat zy tegen een Godlyk gebod, 't geen hen bekend was, hun reukwerk hebben aangesteeken, niet op, niet vlak by, den Altaar des reukoffers, maar of buiten of even in den ingang van het Heiligdom. En dat zy dus een verteerd reukoffer, een vuur, een ongeoorloofd, een vreemd vuur, voor Jehovah's aangezicht gebragt hebben." Verschillend denkt men over de oorzaek hier van: onze Autheur schryft het liefst toe aen onoplettendheid, waer door zij, „ zonder de betaamende indrukken en herdenking van de Godlyke Wet, en zich verhaastende, tegen het Goddelyk gebod gezondigd hebben, met het verboden indoen van het reukwerk in hunne vaten, eer zy by en boven den gouden Altaar waren." —— Wat voorts de Godlyke straf over dit wanbedryf betreft, de Hoogleeraer kan zich niet verenigen met het gewoone denkbeeld, dat *Nadab* en *Abihu*, alleen doodlyk getroffen, slechts gestorven zyn; maar 't komt hem voor, dat de uitdrukking, *doe ging een vuur uit van het aangezicht des Heeren*, en verteerde ze, *en zy storven voor het aangezicht des Heeren*, veel sterker te verklaren zy, als aenduidende, „ dat zy waarlyk verteerd, en, om het zoo te noemen, „ tot assche verbrand zyn:" zodat 'er althans niets van hun overbleve, dan asch en beenderen, welken vervolgens in hunne, of niet, of niet veel, geschonden kleederen uitgedragen zyn. —— De Hoogleeraar brengt, ter versterkinge van zyn gevoelen, zo ten aenzien van deze, als der bovengemelde, byzonderheid, redenen te berde, die der overweginge wel waerdig zyn; en doet ons verder de regtmatigheid van dit Godlyke strafgerigte opmerken. —— Laetstlyk slaet hy nog gade, dat dit voorval vermoedelyk gebeurd zy, op den eersten dag van Nadab's en Abihu's openbare priesterlyke bediening; welke men, gelyk hy toont, gissen mag, ingevallen te zyn, op den achtsten dag der eerste Maend in het tweede Jaer na den uittocht van Israël uit Egypte.

Kort

Kort Begrip der Bybel- en Vaderlandsche Geschiedenissen voor de jonge Jeugd, om in Katechisatien, Schoolen en Huisgezinnen te gebruiken, door S. VAN EMDRE, *Predikant te Wageningen. Vyfde druk. Vermeerderd met een kort begrip der Bybelsche Aardrykskunde. Te Utrecht by* H. van Otterloo, 1790. *Behalven de Voorrede* 48 *bladz. in 8vo.*

Tot het op den Tytel gemelde doeleinde is dit Kinderboekje van den Eerwaarden *Emdre* zeer wel geschikt. De hoofdtrekken der Bybelgeschiedenissen, de algemeene denkbeelden der Bybelsche Aardrykskunde, en 't oppervlakkige beloop onzer Vaderlandsche Historie, wordt hier in eene regelmaatige orde, by manier van gepaste vraagen en wel ingerigte antwoorden, voorgedraagen. Zelfs kan het gebruik hiervan velen der zodanigen, die de jonge Jeugd door dit middel ter geregelder kennisse opleiden, van dienst zyn, en hunne kundigheden beschaaven.

Letter- Geschicht- en Leerstelkundige Uitlegging van de Gebeden en Plechtigheden der H. Misse. In 't Fransch opgesteld door den Eerw. Pater P. LE BRUN, *Priester van het Order der Oratooren. Uit het Fransch in 't Nederduitsch overgezet, door een Roomsch Priester te Amsterdam. Te Amsterdam by* F. J. van Tetroode, 1790. *Behalven de Voorreden en den Bladwyzer*, 721 *bladz. in gr. 8vo.*

In den jare 1716, toen dit Werk oorspronglyk het licht zag, hebben verscheiden Fransche Bisschoppen en Hoogleeraren der Godgeleerdheid, van deszelfs uitvoering met zeer veel lofs sprekende, het met hunne sterkste goedkeuring verwaerdigd; en de thans afgegeven Nederduitsche vertaling draegt insgelyks de vereischte goedkeuring weg; des de Leden der Roomsche Kerke, wien zodanig een Geschrift bovenal te stade komt, 'er vrylyk gebruik van kunnen maken. —— Het behelst ene, naer de denkwyze dier Kerke, welingerichte leerzame ontvouwing van alles wat tot den plechtigen Misdienst, zo in gewoone als in staetlyker omstandigheden, enigzins behoort: en strekt bovenal, om den bywooners en handhavers van dien Eerdienst zodanige kundigheden in te boezemen, welken hunne harten met eerbied vervullen, en ter Godsvrucht opwekken: ten einde den sleurdienst, welke in 't byplegtige maer al te veel

veel plaets heeft, te krachtiger tegen te gaen. Een Protestant, die dit bedoelde, (schoon hy den Misdienst geenszins schriftmatig goedkeure, en zelfs door dit Geschrift versterkt worde in zyn gevoelen, dat die in latere dagen, van tyd tot tyd, trapswyze, ter Kerke ingevoerd is,) niet kan wraken, in zo verre iemand gehouden zy alles, wat by hem ene Godsdienstige Plechtigheid heet, inderdaed, met een overtuigd gemoed, Godsdienstig te verrichten, zal ook deze verklaring, indien een onderwerp van dien aert in zynen smaek valt, nog al met enig genoegen en vrucht doorbladeren. Velen der daertoe behoorende plechtigheden en verrichtingen komen ons, wanneer wy dezelven, by de ene of andere gelegenheid, beschouwen, gemeenlyk zeer vreemd voor, en wy kunnen ons dikwerf naeuwlyks verbeelden, dat 'er iets Godsdienstigs mede beöogd worde. Hieromtrent nu verleent Pater *le Brun* ene Letter- Geschicht- en Leerstelkundige Uitlegging, waeruit men kan afleiden, wat de Leeraers der Kerke, in welke het zinlyke en staetlyke, byzonder in het begin der derde Eeuwe, en vervolgens, hand over hand, toenam, daermede bedoeld hebben. De betekenis dier gebruiken, derzelver opkomst en voortgang word hier nagespoord; en tevens worden ons de Leerstellingen, in de daerby gebruikte Formulieren, voorondersteld of uitgedrukt, naer de leerwyze der Kerke, verklaerd; waerdoor een Protestant, des begerig zynde, zich een geregelder denkbeeld van dat alles vormen kan, dan hy gewoonlyk bezit.

Bibliotheek der Kerkvaderen, bestaande in Overzettingen en Uittrekzels uit hunne voornaamste doch meest Leerstellige Schriften, met bygevoegde nodige aanmerkingen. Door CH. FR. RÖSZLER, *Hoogleeraar in de Geschiedenissen op de Hooge School te Tubingen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Eerste Deel. Te Amsterdam by* Wessing *en* van der Hey, 1790. *Behalven het Voorwerk, 326 bladz. in gr. octavo.*

Ene overdreven hoogagting voor de Leer der Kerkvaderen van de drie eerste Eeuwen, aen de ene, en ene onbezonnen versmading van dezelve, aen de andere zyde, worden in de Voorreden, aen 't hoofd van dit Werk geplaetst, met gegronde reden tegengegaen; terwyl ene onpartydige beoefening van hunne Leerstellige Schriften, gelyk de Opsteller dier Voorreden overtuigend toont, hare verregaende nut-

nuttigheid heeft. Deze nu, daer ze zekerlyk hare moeilykheden heeft, gemaklyker te maken, en denzulken, die zich daerop toeleggen de behulpzame hand te bieden, is een hoofdbedoelde van den Hoogleeraer *Röszler* in deze Papieren. Ter bevorderinge daervan heeft hy zich benaerstigd tot ene volledige verzameling van 't geen ons deswegens, in die Schriften, voorkomt, tot op de Kerkvergadering van *Niceën*; en de opgave dezer Stukken doet hy steeds vergezeld gaen van geschied-, oordeelkundige en leerstellige aenmerkingen, ter opheldering van het duistere en twyfelagtige, of onzekere, dat den Lezer zou kunnen belemmeren. Zyn Hoogeerwaerde heeft zich voorgesteld hierin de tydorde te volgen; doch indiervoege dat hy eerst de Grieksche, en dan de Latynsche Kerkvaders in opmerking neemt. Uit dien hoofde bepaelt zich het thans afgegeven eerste Deel tot Uittrekzels uit de Schriften van de zogenoemde *Apostolische Vaderen*, te weten, *Barnabas*, *Hermas*, *Klemens van Rome*, *Ignatius* en *Polycarpus*, verder uit die der *Apologeten*, naemlyk, *Justinus*, *Athenagoras*, *Theofilus*, *Tatianus* en *Hermias*, van welken laetsten Schryver echter alleen ter loops gewag gemaekt word, om dat zyn Geschrift niets behelst, 't geen tot de Geschiedenis der Christelyke Leerstellige Godgeleerdheid gerekend zou kunnen worden te behooren. Wyders komt hier nog by, uit de grootere Grieksche Schryvers, een Uittrekzel uit het Werk van *Ireneus*, tegen de Ketteryen der Gnostieken, waermede dit eerste Deel besloten word. —— De Hoogleeraer stelt door deze Verzameling, op die wyze uitgevoerd, den oefengragen onderzoeker, die lust heeft om de leer dezer Vaderen na te spooren, maer dien 't niet gelegen komt zich deze Schriften eigen te maken, en dezelven in 't oorspronglyke te lezen, in staet, om hiervan genoegzame kundigheden te verkrygen. —— Om den zodanigen in die oefening te meer te gemoet te komen, en te toonen, wat zy daeromtrent oordeelkundig in agt hebben te nemen, gaet 'er voor deze Verzameling ene *Inleiding*, waerin enige Aenmerkingen of Regelen, hoe men de Schriften der Kerkvaderen lezen en behandelen moet, voorgesteld worden. Ze zyn de tien volgenden.

„ 1. Men moet de leere der eerste Kerke met zekere koelhartigheid opzoeken, zonder het voor noodzaaklijk te houden, of als een pligt aan te zien, om ze in alle dingen overeenkomstig met onze tegenwoordige denkbeelden te vinden: en zig steeds daer bij voorstellen, dat men niets

niets te winnen of te verliezen heeft, bij het geen de Vaders eertijds moogen geloofd of niet geloofd hebben.

„ 2. Bij het gebruiken der Ouden en derzelver getuigenissen, om daaruit het Leerstelzel hunner Kerke te bepaalen, moet men den Text zelven, en den zin 'er van, gelijk ook het gezag van den Schrijver, naauwkeurig en zorgvuldig onderzoeken. —— De Text, waarin die getuigenissen liggen, moet oordeelkundig egt zijn; *dat is*, men moet, zoo niet volkoomen zeker, nogtans zeer waarschijnlijk, den Schrijver, of altans de Oudheid van het Boek kennen, het welk men voor zig heeft, en geene gegronde rede hebben, om de plaats, waarop men zig beroept, voor valsch of ondergeschooven te houden.

„ 3. De verklaaring dier plaatzen uit de Schriften der Kerkvaderen, die tot hun leerstelzel behooren, en het zelve ophelderen en bewijzen, moet gegrond en beweezen zijn.

„ 4. Gelijk bij elke geschiedenis de getuigen en hunne verklaaringen niet het zelfde gewigt noch dezelfde kragt van bewijs hebben, dus moet men ook in de geschiedenis der leerstellige Godgeleerdheid dit onderscheid wel in agt neemen, om geene valsche of bijzondere gevoelens op rekening van de Kerk te schrijven.

„ 5. Wanneer over het algemeene Leerstel der Kerke, in zaaken die thans in geschil zijn, gesprooken wordt, en de openlijke Belijdenissen of Schriften, die eenig gezag hebben, daaromtrent niets bepaalen; kan men met recht dat gevoelen daarvoor aanneemen, voor het welk zig meerdere en vooral beroemde leeraars, in een en het zelfde tijdvak, eenpaarig of naa elkander verklaaren; schoon toen ter tijd het leerstuk aan geen bijzonder geschil, of eenig onderzoek, deswegen ontstaan, onderhevig is geweest.

„ 6. Om het Leerstelzel der oude Kristen-Kerk duidelijk en bondig open te leggen, is het niet genoeg, slegts eenige plaatzen en getuigenissen over het een of ander Leerstuk te verzamelen, naarmaate wij het tans van belang rekenen; maar men moet met dezelfde naauwkeurigheid gadeslaan en overneemen, al het geen zij als een gedeelte der Kristelijke geloofsleere voorgedraagen, en tot den omtrek hunner *Dogmatiek* gerekend hebben, gesteld ook dat het *droomen* en *dwaalingen* geweest waren.

„ 7. Tot een duidlijk en nuttig doorzigt in het godsdienstig zamenstelzel der eerste Kerke, behooren niet alleen de geheele uitgestrektheid dier waarheden, die toen in dezelve naauwkeurig geleerd zijn, en de wijze hoe men dezelve

samen verbonden heeft; maar ook de verdere historische bepaaling der Leerstukken, hoe zij voorgedraagen, verstaan, verklaard, beweerd en tegen de tegenwerpingen verdeedigd zijn geworden.

„ 8. 't Is vergeefsche moeite, wanneer men door gevolgtrekkingen en gissingen, uit stellingen der eerste Kerke, die geschiedkundig waar zijn, anderen afleiden, en deezerwijze haar Leerstelzel uitbreiden en volledig maaken wil, wanneer men van dezelve geene duidelijke verklaaringen en getuigenissen in de Schriften van derzelver Leeraars vind; want op deezen komt alles aan, het geen hier waarheid zijn zal.

„ 9. Wij hebben geene vrijheid, om alle de leerstukken onzer geloofsbelijdenisse, welken wij hebben, en zoo als wij ze hebben, hoe belangrijk en gewigtig wij dezelven oordeelen, in de Schriften der eerste Vaderen op te zoeken, en ze, zonder duidlijke getuigenissen, in hun leerstelzel te plaatzen, onder het voorwendzel, dat het hun aan de gelegenheid ontbrooken heeft, om daar van te spreeken, of dat zij dezelven uit voorzigtigheid en dus met opzet verzweegen hebben.

„ 10. Wanneer wij de waare gesteldheid van het Oudste leerbegrip der Kristenen, in vergelijking met het onze, bondig kennen willen; komt het niet alleen in zoo verre op de leerstellingen aan, of zij altijd geleerd zijn, en of 'er in alle gevallen, een voldoenden getuigen, die ze gekend heeft, aangeweezen kan worden; maar ook, of zij bepaaldlijk dien grooten rang, of het regelmaatig algemeen gezag bij hen, zo als bij ons, gehad hebben."

Deze regels worden hier breeder ontvouwd, door voorbeelden opgehelderd en met nauwkeurigheid beredeneerd. In de voltrekking van dit alles, heeft de kundige Vertaler zynen Autheur op een vryen trant gevolgd; waerdoor hy het een en ander in des te duidelyker licht kon stellen.— By de aenbeveling van dit Werk van den Hoogleeraer *Röszler*, maekt hy tevens gewag van een ander Geschrift, 't welk den naspeureren van dit onderwerp van wezenlyken dienst kan zyn. „ Al wie, zegt hy, uittrekzels van „ gelijken aart, schoon met een ander oogmerk, en in „ verband met de geheele geschiedenis van den Kristelijken Godsdienst, leezen wil, dien kunnen wij daartoe „ aanprijzen het uitmuntend Werk van *J. M. Schroeckh*, „ Hoogleeraar in de Geschiedenissen op de Hooge School „ te *Wittenberg*, wiens *Christliche Kirchengeschichte*, hoewel van een vrij langen adem, de moeite rijklijk beloont, en verre boven mijn lof is."

J. BLEU-

J. BLEULAND, Icon Tunicæ Villosæ Inteſtini Duodeni, juxta felicem vaſculorum inpletionem. Ipſis coloribus, qui in Præparato conſpiciuntur edita. Trajecti ad Rhenum, apud *B. Wild* & *J. Altheer*, 1789. In 4to. m. f.

De geleerde *Bleuland* levert hier eene uitmuntend ſchoone Afbeelding van een gedeelte van den Binnenſten Rok des Twaalfvingerigen Darms.

Het voorafgaande Tractaatje ſtrekt ten betoog van de nuttigheid der Ontleedkundige Afbeeldingen, en geeft teffens den welverdienden roem aan die Mannen, welke daarin veele anderen overtroffen hebben, waarby dan aan de, door hunne nagelaatene Werken, onſterffelyk gewordene *Houbraken*, *Wandelaar* en vooral *Johannes l'Admiral*, naar verdienſten gedagt word; en het is op het voetſpoor van den laatstgemelden, dat onze Autheur dit *Plaatje*, door den vindingryken *J. Kobell*, volgens de naauwkeurige en gekouleurde tekening van den Kunſtenaar *M. van der Jagt*, naar een door den Schryver opgeſpooten Præparaat, met alle vereischte juistheid vervaardigd, den Kenners en Beminnaars van Anatomiſche Afbeeldingen aanbied.

Daar de byzondere waardy van dergelyke Kunstſtukken boven alles afhangt van de volkoome gelykheid die dezelve met den natuurlyken ſtaat dier deelen zelve hebben, en dat niet door eene te geweldige, of te heete, Opſpuiting de vaaten verſcheurd of tegennatuurlyk opgeſpannen geweest zyn; zo oordeelen wy alle redenen te hebben, om het Præparaat, zo wel als de Afbeelding, by uitſtek te moeten pryzen, alzo wy, door ondervinding, de juistheid en overeenkomst van deeze laatſte met ſoortgelyke Præparaten, en den natuurlyken toeſtand der deelen zelve, wel meenen te kennen.

Liefhebbers van met kouleuren gedrukte Plaaten, het zy dat dezelve teffens Beminnaaren der Ontleedkunde zyn of niet, ontvangen hierdoor een Stukje, het welk, met allen regt, eene plaats in hunne Kunstkabinetten verdient. En zy die Voorſtanders en Liefhebbers van Vaderlandſche Voortbrengſels zyn, zullen zig met ons verheugen, dat dit kleine plekje gronds, in navolging van den in dit vak zo beroemden Heere *C. Ploos van Amſtel*, ook eenen *Sepp*, en nu wederom deezen Kunſtenaar voortgebragt heeft. Ondertusſchen wenſchen wy den geleerden Autheur tyd, gelegenheid en lust, om ons met zodanige Afbeeldingen te kunnen begunſtigen, waarin by uitſtek het onderſcheid der kou-

kouleüren van veel aanbelang is, zo als, om maar iets te noemen, by de groote en kleine Herſenen en wat daartoe behoort; dit zoude voor eerstbeginnenden van groot nut, en voor andere Liefhebbers, in dit vak der Natuurkunde, gewis hoogst aangenaam zyn.

Grondbeginſels der Meetkunde, door J. H. VAN SWINDEN, *Hoogleeraar in de Wysbegeerte, Wis-, Natuur-, en Sterrekunde te Amſterdam, Lid van verſcheiden geleerde Genootſchappen. Te Amſterdam by* P. den Hengst, 1790. *In gr. 8vo. 586 bladz.*

De Hoogleeraar VAN SWINDEN doet het Vaderland veel dienst, door de uitgave van deeze *Grondbeginſels der Meetkunde.* De voordragt van dezelve is zo onderſcheiden van anderen, als zy veele van die in duidelykheid, orde en nieuwheid, overtreft. In den jaare 1786 gaf zyn Hooggeleerde een kort begrip der Meetkunde, in het Latyn, in 't licht, tot welkers opſtelling hem het in 1785 aanvaard hebbend Onderwys in de Wiskunde, aan de doorluchtige Schoole van *Amſterdam*, genoodzaakt had. Eene bloote Vertaaling van dat kort begrip, ten dienſte van zodanige Leerlingen welke zyne Lesſen in het Neêrduitsch wilden bywoonen, zou een minder werkzaam Leeraar mogelyk zeer voldoende zyn voorgekomen; doch dit was zo niet by den Heer VAN SWINDEN. Deeze begreep dat hy dat werk merkelyk moest verbeteren, en in alle opzichten volmaaken, en wel te meer, daar wy in onze taal met Boeken van dien aart ſlecht voorzien zyn; en heeft dus, met medehulp van den Heer PIETER NIEUWLAND, Lector in de Wis-, Sterre-, en Zeevaartkunde te Amſterdam, (welke niet alleen de Proeven nagezien, maar het geheele Werk, vóór het ter Persſe ging, nagegaan, en met gewigtige aanmerkingen verrykt heeft) een veel beter en vollediger zamenſtel ten voorſchyn gebragt, dan wy, tot nu toe, gehad hebben.

In de eerſte plaats heeft de Hoogleeraar getracht, „ om niets weg te laaten van den ſtrikten bewystrant der Ouden, waarvan EUCLIDES en ARCHIMEDES ons zulke voortreffelyke voorbeelden hebben nagelaten, en geen moeite ontzien om zeer naauwkeurige denkbeelden der zaaken voor te draagen; iets dat op eene zeer aanmerkelyke wyze, in de meeste hedendaagſche boeken, die den naam van Grondbeginzelen der Meetkunde draagen, verwaarloosd wordt.

Den geest te vormen, denzelven aan die naauwkeurigheid van denkbeelden, aan dien ſtrikten redeneertrant, aan die volmaakte aaneengeſchakelde bewyzen, te gewennen, is een der hoofdvoorwerpen, welke men zich in het onderwyzen der Meetkunde voor oogen moet ſtellen: eene der voornaamſte redenen, die de jonge lieden moeten aanzetten om dezelve te leeren. „ 'Er is," zegt, te recht, QUINCTILIANUS (*), „in de Meetkunde, een gedeelte dat voor „ de jeugd nuttig is: want het verſtand wordt 'er door „ geöeffend; de geest geſcherpt; de ſnelheid in de bevat„ ting ſpruit uit dezelve voort: ja zelfs de Meetkunde is „ nuttig, niet zo als de andere Konſten, wanneer men ze „ verſtaat, maar ook zelfs wanneer men ze leert." En het is juist dat gedeelte, dat gewigtig gedeelte, dat men verwaarloost, wanneer men iets van den ſtrikten redeneeren bewystrant der Ouden agterwege laat, onder voorwendſel van de zaaken bevattelyker voor te ſtellen, of aangenaamer te maaken.

In de tweede plaats heeft de Autheur getracht, dit Werk in eene bekwaame orde te ſchikken, en de verſchillende ſoorten van voorwerpen, zo veel mogelyk, afzonderlyk te beſchouwen. Dat dit veele moeite gekost heeft, om het zonder gaaping te verrichten, kan men ligt opmaaken. Hy heeft het best en geſchiktst geächt, om de rechte lynen afzonderlyk te beſchouwen, zonder derzelver eigenſchappen, uit die der Driehoeken te moeten afleiden; en dan eerst tot de Driehoeken over te gaan: de rechtlynige Figuuren af te handelen, alvoorens over den cirkel te ſpreeken, enz. Men klimt dus in de daad trapswyze, en in eene geregelde orde op, zynde het Werk in XVII Boeken verdeeld, van welke de vyf laatſte enkel Werkſtukken behelzen, en op deeze wyze volgen. Iſte BOEK, *over de algemeene eigenſchappen der rechte Lynen, zo wel in zich zelf beſchouwd, als in zo verre zy de hoeken van Driehoeken en Vierhoeken uitmaaken, of derzelver zyden zyn.* IIde BOEK, *over den inhoud der rechtlynige Figuuren.* IIIde BOEK, *over de Evenredigheid.* IVde BOEK, *over de gelykvormigheid der Figuuren, en de reden van derzelver zyden en inhouden.* Vde BOEK, *over den Cirkel.* VIde BOEK, *over de inſchrevene en omſchrevene Veelhoeken.* VIIde BOEK, *over den omtrek en den inhoud van den Cirkel.* VIIIſte BOEK, *over het meeten van Hoeken door Cirkelbogen,*

(*) *Inſtit. Orat. Lib. I. cap.* 10. §. 8.

gen, *en het berekenen van dezelve door Choorden*, *Sinus-ſen*, *Tangenten en Secanten*. IXde BOEK, *over de Driehoeksmeeting*. Xde BOEK, *over de ligging en ſnyding der Vlakken*. XIde BOEK, *over de ligchaamelyke Figuuren*, *die door vlakke oppervlakten bepaald zyn*, en het XIIde BOEK, *over den Rol of Cylinder*, *den Kegel en den Kloot*. Gaande het 1ſte BOEK der Werkſtukken, *over de rechte Lynen*. Het 2de *over de Hoeken*; het 3de *over de rechtlynige Figuuren*; het 4de *over den Cirkel*; en het 5de *over de beſchryving van Figuuren*, *in en om den Cirkel*.

Maar het voornaamſte dat de Heer VAN SWINDEN bedoelde, en dat, zo als wy reeds gezegd hebben, hem gelukt is, is het voortbrengen van een veel vollediger zamenſtel, dan wy tot heden hadden. „ De grootſte voorſtanders van EUCLIDES (zegt hy) kunnen niet ontkennen, dat 'er niet alles in EUCLIDES gevonden wordt, wat men thans volſtrekt noodig heeft, om, of zich tot de practyk van de Meetkunde bekwaam te maaken, of tot de Natuur-, en Sterrekunde over te gaan. Men vindt niets over de inhoudvinding der Figuuren; niets, of byna niets, over de Theorie der Veelhoeken; niets over de reden van den omtrek, van den Cirkel tot den Diameter; niets over de Driehoeksmeeting; niets over de ſchoone ontdekkingen van ARCHIMEDES (die eerst 70 jaaren na EUCLIDES leefde) omtrend den Cylinder, Kloot en Kegel, enz. zo dat men, na EUCLIDES afgehandeld te hebben, nog dat alles uit andere Boeken moet ontleenen. Zy kunnen niet ontveinzen dat men van de dertien of vyftien Boeken van EUCLIDES, thans alleen de zes eerſte, het XI, en XII, gebruikt: het VII. VIII. IX. X, overſlaat, om dat men die ſtoffe thans anders behandelt; het XIII. XIV, en XV, deels om dat men ze minder nuttig acht, deels om dat men ze op dien trant, als EUCLIDES ze behandeld heeft, niet verſtaan kan, zonder het Xde Boek, dat zeer moeilyk is, volmaakt te verſtaan. Die Boeken zyn echter in hunne ſoort vooräl niet minder fraai dan de agt welke men gebruikt: het Xde komt my voor een meesterſtuk te zyn. Geeft men dan toe, dat 'er eenige ſtukken zyn, die men beter kan, of anders mag, behandelen, dan EUCLIDES gedaan heeft, waaröm ook dan niet aan zyn geheel ſtelzel alle verbetering en vermeerdering toegebragt, die men nuttig oordeelt?"——

De Hoogleeraar heeft niet geſchroomd, om dit laatſte te volvoeren. Hy heeft niet alleen eenige Voorſtellen uit het

VII. VIII. IX, en X Boek, maar zelfs het geheele XIII. XIV. en XV, Boek ingelascht, en zo kort als duidelyk bewezen. Bovendien, die nuttige voorstellen, die niet by EUCLIDES, maar wel in andere *elementaire* Werken gevonden worden: alsmede zulken, welke men in geene der laatstgemelden, maar elders verspreid, aantreft, en waarvan echter het gebruik zeer aanmerkelyk is, voorâl in de Natuurkunde; deeze alle heeft de Autheur in dit Werk gebragt: onder welke zich dan ook de schoone ontdekkingen van HUIGENS, SNELLIUS, LUDOLF, VAN CEULEN, DU FAY en SAURIN bevinden, die byna in vergetelheid geraakt zyn, doordien ze in Boeken staan, welke men naauwelyks meer leest.

Wy twyffelen geenszins, of deeze *Grondbeginsels der Meetkunde* zullen, by alle Liefhebbers der Natuur-, en Wiskundige Weetenschappen, met blydschap ontvangen worden, te meer daar de leer der *Limieten*, in dit Werk voorkomende, nog door niemand, in onze taale, beschreven is.

Vaderlandsche Historie, vervattende de Geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden, zints den aanvang der Noord-Americaansche Onlusten, en daar uit gevolgden Oorlog tusschen Engeland en deezen Staat, tot den tegenwoordigen tyd. Uit de geloofwaardigste Schryvers en egte Gedenkstukken zamengesteld. Met Plaaten. Ten vervolge van WAGENAAR'S *Vaderlandsche Historie. IVde Deel. Te Amst. by* J. Allart, 1790. *In gr. 8vo. behalven het Register, 380 bladz.*

Naa dat de Vervolger van WAGENAAR'S *Vaderlandsche Historie*, tot vervulling van het Tydvak, waarmede zyne Historie eigenlyk een aanvang neemt, en het Tydperk, verloopen tusschen den Jaare MDCCLII en MDCCLXXV, drie Deelen gegeeven heeft, behelzende den tyd der Gouvernante ANNA — de Minderjaarigheid van WILLEM DEN V, — en 't geen 'er, zints diens Meerderjaarigheid, tot op het begin des *Americaanschen Oorlogs* gebeurde, waarvan wy op zyn tyd melding maakten, gaat hy in het tegenwoordig Deel, 't IVde des *Vervolgs*, voort, om de Gebeurtenissen, van 't Jaar MDCCLXXXI, reeds in het IIIde Deel aangevangen, af te werken, en 'er een gedeelte van 't geen het Jaar MDCCLXXXII merkwaardigs opleverde, daar by te voegen.

He

Het Deel, voor ons liggende, is in drie Boeken onderscheiden. Het VIIIste, waarmede het aanvangt, behelst: de ontwerpen van Vrede, die ter baane gebragt, en de daadlyke voorslagen tot denzelven die 'er gedaan wierden. De voordeelen der *Noord-Americaanen* op de *Engelschen* behaald; den voorslag van ADAMS, om een Verbond van Vriendschap en Koophandel tusschen deezen Staat en de *Americaansche Staaten* te sluiten, met het geen daaromtrent voorviel ter vertraaginge; de aanpryzing van eene Verbintetenis met *Frankryk*; den aandrang van den Pensionaris VAN BERCKEL, om afdoening zyner zaake tegen de Betigtingen van YORKE; de bezwaaren van *Amsterdam* tegen den Hertog VAN BRUNSWYK ingebragt, met de gevolgen hiervan. De komst van JOSEPHUS DEN II hier te Lande; zyn afslaan van het verzoek der *Antwerpenaaren* om de Opening der *Schelde*, en zyne begeerte om de Barriere Steden te ontmantelen; den Watersnood in *Gelderland*; alsmede het oprigten van een Graftombe voor H. DE GROOT; met andere byzonderheden, 's Lands belangen betreffende.

Het IXde Boek beschryft een Jaar zonderlingen Oorlogs, vol van de vreemdste binnenlandsche voorvallen: en die, als men de toebereidzelen, met den aanvange des Jaars MDCCLXXXII gemaakt, hier in 't breede beschreeven, in overweeging neemt, met alle heftigheid scheen doorgezet te zullen worden; wat 'er wegens de Uitschryving van den Dank- Vast- en Bededag gebeurde; de beraaming van een Plan, om gemeenschaplyk dit Jaar met *Frankryk* te stryden; wat onze Vloot uitvoerde; klagten over derzelver Werkloosheid, en 't geen deswegen in de Hooge Vergaderingen voorviel; de Bezending aan zyne Hoogheid, en het inleveren zyner Memorie.

Met het Xde Boek vat de Schryver den draad der Zeeverrigtingen deezes Jaars, welken hy afgebrooken hadt om de menigte van gewigtige Raadspleegingen en Besluiten, 's Lands Zeedienst betreffende, in 's Lands Hooge Vergaderingen, met de daar by komende omstandigheden, te boeken, weder op. En treffen wy hier een breed verslag aan van de aanleidende oorzaaken tot den Tocht na *Brest*, met deszelfs mislukking, en den aanvang des ongenoegens deswegen; de verrigtingen onzer aangewakkerde Kaapreederyen; het Voorstel van *Amsterdam* over het volduuren van de Gemeenschaplyke Krygsverrigtingen met *Frankryk*, en het vernieuwen des Handelverdrags met dat Hof. 't Geschil der Amsterdamsche Heeren ter Dagvaard over het uitbrengen van de Stads-

 last,

last, hier oorspronglyk medegedeeld; alsmede den staat der Zeevaard en des Handels ten deezen Jaare.

Dit is de zeer verkorte inhoud der zaaken in dit IVde Deel voorkomende, die, naar derzelver aangelegenheid, meer of min uitgewerkt, en overal met oorspronglyke Stukken gestaafd, ons dit vreemde tydperk van 's Lands Geschiedenisse getrouwlyk schetzen. De aangelegenste zyn veelal zo breed, dat wy 'er geen voor ons bestek kort genoeg vinden.

Het verregaand en onvoorbeeldlyk geschil in den Lande over de Uitschryving van den Dank- Vast- en Bededag des Jaars MDCCLXXXII, en het invoeren der Bedestonden, zullen wy, schoon eenigzins verkort, hier overneemen, zo zeer ten blyke strekkende van de onderscheide denkwyze, toen plaats grypende.

„ Voorlang," vangt de Geschiedschryver aan, „ heeft men opgemerkt, dat de Petitien tot den Staat van Oorlog, de Aanpryzingen van en Besluiten op dezelve, niet weinig lichts verspreiden over de Staatsgesteldheid van ons Land, of althans de begrippen der Bestuurderen aan den dag leggen; men wil ook doorgaans uit de Brieven des Algemeenen Dank- Vast- en Bededags, aan de Landzaaten bevelende, kunnen opmaaken wat de daadlyke en by 's Lands Vaderen waarschynlyk toekomstige Staat van den Lande zy, en het is geenzins onregtmaatig, dat men dusdanig eene Uitschryving eenigzins in zulk een licht beschouwe; naardemaal dezelve den Leeraaren, als Voorgangers des Volks, in de allerstaatlykste Verrigting voor een Land, moet voorlichten, om over de zaaken des Vaderlands, naar tydsomstandigheden, gepast te spreeken, naar eisch te bidden en te danken, en teffens de gedagten en overleggingen van elk Ingezeten in dit Godsdienstig bedryf te bestuuren. ——— Dan vertoonde zich in de Staatsbesluiten een groot verschil in denkwyze (*), ten aanziene der Uitschryvinge van den Dank- Vast- en Bededag deezes Jaars, deeden zich byzonderheden op, die zo groot eene verwydering van denkwyzen aan den dag lagen, als zich immer zo openlyk lieten zien.

„ 't Zal derhalven der moeite waardig weezen, een gedeelte van den veel gerugtsmaakenden Biddagsbrief hier te plaatzen. „ Een Regtvaardige en Aanbiddelyke Voorzienig-
„ heid,

(*) *N. Nederl. Jaarb.* 1782. bl. 129, 132, 347. *Post van den Neder-Rhyn, IIde Deel*, bl. 511, 531, 542.

„ heid, die ons zo lang te vergeefsch heeft aangemaand, „ en zyne kastydingen toegezonden, naa dat zyne waarschuwingen onverzettelyk zyn verwaarloosd, blyft nog „ aanhoudend ons door zyne oordeelen bezoeken. Het Jaar, „ 't geen wy laatstlyk geëindigd hebben, is een tyd geweest „ van duisternis in veelerlei opzigten; —— Aangetast door „ een magtig Geällieerde, die onze Vyand is geworden, „ hebben wy moeten zien, dat onze Colonien zyn aangevallen en genomen, en dat onze Koophandel en Zeevaard, „ (de Bronnen van onzen Voorspoed en zelfs van ons Bestaan,) gevoelige slagen zyn toegebragt. Dubbele Plaagen van buitenlandsche Ongelukken en binnenlandsche „ Verbitteringen hebben wy ons Land zien verwoesten. — „ In het midden van deeze duistere en beklaaglyke vertooningen, zyn de Zonden en Ongeregtigheden des Volks „ geenzins verminderd; maar alles schynt in den voorigen „ staat te zyn gebleeven. Dezelfde ongevoeligheid en zorgloosheid, in 't midden van het grootste gevaar; dezelfde „ Ydelheid en Weelde; dezelfde verbastering van Zeden en „ Gedrag is ons by gebleeven; eene Onverschilligheid „ omtrent den Godsdienst; een bedorve Zelfsliefde en „ Eigenbelang; de gronden van de waare Vaderlandsliefde „ ondermynende Hevigheden en Tweedragt; kleinagting „ voor de Regeering; een losse en onbeteugelde Geest van „ *Anarchie*; een van de ongelukkigste tekenen van een verzwakt en afneemend Volk, hebben by ons de overhand „ genomen. Dus kastydt ons de Voorzienigheid niet alleen „ door de Verwoestingen van den Oorlog, maar maakt ook „ onze eigene Ongeregtigheden tot werktuigen van onze „ Onheilen. —— Men hadt den Allerhoogsten te bidden, „ om de ophouding van deezen verderflyken Oorlog, en „ zynen Zegen, over het aanwenden van de wettige middelen, om een eerlyke, en met het belang van den Staat „ overeenkomende, uitkomst daar van te verkrygen, af te „ smeeken."

„ Wanneer deeze Uitschryving ter Vergadering van *Holland* werd ingeleverd, en ten voorwerpe van raadpleeging strekte, lieten veele aanzienlyke en mindere Steden haar ongenoegen blyken, over de koelheid waarmede van den Oorlog gesprooken werd. De meesten waren met *Dordrecht* misnoegd, om dat de geheele Uitschryving geen enkel woord repte, van de verpligting in Dankzegging aan de Godlyke Voorzienigheid, voor den gelukkigen uitslag van het Gevegt op *Doggersbank*; en dat in de voorgeschreevene Gebeden niet

niet kwam, het afsmeeken van 's Hemels Zegen over de Wapenen van den Staat. De Stad *Schiedam*, te dier gelegenheid, zich mede vrugtloos hebbende laaten hooren, liet, door haare Afgezondenen, kort daarnaa, met opzigt tot den Biddagsbrief, ter Vergadering van *Holland*, eene verklaaring doen, te meer optekenens waardig, om dat dezelve, schoon door die Stad geuit, het gevoelen veeler Leden behelsde. „ Men oordeelde zich, van wegen de Regeering dier Stad, „ verpligt, de *licentieuse* handelingen van de Gedeputeerden „ ter Generaliteit te moeten *capteeren*: daar het voor dezel- „ ven onverantwoordelyk is, om, zonder præallabele voor- „ kennis en beöordeeling van Hun Ed. Groot Mogenden, „ en dus van wegen de Regeering der Stad, tot de Uit- „ schryving van eenen Algemeenen Dank- Vast- en Bededag „ te hebben geconcludeerd, waarvan de *Extensie* geene ge- „ ringe *Reproches* verdiendè, wegens de aanmerkelyke *Omis-* „ *sien*, welke daarin gevonden werden, als gewaagende „ in geenen deele van de verpligte Dankaltaaren aan het „ Godlyk Albestuur, voor den gedistingueerden bystand aan „ 's Lands dappere Zeelieden, op den vyfden Augustus „ MDCCLXXXI, op Doggersbank betoond; maar integen- „ deel zulks, als ware het een onverschillig Object, pas- „ seerende; en, daarenboven, even als een noodloos in- „ gredient voor de publieke Gebeden, de allernoodzaaklykste „ inroeping der Godlyke hulpe, voorby gaande, om 's Lands „ Navale Wapenen, tegen onzen onregtvaardigen Vyand, „ glorieuslyk te willen Zegenen (*)."

„ By de openbaare aankondiging, was het misnoegen der Landzaaten, op denzelfden grond steunende, vry algemeen, en groeide het aan, toen het gerugt verspreidde, (met welk eene zekerheid, laaten wy aan zyne plaats,) dat een *Engelsch* Predikant de Opsteller was, van dit zo veel opziensbaarend, en van veelen gewraakt, Stuk; geschikt, om, in eene allerernstigste omstandigheid, ten voorschrift te dienen. Niet weinige Leeraars, eer de inspraaken van hun Hart, dan die Opgave, volgende, gingen, op eenen anderen trant, hunne Gemeentens voor, Dankzeggingen, wegens de Overwinning op *Doggersbank*, als 't behoud onzer Vryheid, klommen ten Hemel, gepaard met de vuurigste Smeekingen om Zegen, over onze Wapenen in deezen ons hoogst onregtvaardig aangedaanen Oorlog,

„ Ge-

(*) Deeze worden, in den aanvang van dit Boek, opgegeeven.

„ Geschiedde dit in *Holland*, en elders, uit eigen beweeging der Leeraaren, daardoor dankbehaalende by allen, die hun wederzin betuigd hadden, om eenen Biddag, in gevolge der gedaane Uitschryving, te vieren, in *Vlissingen* vondt men goed, de Stads-Predikanten aan te schryven, „ om
„ GOD Almagtig te Danken —— voor den zigtbaaren By-
„ stand, welke het Hem behaagd hadt aan de Wapenen
„ van *Nederland*, in den Zeeslag van den vyfden Augustus,
„ tegen de blykbaare Overmagt der Vyanden te bewyzen,
„ alsmede voor de byzondere bewaaring der Stad *Vlissingen*
„ en *Zeeland*, voor een bedreigden Vyandlyken aanval;
„ om GOD te smeeken, dat het Hem genadiglyk behaagen
„ mogt, te verydelen alle dergelyke onderneemingen; en
„ ten dien einde te Zegenen de Wapenen van deeze Repu-
„ bliek, de Onderneemingen van byzondere Ingezetenen tot
„ afbreuk van den Vyand aangewend, en de welmeenende
„ poogingen der Regeeringe ter bescherminge van hun Lee-
„ ven, de Vryheid en de Bezittingen der goede Ingezete-
„ nen, —— en eindelyk, om de Gemeente op te wekken,
„ tot regtmaatige gevoelens van Erkentenis, Dapperheid,
„ Liefde tot het Vaderland, en Vertrouwen op den Godly-
„ ken Bystand, en op de Waakzaamheid der Regeeringe;
„ en om vooral deeze gevoelens te toonen by eenen Vyand-
„ lyken aanval, — kunnende de Gemeente daar toe worden
„ opgewekt, niet alleen door de herinnering der Pligten,
„ die dezelve als *Christenen* en *Burgeren* betaamen; maar
„ ook door de overweeging van de Regtvaardigheid der zaak
„ van *Nederland*, de Verbondbreuk en Moedwil van onzen
„ Vyand, het doorlugtig voorbeeld haarer Voorouderen,
„ de Voorregten der tegenwoordige Constitutie, en de ge-
„ lukkige uitkomst die men van zulke rechtschaape begrip-
„ pen, onder den Godlyken Zegen, zou mogen verwag-
„ ten (*)."

„ Vreemd was dit aanmerkelyk Byvoegzel tot den Biddagsbrief, in eene byzondere Stad; dan allervreemst, en zonder voorbeeld, dat een geheel Gewest die Uitschryving afkeurde, verwierp, eene andere opstelde en verzondt. Dit deeden de Staaten van *Friesland*, en, zal een gedeelte dier Uitschryving, met de andere vergeleeken, best uitwyzen, waarom zy tot deezen veel gerugtsmaakenden stap kwamen.
„ Het heeft ons mogen gebeuren, door den GOD onzer Va-
„ deren, tot nu toe te zyn behouden en gespaard, onaan-
„ ge-

(*) *N. Nederl. Jaarb.* 1782. bl. 227.

„ gemerkt een magtig Nabuur zich niet heeft ontzien, om „ de heiligheid der Verbonden zigtbaar te schenden, door „ onzen Koophandel de treffendste slagen toe te brengen, „ onze Scheepvaard gewelddaadig te stremmen, de Sche„ pen trouwlooslyk uit te plonderen, en geheel weg te roo„ ven, ons den Oorlog onregtvaardiglyk aan te kondigen, „ en onze Bezittingen, buiten *Europa* gelegen, verraadlyk „ aan te tasten, en te overmeesteren, in eenen tyd, dat „ *Nederland*, zich in eene weerlooze gesteldheid bevondt, „ en dus te eenemaal buiten staat, om deezen alzins gedug„ ten Vyand te Water het hoofd te kunnen bieden, en zich „ tegen zyne onbillyke eischen kragtdaadig te verzetten; zo „ heeft de sterke Arm des Allerhoogsten, ons en ons dier„ baar Vaderland, tot nu toe goedgunstig bewaard, en het „ beginzel onzer Wapenen alrede gezegend; onze Vloot, „ hoe gering en zwak die ook ware, heeft egter voor de „ Overmagt van den trotschen Vyand niet behoeven te buk„ ken; hy leverde den Zeeslag, hy werd, door de welbe„ leide dapperheid onzer wakkere Zeehelden, tegen zyne „ verwagting aan, overwonnen, genoodzaakt af te deinzen, „ en zich buiten het Gevegt en hun gezigt te begeeven, zo „ dat wy, met lofspraaken op onze tongen, vermelden mo„ gen, dat de GOD der Heirschaaren met ons ten Stryde is „ geweest! —— Dat met één Hart en ééne Stemme de vuu„ rigste Gebeden tot GOD opgezonden worden, om ons te „ verlossen van de Rampen en Zwaarigheden onder welken „ wy zugten, om zynen kragtdaadigen Zegen over de Wa„ penen van den Staat, ter vernederinge en afbreuke van een „ Vyand, die, door zyn betoonde Onregtvaardigheid, ons „ in Oorlog ingewikkeld, en de grootste schade bereids toe„ gebragt hadt, opdat wy, door een manmoedig gedrag en „ op het loflyk voetspoor onzer Vaderen, eenen eerlyken, „ voordeeligen en duurzaamen Vrede, onder 's Hemels by„ stand, wederom bekomen mogten (*).

In *Gelderland*, *Overysſel*, *Utrecht*, *Holland en Zeeland*, werden Maandlyksche Bedestonden ingesteld. „ Over dit invoeren der Bedestonden, werd zeer verscheidenlyk gesprooken, en 't zelve van niet weinigen gewraakt, uit aanmerking, dat Bedryfloosheid en Bidden om Zegen, luttel by elkanderen voegden, om 'er geen harder naam aan te geeven; dan nergens stak dit misnoegen sterker door dan te *Goes* in *Zeeland*. Burgemeesters en Raaden lieten, in Hooimaand, ter

(*) *N. Nederl. Jaarb.* 1782. bl. 373.

der Vergadering van Staaten inbrengen, „ dat zy mede be-
„ willigd hadden in het houden der Maandlykfche Bedefton-
„ den, in die vaste veronderftelling, dat 's Lands Schepen,
„ in zo verre die in gereedheid waren, eindelyk eerlang tot
„ den eenen of anderen gewigtigen Krygstocht zouden wor-
„ den gebruikt; maar dat zy zulks, niet gefchied zynde,
„ vermeenden, dat men het houden der Bedeftonden moest
„ ftaaken, 't welk zy aan hunne Medeleden op 't ernftigst
„ verzogten; vermids zy, by ontftentenis, zich gedwongen
„ zouden vinden, in hunne Stad, die plegtigheid geen
„ voortgang te doen hebben." Schoon *Vlisfingen* met die
van *Goes*, ten aanziene van de regtmaatigheid hunner be-
grippen, volkomen inftemde; fchoon *Zierikzee* erkende,
„ dat zo lang 'er van 's Lands Schepen geen behoorelyk
„ gebruik werd gemaakt, het geheel ongerymd zou zyn,
„ den Zegen van den Hemel over de Wapenen van den Staat
„ af te bidden," deeden de Steden wat zy konden, om *Goes*
van het aandringen op dit Voorftel te doen afzien.

„ Op den Landsdag, in 't einde van Zomermaand, te
Leeuwarden gehouden, floeg het Kwartier van *Oostergo* aan
drie andere Kwartieren voor, het vastftellen van een plegti-
gen Maandlykfchen Bedeftond, en boodt teffens een Opftel
der Uitfchryvinge ter goedkeuringe aan. In 't zelve laaten
zy zich, onder anderen, ten opzigte van de Smeekingen,
welke zy wilden, dat, in die Bedeuuren, tot den Allerhoog-
ften zouden worden opgezonden, in deezer voege hooren.
„ Dat GOD zich onzer wilde ontfermen, met aan de Beftuur-
„ ders van dit Land, en verdere Regenten van dit Gemee-
„ nebest, alle vereischte Wysheid en Voorzigtigheid, ge-
„ paard met de oude *Nederlandfche* Cordaatheid in derzelver
„ Raadsvergaderingen, genadiglyk te verleenen, en hunne
„ Befluiten met Godlyke Zegeningen te bekroonen; ook aan
„ zyne Doorlugtige Hoogheid, den Admiraal Generaal, wien
„ het beftuur der Vlooten, als een gevolg der ysfelyke Be-
„ roeringen en verwarringen van de Jaaren MDCCXLVII
„ en MDCCXLVIII, is opgedraagen, de hoogst noodige
„ Wysheid, Kloekmoedigheid, Doorzigtigheid en manlyk
„ Beleid, genadiglyk te fchenken, opdat dezelve; vervuld
„ met eene blaakende Liefde voor dit ons Vaderland, en
„ brandenden Yver, daadlyk, aan 't gewigte van die op zich
„ genomen Post, beantwoordde; middelen, door onnoe-
„ melyke kosten byeen gebragt, in 't werk te ftellen, en
„ naar zulks het den Heere der Heirfchaaren behaagen mo-
„ ge, onze Onderneemingen, Vlootelingen en Wapenen,

„ genadiglyk te Zegenen, opdat onze Finantien niet meer „ vergeefsch in 't vervolg uitgeput, en 't Land met onbe- „ taalbaare Schulden vrugtloos overlaaden werde; maar de „ trotsche *Brit* éêns gevoelig moge leeren, om niet langer „ voor onze Kusten te verschynen, op onze Wateren te „ kruissen, en onze dappere Zeelieden, door vermetel uit- „ tarten, te hoonen; maar den hoogmoedigen Vyand, in de „ Mogenheid van GOD, die zich zo goedertierenlyk op de „ Doggersbank heeft gelieven te verheerlyken, manmoedig „ te bestryden, en meermaalen te overwinnen, om dus een „ algemeenen, eerlyken, voordeeligen en bestendigen Vrede, „ te bekomen. —— En, daar men, zedert over lange, „ wegens eene vertraaging aangaande het Zeeweezen, met „ de grootste reden geklaagd heeft; doch de Veroorzaakers „ daarvan, tot hier toe, nog onbekend zyn, moeten wy „ een Alweetend GOD op 't ootmoedigst smeeken, dezul- „ ken te ontdekken, ten einde dezelve aan den Regter over- „ geleverd, en zonder aanzien van Persoonen of Rang, en „ zonder Conniventie of Pardon, openlyk gestraft, en dit „ goede Land van ontaarde Pesten, die de borsten haarer „ Moeder wreedlyk vaneen scheuren, te zuiveren; en als „ 'er ook dezulken mogten gevonden worden, die by aan- „ of voortgang, ter bereiking van verkeerde eindens, onbe- „ schaamd mogten tragten, om zelfs Leden van de hooge „ Regeering, door beloften of dreigementen, tot hunne „ belangen over te haalen, dat dezulken mogen bekend, „ of wel hunne ACHITOFELS Raadgeevingen tot Zotheid „ gemaakt zy, wegens hunne Misdaaden gestraft worden „ (*).” —— Het Kwartier der Steden wraakte deeze ont- worpen Uitschryvings Brief volstrekt; het Kwartier van *Westergo* kon tot het houden van Bedestonden niet toestem- men, en dus viel 'er op dit Voorstel geen besluit.”

(*) Ten deezen tyde hadt dit Kwartier voorgeslagen, om, wegens *Friesland*, by de Algemeene Staaten voor te stellen, om by Publicatie, aan den eersten, welke den Veroorzaaker of de Veroorzaakers van de onbegrypelyke vertraaging, of iemand, die een ongeoorlofde Correspondentie met den Vyand hieldt, wist te ontdekken, zodanig dat dezelve in handen van de Justitie verviel, eene Belooning van een *Millioen Guldens* te belooven. *N. Nederl. Jaarb.* 1782. bl. 1126.

Rei-

Reize door Syrie en Egypte, in de Jaaren 1783, 1784 *en* 1785, *gedaan door den Heer* C. F. VOLNEY. *Uit het Fransch vertaald door* J. D. PASTEUR. *Eerste Deel. Met Kaarten en Plaaten. Te Leyden by* A. *en* J. Honcoop, 1789. *Behalven het Voorwerk*, 400 *bladz. In gr. octavo.*

Dit Geschrift levert ons eene met veel oordeelkunde en naauwkeurigheid opgestelde Beschryving van het van oudsher beroemde *Syrie* en *Egypte*, dat de Heer *Volney* met opmerkzaamheid doorgereisd heeft, het welk hem in staat stelde, om verscheiden byzonderheden, nopens deeze Gewesten, in een klaarer licht te plaatzen, dan vóór zyne navorschingen geschied was. Met dit oogmerk schryvende, om zulks te wege te brengen, heeft hy zig niet opgehouden met het vervaardigen eener eigenlyk gezegde Reisbeschryvinge; maar zyne in het doortrekken, en geduurende zyn verblyf in deeze en geene Landstreeken, gemaakte Waarneemingen byeen te verzamelen, die onder geschikte hoofden te brengen, en dezelven door Oudheid-, Natuur-, en Menschkundige Aanmerkingen, op te helderen; 't welk dit Geschrift eene weezenlyke waarde byzet. — Volgens deeze inrigting vindt men hier, eerst ten opzigte van *Egypte*, en vervolgens van *Syrie*, eene Natuur-, en Staatkundige Beschryving van die Landstreeken; welk een en ander, in de voornaamste byzonderheden omvouwd en beredeneerd wordt, met een nevensgaand verslag van de verscheidenheid der Bewoonderen deezer Gewesten, alsmede van de verschillende voortbrengzelen aan veele Oorden, en den Koophandel welke aldaar gedreeven wordt, waarvan de Hoofdstad *Kairo* het middelpunt is. —— Hiervan gewag maakende, komt het ons niet ongevallig voor, den Leezer, tot een staal, uit deeze Verzameling, het hoofdzaakelyke van het Berigt des Autheurs deswegen, (zynde het geheele verslag te breedvoerig,) hier mede te deelen. Het geen hy ons van *Kairo*, als Stad beschouwd, meldt, is min gunstig, dan men mogelyk van de Hoofdstad van *Egypte* verwagt.

„ Het ligt, (zegt hy) op den Oostlijken Oever van den *Nijl*, op een vierde mijls afstand van dien Vloed, het geen haar van een groot voordeel berooft. Het Kanaal, door het welk zij met denzelven gemeenschap heeft, kan zulks niet vergoeden, nadien 'er geen loopend Water in

is,

is, dan geduurende de overstrooming. Als men hoort wat van *groot Kairo* gezegd wordt, zou men meenen, dat het ten minsten eene Hoofdstad als de onze zijn moest; maar als men in aanmerking neemt, dat men, zelfs bij ons, de Steden eerst zedert honderd Jaaren is begonnen te versieren, zal men wel begrijpen, dat in een land, waarin alles nog in de tiende Eeuw te rug is, zij ook in de algemeene barbaarschheid deelen moeten. Ook heeft *Kairo* geene van die groote of openbaare bijzondere gebouwen, noch die regelmaatig omgebouwde Pleinen, noch die regte Straaten, in welke de Bouwkunst haare schoonheden ten toon spreidt. In den omtrek ziet men niet dan stoffige Heuvels, opgeworpen door de puin, welke men alle dagen daarop werpt; en daarbij beledigen de menigte Grafsteden, en de stank der Vilplaats, en het gezigt en den reuk. In de Stad zijn de Straaten eng en kronkelend, en, naardien zij niet bestraat zijn, doet de menigte Menschen, Kameelen, Ezels en Honden, die elkander in dezelve verdringen, een lastig stof in de lugt opvliegen: somtijds besproeijen bijzondere Persoonen de Straat voor hunne Huizen, en dan heeft men, in plaats van stof, slijk en stinkende uitwaassemingen. De Huizen zijn, tegens de gewoonte, in het Oosten, van twee of drie verdiepingen, met een met steenen of klei bevloerd plat boven op: de meeste zijn van aarde en slegt gebakken tigchelsteenen gebouwd; de overige van zagte steenen van eene fijne korrel, die men uit den nabuurigen Berg *Mokattam* haalt: alle deeze Huizen gelijken Gevangenissen, om dat zij geene Vensters aan straat hebben; scheppende de Kamers haar licht van de Binnenplaatsen." — Volgens dit berigt heeft *Kairo* gansch geen bevallig voorkomen; doch de Egyptische Koophandel geeft haar des te meer aanziens; als af te neemen is, uit het geen de Heer *Volney* hieromtrent meldt.

„ Twee voornaame oorzaaken maaken *Kairo*, (zegt hy) tot de stapelplaats van eenen grooten handel. De eerste is, de ophooping van alle de levensmiddelen van *Egypte*, in den omtrek dier Stad. Alle de groote Landeigenaars, dat is, de *Mamelukken*, en lieden van de Wet, zijn daar vergaderd, en trekken daar hunne inkomsten, zonder het Land, dat dezelve oplevert, iets weder te geeven. De tweede oorzaak is, de ligging der Stad, waardoor zij tot een doortogt dient, en het middenpunt wordt van vertier; welks takken zig door de *Roode Zee* in *Arabie* en *Indie*, door den *Nijl* in *Abyssinie*, en in het binnenste van Afri-

ka, en door de *Middellandsche Zee* in Europa en het Turksche Rijk, uitstrekken. Elk Jaar koomt 'er te *Kairo*, langs den *Nijl*, eene caravane van *Abijssinie*, die van duizend tot twaalf honderd zwarte Slaaven, Olijphanstanden, Stofgoud, Struisvederen, Gommen, Papegaaien en Aapen, aanbrengt. Eene andere caravane, aan het uiterste van *Marokko* verzameld en naar *Mekka* bestemd, lokt de Bedevaartgangers tot van de Oevers van de Rivier van *Senegal*. Zij trekt langs de Kusten der *Middellandsche Zee*, neemt onderweg die van *Algiers*, *Tripoli* en *Tunis*, enz. mede, én koomt door de Woestijn tot *Alexandrie*, drie of vier duizend Kameelen sterk. Van daar gaat zij naar *Kairo*, daar zij zig bij de caravane van Egijpte voegt. Vervolgens trekken beiden gezamentlyk naar *Mekka*, van waar zij honderd dagen daarna wederkoomen. Maar de Bedevaartgangers van *Marokko*, die nog zeshonderd mijlen af te leggen hebben, koomen eerst, na eene afweezigheid van meer dan een Jaar, weêr t'Huis. De laading deezer caravanen bestaat in Indische stoffen, *Châles*, Gommen, Reukwerken, Paerlen en vooral in Koffy van *Yemen*. Deeze zelfde Koopmanschappen koomen langs een anderen weg te *Suez*, daar de Zuiden-winden, in de Maand Meij, zes- of agt- en- twintig Zeilen, uit de Haven van *Djedda*, henen voert. *Kairo* behoudt alle deeze Koopwaaren niet; maar, behalven het gedeelte, dat daar verbruikt wordt, trekt die Stad nog het voordeel van de regten voor den doortogt, en van de verteeringen der Bedevaartgangeren. Daar koomen ook nog van tijd tot tijd kleine caravanen van *Damaskus*, die Zijden- en Katoenen-stoffen, Olie en drooge Vrugten, medebrengen. In het goede jaargetijde liggen 'er op de Ree van *Damiate* altijd eenige Vaartuigen, die de Rooktabak van *Latakié* ontscheepen. Het vertier van deeze Waare is ontzachelijk groot in *Egypte*. Deeze Vaartuigen neemen daarentegen Rijst in, terwijl anderen onophoudelijk af en aan vaaren te *Alexandrie*, en van *Constantinopolen* Kleederen, Wapenen, Bontwerken, Reizigers en Kramerijen, aanbrengen. Ook komen 'er van *Marseille*, *Livorno* en *Venetie*, met Lakenen, Cochenille, Lyonsche Stoffen en Galonnen, Specerijen, Papier, IJzer, Lood, Venetiaansche Sequinen en Duitsche Dalers. Alle deeze Koopwaaren worden ter Zee naar *Rosette* gevoerd, daar ontscheept, vervolgens weder op den *Nijl* in Vaartuigen gelaaden, en zoo naar *Kairo* gebragt. Volgens dit tafereel is het niet te verwonderen, dat de Koophandel een treffend aanzien hebbe

in

in deeze Hoofdſtad, en men zal, zonder moeite, aan het berigt, van den algemeenen opzigter over de Tollen, geloof ſlaan, die in het Jaar 1783 beweerde, dat deeze Stad voor bijna honderd en vijftig millioenen *livres* Koophandel dreef. Maar als men onderzoekt, in welke Kanaalen die ſchatten vloeijen, als men in aanmerking neemt, dat een groot gedeelte der Indiſche koopwaaren, en van de Koffy, naar buitens lands gaat, dat dezelve betaald worden met Koopwaaren uit Europa en Turkije, dat het vertier binnen 's lands bijna geheel beſtaat uit dingen van pragt en weelde, waaraan de laatſte hand reeds gelegd is; dat, eindelijk, de voortbrengzelen, welke daartegen gegeeven worden, grootendeels in onbewerkte Stoffen beſtaan, dan zal men begrijpen kunnen, dat deeze geheele handel geſchiedt, zonder dat 'er veel voordeel uitſpruit voor den rijkdom van *Egijpte* en den welvaart des Volks."

Wat wyders nu nog aangaat de volkrykheid zo van *Kairo*, als van geheel *Egypte*; naar 't oordeel van den Heer *Volney* heeft men dezelve veel al te ſterk vergroot. Het is, by mangel van behoorlyke ſterflysten, enz. gelyk hy aanduidt, niet mogelyk, eene gegronde berekening daarvan op te geeven; maar het een en ander nagaande, ſchat hy *Kairo* niet hooger dan op tweehonderd-en-vyftigduizend zielen: en de geheele bevolking van *Egypte* zal, zyns oordeels, het getal van twee millioenen, en drie-honderd-duizend, zielen niet te boven gaan.

L. C. VALCKENAERII Obſervationes & J. D. A LENNEP, Prælectiones Academicæ Linguam Græcam ſpectantes. Ad exempla MSS. recenſuit, ſuasque animadverſiones adjecit E. SCHEIDIUS. Traj. ad Rhenum, apud *G. T. van Paddenburg* & alibi, 1790. Absque Præf. 597 pp. in octavo, m. f.

J. D. A LENNEP Etymologicum Linguæ Græcæ, edente E. SCHEIDIO. Pars prior & posterior. Traj. ad Rhenum, apud *G. T. van Paddenburg* & alibi, 1790. Absque E. SCHEIDII Prolegomenis, 1311 pp. in octavo, f. m.

Met de openlyke gemeenmaaking deezer Stukken, doet de Hoogleeraar SCHEIDIUS, ontegenzeggelyk, zeer veel dienst aan hun, die zig op de Latynſche en Griekſche Taalkunde toeleggen; vermits in dezelven een groot aan-

aantal van keurige aanmerkingen gevonden worden, die deezer oefeninge, van meer dan ééne zyde, veel lichts byzetten.

In 't eerst opgenoemde Stuk komen voor, de oordeelkundige waarneemingen, welken de geleerde *Valckenaer* der Academiejeugd medegedeeld heeft, om aan dezelve den weg te baanen ter nafpooringe der Griekfche Woordafleidinge, tot eene geregelder kunde van de betekenis der woorden en fpreekwyzen dier taale, ten einde daarvan gebruik te maaken ter verbeteringe der Woordenboeken. Hier toe ftrekken ook de daarbygevoegde Academifche Lesfen van den taalkundigen *van Lennep*, over de regelmaatigheid der Griekfche Spraake, en 't geen men omtrent derzelver regelmaatige inrigting behoort gade te flaan: welk gefchrift de geoefende *Scheidius* met zyne leerzaame opmerkingen, over dit onderwerp, vermeerderd heeft.

Het vervolgens gemelde Stuk, in twee deelen gefplitst, behelst eene foort van arbeid aan de voorige Lesfen verknogt, als in welken de Hoogleeraar *van Lennep* reeds aangeduid had, dat hy, na de ontvouwing van de regelen der woordfchikkinge, zig ftond te verledigen ter nadere verklaaringe van de bepaalde betekenisfen der woorden; om, naamlyk, te toonen, hoe, uit de *eigenlyke* en *lichaamlyke* betekenisfen, die den wortelwoorden eigen zyn, de *overdragtlyke* betekenisfen, door de verfchillende buigingen en fchikkingen der daaruit afgeleide woorden, ontftaan mogen weezen. Overeenkomftig met dit bedoelde, heeft hy een aanvang gemaakt van zulk een Grieksch Woordafleidkundig Werk, of het opftellen en voordraagen van zyne waarneemingen deswegens; fchikkende dezelven in die orde, welke de arbeidzaame *Scapula*, in het vervaardigen van zyn bekend en zo gebruikelyk Grieksch Woordenboek, gehouden heeft. De Hoogleeraar *van Lennep* heeft zynen opgenomen taak, in zyne Academifche voorleezingen, vlytig voortgezet; dan eene lichaamlyke ongefteldheid, en de daarop gevolgde dood, heeft de volvoering hier van verydeld. Zulks heeft den Hoogleeraar *Scheidius* genoopt de hand aan 't werk te flaan, en 't zyne toe te brengen, om dit Stuk verder af te handelen, door gebruik te maaken zo van zyne eigen beleezenheid, als van de Academifche lesfen der Hoogleeraaren *Hemfterhuis* en *Valckenaer*, die tot deeze foort van navorfchingen betrekking hebben. —— Hier beneffens heeft de onvermoeide *Scheidius*, de uitgave van dit Werk nog te uitgebrei-

breider nuttig gemaakt, deels door zyn opmerkzaam Voorwerk, deels door een gewigtig Byvoegzel. —— In het Voorwerk geeft hy ons niet alleen een verslag van de vervaardiging en voltrekking van dit Woordenboek; maar te gelyk brengt hy ons onder 't oog de nuttige vorderingen, welken men in de tegenwoordige Eeuw gemaakt heeft, ter geregelder ontvouwinge der Woordafleidinge. En wel byzonder legt hy 't 'er op toe, om overtuigend te toonen, dat 'er een gereede weg zy, om de Grieksche en Latynsche taal, die men niet zo zeer als verschillende taalen, dan wel als onderscheiden *dialecten*, (zynde het Latyn een onderscheiden *Dialect* der Grieksche Spraake,) heeft te beschouwen, onderling uit elkanderen op te helderen. —— Ter nadere bevestiginge van het deswegens voorgedraagene en beweerde, dient wyders een Byvoegzel aan 't einde van dit Werk geplaatst, behelzende een Alphabetisch Woordafleidkundig Register van de voornaamste Latynsche Woorden, waaruit genoegzaam blykt, dat ze van een Griekschen oorsprong zyn: 't welk tevens dient ter meerdere staavinge van etlyke aanmerkingen, die deswegens hier en daar, zo in 't eene als andere der bovengemelde Stukken, voorkomen.

ZOROASTER, CONFUCIUS *en* MAHOMET, *vergeleeken als Hoofden van Gezindheden, Wetgeevers en Zedenmeesters; met een Tafereel van hunne Leerstelzels, Wetten en Zedenleer, door den Heer* DE PASTORET, *Raadsheer van 't Hof der Onderstandgelden, en Lid van verscheiden geleerde Maatschappyen. Te Dordrecht by* A. Blussé en Zoon, 1790. *In gr. octavo*, 484 *bladz.*

Wanneer men de Asiatische geschiedenissen met enige opmerkzaemheid, zo ten opzichte van het Burgerlyke als Godsdienstige nagaet, kan men niet, dan met herhaelde verwondering, het oog vestigen, op *Zoroaster*, *Confucius* en *Mahomet*; uit hoofde van den invloed, welken zy op hunne Landgenooten gehad hebben, waervan de gevolgen, zelfs tot op den tegenwoordigen tyd, nog stand houden. Zulks maekt ene geregelde kennis aen hunnen levensloop en verrichtingen tot een stuk van wezenlyk aenbelang; en 't is dus niet vreemd, dat de Academie der fraeie Letteren te Parys dit onderwerp ener gezette naspooringe waerdig geoordeeld hebbe. Dit heeft den geleerden *de Pastoret* aenge-

gemoedigd, om zyne onderzoekingen deswegens uit te breiden en in orde te brengen, met dit gunstige gevolg, dat hy de hoogste goedkeuring dier Academie hebbe mogen wegdragen. En hieraen zyn wy ene by uitstek doorwerkte Verhandeling van dien Heer verschuldigd, in welke ons beknoptlyk ontvouwd word, het geen ter oordeelkundige waerdeeringe dezer beroemde Mannen kan dienen. —— Ter uitvoeringe hiervan vestigt hy onze aendacht eerst op ieder Persoon afzonderlyk, en stelt ons dan voor oogen ene onderlinge vergelyking van dezelven. Hy ontvouwt ons het merkwaerdigste van hunnen levensloop, en geeft een onderscheiden verslag van hunne leerstelzelen, wetten en zedenleer; waerop hy dan vervolgens, (na ene voorafgaende overweging van den onderscheiden toestand der Volken waer onder zy leefden, in hoe verre die uit elkander liepen, en wat men te denken hebbe, van de algemene en persoonlyke betrekking tusschen *Zoroaster*, *Confucius* en *Mahomet*,) grond ene vergelyking dezer drie, als *Stichters van een Godsdienst*, als *Wetgevers* en als *Zedenmeesters*. Naer den inhoud dezer vergelykinge, in welke de Autheur tevens, vergelykender wyze, den invloed, welken elk hunner op hunne eeuw en Natie gehad hebben, tracht te ontdekken, komt *Mahomet* voor hen te overtreffen als *Stichter van een Godsdienst*, terwyl *Zoroaster* den voorrang heeft als *Wetgever*, en *Confucius* boven hen beiden uitsteekt als *Zedenmeester*. —— De Heer *de Pastoret* behandelt dit onderwerp, van alle zyden, met ene oordeelkundige omzichtigheid, waerdoor hy ons een geregeld verslag van het merkwaerdigste nopens deze beroemde Mannen verleent, het welk ons dezelven, omtrent het geen ieder hunner by uitstek bovenal eigen was, onderscheidenlyk leert kennen. Zyn Ed. slaet den geest van onpartydigheid zeer wel gade; dan met dit alles neemt hy ons, uit den aert van het bedryf der persoonen, natuurlyk bovenal in, voor den Zedenleeraer *Confucius*. Men oordeele over de regtmatigheid hiervan, door 't nagaen van het hoofdzaeklyke zyner algemene aenmerkingen, over 't geen deze drie groote Mannen persoonlyk betreft.

Ze mogen, ten aenzien van luisterryke afkomst, genoegzaem gelyk zyn, (dat echter van *Zoroaster* betwist word,) ze hebben in hunne jeugd weinig overeenkomst. *Mahomet* is een Koopman; *Zoroaster* legt zich toe op Letteroefeningen, en *Confucius* geeft zich aen de Wysbegeerte over. Tot meerder jaren gekomen zynde, zonderen en *Zoroaster* en *Mahomet*, ieder op ene byzondere wyze, zich

zich af van de verkeering onder hunne Landsgenooten; en komen eerlang weder openlyk te voorſchyn, als zulken, die Godlyke inblazingen ontvangen hebben, die door God gezonden zyn, om den Menſchen zynen geheiligden wil te openbaren. Geheel anders gedroeg zich *Confucius*; hy verkeerde onder zyn Volk, wydde hetzelve zyne lesſen en gedrag toe, en verſpreidde zyne kundigheden zelfs in het Vorstlyke Hof. Verrè van Godlyke ingevingen voor te wenden, gaf hy integendeel uitdrukkelyk te kennen, „ dat hy niets leerde, dan 't geen alle de Oud-Vaders „ vóór hem gezegd hadden; ja niets dat zyne Leerlingen „ niet uit zichzelven zouden leeren, indien zy een wettig „ gebruik der bekwaemheden van hunnen geest maekten."

„ *Confucius*, zegt de Heer *de Pastoret*, onteerde zich niet door zodanige verdichtzels, als *Zoroaster* en *Mahomet* uitdachten, om daer door, gelijk die deeden, zijne Landgenooten te misleiden. Hij zoude zich der kwaede trouw als eene laegheid geſchaemd hebben. Zijne Ziel was zuiver en zijn gedrach oprecht. Zonder twijffel verdient hij, ten dien opzichte, den eerſten rang. Niet dat zijne mededingers niet mogelijk beter het menschlijk hart gekend hebben, wanneer zij gemeend hebben, dat het zelve meer vatbaer was, om te kunnen geroerd worden door beguichelingen, dan door waerheid, maer onteeren daerom die beguichelingen haeren uitvinder minder? Door welke noodlottigheid hebben zij die geenen zo zeer aengevuurd, die zich voor de gezanten der wijsheid en der deugd uitgaven?

„ Voegen wij hier bij dat zijn gantsch leven meer belang en eerbied inboezemt, dan dat van *Zoroaster* en *Mahomet*. Het is geen ſtaetkundig Geestdrijver, die brandt om aen zijne Wetten of zijnen Vorst, of zijne Medeburgers, te onderwerpen; die, alles aen zijne vermetelheid opofferende, weinig beducht is, om een Rijk te vernielen, mits hij zijnen naem vermaerd maekt, en zijne denkbeelden doet zegenpraelen. Het is een vreedzaem Wijsgeer, wien de liefde voor zijne gelijken ontvonkt, die niet dan tot hun welzijn ambten en waerdigheden zoekt; wien het ongeluk verlicht zonder ter neder te ſlaen, en aen wien alles, wat hem omringt, alle de gebeurtenisſen, door welken zijn loopbaen bezet is, dierbaere lesſen voor de menſchelijkheid opleveren. Heeft men hem, even als de Wetgeever der *Perſen*, zich met ſchande zien overlaeden op het einde zijns leevens, door naer de uitzinnigheid der wraek te luisteren, en een land te doen verwoesten, om dat de Vorst wei-

weigerde, zich aen zijne Leer en aen zijne Wetten te onderwerpen? Heeft men hem, even als *Mahomet*, zich hooren beklaegen over de veelwijverij, en zien pogingen aenwenden om paelen aen dezelve te ſtellen, en niet te min, voor de oogen zelfs zijner Leerlingen, zich, uit naem des Hemels, het voorrecht eener onbepaelde vrijheid aen te maetigen?

„ *Confucius* predikte zijne Leer in de Steden en aen de Hoven der Vorſten. *Zoroaster* had het zelfde gedaen. *Mahomet*, meer onderneemend of gelukkiger, nodigde hen bij geſchrift uit, om de zijne aen te neemen, en dit was niet zonder goed gevolg. De eerſte gebruikte geen ander middel, dan dat van overreding; de twee anderen voegden het geweld daer bij, en deeden, wanneer zij konden, hunne Vijanden, en gelijk zij hen noemden, Ongeloovigen, den dood ondergaen. Allen ondergingen vervolgingen. Doch *Confucius*, begaefd met eene geruste Ziel, verdroeg dezelven zonder morren, en ſtelde niet dan geduld en moed daer tegens. *Zoroaster*, beheerscht door eene werkzaeme verbeeldingskracht, deed met hevigheid wederſtand, ſtreed zonder vreeze, en zegenpraelde welhaest: en *Mahomet*, behendigheid bij vernuft voegende, maetigde, door de bedaerdheid der overweeging, de begeerte naer wraek, en wederhield zijne ſlagen niet, dan om dezelven zekerder te maeken. Eenige jaeren waeren voor alle drie genoeg, om hun Vaderland te hervormen, en die zedelijke, burgerlijke en geestelijke macht, welke het werk van verſcheidene te zaem vereenigde eeuwen zoude ſchijnen te zijn, te vestigen en te verſterken."

Geſchiedenis en Dagboek der Gevangenſchap van Dr. C. F. BAHRDT, *beneffens echte ſtukken en ontdekkingen omtrent de Duitſche Unie, door hemzelven in 't licht gegeeven. Uit het Hoogduitsch. Te Haarlem by* C. Plaat, 1790. *Behalven de Voorreden*, 312 *bladz. in gr. octavo.*

In deeze Papieren geeft Dr. *Bahrdt* eerst een beknopt berigt van zyn gedrag en wedervaaren, inzonderheid zedert het jaar 1784, voor zo verre het zelve aanleiding gave tot zyne arresteering en daarop volgende gevangenis. Hiermede verknogt hy eene ſoort van Dagverhaal van het gebeurde, ſtaande zyne gevangenſchap van dertig weeken, met een naauwkeurig verſlag, zo van zyne herhaalde ver-

hooringen, door de Regtscommissie, als van zyn ſtreng en ſmertlyk lot in den Kerker; tot op zyn Vonnis; het welk hem, behalven in de Kosten, tot een *tweejaarig* Vesting-Arrest verwees, dat egter, door de genadebewyzing van den Koning, *éénjaarig* werd. Verder meldt hy ons zyn daarop volgend eenjaarig verblyf in de Maagdeburger-Citadel, dat hem, door zamenloopende omſtandigheden, zo gemaklyk en gunſtig gemaakt werd, als de aart van zyn Arrest eenigzins kon gehengen. —— Zyn Ed. heeft het een en ander, nopens dit alles, indiervoege beſchreeven, dat het ons niet alleen zyn uiterlyken toeſtand, maar ook zyne innerlyke geestgeſteldheid ſchetze; waar door hy ons, in dit verhaal, zyn character, en de ſterke aandoeningen zyner ziele, in verſcheiden omſtandigheden, ten leevendigſte afmaalt.

By dit berigt, voor veele Leezers te merkwaardiger, uit hoofde dat Dr. *Bahrdt*, in meer dan één opzigt, zo veel gerugts gemaakt heeft, dat men natuurlyk begeerig zy, hem eenigzins nader te leeren kennen, komen voorts vier Bylagen, die ter opheldering e van het voorige ſtrekken, en den Leezer nog al eenige belangryke byzonderheden ontvouwen. —— Zy verleenen ons, naamlyk, eene *Verdeediging* van Dr. *Bahrdt*, opgeſteld door den Heer Juſtitie-Commisſaris *Nehmiz*; benevens eene opgave van het *geheime Plan der Duitſche Unie*, en derzelver *geheimst Werkingsplan*; mitsgaders een van *Regtswege* aangevoerd verſlag van het door de *Regts-Commisſie* verrigte in de zaak van Dr. *Bahrdt*.

Men bemerkt hieruit, dat 'er twee Hoofdbeſchuldigingen tegen Dr. *Bahrdt* aangevoerd worden. (1.) Als *Autheur* van twee Schriften; te weten, den *Kommentar über das Religions-edict*, en een *Lustſpiel*, in vyf Bedryven, *Religions-edict* genaamd. En (2.) als *Stigter* van het *Gezelſchap der Twee-en-twintigen*, of der *Duitſche Unie*. Dan men ontdekt tevens, dat 'er, ten opzigte van het eerſte, den *Kommentar*, in de Acten, niets hoegenaamd beweezen is; maar ten aanzien van het tweede Geſchrift, of het *Lustſpiel*, heeft men hem zo zuiver niet geſchouwd. Naar 't Regtsonderzoek is 't blykbaar, dat hy een zeer werkzaam aandeel in de uitgave en verſpreiding van dit Stukje gehad heeft, en onder de ſterkſte verdenking ligt van deszelfs Schryver te weezen. Hierop nu heeft men, den inhoud van dat *Lustſpiel* nagaande, en denzelven hoogstbeleedigend vindende, niet getwyfeld aan de ſtrafſchuldigheid van Dr. *Bahrdt*, en hem,

hem, ter deezer oorzaake, verweezen, tot een tweejaarig Vesting-arrest, waar omtrent de *Commissie* het volgende aantekent. „ In opzigt tot de wispeltuurige Bekentenissen „ van den *Inculpaat* of *Aangeklaagden*," [als welke zigzelven niet gelyk gebleeven was, en zelfs herroepen had het geen reeds door hem bekend was,] „ die zyn Misdryf eer „ verzwaaren als verminderen, is de bekende tweejaarige „ Vestingstraf zeker niet te hard. De Straf zou veeleer nog „ harder hebben moeten uitvallen, wanneer niet, by derzelver bepaaling, in aanmerking genomen ware, dat het „ aan een volledig Bewys, dat hy waarlyk Schryver van „ het *Lustspiel* zy, nog eenigermaate ontbreeke." —— Men kan dit aan zyne plaats laaten, en stellen dat de *Commissie* hem met regt schuldig en strafwaardig verklaard hebbe; doch men wordt dan tevens geleid om te denken, dat zyn Vonnis verligt behoorde te worden, daar men hem, eer zyne schuld bekend ware, wanregtens, zo streng in zyne gevangenis behandeld had, dat hy, alleen daar door, genoegzaam gestraft scheene. —— Wat wyders de tweede hoofdbeschuldiging, raakende de *Duitsche Unie*, betreft, de *Regts-Commissie* vindt hier, noch in het onderwerp, noch in de verrigtingen van Dr. *Bahrdt*, iets strafbaars, des hy daaromtrent eene volle vryspraak erlange. „ Het „ blykt, zeggen zy, dat de deelneeming van het bestuur „ der *Unie*-gezelschappen, de misdryven, die de *Inculpaat* in opzigt tot het *eerste point* des *Onderzoeks* begaan „ heeft, niet vergroote, dat hy veeleer hier van alle strafbaarheid vrygesprooken moet worden. —— Het geen „ hy, in betrekking tot het *Lustspiel* gedaan heeft, komt „ derhalven alleen ten zynen laste."

Wanneer men den inhoud der bovengenoemde *Plans van de Duitsche Unie* nagaat, en in opmerking neemt, 't geen de Heer *Nehmiz*, in zyne *Verdeediging*, daaromtrent gemeld heeft, vergeleken, met het hiermede hoofdzaaklyk overeenstemmend verslag van de *Regts-Commissie*, vindt men waarlyk reden, om zig te verwonderen, dat die *Duitsche Unie* zo veel gerugts gemaakt heeft; daar ze, in 't weezen der zaake, niets anders is, dan eene soort van *Vrymetzelaars Verbintenis*, op eene wyze ingerigt, die niet wel gewraakt kan worden in Gewesten, daar men andere *Genootschappen van Vrymetzelaars* eene ongestoorde Vryheid laat genieten. —— Men leert, in deezen, uit het ontdekte *geheimst Werkingsplan*, wel inzonderheid, dat al het voorgeeven van *Verborgenheden*, en 't gebruiken van

Plegtigheden, daar men zomtyds uiterlyk zo veel mede schynt op te hebben, slegts voor de leuze is, en inderdaad niets betekent. —— „ Offchoon wy, (dus luidt de „ onderrigting,) offchoon wy al in de *Unie* het *Wezen* „ en den zuiverſten Geest (quinteſſenz) van echte *Metſelaary* bezitten, en —— het *Rituaal* (plechtige gebrui„ ken,) als zynde het *accidenteele*, (dat niet tot het wee„ zen behoort,) misſen konden, zo is het toch niet te „ ontkennen, dat het voor het grootſte gedeelte der Men„ ſchen Behoefte zy, dat hunne *Verbeeldingskragt* te ge„ lyk in werking gebragt, aangeſpannen en aan den gang „ gehouden worde. Slechts weinigen zyn Menſchen, die „ zich zo geheel en alleen door de Reden beheerſchen „ laaten (*reine Vernuft-menſchen*) dat zy lang by dat „ geen, wat hun Verſtand hun als waar, ſchoon en edel „ voorſtelt, volharden, en omtrent het zelve met een ſteeds „ gelyk vuur werkzaam zyn konnen. By de meesten ver„ koelt de yver by de enkele *Beſchouwing*, wanneer hy „ niet door een weinig ſpel der *Verbeeldingskracht* geduu„ rig van nieuws aangewakkerd wordt. Wanneer derhal„ ve de *Unie* beſtaan, en onder zo veel duizend Men„ ſchen, uit welken deze groote Machine zaamgeſteld is, „ op den duur, Lust en Vuur zal onderhouden worden, „ zo moet 'er iets meer als Voorwerp des Verſtands zyn. „ 'Er moet gedeeltelyk, iets, dat de *zinnen* treft, voor „ hun ten toon geſteld, gedeeltelyk, voor de *Verbeeldingskracht* een zeker belangryk Uitzigt op verborgen„ heden, gebeurenisſen en voordeelen, die men eens ont„ waaren zal, geopend worden. Deze Zinlykheid is als „ de Olie, welke het Raderwerk in gang houdt. Het is „ derhalve van het uiterst belang voor de *Unie*, dat zy „ met de *plechtige gebruiken* der *Metzelaary*, op eene „ *welvoeglyke en waardige wyze*, vereenigd worde."

Estelle. Door M. DE FLORIAN. *Uit het Fransch. Te Amſterdam by* J. Allart, 1790. *In 8vo.*, 220 *bladz.*

De Heer DE FLORIAN, waarſchynlyk aangemoedigd door den goeden opgang welke zyn Herdersdicht *Galathea*, op het ſpoor van CERVANTES ontworpen, gemaakt heeft; deelt in deeze *Estelle*, een ander Herdersdicht, doch van zyn eigen vinding, mede; van welk het Tooneel der Geſchiedenis, en de Geſchiedenisſe zelve, hier op nederkomen.

Het Tooneel van dit gedicht is in *Languedoc*, een belangryk land

land voor de Franschen; en de tyd in welke de gebeurtenissen plaats hebben, is genoegzaam de gouden Eeuw van die Natie, namenlyk die van LODEWYK de XIIde. In deezen tyd woonde te *Massanne*, NEMORIN, een Herder, en zyne beminde ESTELLE, eene dochter van RAYMOND en MARGARETHA. Herder en Herderin waren van eenen ouderdom, en beiden schoon. Zy hadden elkander van hunne jeugd af aan bemind, en hunne verkeering was dus bekend door het geheele Dorp. Doch hunne Liefde ontdekte zich eerst op een Herdersfeest. Op den eersten dag van May verzamelen alle Herders zich in het Dal, om hunne schaapen te scheeren. Eenigen zyn bezig met werken, andere vermaaken zich met worstelen, speelen en springen. Eenige Herders staaken hunnen arbeid om met de Herderinnen te dansen, terwyl de jongste Meisjes hunne zwaare schaaren neemen, en met haare zwakke en ongeöefende handjes de uiterste topjes van de Wol afsnyden, uit vrees van het Schaapje te benadeelen. Des avonds komt alles tot een Zangstryd by een. HELION, een bloedvriend van ESTELLE, overwint de Herders van den *Gardon*. Hy legt den prys aan de voeten van ESTELLE, en begeert een kuschje tot belooning.

NEMORIN toen nog naauwelyks veertien jaaren oud, treed uit een kring van kinderen, en vordert, met een toornig gelaat, HELION tot een nieuwen Zangstryd. Deeze heeft de bekoorlyke stranden van den *Durance* bezongen: maar NEMORIN bezingt de liefde; en wordt daarop van elk den prys toegekend. Hy brengt denzelven by ESTELLE, en zegt: „Ik heb de liefde bezongen; „ en zo de liefde my deedt overwinnen, 't is om dat gy den prys „ zoudt bezitten." ESTELLE neemt denzelven bloozend aan, en alle omstanders vorderen met luider stemme, dat zy NEMORIN, volgens gewoonte, zal omhelzen: zy gehoorzaamt, doch altyd de hand van haare Moeder vasthoudende.

Na deeze omhelzing groeit hunne liefde dagelyks aan, zo dat de Vader van ESTELLE, met verdriet, de drift van den jongen Herder ontdekt. RAIMOND had zyne dochter aan MERIL, een landman van *Lezan* beloofd, aan wiens Vader hy zynen geheelen welvaart te danken heeft. Een naauwkeurig nakomer van zyne belofte zynde, zou hy liever den dood, dan eene verbreeking in zyne belofte, ondergaan hebben. Zo streng voor anderen als voor zich zelven, hield hy alle gevoel, dat geen plicht was, voor eene zwakheid. Hy ontzegt dus aan NEMORIN zyne wooning, en verbied ESTELLE om met hem te spreeken; en eindelyk begeert hy, dat den eerstgemelden het land zal verlaaten, en aan de andere zyde van den *Gardon* gaan woonen. NEMORIN voldoet aan dit verzoek, verwydert zich van *Massanne*, en nog denzelfden avond komt MERIL van *Lezan* aan, meer gemaakt om eerbied dan liefde in te boezemen. ESTELLE wederstreeft den wil van haaren Vader niet, en dus wordt haar Huwelyk met dien Jongeling bepaald. Zynde tot dus verre de inhoud van het *Eerste Boek*.

In het *Tweede Boek*, zoekt ESTELLE, onderricht van de verwy-

dering van NEMORIN, dien beminden Herder, langs de oevers van den *Gardon*. Zy ontdekt zyn verblyf; zy vertelt hem de aankomst van MERIL, van haar aanstaande Bruiloft, en haar tegenwoordige smerte. NEMORIN verbergt de zyne, en scheurt zich wanhoopend van haar af. Zy keert te rug, en vindt MERIL, dien zy weet over te haalen, om de opschorting van hun Huwelyk, by haaren Vader, te verzoeken.

Terwyl NEMORIN zich aan de wanhoop overgeeft, ontmoet hem een knaapje van dertien jaaren, welke, met een klaagende stem, en betraande oogen, hem smeekt, om een Wolf met hem te vervolgen, welke een Schaap van zyne Kudde geroofd heeft. NEMORIN, getroffen, vergeet zyne droefheid, gaat met het knaapje voort, en komt ongemerkt in het dal van REMISTAN; wiens bewooner een vreemdeling van *Isêne* zynde, hem tot zich neemt; en, onder voorwendsel, om nog eens voor zyn' dood, zyn Vaderland te zien, hem doet zweeren, dat dal niet te verlaten vóór zyne terugkomst; zyne kudden te hoeden en zynen boomgaard te onderhouden: en, wanneer hy in twee jaaren niet terug mogt zyn, dat alles dan, als erfgenaam, te willen gebruiken. Waarna hy, zonder den dageraad af te wachten, stillekens vertrekt.

MERIL heeft, in het *Derde Boek*, den ouden RAIMOND overgehaald, om het Huwelyk op te schorten, tot hy van *Maguelonne*, daar eenige zaaken hem vereischen, zal terug gekomen zyn. Maar hy komt niet terug, want eenige Spaansche Zeeroovers overvallen *Maguelonne*, plunderen die Stad, en vermoorden de Inwooners. RAIMOND was niet meer te vinden. Dit bericht geeft MERIL zelve, die met hem gereist had. „Vaarwel, wyze Moeder!" schryft hy aan MARGARETHA. „Vaarwel, en bedenk dat gy eene „Dochter hebt, voor wie gy moet leven; my blyft niets meer „overig, dan myn verdere droevige dagen in een Woestyn door „te brengen; en ver van u, ver van myn Vaderland, af te wachten, „dat de dood my met mynen vriend vereenige." —— Eenige maanden, na dit bericht, vol droefheid en traanen doorgebragt hebbende, dacht MARGARETHA, voor het eerste, weder aan NEMORIN, en veroorlooft ESTELLE, hem weder te beminnen. Deeze, en haare getrouwe vriendin ROOSJE, begeeven zich op weg, om zyn verblyf te zoeken. Hunne moeite loopt telkens op niets uit; doch eindelyk belooft een kind, HILARIK, haar by hem te brengen. Zy komen in het dal van REMISTAN, de twee gelieven ontmoeten elkander, en verneemen van HILARIK, (zynde dezelfde knaap, die NEMORIN na dit dal gelokt heeft) dat RAIMOND, om NEMORIN's verlies te vergoeden, en deszelfs deugd te beloonen, met den ouden REMISTAN overeen was gekomen, om dit dal, onder zekeren list, aan NEMORIN te schenken, terwyl RAIMOND de waarde daar voor aan REMISTAN ter hand stelde. Na dit dal en boomgaard aan HILARIK geschonken te hebben, keeren NEMORIN, ESTELLE en ROOSJE, naar *Massanne* terug: met welke terugkeering het *Derde Boek* eindigt.

In

In het *Vierde Boek* bepaalt MARGARETHA de Bruiloft na zes maanden te houden. De Zomer komt, en volgens een oud gebruik, worden al de Kudden der vlakten, naar het gebergte gedreeven, om een minder brandende luchtſtreek en verſcher Weide te vinden. NEMORIN zal de Kudde van MARGARETHA dryven. De ſmert der twee gelieven, op het zien van op nieuw van el ander geſcheiden te worden, is zonder grenzen; maar de welvoeglykheid begeert deeze offerände. Naauwelyks is NEMORIN op de beſtemde plaats, of ROOSJE komt hem berichten, dat RAIMOND, door MERIL van de ſlaverny afgekogt, en, van zyn verlosſer vergezeld, terug gekomen is. „ Wanneer zult gy nu," vraagt RAIMOND aan zyne Dochter; „ wanneer zult gy nu mynen weldoener trou„ wen? —— Morgen, antwoordt ESTELLE."

NEMORIN in ſmart verzonken, verlaat (in het *Vyfde Boek*) de Kudde en het gebergte, en komt eindelyk, altyd voorwaards gaande, zonder een vasten weg te volgen, in de vlakten van *Sainte Eulalie*. Hier ontmoet hy ISIDORES, de vriend zyner jeugd, die hy, zedert zyne eerſte afwezenheid van *Masſanne*, niet gezien had. Zy verhaalen elkander de geſchiedenisſen hunner rampſpoedige liefde, en beſloten hebbende elkander niet weder te verlaaten, ſtaan zy op, en begeeven zich op weg, wanneer zy onverwagts een Krygsman agter de haag ontdekken, welke hunne redenen heeft aangehoord, en hen met betraande oogen aanſchouwt. Dit is GASTON DE FOIX, een Neef van den Koning, welke in zyn natuurlyk karakter hier verſchynt. De Herders werpen zich voor zyne voeten neder, zo dra zy zynen naam hooren. „ Want 'er was geen Herder, die niet van GASTON had hooren „ ſpreeken. De Moeder die alle morgen haar Kind leerde het „ Opperwezen te danken, leerde het te gelyk, den naam van „ GASTON zegenen." De Herders verruilen den Herdersſtaf voor de Lans, en volgen hem naar het leger der Franſchen; terwyl de ontrouwe Koning van *Arragon* dat Ryk beöorloogt, en MENDOZA *Nimes* reeds belegerd heeft.

Het *Zesde Boek* vertoont RAIMOND, met verſcheiden zyner landgenooten, de vlugt neemende in *Nimes*, na dat hunne Hutten en Boomgaarden verwoest zyn. GASTON beſluit om iemand in die Stad te zenden, ten einde den Gouverneur te berichten, dat hy zich tot eenen aanval kan bereiden, die de overwinning zeker zal maaken. NEMORIN en ISIDORES bieden zich daartoe aan, en worden afgezonden, doch zien zich beide van de vyandelyke Soldaaten ontdekt: ISIDORES ſterft onder hunne lanſen, en NEMORIN wordt gevangen. Eene edelmoedige daad verſchaft hem de vryheid. Voor MENDOZA genaderd, en van alle kanten omringd, krygt hy den brief dien GASTON hem toevertrouwd had; en den Spanjaard met eerbied en moed aanziende, zegt hy: „ Myn Heer! „ ik heb gezworen dat ik eer zou ſterven, dan u deezen brief „ overgeeven; open dan myn borst, om hem te leezen." Dit zeg-

zeggende, verscheurt hy den brief, en eet de stukken op. Wanneer duizend zwaarden tegen hem opgeheven, maar even zo veel weder in de schede gestoken worden, op het gezegde van MENDOZA; welke hem in vryheid stelt, en te gelyk een Tweestryd tusschen de beide Legerhoofden voorstelt, om dus doende het noodlot der Stad, op eene min bloedige wyze, te beslisschen. Doch eer 'er een hervatte aanval tusschen de beide Legerhoofden plaats heeft, komt het bericht van vrede, (dat denkelyk meermaalen zou gebeuren, indien men de Vorsten, alleen, tot zulke stryden konde noodzaaken) zo dat de beide Legers vreedzaam de Stad intrekken.

NEMORIN brengt den geheelen dag door, om in *Nimes* naar zyne ESTELLE te zoeken; niemant weet hem eenig bericht van haar te geeven; en dus heeft hy byna alle hoop laaten vaaren, wanneer zeker toeval hem ten dienste staat. Des avonds nog eens door de Stad rond dwaalende, bevind hy zich op eene algemeene begraafplaats, alwaar veele nieuwe graven hem de akeligheid der belegeringe herinneren; hier plaatst hy zich op een zark, en vindt eindelyk ook dáár zyne ESTELLE. MERIL is, geduurende de Belegering, gestorven, en ESTELLE is haaren NEMORIN nog trouw gebleven. Niets kant zich nu meer tegen zyn geluk; en GASTON zelv' overreed RAIMOND, om zyne Dochter aan den Herder te geeven. Binnen weinig dagen zien zy alle *Massanne* weder, en bouwen, ondersteund door GASTON, hunne verwoeste Hutten weder op. ROOSJE woont by ESTELLE, en verlaat haar niet meer. MARGARETHA en RAIMOND, van hunne kinderen bemind en geëerd, genieten een langen en vreedzaamen ouderdom. De vrede, de vriendschap, de liefde, waren het erfdeel dat zy hunne kinderen nalieten: en nog heden, zegt de Dichter, leeft hun nageslacht in het schoone land, in het welk ik geboren ben, doch daar my de fortuin heeft uit verbannen.

De Heer DE FLORIAN heeft eene *Proeve over het Herdersdicht* voor dit Stukje geplaatst, welke Proeve den weg aanwyst welken de Schryver, in deezen, heeft bewandeld. „ Ik heb altyd (zegt hy) op deeze soort van Gedichten hooren aanmerken, dat zy koel en verveelend zyn; gebreken die nooit verschoonbaar zyn, voorál niet in *Frankryk*. Men bewondert de Herderszangen van THEOCRITUS en VIRGILIUS, men kent eenige Lieren-verzen van FONTENELLE van buiten, die men alleen schynt geleerd te hebben, om de anderen niet te herleezen; en zodra men een werkje aankondigt, waarvan de Helden Herders zyn, schynt het of deeze enkelde benaaming den slaaplust opwekt." „ 'Er moeten (zegt hy wat verder) zeker veele oorzaaken van verveeling plaats hebben, als de geheele wereld zamenspant om te geeuwen. —— Ik ben van oordeel dat geen werk van smaak eenig duurzaam genoegen geeven kan, zonder belangrykheid: maar is het wel gemakkelyk, in een tooneel tusschen twee of meer zamenkouters, die allen

van

van dezelfde zaak handelen, wier denkbeelden over het zelfde onderwerp gaan, die komen en weêr vertrekken zonder drangreden, om dat belangryk te maaken? en evenwel is dat het Herdersdicht." ——

„ Het zelve heeft zeer bepaalde grenzen, die het naauwelyks mogelyk maaken om 'er veel belangryks in te brengen; als dat belangryke verschynt is het stuk geëindigd, en men moet een ander beginnen: eene verzameling van Herderszangen gelykt dan niet kwalyk naar eene verzameling van eerste tooneelen van een Tooneelstuk, en de Leezer heeft geen groot ongelyk om het Boek neêr te leggen, en tegen deeze soort van Gedichten vooringenomen te blyven."

Na verder aangevoerd te hebben, hoe GUARINI en TASSO het Herderdicht eene grootere ruimte gegeeven hebben, door het invoeren van herderlyke dramas; na geleerd te hebben, door welk zeker middel men het Herderdicht belangryker kan maaken; worden de voordeelen overwoogen, welke in een Herderlyke Roman, zodanig als die met het Drame verbonden kan worden, plaats hebben. Men heeft aan den inhoud van de ESTELLE gezien, dat de Dichter van dat stuk alle moeite gedaan heeft, om dat belangryke, dat hy in het romaneske meent te vinden, in zyn Herderdicht te brengen: wy erkennen ook gaarne dat hetzelve 'er niet ongevallig in is, en te meerder daar het zyn land raakt, en de Vaderlandsliefde en moed overäl doorstraalt; doch of men in *Frankryk* zo slaaperig is, by het zien van Herderdichten in 't gemeen, zullen wy niet beslissen. Die de Herderszangen van THEOCRITUS koel vindt, moet waarlyk al tot eene groote hitte gestegen zyn. De smaak van een enkel mensch kan aan de tafel van het algemeen niet beslisschen, want indien dezelve door sterk gekruidde, of met speceryen verhitte, *Ragouts*, eens bedorven is: wie zal zich dan aan denzelven kunnen onderwerpen? —— Hoe veel verschil zal een minder verhitte tong dan niet gewaar worden?

Intusschen willen wy de ESTELLE van den Heere DE FLORIAN, om die weinige gezegden in de *Proeve*, die men, met grond, *ondoordacht* kan noemen, geenszins veröordeelen. Voor gewoone Leezers, die minder liefhebbers van Dichtstukken dan van Romans zyn, zal dit gemengd product een zeer smaakelyk beetje weezen. Ook is het zo wel ingericht om het bevallig te maaken, dat het geene verdere aanpryzing dan het gezicht, en eenige bladzyden leezens, behoeft. De Druk is zwierig en zindelyk; de Vertaaling is getrouw, en tevens vloeijend; en de Gezangen, die 'er telkens met veel smaak ingelast zyn, en 'er, volgens het doel van den Dichter, noodzaakelyk ingelast moesten worden, zyn, over 't geheel, zuiver en bevallig. Men oordeele uit het volgend Stukje, waarvan het eerste couplet, in 't Fransch, dus luidt:

Ce matin, dans une bruyère
j'allais dénicher ces oiseaux,
quand un vieux berger en colère
est venu me dire ces mots:
méchant, ton adresse cruelle
meriteroit qu'on la punit.
J'ai répondu: c'est pour Estelle;
le vieux berger plus rien n'a dit.

Ik vond deez' morgen vroeg dit nestjen,
Dit eenzaam nestjen, op de hei;
Ik nam het — toen een oude herder,
Het ziende, toornig tot my zei:
Wat doet gy, ongevoelig knaapje?
Uw wreede daad verdiende ſtraf:
Ik antwoordde: „ Ach! 't is voor *Estelle!*"
Terſtond liet de oude herder af.

De kleine moeder vloog, al beevend,
My na, door bosch en veld — hoe teêr
Was haar gekerm! — zy klaagde en ſchreeuwde:
Ach! geef my toch myn kinders weer!
Geef, geef ze weêr! het zyn de vruchten
Die 'k van myne tedre min verkreeg!
Ik antwoordde: „ Ach! 't is voor *Estelle:*"
En zie, de droeve moeder zweeg.

Schetst, lieve vogels! in uw zangen,
Myn gadelooze en zuivre min:
Helaas! een wreede wet belet my
Te zingen voor myn zielsvriendin:
Haar *Nemorin* bemint ſtandvastig,
Maar vreest voor *Raimond*; zwygt en zwicht;
Zyn hart ſpreekt altyd van *Estelle*,
Al volgt zyn mond den ſtrengſten pligt.

Dit lied'e zingt ESTELLE in het *Derde Boek*, in het byzyn van ROOSJE, en in het afzyn van haaren Vader, en van NEMORIN en MERIL.

He-

Hedendaagsche Historie, *of Tegenwoordige Staat van alle Volkeren, behelzende de Beschryving der Vereenigde Nederlanden, en wel in 't byzonder van* OVERYSSEL. *Met Printverbeeldingen versierd. Tweede Deel. Te Amsterdam by* J. de Groot, enz. 1790. *In gr. octavo*, 533 *bladz.*

Na een, ter voltrekkinge van 't voorheen gemelde, wegens de Staatsvergaderingen, afzonderlyk verslag van den Griffier der Staaten, de Griffie en den Provinciaalen Klerk ter Generaliteit, geeft ons de Schryver een uitvoerig berigt van de Provinciaale Domeinen, in 't algemeen, en wel byzonder van de *Bentheimsche* goederen, de Leengeregtigheid van 't Graafschap *Lingen*, en, by die gelegenheid, ook van de Provinciaale Leenkamer. Wyders is hieraan gehegt een geschiedkundig verslag nopens de invoering van de Gemeene Middelen en de Provinciaale Quote; mitsgaders eene onderscheidenlyke opgave van de Provinciaale Schattingen van allerleie soort, en de verschillende wyzen, op welken dezelven geheven worden. —— Berigten van die natuur zyn gemeenlyk het gevalligst en nuttigst voor de eigen Ingezetenen van zodanig een Gewest; edoch, schoon dit ook hier plaats hebbe, kan men egter zeggen, dat 'er nog al enkele byzonderheden in voorkomen, die eene uitgebreider nuttigheid hebben. Inzonderheid verdient het bovengemelde Geschiedkundige verslag, hoewel grootdeels betreklyk tot de Provincie *Overysel*, de nadere overweeging van hun die het Finantie-weezen beoefenen.

De Ring, [*een schertzende Roman.*] *door den Schryver van* SIEGFRIED VAN LINDENBERG. *Naar de laatste Hoogduitsche uitgaave. Met Plaaten. Te Amsterdam by* A. Mens, Jansz. 1790. *Behalven de Voorreden*, 190 *bladz. In gr. octavo.*

Naar de beduiding des Schryvers is het byzonder beoogde van dit Geschrift, den Leezer in een vrolyken luim te vermaaken, waartoe het ook, door een zamenloop van eenige klugtige voorvallen, vry wel geschikt is. Het vinden van een Ring geeft 'er aanleiding toe, het welk dan ook de oorzaak van den Tytel is. Drie Spaansche Donnas zyn ter kwaader uure getrouwd, met een schraapenden vrek, een doorbrengenden kunstenaar, en een buitensporigen jaloerschen; het komt 'er op aan om dien Mannen een trek te speelen, welke hunne verbetering ten gevolge heeft. Zy die zulks op de treffendste wyze uitvoert, en 'er gelukkig in slaagt, zal den gevonden Ring, die ondertusschen door den Marquis *van Castromonte* bewaard wordt, ten eerprys haarer snedigheid erlangen. Ieder speelt haaren rol zo wel, dat het moeilyk

zy

zy te beslisfen, aan wie de voorkeur toekomt; het welk den Marquis, die den gevonden Ring, welke een Familiestuk was, ter waarde van 200 Escudos, verlooren had, in deszelfs plaats, aan ieder Dame, een schoonen Diamant-Ring doet vereeren, met de nevensgaande gift van honderd Escudos voor ieder, daar hy alleen honderd Escudos aan de overwinnaaresse toegezegd had. —— De characters zyn in dit verhaal wel uitgevoerd, en de gespeelde trekken, hoewel wat al te sterk voorgedragen, kunnen menigen Leezer, die smaak in zulk slag van vertellingen heeft, eens doen lachen.

Leerzaame Gesprekjens, of de Vlyt der Kinderen opgewekt, door J. HAZEU, Csz. *Met Plaatjens. Te Amsterdam by* W. van Vliet, 1790. *In octavo, 44 bladz.*

De inhoud van dit Stukjen is leerzaam en opwekkend voor de Kindertjens, des het, nevens andere Gefchriftjens van die soort, den Kindertjens met vrugt in handen gegeven kunne worden. Zie hier eene beknopte aanpryzing der *Vergenoeging*; welke deugd, van jongs af geleerd, vroegtydig aangewend, een bron van geluk is, door 't geheele beloop des menschlyken leevens: weshalven men den Kinderen deeze taal wel in den mond moge leggen.

Vergenoegt en vrolijk leeven;
Wel te vreden met mijn lot,
Kan mij waare blijdschap geeven;
Leert mij dankbaar zijn, voor God. ——

't Vergenoegen geeft mij vreugden,
Troost mij zelfs in tegenspoed;
Wijl zij 't heil der zuivre deugden
In mijn hart steeds kweekt en voed.

Die vernoegt mag zijn op aarde,
Leeft gerust en wel te vreê;
En van weinig goed, of waarde,
Deelt hij toch den Armen meê. ——

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Het Boek Genesis *met de gewoone Nederduitsche Vertaling, hier en daar, volgends de nieuwste Waarnemingen veranderd, en met bijgevoegde Aanteekeningen opgehelderd, door* E. SCHEIDIUS, *Professor te Harderwyck. N. II. Te Harderwyck by* J. van Kasteel, 1790. *In gr. octavo.*

Naer luid van het Voorbericht is de Hoogleeraer *Scheidius*, overeenkomstig met onzen wensch, op het doorbladeren van het voorige Stukje (*), aengemoedigd, tot het voortzetten van zynen arbeid, ter opehelderinge van het Bybelwoord, door het oordeelkundig gadeslaen en gebruik maken van de nieuwere Waernemingen in de Oosterſche Taelkunde; het welk, gelyk we diestyds aengeduid hebben, door den Hoogleeraer op zodanig ene wyze geschied, dat het onbevooroordeelden Bybeloefenaren wezenlyk nuttig kunne zyn. —— Een en ander voorbeeld, uit dit nieuw afgegeven gedeelte, (dat de Vertaling brengt tot aen *Gen.* XXXV, en de aentekeningen tot op *Gen.* XXXII. 2.) zal ons toen aenpryzend gezegde bevestigen: men sla alleenlyk het oog op enige zyner aenmerkingen nopens het verhael van Babels Torenbouw, aengetekend *Gen.* XI. 1—9.

In onze gewoone Overzetting vangt het *vers* 1. dus aen: *Ende de gansche aerde was van eenerley sprake, ende eenerley woorden.* Hiervoor heeft de Hoogleeraer: *De gansche aarde nu was van eenerley spraak, en eenerleije overleggingen.* —— Het komt hem wat al te stijf, en, tot begrip van den zamenhang van 't begin des volgenden verhaels, min voldoende voor, hier te denken op een evengelyk *dialect*, of dezelfde *uitspraek*; dat, behalve de onwaerschynlykheid, ook niets doet tot het plan, om ene *stad* of *toren* te bouwen. Uit dien hoofde verkiest hy eerder de vertolking van *overleggingen* of *raedslagen*; in welken zin ook het Hebreeuwsche overgezet is, Ezech. XXXVIII. 10. 1 Kon. I. 7. Het Hebreeuwsche דברים (*woorden*) kan te eerder *raedslagen* betekenen, niet alleen om dat de *raedslagen*,

(*) Zie *N. Alg. Vad. Lett.* IV. Deel. bl. 129.

gen, door *woorden*, over en weder gewisseld, beraemd worden, maer om dat het wortelwoord zo veel zegt, als *byeen voegen*, *binden*, *koppelen*; des het afgeleide moge aenduiden *beramingen*, hoedanigen hier plaets hadden, om, namelyk, ene stad of toren te bouwen. Een plan, 't welk zy vormden, toen zy, gelyk 's Mans Vertaling, vs. 2., luid, *uit het Oosten opgetoogen*, *in den lande Sinear*, *eene groote vlakte*, (een uitgestrekt *dal* of ene *valley*, vergel. Ps. CIV. 8. Jez. XL. 4. Dan. III. 1.) *vonden*, *en zig aldaar nederzetteden*. Hier besloten zy, volgens vs. 4., een toren te bouwen, *diens opperste in den hemel zy*, of *diens top tot den hemel reike*. Deze vergrootende spreekwyze heldert de Hoogleeraer op, door ene nog gewoone uitdrukking der Arabieren, welke, spreekende van iemand, die zig zeer hoog boven zynen staet verheft, zeggen: *hy heeft de neus in den hemel*, *en het onderlyf in den afgrond*. Zulks wilden zy doen, om *eenen name voor sich te maken*, of liever, *om een verheven teeken voor zig te maken*, dat eigenlyk door 't oorspronglyk woord שם te kennen gegeven word.

„ Dit woord toch, dat doorgaans door *naam* vertaald word, zegt eigenlijk, zo als de Hoogleeraer opmerkt, *een verheven teeken*, gelijk zulks zeer fraai betoogd is, door den Heer *Adam Lentz*, in zijne *Observationes Miscellaneæ ad sel. V. T. loca*. Cap. III., alwaar hij, op pag. 32-35, aanmerkt, dat de zeer vermaarde *J. Perizonius*, (in Origin. Babyl. Cap. XI.) zeer klaar bewezen heeft, hoe *Sjeem* (שם) eigenlijk zij een *verheven* of *opgerecht teeken*, gelijk bij voorbeeld Jes. 55. 13. 56. 5. enz. en dat dit zelfde woord ook, behalven de plaatzen, door *Perizonius* opgenoemd, elders door *een teeken* verklaard behoore te worden, in *twee* anders zeer moeijelyke en onverstaanbare gezegden, 2 Sam. 8. 13. *Ook maakte zig David* EEN NAAM (liever *een zegeteeken*, dat is, hij richtte een trophee op, ter duurzame gedachtenis dezer groote overwinning,) *toen hij te rug trok*, *na dat hij de Sijriers in het zoutdal geslagen had*: en Ezech. 23. 10. *Zij*, (te weten Ohola) *werd tot een naam* (beter *tot een teeken* van geduchte strafoefening) *tot een toonbeeld onder de wijven*: *na dat men gerichten aan haar geoefend had*. Voeg hier bij nog eene derde schoone plaats, Spr. 10. 7. *De gedachtenis* (liever *de gedenknaald*) *des rechtveerdigen zal tot zegening zijn*, (die ziende, zal men hem, ook nog lange na zijn dood, zegenen;) *maar de* NAAM, (liever, *het grafteeken*,) *des godlozen zal verrotten*: dat is, het *grafteeken* des godlozen zal, al ware 't

schoon

schoon van *steen*, of andere dergelijke *duurzame* stof, echter gelijk zijn aan *verrottend hout*, en ras verteerd en vergeten worden. Met welke plaats van Salomo men verder vergelijken mag het geen de geleerde *Perizonius* p. 216. 217, over 't woord *σῆμα* zegt, als mede 't geen hij aldaar (uit Arrianus in Epict. I. 19.) aanhaalt, van een zeer eerzuchtig en ydel mensch, die zich zelven vleide, indien hij slechts *Priester* mogt worden, dat dan zijn naam hierdoor bij de nakomelingschap zoude vereeuwigd zijn, en ten antwoord ontvangt; „ *Schrijf uw naam op een steen*, „ *en hij zal blijven*," *op steen*, dat is op een (*lapis sepulchri*) *grafnaald*, zegt *Perizonius*."

Zodanig een toren nu *begonnen* of liever *ondernamen zy* te maken, welke laetste betekenis, zegt de Hoogleeraer, zeer wel strookt, met het bovengezegde van *eenerleije overleggingen*. Dan deze onderneming verydelde de HEER, zeggende, volgens des Hoogleeraers vertaling vs. 6. 7. *Ziet het is één volk, en zij hebben alle eenerleij spraak, en dit is het dat zij ondernemen te maken: en dus* [*voordgaande*] *zoude hun niet onmogelyk gemaakt worden, wat zij ook verder zouden ondernemen te maken? Kom aan, laat ons nederdalen en laat ons hunne sprake aldaar vermengen: opdat niemand de sprake zijns naasten hore.* Dit had, gelyk vs. 8, 9, verhaeld word, ten gevolge, dat *zij het opgaven met de stad te bouwen*, en over de geheele aerde verstrooid werden, waerom men ook deze plaets noemde *Babel*, [dat is, *vermenging*:] *want aldaar vermengde de* HEERE *de sprake der geheele aarde.*

Het Hebreeuwsche woord, het welk de Onzen door *verwerren* overgezet hebben, vertolkt men, naer 't oordeel van den Hoogleeraer, beter door *vermengen*; en hy beroept zich daeromtrent inzonderheid op ene Verhandeling van den Hoogleeraer *Schroeder*, in den jare 1752 gedaen, *de confusione sermonis Babelica*, uit welke Verhandeling, die geheel der lezinge overwaerdig is, hy ons de kragt van 't oorspronglyke aldus opgeeft.

„ De spreekwijs door Mozes, in het oorspronglijke al-
„ hier gebezigd, beteekent geenszins eene woeste en van
„ alle orde ontblote, verwerring, maar zegt eigenlijk eene
„ GESCHIKTE MENGELING, waardoor by een en hetzelfde
„ deeg, ANDERE, geheel en al daar van verschillende
„ SOORTEN BIJ GEGOTEN, en, met ene juist afgepaste
„ schikking, daar IN GEMENGD worden. Geen geschikter
„ woord scheen 'er mogelijk te zijn, om dat wondervolle

„ werk Gods uit te drukken, waar door Hij, als het ware, „ het deeg dier ſpraak, welke het ganſche Menschdom, tot „ dus verre, onder zig gemeen had, zodanig heeft veranderd, en gematigd, dat Hij, bij dezelve, meerder andere, geheel nieuwe, en in haaren aart hemelsbreed verſchillende, talen BIJ GOOT, en, door eene allerwijste beſchikking, daarmede VERMENGELDE. Het welk men derhalven begrijpen moet, dusdanig toegegaan te zijn, dat „ hij aan zommigen wel het volledig gebruik van hunne vorige aloude taal liet behouden, maar integendeel aan anderen geheel NIEUWE VORMEN VAN gansch verſchillende TALEN INDRUKTE, en dezelve, als het ware, in hunne gemoederen IN GOOT, en tevens het onmiddelyk gebruik „ derzelver verleende."

Overeenkomſtig hiermede is, naer het gevoelen van den Hoogleeraer *Scheidius*, deze *vermengeling*, (niet de *verwarring*) der talen derwyze geſchied, „dat, bij de toen in een „ algemeen gebruik zijnde aloude Oosterſche taal, verſcheiden geheel andere ſoorten van talen zijn bij gegoten; „ des alle de andere oude talen niet, uit het oude zogenaamde Hebreeuwsch, bij verbastering, en na lang tijdverloop, ontſtaan zijn, maar geheel bijzondere talen zijn." Wyders tekent hy nog aen, dat de Ridder *Michaëlis*, een zeer bevoegd konstrechter in dezen, dit gevoelen, (of ſchoon hy de Verhandeling van *Schroeder* niet ſchyne gelezen te hebben,) zeer gaerne toeſtemt en krachtig bevestigt. —— Men zie zyne Aenteekeningen op Gen. XI. 1—9, in zyne *Nieuwe Overzetting des Ouden Testaments.*

Geſchiedenis der Israëliten vóór de tyden van JESUS. *Door* J. J. HESS, *Bedienaar des Goddelyken Woords te Zurich. Uit het Hoogduitsch overgezet. Negende Deel. Te Amſterdam by* de Erven P. Meijer *en* G. Warnars, 179●. *Behalven het Voorwerk*, 528 *bladz. In gr. octavo.*

Naer het beloop dezer Geſchiedenisſe, in 't voorige Deel gebragt, tot op het einde der Regeringe van *Salomo*, vangt het tegenwoordige aen met de komst van *Rehabeam* tot den Throon, en den daerop gevolgden afval der tien Stammen, zins welken het Ryk in twee deelen geſplitst wierd; zynde voortaen onderſcheiden door de benaming van 't Koningryk van *Juda* en *Israël*. Het begin, den voortgang en de inſtandhouding dezer ſcheuringe ontvouwt de Eerwaer-

waerde *Hess*, tot op de gevanglyke wegvoering der tien stammen na *Assyrie*, welke een einde maekte aen het Koningryk van *Israël*. By het nagaen dezer omwentelinge met derzelver gevolgen, en het ophelderen der gewigtige gebeurtenissen, zo in 't ene als andere Ryk, vestigt de Autheur, even als in het voordragen der vroegere gebeurtenissen, meermaels de aendacht op enige merkwaerdige onderwerpen; waertoe hy, door deze of gene voorvallen, byzonder geleid word; en die ter algemene opheldering van verwisseling van omstandigheden dienen.—— Tot een voorbeeld van die soort van beschouwingen verstrekke zyne overweging, rakende den Profetenstand, in het laetste tydperk hier voorkomende.—— Volgens zyn inzien begon de stand der Profeten in deze dagen gewigtiger te worden, en wel zo, dat men dien tyd met regt *een nieuw tydperk* der Profeten zou kunnen noemen; overmits hun daer mede eene nieuwe en uitgebreider loopbaen geopend word. Om ons dit onder 't oog te brengen vind hy het dienstig, de zaek van wat hooger op te halen, en vangt daerop dus aen.

„ Elias en Elisa hadden het tooneel verlaaten; mannen, in wier trant en wys, om de afgodery te bestryden, zig alle de kragten van den Profeetischen geest scheenen vereenigd te hebben. Evenwel ontmoet men by deezen nog geen spoor van *in geschrift vervatte* redenvoeringen, Godsspraaken, waarschuwingen, bedreigingen, beloften, dergelyken men, in deezen laateren tyd, zo menigvuldig vindt. In Juda ontmoeten wy, 't is waar, reeds lang voorheen, *schryvende* Profeeten, maar zy worden meest nog als Geschiedschryvers (*) aangehaald, welke de daaden en lotgevallen der Koningen te boek stelden. Zodanige waren 'er reeds ten tyde van David en nog vroeger. Zy waren *de bewaarders der registers van staat* (†), van wier opstellen de nog voorhanden zynde *Jaarboeken der Koningen* gedeeltelyk afschriften, gedeeltelyk uittreksels, zyn. (Dit is de reden, dat deeze historische boeken door de Jooden mede onder de Profeetische geteld worden (§). Tusschen deeze geschiedenisschryvende Profeeten, en de anderen (Elias en Elisa) moet een merklyk onderscheid geweest zyn, in opzigt van leevenswyze, letter-

(*) Nathan, Gad, Iddo, Semaja, Jehu, de zoon van Hanani.
(†) *Archivarii*.
(§) De voorste Profeeten van hunnen Kanon zyn enkel Geschiedschryvers. Te weeten, de schryvers der Boeken: Jozua, Reehteren, Samuël en de Koningen.

teroefening, woonplaats, en dergelyke omstandigheden. De eerste, die men tevens *geschiedschryvers van staat* noemen, of altans voornaamelyk in dat licht beschouwen mag, waren geen kluizenaars, stonden in eene naauwe betrekking met het Hof en de Regeering, waren voorstanders van het volk, patriotten, wier Theokratische denkwys, ook buiten hunnen toestand by de Godlyke ingeeving, aan de belangen van den staat, en den godsdienst, openlyk en op de werkzaamste wys deel nam. De laatstgemelde soort van Profeeten, daarentegen, verwyderden zig meer van de samenleeving, dagt en leefde op de wys der kluizenaars. Zodanigen vond men inzonderheid in het Koningryk Israël, geduurende en na de vervolging, die Jesabel tegen hen aanregtte. Oorspronglyk hadden wel deeze beide klasfen van Profeeten eenerlei oorsprong gehad; zy waren kweekelingen van Samuëls school, daar muziek en godsdienstige digtkunst den geest tot verhevenheid opvoerde. — Maar kort na dien tyd vertoonde zig dit onderscheid reeds spoedig; want van Samuëls kweekelingen kwamen reeds eenigen aan 't Hof, en vormden zig daar tot Profeeten en Schryvers van staat, (ook wel tot Godsdienstige Hofdigters;) anderen van 't Hof verwyderd blyvende, volgden hunne neiging tot eenzaamheid, en zetten in stilte hunne geestelyke oefeningen voort. Dit was, na de scheuring van 't Ryk, byzonder het geval van de Profeeten in Israël. Weinige Koningen der tien stammen zagen gaarne, dat deeze mannen Gods te digt by hen woonden: eenigen vervolgden hen zelfs. Maar juist deeze vervolgingen vermeerderden de afgezonderdheid hunner leevenswys. Wy ontmoeten ze in bergholen, in bosschen, aan eenzaame beeken. Zelfs, wanneer zy ergens in een huis of eene hut samen woonen, zyn zy grootdeels heremieten (*). (Dit had zekerlyk zyne uitzonderingen: ook in steden van het Ryk der tien stammen vond men Profeeten-schoolen; Elisa woonde zelfs somwylen te Samaria: maar de kluizenaars-

(*) „ En dit slag van Profeeten wordt ook wel 't meest, en met den meesten schyn, als *geestdryvers* behandeld, offchoon zy zulks niet waren. Vergelyk NIEMEYER's Charakteristik Th. V. S. 304, 305." —— Ze behoorden integendeel, gelyk HESS meer dan eens opmerkt, onder de welgeoefendste Leden der Natie, die 't 'er op toeleiden, om den Godsdienst den Volke in te boezemen, en, meer dan de Priesters, (die veelal op een enkel werktuiglyken Godsdienst aendrongen,) zich benaerstigden om hunne Landgenooten diepe indrukzels van een meer verheven, van den geestlyken, Godsdienst eigen te maken.

naars-leevenswys had egter de meeste aanhangers, ook zelfs onder dezulken, die somwylen in steden hun verblyf hadden.)

„Dit onderscheid vertoonde zig voorts, hoe langer, hoe duidelyker. Jerusalem kweekte in zyn midden mannen, die in de staatkundige belangen door en door ervaaren waren, niets minder als kluizenaars leefden, en egter daarby den Profeetischen geest en waardigheid in eene uitneemende maate bezaten.

„Deeze staatkundige Profeeten vestigden in hunne redenen en schriften hunne aandagt, niet alleen op den Godsdienstigen en zedelyken toestand hunner eigen Natie, op zigzelve beschouwd, maar ook op andere Ryken; in zo verre dezelve eenige betrekking hadden tot hun Volk. Verbonden, oorlogen, staatsomwentelingen, magt en zwakheid deezer landen, —— alles beschouwen zy in het licht der Theocratie; en spreeken daarvan, niet slegts met yver en geestvervoering, maar ook met het diepste doorzigt in het waare belang van den staat. Hunne Redevoeringen en Godspraaken tot hun eigen volk zyn doormengd met veelvuldige aanduidingen, en uitzigten in het toekomende, welke aan eene hoogere ingeeving toe te schryven zyn. De Godheid spreekt door hen. Een sterk, dikwyls zeer spreekend doordringen in het toekoomende, (niet enkel in een naby zynde, maar ook menigmaal in het verstafgelegene,) heldert dikwyls niet minder onverwagts, dan duidelyk, den loop der Goddelyke bestuuringen op; maar menigmaal valt ook het gordyn weder plotslyk neder."

Leerredenen over het Leven van DAVID. *Door* P. BONNET, *Predikant te Rotterdam. Zevende en laatste Deel. Te Rotterdam bij* P. en J. Holsteyn, *te Utrecht bij* A. van Paddenburg, *en* G. van den Brink Jz., 1790. *Behalven de Voorreden*, 600 *bladz. in gr. octavo.*

Hier mede voltrekt de Eerwaerde *Bonnet* zyne beschouwingen over den Levensloop van Koning *David*; welk onderwerp hy in een aental van LXXXVI Leerreden behandeld heeft, waervan de eerste uitgesproken is, op den 15 van Bloeimaand des jaers 1768, en de laetste den 4 van Sprokkelmaend des jaers 1781. Zyn Eerwaerde gaet des in dit Deel nog na het geen de Bybelschriften wegens 's Vorsten bedryven, na zyne herstelling in 't Ryk, tot op zynen

dood en begravenis, aengetekend hebben; waerin ene ruime verscheidenheid van stoffen voorkomt, die den Leeraer overvloedig aanleiding geven tot verschillende soorten van bespiegelingen en bedenkingen, zo betreffende het Geschiedkundige en Leerstellige, als het betrachtlyke der Godzaligheid. En hiervan maekt hy, even als in de voorige Leerredenen, ook in dezen een oordeelkundig en leerzaem gebruik. Nadien wy reeds meermalen voorbeelden van die natuur, in de ene en andere soort, uit de vroegere Leerredenen opgegeven hebben, oordeelen wy 't niet noodig zulks nog weder te doen; beter gevalt het ons, by het afloopen van dit onderwerp, den Lezer te melden, hoe zyn Eerwaerde, na de overweging van 's Vorsten Levensloop, den beroemden *David* kenschetst; waeromtrent hy zich in dezer voege uitlaet.

„ Wat zijn persoon betreft, wij kunnen hem geene afkomst uit Koninglijken bloede toekennen. Zijne grootheid was geen erfgoed, maar een Godlijk geschenk, en de vrucht van persooneele deugd en dapperheid. —— Dan rekende het Paulus onder de dingen, op welken hij, zoo hij er anders dwaas genoeg toe ware, roem zou kunnen draagen, een Hebreeuw, uit Abrahams zaad, en uit Benjamins stam te zijn (*); —— DAVID was niet alleen uit Abrahams zaad, maar uit Judaas stam —— stam, aan welken vader Jakob den septer had toegezegd, en die door Israëls God met uitneemende voorrechten begunstigd was. Zijn overgrootvader was de vermaarde Boas. Zijn vader was Isai; wien hij menigmaalen gedenkt, en met lof vermeldt —— gelijk ook 's Heeren Geest zijnen naam, op meer dan éćne plaats, met roem vereeuwigt. —— Met dit alles, was de afstand, tusschen zijnen burgerstaat, en den troon, welken hij beklom, verbaazend groot. En dit gaf zijnen vijanden aanleiding, om hem, met verachting, den *zoon van Isai* te noemen. Dan, even deeze verbaazende verheffing deed hem, Gods vrijmagt ten roem, den grondlegger worden van een Koninglijk Huis, welks vermaardheid de eeuwen zal verduuren; veele andere vorstlijke huizen hier in verre overtreffende.

„ En zouden wij in het lofwaardige van zijn karakter, hoedaanigheden, deugden, en bedrijven uitweiden; welk eene overruime stof was hier voor handen! —— Een mensch was hij, en had zijne gebreken; welke hij kende, beleed en

(*) *Filippensen* III. 5. 2 *Korinthen* XI. 22.

en bestreed. —— Ten zwaaren val kwam hij. Doch zijne alom bekende boetvaardigheid, en bekeering, maakt hem zoo beminnelijk als leerzaam, voor volgende eeuwen. —— Zijne toegeevendheid jegens zijne kinderen schijnt, ja, te groot geweest te zijn, en ontdekt eene tedere kinderliefde, der kloekmoedigheid meermaal te sterk. — Zijne ligchaamsgesteldheid wordt geroemd als schoon; en van zijne buitengemeene sterkte, leezen wij verscheiden proeven. — Zijne zielsvermogens waren bij uitneemendheid groot. Zijn verstand wordt geroemd —— schoon niet zonder vleitaal, — als dat van eenen Engel. De vaardigheid en kracht van zijn begrip blijkt uit zijn beleid, in ontelbaare bedrijven. Zijn moed en dapperheid was gepaard met groote Krijgskunde. En zijne diepe regeeringskunde heeft Kerk- Staat- en Krijgswezen op eenen voet gebragt, welke, waren dezelve gevolgd, aan deze allen eene bestendige duurzaamheid en grootheid zou hebben bijgezet. —— Geen blijk van ijdele pracht of nutlooze verkwisting, vindt men in zijn' geheelen levensloop; maar wel, bewijzen van edelmoedige dankbaarheid —— niet van gierigheid, maar wel van spaarzaamheid, bestuurd om groote dingen met groote kosten te kunnen uitvoeren. Onvermoeid, en altoos werkzaam, heeft hij in Dicht- en Zangkunde, in Godsdienst en Burgerstaat, aan het hof en in 't leger, binnen en buitens lands, zoo veel afgedaan, dat het nadenkende gedachten verbijstert. —— Dit alles maakte David een groot Man en groot Koning, en voor elk, in zijnen stand, een waardig voorbeeld van navolging.

„ Maar grooter nog wordt David, wanneer men hem als een godvruchtig Man en Vorst beschouwt. —— Van zijne jeugd af, van den Heere geleerd, bezat hij eene maate van kennis, van God, zijn Woord en weg, welke hem wijzer maakte dan zijne leeraars. —— Den Heere geloovig, was God de rotssteen van zijn vertrouwen, het voorwerp van zijn' lust, van zijne liefde, van zijnen dienst. —— Gods Woord, weg en Wet te kennen, schattede hij de beste wijsheid —— God te verheerlijken, zijne verlustende uitspanning —— en God ootmoedig aan te bidden, zijne eere. —— Kennis van zijn hart, en van zijne zonden, maakte hem een nederig belijder, en ondervinding van zijn gebrek, een ernstig bidder. —— Medgezel van hen, die den Heere vreesden, schuuwde hij ijdele lieden; verkiezende eenen Nathan, eenen Heman, eenen Asaf, eenen Husai, en dergelijken, tot zijne boezemvrienden. ——

Geleerd, opgewekt, en gesticht te worden, en zulks anderen te doen, was zijn groot vermaak. —— Om welk alles, hij als godvruchtig in Gods Woord gepreezen, en anderen ten voorbeelde van navolging gesteld wordt."

Drie Leerredenen, over het laatste Oordeel, het Avondmaal, en op den dood eener jonge Juffer. Door J. HERVEY, *Schryver van den* Theron en Aspasia, enz. *Uit 's Mans Handschrift nu voor het eerst in 't licht gegeven, door* J. WATKINS *van Bidefort. Uit het Engelsch. In 's Gravenhaage by* I. van Cleef, 1791. *Behalven het Voorbericht,* 88 *bladz. in gr. octavo.*

By gelegenheid ener vernieuwde Engelsche uitgave der Werken van den godzaligen *Hervey*, heeft men dezelve vermeerderd met een drietal van Leerredenen, nog na 's Mans overlyden gevonden. 't Is dus niet oneigen, dat men goedvind dezelven insgelyks in 't Nederduitsch het licht te doen zien; ten einde den hoogachteren der Schriften van *Hervey* gelegenheid te geven, om hunne verzameling des te meer volkomen te maken. Dit zal den zodanigen in dezen te gevalliger te zyn, daer het uit den inhoud ten klaerste is, dat deze drie bovengenoemde Leerredenen, niet ter loops opgesteld of schetsgewyze ingericht, maer door zyn Eerwaerde wezenlyk uitgewerkt zyn; en dus die innemenheid en kracht van tael bezitten, welke hem zo byzonder eigen was. Men slae, ten voorbeelde hier van, het oog op zyne *aenspraek tot jonge lieden*, in het toepasselyk gedeelte zyner Leerreden, *op den dood eener jonge Juffer*, die, na een voorbeeldlyk leven geleid te hebben, aen eene uitterende ziekte, in het vyf en twintigste jaer hares ouderdoms, overleden was.

„ Indien ik ooit, (dus vangt hy dit gedeelte aen,) Indien ik ooit op uwe aandoenlijke aandacht mag hoopen, dan moet het bij deze treffende gelegenheid zijn. Deze ontzettende slag heeft eene stem —— eene stem tot allen, maar bijzonder tot *ulieden* verheven. Gij hebt onlangs uwe laatste achting bewezen aan de overblijfselen van uwe uitmuntendste vriendin: Gij hebt bloeïende jeugd in het stof zien nederleggen; en zelfs uitstekende Godsvrucht buiten staat, om van den dood te bevrijden. Gij hebt de brosheid van uwen toestand geschreven zien op de doodkist;

kist; geschreven in de assche van deze jonge en levendige persoone — en indien dit uwe ernstige nagedachten niet opwekt, indien deze ontzaglijke wenk der Voorzienigheid in u geene Godvruchtige verlangens en Godzalige voornemens gaande maakt, dan hebt gij reden, om te duchten voor een verhard geweten.

„ O komt herwaards, gij vrolijke en luchtige jonge lieden, nadert tot den rand van dit graf, en leert wijs worden tot zaligheid! Laat de ongodsdienstige en dartele in dezen grafkelder nederzien, beeven, en vreezen: indien GOD een' zoo beminlijken en oprechten Christen niet spaart, hoe zal Hij u spaaren! — Indien ééne, die een voorbeeld was voor haare tijdgenooten, en een zegen voor de nabuurschap, is weggenomen, hoe kunnen zij verwachten, lang te zullen overblijven, die anderen bederven en pesten der samenleving zijn? — Ziet gij, dat eene zoo bloeiende en vruchtbare plant is afgemaaid, wacht u, gij, die den grond nutteloos beslaat, wacht u, dat Hij u niet wegneme, en uitroeïe uit het land der leevenden!

„ Laat de *ernstigen* en *welgestelden* opgewekt en bemoedigd worden door deze roepstem! Laat hen zorgvuldiger worden, om *hunne lampen te voorzien*, en zich voor te bereiden tegen hunne verandering! Neemt haare deugd aan, na dat gij van haar persoon beroofd zijt, en volgt haar meer gezet na, gelijk zij CHRISTUS heeft nagevolgd! — De Godsdienst kan naauwlijks zoo nuttige en veel beloovende jonge lieden missen. — O dat anderen komen en hunne plaats vervullen! Mogt haar wegnemen uit deze wereld een middel zijn, om uwe voortgangen naar de hemelsche te verhaasten! Mogt haar laatste ademtogt ijver inblaazen, in alle *onze* Godvruchtige pogingen! En zien wij haar koud en roereloos, zoo laat ons werken, terwijl het onze dag toelaat, en *alle naarstigheid aanwenden, om onze roeping en verkiezing vast te maaken.* — Mogt dit den *ongodsdienstigen* in ontzag houden, om niet te zondigen! Mogten de aandachtigen hunne lenden omgorden en waakzaam zijn! En mogten allen beweegd worden, om haare voetstappen te drukken! GOD gaf haar vroeg zijne genade. De eerstelingen haarer jaaren waren aan de Godsvrucht gewijd, en zij diende den HEERE van haare jeugd af. O dat elk jong hoorer *ging, en deedt desgelijks.* Dit zou het juk van CHRISTUS *zagt*, en zijn last *ligt* maaken. Door deze middelen zou de heiligheid gemaklijker te bereiken zijn, dan voorheenen, en ten laatsten volmaakt

ge-

genoeglijk wezen. En welke bittere wroegingen en hartbrekende angsten zou zodanige beschroomde zorgvuldigheid voorkomen! Hoe rijk zoudt gij kunnen worden in genade, en hoe voortreflijk in heilige kennis, door de posten der deuren van de Opperste Wijsheid waar te neemen van uwe vroege jaaren af! Dan zou de bloem uwer dagen niet ledig staan; dan zoudt gij de lente uwer jaaren niet verkwisten in zwijmeling en ijdelheden, maar, met wijlen uwe voorbeeldige vriendin, zoudt gij aan JESUS voeten zitten, en hemelsche wijsheid leeren uit *zijn* woord; gij zoudt u zelven onmiddelijk aan *zijnen* dienst toewijden, die, door de sterkte zijner magt, *het kruis gedragen* en *de schande veracht* heeft, voor u en uwe eeuwige zaligheid. Nooit moet gij voorwenden, dat waare Godsdienst eene onuitvoerlijke zaak, of dat leevendwekkende heiligheid een treurige staat is. In *haar* voorbeeld hebt gij gezien, hoe het Christendom *geöefend*, en in blijdschap genoten wordt, —— —— onder het geloovig leiden van dien algemeenen en onberispelijken levenswandel, welke haar een sieraad maakte voor het Euangelie van GOD, haaren Zaligmaaker, en die haar bekwaam gemaakt heeft, om deel te hebben in de hemelsche *ervenis der heiligen in het licht.*"

Bundel van Godgeleerde, Wysgeerige en Zedenkundige Mengelingen. Derde Stuk. Te Haarlem by Plaat *en* Loosjes, 1790. *In gr. octavo*, 124 *bladz.*

Met dit derde Stuk voltrekt men het eerste Deel van dezen Bundel, waerom 'er ook een algemene Tytel, en de opgave van den geheelen Inhoud by afgegeven word; uit welke opgave men terstond ziet, dat de verscheidenheid van stoffen zeer wel in acht genomen is, overeenkomstig met den Tytel, ter beantwoordinge aen 't bedoelde: „ om het verstand te verlichten, het hart te „ verbeteren, en de ware gelukzaligheid te bevorderen." In 't uitvoeren hier van is men, zo als by de melding der twee eerste Stukjes bleek, vry wel geslaegd; en dit derde Stukje is vooral niet minder geschikt om den oefengragen Lezer onderwerpen aen te bieden, die zyne aendacht uitlokken, en hem dezelven zo voor te dragen, dat hy in de nasporing dier stoffen wezenlyk genoegen vinde.

In de eerste plaetze komt ons voor, ene overweging van

's Hei-

's Heilands verzoeking in de Woestyn, welke in dezen verklaerd word, als bestaende in opkomende verleidende gedachten, aen welken JEZUS, daer hy een waerachtig mensch was, zich even gelyk andere menschen bloot gesteld vond; dan aen welken hy geen het minste gehoor verleende, dat by ons menschen maer al te dikwyls plaets heeft, zo zelfs dat wy ze zondig opkweken; terwyl hy daerentegen die opwellingen van zyn hart terstond krachtdadig afkeerde, en over die verzoekingen zegenpraelde. Dit denkbeeld, dat grootlyks zyn grond vind, in de verzekering, dat Jezus, ook in dit opzicht *den broederen gelyk geworden, en gelyk als wy, verzogt geweest is, doch zonder zonde*, word hier zeer aenneemlyk voorgedragen, met beantwoording der tegenbedenkingen. —— Ene daeraen volgende wysgerige en zedekundige beschouwing, van de *Godlyke straffen*, leid ons op tot een regtmatig denkbeeld van de Godlyke straffen, om ons te doen gadeslaen, hoe wy de spreekwyzen, van Menschlyke straffen ontleend, op God overgebragt, Gode betaemlyk hebben te verklaren. Ter duidelyker ontvouwinge hier van bevlytigt zich de Schryver, om ons „ het regte gezigtspunt aen te wijzen, waer„ uit wij de straffen moeten beschouwen, welken, onder „ Gods regeering, den mensch treffen." Wy hebben ze, naemlyk, te beschouwen „ (1) Als gevolgen der zonde, „ welken, en in het tegenwoordige en in het toekomen„ de leven, uit booze handelingen onmiddelijk voort„ vloeijen. (2.) Als weldaden, door den invloed, dien „ zij op 's menschen zedenlijke verbetering hebben, en „ door het nut, welk zij, ook in andere opzigten, voort„ brengen. En eindelijk (3) Als bewijzen van Gods „ liefde, welke zonder deze ernstige middelen zeer gebrek„ lijk zoude wezen." De overdenking van 't een en 't ander moet, gelyk in 't slot dezer Verhandelinge getoond word, onze harten vervullen met ene kinderlyke liefde omtrent God onzen Vader in Jezus Christus, en zyne Vaderlyke hand, ook in tegenheden, eerbiedig doen erkennen. —— By deze overdenking komen voorts twee Proeven, die inzonderheid het Bybel- Uitlegkundige betreffen, en bepaelder ten onderwerp hebben, de Brief van *Paulus* aen de *Galaten*, mitsgaders de benaming van *Broeder*, in het *Nieuwe Testament* voorkomende. Men verleent ons, met opzicht tot het eerstgenoemde, een ander inzicht in dien Brief, dan men tot nog gewoonlyk gehad heeft. En, met betrekking tot die benaming van

Broe-

Broeder, tracht men ons te doen zien, dat dezelve, „ in „ de *Brieven van Paulus*, (en dikwils ook in de *Handelingen der Apostelen*,) bijna overal, waer dezelve „ voorkomt, eenen ambtbroeder of ambtgenoot, of een „ persoon beteekent, die tot de opzieners, of voorstanders der nieuwe kristelijke maetschappijen of gemeenten „ behoorde, en dat daermede geenzins gemeene kristenen (of leeden der gemeente, die geen bijzonder ambt „ bij de gemeente bekleedden,) bedoeld worden." Uit dien hoofde heeft men dan ook, gelyk ons hier tevens onder 't oog gebragt word, de Apostolische brieven niet aen te merken, „ als onmiddelijk aen alle de gemeene kristenen, of leden van een gezelschap of eene gemeente, geschreven; maer in te zien als geschriften, welker inhoud „ in de eerste plaetse bestemd is, voor de Leeraeren en „ Voorstanderen der Gemeente; op dat dezen hun ambt, „ des te beter, ter bevordering en uitbreiding van de kristelijke maetschappij konden waarnemen." Dit denkbeeld is ook alvoorens met opzicht tot den Brief aen de *Galaten* aengedrongen. Onpartydige Lezers zullen deze Proeven, schoon hun dezelven in den eersten opslage wat vreemd mogten voorkomen, echter hunner oordeelkundige toetsinge niet onwaerdig vinden; alzo het beweerde, met bescheidenheid voorgesteld, niet van alle waerschynlykheid ontbloot is. —— Verder geeft men ons nog aen de hand een vervolg van 't vrymoedig onderzoek over de *voorbeeldige Godgeleerdheid*, waerin de Schryver nagaet, de kracht der bybelsche getuigenissen, gemeenlyk aengevoerd, ten bewyze van het werklyk bestaen der voorbeelden over het algemeen; als mede van zulke plaetzen, waerdoor men het werklyk bestaen van zekere enkele voorbeelden tracht te bewyzen. In 't eerste geval komen, als de voornaemsten, in aenmerking, Kol. II. 16, 17. en Hebr. X. 1. In het tweede beroept men zich deels op geschiedkundige voorbeelden, deels op voorbeelden van plechtigheden; het onderzoek der laetsten blyft tot ene volgende gelegenheid uitgesteld, en de Schryver bepaelt zich thans tot de geschiedkundigen. Hier toe behoort *Adam* als een voorbeeld van *Jezus*, volgens Rom. V. 14. en 1. Kor. XV. 21, 22; en de *Zundvloed* als een voorbeeld van den Christelyken Waterdoop, naer luid van 1 Pet. III. 20, 21. Noch het een, noch het ander word, gelyk de Schryver overtuigend toont, uit deze plaetzen gegrond bewezen; als behelzende alleenlyk voorstellingen van minder of meerder vergelyking; dat niets doet ter begunstiginge van

van het geen de voorbeeldige Godgeleerdheid bedoelt. —— Laetstelyk ontmoeten we hier twee zedelyke stukjes, strekkende ter bevorderinge van ware Godsdienstigheid. Men vind Christenen, die den openbaren Godsdienst genoegzaem of geheel verwaerloozen, als niets doende tot het wezen van den Godsdienst; terwyl anderen denzelven vlytig waernemen, en daerin bykans alle hunne Godsdienstigheid stellen. Beide deze verkeerdheden gaet de Schryver ten ernstigste tegen; zo met de nuttigheid van den openbaren Godsdienst aen te wyzen, als met te toonen, dat derzelver handhaving den innerlyken Godsdienst, de betrachting der Deugd, te wege moet brengen. Een verstandig Man veracht geen middel, dat by uitstek wel geschikt is, om zyn oogmerk te bereiken; en hy, die zich vergenoegt met het middel te bezitten, zonder het ter bereikinge van 't oogmerk, waertoe het eigenlyk geschikt is, te gebruiken, handelt als een dwaas. Hy, die den Rykdom veracht, om dat dezelve het wezen des geluks niet uitmaekt, maer slechts een middel is, om gelukkiger te worden, en hy, die schatten op schatten stapelt, zonder eenig vooruitzicht van gebruik; deze beiden gaen onbezonnen te werk. —— Aen deze overweging is voorts eigenaertig gehecht een voorstel, nopens de wyze, op welke wy den Godsdienst hebben te beschouwen; naemlyk niet als een *dienst* aen Gode bewezen, als bragten wy hem daerdoor eenig voordeel toe; maer als eene gehoorzame onderwerping aen de voorschriften van onzen weldadigen Vader, die, met ons dezelven te geven, niets anders bedoelt, dan het bewerken van ons eigen geluk. Men mag des met het hoogste regt zeggen: *Hy, die God dient, dient eigenlyk zich zelven;* en deze welgegronde leering ontvouwt de Schryver ten bondigste, met een recht ernstigen aendrang van derzelver eigenaertigen invloed op onzen ganschen handel en wandel.

Natuur- en Zedekundige Beschouwing der Aarde, en van haare Bewoonderen. Gevolgd naar het Hoogduitsch van J. F. ZÖLLNER *en* J. S. LANGE. *Derde Deel. Te Campen by* J. A. de Chalmot, *en te Amsterdam by* M. de Bruyn, 1790. *In gr. octavo,* 416 *bladz.*

Ten aanvange van dit derde Deel, op eene soortgelyke leerzaame wyze, en met het zelfde nuttige oogmerk, onderscheidenlyk uitgevoerd, dient eene voorafgaande Verhan-

handeling, over *de kennis en beoordeeling der Goddelyke oogmerken, in de werken der Natuur*. Men vindt 'er, naamlyk, die, op onderscheiden gronden, zodanig eene soort van navorsching, en daar uit afgeleide gevolgtrekkingen, wraaken. Gemerkt nu de Autheur zig meermaals hiertoe bevlytigt, om den Leezer Gods Magt, Goedheid en Wysheid, daarin te doen opmerken, zo heeft hy 't met reden niet ondienstig geagt, dit onderwerp opzetlyk te behandelen: en, met beantwoording der voornaamste tegenbedenkingen, te toonen, dat het den Mensche niet alleen geoorlofd, maar ook ten hoogste betaamlyk is, agt te slaan op Gods Eind-oogmerken; en tevens te doen zien, hoe zulks, op vaste gronden, ten nuttigste werkstellig gemaakt kan worden. Dit Stuk overtuigend behandeld hebbende, schikt hy zig voorts, in agtervolging van 't plan deezes Werks, ter overweeginge van 't geen de drie Ryken der Natuure, dat der *Delfstoffen*, der *Planten* en der *Dieren*, ons in dit opzigt veelvuldig aan de hand geeven: waarvan de Schryver ons eerst een algemeen verslag levert, op het welke hy dan voorts zyne ontvouwing van het *Ryk der Delfstoffen* laat volgen.

Na eene voldoende opheldering van het *onderscheid* tusschen de Delfstoffen, en de lichaamen uit het Planten- en Dierenryk, brengt hy ons onder 't oog de verdeeling van 't Ryk der *Delfstoffen*: welke op verschillende manieren ingerigt kan worden, en waaromtrent onze Schryver zig houdt aan de schikking van *Wallerius*. Deeze brengt alles, wat tot het Ryk der Delfstoffen behoort, onder vier klassen, te weeten: 1. *Aardens*, 2. *Steenen*, 3. *Mineraalen* en 4. *Steengewassen* of *Zamengroeizels*: verdeelende voorts ieder klasse in onderscheiden rangen en geslagten, naar eene alhier aangewezen Orde. —— Agtervolgens deeze rangschikking doorloopt hy het *Ryk der Delfstoffen*, en verleent ons een beknopt verslag van de verschillende onderwerpen, in ieder der bovengemelde klassen voorkomende: met eene kortbondige ontvouwing van derzelver aart, herkomst en nuttig gebruik; waardoor hy den Leezer eene leerzaame handleiding aanbiedt, welke strekken kan, om hem de voornaamste kundigheden der *Mineralogie*, of eene algemeene kennis van de *Delfstofkunde*, gereedlyk eigen te maaken; en ook daarin, hoe verward een voorkomen de onderlinge vermenging der Stoffen meermaals hebbe, de wysheid der Godlyke schikkinge te erkennen.

Het *Ryk der Delfstoffen* hier mede afgehandeld zynde, zo

zo komt verder het *Planten-Ryk* in overweeging; waaromtrent de Autheur eerst het oog vestigt op de hoofdbyzonderheden, die by eene beschouwing der Planten in 't algemeen opmerking vorderen. Dit doet hem agt geeven op de *Werktuiglyke deelen der Planten*, den *omloop van derzelver Sappen*, haare *voeding*, *slaap* en *eigenaartige beweeging*, mitsgaders de *bevrugting der Planten*. Hy ontvouwt naauwkeurig de verscheidenheid welke ons de Planten deswegens aan de hand geeven, en wikt met oordeel de verschillende verklaaringen der *Botanici*, of *Plantkundigen*, nopens het eene en andere deezer byzonderheden, die nog min of meer haare duistere zyde behouden, en dus by herhaaling opmerkzaame waarneemingen vorderen. Op de behandeling hiervan verledigt hy zig ter voordragte der *Verdeelinge* van het Planten-Ryk. —— De Kruidkunde werd, gelyk hy doet zien, oudtyds niet regelmaatig beoefend, en 't liep aan, tot op den tyd van den beroemden *Linnæus*, eer men een geregeld Zamenstel van deeze Weetenschap begon te verkrygen. *Linnæus*, naamlyk, verspreidde, in het jaar 1735, een geheel nieuw licht over de Kruidkunde, met het aan den dag brengen van een Leerstelzel, het welk volgende beoefenaars deezer Weetenschap, op zyn voetspoor, allengskens tot meerder volkomenheid gebragt hebben. —— De groote grondslag van dit Leerstelzel is ontleend, uit de kentekenen van de sexen der Planten, en derzelver onderscheiden manier van bevrugting; als waarin de zekerste en meest bepaalde verscheidenheden, die in alle Planten waargenomen kunnen worden, te vinden zyn. Zulks noopt onzen Schryver, om eene korte schets van dit Leerstelzel te geeven, en deszelfs nuttigheid aan te toonen; doende tevens zien dat geene toevallige omstandigheden, als verscheidenheid van uiterlyke gedaante, koleur, smaak, reuk en wat meer van die natuur zy, den beoefenaar der Plantgewassen kunne voldoen; terwyl hy hier integendeel, in de naspooring van onveranderlyke kenmerken, veilig kan berusten. —— Aan dit alles hegt de Autheur ten laatste nog eenige leerzaame aanmerkingen over de *Verspreiding* der Gewassen op den Aardbodem, de *Vrugtbaarheid*, de *Ziekten* en *Nuttigheid* der Planten, voor Mensch en Dieren: besluitende het voorgestelde met eene opweklyke vermaaning tot dankbaare eerbiedigheid aan Gode.

Men kan uit dit beloop genoegzaam opmaaken, dat des Autheurs beschryving zo van het *Ryk der Delfstoffen* als van dat

dat der *Planten*, eene reeks van onderrigtingen behelst, die het doorbladeren van dit Werk aangenaam en nuttig doen zyn. Om 'er nog een byzonder ſtaal uit by te brengen, zullen wy hier plaats geeven aan zyn berigt, nopens de wezenlyke beſtanddeelen van het meel, het welk ons dat dagelyks voedzel in zynen aart leert kennen — Het veelvuldige gebruik, dat de Mensch van de meelagtige zaadkorrels van 't graan maakt, doet onzen Schryver natuurlyk het oog op dezelven, en inzonderheid op die der Rogge en Tarwe, vestigen. Ter dier gelegenheid geeft hy een beknopt verſlag van derzelver bereiding, waardoor het *Meel* in gezond en voedzaam *Brood* verandert; en betuigt tevens zeer verwonderd te zyn, dat, daar dit alles reeds voor lange kenlyk ware, egter de weezenlyke beſtanddeelen van het meel eerst voor omtrent veertig jaaren bekend zyn geworden. Zins dien tyd heeft men, volgens zyne opmerking, het meel eerst recht ontleed; en zulks geſchiedt door eene zeer eenvoudige proefneeming, welke hy aldus voordraagt.

„ Wanneer men versch deeg van tarwenmeel, 't welk niet reeds aan het gisten en nog ongebakken is, in koud water wascht, zondert zich het wit gedeelte, den aart van ſtyffel hebbende, allengs daar van af, en vermengt zich met het water, waaraan het eene melkwitte kleur mededeelt. Men moet deze waſching zoo lang voortzetten, en telkens versch water daartoe neemen, tot dat dit laatſte niet langer wordt gekleurd; als dan blyft eindelyk van het deeg niets anders over, dan een ſoort van ſtoffe, welke veel overeenkomst heeft met zodanig lil of lym, als de lighaamen uit het Dieren-Ryk opleveren.

„ Dit *lym*, waaraan men den naam van *plantdierlyke* ſtoffe geeft, kan door water niet ontbonden noch verdund worden; deszelfs kleur is een weinig graauwer dan het meeldeeg, maar voor 't overige even zagt en veel taaijer. Men kan een ſtuk daarvan, in de lengte of breedte, zodanig uitrekken, dat het twaalf- of vyftien-maalen meer plaats beſlaat, dan te vooren, zonder dat het ſcheuren zal; doch zo dra een van beide einden wordt los gelaaten, krimpt het weder, vry ſchielyk, tot byna dezelfde grootte in, als het voor deszelfs uitrekking gehad heeft. — De uiterlyke gedaante van dit lym komt zeer naby aan ſommige vliesachtige deelen der dieren, gelyk de celsgewyze holtens of vetvliezen der ingewanden en het net; de reuk is even als die men in de koornmoolens ontwaar

wordt;

wordt; doch het is byna volkomen ſmaakeloos, en vermengt zich, onder het kaauwen, nimmer met het ſpeekſel. Het hangt en hegt zich daarentegen zoo vast aan drooge lighaamen, dat het veeleer breekt, dan zich te laaten afzonderen van iets, waaraan het eenmaal gekleefd is.

„ Om deze ſtoffe eenigermaate te kunnen behandelen, moet men de handen geduurig nat maaken, en wil men ze in een weeken en kneedbaaren ſtand houden, dan is het noodig haar onder water te bewaaren. Zy droogt anders zeer ligt; en geſchied zulks, door zekeren graad van warmte, wat ſpoedig, dan belet zulks alle gisting. Haare kleur wordt onder het opdroogen bruiner; zy is, gedroogd zynde, byna zoo doorſchynend en vast als de dierlyke lym, en breekt ook, even als die, met een luiden ſlag, glad af, wanneer zy ſterk gerekt wordt. Deze ſtoffe is, met één woord, eene wezentlyke lym, die, uit hoofde dezer eigenſchappen, zeer bekwaam is om voor een ſoort van cement te dienen, waarmede men gebroken glas, porcelein, hout, ja zelfs metaalen, aan elkander hegten kan; maar zal zy zulks doen, dan moeten de lighaamen, die men daarmede ſamenhegten wil, volkomen droog wezen. Zy kleeft als dan zeer vast, kan een tamelyk geweld tegenſtaan, en blyft indiervoegen onveranderlyk, ten ware 'er eenig ſoort van vogt wierdt aangebragt, 't welk in ſtaat is om het zelve te ontbinden, gelyk azyn, olie van wynſteen, vitriool-, zout- en ſalpeterzuur, enz. Water doet daarop wel niet dezelfde uitwerking, maar heeft nogthans het vermogen, om deze ſtoffe allengs week te maaken.

„ Wordt dit lym aan den ſterkſten graad van warmte bloot geſteld, die het, zonder te verbranden, uithouden kan, by voorbeeld, aan de hitte van eenen gemeenen bakoven, dan zwelt het zoodanig op, dat derzelver omtrek zomtyds vyftien of twintig maalen grooter wordt, dan te vooren. Deze zwelling ſchynt alleen veroorzaakt te worden door de daarin opgeſloten lugt, welke van de hitte zeer aanmerkelyk wordt uitgezet. Aldus gebakken zynde, verkrygt het een weinig meer ſmaak en reuk, doch is echter daardoor niet eetbaarder, maar veeleer zoo taai geworden als leder, en nog minder, dan voor de bakking, bekwaam, om, onder het kaauwen, door het ſpeekſel verdund te worden.

„ Laat men deze lymerige ſtoffe, in plaats van die in een oven te bakken, in water kooken, dan zwelt ze niet, maar verkrygt wat meer vastigheid; verliezende byna haare geheele taaiheid, rekbaarheid, en lymerige eigenſchap, en be-

 houdt

houdt alleen omtrent dien graad van buigſaamheid en veerkragt, welke een morilje heeft, zonder daarom ſmaaklyker of eetbaarder te zyn. Het water, waarin ze gekookt is, neemt, voor zoo veel men beſpeuren kan, daardoor geene onzuiverheid aan.

„ Wyders vertoont deze lymerige ſtoffe, die men uit het meel verkrygt, zich, in alle opzichten, als eene zuiver *dierlyke grondſtoffe*, en behoudt geen blyk hoegenaamd van haaren plantaartigen oorſprong. Steekt men een droog ſtuk daarvan in de vlam van een kaars, dan word het, onder een kraakend geluid, zwart, zwelt op, ſmelt ten halven, en krimpt ten laatſten in malkander, gelyk de ſchaft van een pen, een ſtuk hoorn of ſchryuwerkers lym; geevende ook dezelfde ſtinkende reuk van zich af. Door een ſcheikundige ontbinding, verkrygt men daar uit, gelyk uit alle dierlyke deelen, een weinig vlug loogzout; wyders olie, welke ſmaakt als of dezelve aangebrand is; en eindelyk eene kool, of *caput mortuum*, die mede het laatſte overblyfſel van dierlyke ligchaamen volkomen evenaart. Is dit lym niet ten vollen gezuiverd geweest van de oorſpronglyke meelachtige ſtoffe, en men laat het in dien ſtaat gisten, dan neemt het de reuk en ſmaak aan van verſche kaas, en kan zelfs, door eene gepaste behandeling, de zoetemelks- kaas zodanig gelyk gemaakt worden, dat men beide naauwlyks van elkander onderſcheiden kan."

Catechismus der Weetenſchappen, ſchoone Kunſten en Fraaije Letteren, uit verſcheiden beroemde Schryveren, en inzonderheid volgends de ſchets van den beroemden BARON VAN BIELFELD, *zamengeſteld. Derde Deels Tweede Stuk. Te Amſterdam by* A. Fokke Simonsz. 1791. *In gr. octavo* 366 *bladz.*

By de melding van het eerſte Stuk deezes Deels (*) hebben wy gewag gemaakt van toegezegde *Algemeene Hiſtoriſche, of Synchronologiſche en Biographiſche Tafelen*, en thans kunnen wy den Leezer berigten, dat dezelven, als nog tot dat Stuk behoorende, reeds afgegeeven zyn. Men heeft in derzelver uitvoering de ſtiptſte naauwkeurigheid in agt genomen; en ze zyn by uitſtek wel geſchikt om den beoefenaaren der Geſchiedkunde eene gereede handleiding te geeven, om het beloop der Geſchiedenisſen na te gaan, en,

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* V. Deel. bl. 292.

en, met eenen opflag van het oog, de gelyktydige voorvallen, onder de voornaamfte Volken, te befpeuren; mitsgaders den leeftyd der beroemdfte Mannen, zo ten zelfden tyde als agtervolgende, gemaklyk na te vorfchen. —— Een aantal van *negen* Tafelen, zo veele Tydperken behelzende, draagt ons voor, de Oude Gefchiedenis, zedert de fchepping der Waereld, tot op de geboorte van J. Christus: en *elf* daaraan volgende Tafelen wyzen ons aan het voorgevallene zins dien tyd, tot op het jaar 1790. Hier by komt eene Naam- en Tydlyst van gewyde en ongewyde Geleerde Mannen, zo Historiefchryvers als Dichters, Godgeleerden en Wysgeeren, benevens Mengelfchryvers en Kunftenaars. Deeze zo nuttige en gemaklyke Tydtafels zyn op zodanig eene wyze in 't licht gegeeven, dat ze, fchoon byzonder tot dit Werk behoorende, ook op zig zelven, als ten algemeenen dienst gefchikt, verkreegen kunnen worden: 't welk ons derzelver gebruik te uitgebreider doet aanpryzen, daar ze allen, die eenigen fmaak in 't Gefchiedkundige hebben, dat nog al vry algemeen plaats heeft, te ftade kunnen komen.

Voorts behelst dit tweede Stuk een vervolg van de ontvouwing der Gefchiedkunde, met eene voordragt van de Weetenfchappen, die daartoe betrekking hebben. Dus verknogt men hier, aan 't voorige Gefprek over de *Algemeene Gefchiedenis*, zeer gepast eene byzondere overweeging, eerst over de *Gewyde* en voorts over de *Kerklyke Gefchiedenis*; aan welke laatfte men nog ter nadere opheldering gehegt heeft, eene *beknopte fchets der Gefchiedenis van de Christelyke Kerk*; welke fchets derzelver voornaamfte lotgevallen, van Eeuw tot Eeuw, geleidlyk ten klaarfte voorftelt. De Gefchiedkunde hier mede afgehandeld zynde, zo gaan de volgende Gefprekken over zodanige Weetenfchappen, welker kennis een beoefenaar der Gefchiedkunde niet kan ontbeeren; in zo verre dezelven, in veelerleie opzigten, ter verklaringe, ter uitbreidinge en ter onderfteuninge, van het Gefchiedkundige ftrekken. Hiertoe behooren de *Oudheidkunde*, met de *Antieken*, of de nafpooring der oude ftoflyke overblyfzelen, en de *Penningkunde*; wyders de *Handvestkunde*, benevens de *hedendaagfche Staatskennis*; voorts de beoefening der *Reizen* en *Reisbefchryvingen*, mitsgaders die der *Aardryksbefchryving*, (waarvan ook een geregelde fchets gegeeven wordt;) en eindelyk zo de *Geflachtrekenkunde* als de *Wapenkunde*. In de daarover gevoerde Gefprekken wordt het hoofdzaaklyke beloop der opgenoemde Weetenfchappen

beknoptlyk voorgedraagen, met aanwyzinge van 't geen daaromtrent voornaamlyk opmerking vordert, en denzelven licht kan byzetten. Van dit laatste levert ons de behandeling der *Wapenkunde* een voorbeeld, door ons tot derzelver oorsprong op te leiden, 't welk ter opheldering van etlyke byzonderheden in dezelve kan dienen; door 't nagaan der gebruiken, die waargenomen werden by de Steekspelen, in welken men, naastdenkelyk, den oorsprong der Wapenkunde te zoeken heeft.

„ Onder die gebruiken, dus luidt het berigt, waren deeze de voornaamsten. Wanneer een Vorst, of grootmogend Heer, een *Steekspel* of *Tournooi*, waarschynlyk van het *wenden* en *draaijen* (*Tournoyer*) der Paarden alzo genoemd, wilde houden, maakte hy dit door Brieven, of Boden, rond omstreeks in zyne nabuurige Landen bekend; zo dat elk voornaam Vorst of Ridder, die dit spel wilde bywoonen, gelegenheid kreeg, om zig in tyds tot het Feest te bereiden. Zy lieten zig daartoe kostelyke Wapens vervaardigen, waarop zy doorgaands de Gedachtenis van sommige treffelyke daaden, met eenig randschrift, lieten graveeren, of ook wel Zinnebeelden of *Devisen*; of een *Zon*, *Maan*, *Sterren*, *Leeuw*, enz. waarna zy zig dan de Ridder van de Zon, Maan, enz. heeten. Hunne Wapenrokken of de Mantels, die zy om hunne Wapens droegen, waren doorgaands met Hermelyn of andere vachten gevoerd; en in laater tyd met Schellen of Bellen behangen, gelyk men in de Beelden der Graaven van Holland, die meest (*) in hunne Tournooikleeden afgebeeld zyn, kan zien. Hun schild, dat mede sierlyk met hunne eigen Kentekens gegraveerd was, en hunne speer werdt hun nagedraagen, door een Schildknaap, welke doorgaands Edele Knaapen en aankomelingen in de Ridderschap waren. Deeze Schilddraagers waren somtyds geheel gemaskerd en verkleed, in de gedaante van *Griffioenen*, *Engelen*, *Leeuwen*, *Wildemannen*, of ook wel mede met een Tournooi-Rok met Bellen gekleed. Daarnu deeze jonge Knaapjes meestal dertel en geestig waren, en hunne ernstige Heeren met boert en jok vermaakten, behielden sommige Vorsten dezelven doorgaands ten Hove, waar zy dan den naam van *Nar* verkreegen; van daar is het gebruik ontleend van de

(*) Het woordje *meest* is hier vermoedelyk eene Schryffeil; het behoort 'er althans niet te staan.

de *Gekken* en *Gaapers* een Rok en Muts met Bellen aan te doen. Wanneer nu de Ridders met deeze hunne Schildknaapen ter bestemde plaatse gekomen waren, welke doorgaands een met eene Schutting, en Palissaden afgeschoten plein, by eenig Kasteel, op eenige Markt, was, vonden zy, aan den ingang van dit Perk, een Persoon, welke gelast was, om den tytel van elk Ridder, die mede rennen zoude, aan te tekenen, benevens eene nette opneeming en beschryving zyner Wapens te doen. Over Ridders, die ten tweeden en derden maal in het Renperk verscheenen, werdt geen *Wapenschouw* gehouden, maar men stak alleen de Trompet, wanneer zy den renloop begonnen. Deeze Wapenschouwer werdt daarom *Her-ald*, of *Her-old*, en *Heraut* genoemd, van de oude Duitsche woorden *Her*, een Leger of Heir, en *aldio* een knecht, 't welk zo veel als Legerknecht of *Wapenknecht* te kennen gaf. Zy werden ook nog, by plegtigheden, door Vorsten en Souvereinen gebezigd, om de Wapens op een geborduurd los aangeschooten Wambuis te draagen; en worden thans nog *Herauts van Wapenen*, of *Wapenkoningen*, geheeten. Naa dat deeze *Herald* de wapens wel opgenomen hadt, liet hy op de Trompetten *blasen*, tot een teken, dat het Renspel een aanvang nam; van dit *blasen* willen sommigen den naam van *Blasoen* afleiden, welken men aan een met figuuren besneeden Schild gewoon was te geeven; schoon anderen het woord *Blasoen* met meer waarschynlykheid afleiden, van het oude Fransche woord *Blese*; dat een *teken* beduidde. De leus van aanvang dus gegeeven zynde, begon men tegen elkander te rennen; en die zyn Party, in het voorby elkander rennen, met de Speer uit den Zadel kon ligten, won den Prys, welke daartoe opgehangen was, en meestal uit eenig juweel of vrouwen-tooisel bestondt. De overwinnende Ridder ontfing deezen prys doorgaands uit de handen der voornaamste vrouw van het Hof, en schonk denzelven aan zyne Minnaaresse; waarnaa zyne Wapens onder een sierlyke Tent of Pavillioen eenigen tyd ten pryk gezet werden; wordende bewaard door de Schildhouders; van daar is de oorzaak, dat de oudste Wapens meest schuinsch, of tegen iets leunende verbeeld worden." —— Dit is de waarschynlyke oorsprong der *Wapens* en *Wapenkunde*; en alles, wat 'er toe behoort, laat zig, gelyk 'er vervolgens in dit Gesprek getoond wordt, met een weinig aandagt gereedlyk op deezen oorsprong t'huis brengen.

Beschryving van den Togt naar Botany-Baay; van de oprechting der Engelsche Volkplanting aan Port Jackson; en van de Luchtgesteldheid, Inboorlingen, Dieren, Voortbrengselen en andere byzonderheden van Nieuw-Zuid-Wales; door den Kapitein WATKIN TENCH. *Naar den tweeden Druk uit het Engelsch vertaald, en door den Vertaaler met een Aanhangsel, de jongste berichten uit Port-Jackson, enz. behelzende, vermeerderd. Te Amsterdam by* M. de Bruyn, 1789. *Behalven het Voorwerk,* 212 *bladz. In gr. octavo.*

Van een Werkje, dat reeds zo lang geleden in het licht gegeven, maar, met eenige andere, door toevallige vertraaginge, by ons is blyven liggen, zal de Leezer geen breedvoerig bericht of uittreksel verwachten of verlangen. Genoeg zy het, dat het, behalven een Aanhangsel van den Vertaaler, bestaat uit achttien Hoofdstukken, welker acht eerste de reis van het Engelsche Vlootje, tot oprichting der in den Titel gemelde Volkplantinge geschikt, uit Engeland na Port-Jackson bevatten; terwyl de tien overige eenige byzonderheden behelzen, raakende de bezitneeminge des Lands, de inrichting der Volkplantinge, de Inboorlingen, de Voortbrengsels, Lucht, Dieren, in Nieuw-Zuid-Wales (welken naam het den Engelschen behaagd heeft aan dit Gewest te geeven, in plaatze van dien van Nieuw-Zeeland, welken het te vooren droeg) den voortgang der Volkplantinge, enz.

In het Zeventiende Hoofdstuk, om evenwel een staaltje van het Werk den Leezer mede te deelen, geeft de Schryver zyne Bedenkingen over de Voordeelen, welken Groot-Britannie uit het stichten deezer Volkplantingen eens zou kunnen trekken. Zyn gevoelen is, met weinige woorden, het volgende: „ Byaldien de Britsche Regeering eenig en „ alleen op 't oog had, om voor zoodaanige boeven, zoo „ van het manlyk als van het vrouwlyk geslacht, welke „ voor de *Britsche* en *Iersche* vierschaaren gerechtlyk van „ misdaaden overtuigd, en ter eeuwigduurende gevangenis „ veroordeeld zyn, eene verblyfplaats te bezorgen, is deeze „ plaats, wegens de ligging, de uitgebreidheid en inwen„ dige gesteldheid des Lands, onvergelyklyk. —— Wan„ neer de onderneeming met betrekking tot den Koophan„ del wordt beschouwd, zal, vrees ik, haare onbedui„ dendheid op een treffende wyze in het oog vallen. . . . . „ Byaldien 'er, tot dekking der Landbouwers een ge-

„ noeg-

„ noegzaame Krygsmagt uitgezonden wierd, zie ik geene
„ reden om te twyfelen, dat, na verloop van etlyke Jaaren,
„ het Land in ſtaat zal zyn, om graanen genoeg tot onder-
„ houd zyner nieuwe bezitters op te leveren. Maar, om
„ dit ter uitvoer te brengen, moeten onze tegenwoordige
„ grenzen grootlyks worden uitgezet; waartoe het noodig
„ zal zyn, dat 'er jaarlyks een goed aantal Krygstroepen
„ naar deeze Volkplanting overgezonden worden. En wan-
„ neer men dit aanneemt, zal het Vaderland ons nog ge-
„ duurende een' veel langer tyd, met alle andere noodwen-
„ digheden des leevens, boven dien vereischt, moeten ver-
„ zorgen. . . . .

„ Zoodaanige onderneemers, welke zich genegen mogten
„ vinden, om hier hun vermogen te waagen, zullen wel
„ doen, met alle naauwkeurigheid te overweegen, 't geen
„ ik hier gezegd heb. Indien gouden droomen van Koop-
„ handel en rykdom hunne verbeelding ſtreelen, zal 'er,
„ geloof my, verderflyke te leurſtelling op volgen.... ——
„ Maar voor lieden van geringe bezittingen, niet gezet op
„ zwaaren Koophandel, en naar eenzaamheid en afzonde-
„ ring begeerig, is, naar myn oordeel, het vaste Land
„ van *Nieuw-Zuid-Wales*, niet zonder aanmerklyke be-
„ koorlykheden. Iemand, van deeze ſoort, met brieven
„ van aanbeveeling, en een genoegzaame hoofdſom.....
„ voorzien, om de noodige gereedſchappen.... te koo-
„ pen; bezittende daarenboven eenig huisraad, eene melk-
„ koe, etlyke ſchaapen en zoogen, zou, naar myne ge-
„ dachten, voornaamlyk zoo hy behoorlyke beſcherming
„ en aanmoediging vond, in zyne onderneeming vry wel
„ ſlaagen. . . . .

„ Doch boven dit (*) behoort hy niet te rekenen; want,
„ wanneer men ook al eens onderſtelt, dat hy in het teelen
„ van Tabak, Ryst, Indigo, in het aanleggen van Wyn-
„ gaarden.... gelukkig is, zal nogthans de groote afgele-
„ genheid eener Marktplaats, om ze te verkoopen, de kos-
„ ten

(*) Te weeten, boven de mogelykheid van met kundigheid in den Landbouw en Veefokkery, het in den tyd van meer of min tien Jaaren zo ver te brengen, dat hy voor de voortbrengſelen zyner Landhoeve van de Schippers en Stuurluiden der Schepen, welke van tyd tot tyd de Volkplanting aandoen, zo veele Europeeſche Waaren koope of ruile, als zyne behoefte zou vereiſchen.

„ ten der vervoering zoo uitermaate hoog doen loopen, dat
„ zy alle hoop eener redelyke winst afsnyden (*), enz."

De Vertaaler, welke in de uitvoeringe van zynen arbeid blyken van kundigheid geeft, voegt achter het Werk een Aanhangsel, bestaande (na eenige korte aanmerkingen over de waarschynelykheid of onwaarschynelykheid van den goeden uitslag der poogingen, welke de Britsche Regeering aanwendt om deeze Volkplanting, uit het schuim des Volks en allerslechtst gespuis zamengesteld, in bloei te brengen) hoofdzaaklyk uit twee Afdeelingen, welker eerste eenige nadere berichten aangaande den toestand der Volkplantinge behelst, opgemaakt uit laatere brieven. Deeze berichten zyn in het algemeen niet zeer gunstig, en een der Briefschryveren zegt uitdrukkelyk: „ De *Engelsche* Regeering, vrees ik, zal eerlang overtuigd worden, dat de onderwerpen, welken zy herwaard zond, om hier eene Volkplanting te stichten, de ongeschiktsten van allen daartoe waren. Byaldien het geval van *Amerika* in aanmerking wordt gebragt, als een voorbeeld, als eene uitzondering tegen myn bewys, antwoord ik, dat het onderscheid tusschen de twee gewesten in allen opzigte ten uiterste groot is, en wel zoo, dat al het naadeelige, al het moedbeneemende aan onze zyde is. Daarenboven was het getal der boeven, der gevangenen, der geenen, die voor en door de vierschaaren van *Groot-Britannie* ter altyddurende gevangenis gerechtlyk veroordeeld waren, ter bevolking na *Amerika* gezonden, in vergelyking zeer klein, en maakte slechts één tegen tien van eerlyke en neerstige lieden uit, daar hier ter bevolking eigenlyk maar eene soort van volk gevonden wordt (†)."

De tweede Afdeeling van dit Aanhangsel bevat eenige korte en wel ingerichte Aanmerkingen, over den Inhoud der Engelsche Volmagt, tot oprechting der Volkplanting in Nieuw-Zuid-Wales, en de verbaazende grootte der Provincie van dien naam. Het luidt inderdaad zonderling, dat eenige Mogendheid waant, door de Afkondiginge van een enkel Geschrift, zich een uitsluitend recht van eigendom en koophandel te kunnen verkrygen, op een Gewest, dat in zyne lengte 664 uuren gaans, en in zyne breedte 364 diergelyke uuren bedraagt; een land, het geen reeds, gedeeltelyk ten minsten, door een ander Volk bewoond wordt, en waarop zy zelfs, gelyk door den Schryver van het Aanhangsel wordt aan-

(*) Bl. 169—175. (†) Bl. 199.

aangemerkt, en bekend is, het recht van eerste ontdekkinge niet kan voorwenden.

Maar vooral niet minder zonderling is het aanleggen eener Volkplantinge van boosdoenders en deugnieten, welken alleen door de tegenwoordigheid van eene gewapende Krygsmagt in bedwang moeten gehouden worden. Hoedanig de uitslag daarvan zal weezen, moet de tyd leeren; maar de waarschynelykheid, dat dezelve gelukkig zal zyn, is gewisselyk niet groot. En zy wordt niet grooter door het geen tot nog toe gebeurd is, daar men zich reeds genoodzaakt heeft gezien, verscheiden der nieuwe Colonisten, om versch bedreven misdaaden, ter galge te verwyzen. —— Wanneer Engeland zich nog van zyne misdaadigers ontlastte op America, bedreeven de overgevoerde booswichten in dat reeds tamelyk bevolkte Land zo veele euveldaaden, dat de beroemde Dr. FRANKLIN, aan den Engelschen eersten Staatsdienaar, eene kist vol ratelslangen zond, met verzoek, dat hy dezelve in St. Jamespark wilde loslaaten, en met bygevoegden wensch, dat zy in Engeland zo veel goed mogten doen als de meergemelde kwaaddoenders in America. En wat kan men dan verwachten van eene Volkplantinge, welke geheel bestaat uit Volk van dien aart?

Wy kunnen nog den Leezer berichten, dat over hetzelfde onderwerp een ander veel kostbaarer Werk, versierd met Kaarten en een aantal van Prenten, in het laatst verlopen Jaar, in 4to, te Londen uitgekomen is, waarvan in het Engelsch reeds de tweede Druk het licht ziet, gelyk ook een derde Druk in 8vo. Dan, of en hoe ver dezelve boven het Werk van den Heere TENCH te schatten zy, kunnen wy niet bepaalen.

Reisbeschryvingen voor de Jeugd, *door* J. H. CAMPE. *Tweede Deel. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam by* de Wed. J. Doll, 1789. *In octavo*, 502 *bladz.*

Nopens het leerzaame plan van den Heer *Campe*, in 't vervaardigen deezer Reisbeschryvingen, hebben wy, met de afgifte van 't eerste Deel, reeds een genoegzaam verslag gegeeven (*), en kunnen nu, op het doorbladeren van dit tweede Deel, den Leezer berigten, dat hy hetzelve op de nuttigste wyze agtervolgt. Hier verleent hy der Jeugd de

(*) Zie *N. Alg. Vaderl. Letteroef.* II Deel, bl. 35.

de beschryving eener reize, welke hy, in den Jaare 1785, gedaan heeft, van *Hamburg* na *Zwitserland*; welke hy, overeenkomstig met zyn hoofdbedoelde, zo inrigt, dat hy, onder een beknopt verslag van 't merkwaardigste der doorreisde Landstreeken, 't 'er inzonderheid op toelegt, om de aandagt zyner Leezeren te vestigen, op zodanige omstandigheden, die hun leerryke kundigheden, zo ten aanzien veeler burgerlyke inrigtingen, als met betrekking tot hun zedelyk gedrag, kunnen inboezemen. Ter dier oorzaake weidt hy gewoonlyk niet uit, over zodanige dingen, die enkel voorwerpen der nieuwsgierigheid zyn, maar houdt zig inzonderheid op met zulken, die hem opmerkingen aan de hand geeven, welken ten bovengemelde gebruike aanleidelyk zyn: waartoe hy zich ook zomtyds, op eene onverwagte wyze, bediend, van invallende gedagten, die uit eene voorkomende gelegenheid ontstaan. Van dien aart is, onder anderen, zyne leerlesse, by gelegenheid van 't geen in zynen geest opkwam, met de beschouwing der woonplaatze zyner kindsche jaaren. Hy had, naamlyk in zyne reis, een uitstap gedaan om zyne oude Moeder een bezoek te geeven; na eene korte melding van zyne aandoeningen op het vernieuwde gezigt zyner geboorteplaatze, en van zyne aankomst aldaar, vervolgt hy in deezervoege:

„ Het eerste, 't welk ik, na het volle genot der blydschap van het wederzien, in het huis myner geboorte opmerkte, was dit, dat my niet alleen elk vertrek, maar ook het geheele huis, ja de geheele plaats, zo wel als de landstreek, waarin dezelve ligt, zeer veel kleiner voorkwam, dan ik ze te vooren gekend had. Een zaal, by voorbeeld, dien ik in myne kindschheid even zo groot en prachtig oordeelde, als ik daarna in den mannelyken ouderdom de Ridderzaal op het Koninglyke Kasteel te *Kopenhagen* vond, was sedert dien tyd tot een gewoon zeer eenvoudig vertrek ingekrompen; de tuin achter het huis, dien ik my sedert den tyd van myne jeugd onmeetelyk groot voorstelde, scheen van zyne voorige uitgestrektheid naauwlyks het tiende gedeelte te hebben; een vyver voor het huis, die den kleinen knaap was voorgekomen als een stuk van den Oceaan, scheen thans den man niet grooter toe, dan een maatige vischvyver. En zo alle de overige voorwerpen. Alles had in grootheid en heerlykheid verlooren; alles scheen naar eenen sterk verminderden maatstok hervormd te zyn.

„ Wat is dit, zeide ik by my zelven? zyn de dingen rondom my, of zyn myne oogen, anders geworden? of, zo geen

van

van beiden plaats heeft, wat is dan de oorzaak van de wonderbaare verkleining, welke ik hier overal ontdek? Het antwoord, het welk myn eigen overleg my op deeze vraag gaf, was het volgende:

„ In myne kindſche jaaren had ik myn vaderlyk huis alleenlyk met de nabuurige huizen van de landlieden, de vertrekken in het eerſte ſlechts met de kleinere en nog veel eenvoudiger in de laatſten kunnen vergelyken, waarby dan het eerſte in grootheid en fraaiheid altyd zeer uitmuntte. Even zo had ik ook den tuin van mynen vader alleenlyk met den nog kleiner en ſlechter tuin van den buurman kunnen meeten; en wat den vyver betreft, ik had in dien tyd nog nooit een water van eene even groote, en nog minder van eene grooter, uitgeſtrektheid gezien. Dus moesten alle deeze dingen my in dien tyd noodzaakelyk als de *grootſten in hun ſoort* voorkomen, dewyl ik iets grooters van dat zelfde ſoort nog niet kende. Maar nu had ik, ſedert den tyd van myne jeugd, veele duizend grootere huizen, zaalen, tuinen en wateren, leeren kennen, waartegen alles, wat ik hier weder vond, ſlechts eene armoedige vertooning maakte.

„ Ik heb het nuttig geoordeeld, om myne jonge Leezeren met deeze opgemerkte verandering in myne eigene wyze van voorſtellen bekend te maaken, dewyl zy daaruit kunnen leeren, hoe onverſtandig die geenen handelen, welke begeeren, dat alle menſchen, over dezelfde dingen, dezelfde onveranderlyke gedachten en gevoelens moeten hebben. Even als of het van ons afhing om ons de zaaken zodanig voor te ſtellen, zo als wy *willen*, en niet veel meer zodanig als zy zich aan ons vertoonen, of als wy ze *erkennen*. Had men my, by voorbeeld, in myne kindschheid gezegd: uws vaders huis, tuin, enz. zyn niets minder dan groot en prachtig, maar veeleer zeer middelmaatig en eenvoudig; en indien gy onderſtaat, om 'er ſlechts in 't minſte aan te twyfelen, of het tegendeel daarvan te beweeren, dan zal uw ligchaam hier levendig gebraaden, en uwe ziel na den dood in den eeuwigen poel der hel gefolterd worden; indien men, zeg ik, zo tot my had geſprooken; men zou my door de bygevoegde ſterke beweegreden zekerlyk wel tot eene gedwongene toeſtemming, maar nooit tot een waar geloof, dat is, tot eene overtuiging van de waarheid deezer zaak, hebben kunnen beweegen. Of, omgekeerd, zo iemand, die zelf nooit buiten dit dorp gekomen was, thans van my had willen vergen, om met hem te gelooven, dat alle dingen,

gen, welke in dit dorp zyn, indedaad zo groot, zo kostelyk waren, als ik my dezelven in myne kindschheid voorstelde, zou het dan nog wel van my afgehangen hebben, om aan zyne begeerte te voldoen? Met den mond wel; maar ook in myn hart? Ook met eene waare overtuiging? — Immers nooit!

„ Wat volgt hier uit? — Dit, dat men niemand moet dwingen, om iets te gelooven, 't welk hem niet geloofwaardig voorkomt, en dat hy, die zulks evenwel doet, daardoor duidelyk te kennen geeft, dat hy een mensch is zonder doorzicht en overleg, die over de natuur van zyne ziel, en over den onveranderlyken aart van zyne eigene voorstellingen, nooit heeft nagedacht."

Wysgeerige Verhandelingen. Vertaald en byeen gezameld door MR. GERRIT VAN DER VOORT. *Te Amsterdam by* W. van Vliet, 1790. *In groot* 8vo., 171 *bladz.*

Na eene korte Voorreden van den Heere VAN DER VOORT, volgen in dit Stukje drie Verhandelingen. De eerste is van den Heere C. GARVE, en voert eigenlyk den Titel van *Proeve eener Verhandeling over de beoordeeling der Vatbaarheden.* Het komt ons voor, dat men door eene wat te sterke zucht om den Titel kort en beknopt te maaken, juist geen voordeel gedaan heeft aan deszelfs duidelykheid. Het oogmerk van den Schryver is, te onderzoeken, uit welke kenmerken, door welke middelen, en op welke wyze men best kan oordeelen over de natuurlyke vermogens van kinderen en aankomende jonge luiden, en over derzelver geschiktheid tot onderscheiden leevensstanden en beroepen. Doch deeze kleine duisterheid in den Titel wordt rykelyk vergoed door de keurige Aanmerkingen en Waarneemingen, welke in het stuk zelve voorkomen.

Na enige korte bedenkingen over de nuttigheid van zulk een onderzoek, zegt de Schryver (*): „ Alle onderzoe-
„ kingen, die men tot dat einde zoude moeten aanvan-
„ gen, worden in twee soorten verdeeld. Men zamelt de
„ kentekens byeen, uit welken men, tot zekere bekwaam-
„ heden der Ziel, een besluit kan opmaaken. Dit is een
„ langduurig werk en berust op eene rye van Waarnee-
„ mingen, waartoe ieder Mensch slegts iets kan leveren.

(*) Bl. 4.

„ Of men bestemt voor elke bekwaamheid dat soort van
„ bezigheden, tot welken zy het best geschikt is. Dit
„ laatste zoude gemakkelyk zyn, wanneer het mooglyk
„ was, ieder soort van bezigheden doorgaans te kennen,
„ zonder zelvè het vermogen te bezitten om ze uit te
„ voeren."

Ingevolge hiervan beschouwt de Schryver de onderscheidene bekwaamheden der Ziele. „Dus," zegt hy (*), „ is de gang der Natuur: eerst ontvangt de Ziel eene menigte van indrukken, het Geheugen behoudt ze, de Verbeeldingskragt zet ze te zamen, het Verstand verzamelt het gelykvormige in dezelven, en verandert de indrukken in Denkbeelden, het Vernuft eindelyk brengt deeze Denkbeelden in verbinding, en bouwt zich daaruit het stelsel van haare grondbeginselen en regels. De Gewaarwordingen zyn dus de stof, die door de overige bekwaamheden bearbeid wordt."

De Schryver oordeelt daarom, dat met de *Gewaarwording* de aanvang van het onderzoek naar de Vatbaarheden der kinderen, zo wel als van de opvoedinge in het algemeen, moet gemaakt worden. Hy wil, dat men, *vooreerst*, „ acht geeve, of het kind de dingen, die het eenmaal waargenomen heeft, schielyk en zonder moeite wederom herkent (⁎)." *Ten tweeden*, of „ het kind eene groote Opmerkzaamheid op elk voorwerp zyner Gewaarwording oeffent, en zich door andere zaaken . . . weinig of niet laat aftrekken (†)." Als een meer onzeker kenteken stelt hy, *ten derden*, „ de Levendigheid en de Werkzaamheid van den Geest." . . . Deeze zoude een bewys van de goede hoedanigheid der Gewaarwordingen kunnen zyn, indien zy . . . niet dikwils met eene zekere standvastigheid streed, die ieder indruk tyd genoeg laat, om zig voor de Ziel vast te zetten" . . . en van hier kan „ een langzaame voortgang van het eene voorwerp tot het andere, die by kinderen dikwils voor domheid aangezien wordt, juist de oorzaak van hun toekomend verstand zyn (‡)." In *de vierde* plaats komen de Begeerten, als „ de eerste werkingen der Gewaarwordingen," waarby aangemerkt wordt, dat „ een gebrek aan alle Hartstochten „ het zekerste kenteken van Domheid is (§)." Maar, *ten vyfden*, „ kan men de naauwkeurigste en scherpste beproe-

„ ving

(*) Bl. 5. (⁎) Bl. 6. (†) Bl. 7. (‡) Bl. 8., enz.
(§) Bl. 10., enz.

„ ving door de waarneeming van den ſmaak, omtrent het „ ſchoone en lelyke, in het werk ſtellen," zo „ om het „ Gewaarwordings-vermogen in het algemeen te beoordee„ len," als, „om dat ſoort van voorwerpen te bepaalen, „ voor welke de Ziel de meeste vatbaarheid heeft (*)." Hierby komen, *ten zesden*, nog andere dingen, „ die „ meer aanduidingen dan kenmerken zyn," als, „een le„ vendig, vrolyk en vuurig Oog, moedigheid in uiterlyke „ houding, enz. (*)." *Ten zevenden*, merkt de Schryver aan (†), dat „ de Onvatbaarheid van jonge herſenen, „ by het leeren van afgetrokken denkbeelden, of van woor„ den, die dezelven uitdrukken," zeer ten onrechte, dikwyls voor een teken van domheid wordt aangezien.

Na nog een paar Aanmerkingen over de moeielykheid van „ de Gewaarwordingen van anderen te beoordeelen of „ te vergelyken," en over de valschheid der ſtellinge, „ dat de ſterkte der gewaarwording zig naar de ſcherpte „ der werktuigen," [dat is, der zintuigen] zoude richten (‡), gaat de Schryver over (§) tot het *Geheugen:* waaromtrent hy, met reden, het enkel *onthoudend geheugen* onderſcheidt, van het geene hy *redeneerend geheugen* noemt, en het geen zich wel vertoont waar het eerſte ontbreekt, by voorbeeld, by „Menſchen, die vertellingen en geſchie„ denisſen ſlegt onthouden ... en zig doch zonder moeite „ geheele reyen van ſluitredenen en redenkavelingen her„ inneren."

Hierop volgt de *Verbeeldingskracht* (**). En hier kunnen wy den lust niet wederſtaan van een wat breedvoeriger ſtaal van des Schryvers wyze van denken en voorſtellen onzen Leezeren aan te bieden. „ Men kent gemeenlyk," zegt hy (††), „ſlegts een eenig ſoort van Verbeeldingskragt, die, „ welke zinnelyke beelden vereenigt, om nieuwe beelden „ voort te brengen, die uit de deelen der ligchaamen nieuwe „ ligchaamen, uit gebeurtenisſen gebeurtenisſen, en uit en„ kele verſcheiningen in de natuur, en by den Mensch eene „ diergelyke Waereld en diergelyke Menſchen te zamenſtelt. „ Hier geeven de zinnen vooraf de ſtof, en hun wordt ook „ ten laatſten het werk, wanneer het voleindigd is, voorge„ ſteld. Maar 'er is ook eene Verbeeldingskragt voor den „ Wysgeer, of ten minſten voor den uitvinder in de Wys„ begeerte. Om tot eene nieuwe waarheid te koomen, wan-

„ neer

(*) Bl. 11. (*) Bl. 13. (†) Bl. 14. (‡) Bl. 15.
(§) Bl. 17., enz. (**) Bl. 21. (††) Bl. 23., enz.

„ neer zy niet een onmiddelbaar gevolg van eene reeds be-
„ kende is, kan men onmoogiyk dat soort van duidlyk
„ doorgedachte fluitredenen gebruiken, waarmede men
„ deeze waarheid, wanneer dezelve uitgevonden is, be-
„ wyst. Hoe wil men den weg tot een oogwit aftekenen
„ het welk men nog niet kent? Derhalven, besluit voor
„ besluit van de bekende waarheid tot de onbekende voort
„ te gaan, en zig de geheele rey van begrippen, waardoor
„ beide te zamenhangen, terstond met duidelykheid en
„ naauwkeurige onderscheiding te denken, dat is onmoog-
„ lyk. Hier moet de snelle vlugt van een Genie eerst het
„ onbekende land ontdekken, eerst den vreemden oord
„ doorzien (*) hebben, eer het langzaam voorttredende
„ Verstand deszelvs weg kan aanvangen. De Ziel moet het
„ vermogen hebben, de geheele rey met een opslag, en een
„ soort van onmiddelbaare aanschouwing, te overzien. Denk-
„ beelden, die, ontwikkeld zynde, eene geheele wetenschap
„ uitmaaken, moeten zig te zamen dringen, een geheel
„ uitmaaken, en zig als in één beeld vereenigen. Gelyk 'er
„ een zeker voorgevoel is, waardoor men toekoomende ge-
„ beurtenisfen vooruit ziet, zonder zig alle die oorzaaken
„ te kunnen verklaaren, waaruit men dezelve afleidt; zo is
„ 'er eene zekere kunst van gelukkig iets te kunnen raaden,
„ waardoor men ver af liggende denkbeelden en verwyder-
„ de gevolgtrekkingen der waarheden vooruit ziet, zonder
„ zig alle de redeneeringen bewust te zyn, waardoor men
„ op dezelven gekoomen is.

„ Zoude wel in andere hersfenen, als in die van New-
„ ton,

(*) Men houde ons hier eene kleine aanmerking ten goede. Het woord *doorzien* verwekt by ons het denkbeeld van eene naauwkeurige en juiste kennisse. Dit is het, evenwel, onzes oordeels, niet het geen de Schryver heeft willen uitdrukken. Ten minsten zouden wy van begrip zyn, dat dit vooruitzicht van nog onbekende en alleenlyk vermoede waarheden doorgaans, zo niet altoos, meer of min verward en duister is. Onze kennis heeft in zaaken, welke door redeneeringe moeten bewezen worden, de rechte duidelykheid niet, voor dat het noodige bewys gevonden en begrepen is. De Schryver schynt dus hier het rechte woord niet gebruikt te hebben, ten zy de Heer Vertaaler eenen kleinen misslag hebbe begaan. Het geen vervolgens van het *voorgevoel*, indien 'er weezenlyk zo iets bestaat, en niet alles, wat men daarvan voorgeeft, eene loutere hersenschim is, gezegd wordt, bevestigt onze aanmerking.

„ ton, de val van eenen appel het denkbeeld van een nieuw „ waereldſtelſel hebben konnen veroorzaaken? Met welk „ eene ſnelheid des blikſems moest zyn ziel de oneindige „ reyen van begrippen doorloopen en verlichten, die in een „ verband ſtaan met het denkbeeld der zwaarte, op alle „ ligchaamen toegepast.

„ Onverklaarbaar ſchynt het in de daad te zyn, algemee- „ ne denkbeelden, tot welken geen beeld der Verbeeldings- „ kragt betrekkelyk is, op eene zekere wyze zinnelyk klaar „ te denken; en nochtans is deeze bekwaamheid zekerlyk „ in de menſchelyke ziel. Wy vinden dezelve reeds in „ eenen geringeren graad by het leezen en herdenken van „ geleerde wetenſchappen. Men wordt dikwils gewaar, „ dat, eer men zig alle deelen van een algemeen bewys, „ of met een woord, van al dat geene, wat men van eene „ zaak weet, ſtuk voor ſtuk herinnert, men reeds vooraf „ op eene zekere wyze gevoelt, hoe de gang van het ge- „ heele nadenken zyn zal. En juist dit voorgevoel, wan- „ neer wy hetzelve hebben, maakt ons alsdan de ophelde- „ ring der enkele deelen gemakkelyker. 'Er zyn zekere „ oogenblikken, in welken het ſchynt, als of in een duis- „ ter gedeelte van ons verſtand op eenmaal een licht op- „ ging; alle de denkbeelden, die voorheen verborgen la- „ gen, vertoonen zig op eenmaal, offchoon 'er tyd noodig „ is, om dezelven ſtuk voor ſtuk na elkander optemerken, „ en tot bewust zyn te brengen.

„ By wien derhalven deeze ſnelle plotſelyke verlichtingen „ dikwils plaats hebben; wanneer de geest van den leerling „ de bewyzen van zynen meester voorkoomt, en het einde „ der redeneering reeds vooruit voelt, voor dat de rey der „ beſluiten hem nog daar toe gebragt heeft; by wien enkele „ wenken tot veele gedachten aanleiding geeven; wiens ver- „ ſtand niet altyd door wendingen en omwegen van niets „ anders als onmiddelbaare gevolgtrekkingen voortkruipt, „ maar ſomtyds gelukkige ſprongen doet: by dien heeft de „ natuur de aanlagen tot den grooten Leeraar of den uit- „ vinder der Wetenſchappen gemaakt.

Na nog eenige aanmerkingen over de Verbeeldingskracht te hebben voorgeſteld, heeft de Schryver de volgende gewigtige bedenking, van welker gegrondheid wy zelven meer dan één voorbeeld zouden kunnen bybrengen. „ Men heeft „ opgemerkt, dat een zeer groote naauwkeurigheid en net- „ heid in de werken van het jeugdige Vernuft gemeenlyk „ het teken van een geringe Genie is. Men zoude even

„ goed

„ goed in het algemeen een te vroegtydig Nadenken en af-
„ getrokkene Overweegingen in eenen tyd, waar in de Ziel
„ meer moest Gewaar worden dan Denken, voor een teken
„ van eene zwakke Ziel kunnen aanneemen. Volgens de
„ orde der Natuur ontwikkelt zig eerst de Verbeeldings-
„ kragt, daar na het Verstand. Gelyk dus by zekere lig-
„ chaamen, die te schielyk tot rypheid koomen, de gesteld-
„ heid zwak en de kragt klein is, zoo zyn ook de Zielen,
„ by welken zig niet, met de behoorlyke langzaamheid,
„ de eene Bekwaamheid na de andere ontwikkeld en be-
„ schaavd heeft, altyd middenmaatig. Een kind derhalven,
„ dat door eene schoone fabel in verrukking geraakt, en
„ by een even zo schoon bewys gaapt; dat vol lust en op-
„ merkzaamheid is, wanneer het eene geschiedenis op eene
„ goede plaat of schildery hoort verklaaren, en verdrietig
„ of met zyne gedachten afweezig wordt, zo dra men het
„ algemeene Waarheden voordraagt; dat by zyne speelen
„ uitvinding, en in zyne leer-uuren stompheid vertoont,
„ zoude my veel meer Hoop geeven, dan een ander, het
„ welk een geheele Zedenkunde met het grootste geduld en
„ de schynbaarste opmerkzaamheid aanhoort, en in de
„ Grammatica even zo gaarne leest als in Robinson (*)."

In de Vierde plaatze handelt de Schryver over het *Verstand*, het geen „ uit de stoffen, die de Gewaarwording „ aangevoerd, het Geheugen bewaard, de Verbeeldings- „ kragt byeen verzameld heeft, 't stelzel der algemeene be- „ grippen bouwt, waarnaar de mensch zigzelven en zyne „ bezigheden bestuurt (†)." Ook hier ontmoeten wy eene menigte van diep doorgedachte, geheel niet gemeene, en doorgaans duidelyk voorgestelde aanmerkingen over het Verstand, zo bespiegelend als beoefenend, het Vernuft (§) en het geen men Genie noemt, en tot besluit nog iets over de beste wyze van de bekwaamheden van eenigzins gevorderde kinderen te beproeven. Doch deeze aanmerkingen zyn zo dicht ineen gedrongen, dat zy voor geen uittreksel vatbaar zyn. Ook zal het tegenwoordige sommigen lang genoeg voorkomen, die niet bedenken, dat de hoeveelheid der in een boek begrepen zaaken juist niet altyd evenredig is aan deszelfs dikte.

Van

(*) Bl. 32, enz. (†) Bl. 33.

(§) Op bladz. 69 vinden wy het basterdwoord *Naïviteit* vertaald *opzettelyke kunsteloosheid*. Is dit wel recht? Wy zouden anders denken dat alle *opzettelykheid* vreemd ware van het *Naïvi*-

Van de twee andere ſtukken, welke in deeze Verzameling geplaatst zyn, voert het eerſte den naam van een Fragment. Zy zyn van eenen onbekenden Schryver. De titel van het eerſte is, *Iets tot bevordering der Kennis en Verbetering van het menſchelyke Hart:* Die van het andere, *Over het Wenſchen.* De Schryver ſchynt zich het *Ridendo dicere Verum* tot zyn oogmerk genomen te hebben. Hy is hierin, onzes bedunkens, ongemeen wel geſlaagd; terwyl hy op eenen vrolyken trant de gewichtigſte waarheden voorſtelt, is zyne ſcherts doormengd met gepasten ernst: zyn *woord*, indien wy hierby de uitdrukking van eenen der verſtandigſte Ouden, die hedendaags by veelen maar al te zeer verwaarloosd en niet op zyne waarde geſchat wordt, mogen gebruiken, is *alle tyd in aangenaamheid, met zout beſprengd* (*). Tot een ſtaaltje zullen wy den Leezer het begin en het einde der Verhandelinge *over het Wenſchen* mededeelen. Zie hier het begin:

„ Dat gebeurde in den tyd, toen alle Wenſchen nog ver-
„ vuld werden —— zeide myne opvoedſter by het vertellen
„ haarer ſprookjes. Deeze kragtige Aanmerking ſtrekte tot
„ een voorzorgs-middel tegen alle gevreesde opwerpingen
„ van zwaarigheden, wanneer de loop der geſchiedenis wat
„ te zeer naar het onwaarſchynlyke helde. Dit middel deed
„ zeer goed zyne werking, (want men weet dat de vrouw-
„ lyke overreedings-kunst, offſchoon natuurlyk en zonder
„ regels zynde, kragtig is) tot dat, na het uittrekken der
„ kinderjurk, de geest van twyffeling en tegenſpraak zig
„ ſterker begon te vertoonen. De voornaamſte bedenkelyk-
„ heid, die ook myne opvoedſter niet geheel ongegrond
„ voorkwam, was deeze: „ „ het moest in deeze Wenſchen-
„ „ tyden wel vermaakelyk te leeven geweest zyn, maar
„ „ het was evenwel ook goed, dat zy voorby waren.
„ „ Want het was doch het beste, dat niet alle Wenſchen
„ „ waar wierden. Ten minſten die van anderen. —— De
„ „ onzen —— ja dat was eene andere zaak. Dat zoude
„ „ ſchoon, onvergelykelyk ſchoon zyn, wanneer die allen
„ „ in vervulling kwamen." " —— Hierin waren wy het
„ beiden eens, en ik bleev lang in dat gevoelen, zelvs nog
„ in die jaaren, in welken de wysheids-tanden reeds vol-
„ koomen uitgegroeid (†), en de van minnen en oppasters
„ ingezogene begrippen ten naasten by wederom vervlogen
„ zyn.

(*) PAULUS, *Col.* IV. 6.
(†) *Uitgeroeid* ſtaat 'er, maar dit is gewisſelyk eene drukfeil.

„ zyn. Alle myne tydgenooten waren in dit ſtuk met my „ van één gevoelen, en op myne leevens-reize heb ik een „ vry groot aantal Menſchen aangetroffen, die by graauwe „ hairen, en eerbied verwekkende pruiken, even zo als de „ groote hoop over dit ſtuk dachten, en den loop der din„ gen ſlegts voor zo verre goedvonden, als dezelve hunne „ wenſchen gunſtig was. Met den tyd heb ik myne mee„ ning hierover aanmerklyk veranderd. Het zy, dat ik in „ myn ſtelzel niet zadel-vast was, of dat mislukte wen„ ſchen my verdrietig gemaakt, en eenige myner oude ſpreu„ ken omverre geſtooten hadden; dit is zeker: dat ik te„ genwoordig myne oude geloovs-genooten verlaaten heb, „ en ten minſten halver wege van hun ben afgeweken (*)."

Het ſlot zullen wy een weinig verkort opgeeven. „ De „ geſteldheid van onze wenſchen heeft voor ons de ernſtigſte „ gevolgen.... De waardy en het geluk van ons leven, „ hangt... grootendeels van onze wenſchen af, en wy moe„ ten ze, om die reden, als een zaak van het alleruiterſte „ gewigt behandelen.

„ Het koomt hier by, voor een gedeelte, op de geſteld„ heid van ons hart aan. Een goed en welgeregeld hart „ teelt goede, welgeregelde wenſchen, gelyk een ſlegt en „ bedorven hart berispelyke en losbandige wenſchen voort„ brengt. De geſteldheid van het hart vormt derhalven de „ geſteldheid onzer wenſchen, offchoon niet geheel..... „ Wie het Verſtand, dien getrouwen opziender, deszelvs „ ambt niet verrigten laat, maar te veel op den goeden in„ borst van zyn hart en zyne wenſchen ſtaat maakt, die „ zal zyne verwagting zelden voldaan vinden. Kinderen „ groeijen niet goed op zonder tugt, en zo is het ook met „ de kinderen van ons hart, met onze wenſchen, gelee„ gen.....

„ Wel opgevoede kinderen zyn de vreugd hunner oude„ ren, zo als verkeerdelyk opgevoede derzelver plaag zyn. „ En gelyk het kwaade doorgaands in deeze Waereld over„ weegend, ten minſten ſterker van ſmaak is dan het goe„ de, zo zal zulks ook hier plaats hebben. De ſmart zal „ grooter dan de vreugde zyn. Onze wenſchen, die ge„ lievde troetelkinderen, waarmede wy zo aartig ſpeelen, „ en dien wy alles inwilligen, zullen ondankbaar tegen ons „ opſtaan, en ons den verdienden loon voor onze zorge„ loosheid en nalaatigheid geeven. Somtyds zal deeze be„ loo-

(*) Bl. 140, 141.

„ looning zeer gevoelig zyn.... Doch my dunkt ik hoor „ den wensch van mynen lezer, naar het einde deezer be„ spiegelingen. Dezelve is billyk, en ik wenschte in staat „ te zyn, om aan zyne overige wenschen even ligtelyk te „ kunnen voldoen (*)."

En wy wenschen, dat de Heer VAN DER VOORT ons meer, het zy vertaalde, het zy eigen bewerkte, stukken van deeze soort levere.

(*) Bl. 169, enz.

Voor Eenzaamen. Te Amsterdam by J. Allart, 1789. *Behalven het Voorwerk*, 128 *bladz. In gr. octavo.*

Onder den verdichten naam van *Emilia*, bleef de bevallige Schryfster van een weluitgevoerd Stukje, *Het Land*, in Brieven, getyteld, verborgen (*); dan met de uitgave van dit Geschrift, *Voor Eenzaamen*, leert men de agtingswaardige Opstelster van 't een en 't ander kennen, als zynde de in haaren kring beroemde *Elizabeth Maria Post*. Heeft men haar onbekend toegejuicht, zy zal by haare bekendmaaking niet verliezen; overmids het tegenwoordige Stukje, onder haaren eigen naam afgegeeven, alleszins dient, om de reeds weggedraagen goedkeuring te versterken. De inneemende schryftrant haarer *Brieven*, waarvan wy voorheenen gewag maakten, is in dit Geschrift niet minder treffende. Zy verleent ons in hetzelve eene groote verscheidenheid van bespiegelingen, over verschillende onderwerpen; ontleend van een ruim verschot van voorwerpen, die haar het Landleeven, of byzondere omstandigheden, waarin zy zig bevond, aanbooden; en van welken haar aandoenlyke geest, met eene leevendige verbeeldingskragt, doch door een gezond oordeel beteugeld, zig verstandig wist te bedienen. —— Uit dien hoofde zullen genoegzaam alle Leezers, die eenigen smaak in zodanige bespiegelingen hebben, een ieder naar zyne byzondere geestgesteldheid, 'er eene menigte van trekken in ontmoeten, die den geest als opwinden, en het aangedaane hart, gelyk dat van de bespiegelende Schryfster, daadlyk ontvoeren. —— Men plaatze zich, ten voorbeelde hiervan, met Mejuffrouw *Post*, aan den Rhyn, in 't gezigt van een dreigend onweder, dat

uit

(*) Zie *N. Alg. Vad. Lett.* III. D. bl. 452, enz.

uit eene graauwe lugt ſtaat uit te barſten. 'Er heerscht alomme eene doodlyke ſtilte, en de akelige lugt verſpreidt eene meer dan nagtlyke ſchaduw, die mensch en vee met ſchrik vervult. Haar beſpiegelende geest wordt daardoor ſterk getroffen, en zy ſchetst ons het volgende tafereel van het opkomende onweder met deszelfs akelige verſchynzelen.

„ Alles verſchuilt zich —— alles ontwijkt het gelaat der vergramde natuur, en —— deze wagt op den wenk van haaren Heer, en volbrengt dien op een oogenblik.

„ Vergramde Natuur? neen: hare woede is weldadig, en hare grimmigheid ſchoon! welk een gezigt!! Een dreigende —— hemel, en —— een wagtende aarde!! Droevig is de ganſche zuidelijke hemelſtreek —— droevig de grond, dien zij bedekt. Het grootſche bosch, dat ginder zijn kruin opſteekt, en het kleien hutje, dat zich verbergt in zijne ſchaduw; —— de bemoste eenzame ſchaapskooi en de trotſche eik die daar naast grijs wierd —— alles ſchijnt mij nu zoo verlaten, zoo zwijgend, zoo vreezend, zoo verwagtend. De ſtilte is treffend, en alles, zelv de heuvelen, ſchijnen te luisteren.

„ Alles luistert en God ſpreekt!!! —— —— ——

„ Een bliſemſtraal, blaauw en ſchitterend, vliegt, als een kronkelende ſlang, door de graauwe lucht. Onafbeeldelijk ſnel vertoont hij mij een zee van vuur. Het geheele veld ſchijnt een vlam, en het water verdubbelt den blikſem. In een oogenblik is alles glans, en in het zelfde oogenblik keert de voorige donkerheid weer. Nu dreunt de rommelende donder, en de Echo der wolken herhaalt dien ſlag, tot in een onhoorbaren afſtand. Gebergte en dalen, ſtroomen en bosſchen, weergalmen nog eenmaal die klaterende ſlagen, en het beangſtigd menschdom verſtomt.

„ Zo wel de bevende aarde, als de beroerde hemel, luistert naar de ſtemme van Gods almacht. Nu trilt het pluimgediert, dat in boomen, en het ſchuwe konijntje, dat in de holen der bergen, woont. De hinde, die zich in digte ſtruiken verſchuilt, en de das, die in zijn kronkelende zandgrot wegkruipt, alles beeft voor den donder van Gods mogenheid. —— —— ——

„ Hoe ſchielijk hervat zich het plechtig verſchijnſel!! — De eene donderſlag wisſelt den anderen af, en Gods blikſemen verlichten de wereld! Hoe ſnel is dit licht! Hoe vreesſelijk dit geluid, en hoe plechtig de tusſchenpoozende ſtilte!

„ Die ſtilte zal niet lang duuren; zy is de voorbode van groter rumoer. Het begint reeds —— de wind ſteekt op ——

een onvoelbaar geruisch, aan eenen van verre aanvliegenden wind gelijk, zweeft onzichtbaar in de lucht, en voorfpelt eenen geesfelenden hagel. —— Verfchillende winden jagen de buien naar elkander toe, en drie hemelftreken zijn zwanger van donder. —— De lucht vloeit met een angftig gegons —— zy fchud de takken der boomen. —— Het riet en lies fchuifelt door elkander, het wordt gezweept. De Rhijn is niet meer vlak. Hij kronkelt Majeftueus, en reeds beginnen bruine golven daarop voort te rollen. —— De bui nadert in een oogenblik. —— De hagel valt —— —— ik fchuil in 't gindfche ledige teenen hutje —— —— —— —— —— —— —— —— —— —— —— ——

—— ô God! fpaar den eenzamen Reiziger, die, op eene onherbergfame vlakte, geen andere fchuilplaats heeft dan uwe Almacht! Bewaar de lage hutjes, die geen befchermer hebben dan uwe goedheid, en laat uwe dwarrelwinden die niet omrukken. Spaar het drijvend fcheepje, en laat de zee zijn graf niet worden! Befcherm het vee der weide, dat tot u loeit. Behoed den trouwen oievaar, in het ongedekte nest, het duifje in zijn verfcholen boomtak, en den kleinen moederlijken vogel in zijn fchuddend nestje. —— ô God! laat uwe blikfemen geen fchepfel dooden, dat uw goedheid voor het gevaar leerde fchuilen. —— Bewaar de velden met jonge halmen —— de boomen met belovend ooft —— laat uwe vernielende hagels de hoop des landmans niet verwoesten! ——

Wat zie ik, een blikfem fchiet neer in het veld, en een rook gaat op. —— Een ouden wilgenboom verbrijzelt hij en anders niets!!!! De koe, die daar bij lag, —— de hut, die daar omftreeks ftond, wordt beveiligd, de Reiziger, op zijn pad, en het vogeltje, in zijn boom, worden verfchoond! ô hoe goed is Jehovah! hoe goed, hoe groot! Een enkele holle boom, wiens vernietiging niemand benadeelt, is al de fchade van een verfchijnfel, zoo weldadig voor geheele ftreken. Dit is het eenig offer, voor zulk een zegen der volken! Hoe goed is Jehovah! —— —— —— —— —— —— —— —— —— —— —— —— —— ——

Nu zakt de bui allengs naar zee af —— de donder klatert, en de verteerde wolken verdunnen. —— De hagel houdt op. —— Het gindfche bosch fteekt zijn top met verfrischte bladeren, met nieuwe fchoonheid, op. Nog vallen de koele regendroppelen verkwikkend neder. ——

Maar

Maar in het westen zinkt de Zon, met zegen belovende ſtralen, onder, en herſchept door hare vriendelijke lonken de vreugde der natuur.

„ Hoe groot is Jehovah! ô Natuur, gij vertoont hem in zijne glorie.

„ Eenzame oever! —— laag voor den regen beſchermend hutje! wees gij mijn plechtige tempel, daar mijne ziel eerbiedig voor hem knielt: daar ik zalig ben, in het gevoel van zijn ſchepſel te wezen, in het gevoel, dat Hij, die met Almacht dondert in de wolken, mij als een VADER bemint."

EMILIA WERTHEIM. *Tweede Deel. Met Plaaten. In 's Gravenhage by* I. van Cleef, 1790. *In gr. Octavo*, 353 *bladz.*

Na het geen wy, voor eenigen tyd, van het hoofdbedoelde en de inrigting deezer Geſchiedenisſe, waarin *Emilia Wertheim* een hoofdrol ſpeelt, gezegd hebben (*), bevroedt men ten klaarſte, dat dit Geſchrift, onder het bekleedzel van een Roman, een ernſtig Zedeleerend ſtuk is, het welk des Leezers oplettendheid tragt te veſtigen, niet zo zeer op wonderlyk zamenloopende gebeurtenisſen, als wel op gewoone voorvallen des menschlyken leevens, en daaruit afgeleide bedenkingen, ter verſtandige en deugdzaame regelinge van het gedrag. Eenſtemmig hiermede is ook dit tweede Deel op zodanig eene wyze geſchreeven, dat deszelfs Schryver denzulken, dien 't alleen om *vermaak* en *tydverdryf* te doen is, raade zyn Boek niet in handen te neemen, vermids zy 'er hunne rekening niet by zullen vinden. Maar heeft men 't *nuttige* en *leerzaame* op het oog, dan zal men zekerlyk dit Geſchrift niet vrugtloos doorbladeren, daar 't alleszins zodanige lesſen en leeringen inboezemt, die veelal niet behoorlyk gade geſlaagen worden, en welker waarneeming nogtans van weezenlyk belang is. —— Wy hebben, uit het voorige Deel, reeds een voorbeeld van die natuur bygebragt, met opzigt tot het *bewaaren van den goeden naam*; men leeze nu, tot eene nadere proeve, eenigen van des Schryvers aanmerkingen over de *vrees voor beſpotting van de zogenaamde lieden du bon ton.*

Mevrouw WERTHEIM was zeer geſteld op het houden van Bals en Concerten ten haaren huize, die men den naam van oefeningsbals en concerten gaf; zy maakte reeds als vooren hier toe de noodige ſchikkingen tegen den aanſtaanden Winter, en wenschte niets vuuriger, dan dat haar Zoon KAREL haar de behulp-

(*) Zie *N. Alg. Vad. Lett.* IVde D. bl. 475.

hulpzaame hand zou bieden, om dit in volle luister uit te voeren. Maar deeze beschouwde die soort van Partyen met een geheel ander oog dan Moeder, en zag ze wel inzonderheid aan, als zeer gevaarlyk voor de eer, den goeden naam, en het geluk van zyne Zuster EMILIA, welke hy hoogagtte, en teder beminde. Uit dien hoofde wendde hy, met eene omzigtige bescheidenheid, zyne ernstigste poogingen aan, om Moeder daarvan te doen afzien. —— Naar 't geen ons de Schryver deswegens berigt, slaagde KAREL, na herhaalde gesprekken, hierin vry verre; alleen bleef 'er ten laatste nog eene bedenkelykheid over, die Mevrouw WERTHEIM wel ernstig ter harte nam; te weeten de ondraagelyke bespotting der menschen, waarvoor zy bloot zou staan, wanneer zy die plaizier-partyen uit haar Huis weerde. —— Dan het gelukte KAREL eindelyk ook dien schroom dermaate kragtig tegen te gaan, dat hy Moeder geheel overhaalde, om hem, en EMILIA, (die 'er insgelyks minlyk op aanstond.) ten laatste ten wille te zyn, en die Winter-uitspanningen niet te hervatten. —— Van dit geeft KAREL eenen zyner Vrienden, in een aan hem gezonden Brief, een juist verslag, met bygevoegde aanmerkingen over dit onderwerp, waaruit wy een gedeelte zullen overneemen. —— Op 's Moeders uitdrukking, „ Hoe zal ik de arglistige bespotting der menschen verdraagen, „ en hunne geheime en gestolene wenken met geduld en gelatenheid aanzien?" hervattede

„ KAREL, welken spot, myne Moeder? Welke geheime en gestolene wenken? En van welke lieden? Verbeeld u alle deze lieden! wie zyn ze, of wie kunnen ze zyn? laffe zwetzers, welke geene andere bezigheid hebben, dan de goede en booze daaden van de menschen onder één te werpen, en die naar hun welgevallen, of naar hunne toenmaalige luimen en hun mishaagen, het wit zwart, en het zwart wit maaken. Het oordeel van deze lieden moet men houden voor het geen het is, voor onnozel, verveelend gebabbel, het welk meer het werk van eenen ledigganger, de inval van domheid is, dan wel het boosaartig verdraajen van eenen schandelyken lasteraar.

„ Of zyn het wezenlyk meer dan ledigganger, welke myne beste voornemens en handelingen bezwalken, verdraajen, en dezelve een valsch oogmerk toeschryven? —— Zyn het lasteraars, en nydigen en boosaartigen, wat is 'er meer? Zo dra als God en myn geweeten my getuigen, dat ik wel doe en recht handel, zo dra de schyn en de daad zelven voor my spreeken, en zo lang als de rechtschapen man nog gezonde zinnen, en een gezond verstand heeft, zo lang vrees ik niet den spot van de boozen, en het vergiftig oordeel van den lasteraar, het welk, zo dra als het uitgesproken is, de rechtschapen man met my voor vogelvry verklaart, en op het welk zelfs de eerlyke kwaadspreker het teken van schande drukt.

„ MOEDER. Dat klinkt alles zeer schoon, myn beste KAREL, maar

maar dit welklinkende verliest zich, zo dra als' die spot, dat hoonend gelach, ons eigen gevoel treft; zo dra als de last van het zelve zwaar op ons ligt.

„ K. Gy hebt my voorheen reeds toegestaan, myne Moeder, dat het, om onze eigene gelukzaligheid, nodig is, om onze huislyke verlustigingen op te schorten. De zaak zelve maakt het noodzaaklyk. Daar over zyn wy het ééns. Zal ik nu daarom een goede zaak niet doen, dewyl ik my daardoor aan de bespotting van eene soort van menschen bloot stel, wier rechterstoel en vonnis ik niet als recht en billyk kan erkennen: Is 'er dan nog een ander, een beter soort van menschen, aan wier oordeel my meer moet gelegen zyn, dan aan het eerste? Zal het oordeel en de bespotting van den slechtsten hoop meer, dan het oordeel en de toejuiching van het beste gedeelte van menschen, myne voornemens en myne handelingen bepaalen? Zeg my, myne Moeder, als gy de keus hadt van den lof en de toejuiching des onredelyken en van dien des redelyken mans, welken lof en welke toejuiching zoudt gy kiezen?

„ M. Zonder twyfel de toejuiching des edelen en rechtschapen mans.

„ K. Dan ook, als het getal van de edelen en rechtschapenen geringer ware, dan het getal van de onedelen en onredelyken?

„ M. Ik denk, wy behoorden ten minsten....

„ K. Nu dan, myne Moeder, zo kiest gy dan de toejuiching van den goeden en rechtschapenen, en, God dank! dat onze stad zeker meer redelyke en welgezinde menschen kan aanwyzen, dan booze lasteraars en listige spotters. ——

„ Ik kan, [dus schryft KAREL verder aan zynen Vriend,] niet vervolgen, myn waardste Vriend, zonder eene aanmerking te maaken. Zedert ik begonnen heb over de zedelykheid van 's menschen handelingen te peinzen, heb ik my gewend, de bronnen op te zoeken, waarom de mensch zekere handelingen, welke hy zelf verwerpt, en waartoe hy misschien zelf niet eens meer trek noch drift heeft, des niettemin altyd nog doet, en waarom het hem zo zwaar valt, zelfs by eene verminderde neiging, dezelve na te laten. Ik heb daarby telkens op het eigene van het character, denkwyze, gestel der uiterlyke voorvallen en omstandigheden gezien, en zo heb ik by my zelven eenige opmerkingen gemaakt, en ben daardoor op de gedachten gekomen, die my dikwyls op den waaren grond en de bescherming van de menschlyke deugden, zotheden en gebreken brengen.

„ Ik heb byna doorgaans gemerkt, dat de mensch voor den lof en toejuiching onverschilliger is, dan voor smaad, verdiend of onverdiend. De graaden in onze gewaarwording der versmaading hangen van ons character en ons gestel af, en na dat deze beiden zyn, zal bespotting en verachting ons meer of minder treffen. Voor zekere lieden is bespotting, versmaading en hoonend gelach, een doorn in 't vleesch; om dat te ontwyken en te ontgaan, laaten zy dikwyls daaden naa, die zy doen moes-

moesten, en zeker doen zouden, als zy zich niet daardoor aan den smaad en bespotting, welke gewoonlyk zamen verbonden zyn, bloot stelden.

„ Deze bespotting en versmaading mag nu gegrond of ongegrond zyn, zy mag den anderen, dien hy treffen moest, wezenlyk treffen, of op den kop des maakers schandelyk en bespotlyk te rug vallen; de lyder ziet toch altyd, by de bespotting en versmaading, niets dan bespotting en versmaading; de beschuldiging of het verwyt. *Deeze en geene heeft eindelyk gezien, dat gy een nar of een dwaas waart; gy gevoelt het nu zelf dat gy onrecht hadt en deedt; gy begrypt het nu, dat gy deeze zaak niet langer zo kunt voortzetten*, enz. is hem en zyne hoogmoed onverdraaglyk, en om niet door eenen tegengestelden grondregel of daad zelf te bekennen, dat hy kon dwaalen, en dat hy gedwaald heeft, gaat hy hardnekkig op zyn eerst aangevangen weg voort, of schoon hy van te vooren weete, dat het hem op dwaalwegen en in een oneindigen doolhof zal voeren. Kon hy zich vleijen, dat geen mensch op hem, of op de verandering van zyne gevoelens, gedrag en daaden acht gaf, en dat hem noch hoonende bespotting noch bytende smaad aangrypen, en zyn veranderd gedrag in een belachelyk en valsch licht stellen, en hem valsche oogmerken toeschryven zoude, hy veranderde zeker, moedig en besloten, zyn verkeerden weg, en ging den rechten en beteren.

„ Als men eene zekere soort van menschen, als men het geslacht der yveraaren zo dikwyls hoort klaagen, daarover dat de mensch zo zeer in zyne verkeerdheid en in zyne dwaasheid verhardt, kon men deze yveraars niet met grond tegenwerpen, dat zy zelven den mensch, welke beter worden, en oude dwaasheden en gewoontens afstaan wil, door hun oordeel, door hunne bespotting en laaking, van zyne voornemens afschrikken, zyne besluiten verhinderen, en hem allen moed beneemen om iet anders te worden, dan het geen hy tot hier toe geweest is? Op wien valt nu de schuld, of ten minsten een gedeelte derzelve? Of wie heeft meer recht, en eene gegronde rede van klagen, als toch de een over het gedrag en de houding van eenen anderen zich wil beklagen? — Daar het aan het menschlyk gevoel eigen, daar het een aangeboren gevoel des menschen is, om smaad en bespotting zo hoog op te neemen, waarom verschoont men de menschlyke natuur zo weinig, waarom veracht men haar recht, en laat zynen smaad en bespotting daar zonder teugel loopen, daar zy zo veel goeds verhindert, en zo veel kwaads veroorzaakt?

„ Vergeef deze aanmerking, myn Vriend; de moedeloosheid myner Moeder, om zich aan de bespotting van zekere lieden bloot te stellen, bragt dezelve gantsch natuurlyk mede.” —— En hierop vervolgt KAREL zyn verhaal met melding van den eindelyk gelukkigen uitslag zyner poogingen.

Al-

Alcibiades, *door* A. G. MEISZNER, *op een vryën trant in 't Neêr-duitsch gevolgd. Tweede Deel. Met plaaten. Te Haarlem by* F. Bohn, 1790. *In* 8*vo*. 334 *bladz.*

Het gedrag van ALCIBIADES, als Jongman, heeft den bekwaamen MEISZNER overvloedig stoffe verschaft, om zyne Lezers in dit *Tweede Deel* te vermaaken. Zonder de neus en de schouders op te haalen, of, uit loutere deugdzaamheid, het zedelyk karakter van den schryver in twyffel te trekken, (eigenschappen die hy, mild genoeg, een half duizend Boekbeöordeelaars toekent,) gelooven wy echter, dat hy de minnaryen van dezen wellusteling niet zo ruim had behoeven uit te werken. Hy vergist zich, naar ons oordeel, geheel niet, wanneer hy zegt: „ my dunkt, zekere Gesprekken, die in de Natuur „ reeds mislyk genoeg zyn, zyn op het papier van zulk eenen „ onsmaaklyken aart, dat zelf een SHAKESPEAR zo lang hy ge- „ trouw de Natuur naarvolgt, 'er het onaangenaame niet van „ beneemen kan, —— en volgt hy de Natuur niet, dan is het „ niet meer het zelfde geval." Uittreksels uit zodanige gesprekken verzwakken derhalven de natuur: schoon 'er veele in dit boek nog sterk genoeg zyn, om jonge lieden naar meer uitgewerkten te doen verlangen; van welken wy echter het geval met NAIS uitzonderen, die, een eenig kind zynde, door haare laaggeestige Moeder, uit loutere winzucht, aan den ryken wellusteling verhandeld, doch door den laatsten, op eene edelmoedige wyze, ontslagen wordt.

Onder de Tooneelen, die ALCIBIADES als Jongman, in andere betrekkingen, dan in die der liefde, kenschetsen, zyn 'er verscheidene uitmuntend getroffen: men oordeele uit het volgende, in het welk de kamer van den stervenden PERIKLES, te *Athene*, de vertoonplaats is.

PERIKLES. ASPASIA. *Een menigte zyner vrienden.* ALCIBIADES (*binnen treedende.*)

PERIKLES. Kom! ALCIBIADES! kom! gy moet u haasten, indien gy nog de laatste flikkering van myn levenslicht aanschouwen wilt.

ALCIBIADES. Lang, nog lang moeten de Goden 'er de uitblussching van verhoeden! —— Hoe bevind gy u thans, myn waarde PERIKLES?

PER. (*Ergens op wyzende, 't welk hem aan den hals hangt,*) zie eens hier!

ALC. Wat meent gy daar mede? Wat is dat?

PER. Een *Amulet*, dat de Vrouwen my omgehangen hebben, om de Koorts te verdryven.

ALC. Zo, —— maar, hoe bevind gy u, waardige, edele Man?

PER. Kunt gy uwe vraag nog herhaalen? Hoe slegt moet het met PERIKLES gesteld zyn, wanneer hy, zelf met geduld, dergely-

lyke dwaasheden aan hem pleegen laat! —— Gy weent! maar ween toch niet! Wie bedroeft 'er zich om, wanneer een wel uitgevoerd Tooneelspel ten einde loopt? —— Dikwils hebt gy my gevleid, door van my te willen leeren leeven, — doch laat dit vleiëry geweest zyn, en leert heden van my — sterven!

De jonge PER. ô! Neen! niet sterven, myn Vader! niet sterven!

PER. Gy hebt gelyk! Zo ik naar iemands stem luisteren kon, het zou zekerlyk naar de uwe wezen! —— maar zelf de Hoop is my ontvlooden even gelyk een vlugtenden Vyand.

ASP. Neen! PERIKLES! neen! alle hoop ter geneezing is nog niet ganschlyk verdweenen. —— Goden! wat zal 'er van my ongelukkige worden, wanneer . . .

PER. (*Het oog op* ALCIBIADES *staande.*) Dan wenschte ik nooit deezen Man, van zyn vroegste jeugd af, opgevoed en bestuurd te hebben, zo hy bekwaam ware, om mynen en uwen te vergeeten. Hy is de beste Erfenis, die ik u kan agterlaaten! Dit Schrift zorgt enkel voor uw toekomend bestaan! Hy zal voor uw rust, voor uwe veiligheid zorg weeten te draagen! Hy zal uw Raadsman en Beschermer zyn! Beleedig hem niet door verdenking! Hy was steeds uw vriend, —— mooglyk nog wel iets meer, — maar weg met deeze vermoedingen op het sterfbed! De woorden van een stervenden moeten slechts waarheid en zekerheid zyn.

ASP. Van een stervenden? —— ô PERIKLES! PERIKLES!

PER. Stel u gerust! Eerlang keer ik weder tot u te rug, slechts nog maar eene zorg gaat alle andere myner zorgen te boven! de zorg voor den Staat naamlyk. —— ALCIBIADES! ik laat *Athene* zonder hoofd; maar zelf dit myn reeds halfgebroken oog dringt tot in uw binnenste door, en ontdekt aldaar den wensch, dat gy eenmaal Staatsbestuurder moogt worden! Gy zult dien wensch ook doorzetten, myne stervende lippen verkondigen het u. —— Maar in de tegenwoordigheid van allen, die hier om myne legerstede staan, bezweer ik u, beloof my, — dat, ingevalle dit geschied, gy u derwyze zult gedraagen, dat geen redelyk schepsel immer aan myn graf uitroepe: —— „ô! dat PERIKLES hem toch niet opgevoed hadde!" —— Maar dat veeleer de traanen der dankbaarheid, den Goden waardiger dan Offerande en Wierook, myne gedachtenis en herleven in u, plechtig mogen vieren! —— Zult gy dit doen? —— Bezweert gy zulks?

ALC. Ik zweer dit, met al de plechtige Eeden der Verborgenheden!

PER. Houd gy dien Eed niet, dan sta 'er nimmer een Vriend aan uw sterfbedde! dan worde 'er nooit een traan van beklag op uwen doodlyken wond geplengd! —— Gy hebt zyne belofte gehoord!

Allen. Wy hebben ze gehoord.

PER. Als ik nu gestorven zal wezen, draag dan, als een beschermenden Vriend, zorg voor myne Gade! Dan zy dit myn

onmondig knaapje eveneens uw Broeder als gy myn Zoon waart! —— Dan —— ik kan niet meer! —— zelf myne laatste ademhaaling heb ik u gewyd! —— ALCIBIADES! —— ASPASIA! —— dank voor uw geleide door dit leeven! —— Heft my op! —— myne vrienden! —— Heft my op! —— myn hart! —— hoe donker! —— neemt dien steen weg, die zo zwaar drukt! —— Neemt weg! —— ô! myn hart! —— (*Hy valt in een doodsflaauwte.*)

ASP. (*Zich op hem werpende.*) Goden! ô Goden! —— Hy is niet meer!

De jonge PER. Ach! myn Vader! ô hoe koud!

Eerste zyner vrienden. Hy sterft! hy sterft! Beklaagenswaardig *Athene!* Wie zal u dit verlies vergoeden! —— Wie u beschermen, wanneer het trotsche *Sparta* andermaal zyne Legerbenden tegen u verzamelt!

Tweede zyner Vrienden. ô PERIKLES! juist heden, daar nog de wonden der gruwzaamste Pest bloeden, verlaat gy ons! Wie zal nu aan onze muuren veiligheid, aan ons hongerig Volk spys, en aan onze Krygshelden moed, verschaffen?

Derde. Een reeks van eeuwen brengt dikwils zulk eenen man niet voort. Erinnert u, in welk eenen beklaagelyken toestand hy *Athene* vond, en hoe schoon en luistervol hy het nu verlaat!

ALC. ô! Hy, Hy alleen riep de Kunsten en Weetenschappen; riep den Overvloed en Krygsmagt herwaards. —— Geest van deezen grooten Man! zult gy dit ligchaam ontvlieden, —— blyf dan altoos om my zweeven! ——

Vierde zyner Vrienden. Wat was onze Zeemagt, toen hy het roer der Regeering in handen kreeg? —— en wat is zy heden!

Vyfde. Wie telt de Zegepraalen in deezen bloedigen en langduurigen *Pelopennesischen* Oorlog?

Zesde. Of de Volkplantingen, die hy stichtte en onderhield?

Zevende. Als Veldheer heeft hy nieuwe Trofeen opgerigt.

PER. (*Zich nog eenmaal herstellende.*) Waarlyk, een Lykrede klinkt schoon! —— maar ik verwonder my, dat gy slechts dat geene roemt, waaraan het geluk het grootste aandeel gehad heeft; en het geen meer anderen voor my reeds gedaan hebben; terwyl gy het grootste en schoonste in myn leeven vergeet!

Allen. Wat doch?

PER. Dat nimmer om mynen wil eenig *Athener* een zwart treurkleed heeft behoeven aan te leggen! dat —— (*nieuwe doodstrekkingen.*) —— Verlaat my! —— Verlaat my! —— ach! myn borst! —— ATHENEA! zy gelooft! —— roep mynen geest op! —— (*Hy sterft.*)

Toen PERIKLES dood was, toen eerst erkenden de *Atheners* zyne gansche waardy! thans eerst was de stem zyner Vrienden en benyders slegts eene enkele klaagstem. ——

Ge-

Geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden voor de Vaderlandsche Jeugd. Veertiende en Vyftiende Deel. Met Plaaten en Poortraiten. Te Amsterdam by J. Allart, 1790. *In Duodecimo*, 555 *bladz.*

De merkwaardigste voorvallen, zints den aanvang van het Jaar 1781 tot op het afloopen van 't Jaar 1785, worden in deeze twee Stukjes beknoptlyk ontvouwd, op eene voldoende wyze, om der Vaderlandsche Jeugd een zamenhangend verslag der gewigtige gebeurtenissen van dat tydsverloop in te boezemen: waardoor dezelve te beter in staat gesteld wordt, om vervolgens uitgebreider geschiedverhaalen opmerkzaam na te gaan.

Jou Jou de Normandie of Arlequin Kramer, Klugtspel. In één Bedryf. Met zang. Alom te bekomen. In octavo, 30 *bladz.*

Toevallig is het *dierlyk Magnetismus*, te gelyk, in ons Vaderland aangeland met de *Jou Jou de Normandie*; en dit heeft den Schryver van dit Klugtje aanleiding gegeeven, om beide in een belagchelyk licht te plaatsen. ARLEQUIN en COLOMBINE, twee bekende Patroonen van het Italiaansch Tooneel, hebben een kraam opgericht, en zyn vlytig bezig, om voor en in dezelve hunne *Jou Jous* uit te venten, wanneer Doctor SPERMACETI, een geillumineerde Magnetiseerder hun zyn ongenoegen daar over te kennen geeft, als zyne broodwinning geheel stremmende. Zyn Plan om de Natie *eerst* te *magnetizeeren*, of, volgens de geleerde vertaaling van ARLEQUIN, te *bezeilsteenen*; en dezelve *naderhand* te laaten *bejoujouen*, niet overeenstemmende met het ontwerp van ARLEQUIN; namenlyk om de Natie *eerst* te *bejoujouen*, en dan *vervolgens* eerst te *magnetizeeren*, is het voorstel van den Doctor, om van de *Jou Jous* en het *Magnetismus* ééne zaak te maken; het welk echter door COLOMBINE, als het verderf haarer Negotie, wordt afgekeurd. Terwyl 'er intusschen eenige Patienten van den Doctor voorby de Kraam wandelen, onder welke een Dame die hy jong moet *magnetizeeren*, verheft een Lierman en een Zangeres, den Lof der *Jou Jous* ten hoogsten trap; willende dat dezelve menig hoed en pruik uitwinnen, en zo wel als Rateltjes en Bellen gedraagen *moeten* worden, wanneer de *Ton* zulks wil. De geheele verkoop van de *Jou Jous* volgt op dit gezang, weshalven ARLEQUIN twee Patienten van SPERMACETI met Gekskappen, by gebrek van *Jou Jous*, voorziet; en hun dezelve met bellen en linten op het hoofd zet; zeggende: zie daar de nieuwst aanstaande mode, die waardig is door dit bevallig paar het eerst gedraagen te worden. — De *Jou Jou* verkrygt derhalven, in dit stukje, den voorrang voor het *Magnetismus*, en zy verdient zulks in de daad, als een onzondig speeltuig voor kinderen.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Psalmen uit het Hebreeuwsch vertaald, door H. MUNTINGHE, *Th. Dr. Hoogl. der Godzel. en Kerkl. Geschied. en Akademie-Prediker aan de Provinciale Geldersche Hoge School te Harderwyk. Eerste Stuk. Te Leyden by* A. *en* J. Honkoop, 1790. *In gr. octavo.*

Naer luid van 't Voorbericht heeft de Hoogleeraer *Muntinghe* zich bevlytigd, tot het vervaerdigen ener overzettinge van het Boek der Psalmen, welke, met inagtneming van de Oostersche denkwyze en manier van voorstelling, enigermate naer den Westerschen spreektrant geschikt is, waer door dezelve den Nederduitschen Lezer te beter verstaenbaer moet voorkomen. —— Van deze vertolking levert ons dit Deel de vyftig eerste Psalmen, met enige nevensgaende korte aenmerkingen: dan vooraf gaet ene Inleiding, die te gewigtig is, om 'er, eer wy van de Overzetting zelve breeder gewag maken, niet opzetlyk van te spreken.

By den aenvang ontvouwt zyn Hoogeerwaerde zeer geleidlyk het thans vry algemeen aengenomen denkbeeld, dat de oudste tael van alle Volken natuurlyk *poëtisch* geweest is; als zynde ene gansch zinlyke tael, uitgesproken op een toon, daer aen beantwoordende; die in latere dagen trapswyze beschaefd werd; waeruit dan voorts onze door wysgeerte en oefening gevormde *kunstige Poëzy* allengskens ontstaen, en tot meerdere volkomenheid gebragt is. Men bespeurt zulks, gelyk hy ons vervolgens doet opmerken, ook ten allerduidelykste, in de oudste Bybelsche Oirkonden en Schriften; en 't is blykbaer dat Abrahams nakomelingen voorts veel op hadden met dit Poëtische; 't welk insgelyks al vroeg gezang en muziek te wege bragt, waervan de Hebreeuwen insgelyks veel werks maekten. Na deze algemene voorstelling doet hy ons byzonder gadeslaen, dat men, gelyk by andere Volken, zo ook by de Hebreeuwen, zich bovenal van dit Poëtisch Maetgezang bediende in 't voorstellen van Godspraken, in 't vermelden van Krygsverrigtingen, in 't behandelen van Godsdienstige on-

onderwerpen, en 't handhaven van den Godsdienst: tot welk laetste *Mozes* by uitstek veel toebragt. Ter dier gelegenheid gaet de Hoogleeraer verder na, den bloei en invloed der Hebreeuwsche Poëzye in die dagen, derzelver verval ten tyde der Regteren, en derzelver herstel onder de bestiering van *Samuel*; byzonder met de oprechting van de *Profetische Schoolen*, die het Godsdienstige Maetgezang, onder de beoefening der Poëzye deeden herleven. Dit brengt hem tot den tyd van *David*, het welk hem bepaelt, om byzonder te handelen, over die verzameling van Hebreeuwsche Liederen, welken wy *Psalmen* noemen: die, zyns oordeels, eerst, grootendeels gedicht zyn, ten byzonderen gebruike van derzelver Opstelleren, doch vervolgens gediend hebben, om, by de handhaving van den openbaren Eerdienst, door de Levieten gezongen en gespeeld te worden; het welk dan ook verder aenleiding gaf, om Liederen, met dat bepaelde oogmerk, te vervaerdigen. Wyders hecht hy hieraen ene beschouwing van het dichtkundige karakter der Opstelleren dezer Zangstukken, onder welken dat van David bovenal in aenmerking komt; het welk den Hoogleeraer ook, in de eerste plaets, op het zelve langst doet stille staen: gevende voorts een beknopter verslag van de andere genoemde Dichters, en van het dichtmatige in die Psalmen, welken de namen van derzelver Opstelleren niet op het voorhoofd dragen. —— In de ontvouwing van dit alles verleent ons de Hoogleeraer een oordeelkundig verslag van den geest der Hebreeuwsche Poëzye, en 't geen daeromtrent by uitstek in het Boek der Psalmen doorstraelt; waermede hy ene reeks van aenmerkingen verenigt, die dit onderwerp in 't algemeen ophelderen, en verscheiden byzonderheden, daertoe betrekkelyk, in een duidelyk licht plaetzen. —— Na voorts zyne gedachten nog medegedeeld te hebben over het byeenzamelen dezer Liederen, en 't schikken en verdeelen van dien bundel, verledigt hy zich, ten laetste, tot het opgeven eniger regelen, welken men in het lezen en verklaren der Psalmen vooral dient in acht te nemen, om dezelven tevens *met verstand* en *met gevoel* te lezen; waervan wy nu nog het hoofdzaeklyke zullen voordragen. Ze zyn zes in getal.

„ I. *Wil men de Psalmen verstaan en derzelver schoon gevoelen, men zij dan vooral voorzichtig in het gebruik der uitleggers.*" Deze waerschouwing grond de Hoogleeraer op de ongeschiktheid veler uitleggingen van dit Bybelboek; het

het welk hem den beoefenaren van 't zelve, te meer, doet aenraden, om 'er zich behoedzaem van te bedienen, en vooral zelf te denken.

„ II. *Men zoeke bij elken Psalm voor alle dingen, welke deszelfs Schrijver, en de gelegenheid zij, bij welke hij gedicht is.*" By de ontvouwing der nuttigheid van dezen regel, word tevens getoond, wat men daeromtrent in agt hebbe te nemen.

„ III. *Men verplaatse zich met zijne gedachten in den tijd, wanneer, en het land, waar in, de Heilige Dichters schreeven.*" Deze regel, in alle oude Schriften gade te slaen, is hier te gewigtiger, om dat de mogelykheid van uitgebreider toepasfingen velen denzelven te ligter doet verwaerloozen; terwyl het intusschen hier ten uiterste nuttig is, zulks niet uit het oog te verliezen; als blykt uit het geen de Hoogleeraer deswegens aenvoert.

„ 1.) Men ontdekt dit terstond in het verklaren van verscheiden beschrijvingen, spreekwijzen, beelden, leenspreuken en vergelijkingen, welke wij in de Psalmen vinden. Zo bevat men, bij voorbeeld, de beschrijving van het onweder, Ps. XXIX., veel beter, wanneer men zich met zijne gedachten in Palestina verzet. Het zelfde heeft plaats in de beschrijving der watervallen van den Libanon, Ps. XLII. 7, 8; en men kan ook hieruit zien, hoe ongerijmd het zij, Ps. CXLVII. 17., aan het ijs te denken. Zo verstaat men ook niet al het verschriklijke, dat 'er in de vergelijking van de godlijke straffen met den brandenden Oostenwind gelegen is, Ps. XI. 6., indien men, zich niet met zijne gedachten in het Oosten verplaatzende, dien wind zich vertegenwoordigt. Het zelfde heeft plaats met Oostersche zeden en gewoonten; dus zal men een goed deel van den zin en van het schoon van Ps. XXXVI. niet beseffen, zo men onkundig zij van de Oostersche gastvrijheid. Andere voorbeelden zal elk aandachtig lezer overal aantreffen.

„ 2.) Van geen geringer nut is deze regel in het verklaren van het leerstellige, 't geen wij in dit Boek aantreffen. 't Is zo, de Godsdienst is, wat deszelfs wezen betreft, door alle tijden dezelfde geweest; de mate evenwel der kennis van den Godsdienst was in onderscheiden tijden zeer verschillende, en God schikte zich, buiten twijfel, in zijne openbaringen altijd naar de omstandigheden der onderscheiden tijden en der verschillende vatbaarheden van de Menschen, welke in dezelve leefden. Een lezer en

uitlegger der Psalmen dient zulks altijd op het oog te houden, en eerst te onderzoeken, op welken trap de kennis van den geöpenbaarden Godsdienst ten tijde der Psalmdichters stond, opdat hij hun aan de ene zijde geen groter onkunde toeschrijve, dan met hunnen tijd en hunne omstandigheden overeenkomt; maar ook tevens aan de andere zijde hun geen denkbeelden van latere tijden lene. Het is ook uit dien hoofde geheel verkeerd, dat men spreekwijzen, die in de Psalmen voorkomen, uit de latere schriften van het Nieuwe Verbond verklaart, gelijk zij doen, die, bij voorbeeld, de bekende plaats, Ps. XXXIII. 6., uit vergelijking van Joh. I. 1, van de Heilige Drieëenheid verklaren, regelrecht tegen het taalgebruik van dien tijd, en den duidelijken samenhang van dat lied; gelijk ook zij, die, wanneer zij het woord *gerechtigheid* aantreffen, het zelve naar den zin, dien het in *den Brief aan de Romeinen* heeft, telkens van de gerechtigheid des geloofs uitleggen.

„ 3.) Eindelijk komt deze regel ook vooral te pas in het verklaren der Voorzeggingen, die in de Psalmen voorkomen. Ik geloof zeker, dat de Heilige Dichters vele heerlijke uitzichten in de toekomst, en wel voornaamlijk van het rijk van den Messias, hadden, ja, dat de uitzichten ten tijde van David reeds veel duidelijker waren, dan te voren; doch, desniettegenstaande, waren zij nog zeer onvolmaakt, indien men ze vergelijkt met de duidelijker openbaring van het Nieuw Verbond. De tijd, in welken de Psalmdichters leefden, was in dit opzicht een telkens meer en meer doorbrekende morgenstond van enen helderen dag, welke onder het Nieuw Verbond op denzelven volgde; en de kennis, welke vooral David van den Messias en deszelfs rijk had, bestond voornaamlijk in een wenk, welke hem de Godspraak nopends zijn geslacht gegeven had, en was tevens geëvenredigd naar de sijmbolische denkwijze van dien tijd. Daarteboven schijnen de vooruitzichten, die hij van het lijden en de verhoging van den Messias had, meer algemeen geweest te zijn, en zich niet tot vele bijzondere omstandigheden te hebben uitgestrekt: althands ik vind in deze liederen geen reden om hier zeer bijzondere voorzeggingen te stellen. Hoe verkeerd het dan aan den enen kant zou zijn, geheel te ontkennen, dat 'er voorzeggingen van den Messias in de Psalmen te vinden zijn, even verkeerd zou het aan den anderen kant wezen, bijzondere omstandigheden van de geschiedenis van Jezus in dezelve op te zoeken, en, bij voorbeeld,

beeld", met sommigen in den tweden en achtenzestigsten Psalm de Apostelen en eerste Christenen zo duidelijk over Jezus Christus en de lotgevallen der Kerk te laten spreken, als of men een verbloemd Drama las, het welk ten hunnen tijde was opgesteld."

„ IV. *Men behandele deze gedichten, als werken van smaak en genie.*"

„ V. *Men houde tevens wel in het oog, dat de Psalmen oorspronglijke dichtstukken zijn, en dus niet naar nieuwere Theorien moeten beoordeeld worden.*" —— Wanneer men beide deze regels niet bestendig in agt neemt, zal men, gelyk de Hoogleeraer opmerkt, het wezenlyke schoone dezer Dichtstukken uit het oog verliezen, en het oude natuurlyke naer het nieuwe gekunstelde dwingen, waerdoor de geest der Hebreeuwsche Poëzye 'er wel dra geheel uitgewerkt zal worden.

„ VI. *Men denke, eindelijk, in het lezen, uitleggen en beöordelen van de Psalmen vooral, dat zij Oostersche dichtstukken* zijn." —— „ Dit zal, zegt hy, inzonderheid te pas komen, in de verklaring en beöordeeling van beelden, gelijkenissen, en leenspreuken, welke ons veeltijds vreemd en aanstotelijk zouden schijnen, nadien wy niet indachtig waren, dat wij Oostersche dichtstukken lazen. Zo is, bij voorbeeld, de spreekwijs, Ps. IX. 21., *ô God! zet een scheermes op hun*, of, *scheer hun den baard af*, bij ons zeer laag; doch bij de Oosterlingen, die enen zo groten eerbied voor den baard hebben, heeft zij niets van dat lage en belachlijke. Even zo is het gelegen met de stoute vergelijking van Jehova, met *enen held, die, door den wijn bemoedigd, juicht*, Ps. LXXVIII. 65. Deze stoutheid van zodanig een beeld zal ons stoten, zo lang wij niet denken, dat wij het werk van enen Oosterschen Dichter lezen, die daarmede alleen de grimmigheid van Jehova jegens zijne vijanden wil schilderen. Zo is ook de schildering, die wij Ps. XLV. vinden, geheel en al in den Oosterschen trant, om nu van andere voorbeelden te zwijgen."

De Hoogleeraer *Muntinghe* heeft deze regels in zyne Vertaling en daer by gevoegde Aenmerkingen steeds gade geslagen, waerop hy zich in deze voordragt ook meermaels beroept; doch wy hebben, ter ophelderinge van 's Mans gezegde, voor tegenwoordig hier van geen gebruik kunnen maken, zonder te breedvoerig te worden. By de naestkomende gelegenheid zullen wy den Lezer eene nadere proeve van 't een en ander mededeelen.

Resultaat van myne meer dan vyftig jaarige overdenkingen over den Godsdienst van Jezus, benevens een Byvoegzel tot de Geschiedenis onzer eerste Ouderen, door D. H. PURGOLD, *Luthersch Predikant te Parchen. Uit het Hoogduitsch, naar de tweede van den Schryver op nieuw overziene en vermeerderde Uitgave, vertaald, door J. C. S. Te Wezel, by* F. J. Röder, *en alom in de Nederlanden te bekomen*, 1790. *Behalven het Voorwerk*, 303 *bladz. In gr. octavo.*

Volgens des Autheurs eigen bericht vond hy, nae dat hy de Academie verlaten had, by nadere oefening, zyn Godgeleerd Zamenstel niet gegrond genoeg, om 'er in te kunnen berusten. Zulks deed hem allengskens verder afwyken, en bragt hem eerlang, den Kristelyken Godsdienst in twyfel trekkende, tot de enkele omhelzing van den Natuurlyken Godsdienst. Dan een verder voortzetten van zyn aenhoudend onderzoek had, nae verloop van eenigen tyd, ten gevolge, dat hy wederkeerde tot de belydenis van den Kristelyken Godsdienst, zo als hy denzelven nu, niet naer den inhoud van zyn voorige Zamenstel, maer volgens het beloop der *Bybelleere*, had leeren kennen; 't welk in velerleie opzichten zeer veel daer van verschilde. —— Van den uitslag dezer nasporinge en herhaelde overdenkingen, waer aen de Eerwaerde *Purgold* meer dan vyftig jaren besteed heeft, verleent hy in dit Geschrift ene duidelyke en ernstige ontvouwing: by ene tweede afgifte van het zelve, na verloop van zes jaren, alles op nieuw doordenkende, heeft hy nog dezelfde overtuiging gevonden. —— Men vind hier des ene bedaerde overweging van Godsdienstige waerheden, geduurende ene aenmerkelyke reeks van jaren, in welke zich ene zuivere zucht ter wezenlyke Godsdienstkennis op het klaerste ten toon spreid; uit welken hoofde dit Geschrift de opmerkzaemheid van onpartydige waerheid-zoekers natuurlyk tot zich trekt. Veel zal men 'er, (dit is vry zeker te wachten,) in ontmoeten, waeraen men zyne toestemming niet zal kunnen geven; te meer, daer de Schryver zyne gedachten juist niet altyd beredeneert, maer ook nu dan deze of gene voorstelling, gelyk men 't noemt, waegt: dan met dit alles zal men 'er meermaels tot nadenken door opgeleid worden. Dit is, gelyk zeker zelfdenkend Hoogleeraer zynen Leerlingen zomtyds inboezemde, een voordeel

deel van 't lezen van zodanige Schriften, zelfs zo ze al eens in 't buitenſpoorige mogten vallen: „ men word," zeidé hy, „ daerdoor te ſterker genoopt om zelf te denken." —— Wat 'er voorts van dit Geſchrift van den Eerwaerden *Purgeld* te houden zy, hy mag den Lezer, in veler oog, wat te ver bezyden den gewoonen weg voeren, doch nooit zal hy hem, hoe ſterk hy ook tegen het Bygeloof zy, tot het Ongeloof trachten te brengen; maer hem alleszins een redelyk Geloof poogen in te boezemen. Dit ziet men alomme ten duidelykſte, byzonder in een Artykel, daer hy zich over het *Bijgeloof*, *Ongeloof* en *Redelijk Geloof*, uitlaet. —— Eerst vestigt hy de aendacht op de ſtrydigheid der denk- en handelwyze van 't Bygeloof, dat waent God te dienen, door het bloed van den Naesten te doen ſtroomen; of God te verheerlyken, door den Naesten te verdoemen, om dat hy niet gelooft het geen hy niet gelooven kan. Ter dier gelegenheid zegt hy ten laetſte; „ In mijn Bijbel is geene Strijdigheid, en „ zoo ze ergens ſchijnt te weezen, dan heeft ze zeker „ een onvoorzigtig uitlegger daarin gebragt:" en hierop vervolgt hy in dezer voege.

„ *Tegenſtrijdig* en *onbegrijplijk* zijn twee hemelsbreed verſcheelende zaaken. Onbegrijplijk is mij alles wat ik mij niet duidlijk voorſtelle, waarvan ik niet *hoe* het is, *hoe* het geſchiedt, uitleggen kan. Een Noorderlicht verlicht den halven luchtkring, de Zeilſteen heft eene yzeren ſtaaf om hoog, zonder dezelve aan te roeren: ik zie het, verſtaa het niet, en geloof het tog met de gantſche redelijke Waereld. Duizend en nog duizend dingen zie ik dus rondom mij, die voor mij onoploslijk zijn. Ik ben zelf aan mij zelven onverklaarbaar. De naauwe overeenſtemming tusſchen lichaam en ziel is een geheim, waarover de grootſte wijsgeeren zich moede gepeinst hebben, en het welk zij ook tegenwoordig nog niet begrijpen kunnen. Het onbegrijpelijke van eene zaak maakt daarom dezelve noch ongeloofſlijk noch verwerplijk. Heeft dezelve genoegzaame gronden, of eene zekere ondervinding voor haar, dan is ze waar: en de naauwe paalen van mijn verſtand zijn alleenlijk oorzaak, dat ik dezelve niet doorzien kan.

„ *Begrijplijk* en *onbegrijplijk* zijn buitendien maar betrekkelijke denkbeelden, om dat den eenen geest iets begrijplijk zijn kan, dat den anderen onbegrijplijk is. Iets niet te willen gelooven, om dat ik het niet verſta, zoude de lompſte hoogmoed, de grootſte onzinnigheid zijn. Ik

 moest

moest dan niet gelooven, dat ik zie en hoore; wijl ik het eene zoo min als het andere begrijpen kan.

„ Dat in den Bijbel voor mij onbegrijplijke zaaken voorkoomen, zou ik vermoeden, eer ik hem geleezen had: daar in denzelven van God en de godlijke raadsbesluiten onderricht gegeeven wordt. Zoo de stoffelijke Waereld voor mij een raadsel is: hoe zou het mooglijk zijn, dat 'er in de onstoffelijke Waereld, dat meer is, in God zelven, niet nog veel duisters voór ons zwak oog zoude gevonden worden?

„ Eene waarheid, die klaar beweezen is, kan daarom tog met zwaarigheden gepaard zijn, en 'er kunnen tegenwerpingen tegen gemaakt worden, die ik, ook misschien een ander, niet oplossen kan. Ons oog ziet niet scherp genoeg. Waarheid blijft altijd waarheid, maar zij heeft ongelukkig somwijlen iets, dat met de begeerten van het een of ander hart niet strookt, en dan is het geene liefde tot de waarheid, maar het zijn heimlijke nukken van ons hart, wanneer men honderdmaal gemaakte, en honderdmaal afgekeurde bedenkingen, geduurig weder, op nieuw, voor den dag brengt, en daaraan nog eenen spotagtigen draai geeft. Niets is zoo bondig, zoo groot, zoo heilig, welk niet een schrandere bol, zoo hij boosaartig genoeg is, van eene slegte zijde voorstellen, en alzo belagchelijk maaken kan. Het is bereids eene hedendaagsche gewoonte der zoogenaamde fraaije, maar in de daad zeer leelijke, geesten, onwaarheid en ondeugd als godlijk te bezingen, waarheid en deugd daarentegen verachtlijk voor te dragen.

„ Een koopman krijgt bericht van eenen ongemeen voordeeligen handel; hij is een man van speculatie, en acht het zijn pligt te zijn de zaak te onderzoeken: hij ziet aan de eene zijde groote winst, en aan de andere niet het minste gevaar noch verlies: hij laat 'er zich in: hij wordt gelukkig, en een ijder prijst zijne schranderheid. De Leere van Jezus op zichzelve is niet alleen zeer bondig, maar zij bestiert mij ook zoo zeker, dat ik altijd winne, en op geenerlei wijze iets verliezen kan. De beheersching der ongeregelde begeerten beveiligt mij voor vijandschap, voor schande, voor bankroet. Liefde, zagtmoedigheid, getrouwe waarneeming van mijn pligt geeft mij brood en eere: niet enkele hoop, neen, weezenlijke goederen, die ik geniete, zijn reeds hier op aarde gereede betaaling voor mijne gehoorzaamheid. De verrukkende uitzigten in de eeuwigheid zijn nog buitendien gelijk even zoo veel verkreegen

voor-

voordeelen, en ze zijn even zoo zeker. En gesteld, mijne hoop misleidde mij, wat hadde ik dan verlooren? Ik hadde immers reeds in dit leeven mijne moeite betaald gekreegen; en, wanneer ik niet meer *ben*, dan kan ik niets verliezen. Maar, wat verliest de ongeloovige, wanneer hem de wensch van zijne vernietiging mogt mislukken? Zekerlijk hier zeer veel goeds, de waare eere en een goed geweeten: en dáár alles. Ik beef, wanneer ik den overgang van den roekeloozen spotter tot de andere waereld mij vertegenwoordige. In het bespotten van al wat heilig is bestond zijn leeven, in een vreesachtig twijffelen bestond zijn dood, en nu, nu begint hij weder tot zichzelven te koomen, en hij is 'er nog. Daar staat hij, waar een God en eene eeuwigheid van blijdschap voor den deugdzaamen, en niets dan treurigheid voor de spotters met den Godsdienst is. Ik kan niet af aan allen, welke onzen weldaadigen Godsdienst verachten, het vijfde Hoofdstuk van het Boek der Wijsheid, tot eene bedaarde en hartelijke overdenking, ten sterksten, aan te prijzen.

„ In zaaken, waarvan geheel ons welzijn en onze weedom afhangt, is het overweegen en de overweeging te volgen, niet alleen verstandig, maar ook pligtmatig. De Mensch is verpligt op zijne veiligheid en welvaart ernstig bedacht te zijn: en op zulk eene wijze kan men zich de verpligting tot het geloof voorstellen: en een met onze pligten overeenstemmend geloof is ook altijd een redelijk geloof. Hier spreekt een oude grijsaard, door eene langduurige ondervinding. Zestig jaaren geleden, zag ik veele jonge wakkere lieden, rondom en neven mij, voor en agter mij gaan. Wij hadden allen geen gebrek, noch aan onderwijs, noch aan goeden raad, hoe wij onzen weg, dien wij nu in de waereld namen, zeker en gelukkig zouden bewandelen. Veele geloofden onzen welmeenenden vrienden, zij wierden deugdzaam en vlijtig; en ik heb hen als uitmuntende mannen in een goed bestaan en in aanzien gevonden. Andere verbeeldden zich wijzer te zijn, dan hunne getrouwe leidslieden, zij volgden hunne lusten, gaven zich aan ongebondenheid over, en vervielen tot meenigvuldige wanbedrijven. Tot hun geluk merkten zij wel haast het nadeel, zagen hun gevaar in, en redden zich nog ter rechter tijd. Noch anderen verstokten zich, bleeven onbekwaam, vervielen tot schande, en zagen hun gevaar niet, dan toen het te laat was zich te helpen. Elendig, vol verachting en schaamte bragten zij hunne nog overige jaaren door. De woorden

van Jezus, (Joh. XX. 29.) *Zalig zijn, die niet en zullen gezien hebben, en nogthands zullen geloofd hebben*, zijn door de ondervinding meenigvuldigmaal bevestigt."

Proeve eener beredeneerde verklaaringe der Geschiedenisse van 's Heilands Verzoeking, in de Woestyne, voor denkende en waarheidlievende Christenen. Te Deventer by G. Brouwer, 1790. *Behalven het Voorbericht*, 101 *bladz. In gr. octavo.*

In het bovengemelde *Resultaat* stelde de Eerwaerde *Purgold* ook zyne bedenkingen voor, over de Verzoekingen van den Heiland in de Woestyne, en gaf te kennen, dat, zyns oordeels, alle zwarigheden over deze geschiedenis verdwynen, ja dat alles gemaklyk en verstaenbaer word, als men een menschlyken verzoeker aenneemt, en wel een Joodschen Schriftgeleerden, die gelegenheid zogt, om den Zaligmaker te lasteren. —— Volgens het Voorbericht, aen 't hoofd dezer *Proeve* geplaetst, heeft dit Voorstel den Eerwaerden *J. H. Floh* op dit denkbeeld bepaeld, en wel met het gevolg, dat hy besloote hetzelve uit te werken; dat hem dan ook deze zyne Proeve het licht heeft doen zien. Deze verklaring dier geschiedenisse was hem niet nieuw, (als zynde in de voorige eeuw meermalen aen de hand gegeven,) maer hy vond dezelve gemeenlyk, als weinig of geen opmerking waerdig, verworpen; en dus kwam ze hem, door het voorstel van den Eerwaerden *Purgold* tot meerder opmerkzaemheid gedreven, niet voor. Uit dien hoofde tracht hy dezelve, in deze Proeve, in een aennemelyk licht te plaetzen, na dat hy vooraf getoond had, welke zwarigheden tegens de andere thans in zwang zynde verklaringen ingebragt kunnen worden. Maer hy maekt geen gewag van de tegenbedenkingen, die al in de voorige Eeuw, en nog later, tegen deze manier van verklaren aengevoerd zyn. In de voordragt van een oud gevoelen, dat veel tegenspraek onderhevig geweest en genoegzaem ter zyde gelegd is, had men zulks natuurlyk verwagt, om het ingang te doen vinden. Wanneer men onderwerpen behandelt, die tot geen soort van zekerheid te brengen zyn, maer alleen een min of meer waerschynlyk kunnen hebben, waer toe dit stuk behoort, is 't niet genoeg, als men andere gevoelens wraekt, een beweerd gevoelen slechts schoon voor te dragen;

gaat; men behoort dan tevens zyne poogingen aen te wenden, om te toonen, dat het voorgedragene een hooger, of, ten minste, een gelyken trap van waerschynlykheid als andere gemelde voorstellingen hebbe. By mangel hier van doet deze Proeve, die voor 't overige, in de manier van voorstel, een gunstig blyk van des Autheurs bekwaemheid oplevert, niets uit tot het overhalen van den Lezer, om aen zyn beweerd gevoelen, boven dat van anderen, de voorkeur te geven.

Verklaaring van de Geschiedenis der Verzoeking van Christus en oplossing der zwaarigheden, die tegen dezelve gemaakt worden, door D. THADDÆUS, *Hoogleeraar der Oostersche Taalen te Bonn. Beneffens twee Aanhangzels, behelzende de gevoelens van de Hoogleeraren* DÖDERLEIN *en* LESS, *over dezelve Geschiedenis. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht en Amsterdam by* G. T. van Paddenburg en Zoon, *en* M. Schalekamp, 1791. *Behalven de Voorreden, 79 bladz. In gr. octavo.*

In dit Stukje, oorspronglyk een Academisch Strydschrift, 't welk een Roomsch Hoogleeraer, (die het uitlegkundige met meer oordeel en vrymoedigheid behandelt, dan gewoonlyk in die Kerk plaets heeft,) vind men vry bekoopt by een verzameld, het merkwaerdigste dat voor en tegen de Geschiedenis, van 's Heillands Verzoeking in de Woestyn, aengevoerd word; en de voornaemste wegen, welken de Uitleggers inslaen, om dit Euangelische verhael oordeelkundig verstaenbaer op te helderen, of althans in zodanig een licht te plaetzen, dat de daer in voorkomende duisterheden enigzins afnemen, of verdreven worden.

Ten dien einde brengt de Hoogleeraer, na ene algemene aenmerking over het geschiedverhael, in de eerste plaetze te berde, de zwarigheden, die deszelfs geloofwaerdigheid belemmeren. Vervolgens geeft hy ene letterkundige verklaring van de geschiedenis, als ene wezenlyke geschiedenis beschouwd, die hem den weg baent tot het afwenden der zwarigheden, welken hy voorts stukswyze nagaet, en op de gegeven verklaring grootlyks uit den weg tracht te ruimen. —— Dan, wel bezeffende, dat zodanig ene letterkundige verklaring, hoe omzichtig ook voorgesteld, velen niet voldoen zal; als wenschende ene andere soort van ontvouwing van dit zeldzaem voorval,

waer

waer by geen Duivel meer ten voorschyn komt, te hooren voordragen, zo verledigt hy zich wyders tot het ontvouwen en beoordeelen van twee andere wyzen, waerop men zich de zaek voorstelt; en langs welke wegen de geopperde zwarigheden gemaklyker tegen te gaen zyn.

Hieromtrent komt eerst in opmerking, dat men dit verhael beschouwt, als behelzende geen wezenlyke geschiedenis, maer een verslag van een gezicht in den droom: doch daertegen zyn, gelyk hy toont, te gewigtige bedenkingen, om die uitlegging goed te keuren. —— Aenneemlyker schynt hem toe het gevoelen van hun, die in dezen wel denken op ene ware geschiedenis en daedlyke verzoeking, maer dezelve bepalen tot ene bloot inwendige verzoeking; voortspruitende uit onwillig invallende gedachten, die by voorkomende gelegenheden ontstaen. —— Wyders maekt hy ook nog gewag van het denkbeeld, dat de hier zo genoemde Satan een Joodsch Priester geweest zou zyn, dat by hem gene opmerking verdient; als niets anders dan de gedaente van een Roman hebbende. (*)

By manier van *Aenhangzels*, deelt de Vertaler hier tevens nog mede het gevoelen van den Heer *Döderlein*, in zyne *ausserlesene Theologische Bibliothek*. II. 681, en volgg.; mitsgaders dat van den Heer *Less*, in zyne *Sontags-Evangelia*, uitgegeven 1776, en zyne daerop volgende *Zusäze*, in 't jaer 1781, gemeen gemaekt. —— De Heer *Döderlein*, een bericht gevende van de Leerredenen van den Heer *Mosche*, meld ons, dat die Leeraer, het denkbeeld van een Droomgezicht wrakende, de gewoone letterkundige verklaring, (doch met ter zydestellinge van buitenspoorigheden,) houdende, dit verhael voordraegt, als behelzende ene zichtbare verschyning en uitwendige verzoeking van den Duivel. Hiertegen nu stelt hy enige bedenkingen, en beweert, dat alles gemaklyker te verklaren zy, indien men stelle, dat de verzoeking, zonder deelneming des Duivels, alleen in de ziel van Jesus gebeurd is; als bestaende, „ in inwendige be-

„ wee-

(*) Volgens ene aentekening des Vertalers beschouwt Dr. *Seiler* dit gevoelen, schoon hy 't afkeure, echter gematigder, in zyn *grössre Biblische Erbauungsbuch*; en in de Voorreden meld hy ons dat Dr. *Rosenmüller*, in de *derde* uitgave zyner *Scholia in N. T.* deze manier van verklaren werklyk aengenomen en voorgesproken heeft.

„ weegingen tot, of opwellingen van, verscheidene soorten
„ van zonden, die Jesus in zich zelven bemerkte, en die
„ niet slechts in de verbeelding, maar werklijk geschied-
„ den." —— Wat wyders den Heer *Less* betreft; in de
eerste uitgave van 't opgenoemde Werk maekte hy nog
een onderscheid, tusschen ene *inwendige* verzoeking, in
de voorafgaende veertig dagen, geduurende welken Jesus,
door ene inwerking des Satans op zyne ziel, door aller-
leie zondige gedachten en driften aengevallen werd; en
ene *uitwendige* verzoeking, welke de Satan vervolgens in
ene zichtbare gedaente werkstellig maekte. Dan, by ene
latere vermeerderde en verbeterde uitgave, vond hy dit
laetste gedeelte zyner uitlegginge genoegzaem geheel ver-
werpelyk; en was van oordeel, dat men het laetste zo
wel als het eerste te verklaren hebbe, van ene *inwendige*
verzoeking des Satans, die op het einde der veertig da-
gen herhaeld en versterkt werd. —— —— 'Er is dus,
volgens *Less*, in onderscheidinge van *Döderlein*, ene *werk-
lyke* verzoeking van den Duivel, doch niet *uitwendig* en
zichtbaer, maer door *ingeving* van zondige gedachten en
driften. —— Men schynt, niet tegenstaende de uitspraek,
Heb. IV. 15, *dat Christus, hoewel zonder zonde, verzocht
is geweest, gelyk als wy*, die bloot staen voor verzoekin-
gen, ontstaende uit onwillig invallende gedachten, veelal
bevreesd te zyn, voor het denkbeeld, *dat de ziel van Je-
sus voor zondige voorstellingen vatbaer geweest zou zyn.*
Dan dit neemt *Less* niet weg met alles te brengen tot
ene ingeving des Satans, en deszelfs geheime onzichtbare
werking. Men kan toch, (zo als de Vertaler met recht
opmerkt,) even betaemlyk van Jesus denken en spreken,
„ wanneer men, zonder onmiddelijke werkingen des Sa-
„ tans aan te neemen, onderstelt, dat die gedachten in
„ de ziel des Zaligmaakers hervoortgebragt wierden, en
„ ontstonden uit de uitwendige omstandigheden, waarin
„ Hij zich telkens geplaatst vond. Immers is 'er geene
„ meerdere, zo geene mindere, zwaarigheid in, dat men
„ zegge: JESUS zij door uiterlijke omstandigheden tot de
„ genoemde zonden verzocht, dan dat men beweere, dat
„ zulks door onmiddelijke werkingen des Duivels geschied
„ zij."

Wy

Wy zullen elkanderen wederzien. Eene Zamenspraak, benevens eene Elegie. Door J. J. ENGEL. *Naar den tweeden verbeterden, en met een Aanhangzel vermeerderden, druk, uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsteldam by* M. de Bruyn, 1791. *Behalven de Elegie, 192 bladz. In gr. octavo.*

Het strelende gevoelen, dat Godvruchtige zielen, hier in den tyd naeuw aen elkander verbonden, Ouders en Kinderen, Echtgenooten, Nabestaenden of Boezemvrienden, elkander, in den staet der toekomende gelukzaligheid, kennelyk en zuiver aendoenlyk zullen ontmoeten, komt den Mensch, bovenal den Christen, by 't gemis van teergeliefde panden, zo inneemlyk voor, dat hy 't veelal gretig omhelze. —— Dan, een bedaerd overdenkdenken van de gronden, waerop die byzondere verwachting steunt, doet hem wel eens wankelen; zyne hoop verflaeuwt, en die zoete troost verliest de voorige sterkte; om dat hy ene voldoenende zekerheid mist, en dit denkbeeld meer als aengenaem en wenschlyk, dan als bondig beredeneerd, of duidelyk geopenbaerd beschouwd. —— Zulks heeft velen van tyd tot tyd genoopt, om dat gevoelen, 't welk men zo gaerne wenscht gevestigd te zien, opzetlyk na te gaen, en ernstig te overwegen, in hoe verre het mogelyk zy, om des aengaende een gevestigden grond, zo al niet van volkomen zekerheid, ten minste van hooge waerschynlykheid te erlangen. (*) —— Ene vernieuwde pooging hier toe verleent dit Geschrift, behelzende, (na ene voorafgaende treffende Elegie, waerin de Dichter zich met die hoop troost,) ene ernstige *Zamenspraek* over dit gewigtige onderwerp; die achtervolgd word, van een *Antwoord*, op eene vriendelyke beoordeeling der voorgaende Zamenspraek; en waerby nog komt een *Aenhangzel*, behelzende ene nadere uitbreiding van etlyke byzonderheden, tot dit onderwerp betreklyk, die deels verhandeld, en deels met opzet overgeslagen zyn; als

(*) Men zie over dit onderwerp, hoewel in een uitgestrekter bedoelde, te weten, *Of de Gelukzaligen elkander in het toekomende Leven weder zullen kennen?* ene weluitgevoerde Leerreden van den Eerwaerden CELLARIUS, waervan wy gewag gemaekt hebben in de *Alg. Vad. Letteroef. III. D. bladz.* 489.

zo min gewigtig of genoegzaem tot loutere gisfingen behoorende. —— De Heer *Engel* heeft dit onderwerp met veel oplettendheid behandeld, en vry overtuigend getoond, dat 'er gegronde reden zyn, om te beweren, dat de waerschynlykheid die aengename verwachting ten hoogste begunstigt. Een en ander treffend stael zouden wy, hiervan, ligtlyk kunnen aenvoeren, daer de levendige en innemende schryfwyze van dit stukje wel toe geschikt is: dan wy oordeelen den Leezer meer dienst te zullen doen, met hem de aeneenschakeling van des Autheurs redeneertrant voor te dragen; waer toe ons dezelve eene gereede aenleiding geeft, door die, in den aenvang zyner beantwoordinge eniger bedenkingen, ter meerdere duidelykheid te plaetzen.

Na, in de eerste plaetze, als eene vooraf uitgemaekte zaek bewezen te hebben, „ dat wij, in het toekomende „ in gezellige verbindtenis staan zullen met andere zede„ lijke wezens; en dat wij bestemd zijn, om het naauwst „ te verkeeren met wezens van ons eigen zoort;" zo bouwt hy zyne hoop des wederziens op de volgende gronden.

„ De wensch, om met de voornaamste voorwerpen onzer lievde eens weder vereenigd te worden, is allen gemeen, en ontspringt uit eene onverdelgbaare neiging onzer natuur. Maar in onze natuur kan geene neiging voor handen zijn, voor welke de Voorzienigheid geene volkomene bevrediging bestemd heeft.

„ Wedervereeniging is niet alleen iets dat wij wenschen, maar onbetwistbaar iets wenschenwaardigs, en dus een mogelijk goed gevolg onzer aardsche verbindtenissen, die wij billijk zo wel aan eene godlijke zamenvoeging toeschrijven, als alle andere schikkingen in de waereld. Indien aan dit goed gevolg niets in den weg staat, dan behoort het gewis tot de oogmerken Gods, die alle mogelijk goed wil. En wat zou het zijn, het geen dezen wil in den weg stondt?

„ Eeuwige scheiding zou een eeuwig kwaad zijn. Duurt zij maar een tijd lang, dan is zij alleen eene voorwaarde van groote toekomstige vreugden, die zonder haar geen plaats zouden hebben. Eeuwig kan zij dus niet duren, of die eeuwige duur moest de noodzaakelijke voorwaarden van nog hoogere vreugden en voordeelen zijn. En welke vreugde en voordeelen kon deze voorwaarde geven?

„ Niets van alles wat wij hier bezitten, niet eens de-

zelv-

zelvde werktuigen onzer zielen, neemen wij met ons in de andere waereld over. Krijgen wij onze gelievden weder, dan blijvt ons een wezenlijk voorwerp uit dit leven over, en wel het eenigste, dat ons bij mogelijkheid overblijven kan. Maar zo niet, dan behielden wij niets als de bloote erinnering aan het voorledene, en ons toekomstig aanwezen hadt dan volstrekt niets met het tegenwoordige gemeen. In het eerste geval is er, onbetwistbaar, meer zamenhang in onze lotgevallen; men ontdekt meer een plan in dezelve, en eene naauwere betrekking tusschen ons tegenwoordig en toekomstig leven.

„ De naauwere verbindtenissen des gemoeds hebben den krachtigsten invloed op onze zedelijke vorming. Deze nu, en de uit dezelven ontstaande vatbaarheid voor het genot van hemelsche goederen, zou zekerlijk een blijvend goed gevolg zijn, ook in geval eener eeuwige scheiding: doch deze verbindtenissen kunnen ook *zelven* een hemelsch goed voor ons worden, en eene gedurige onmiddelbare bron van ons toekomstig geluk. Zij beantwoorden dierhalven oneindig meer aan de schikkingen en oogmerken der hoogste wijsheid en goedheid, welke door ieder middel, niet het minste, maar het meeste goed zoekt te bereiken.

„ Echte vriendschap, dezulke naamellijk, die zich op deugd grondt, is uit haren aart niet alleen voor eeuwige voortduring vatbaar, maar dezelve ook volkomen waardig. Dit geevt aan haar eene inwendige bestemming voor de eeuwigheid. Indien nu zulk eene vriendschap nogthands even zo vergangl ijk was, als alle de andere ijdelheden van dit leven; dan stemde haar wezenlijk lot met hare natuurlijke bestemming niet overeen; dan hadt *zij*, wat de mogelijkheid betreft, eene ten uitersten hooge, maar wat hare wezenlijkheid betreft, (hare toevallige werkingen afgerekend,) eene zeer middelmaatige waarde; en, indien men daar van eenmaal overtuigd was, dan deedt men bijna voorzichtig, wanneer men zich, zo veel mogelijk, voor alle tedere verkleefdheid wachtte, om zich *hier* en *dáár* de zo bittere smart der scheiding te besparen.

„ Het verdienstelijk doen en lijden eener lievderijke ziel kan geene meer geschikte belooning vinden, dan die onmiddelbaar uit dezelvde betrekkingen ontspringt, waarin zij zo verdienstelijk gehandeld of geleden heeft. Welke zaligheid verschaft niet het zien van zulke volmaaktheden, waartoe men zelf aanleiding gegeven, welker wasdom

men zelf bevorderd heeft? Is niet onze neiging tot een voorwerp des te sterker, hoe meer wij ons reeds jegens het zelve verdienstelijk gemaakt hebben? En is zij vooral dan niet allersterkst, wanneer het ons groote inspanningen en opofferingen kostte?

„ Zaligheden, die onmiddelbaar uit ons lijden ontspringen, zullen ons ook de goedheid en wijsheid der dikwijls zo donkere wegen van Gods Voorzienigheid buiten twijfel in een veel helderer licht plaatzen, dan dezulke, die maar van verre, of liever eigenlijk in het geheel niet, uit ons lijden volgen, en alleen willekeurige belooningen zijn. Hoe zalig zullen wij eens zijn in het genot van gemeenschaplijke vreugde na gemeenschaplijk lijden! Hoe zal men daar dit lijden zegenen, waarin men ten deele zijne vreugde onmiddelbaar gegrond voelt!

„ Onze toekomende lotgevallen zullen onbetwistbaar overeenkomstig de behoevten onzer zedelijke natuur ingerigt zijn; zullen elke zedelijke volkomenheid begunstigen. Zo zijn eene onkreukbaare trouw in het onderhouden zijner verbindtenissen, en eene werkzaame dankbaarheid voor genootene lievde voortreflijke deugden, die van het voorwerp, waaromtrend zij werken, en van de gelegenheid om zich by voortduring te uiten, niet voor eeuwig beroofd kunnen worden. Dierhalven kunnen onze tegenwoordige tedere verbindtenissen niet voor eeuwig ophouden, even zo weinig, als in onze toekomstige eene gedurige onbestendigheid heerschen kan.

„ Uit deeze beschouwingen volgt, naar mijne gedachten, dat eene wedervereeniging met onze lievelingen, in de daad, voor ons toekomstig geluk, in het geheel geene onverschillige, maar veelmeer eene ten uitersten gewigtige omstandigheid zij; dat daardoor tevens een volkomener zamenhang, eene veel naauwere wederzijdsche betrekking tusschen dit en het volgend leven ontsta; dat dus de zo reikhalzend verlangde wedervereeniging, naar alle waarschijnlijkheid mede in het groote plan der Voorzienigheid behore. Wij kunnen van de hoogste wijsheid en goedheid niet anders hopen. De Rede zelve geevt aan deze hoop van ons hart hare gansche goedkeuring. Eene eeuwige scheiding is wel op zich zelve mogelijk: maar dit is ook alles, en men heeft verder geen stelligen grond, om voor dezelve te vreezen."

Het Verband tusſchen het Leven en de Ademhaling, of Proefondervindelyk Onderzoek nopens de Uitwerkingen van het Verdrinken en Wurgen; alsmede van verſcheide ſoorten van Luchten op leevende Dieren, enz. enz. door E. GOODWYN, M. D. *Uit het Engelsch vertaald door* F. W. VAN DER LEEUW, M. D. *Anat. & Chir. Lector te Dordrecht, enz. Te Dordrecht by* P. van Braam, 1790. *In gr. octavo*, 106 *bladz.*

Van een wezenlyk aanbelang, voor Lieden van de Konst, is dit Proefondervindelyk Onderzoek, nopens de uitwerkingen van het Verdrinken en Wurgen, enz. door den ſchranderen en geleerden Doctor GOODWYN, met de uiterſte nauwkeurigheid en onzydigheid in het werk geſteld, ten einde daar uit niet alleen het noodzakelyke verband, tusſchen het Leven en de Ademhaling te betoogen; maar ook teffens, om eene tot nog toe niet algemeen bekende handelwyze, ter redding van ongelukkig ſchynbaar geſtorvenen aan de hand te geven, en de ziekte zelve eene behoorlyke plaats in de Geneeskundige Werken aan te wyzen.

Het zal onzen Lezeren, zo wy vertrouwen, niet onaangenaam zyn, in een korte ſchets te kunnen zien, hoedanig de Autheur het onderwerp behandeld, en de voornaamſte gevolgtrekkingen, die hy uit de gedaane Proefnemingen afleid.

Na eene korte Inleiding, over de onzekere tekenen van Leven en Dood; ſtrekt de eerſte Afdeeling, om de algemeene uitwerkingen der in- (liever onder) dompeling op levende Dieren te bepalen. Hierin word met Proeven onderzogt, 1. de veranderingen, welke by levende Dieren plaats vinden, geduurende dat zy onder water gedompeld zyn, en den ſtaat der inwendige deelen, na dat het lighaam daar uit genomen is: 2. aangetoond op welke wyze het water in het lighaam komt, en welke byzondere werking en verandering daar door veroorzaakt worden. Het gevolg hier van is, dat het water, het zy *rechtſtreeks*, door in het lighaam der Longen te dringen, of *by gevolg*, door den ingang aan de dampkrings-lucht te beletten, alle de opgetelde uitwerkingen te wege brengt.

Dit word nu in de 2de Afdeeling nader onderzogt, en uit de genomen Proefnemingen blykt, dat het water alle die veranderingen, die 'er by Drenkelingen plaats hebben, mid-

middelyk veroorzaakt, door aan de dampkrings-lucht den ingang af te sluiten. Waarop in de derde en vierde Afdeeling volgt, een nauwkeurig Onderzoek, ter bepaling van de Scheikundige uitwerking der lucht op de Longen in de ademhaling; ten einde daaruit te ontdekken, welke veranderingen in het lighaam, door een gevolg van de beroving der lucht ontstaan moeten, waaruit dan de Autheur deze gevolgtrekking maakt, dat de Scheikundige verandering, welke het bloed by de ademhaling in de Longen ondergaat, aan het zelve eene prikkelende eigenschap geeft, door welke het geschikt is, om het linker oor en holligheid van het hart tot zamentrekking op te wekken, — en welke eigenschap ter behoud van het leven, en de gezondheid van het lighaam, noodzakelyk vereischt word.

De 5de Afdeeling is bestemd tot onderzoek van de natuur der ziekte, welke door het verdrinken, enz. veroorzaakt word; deze oordeelt onze Schryver, uit de voorverhaalde Proeven, te bestaan in eene *zwartbloedigheid*; waarom hy dan ook de ziekte met den naam van *Melanæma*, (zwart-bloed) bestempelt.

In de 6de afdeeling, word de staat van het lighaam in deze ziekte onderzogt, en de middelen, om te weten, of het zelve levend of dood zy.

De 7de dient ter aanwyzing van de beste middelen, om de ziekte te herstellen. Hier wykt de Autheur van onze gewoone geneeswyze, voor het grootste gedeelte, af, en, na eene langzamerhand toenemende warmte aangeraden te hebben, oordeelt hy het ten uitersten noodzakelyk, om door middel van een hier beschreeven en afgebeeld Werktuig, het ingedrongen water uit de Longen op te zuigen, en teffens, door dat zelfde Instrument, de vereischte lucht ter verbetering van het bloed, tot prikkeling van het hart en de vaten, en ter bevordering van de ademhaling, door de luchtpyp in te brengen.

Dit zy genoeg, om de weetgierigheid onzer Landgenooten op te wekken, ten einde het Werkje zelve met oordeel en oplettendheid door te lezen. Wy voor ons bekennen, in zulk een kort bestek nimmer zo veele nuttige zaken over deze stoffe aangetroffen te hebben, en verwonderen ons dierhalven geenzins, dat de loffelyke *Human Society* te Londen deze verhandeling haren Eerprys waardig geoordeeld heeft: terwyl wy, met ongeduld, het Werkje van den Heer KITE, als hierby behoorende, uit handen van den zeer geleerden Heer Vertaler, te gemoet zien.

Verhandelingen, uitgegeeven door TEYLER'S tweede Genootschap. *Achtste Stuk, bevattende een Antwoord op de Vraag in de Natuurkunde, uitgeschreven voor den Jaare* 1784, *en waaraan de Gouden Eerprys is toegeweezen in den Jaare* 1787. *Te Haarlem by* J. Enschedé en Zoonen *en* J. van Walré, 1790. *Eene Fransche Verhandeling, met eene bygevoegde Nederduitsche Vertaaling, enz.* 389 *bladz. In gr. quarto.*

Het Vraagstuk door 't Genootschap uitgeschreeven luidt aldus: „ Hoe verre kan men, uit den bekenden „ aart der Fossilia, uit de liggingen, waarin dezelven ge- „ vonden worden, en uit het geen verder van de voor- „ leedene en tegenwoordige gesteldheid der oppervlakte „ van den Aardkloot bekend is, volgens onbetwistbaare „ grondbeginzels afleiden, welke veranderingen of alge- „ meene omwentelingen de Aardkloot aan zyne oppervlak- „ te ondergaan hebbe, en hoe veele eeuwen 'er zederd „ dezelven moeten verloopen zyn?" Ter beantwoordinge deezer Vraage stelt de Heer *Burtin*, de Schryver der hiermede gemeen gemaakte Verhandelinge, zig voor, byeen te verzamelen de ontdekkingen, raakende de *Fossilia* of Delfstoffen, (de lichaamen, die in het aardryk beslooten zyn,) welken wy aan de waarneemingen te danken hebben, die in orde te brengen, en daaruit af te leiden de onmiddelyke en noodwendige gevolgen, welken derzelver aaneenschakeling vertoont, raakende de beschouwkunde van onzen Aardkloot. Zyn verder oogmerk is, dat alles te doen dienen, tot eene ganschlyk voldoenende betooging van eene algemeene omwenteling des Aardkloots, veel aanmerkelyker en veel ouder zelfs, dan die van den zondvloed, ten tyde van Noach voorgevallen. Hiertoe is dit Vertoog, behalven de Inleiding, die de delfstoffen in 't algemeen beschouwt, in acht Hoofdstukken verdeeld.

De drie eerste Hoofdstukken gaan over de *toevallige delfstoffen* in 't algemeen, welken vervolgens afzonderlyk beschouwd worden, als bestaande uit *dierlyke versteeningen* en *gegraaven plantgewassen*, waar nevens het vierde de *natuurlyke delfstoffen*, zo van den eersten als tweeden rang, bepaaldlyk ten onderwerp heeft. In de voordragte hiervan is de Heer *Burtin* zeer naauwkeurig, waar door dit gedeelte ruim de helft der Verhandeling beslaat. Zulks is wel wat uitvoerig voor hun, die zig reeds op de beoefening

ning der Delfftofkunde toegelegd hebben; dan 't is voor min ervaaren in die Weetenfchap van een weezenlyken dienst, als behelzende eene wel ingerigte handleiding ter kennisfe der delfftoffen; waardoor men gereedlyk kan nagaan de tot nog daaromtrent gemaakte waarneemingen, die ten grondflage der verdere overweegingen moeten ftrekken. — Zyn Ed. gaat hierop in het vyfde Hoofdftuk over ter befchouwinge van *des Aardkloots oppervlakte*; en zyne voorftellingen deswegens dienen grootlyks ter bevestiginge van het thans vry algemeene gevoelen der Geleerden, dat de uitwendige gedaante van des Aardkloots oppervlakte zeer veel gelykvormigheid heeft met de gedaante van den bodem der Zee; hoewel, over 't geheel genomen, met dit verfchil, dat hoe meer de Zee zig van de Landen verwydert, hoe meer die bodem zig verlaagt, en het Land, integendeel, zig, hoe verder van de Zee, hoe meer verhoogt. — Vermits nu deeze gelykvormigheid aanleiding geeft, om te denken op eene groote omwenteling, en wel hierin beftaande, dat het tegenwoordige oppervlak des Aardryks eertyds de bodem der Zee geweest zy, en dat de Zee al voortvloeiende, geweeken zynde, het Aardryk in zo verre droog gelaaten hebbe, als het vervolgens bevonden is; zo komt natuurlyk voorts in overweeging wanneer zulk eene omwenteling gebeurd zoude zyn. Dit doet den Heer *Burtin* het zesde Hoofdftuk fchikken ter overweeginge *van den algemeenen Watervloed van* Noach, *en eenige andere omkeeringen, waarvan de Historien gewag maaken*, waaronder egter het verhaal van *Mozes*, wegens den *Zondvloed*, alleen gezette opmerking vordert. — Dan daar dit voorval, fchoon zekerlyk gebeurd, hoe 't ook verklaard worde, de waargenomen verfchynzels, zyns oordeels, niet oplost, zo verledigt hy zich, in het zevende Hoofdftuk, ter nafpooringe *van de omwentelingen en aanmerkelyke veranderingen, welken de oppervlakte des Aardkloots ondergaan heeft, daar men de bewyzen van vindt in de delfftoffen en derzelver plaatzing*. Het door hem, daaromtrent beweerde komt hoofdzaaklyk hierop uit.

In de eerfte plaats duiden ons de *toevallige delfftoffen* aan, dat 'er eene omwenteling geweest is, waardoor ons vaste land en een groot getal eilanden gemaakt zyn van den bodem eener Zee, die dezelve, als een algemeene Oceaan, eene lange reeks van eeuwen bedekt had.

Hier benevens toonen ons de *natuurlyke delfftoffen*, dat zy zig niet in den ftaat van eene *primative* fchepping bevin-

vinden, maar afkomstig zyn van omwentelingen, ouder dan het gemelde verblyf van den Oceaan op den Aardkloot, en by gevolg meer agterwaards in den nagt der tyden, dan de bovengemelde groote omwenteling, daar de toevallige delfstoffen van getuigen: des 'er veelligt reeds vaste landen bestonden, eer de Oceaan den Aardkloot, als boven gesteld is, bedekte.

Wyders bespeurt men, als men de *toevallige delfstoffen*, (waaronder men geen versteeningen, die tot het Menschlyk lichaam behooren, en naastdenkelyk ook geen Vogelsteenen, maar wel andere dierlyke versteeningen en gegraaven Plantgewassen ontdekt,) naauwkeurig beschouwt, dat ze, voor 't grootste gedeelte, geenszins behooren tot de hedendaagsche leevende soorten; en dat de tegenwoordige dieren en plantgewassen eene *nieuwe generatie* zyn, verschillende van die geenen, waarvan de delfstoffen ons de overblyfzels bewaard hebben. Dit gaat zo verre dat het getal der delfstoffen, zo van het dier- als plantenryk, waarvan wy de origineelen kunnen vermoeden, volstrekt niet is, in vergelyking met het getal der soorten, waarvan wy niets nabykomends vinden, onder de bekende leevende lichaamen. De bovengemelde groote omwenteling zal des de toenmaalige *generatie* vernietigd hebben; en hier op is dan eene *nieuwe generatie* gevolgd, welke de Schepper voortgebragt heeft.

Het nagaan deezer gemelde verschillende soorten van *toevallige delfstoffen*, als overblyfzels van het toenmaalige plant- en dierenryk, doet ons verder ook zien, dat de aloude Oceaan den geheelen Aardkloot niet bedekte, maar dat 'er nog hier en daar vaste landen of eilanden waren; welken, hoewel, (zo min als de vaste landen, die veelligt al vroeger bestonden,) door geen Menschen bevolkt, en vermoedelyk van geen Vogelen voorzien, egter Plantgewassen voortbragten, en, gelyk de Zee door Zeedieren, door Landdieren bewoond werden. En ten opzigte deezer Dieren vindt men reden om te vermoeden, dat, ten minsten, zommigen van dezelven, onder den rang van verstandige weezens behoorden, en zo onvernuftig niet geweest zyn, als hunne gevonden delfstoflyke beenderen, wanneer ze met die der tegenwoordige *generatie* vergeleeken worden, ons dezelven wel zouden doen voorkomen.

By de verklaaring en ontvouwing van 't een en ander, heeft de Heer *Burtin*, bestendig, en wel inzonderheid, het oog op de beweerde groote omwenteling; dan hy slaat tevens

vens gade, dat 'er van tyd tot tyd ook anderen geweest zyn, die het haare toegebragt hebben, tot het veroorzaaken der verschynzelen, welken ons de delfstoffen uitleveren. Hy brengt dezelven ten minsten tot *vier omwentelingen*; die min of meer aanmerkelyk zyn; waarvan 'er *drie*, zyns agtens, bevestigd zyn door verscheiden toevallige delfstoffen, en de *vierde* door de Heilige Schrift in het verhaal van den Zondvloed. En hieraan hegt hy vervolgens eene nevensgaande verklaaring van de werkende oorzaaken, die voorts den Aarbodem nog dagelyks blyven veranderen, waar mede het zevende Hoofdstuk afloopt.

Na dit alles blyft de beantwoording der Vraage, *hoe veele euwen 'er zedert die vroegere omwentelingen verloopen moeten zyn*, nog over: en dit doet den Heer *Burtin*, in 't laatste of achtste Hoofdstuk, ten besluite, eenige bedenkingen voorstellen, nopens *den Ouderdom des Aardkloots*. —— Volgens zyne opmerking kan men, uit het aengevoerde, wegens de delfstoffen, en de voorgevallen omwentelingen, volstrekt geen berekening van eeuwen opmaaken; maar alles toont, dat die *groote omwenteling*, die de zeeën in landen veranderd heeft, baarblyklyk van vroeger datum zy, dan de schepping van den Mensch. Maar is ze kort te vooren, of al eenige eeuwen vroeger, gebeurd? Dit is niet te bepaalen: dan alle de opgemelde verschynzels geeven gronds genoeg om te beweeren, dat 'er, vóór die *omwenteling*, veele eeuwen verloopen zyn. Alles loopt te zamen, om ons te verzekeren, dat de Oceaan, vóór die omwenteling, eene lange reeks van eeuwen, in bezitting van deeze landen geweest is; en met reden te doen vermoeden, dat de aloude zeeën meer dan eenmaal de landen moeten ingenomen en verlaaten hebben: waardoor, en geduurende welk verloop van eeuwen, die verschynzels, welken ons eene zeer verafgelegene oudheid aankondigen, ontstaan kunnen zyn. —— Tot dus verre brengen hem, zynes oordeels, de tot nog bekende waarneemingen over dit onderwerp; maar ze geeven voorts niets aan de hand, waarop men eene bepaalende berekening van eeuwen, raakende den ouderdom des Aardkloots, zou kunnen vestigen. Alleenlyk ontdekt men, hoe diepzinniger men het waargenomen overweegt, en hoe naauwkeuriger men de aloude werkingen der natuure naspeurt, des te duidelyker, dat men nog steeds verder agterwaards gaat, en onzen Aardkloot eene oudheid moet toeschryven, waarvan onze geest de grenspaalen niet bereiken kan. —— De Heer *Burtin*, wel bezeffende, dat veelen

dit zyn gevoelen onbestaanbaar zouden agten, met het verhaal der Scheppinge, Gen. I., legt het 'er voorts op toe, om te toonen, dat het integendeel zeer wel daarmede overeenkomt. Naar zyne verklaaring melden ons de twee eerste verzen van dat Hoofdstuk, de Schepping van 't Heelal in alle deszelfs deelen, en den staat, waartoe de Aardkloot gekomen was, door die groote omwenteling; welke de geheele oppervlakte des Aardkloots 't onderste boven gekeerd heeft, en waardoor de geheele toenmaalige *generatie* vernietigd is geworden. Hierop is dan gevolgd de vernieuwing, herstelling, of wedersamenstelling, of, zo men liever wil, (*la regenaration*,) de *wedergeboorte* van onzen Aardkloot, waarvan *Mozes* in het verdere beloop van dit Hoofdstuk gewag maakt. —— Wyders voegt hy daarnevens eene wederlegging der gronden, op welken anderen beweeren, dat onze Aardkloot van geen zo hoogen ouderdom zy, en dat men denzelven niet hooger hebbe te doen klimmen, dan tot een verloop van ongeveer 58 eeuwen, welken zedert de schepping des menschen verstreeken zyn.— En ten laatste besluit hy zyne Verhandeling met de opgave eener asschetzinge van het vervolg der tydmerken, tot welken, naar het gevoelen in deezen door hem beweerd, gebragt moeten worden, de verschillende veranderingen of omwentelingen van onzen Aardkloot, beginnende met de nieuwsten, en agtervolglyk terug wykende tot de geenen, die voor ons gezigt gaan verdwynen, in den afgelegensten nagt der tyden.

'Er is, in de ontvouwing van dit alles, zeer veel, dat de opmerkzaamheid der Leezers natuurlyk tot zig trekt, en waarvan de navorschers der Delfstoffen met vrugt gebruik kunnen maaken; zo ten aanzien der waarneemingen, als van verscheide daarop gegronde bedenkingen. Maar tegelyk zal men 'er veele gewaagde stellingen in ontmoeten, die ver van beweezen zyn, hoe sterk de Heer *Burtin* 'er zig ook over uitdrukke. Zyn geheele denkbeeld van die algemeene groote omwenteling, welke een doorgaanden invloed bykans op alle zyne voorstellingen heeft, is eer eene hypothese of vooronderstelling, dan eene beweezen waarheid, te noemen: en zulks heeft vooral niet minder plaats in zyne verdere voordragt van de eene op de andere volgende omwenteling, waarin zig zo veel willekeurigs opdoet, dat men t'over rede hebbe om zig te verwonderen, dat zulks gevonden worde, in het Geschrift van iemand, die gestadig spreekt van betoogen en onderstellingen te wraaken.

ken. Vreemd is het dat de Heer *Burtin*, onder het voorwenden van eene (*demonstration tout a fait rigoureuse*) ganschelyk voldoende betooging te geeven, ons tragt te beduiden, dat het tegenwoordige Plant- en Dierenryk eene nieuwe *generatie* zou weezen, geheel onderscheiden van die, welker overblyfzels, door eene oude algemeene omwenteling, in de ingewanden der aarde, in den staat van delfstoffen, bedolven zyn: en nog vreemder dat zodanig een Schryver zig laat vervoeren om te gisfen, dat de Dieren, welken den vroegeren Aardkloot bewoonden, verstandige schepzels geweest zouden zyn, die zelfs vernuftige werkzaamheden zouden hebben kunnen oefenen. —— Die zich zo toegeeft in gisfingen kan 'er ook ligt toe vervallen, dat hy vooronderstellingen voor beweezen waarheden houde.

Ter gelegenheid van het afgeeven deezer Verhandelinge heeft de Heer *van Marum* te gelyk gemeen gemaakt, eene *Beschryving der Beenderen van den Kop van eenen Visch, gevonden in den St. Pietersberg by Maastricht, en geplaatst in* TEYLER's *Museum*: welke beschryving, dit overblyfzel nader verklaarende, ook door twee nevensgaande Plaaten opgehelderd wordt. Volgens het geen de Heer *van Marum* deswegens meldt, behoort het Dier, welks overblyfzels door hem nagegaan zyn, volgens de rangschikking van *Linneus*, onder het geslacht der *Dolphynen*; doch het soort is onbekend. Even zo is 't, gelyk hy voorts nog aantekent, gelegen, met eene groote menigte van overblyfzelen van Zoöphyten, Schelpen en andere Zeedieren, uit den St. Pietersberg en den omtrek van Maastricht opgegraaven, en in TEYLER's Museum bewaard. Onder die allen is 'er naauwlyks één enkel overblyfzel te vinden, dat thans zyne overeenkomstige soort heeft. —— Van zulke en andere waarneemingen van die natuur, zou de Heer *Burtin* wel een besluit willen trekken, tot zyn begunstigd denkbeeld van eene *nieuwe generatie*, waarvan we boven gewag gemaakt hebben: doch daar het zeer wel waar kan weezen, dat 'er eenlyke *verlooren soorten* zyn, en 't niet onmogelyk is, dat 'er nog *soorten daadlyk bestaan*, die ons niet onderscheiden genoeg bekend zyn, zo leveren dusdanige waarneemingen geen vasten grond tot het opmaaken van een ganschlyk voldoenend betoog, maar alleen tot het vormen van stoutmoedige gisfingen.

Amsterdam, in zyne Geschiedenissen, Voorregten, Koophandel, Gebouwen, Kerkenstaat, Schoolen, Schutterye, Gilden en Regeeringe, beschreeven. Om te dienen ten vervolge op het Werk van JAN WAGENAAR, *Historieschryver der Stad. Vyftiende Stuk. Te Amsterdam en Harlingen by* P. Conradi *en* V. van der Plaats, 1788. *In gr. octavo, groot* 320 *bladz. Zestiende Stuk*, 1789. *groot* 272 *bladz. Zeventiende Stuk*, 1789. *groot* 220 *bladz. Achttiende Stuk*, 1790. *groot* 263 *bladz.*

In het Eerste Stuk des Vierden Deels van onze *N. Alg. Lett.* (*), hebben wy eenig verslag gegeven van het Veertiende Stuk deezer Beschryvinge van Amsterdam, of van het Eerste Stuk des Vervolgs op het Werk van den Heere WAGENAAR. Zedert zyn de Vier volgende Stukken uitgekomen. Deeze behelzen te zamen vyf Boeken, doch van zeer ongelyke grootte.

Het Zesentwintigste Boek beslaat het geheele Vyftiende Stuk, en daarby nog 108 bladzyden van het Zestiende, en bevat het voorgevallene van den inval der Franschen in Staats-Vlaanderen in het Jaar 1747, tot op den Dood van den Erfstadhouder Willem den IV, in de maand October van het Jaar 1751. Wy vinden in hetzelve een beknopt verhaal der verheffinge van den gemelden Vorst tot Stadhouder van de provintien Holland en Zeeland. Maar veel uitvoeriger handelt de Schryver, gelyk de natuur van zyn Werk dit medebragt, van het geen, by die gelegenheid, in Amsterdam voorviel, en vooral van de oproerige beweegingen, welke naderhand die aanzienlykste Koopstad onzes Vaderlands zo deerlyk schokten, zo door de toomelooze woede van een oproerig graauw in het plunderen van de Huizen der Pachteren, als door de aanhitzingen, door welke de beruchte DANIEL RAAP, en andere hoofden der Doelisten, de Burgery trachtten op te stooken, tegen de toenmaalige Regeering der Stad; een aanslag, welke hun maar al te wel gelukte, zo dat zy, eindelyk, eene groote verandering bewerkten, zo in de Vroedschap, als in het Collegie van Burgemeesteren, en verscheidene braave Mannen door den Erfstadhouder uit de Regeering gezet wierden, gelyk bekend is, en in het breede hier wordt voorgedragen, met invoeginge van verscheidene Aanspraaken in

(*) Bl. 25, enz.

in den Doelen en elders gedaan, en van Geschriften, welke in die beroerde tyden opgesteld, ter tekeninge gelegd, en der Regeeringe of den Stadhouder aangeboden werden. Sommige dier Stukken kunnen alleenlyk dienen tot voorbeelden, door hoe ellendige voorwendselen eene opgeruide en verblinde menigte zich dikwyls laat om den tuin leiden. Andere zyn listig genoeg opgesteld, behelzen hier en daar goede en rechtmaatige aanmerkingen en voorslagen, terwyl de weezenlyke bedoelingen van de hoofden der party, of, misschien, van de zodanigen, welken deezen alleen tot werktuigen verstrekten, kunstiglyk met eenen schyn van billykheid gevernist worden.

Het Zevenentwintigste Boek beslaat het overige van het Zestiende Stuk, en loopt van het begin des Jaars 1752, tot op den Dood der Prinsesse Gouvernante, in January van het Jaar 1759. Het begint met een kort bericht van de Stads Armenschoolen, en met het Reglement, behelzende de schikkingen op deeze nuttige Inrichting. Een weinig laater wordt verslag gedaan van den Dood van DANIEL RAAP, en van de beweegingen, welke voorvielen by de begraavenis van deezen Man, die, na dat de menigte eenigzins was terug gekomen van de ylhoofdigheid des Jaars 1748, niet minder het voorwerp van den haat des gemeens geworden was, dan hy te vooren deszelfs gunst genoot. De Schryver geeft, by die gelegenheid, eene beknopte schets van het character en leeven deezes Mans, welke wy wel tot een staaltje van zynen schryftrant zouden overneemen, indien wy niet eensdeels den wraakzuchtigen verleider zyner medeburgeren liever der vergetelheid wilden overlaaten, anderdeels eenig verslag hadden te doen van veel gewigtiger gebeurtenisſen, welke in het beloop deezes Boeks voorkomen. Behalven de voorvallen, welke Amsterdam in het byzonder betreffen, zyn twee zaaken in dit Stuk vooral aanmerkenswaardig. De eerste is het geschil tusschen Mevrouwe de Gouvernante en de Gecommitteerde Raaden ter eene, en de Regeering van Haarlem ter andere zyde, „ over het zenden der Nominatie, tot „ de verandering der Regeeringe (*).” Hoezeer men, in de Geschiedenis van eene enkele Stad, geen volledig verhaal kan verwachten van ter Staatsvergaderinge verhandelde zaaken, hadden wy toch wel gewenscht, dat de Schryver hier beknoptelyk den eigenlyken staat des geschils had op-

(*) Bl. 165, enz.

opgegeven. Maar dit geſchiedt niet. Wy leezen alleenlyk, dat Amſterdam, het geen in deeze gelegenheid eenen loflyken yver deed blyken, tot voorſtand van de rechten der Steden, nevens eenige andere Steden, niet alleen verſcheidene ter Staatsvergaderinge genomen Reſolutien afkeurde, maar ook in eene derzelve weigerde te ſtemmen, en vervolgens eene nadrukkelyke aantekening deed tegen de handelwyze der meerderheid. Die Aantekening wordt ons hier medegedeeld, en daaruit kan de Leezer, welke deeze gebeurteniſſe niet van elders kundig is, eenigzins opmaaken, dat het geſchil eigenlyk liep over het Recht van Informatie, het geen haare K. H. beweerde haar te behooren in haare hoedanigheid, omtrent de bevoegdheid der op de ſtedelyke Nominatien geſtelde perſoonen. —— De andere zaak, welke wy bedoelden, betreft de plonderingen en rooveryen der Engelſchen, welken, ingewikkeld in den Oorlog tegen Frankryk, den Ingezetenen der Vereenigde Nederlanden trotslyk het genot weigerden van die punten van het Verdrag van Koophandel, welke zy zelve daarin voortyds geſteld, en waarvan zy tot hun voordeel gebruik hadden gemaakt, wanneer onze Staat in de voorige Eeuw den Oorlog tegen Frankryk voerde. Men weet nog hoe geweldige ſchade de Nederlandſche Koophandel hierdoor leed, terwyl alle klagten der gedrukte Kooplieden niets baatten, Mevrouw de Gouvernante, in weerwil der ernſtigſte en dringendſte verzoeken, weigerde het oor te leenen aan eene vermeerderinge der Zeemagt, ten zy eene onnoodige vergrooting der Landmagt daarmede gepaard ging, terwyl haar Geheime Raad de Heer DE LARREY, zich niet ontzag, den Kooplieden, welken door de Gouvernante tot hem gewezen waren, rondlyk te zeggen, „ dat het voor de Vrouwe Gouvernante was geworden „ een *poinct d'honneur* om in geene Equipagie ter Zee te „ bewilligen, zonder eene Vermeerdering van Troepen te „ Land (*)," hoezeer ook Amſterdam en andere Leden van Staat op de zo noodige handhaavinge van den wettigen Koophandel aandrongen.

Het Zeventiende Stuk bevat twee Boeken, het Achtentwintigſte en Negenentwintigſte. Het eerstgemelde loopt van het Jaar 1759 tot het Jaar 1772, en beſlaat ſlechts 58 bladzyden. Behalven de wettelooze handelwyze der Engelſchen, welke tot op het ſluiten van den Vrede des

Jaars

(*) Bl. 243.

Jaars 1763, in weerwil van alle vertoogen, zelfs tegen Oorlogsschepen van den Staat werd voortgezet, zyn de voornaamste zaaken, welke ons hier voorkomen, de beruchte Bankbreuk der NEUVILLES, in het Jaar 1763, de gevolgen, welke dezelve had op andere huizen, en op het openbaar Crediet (*); de Herstelling der Teken-Akademie, in het Jaar 1764, met eenige daartoe behoorende Reglementen (†); de Oprichting van de zo lofwaardige Maatschappye tot redding van Drenkelingen, in het Jaar 1767 (‡); de Uitdeeling van erven tot het bouwen van Huizen op Wittenburg en het Weesperveld, in 1769 (§); en de Oprichting van een Gedenkteken voor den beroemden Dichter VONDEL, in 1772 (⁎). —— Hierop volgt het Negenentwintigste Boek van het Jaar 1772 tot het Jaar 1779. Bankbreuken, te werk gestelde middelen om het wankelend Crediet staande te houden, het invoeren eener nieuwe Psalmberyminge, het oprichten der Maatschappye *Servandis Civibus*, het maaken van eenige schikkingen door de Regeeringe op het houden van zogenaamde Oefeningen, maaken den voornaamsten inhoud van dit Boek, tot op het uitbersten der onlusten tusschen Grootbritannie en deszelfs Americaansche Volkplantingen, en hier vinden wy schielyk de oude tooneelen van rooven, plonderen en opbrengen van Nederlandsche Schepen, vernieuwd door de Engelschen, terwyl alle verzoeken van Kooplieden om bescherming, het dringen van Amsterdam en vervolgens van andere Steden op onbepaald Convooi, niets vermogten, de vermeerdering der Zeemagt telkens bleef steeken, om dat men weigerde tevens in eene versterking der Landmagt te bewilligen, en de meerderheid der Bondgenooten liever verkoos het heerschzuchtige Engeland naar de oogen te zien, dan zyne nog overige krachten te gebruiken, tot verdediging van zyne en der Ingezetenen rechten.

Doch deeze zaaken zyn nog in versche geheugenis, en zo zyn ook die in het Achttiende Stuk, dat alleen het Dertigste Boek behelst, voorkomen. Dit stuk loopt van het laatste gedeelte van het Jaar 1779, tot op den Vrede met Engeland, gesloten in de maand Mai des Jaars 1784. Wy oordeelen het niet noodig hier op te haalen, hoe de Engelschen eerst het Convoi onder den Graave van Byland, tegen de duidelyke letter en meening der Verdragen, ge-

(*) Bl. 22. (†) Bl. 43, enz. (‡) Bl. 51.
(§) Bl. 54. (⁎) Bl. 57.

geweldiglyk aantastten en opbragten, hoe men hier te Lande zelfs deeze beleediging verdroeg, tot dat Engeland, niet te vrede met alle gedaane afbreuk, onder een ydel voorwendsel van geweigerd recht tegen de onschuldige ontwerpers eener schetze van een Verdrag van Koophandel met Noord-America, indien deszelfs onafhangelykheid door Engeland erkend wierd, den Vereenigde Gewesten den Oorlog verklaarde, en door eenen onverwachten aanval den Hollandschen Koophandel op de hartader trapte: terwyl men de toetreeding tot de Gewapende Neutraliteit, en de daar aan gehechte hulp der Noordsche Mogendheden verydelde, door het staan op voorwaarden, welke niet konden ingewilligd worden, in den Oorlog zelven meest werkeloos bleef, en alle Buitenlandsche Bezittingen zoude verlooren hebben, indien Frankryk voor dezelve geene zorg gedragen, sommigen bewaard, andere heroverd, en alle, by de herstelling van den Vrede, had terug gegeven. In alle deeze voor ons Vaderland zo schadelyke gebeurtenissen, gedroeg zich Amsterdam met loflyken yver voor de deerlyk gekwetste rechten des Lands en der Ingezeetenen, maar langen tyd zonder aanmerkelyken byval van de meeste der andere Staatsleden: en toen deezen ook de oogen open deeden, weet men wat 'er gebeurde.

Daar Amsterdam in dit alles, als de voornaamste Stad des Lands, een zoo groot aandeel had, moest een beknopt Verhaal der Gebeurtenissen, welke het gemeene Vaderland raakten, natuurlyk in de Geschiedenis deezer Stad invloeien. Men begrypt ondertusschen ligtlyk, dat zulk een Verhaal niet volledig konde zyn, indien men de Geschiedenis der Stad niet met die van het geheele Land wilde verwarren. En dit is door den Schryver deezer Stukken doorgaans wel in acht genomen. De styl des Werks is vloeiende: schoon hy niet altoos die gelukkige vereeniging van duidelykheid en beknoptheid hebbe, door welke WAGENAAR zo zeer uitmuntte. Wy bedoelen hiermede geene berisping. Zeer weinigen zouden in staat zyn den beroemden Schryver der Vaderlandsche Historie in dit opzicht te evenaaren.

Reize van Mylady CRAVEN. *In Brieven aan Z. D. H. den Markgraaf van Brandenburg - Anspach en Bareuth, geschreven in 1785 en 1786. Uit het Engelsch vertaald. Te Amsterdam by* M. de Bruyn, 1790. *Behalven het Voorbericht, 509 bladz. in gr. octavo.*

Mylady *Craven*, de Gemaalin van een Engelschen Pair, stelt zich voor, zonder de bescherming van haaren Echtgenoot, of eenig ander Heer, om haar op de reis te vergezellen, alleen met eenige dienstboden, ter verzorginge van noodwendigheden, na 't doorkruisen eeniger Gewesten, door de *Krim* na *Konstantinopel* te reizen, en over *Weenen* te rug te trekken. Ze voert die onderneeming alleszins manlyk uit, en geeft in deeze Brieven een leezenswaardig verslag van haare voornaamste ontmoetingen en opmerkingen; welke laatsten veelal te gewichtiger zyn, om dat zy alles met een oordeelkundig oog gadeslaat, en door haaren aanzienlyken rang meermaals gelegenheid heeft, tot verkeering ten Hove, en met zodanigen die in Staats- en Krygsbewind zyn, het welk haar in veele naspeuringen van byzonderheden dikwils te stade komt. —— Haar Reisberigt neemt een aanvang te *Parys*, vanwaar zy, door het zuiderlyke gedeelte van *Frankryk*, na *Genua*, en voorts over *Pisa*, *Florence* en *Bologna*, na *Venetie* trekt. Van hier is haar oogmerk op *Weenen*, verder op *Warschau*, en voorts op *Petersburg*, alwaar ze schikkingen maakt tot haaren *Krimschen* togt. Ten dien einde trekt zy na *Moskou*, en komt, over *Pultawa* en *Krementschouk*, te *Cherson*, gelegen aan den *Dnieper*. Op het oversteeken deezer rivier zet zy haare reis voort na *Perecop*, en verder over eene landengte, die maar zes Engelsche mylen breed is, in het *Krimsche*. Na een tydverloop van veertien dagen, geduurende welken zy dit Schiereiland bezigtigde en grootlyks doorkruiste, gaat zy te *Sevastopol*, (eene haven aan een arm der Zwarte Zee, in 't zuidelykste van de *Krim*,) te scheep, en komt te *Konstantinopel*, alwaar ze, ongeveer twee maanden haar verblyf houdt, doende intusschen egter, met een daer toe geschikt Vaartuig, een reistogtje naar den Archipel en de daar aan gelegen Grieksche Kust. —— Hier trok het eertyds beroemde *Athene* bovenal haare aandagt; en de verwonderenswaardige *Grot van Antiparos* werd door haar nauwkeurig beschouwd. Mylady *Craven* daalde in dezelve neder;

der; 't geen, volgens het getuigenis van den Heer de *Choiseul*, weinige Mannen onderstaan, en tot op dien tyd nog nooit door eene Vrouw gewaagd was. —— Op haare terugkomst te *Konstantinopel*, maakt zy voorts schikking op haar beoogde vertrek na *Weenen:* een Vaartuig brengt haar te *Varna*, en ze reist voorts vandaar te Land, door *Bulgarien*, *Wallachie*, *Zevenbergen* en *Hongaryë* na *Weenen*, met oogmerk, om vervolgens na *Anspach* op reis te gaan.

Geduurende deezen ganschen reistogt, waarmede ruim een jaar verliep, schreef Mylady *Craven* gestadig aan den Markgraaf van *Brandenburg-Anspach*, om hem, op zyn verzoek, tyding van haar wedervaaren, en tevens haare opmerkingen, mede te deelen. Zulks doet zy in deeze Brieven, op een zo ongedwongen trant, zo geestig, en, daar het ontwerp het vordert, zo oordeelkundig, dat haar schryven een aangenaam en leerryk onderhoud verleene. Het verslag van haare ontmoetingen op reis is gemeenlyk beknopt, en ze blyft 'er niet, dan by enkele gelegenheden op staan; meer legt ze 't 'er op toe, om den Markgraaf een berigt te geeven, van de voornaamste byzonderheden, die haare aandagt tot zich trekken, ten opzigte van de gesteldheid der plaatzen, het merkwaardigste dat Natuur en Kunst aan de hand geeft, mitsgaders de zeden en leevenswyze der bewooneren. 'Er straalt gemeenlyk eene geestige levendigheid in door, die haare gevalligheid heeft; en haare berigten van weezenlyk belang toonen, dat haar oog geschikt was om het schoone te zien, en haar verstand om het geen haar voorkwam, regtmaatig te beoordeelen. Dit bespeurt men in alles wat zy vermeldt wegens de plaatzen die zy doortrekt; dit getuigt byzonder haar reistogtje in den *Archipel*; en bovenal haare opmerkzaamheid op den *Krim*, waarvan zy een zeer gunstig verslag verleent. Zy beschouwt dit Schiereiland, „ wegens „ deszelfs lugtstreek en ligging, als een aangenaam ge- „ west, en teffens als eene zo gewigtige verovering voor „ Rusland, dat hetzelve die nooit zal verlaaten.” Ter dier gelegenheid deelt ze ons mede een beknopt berigt van de voornaamste lotgevallen van dit Gewest, in vroegere en laatere dagen; waaruit men genoegzaam kan afneemen, dat het, door alle tyden, voor belangryk gehouden is, „ en natuurlijkerwijze een schat voor de nakomelingschap „ moet worden: wanneer het, (gelijk zij wenscht,) door „ vlijtige bewooners bevolkt zal zijn, welke dien koophan-

„ del

„ del en rijkdom, dien de natuurlijke voortbrengſelen des „ lands van de hand des menſchen vorderen, in het „ zelve herſtellen." Aan dit algemeene gunſtige verſlag beantwoorden wyders volkomen, de byzondere berigten, die zy, onder het doorkruiſen van dit Schiereiland, op het papier gebragt heeft; welker doorbladering, daar ons beſtek niet toelaat hier breeder uit te weiden, wy den weetgierigen Leezer aanbeveelen; ter meerdere overtuiginge van 't groot belang, dat Rusland in de bezitting van den *Krim* heeft. — Tot eene kleine proeve dient haar berigt van de gunſtige ligging der haven van *Sevastopol* en anderen, en haare beſchryving van de ſchoone Valei *Baidar*.

„ De Haven van *Sevastopol* is, volgens haar ſchrijven, eene lange kreek der Zwarte Zee, tusſchen twee ryen zeer hoog land; en het water is 'er zo diep, dat de ſchepen digt aan 't land liggen kunnen. Alle de Vlooten van Europa zouden, in deeze kreeken of havens, (want 'er zijn meer) tegen ſtormen of vijanden wel beveiligd liggen. Batterijen aan den ingang derzelve aan de eene zijde, zouden genoegzaam zijn, om alle de ſchepen, welke zouden willen waagen binnen te loopen, te vernielen; en, naar den zeekant geplaatst, zouden zij zelfs den ingang aan eene geheele Vloot betwisten."

Van dit *Sevastopol* reed Mylady *Craven*, gelyk ze verder verhaalt, met een gezelſchap, om eene allerſchoonſte Valei, *Baidar* genaamd, te bezien. „ We reeden eerst, zegt zij, een aanmerkelijk endweegs, dwars over het gebergte, en na dat wy, nog omtrent twaalf Engelſche mijlen verre, tusſchen de ſchoonſte bergen, welke men zich verbeelden kan, gereeden hadden, opende zich, een weinig ter rechterhand van ons, eene oneindig fraaie valei. Wij gingen 'er dwars door, en vervolgens door een dicht woud, welk naar de valei *Baidar* leidde. Deeze valei is eene heerlijke en allerbekoorlijkſte plek gronds, door de natuur, zo het ſchijnt, voor de eene of andere naarſtige en gelukkige natie geſchikt, om 'er het genot van de zegeningen der vrede te ſmaaken. Eenige Tartaarſche dorpen verminderen de woestheid van het tooneel; maar, aan zoodanig oord, behoorde het graazig gedeelte der valei met runderen, en het bergachtig met ſchaapen, bedekt te zijn. —— Toen wij in de valei gekomen waren, vonden wij de Bergen aan onze linkerhand zoo hoog, en zoo rotsachtig niet, als die aan de rechterhand, welke in eene rechte lijn met die van *Su-*

dak (*) voortloopen, en de zeekust uitmaaken. In de valei konden wij ons niet verbeelden, dat wij zoo nabij de Zee waren; vermits de rotsen, welke 'er over hangen, met allerhande soort van hout, met wilde wijnstokken, granaatäppelen, en veelerhande aangenaame heestergewassen bedekt waren. —— Ik reed opwaard naar eene hoogte, welke, voor zoo veel ik kon gissen, het middenpunt der valei was, en zat daar met mijne reisgenooten neer, om dit schoone landtooneel te beschouwen. —— De valei is ruim twintig Engelsche mijlen lang, en breed genoeg, om een bevallig eirond uit te maaken. —— Twee of drie kleine riviertjes vlieten 'er door, en in ieder dorp vindt men schoone heldere bronnen." —— Zy keerde vervolgens met haar gezelschap naar de linkerhand, en zag eerlang, na verscheiden fraaie rotsen, die zagtkens nederhelden, rondgeslingerd te zijn, de haven van *Balaklava*, aan den oosterkant van 't Schiereiland, voor zig; van waar ze naar *Sevastopol* weder te rug reed.

(*) By dit *Sudak*, wat hooger op, aan den westlyker hoek, is, zo als ze vroeger aangetekend heeft, insgelyks eene schoone haven. Men vind in deeze geheele streek, volgens haare beschryving, veele wyngaarden, en 'er groeit eene menigte van wynstokken in 't wild; des 'er eene goede gelegenheid voor den wynbouw zoude zyn, wanneer men zig op het aanleggen van eigen wyngaarden bevlytigde. Een niet min gunstig berigt verleent zy ons van de grondsgesteldheid omtrent *Atchmetchet*, werwaarts zy van *Sudak* heenen trok. „ De stad, zegt zij, is vermaaklijk gelegen op een rijzenden grond, niet verre van eene valei, die de rivier *Salguir* bezoomt. De grond, langs de oevers deezer rivier, is volmaaktelijk dezelve als die van onze moestuinen, en bij uitstek vruchtbaar. —— Het voortreflijk gras, de uitmuntende grond, de moestuinen en boomgaarden, de luchtstreek, dit alles doet mij eene bijzondere genegenheid voor deeze bekoorlijke landsdouwe opvatten. —— Eene bijzonderheid, welke voornaamlijk mijne aandacht tot zich trok, was eene kleine roozenverwige bloem, welke zich, gelijk een netwerk over de groene zooden uitbreidde; —— en, toen ik 'er naar vroeg, bevond ik, dat het persikboomen waren, die, nog jong zijnde, door de schaapen waren afgevreten, en naderhand in kleine boschjes opgroeiden."

Ver-

Verhandeling over de Duëllen of Tweegevechten. In 's Gravenhage by J. A. Bouvink, 1791. *In gr. octavo.* 114 *bladz.*

Een nieuw treffend ongeval, het smertelyke gevolg van het onzinnige duëlleeren, dat een Jongeling in den bloei zynes leevens ontzielde, en zyne tegenparty, met een wroegend hart, deed vlugten, heeft aanleiding gegeeven tot het opstellen en gemeen maaken deezer Verhandelinge, of dezelve ook eenigermaate mogte dienen, om de Nederlandsche Jeugd, en ook meer gevorderden in jaaren, tot een ernstig nadenken te brengen, en tegen de zo haatlyke Tweegevegten den sterksten indruk in te boezemen.— Ten dien einde vangt de Schryver aan, met te toonen, dat de Duëllen voortkomen, uit een valsch en verkeerd grondbeginzel van eer; waarop hy verder doet zien, dat ze strydig zyn met de waare eer, met alle menschlievende deugden en pligten, met ons eigen belang, met de vryheid, de veiligheid en het geluk van den Burgerstaat, mitsgaders met de Godlyke en Menschlyke Wet, ook wel byzonder in ons Vaderland, daar de strengste Strafplacaaten tegen de Tweegevegten gemaakt en openlyk aangekondigd zyn. Wyders zyn ook, gelyk de Opsteller deezer Verhandelinge vervolgt, de Duëllen of Tweegevegten niet minder strydig met het gezonde Verstand; het welk hy, in eene tweeledige beschouwing, ten duidelykste onder het oog brengt. Ze zyn toch niet anders dan het gevolg van de grootste dolzinnigheid en dwaasheid, daar ze, aan de eene zyde, geenszins kunnen strekken, om iemands eer te verdeedigen, en, aan de andere zyde, geen geschikt middel zyn, om voldoening voor eene beleediging te erlangen, of om zyne geschonden eer en goeden naam te herstellen. En, schoon genomen het Duël kon daartoe dienen, dan zou het, zo als onze Schryver verder opmerkt, nog dwaasheid zyn, van zulk een gevaarlyk middel gebruik te maaken, zo lang men minder gevaarlyke, en (ten allerminste) niet minder zekere middelen in 't werk kan stellen, om zyn oogmerk te bereiken. „ Is het," vraagt hy, ten deezen opzigte, met regt, „ Is het inderdaad op zich zelve „ niet reeds de grootste, de ongerijmdste dolzinnigheid en „ dwaasheid, ter bekoming van voldoening, en ter ver„ deediging van zijne eer, zijn leven en gezondheid in

 „ ge-

„ gevaar te ſtellen, daar men zijne eer kan verdeedigen;
„ en voldoening kan bekomen, zonder zijne gezondheid en
„ zijn leven te waagen? en is dit niet des te dwaazer, daar
„ het beweezen is, dat van alle de middelen, die men daar
„ toe kan bezigen, het *Duël* of *Tweegevegt* het ongeſchikt-
„ ſte is, en dat men door het zelve het oogmerk, dat men
„ zich voorſtelt, geenszins wezendlijk kan bereiken?"

De Autheur bezeft gereedlyk, dat men, op zodanig een voorſtel hem veelligt zal vraagen: „welke zijn dan die ſchoo-
„ ne en met geen gevaar vermengde middelen, daar gij zo
„ breed van opgeeft, en die u, ter verdeediging of herſtel-
„ ling van uwe geſchondene eer, of tot het bekomen van
„ genoegzaame voldoening voor eene geleedene beleediging,
„ door uwe behoedzaamheid, worden aan de hand gegee-
„ ven." —— En hierop verledigt hy zich, om te toonen, hoe men zich, naar de onderſcheiden omſtandigheden, in de voornaamſte gevallen, hebbe te gedraagen; zo wanneer men beledigd is, als wanneer men tot een Tweegevegt uitgedaagd wordt.

Na deezen uitſtap keert onze Schryver weder tot zyne vroegere aanmerking nopens de Duëllen, als het gevolg van de grootſte dolzinnigheid en dwaasheid, welke hy verſterkt door de overweeging, dat ze meerendeels veroorzaakt worden, door niets of zo weinig beduidende kleinigheden, dat het de ongerymdſte dwaasheid zy, elkanders leeven en gezondheid, om zulke beuzelingen, dolzinnig in gevaar te ſtellen. —— Voorts legt hy 'er op toe, om nog byzonder te leeren gadeſlaan, dat het Duëlleeren, over het algemeen zo wraakbaar, by uitſtek te laaken is, wanneer het geſchiedt door Regenten, die de Placaaten niet behoorden te overtreeden, maar te handhaaven; of door Krygslieden, die hun lichaam en leeven ten dienſte van het Valand toegewyd hebben. Daarnevens brengt hy ons onder 't oog de menigvuldige gevaaren en rampen, waaraan zy, die zig in Duël begeeven, niet alleen zig zelven, maar ook hunne eigen familie, en hunne tegenparty, met deszelfs nabeſtaanden, bloot ſtellen: welk een en ander hy met leevendige kleuren afmaalt; en tevens vergezeld doet gaan van eenige aanmerkingen omtrent de *Seconden*, die min of meer deel hebben in deeze bedryven, voor derzelver gevolgen verantwoordlyk zyn, en zigzelven ſteeds te verwyten zullen hebben, dat zy medebewerkers geweest zyn van alle de daaruit ontſtaane rampen. En ten laatſte

ver-

verknogt hy hier mede eene opgave van behoedmiddelen, om het Duëlleeren, zonder vrees voor ſchande, te vermyden; behelzende zodanige regels van een voorzigtig gedrag, als by uitſtek geſchikt zyn, om de aanleiding tot Duëllen grootlyks voor te komen; en genoegzaam af te wenden.

Men vindt in deeze Verhandeling een recht oordeelkundigen aandrang der redenen, welken het onbetaamelyke, haatlyke en nadeelige, ja het in zigzelve ſchandlyke en *hoogstſtrafwaardige* van het Duëlleeren, middagklaar bewyzen: met eene bondige wederlegging van 't ongerymde Vooroordeel, het valſche denkbeeld van Eer, en de daarop gevestigde ſlegt gegronde bedenkingen, waarmede men het onzinnige Duëlleeren nog tragt te verontſchuldigen of te verdeedigen. —— Al wie bezadigd denkt, en het voorgeſtelde bedaardlyk overweegt, zal ongetwyfeld des Autheurs bondige redeneerwyze met ganſcher harte toevallen; ſchoon dezelve zig niet durve vleien, met het denkbeeld, dat de heethoofdige Voorſtanders van het zogenaamde *point d'honneur*, en van het heerſchende vooroordeel, of de yveraars voor de Duëllen of Tweegevegten, 'er zig door zullen laaten overtuigen. — „Mogt het echter;" zegt hy, ten beſluite, „Mogt het echter gebeuren, dat 'er van de „*honderd*, die (ſchoon bij zich zelve volkomen overtuigd, „dat de *Duëllen* volſtrekt ſtrijdig zijn met hunnen pligt, „egter door de vreeze van de algemeene achting en hunnen goeden naam bij de waereld te zullen verliezen, en „voor *lafhartigen* uitgemaakt te zullen worden,) zich in „vertwijffeling laaten brengen, ten minſten ſlechts *één*, „door het leezen deezer Verhandeling, tot nadenken, en „vervolgens tot het manmoedig beſluit gebragt wierd, om „de verſte gelegenheden, die tot een *Duël* aanleiding „zouden kunnen geeven, allerzorgvuldigst te vermyden; „en, (indien hij desniettegenſtaande ooit in twist met „iemand mogt geraaken,) met verachting, van de veroordeeling der waereld, zich van zijnen pligt te kwijten, hoe hartelijk, hoe welmeenend, zoude ik mij dan „daar over verheugen!!"

Gedichten van JACOB VAN DYK. *Te Haarlem by* Plaat *en* Loosjes, 1789. *In gr. 8vo.* 276 *bladz.*

JACOB VAN DYK, een geboren Land- of Arbeidsman van *Vlaardinge*, doch tegenwoordig Gaarder van 's Lands Gemeene Middelen te *Nieuwerkerk* aan den *Tyssel*, deelt in deezen bundel XXIX Dichtstukken mede, by byzondere gelegenheden ontworpen. Zyne *Voorrede*, die mede, als iets zeldzaams, ook in Verzen is, geeft verslag van hem als Dichter; en toont zyne genie op eene zeer geestige, en tevens welvoeglyke, wyze. Ziet hier de aanhef:

Nieuwsgierigheid, gewoon met open mond te luistren,
Wanneer de schelle faam, het zy door zacht te fluistren
Of luid te brommen op heur bogtige trompet,
De naakte waarheid naast vermomde leugen zet.
Die luistergraage kwam, op Febus Feest, ter ooren
Dat weêr een Arbeidsman tot Dichter was gebooren.
„ Tot Dichter, (riep zy,) ô die eernaam is te groot,
„ Ten zy hem waar verleend de fenix geest van Poot."
Toen deed zy onderzoek naar zyn Dichtkundig leven,
Wat God, wat Geest het was, die hem had aangedreeven,
Van waar zyn loop begon, langs welk een wonderspoor
Hy opgeklommen was tot Febus tempelchoor.
Zy zond naar VLAARDINGE, *aan den boord der Maas geleegen,*
Beroemd en groot gemaakt door ruimen waterzegen,
En de eeuwigheid gewyd door Hoogvliets hemelsch Dicht.
Hier stelde het gerucht zyn levensloop in 't licht;
Waar by 's Mans eigen mond zyn dichtbeoeffning meldde,
Die de Onderzoeking aan Nieuwsgierigheid vertelde,
Met zulk een zeggenszwier en overredingskracht,
Als of Apollo zelf deez' rede had bedacht.

De Stukjes, alle eigen vindingen, zedert twintig Jaaren door den Dichter gemaakt, bestaan: eerst in eenige uitgewerkte Gedichten, meest over Prysstoffen, door de onderscheiden Kunstgenootschappen onzes Vaderlands opgegeeven, als: 1) *De Lof van het Landleven*, toegezongen aan het Genootschap: *Kunstliefde spaart geen vlyt*, in '*s Gravenhage*, by het tweede ophangen van den Prys, die echter aan niemand werd toegewezen. 2) *Kenschets der Vaderen;* by de Oprichting van het Gemeenebest, ter gelegenheid van het tweede Eeuwgetyde der Vaderlandsche Vryheid, door de Afzweeringe des Konings van Spanje. Dit Stuk heeft, by gemelde Genootschap, mede naar den opgehangen Eerprys gedongen. 3) *Het Geweeten*, opgesteld voor het Genootschap: *Kunst wordt door arbeid verkregen*, te *Leyden;* doch niet ingeleverd. 4) *De waare Christen*, toegezongen aan het *Amsteldamsch Dicht- en Letteroefenend Genootschap.* 5) *De Ge-*

Geweetensdwang, aan het zelfde Genootschap gericht. —— Ten opzichte van deeze Gedichten zingt de Dichter, in de gemelde *Voorrede:*

't Is waar, de bloemen tot myn Ruiker uitgekoozen,
Zyn deels de zulken die uit eedle schaamte bloozen,
Als tot den Loofkrans van Apollo afgekeurd;
Doch ieder schoonheid pronkt op heur bestemde beurt:
Nu wil de Zonnebloem, en dan de Lelie bloeijen,
De witte Roozen doen de roode sterker gloeijen,
In Flora's Lustpriëel volgt elk zyn eigen wet:
Een ander mint de Tulp, ik roem de Fiolet.

Betreffende de overige medegedeelde Stukjes, die, by gelegenheid van verjaaren, sterven, enz. van des Dichters Kinderen, of op byzondere voorvallen, gemaakt zyn, van deezen vervolgt hy in zyne *Voorrede:*

Ik kon in dezen beemd onmoogelyk vermyden
Myn Kinderbloemtjes aan het Zangkoor toe te wyden.
Dit eischt de Kindermin die 't kilste hart ontdooit;
Myn Amaranthen op een Vriendengraf gestrooid,
Moest hun verheerlykt oog nog onverwelkt aanschouwen:
De groene Palmbosch op myn Vlaardings Hoofdgebouwen,
Ten Bouwkroon saamgevoegd om haar voltooiden kruin,
Mogt niet bezwyken voor de zuilen van arduin.
De verdre bloemtjes by gelegenheid gesneden,
Heb ik een plaats vergund om my bewuste reden.
Zy waren 't Lustpriëel van vroeger kunstgeslacht,
Thans als de veldbloem, om de veelheid niet geächt.

Over het geheel, zyn wy niet zeer met Gelegenheids-verzen ingenomen, schoon wy 'er eenige fraaije by den Dichter aantreffen. Uitsteekend bevat ons intusschen, het laatste zyner medegedeelde Stukjes, dat wy geenzins onder den rang van Gelegenheids-verzen plaatzen. Wy zullen het onzen Leezeren mededeelen, op dat zy zelven 'er over oordeelen.

OP EEN REGENVLAAG.

Na eene droogte van zes Weeken.

Welkoom zoele Zomerdropjes;
Giet uw' Zegen op de topjes,
Op de halfverwelkte knopjes
Van het balsemdraagend kruid.
De yzren Aardbol, reeds aan 't gloeijen —
Ziet de koele bronnen groeijen,
Voelt ze in open' monden vloeijen —
Roept het driemaal welkoom uit.

Hooge Boomen, Lustwarânden,
Door de lange droogte aan 't branden;
Steeken hun verzengde handen
Naar den kooprен Hemel op.
Nu herleeven bloemen, blaadjes ——
Zuigen, door hun kleine gaatjes,
't Sap des levens in hun vaatjes ——
Kusſen elken Waterdrop.

Vliegende Orgels kwinkeleeren ——
Kemmen hun verglaasde vetren
Drinken, uit rivier en meeren,
Zich aan 't verſche water zad.
Afgevaste runderdieren,
Zien naar boven — loeijen — tieren ——
Roepen aan de hemelvieren ——
Lekken 't vocht van bloem en blad.

Zoud de Mensch niet opwaards kyken!
Menſchen, wien die liefdeblyken
Van de Hemelgunst verryken;
Voelt gy die herſchepping niet!
Al wat adem haalt gevoelt ze.
Alles wat beſtaat verkoelt ze.
U, ô Menſchen! u bedoelt ze;
't Is om u dat dit geſchied.

't Is voor u een gouden regen:
Ziet rondom u, aller wegen
Treed de vruchtbaarheid u tegen.
Alles riekt vernieuwd en frisch.
Beeſt niet voor den ſchorren donder,
Houdt die voor geen ſtraffend wonder:
Neen. Hier ſchuilt een Godheid onder
Die aan 't Menschdom gunſtig is.

Immers zyn de donderſlagen
Stemmen van Gods welbehaagen,
Die verlenging onzer dagen,
In de zuivre lucht gebiedt.
't Blikſemvuur verteert de dampen ——
Stopt de bronnen onzer rampen:
Wyl 't in onze levenslampen
Olie van gezondheid giet.

Welkoom gouden blikſemſtraalen,
Welkoom zilvren vochtkoraalen,
Welkoom, uit de hemelzaalen,
Die ons zo veel goeds belooft.

Straalt nog lange ô levenszonnen,
Vloeit nog lange ô voorspoedsbronnen,
Dat wy u begroeten konnen,
Met een opgesteeken hoofd.

Voor deeze Gedichten is het afbeeldsel van den Dichter geplaatst, met het Onderschrift: JACOB VAN DYK, *geboren te Vlaardingen, den 25 January* 1745. Tegen over hetzelve staat een Byschrift van den Dichter zelven, dat wy, op de twee laatste regels na, voor waarheid houden, al ware het zelfs dat de Haagsche Maatschappy, zedert dat gegeeven oordeel, van gevoelen veranderd was.

Dus pronkt myn aangezicht in Neêrlandsch Dichtrenry,
Wyl ik, naar 't oordeel van de Haagsche Maatschappy,
Den grooten Landman POOT *in Dichtkunst evenaarde.*
Dus krygt een Arbeidsman dit prachtig eerbewys:
Doch zeldzaamheid alleen, die alles stelt op prys,
Gaf aan myn' laagen zang die ingebeelde waarde.

Kransje van Letterbloempjes, voor Neêrlandsch Jufferschap. Iste Stukje. Te Dordrecht by N. van Eysden en Comp., 1790. *In 8vo., 72 bladz.*

Onder den naam van *Letterbloempjes*, deelt G. M. (mogelyk de Heer GERRIT MEIJER!) een aantal Liedjes mede, welke door hem aan Neêrlandsch Jufferschap worden opgedragen. 'Er zyn eenige niet onäartige Stukjes onder; jammer is het echter, dat dit Kransje, over 't geheel genomen, zeer ontsierd wordt door verscheiden verlepte Bloemen, die by den tast verzameld schynen, uit eenige Vlaamsche Operaas van NEYTS: dat te meer af te keuren is, om dat 'er, zedert het herbouwen van den Amsteldamschen Schouwburg, veel beter naarvolgingen van den *Deserteur*, de *Annette en Lubin*, enz. in het licht getreden zyn; die men in dit geval had kunnen doorbladeren, en 'er die Zangen uit overneemen, die men nu in den gebreklyksten staat overgenomen heeft.

Leevens-tooneelen uit de werkzaame Waereld van F. T. THILO', *Schryver van* Emilia Sommer. *Overgezet onder de Zinspreuk* Altissimo annuente viribus meis. *Eerste Deel. Te Dordregt by* D. de Vlugt *en* N. van Eysden, 1790. *Behalven de Voorreden 294 bladz. In octavo.*

Vyf Leevenstooneelen brengt ons hier de Heer *Thilo* onder 't oog, welken, zo als zyne Voorreden aanduidt, naar het lee-

leeven vervaardigd zyn, en waarin hy zich voorstelt den Leezer, door de ontvouwing en verbreiding van deugdzaame handelingen, te stigten. —— Het gedrag van een *edelmoedig Dienstmeisje* bekleedt hier de eerste plaats, en levert ons een treffend voorbeeld van eene edelaartige deugdsgezindheid, die in alle haare handelingen doorstraalt. —— Een daaraan volgend voorval, getyteld *de geredde Boeleerster* ontvouwt ons het jammerlyke lot eener wel opgevoede jonge Juffrouwe, met naame *Lizette*, door een schyn-minnaar verleid, tot de uiterste armoede gebragt, en daardoor tot eene schandelyke leevenswyze vervoerd; uit welke zy ten laatste, op eene toevallige zamenkomst, gered werd, door een weldenkend en welberaaden Officier, *van Klingenau* geheeten; die haar met haaren Vader verzoent, 't welk voorts de gewenschte gevolgen heeft. —— Het derde Tooneel, dat ten opschrifte heeft, *de Misdaadige uit nood*, vermeldt ons de wisselvalligheden van 't lot van eenen *Gemeiner* gehuwd met *Maria*; waar in, eerst, de onbedachtzaamheid, en, vervolgens, de in tegenheden toeneemende zwelgzugt van *Gemeiner*, een ongelukkigen rol speelt; dat *Maria*, uit nood, een strafwaardigen diefstal doet pleegen; ter welker oorzaake zy een schandelyk vonnis ondergaat; 't welk *Gemeiner* tragt af te wenden, door zyne Vrouw onschuldig te verklaaren, voorgeevende dat de diefstal niet door haar, maar door hem zelven, begaan zy; waartegen zy zich ten sterkste aankant. In 't midden dier omstandigheden, welken den Landheer eenigzins belemmeren, ontvangt het armmoedige Huisgezin eene ruime onderstenning, door een Broeder van *Gemeiner*, die hem tragt over te haalen, om met zyn Huisgezin tot hem in Noord-Amerika over te komen. De Landsheer beschouwt het ongelukkig paar met medelyden, is het zelve genadig; het Huisgezin steekt over na Noord-Amerika, en de nu bedagtzaamer *Gemeiner* ziet zich eerlang met zyne Vrouw en Kinderen in een welgevestigden gelukstaat. —— Hierby komt voorts de zogenaamde *Bruid in den Dood*, of het medelydendwekkend Tooneel van *Clementina* en den Graaf P..., met wederzydsche tedere liefde aan elkanderen verknogt. Ze staan ook door den Huwelyksband vereenigd te worden; de volgende dag is 'er toe bepaald; dan ziet, 's Vorsten bevel noodzaakt hem, om met zyn Regiment op te breeken; hy gehoorzaamt; op zyn voorslag reist zy, met haar Moeder en Broeder, hem voorts agterna, en bereikt de plaats, nu ter voltrekking van den gewenschten Egt bestemd. Maar te gelyk wordt de Graaf, in eene schermutzeling doodlyk gewond, in de Stad gebragt; en de Gelieven ontmoeten elkander naauwlyks, of de Graaf geeft den geest. *Clementina* overleeft dit treurige lot niet lange, en wordt, aan eene kwyning gestorven zynde, volgens haare begeerte, naast haaren Bruidegom begraaven. —— Eindelyk schetst ons de Autheur hier nog, in de voorstelling van een leevenstooneel, *de verkwistende Vrouw* geheeten, een treffend

kend Tafereel van de rampzalige gevolgen, waaraan ydelheid en verkwisting een Huisgezin bloot stellen; inzonderheid wanneer een Man, uit eene niet wel bestuurde Liefde; eene te verregaande toegeevendheid voor eene verkwistende Vrouw heeft. Dit was 't geval van *Liebentraut*. Al te inschiklyk voor zyne beminde spilzieke *Wilhelmina*, bragt hy zig in verlegenheid om penningen; deeze deed hem den trouwloozen aanslag smeeden, om den Lessenaar van zynen Vriend heimlyk te besteelen; verrast, wilde hy zig door een gevaarlyken sprong redden, doch zulks had eene doodlyke kwetzing ten gevolge. *Liebentraut* overleed wel dra, en *Wilhelmina*, met drie kinderen overblyvende, erkende, in haaren berooiden stand, al te laat haar onbezonnen gedrag, 't welk de bronwel van dit onheil genoemd moest worden. —— Gelukkig was de Vriend van *Liebentraut* zo ongemeen edelmoedig, dat hy *Liebentraut* het wanbedryf vergave, en op eene voldoende wyze zorge droege voor *Wilhelmina*; die voorts, een stil geregeld leeven leidende, de opvoeding haarer kinderen ter harte nam. —— Dit Tooneel strekt tot een leerzaamen spiegel; en even zo zyn ook de voorigen ingerigt; dienende allen, om den Leezer, door treffende voorbeelden, op eene uitlokkende wyze, tegen het kwaade te waarschuwen, en tot het goede te noopen.

Zedelyke en vermaakelyke Verhaalen, en waare Gebeurtenissen. In 's Gravenhage by J. C. Leeuwestyn, 1790. *Behalven de Voorreden*, 275 *bladz. In gr. octavo.*

Men schikt dit Werkje, dat by een gunstigen aftrek verder voortgezet zal worden, tot eene verzameling van Verhaalen, die meerendeels waare Gebeurtenissen ten grondslage hebben; in welker voordragt men, eene gevoeglyke beknoptheid in agt neemende, om door een langdraadig of gerekt vertellen niet te verveelen, het leerryke en aangenaame zal poogen te vereenigen. In de uitvoering hier van, leverende dit Stukje een aantal van elf Verhaalen van die soort, is men, naar 't uitwyzen van dezelven, vry gelukkig geslaagd. Ze behelzen eene geheel uit elkander loopende verscheidenheid van voorvallen, dat een groot verschil van characters ten gevolge heeft, die, natuurlyk uitgevoerd, op zichzelven zedeleerend, en indiervoege werkzaam zyn, dat ze de leeslust gaande kunnen houden. Uit dien hoofde kan dit Geschrift, als een Boek van tydverdryf, dat deels zedeleerend, deels onschuldig vermaakend is, in een uur van uitspanning, voor veele Leezers van dien smaak, weezenlyk gevallig en nuttig zyn.

Het Leven van Thyll Uilenſpiegel. *In Holland*, 1790. *In gr. 8vo.* *416 bladz.*

Om den gemeenen Man goede Boeken in handen te doen krygen, hebben zommige Menſchenvrienden een en andermaal voorgeſteld: dat men de gewoone Volksboeken, die, als 't ware, in elks handen zyn, zodanig zoude verbeteren en beſchaaven, dat zy geheel geen nadeel aan het hart van den Leezer, maar integendeel veel nut voor denzelven, konden toebrengen. Dit doelwit is edel, en één Christen betaamelyk; en dus zou men, by het verſchynen van zulk een bekenden tytel eener Volks-Roman, welligt in den waan kunnen komen, dat dit zulk een verbeterd voortbrengſel voor den gemeenen Man, een, met zulk een edel oogmerk geſchreven, Boek, ware. Intusſchen zou men zich hier magtig in bedriegen. De Schryver heeft vernuft, ſchoon het grof is; hy draagt dit op alle plaatzen te koop; en ſtelt de gevallen van zynen held THYLL, dikmaals, met dezelfde woorden voor, als zy vóór honderd jaaren reeds voorgeſteld zyn; alleen met oogmerk om zyn dikmaals valsch vernuft bot te vieren in het mededeelen van zyne bedenkingen, aanmerkingen, toepasſingen, of hoe men zyn mengſel ook gelieve te noemen. Deeze UILENSPIEGEL is derhalven niets dan een *Uilskuiken*, of afzetſel van den voorigen, bevattende dezelfde ſlegte kuuren, dezelfde laage kwinkſlagen; en geen betere Zedekunde. De vinding der Plaaten is even zo barbaarsch als het Werk is.

Schoon de tytel van dit Boek, volgens de hedendaagſche naauwkeurigheid van zommigen, niet vermelt, dat dit Werk eene Vertaaling is, en men het dus, helaas! voor eene eigen vinding van onzen landaart zoude kunnen houden; zo weet men echter, zo wel uit de Periodieke werken der Duitſchers, als uit de *Briefwisſeling over de Nederduitſche Uitgave*, in dit Boek zelve voorkomende, dat het eene Vertaaling naar het Hoogduitſche is: geevende de onbekende Vertaaler geene mindere blyken van partydigheid, in veele opzichten, als van onbeſchaafdheid in andere. Bovenäl ſchynen zommige Tooneelſtukken van den Amſterdamſchen Schouwburg zyne gal in geduurige beweeging te houden, zonder dat die ſtukken opzettelyk genoemd worden. Eén Noot van den Vertaaler, bladz. 213 voorkomende, heldert, ten opzichte van het reeds gemelde, veel op. Daar ſtaat: „ UILENSPIEGEL *was een borst van de Mode, zyn Levensbeſchryver en Vertaaler zyn het ook.*" Dus een Driemanſchap van veel verwachting in dezen! —— Het Werk zelve, intusſchen, komt wel te voorſchyn, met mooi Papier, een mooije Letter, mooije Prentjes. Al te mooi voor een *Uilen-Spiegel.*

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Bybel, door beknopte Uitbreidingen, en ophelderende Aanmerkingen, verklaard, door J. VAN NUYS KLINKENBERG, *A. L. M. & Ph. Dr. Hoogl. in de H. Godgel., enz. Een en twintigste Deel. Te Amsterdam by* J. Allart, 1790. *Behalven de Inleiding tot de Handelingen der Apostelen,* 152 *bladz. beslaande,* 520 *bladz. In gr. octavo.*

Men ontdekt, by het doorbladeren van dit Deel, het welk 't Boek, genaemd *de Handelingen der Apostelen*, ontvouwt, dat de Hoogleeraer *Klinkenberg* niet verflaeuwt in zynen arbeid, maer denzelven opmerkzaem voortzet. —— Zyne inleidende Verhandeling, gaende over de benaming van dit Boek, deszelfs Schryver, den tyd wanneer, en de plaets waer, hy 't opgesteld heeft, mitsgaders den inhoud en 't oogmerk van dit Geschrift, de schryfwyze daer in gehouden, de geloofwaerdigheid van 't verhael, deszelfs Godlyken oorsprong en gezag, benevens het tydrekenkundige daer omtrent gade te slaen, 't welk vergezeld gaet van een doorloopenden tydtafel, en besloten word met ene aenwyzing der voornaemste Uitlegkundige Schriften, behelst een aental van leerzame onderrichtingen, die ter opheldering van dit belangryk Boek kunnen dienen. —— En in de verdere verklaring der voorgestelde geschiedenissen, die ons de aenvanglyke oprichting en toeneming der Christlyke Kerke ontvouwen, verleent zyn Hoogeerwaerde, naer gewoonte, ene zeer geschikte uitbreiding van 't geschiedverhael, met byvoeging van doorwrogte overdenkingen, rakende etlyke voorkomende omstandigheden, die ene nadere opheldering behoeven. —— Om van dit laetste, op nieuw, een stael aen de hand te geven, zullen wy den Lezer thans mededeelen, 's Mans oplossing ener tweeledige bedenking, over het al te driftig uitvaren van *Paulus* tegen *Ananias*, en zyne aengevoerde ontschuldiging, als niet wetende, dat *Ananias* Hoogepriester ware, volgens Hand. XXIII. 3—5.

„ Hier rijzen, zegt de Hoogleeraer, twee bedenkingen

van aenbelang: hoe is het mogelijk dat PAULUS den Hogepriester niet gekent hebbe, en, zo hij hem al niet gekent heeft, bezondigde hij zich evenwel niet tegen de regelen der Christelijke zachtmoedigheid? — Men heeft zich zeer veel moeite gegeven, en gansch verschillende wegen ingeslagen, om deze bedenkingen op te losschen. Dan, wij zullen zeer kortelyk opgeven, hoe het ons is voorgekomen.

„ A. Het is zeer mogelyk niet alleen, maer het is zelvs zeer natuurlijk, dat PAULUS den Hogepriester niet kende. Gesteld dat ANANIAS de wettige Hogepriester ware, dan is het, uit hoofde zijner langduurige afwezenheid uit Jeruzalem, ligtelijk te begrijpen, dat PAULUS dezen man van aengezicht niet gekent hebbe. Aen zijne kleding was de Hogepriester niet kenbaer: want, buiten den plechtigen Tempeldienst, droeg hij gewone klederen, Ezech. XLIV. 19. Oók kan PAULUS den Hogepriester niet daeraen kennen, dat hij de plaets van den Voorzitter bekleedde: want, behalven dat het twijffelachtig is, of de Hogepriester altoos de Voorzitter was in den Joodschen Raed, waren deszelvs leden in dit geval niet plechtig vergaderd. Zy waren alleen ten huize van den Oversten der Romeinsche bezettinge ontboden, om te onderzoeken, wat PAULUS wel tegen de Joodsche Wet mogt misdaen hebben, dat het volk zo zeer tegen hem verbitterd was. Het was derhalven gene geregelde vergadering, de leden zullen onder elkanderen gezeten hebben, zonder den rang waer te nemen; zo dat het voor PAULUS onmogelijk ware, om te weten wie de Voorzitter ware.

„ Maer de geschiedenis geevt nog meerder licht aen deze zaek. —— Deze ANANIAS was te voren Hogepriester geweest. Maer, bij gelegenheid van zekere oproeren en geweldenarijen, tusschen de Joden en Samaritanen was hij afgezet, en in boeien naer Rome opgezonden. Toen hij in zijn Vaderland wederkeerde, wierd de Hogepriesterlijke waerdigheid bekleed door JONATHAN, en deze vermoord zijnde, stond die plaets eenigen tijd ledig, tot dat ISMAEL, door Koning HERODES AGRIPPA II, werd aengesteld. Nu gebeurde de gevangenneming van PAULUS juist op dien tijd dat het Hogepriester-ambt open stond. Geduurende dien tijd had ANANIAS de stoutheid, om zich de waerdigheid en de rechten van het Hogepriesterschap aen te matigen. PAULUS wist derhalven niet, dat ANANIAS Hogepriester was, en als zodanig geëerbiedigd moest worden;

maer

maer wel dat hij een indringer was, die zich deze waerdigheid zonder recht aenmatigde.

„ B. Maer handelde PAULUS met dit alles niet onbescheiden, en strijdig met de voorschrivten der Euangelische zagtmoedigheid? PAULUS wist zeer wel, dat hij, volgends de Godlijke Wet, de Oversten van zijn volk niet vloeken mogt, vs. 5. Hij heeft derhalven tegen deze wet niet gezondigd. Trouwens, de dienaers die hem bestraft hadden, berustten in zijne verdediging. Hij zal dan ANANIAS, die misschien aen het einde zat, of welligt ergens stond, voor eenen bijzonderen persoon hebben aengezien.

„ Maer, gesteld zijnde, PAULUS heeft ANANIAS, welken hij niet als Hogepriester kende, evenwel voor een lid van den groten Raed gehouden. Doch de Overste der Romeinsche bezetting had de leden van het Sanhedrin bij zich ontboden; niet om als Richters een vonnis te vellen over den Apostel; maer eenvouwig om te onderzoeken, waerom de Joden zo zeer op hem verbitterd waren.. —— Daerenboven, PAULUS werd, door den zich indringenden Hogepriester grotelijks beledigd, hij begon nauwlijks te spreken, of hij werd op den mond geslagen. ANANIAS verlochende derhalven zelfs zijne aengematigde waerdigheid. Wat wonder, dat de Apostel toornig werd, daer hem, tegen alle wetten van recht en reden, de gelegenheid benomen werd, om zich, tegen de beschuldigingen van eene oproerige menigte, te verantwoorden. Hij was en bleev een Mensch, aen menschelijke drivten onderworpen, en hij was zeer gevoelig, dat men hem die rechten door geweld ontnam, welke de natuur zelve aen elken Mensch toestaet. —— Had hij op deze onverdraeglijke mishandeling stil gezwegen, de Romeinsche Overste zou het hebben kunnen aenmerken, als een bewijs, dat zijn geweten hem veroordeelde. —— Voeg 'er bij, dat PAULUS de waerheid sprak: ANANIAS was een gewittede wand, een afschuwelijke huichelaer, die rechtvaerdig verdient had, van God gestraft te worden.

„ Maer mag men denken, PAULUS erkent zelvs in zijn antwoord, dat hem de drivt te verre vervoert hadde. Hij ontkent niet, dat hij gescholden had; maer verontschuldigd zich daermede, dat hij den persoon niet kende. Doch wij staen gaerne toe, dat PAULUS, hoe ver ook in de heiligheid gevorderd, zijne gebreken had; dit erkent hij zelve edelmoedig, Phil. III. 12, 13. Wat wonder, dat hem, in eene rechtmatige gramschap, onder de allerverachtelijkste mishandeling, een onbedachtzaem woord ontvallen zij!"

Onderwys in den Godsdienst, *door* J. VAN NUYS KLINKENBERG. *A. L. M. S. S. Th. & Phil. Dr. Hoogleeraar in de H. Godgel. enz. Te Amsterdam by* J. Allart, 1790. *In gr. octavo*, 820 *bladz.*

Ingevolge van de tweeledige verdeeling der *Leerstukken van de Openbaring*, in zulken, welken aen de Rede, immers enigermate, bekend zyn, maer door de Openbaring nader opgehelderd en bevestigd worden; en zodanigen, wier ontdekking wy, alleen aen de Openbaring, te danken hebben, en welken wy, wanneer de Rede aen zichzelve gelaten was, nimmer zouden geweten hebben, bepaelt de Hoogleeraer zich, (de eerst aengeduiden, in het voorige Deel, reeds verhandeld zynde,) in het tegenwoordige, tot het overwegen der laetstbeoogden. Hy brengt dezelven tot drie voorname hoofdleeringen; 1. *de Drieëenheid*, 2. *de Oorsprong van het zedelyk kwaed*, en 3. de leer der *Verzoeninge*. In de ontvouwinge hiervan verklaert zyn Hoogeerwaerde de gewoone leerstellingen der Kerke op een geleidlyken trant, meermaels met aenwyzinge van de eenstemmigheid zyner Leere, met die der oude Godgeleerden; terwyl hy de verschillende begrippen van vroeger of later dagen met alle bescheidenheid behandelt; hetwelk zyn Onderwys voor de Leden der Kerke, over 't algemeen, des te nuttiger kan doen zyn.

Verklaaring van den Brief aan TITUS, *door* J. L. VAN MOSHEIM. *Uitgegeven in het oirspronglyke door* J. A. CHR. VAN EINEM. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht by* W. van Yzerworst, 1791. *Behalven het Voorwerk*, 184 *bladz. In gr. octavo.*

Uit drie goede met elkanderen vergelekene affchriften der Voorlezingen van den uitlegkundigen *Mosheim*, over dezen Apostolischen Brief, is dit Geschrift vervaerdigd. Deszelfs Uitgever *van Einem* verzekert ons, dat hy des Hoogleeraers *Verklaring* onveranderd mededeelt, om dus 's Mans echten arbeid gemeen te maken. Voorts heeft hy 'er, by ieder afgehandeld gedeelte, nevens gevoegd, etlyke *beoefenende gevolgtrekkingen*; ook hier en daer enige nader ophelderende *aenmerkingen*, en laetstlyk ene doorloopende *omschryving* van den geheelen Brief, waerin hy meestal des Hoog-

Hoogleeraers *Verklaring* volgt. —— Opmerkzame beoefenaers der Bybelschriften zullen ook hier die regelmatige denkwyze, welke den Hoogleeraer in zyne Uitlegkundige Schriften zo byzonder eigen is, ontmoeten; waerdoor des Apostels voorstellingen, in derzelver bedoelde en verband, regelmatig ontvouwd en duidelyk opgehelderd worden. Men heeft des t'over reden om de aengewende moeite van den Eerwaerden *van Einem*, met het aen den dag brengen dezer uitlegginge van den Brief aen *Titus*, danklyk te erkennen; en, op het nagaen zyner byvoegingen, die alleszins oordeelkundig overdagt zyn, zal men ook zynen verderen arbeid gereedlyk goedkeuren. —— Over 't algemeen zyn des Apostels voorstellingen in dezen Brief, als bestaende grootlyks in leeringen, die betrekkelyk zyn tot de byzondere plichten zo der Leeraren als der Leden der Kerke, niet moeilyk te verstaen; alleen heeft hier en daer deze en gene spreekwyze hare mindere of meerdere duisterheid, om dat ze op toenmalige denkbeelden steunt, die thans minder gemeen zyn. Van dien aert is, onder anderen, de eisch, Tit. I. 6., dat een Opziender, die *onberispelyk*, vry van in 't oog loopende gebreken, behoort te wezen, moet zyn *ééner vrouwe man*, *geloovige kinderen hebbende*; ter ophelderinge van welken de Hoogleeraer het volgende bybrengt.

„ Eenigen denken dat des Apostels mening deeze zij: een Leeraar mag maar *ééne Vrouw* neemen, maar ééns trouwen, gelijk dit in de Griekfche Kerk gebruiklijk is. Doch wij verklaaren het met de meeste Uitleggers dus: dat de Opzieners maar ééne vrouw *te gelijk* mogen neemen. De eerste verklaaring kan geen steek houden, om dat hij van den tegenwoordigen, doch niet van den voorleden toestand der Christenen spreekt. Moest het anders niet heeten: *hij zal geweest zijn ééner vrouwe man*, of *hij zal ééne vrouw gehad hebben*?

„ Men zal hier tegen mogelijk zeggen: volgt dan hier niet uit, dat de overige Christenen meer dan ééne vrouw mogten hebben? —— het antwoord op deeze tegenbedenking is zo moeilijk niet. Men moet de omstandigheden, in welke de Brief geschreven wierdt, overwegen. Den Joden was de Polygamie of veelwijverij geöorloft. En de Heidenen namen dit ook zo nauw niet. Deeze lieden verzaakten hunnen vaderlijken Godsdienst, en namen den Christelijken aan. Een Jood kwam, bij voorbeeld, met drie vrouwen, en een Heiden met verscheidene concubinen

of bijwijven over tot het Christendom. De Christenen konden bij hen niet aanhouden, om dezelve weg te zenden; nadien de vrouwen zich dan tot de Overheid zouden vervoegd, en de Christenen als verstoorders der menschlijke maatschappij aangeklaagd hebben. En hoe slegt zoude 'er dan de zaak der Christenen bij gestaan hebben? hoe velen zouden afgeschrikt zijn, om Christenen te worden? Zij moesten derhalven, bij de opkomst van het Christendom, aan hen de veelwijverij toestaan, en durfden de vrouwen niet van haare mannen scheiden. Zij verhinderden derhalven alleen, dat de nieuwbekeerden geene meer vrouwen namen, en dat, wanneer de vrouwen van eenen man stierven, hij 'er, behalven *éne*, geen meer neemen durfde. Doch dat moet men op geenerleije wijze dus verstaan, dat zodanig een man, die meer als *éne vrouw* hadt, tot Bisschop of Leeraar der Kerke zoude verkozen worden. *Paulus* zegt daarom, dat *Titus* toezien moest, dat niemand Bisschop wierdt, als die geen, die, bij andere noodzaaklijke eigenschappen, maar *éne vrouw* hadt. De beminnaars en verdedigers der veelwijverij vinden hier derhalven niets, het welk hunne mening begunstigen, veel minder bewijzen, kan."

Ene soortgelyke bedenking heeft 'er, volgens den Hoogleeraer, plaets, omtrent den eisch van *geloovige kinderen* te hebben. Het kon toen ligtlyk gebeuren, dat de Vader een Christen werd, en de kinders daerentegen Jooden of Heidens bleven. Zulk een kon een waerdig Lid der Kerke zyn, maer hy moest tot geen Opziender der Kerke verkoozen worden. Een Opziender moest *geloovige kinderen* hebben, zulken, die den Christelyken Godsdienst hadden aengenomen, en, overeenkomstig daer mede, gelyk de Apostel voorts aenduid, een geregeld leven leidden; om dus alle ergernis van dien kant te vermyden. Een Opziender, schreef daerom ook de Apostel, 1 Tim. III 4, 5., moet iemand zyn, *die zyn eigen huis wel regeert, zyne kinders in onderdanigheid houdende, met alle stemmigheid: want zo iemand zyn eigen huis niet weet te regeeren, hoe zal hy voor de Gemeente Gods zorg dragen?*

Overeenkomstig met deze verklaring luid ook de *omschryving*, welke de Eerwaerde *van Einem* van dit Apostolische voorstel geeft, aldus. „Zulk een Oudste of Leeraar moest „geene in de oogen vallende gebreken aan zich hebben, „en alleen éne eenige vrouw ten huwlijk, en zulke kin„ders hebben, die den Christelijken Godsdienst hadden

„ aangenomen, en niet in den kwaaden naam ſtonden, dat
„ zij tegen de eerbaarheid en matigheid handelden, en zich
„ tegen de goede orde, die het Christendom vordert, hal-
„ ſterrig verzetteden." —— En niet ongepast leidt zyn Eerwaerde hier uit af, deze *beoefenende gevolgtrekkingen.*

„ De Leeraar moet ten minſten geene uitwendige onder de oogen vallende gebreken hebben.

„ Niets beduidend zijn de redenen tegen den echt der Geestelijken, als de Apostel dien veroorlooft. —— Maar, dienaars van Christus! gedraagt u voorbeeldlijk, ook door behoedzaamheid en regelmatigheid, bij de voltrekking uwer echtverbintenis, en door heiligheid en trouwe, in de betragting dier pligten, welke deeze verbintenis van u afvordert!

„ Betreurenswaardig is het, als een Leeraar godlooze, afwijkende en ongehoorzame kinders heeft, dewijl de Gemeente Gods door hen geërgerd wordt. Doch nog meer is het te betreuren, als men zichzelven daarvan de ſchuld geven moet. Welk een heilige plicht is het voor dienaars van *Christus*, hunne kinders zorgvuldig en Christelijk op te voeden, en lasterlijke met hoogst mogelijken ernst te beſtraffen!"

De Openbaring van JOANNES, den Theologus. *Naar het Grieksch. Door* Y. VAN HAMELSVELD. *Te Amſteldam by* M. de Bruyn, 1790. *In gr. octavo.*

Met de afgifte van dit Stukje heeft de Heer *van Hamelsveld* zyne taek, in dezen opzichte, ten einde gebragt; en, gelyk men in 't algemeen reden gehad heeft, om 's Mans arbeid toe te juichen, zo zal men zyne poogingen, om ook het laetſte Bybelboek, *de Openbaring van Joannes*, in ene vloeibarer Vertaling te voorſchyn te doen komen, en met korte Aenmerkingen op te helderen, gene aenpryzing weigeren. Schoon men al den Heer *van Hamelsveld* niet moge toevallen in zynen denktrant over dit Boek, zal men echter moeten erkennen, dat hy zich bevlytigd heeft, om deszelfs inhoud oplettend na te ſpooren; en dat zyne daerover aengevoerde bedenkingen ene oordeelkundige bekwaemheid aen den dag leggen, uit welken hoofde zyne voorſtellingen wel gezegd mogen worden, die van vele bekwame Uitleggeren ten minſte te evenaren, zo niet hier en daer enig meerder licht over duistere ſpreekwyzen te verſpreiden. Voor 't overige zal elk weldenkend Lezer met genoegen zien, dat zyn Ed.,

Ed., hoe overtuigend hem ook deze of gene byzonderheid mogte voorkomen, zich echter over het ingewikkelde bestendig geen beslissenden toon aenmatige; zich niet vermeete het raedzelagtige te ontknoopen, en veelmin onbezonnen, in 't geen hy nog toekomend oordeelt, byzonderlyk in te dringen: berustende, ten opzichte van dit laetste, veelal in die strelende verwachting, welke zeker niet verwerpelyk is, dat 'er een tyd zal komen, in welken Waerheid en Deugd, op deze Aerde, zal zegenpralen over alle Geweld, Onderdrukking en Gewetensdwang. —— Zie hier, in stede van een byzonder stael van uitlegging, 's Mans opgave van den inhoud dezes Boeks, 't welk wy geoordeeld hebben den Lezer gevalliger te zullen zyn.

Na het hoofd en opschrift van dit boek, (dus luid zyn voorstel,) HOOFDST. I. 1—8., wordt eerst de zedelijke toestand van het Christendom, geduurende den loop der voorige eeuwen, in den vorm van zeven brieven beschreven, waartoe JESUS zelf aan JOANNES verschijnt, onder zulke beelden, welken hem als den genadigen en voorzienigen bestuurer zijner kerk kenschetzen. HOOFDST. I. 9—20. Waarop dan die brieven zelven volgen. HOOFDST. II. en III.

Na de voorstelling van de veranderingen in den inwendigen staat van het Christendom, voorzegt dit boek de uitwendige lotgevallen van het zelve, welke het in de wereld zal ondergaan, en vervolgends de voornaamste en uitstekendste hoofdgebeurenissen der wereld, doch in betrekking tot de kerk.

Tot eenen grond van deze gezichten, gaat vooraf een overheerlijk gezicht van God, als den regeerer der wereld, door wien deze lotgevallen en gebeurenissen, naar zijn Godlijk eenmaal vastgesteld plan, bestuurd worden. HOOFDST. IV. en V.

Dan volgen de lotgevallen der kerk, zoo als zij telkens, bij het openen van éénen der zeven zegelen van het boek (*) van Gods raadsbesluit, door JOANNES in dat beeldspra-

(*) Dit boek, of liever deze boekrolle, was, volgends de vertaling en aenmerking van den Heer *van Hamelsveld*, H. V. 1, niet *in*, maer lag *aen de rechtehand* der Godheid. Ook was het niet *geschreven van binnen ende van buiten*, maer die boekrolle was *van binnen beschreven*, *en van buiten met zeven zegelen verzegeld*. „Zeven zegels hingen aan zoo veele snoeren, en verzegelden de boekrolle van tusschenwijdte tot tusschenwijdte, zoo dat telkens, als een zegel geopend werdt, gezien kon worden, wat dit gedeelte des boeks in zich bevatte."

sprakig boek gelezen en beschouwd worden. HOOFDST. VI—VIII. 1.

Vervolgends de hoofdgebeurenissen der wereld, die door zeven Engelen, bij vervolg, als onder bazuinen-geklank, verkondigd worden. HOOFDST. VIII. 2. —XI. 18.

Dit afgelopen zijnde, ziet onze ziener in het bijzonder den strijd der Christen-kerk met haaren grooten vijand, het hoofd der duisternis; en wel eerst haare worstelingen met het heidendom, welk, door den SATAN opgestookt, haar vervolgt. HOOFDST. XI. 19. —XII. 17.

Dan haare worstelingen met het rijk van den Antichrist (*), welk onder den Christennaam meer dan heidensche vervolgingen aanrecht, tegen de belijders van waarheid en deugd. HOOFDST. XIII. 1-18.

In alle welke worstelingen evenwel de Christenkerk staande blijft, en de waarheid van tijd tot tijd in 't licht komt, en

(*) Het ryk van den Antichrist, (duidende de benaming van *Antichrist* geen enkelen persoon, maer een geheel soort van Leeraers, ene bedorven geestlykheid aen,) is, volgens den Heer *van Hamelsveld*, in zyne Aenmerking op Openb. XIII. 1. „ het rijk van geestlijke heerschappij over de gemoeden, en „ gewetensdwang, het welk vervolgingen om den Godsdienst „ aanrecht, en zoo veel en zoo heilloos kwaad in het Chris„ tendom heeft uitgevoerd." Overeenkomstig hier mede was zyne vroegere aenmerking op 2 Th. II. 3, waerop hy zich in zyne aenmerking op Openb. XVII. 5 ook beroept, waerom wy deze hier nog zullen overnemen. Het komt hem voor, dat men, alles nagaende, niet hebbe te twyfelen, wien of wat wy door den *Antichrist*, of den *mensch der zonde*, te verstaen hebbe. „ Wat is 'er, zegt hy, natuurlijker dan dit? waar en wanneer onder Christenen eene volmaakte afwijking van het *Euangelie* des vredes en der liefde plaats heeft, waar kerklijke heerschzugt, voorschriften van menschen in plaats der godlijke geboden, vervolging om den godsdienst, zich vestigen en duidlijk openbaaren, daar kan men den *mensch der zonde* enz. aanwijzen Even veel onder welke gezindheid der *Christenen*, waar men spreekt van beletten en verhinderen in het onderzoeken der waarheid, waar men spreekt van geweldige middelen, om door bannen, vangen enz. het geen men voor waarheid houdt, te handhaaven, waar men, min of meer openlijk of ingewikkeld, wil heerschen over het geweten, waar men de wereldlijke magt te hulp roept, om, als 't ware, de waarheid te beschermen, daar wordt deze *verborgenheid der ongeregtigheid*, of meer heimlijk of meer openlijk, geoefend."

en zegeviert, terwijl het rijk der duisternis ééns geheel verstoord zal worden. HOOFDST. XIV. 1-20.

De verstooring van dit rijk, en de rechtvaardige straffen der Godheid over het zelve, worden in de volgende gezichten bijzonderer beschreven: onder het beeld van zeven plagen, door zeven Engelen, uit hunne met vuur gevulde schalen uitgestort. HOOFDST. XV en XVI.

Onder het beeld eener vrouwe, die na lang haar toververmogen geoefend te hebben, van haare eigen boelen wordt omgebracht. HOOFDST. XVII.

Onder het beeld van *Babel*, en deszelfs verwoesting; waarbij een treurlied over deeze verwoesting, en een zegelied op de overwinning van het Christendom, en de heerschappij van JESUS. HOOFDST. XVIII en XIX. 1-10.

Deeze overwinning wordt onder het beeld van eenen strijd, de zege daarin behaald, en de gevolgen van die zege, de heerschappij der waarheid en deugdbeminnaaren, vertoond, en alles besloten met het laatste oordeel der wereld. HOOFDST. XIX. 11— XX. 1-15.

Eindelijk wordt, onder het beeld der prachtige, vaste en gelukkige hofstad des grooten Konings, het geluk en de heerlijkheid van het Godsrijk, (den gezegenden toestand der kerk op aarde,) als de voltoojing van alles, voorgedragen. HOOFDST. XXI—XXII. 1-7.

En daarop volgt een waardig, en aan al het voorgaande evenredig besluit van dit Boek. HOOFDST. XXII. 8-21."

De eenzaame Kristen, benevens drie Leerredenen door K. W. OEMLER. *Uit het Hoogduitsch. Met eene aanprijzende Voorreden van den Hoogeerw. Hooggel. Heer* L. MEIJER. *S. S. Th. Dr. en Prof. Ord. aan 's Lands Hooge School te Franeker, en Lid van verscheiden Genootschappen. Vierde Stuk. Te Amsterdam by* M. de Bruyn, 1790. *In gr. octavo, 247 bladz.*

Dit vierde Stukje, waer mede de stichtelyke *Oemler* zyne Godvruchtige bespiegelingen, onder de benaming van *den eenzaamen Kristen*, besluit; vervat weder vyf gemoedlyke overdenkingen, die ten opschrift hebben: *Ik ben niet voor deeze Wereld. Het Avondmaal. De Morgenstond. De Avondstond* en *Het verloopen Jaar.* —— Hier nevens zyn, by manier van een *Aanhangzel* nog gevoegd drie Leerredenen, gaende (1.) over het *aangenaame en nuttige in de*

stil-

ſtille uuren der Eenzaamheid; (2.) *het zalige der genadetrekking van Jeſus aan de harten der Menſchen*; en (3.) *het liefderijke van Gods heilſtem aan onze Harten, by eenen overvloedigen Oogst*, welk gunſtig tydſtip zyn Eerwaerde tot deze overweging geleid had. —— In 't behandelen der opgenoemde onderwerpen heerscht beſtendig die geest van innemende ſtichting, welke onzen Schryver by uitſtek eigen is, en dien hy op zodanig ene wyze, gemoedlyk treffende, weet voor te dragen, dat zelfs dezulken, die zich met zyne leerbegrippen niet altoos kunnen verenigen, 'er daedlyk ten goede door opgeleid worden. Men heeft dit, uit verſcheiden ſtukken, welken wy nu en dan uit 's Mans bedenkingen reeds bygebragt hebben, ten overvloede kunnen opmaken; des het niet noodig zyn zoude 'er nogmaels een voorbeeld van op te leveren. Dan, met dit alles, mogen wy echter niet nalaten, des Lezers aendacht nog voor een oogenblik te vestigen, op 's Mans nadruklyke betuiging van zyne ſtille gelatenheid, in gehoorzame onderwerping aan de ſchikkingen der Godlyke Voorzienigheid, wanneer hem rampen mogten treffen. —— Hoe wenschlyk ware het, dat wy altoos, daedlyk van ganſcher harte, met hem konden zeggen, gelyk hy zich in dezen uitdrukt.

„ Ach! ik ben ieder oogenblik aan verſcheiden toevallen onderworpen, ik weet niet, wat mij deezen dag, [hoe gunſtig de Morgenſtond zich ook vertoone;] overkomen zal. Misſchien hebt Gij, Algoede Vader! tot mijn best beſlooten, om mij vaderlijk te tuchtigen; misſchien ſta ik reeds aan den ingang van eenen weg, die zeer bedenklijk, en met doornen bezaaid is; misſchien is de beker der ſmarten, dien Gij mij zult aanbieden, om leêg te drinken, reeds tot den rand toe gevuld. Ik beef evenwel niet, wanneer deeze gedachte in mij opkomt. Hoe troostrijk, hoe zoet, hoe aangenaam is mij deeze belofte, „ dat alles tot „ mijn best geſchiedt". Deeze belofte is mijne ſterkte, mijne aanmoediging! Hoe gewenscht is mij die verzekering; „ alles komt uit de hand mijns goedertieren Vaders!" Kan mij dan deeze kastijding wel ſchadelijk zijn? moet ze niet tot mijn best ſtrekken? Ik zal dan deezen drinkbeker, hoe bitter hij ook ſmaaken mooge, tot den bodem toe ledig drinken; want Uwe genade troost mij, en dus moet het mij, daar ik U lief hebbe, en Uw kind ben, toch tot heil gedijen. Ach! hier werp ik mij gelaaten in Uwe armen, ik geef mij geheel aan U over; ik beveel U alle mijne wegen; „ Vader! niet mijne, maar Uwe wille „ geſchiede!"

Leer-

Leerreden over 1 *Sam. VII.* 12b. *uitgesproken* 6 *Febr.* 1791. *In de Kerk der Waterlandsche Doopsgezinde Gemeente te Wormerveer, door* ALBERT VRYER, *Leeraar in die Gemeente. Ter gedagtenisse zyner vyftigjaarige Predikdienste, in drie Gemeenten. Te Amsterdam by* L. van Hulst. *In gr. octavo,* 42 *bladz.*

Ene in alle deelen gansch ongekunstelde Leerreden, waerin, wel geen geletterd Godgeleerde, maer een Man, met een natuurlyk goed verstand en gezond oordeel begaefd, het woord voert; die de genoeglyke aendoeningen van zynen geest, by de overdenking van een afgeloopen vyftigjarigen Predikdienst, ten hartelykste uitboezemt: des ons dit Stuk een eigenaertig stael levere van het, niet gemaekte, maer wezenlyke, sentimenteele, dat het kunstige natuurlyk verre overtreft. Na een beknopt verslag van 't geen Samuël in den tekst aenleiding gaf, om te zeggen, *Tot hiertoe heeft ons de* HEERE *geholpen*, ene ontvouwing van den zin dier uitdrukkinge, en ene aenwyzing van 't plichtmatige van Samuëls gedrag, bedient de Eerwaerde *Vryer* zig van het voorgestelde, ter opwekkinge zyner Toehoorderen, tot de dankbare erkentenis van Gods weldaden, en agtervolgende gehoorzaemheid zyner bevelen. — Dit denkbeeld van verplichting brengt de gevoelig getroffen Leeraer voorts op zich zelven byzonder over. Met vrolyken harte vermeld hy het goede van Gods hand ontvangen, in zyne opvoeding, opleiding tot den Predikdienst, en ondersteuning in denzelven, tot op dat oogenblik; daer hy, in den ouderdom van 70 jaren, na een voltrokken vyftigjarigen dienst, nog in staet is om het werk zyner bedieninge waer te nemen; het welk hem, in blyden gemoede, tot Gods eer dankbaer doet zeggen: *Tot hiertoe heeft my de* HEERE *geholpen.* Aen dit dankbaer en plichtërkennend voorstel hecht zyn Eerwaerde verder gepaste byzondere aenspraken, die, zonder eenige gezogte kunstenarye, op een hartelyken toon uitgeboezemd worden; waerop hy zyne Leerreden, met een gemoedlyk gebed en dankzegging, naer de tydsomstandigheden geschikt, ten einde brengt.

De hoog-bejaarde, doch in 't werk der bedieninge noch werkzaame en werkzaam willende blyven Godts-Gezant, of Leerreden over 2 Petr. I. 13, 14. Ter gedachtenisse van zynen vyftigjaarigen Predikdienst in de Gemeente van Gouderak, uitgesproken den 27 Febr. 1791. Door J. G. STARINGH. *Te Gouda by* W. Verblaauw, 1791. *Behalven het Voorwerk*, 38 *bladz. In quarto.*

Ruim een jaer geleden gaf de Eerwaerde *Staringh* zyne Leerreden, ter gedachtenisse van zynen vyftigjarigen Predikdienst, in de Gemeente van *Hummel* en *Gouderak*, in 't licht (*); en hierop laet hy by dezen volgen, die, welke hy een jaer later uitgesproken heeft, ter gelegenheid, dat 'er vyftig jaren verloopen zyn, zins de aenvaerdiging zyner bedieninge als Leeraer te *Gouderak*. Dezelve behelst, na enige ophelderende aenmerkingen over den verkoozen Tekst, en hier uit wel ter snede afgeleide leeringen, 's Mans voorstellingen, tot zyne byzondere omstandigheden betrekkelyk. In zyne voorige Leerreden een verslag van zyne Levensgevallen gegeven hebbende, bepaelt hy zich in de tegenwoordige tot een berigt van zyne Prediking. Hy herinnert der Gouderaksche Gemeente, zo het algemene bedoelde en de gewoone inrichting zyner Predikinge, als zyne byzondere poogingen, om in deze en gene omstandigheden zodanige Stoffen te verhandelen, die in onderscheiden voorvallen by uitstek te stade kwamen, met aenwyzinge hoe hy 't 'er op toegelegd hebbe, om steeds alleszins nuttig te zyn. Met aendoeningen van dankbaerheid den Godlyken zegen, over hem in zyn dienstwerk, geduurende het verloop van vyftig jaren, erkennende, voegt hy 'er nevens zyne hartgrondige betuiging, om op dien zelfden voet te blyven voortgaen, zo lang hem God de noodige krachten verleene, in de afwachting, dat de aflegging zynes aerdschen tabernakels, daer hy reeds den ouderdom van 74 jaren bereikt heeft, veelligt haest aenstaende zyn zal. Voorts besluit hy zyne Leerreden met welingerichte aenspraken, ene treffende dankzegging en smeekbede, welk een en ander eigenaertig aen zyne omstandigheden beantwoord. —— Wat wyders de uitvoering betreft, de Eerwaerde *Staringh* toont dat zyn vuur,

(*) *N. Alg. Vad. Letteroef.* V. D. bl. 187.

vuur, schoon zyne jaren hoog geklommen zyn, nog verre van uitgedoofd is; en men zal deze tweede Jubelrede wel waerdig vinden, om by de eerste geplaetst te worden.

Redenvoeringen ter Inwyding der volbouwde Tekenzaal voor het Departement der Tekenkunde, en van de Gehoorzaal en Schouwplaats voor het Departement der Natuurkunde, in het Gebouw der Maatschappye Felix Meritis *te Amsterdam gehouden* 3 *en* 20 *Nov.* 1789. *Door* A. BONN, *Hoogl. in de Ontleed- en Heelkunde aan het Doorl. Hooge School te Amst., enz. enz. Te Amsterdam by* J. C. Sepp *en* A. Fokke Simonsz., 1790. *In gr. octavo,* 115 *bladz.*

Dit tweetal Redenvoeringen, door den Hoogleeraar BONN, ter Inwyding van de twee Zaalen, voor het Teken- en Natuurkundig Departement, in het aanzienelyk gebouw der Maatschappy *Felix Meritis*, op den 3 en 20 November 1789 uitgesproken, zyn van dien aart, dat dezelve niet slegts voor den Hoorder aangenaam, en ter bereiking van derzelver oogmerk voldoende, zyn geweest; maar tesfens voor den nadenkenden Leezer, uit hoofde van haar onderhoudenden schryfstyl, veele daar in vervatte weetenswaardige byzonderheden, ook nu nog, van waarde zyn.

De eerste Redenvoering, ter Inwyding der volbouwde Tekenzaal, heeft ten onderwerp: *de voordeelige Zamenwooning en onderlinge betrekking der Tekenkunst met andere Kunsten en Weetenschappen.* Na de Tekenkunst tekenagtig beschreven te hebben, telt de Hoogleeraar de verschillende Kunsten en Weetenschappen op, welke haar nutte lessen en een ryke voorraad van stoffe, ter bearbeiding, aanbieden; dit word gevolgd door een geschiedkundig Verhaal van haare Opkomst, Aanwas, Bloei en Uitbreiding, —— van de verschillende Volken, by welke dezelve aangekweekt wierd, en die reeds groote Meesters in de tekenende Weetenschappen opleverden, toen zy nog by anderen onbekend, of slegts in haare geboorte, was. Na de lotgevallen deezer Weetenschappen beschreven te hebben, gaat de Redenaar over tot het Plaatdrukken, waarvan de uitvinding, onderscheide wyzen en gemaakte vorderingen, met die van de daar aan grenzende Kunsten tesfens voorgesteld worden; by welke gelegenheden aan een groot aantal beroemde Mannen, die zelve deeze Weetenschappen bearbeid, of tot haare verbetering en uitbreiding het hunne bygedraagen hebben, met ver-

schul-

schuldigde hoogachting gedacht word. Dit leid den Autheur tot de oprichting der Genootschappen en Maatschappyen, —— tot de oprichting van het Oeffenschool der Tekenkunst in deeze Stad, welke thans in eene Academie hervormd is. Waar by, ten besluite der Redenvoering, alle de groote voordeelen door den Autheur opgeteld worden, welke de Tekenkunde, uit den arbeid der overige Departementen, die met haar de Maatschappy, onder den naam van *Felix Meritis* (Gelukkig door Verdiensten) uitmaakt, trekken kan, met deezen daarby gevoegden wensch, dat de Schilder- en Beeldhouwkunst de Tekenkunst, in haar Oeffenschool, vergezellen of eerlang volgen mogen, —— dat de daar aan grenzende Kunstzaal tot een bewaarplaats der Werkstukken van groote Mannen aangelegd worde, door welk er jaarlyksche ten toonstelling niet alleen Vreemden herwaarts gelokt; maar inzonderheid onze eige Landgenooten aangespoord worden, om zich aan zulke voorbeelden te spiegelen, en dus door de loffelyke poogingen deezer Maatschappy, vereenigd met die der aanzienelyke Teken-Academie deezer Stad, de oude roem der Amsterdamsche Teken- en Schilderkunst weder herleeven moge. ——

Iets tot meerdere aanpryzing deezer Redevoering te willen zeggen, zoude overbodig zyn; eene aanmerking welke de Recensent, onder het doorleezen daarvan in gedagten schoot, kunnen wy niet weêrhouden te melden; zy is deeze: dat de Autheur, by het Geschiedkundig Verhaal, van den tyd der uitvinding en beoeffening der Tekenkunst op pag. 19, ten opzigte der Israëliten, zich alleen bepaalt by het vermoeden van den beroemden WINKELMAN, die, uit het vervoeren van een groot getal werklieden van Jerusalem in de Babylonische gevangenis, daaruit besluit, „dat, ter „dier tyd, de tekenende kunsten ook aldaar niet onbe„kend noch buiten oefening geweest zijn:" daar het echter uit het II. Boek van Mozes Cap. XXXVI, en volg. onbetwistbaar blykt, dat dezelve den Israëliten reeds eeuwen te vooren bekend geweest moeten zyn, en zy dezelve ongetwyffeld uit Egypten medegebragt hebben; want om hier een Wonderwerk te vermoeden, zal wel niemand invallen, en, zonder eene behoorlyke kennis der Tekenende Kunsten, waren zy onmogelyk in staat geweest, de gereedschappen, de Cherubims, &c. voor den Tabernakel bestemd, te kunnen vervaardigen.

De tweede Redevoering heeft ten onderwerp, *het voortreffelyk nut eener beoeffening der Proefondervindelyke Natuur-*

tuurkunde; dezelve is in twee Afdeelingen onderscheiden, de 1ste strekt, om, langs den weg van algemeene Natuurbeschouwing, tot de byzondere Proefondervindelyke naarspo-ring op te leiden. De 2de, om, uit deeze eerste beginzelen der Natuurkunde, tot de toepasfing derzelve op de daarmede naauwverbondene en verhevene Wetenschappen op te klimmen. Ook deeze Redenvoering hebben wy met groot genoegen geleezen, en liet ons bestek zulks toe, wy zouden niet nalaaten, daarvan een uitvoeriger verslag onzen Leezeren mede te deelen.

Verhandeling over de beweerde gewettigde Afstamming der Heeren van BREDERODE VAN BOLSWARD, *uit* REINOUD den III. *Heer van Brederode, Vianen, enz. strekkende ten bewyze van de ongegrondheid der voorgem. Afstamming; en kunnende dienen tot het Aanhangzel der Vaderl. Historie van* J. WAGENAAR, 1791. *In gr. octavo*, 67 *bladz.*

Eene opmerking, onlangs voorgesteld, in het Byvoegzel, op den uitgegeeven *Geslachtboom der Heeren van Brederode* (*), nopens de gewettigde Afstamming, der bovengenoemde Heeren uit dat Huis, heeft aanleiding gegeeven tot dit Geschrift. Deszelfs Opsteller betuigt volstrekt geene personeele inzigten te hebben, maar alleen, der waarheid hulde doende, door dat berigt genoopt te zyn, om de gegrondheid daar van te onderzoeken. En dit onderzoek, 't welk de gronden aan de eene, en de daar tegen opkomende bedenkingen aan de andere zyde, naauwkeurig overweegt, is van dat gevolg, dat de Schryver het voorgestelde onaanneemelyk verklaare, 't welk hem zig des aldus doet uiten. „ Uit al het voorz. vertrouwt men, dat „ het in het Byvoegzel tot den Geslachtboom der Heeren „ van Brederode aangevoerde gezegde, als of, schoon dat „ algemeen ondersteld wordt, dat de tak van REINOUD „ de III. Heer van Brederode, in den Persoon van WOL- „ FERD, in 't jaar 1679 uitgestorven zoude zyn, het „ echter sedert uit echte Bescheiden zoude blyken, dat 'er „ nog heeden gewettigde nakomelingen uit dien tak zou- „ den gevonden worden, niet genoegzaam is, om de al- „ gemeene onderstelling, geschoeid op zulke goede gron- „ den, uit den weg te ruimen; en men dus ook, zoo lang

„ 'er

(*) Zie *N. Alg. Vad. Lett.* IV. D. bl. 292.

„ 'er geen dugtiger bewyzen, om al het voorschreevene „ op te helderen, en de, tegens dat voorgewende, stry„ dende stukken uit te leggen, worden aangevoerd, niet „ wel de nu nog in weezen zynde Heeren van Brederode, „ uit *Reinoud van Bolswaard* gesproten, voor afstamme„ lingen uit eenen gewettigden Zoon van REINOUD den „ III, houden of erkennen kan." —— Intusschen zal het, schryft hy ten slot, „ ons byzonder aangenaam zyn, wan„ neer wy in eenige stellingen ons misgreepen, of in „ eenige gevolgtrekking gedwaald mochten hebben, door „ des kundiger te worden voorgelicht, en door de pro„ ductie van echte stukken overtuigd worden, dat wy „ met de algemeene onderstelling in een verkeerd begrip „ verkeeren, en dat nog ten huidigen dage dat zoo zeer „ aanzienelyk Geslacht, by mangel van wettige Geboorte, „ ten minsten by wettige afstamming, uit eenen Gewettig„ den afstammeling, waarlyk onder ons aanweezig is. — „ Wy hebben ook, (voegt hy 'er by,) geensints voor„ gehad, om de tegenswoordige Heeren van Brederode, „ uit *Reinoud van Bolswaard* gesproten, hunne Ridder„ matigheid of Adeldom te betwisten. —— Zulks was „ noch ons doel, noch onze zaak; wy hebben alleen de „ gewettigde afstamming, welke word voorgegeeven, on„ derzogt en naar onze meening beslist."

Vaderlandsch Woordenboek oorspronklyk verzameld door J. KOK, XXIIste *en* XXIIIste *Deel. Met Kaarten, Plaaten en Pourtraiten. Te Amsteldam by* J. Allart, 1790. *In gr. octavo* 751 *bladz.*

Nadien men in 't voortzetten van dit Woordenboek eenpaarig denzelfden voet houdt, zo behelst dit Deel weder, even als de voorigen, eene groote verscheidenheid van Artykelen, raakende 's Lands geschiedenissen, en deszelfs merkwaardige byzonderheden, welken men dus gereedlyk kan nagaan. Tot een nieuw voorbeeld der uitvoeringe strekke de beknopte beschryving van *Maaslandsluis*, of by verkorting, *Maassluis*; waartoe wy ons in deezen te eerder bepaalen, om dat dit Dorp bekend staat als het grootste, fraaiste en welvaarendste der Zuid-Hollandsche Dorpen.

„ Hoogstwaarschijnlijk moet, (volgens dit berigt,) de naamsreden gezogt worden, in eene Sluis, reeds in over-

oude tijden aan de *Maaze* geleid, door welke de Heerlijkheid *Maasland* haare uitwatering had. Volgens eene gemeene overlevering nam de plaats haaren oorſprong van twee huizen of hutjes bij deeze Sluis gebouwd, in welke de Sluiswagters woonden, die, vervolgens, door den aanbouw van meer Huizen, in eene Buurt veranderden, en alzo den grond leiden van het thans aanzienlijk Dorp.

„ Verſcheiden oorzaaken hebben zamengeſpannen tot het bewerken van den tegenwoordigen bloei en welvaart. De gemaklijke overtogt van hier op *den Briel*, en omliggende Gewesten, was 'er eene van; de andere, het leggen van eenen ſchans, binnen welken de inwooners hunne veiligheid vonden, doch die, door de Spanjaards, ten tijde van het beleg van *Leiden*, wierdt ingenomen. Doch de voornaamſte oorzaak zal geweest zijn, de voegzaame gelegenheid tot de Viſcherij, vooral van den Haring, weleer de hoofdneering van den Staat. Van hier dat het getal van Huizen en Inwoonders allengskens is toegenomen. Van den Jaare 1632 tot 1732 was het getal der eerſten van 582 tot 1010 aangegroeid, bij welke in de negen volgende Jaaren nog 22 zouden gekomen zijn. Indien de gisſing van zommigen doorgaa, zou men 'er, voor ongeveer vijftig Jaaren, bij de negen duizend Inwooners geteld hebben.

„ *Maaslandſluis*, dus veeleer het aanzien van eene Stad dan van een Dorp hebbende, heeft eene zeer voortreffelijke ruime Haven, buitendijks, aan de Maaze; zij dient tot een uitwatering voor het Westland, en tot eene legplaatze voor de Haringbuizen en andere Schepen. Om haar diep en ſchoon te houden, heeft men twee Spuijen aangeleid, die in eene groote Kom zamenloopen. Het opgehouden water, met geene kleine kragt hier uit ſtroomende, voert het ſlik na de Maaze, 't welk anders den grond allengs zoude ophoogen. Binnendijks heeft het Dorp twee Graften, met fraaie Huizen bebouwd, en van net geſchoorene Boomen beplant. Men ontmoet 'er, daarenboven, verſcheiden ruime Straaten en een Marktplein. Twee Kerken zijn 'er te *Maaslandſluis*, ten dienſte der Hervormden: de *Kleine* of de *Oude*, en de *Groote* of *Nieuwe Kerk*. De Oude Kerk ſtaat op den grond eener aloude Kapelle, en wierdt gebouwd in den Jaare 1596. Twee jaaren daarnaa diende zij, voor de eerſte maal, ten openbaaren gebruike. In vervolg van tijd ſtond zij, naa het bouwen eener nieuwe Kerke, eenigen tijd geſlooten, doch wierdt, in den Jaare 1664, wederom geopend. Het ſterk toeneemend getal

tal van Inwoonders zal daartoe aanleiding gegeeven hebben. Immers vindt men aangetekend, dat alleen in het Jaar 1642 drie honderd vijf en veertig persoonen, deels vreemdelingen, deels inboorlingen, tot Leden der Gemeente wierden aangenomen. Zeven jaaren vroeger waren 'er, op éénen Namiddag, vijftien kinderen gedoopt. Voorts heeft de Oude Kerk weinig aanziens; het is eene ruime langwerpige Zaal, met den Predikstoel aan het einde. —— De Nieuwe of Groote Kerk staat op den grond van den bovengemelden Schans. In den Jaare 1629 wierd daar aan de eerste steen geleid, en, door eenige opgekoomene vertraagingen, ruim tien jaaren laater, de eerste Leerrede gedaan. Het is een regelmaatig Kruisgebouw, gebouwd naar het Bestek van de Noorder Kerk te Amsterdam. Eerst stondt 'er een vry zwaare Toren op de Kerk. Zedert heeft men, in de plaats daar van, aan het Westeinde, den tegenwoordigen schoonen Toren gebouwd. Van binnen pronkt de Kerk, onder andere sieraaden, met een pragtig Orgel, daaraan ten geschenke gegeeven door den weldaadigen Heer GOVERT VAN WYN, Oud-Penningmeester der Visscherij ter deezer plaatze, en op den negentigsten verjaardag van den waardigen Grijsaart, in den Jaare 1732, voor de eerste maal gebruikt. Bij dit geschenk voegde de edelmoedige geever eene somme, om uit derzelver renten den Orgelist te besoldigen. Tot eere van 's Mans waardige naagedagtenisse kunnen wij niet naalaaten, onder meer andere blijken zijner goedgeefsheid, zo ten nutte der Armen, als tot sieraad der Plaatze, aan te tekenen, dat hij de voornaamste bekostiger geweest is van een gemaklijken steenen Trap, met eene ijzeren Leuning, dienende tot eenen opgang na den hoogen Maasdijk, en van daar na de Haven en de groote Kerk. Bij die van *Maaslandsluis* wordt, hierom, nog heden, de naam van VAN WYN in dankbaare zegening gehouden. —— Onder de openbaare Gebouwen verdienen nog genoemd te worden het *Regthuis* of Dorphuis, zijnde de Vergaderplaats van het Geregt, en van het Kollegie der Visscherije. Het *Gemeenelandshuis*, waarin Dijkgraaf en Heemraden van Delfland hunne Vergaderingen houden; een aanzienlijk Gebouw. Het *Weeshuis*, tamelijk groot, en van ruime inkomsten voorzien.

„ De Regeering van *Maaslandsluis* bestaat uit *Schout*, vijf *Zetters*, of Burgemeesters, en *zeven Schepenen*. Het *Kollegie van Visscherij* bestaat uit vijf Boekhouders van de bijzondere Reederijen, en uit twee Stuurlieden, zo als men

men hier en elders de Schippers der Vischhoekers noemt: want die der Haringbuizen hebben geene zitting in deeze Vergaderinge. Drie Predikanten neemen 'er het werk der Bedieninge waar, ten behoeve der Hervormden; met vier Ouderlingen, en even zo veele Diakenen, maaken ze den Kerkeraad uit.

,, De Visscherij, met het geen daar aan verknogt is, is de hoofdbron van het bestaan en de welvaart der Maaslandsluizers, vooral van de Kabbeljaauw, die deels versch verkogt, deels, onder de gedaante van Zouten Visch, wijd en zijd verzonden wordt. Daarenboven hebben veele Ingezeetenen hun bestaan van Bokking, welken zij van Diepwaterschen Haring rooken, met kleine Pinkjes aangevoerd. Eindelijk vaaren van deeze Plaats ook veele Schepen ter Koopvaardije. Ligt is het te begrijpen, dat men 'er Lijnbaanen, Scheepstimmerwerven, Zeilemaakerijen en andere Handwerken oeffent, tot het uitrusten van Schepen noodig."

Aardryks-, Geschied- en Koophandelkundige Atlas van Europa. Tweede aflevering, behelzende Poolen, Hongaryen en Pruissen. Te Dordrecht by de Leeuw *en* Krap, 1790. 3 *bladen in gr. folio.*

Met veel genoegen hebben wy opgemerkt, dat de tweede Aflevering dezer *Atlas* de eerste Aflevering merkelyk overtreft; zo wel in belangrykheid van berichten, als in zuiverheid van taal en spelling. Een en andere aanmerking zullen wy 'er alleen nog op mededeelen. Onder de Producten van *Poolen*, hebben wy de zo genaamde *Poolsche Manna* niet gevonden; een voedsel dat in dat land echter aanmerkelyk veel gebruikt, en door de Landlieden van 20 Juny tot het einde van July, in de Weiden en moerassige Plaatsen, verzameld wordt. De waarde van een *Dantzicher* gulden, in Hollandsch geld opgegeeven, vinden wy te naauw bepaald: want, dezelve zal dan alleen 8 st. 11 penn. Hollandsch waardig zyn, wanneer de Wissel tusschen *Amsterdam* en *Dantzich* a 415 *gros* voor 1 £ vlaams is. Maar, hoe dikmaals is die *cours* hooger of laager! — Het is waar, dat de Poolakken weinig of niet ter Zee vaaren: intusschen weet men, dat *Dantzich* omtrent 80 Schepen van 200 a 400 Tonnen in Zee heeft, welke telkens af en aan vaaren; doch *Dantzich* en *Thorn* liggen in den

Kring

Kring van *Pruisſen*, wordende het omliggende land daarom ook *Poolsch-Pruisſen* geheeten: zo dat dit bericht eigenlyk niet ſtrydt met de opgave, die wy in deze *Atlas*, omtrent de Scheepvaart der Polakken, aantreffen.

Een beknopt bericht van het Koningryk *Poolen* wordt in de vierde Kaart medegedeeld, waarvan de volgende geſchiedkundige beſchryving het middenvak uitmaakt.

„ De *Poolen* rekenen hunnen oorſprong van de *Sarmaten*, of uit een tak der Sclavoniſche Natie. Alles wat men van Koning LECH verhaalt, is zeer onzeker. Vast gaat het, dat een Boer, PIAST genaamd, omtrent den Jaare 840, den Hertoglyken Zetel beklom; dat zyne Nakomelingen dien nog een geruimen tyd na hem bezaten, en het daar van daan komt, dat alle binnenlandſche mededingers naar den Troon, nog heden, *Piasten* genaamd worden. MICISLAUS de I voerde in 964 het Christendom allereerst in. BOLESLAUS de I matigde zich de Koninglyke waardigheid aan; maar zyne Opvolgers moesten hier weder zo lang van afzien, tot dat PREMISLAUS, in 1295, de Kroon voor altoos opzette. KAZIMIR, de grootte, kwam 1333 aan de Kroon, beveiligde zyne landen, eigende zich *Rood-Rusland* toe, gaf aan zyn volk heilzame Wetten, ſchonk den Jooden groote vryheden, ſtichtte de Hoogeſchool te *Cracow*, en beſloot in 1370, na eene loflyke regeering van 37 Jaaren, den Piastiſchen ſtam. 't Is aan Hem, dat *Poolen* zyne eerstgeſchrevene Wetten, verſcheiden Rechten, Steden, Paleizen, en andere Gebouwen, te danken heeft. In deeze zelfde eeuw, waren de Stenden voor het eerst vergaderd. En werdt in 1386, door het Huwelyk van HEDWIG, Koninginne van *Poolen*, met JAGELLO van Lithauwen, dit Groot-Hertogdom het Ryk ingelyft. JAGELLO werdt hierop een Christen, nam den naam van ULADISLAUS aan, en ſtichtte alzoo den *Jagelloſchen* ſtam, die, tot 1572, den Poolſchen Troon bezeten heeft. Hy bragt *Samogetie* onder zyn gezag, en overwon, in 1410, de Duitſche Ridders. Zyn tweede Zoon, KAZIMIR de III nam dat gedeelte, dat nu *Pruisſisch Poolen* heet, onder zyne beſchutting. Het overige moest de Duitſche Orde te leen houden. Onder SIGUSMOND den I werdt de Markgraaf ALBREGT, in 1525, van Grootmeester dier Orde tot Hertog van Pruisſen verheven, en bleef leenroerig aan deze Kroon. SIGUSMOND AUGUSTUS breidde de magt des Koningryks uit, maakte *Courland* leenplichtig, en met hem ſtierf de mannelyke *Jagelloſche* linie. Na dezen werd

HENDRIK VAN ANJOU tot Koning gekroond, die naar *Frankryk* vluchtte, en gevolgt werd op den Troon, door STEPHEN BATTORI, een Vorst van groote hoop. Zyne navolgers waren SIGUSMOND de III, en ULADISLAUS de IV, die in 1647 de Briefposten op den Duitſchen voet invoerden. Na eene beklaagelyke tusſchen Regeering, kwam JOHAN KAZIMIR aan de Kroon, doch die hy uit misnoegdheid neêrleide, en naar *Frankryk* trok. Hy werd opgevolgd door MICHAEL WISNIAWICKI, JOHAN SOBIETSKI, AUGUSTUS de II, STANISLAUS LESZYNSKI, AUGUSTUS de III, en eindelyk door den tegenwoordigen Koning STANISLAUS PONIATOWSKI, [welke, den 3den *May* 1791, de Troon erflyk verklaard heeft, in het huis van *Keur-Saxen*.]

„ De Verdeeling van *Poolen* is nog te versch in geheugen, om 'er niet een enkel woord van te gewaagen. Het voorgeeven of zulks te vooren beraamd was, is volſtrekt valsch. De waare rede is, dat de Keizerin, Koninginne van *Hongaryen*, de aanzienlyke Starosdye van *Zips* in bezitting neemende, hier uit argwaan ontſtond, en *Rusland* zo wel als *Pruisſen* begreep, dat, zo *Oostenryk* eiſchen op *Poolen* hadt, zy ook de hunnen moesten doen gelden. Al ras troffen zy een Tractaat van Verdeeling, waarin *Oostenryk* eindelyk ook werd toegelaaten. Ingevolge van dat, deed elk zynen eisch in 1772, nam de geëischte Landen gewapender hand in bezit, en werd deze Verdeeling door niemand gehinderd; maar zelfs door een Ryksdag, in 1773 gehouden, goedgekeurd. *Rusland* verkreeg hier door *Pools Lyfland*, het *Palatinaat*, *Poletzk*, enz. met eene bevolking van cirka 1,600,000 zielen. *Oostenryk*, de Koningryken *Galicien* en *Ladomerien*, met 2,280,796 zielen; en *Pruisſen* nam *West-* of *Poolsch-Pruisſen* naar zich, met 860,000 zielen."

Wysgeerige Verhandelingen, Brieven en Gesprekken, van MOSES MENDELSZOON. *Uit het Hoogduitsch vertaald, en met Aantekeningen en het Leven van den Autheur verrykt, door* G. BRENDER A BRANDIS, *Lid van de Maatſchappy der Nederlandſche Letterkunde te Leyden, van het Zeeuwſche Genootſchap der Weetenſchappen te Vlisſingen, en verſcheiden Dichtlievende Genootſchappen. Tweede Deel, te Leyden by* P. Pluygers. *In gr. octavo*, 283 *bladz.*

In dit Tweede Deel worden de uitmuntende Brieven, van den Wysgeerigen MENDELSZOON, over de *Aandoeningen*, me-

medegedeeld. THEOKLES, een Engelsch Wysgeer, heeft zyn Vaderland voor eenigen tyd verlaaten, om een volk te zoeken, dat *juist* te denken waardiger acht dan *vry* te denken. *Duitschland* scheen hem dit volk te beloove**n**. Hy trok dáár van school tot school, en had het genoegen, om, onder de gedaante van een nieuwsgierig Reiziger, alle de Vergaderingen van geleerde Genootschappen, onbekend, by te woonen. Geduurende zyn verblyf te ***, heeft hy met eenige jonge Edellieden, van zynen smaak, vriendschap gemaakt. Onder deezen is hy zeker Jongeling, EUPHRANOR genaamd, het meest toegedaan; en uit liefde voor denzelven, houdt hy zich eenigen tyd aan de S***, (denkelyk de *Spree*) op. De Jongeling bezoekt dikmaals het eenzaam verblyf van THEOKLES, alwaar zy, in genoeglyke stilte, hunne uuren aan de Vriendschap en de Letteroefening wyden, en wanneer de Jongeling genoodzaakt is, zich van zynen Vriend te verwyderen, zetten zy hunne Onderhandelingen in Brieven voort. De XV Brieven, die zy over de Natuur van het Vermaak gewisseld hebben, worden, als den Autheur by toeval in handen geraakt zynde, medegedeeld, en beslaan met de *Byvoegzels* 234 bladzyden.

Men heeft in *Duitschland* opgemerkt, dat het getal der Zelfmoorders jaarlyksch vermeerdert, zedert het *Lyden van den jongen Werther* een algemeen Leesboek, onder de Jongelingen en jonge Dochters, geworden is. De *sentimenteele* schriften van deezen tyd, en daar onder eene *Biographie van Zelfmoorders*, vermeerdert dit getal nog telkens, en doet ook in ons Vaderland, door het vertaalen dier vertederende Schriften, die aansteekende ziekte doordringen, en gevaarlyker worden. Zeer gepast heeft MENDELSZOON deeze dwaasheid, in zyne Brieven van een Engelschman, ten toon gesteld: en het is van veel belang voor alle Natien, dat hy niet enkel het misdaadige van den Zelfmoord heeft aangewezen, volgens de Leer aan eene Voorzienigheid; maar zelfs overtuigend beweezen heeft, dat, volgens het Leerstelzel der Natuuralisten zelve, de Zelfmoord eene misdaad is; omtrent de eerste zegt hy, na verscheidene hunner redenen aangevoerd te hebben: „ Nog eene Bepaaling moet ik, den Verdeedigers van den Zelfmoord, in bedenking geeven.

„ De hevigheid der Hartstocht, die den tot den Zelvmoord beslotenen foltert, kan ons eenig medelyden over zyn treurig noodlot afvergen, maar de geöorloofdheid van zy-

zyne daad geen gewigt byzetten. Wat toch kan het kwaad zyner begaane misdaad van hem afwenden? „De Hartstocht heeft zyn Verstand overweldigd?" Wat noemt men anders kwaad, dan de tiranny der Hartstochten over het Verstand? Moet het kwaad zelfs dan tot zyne eigene ontschuldiging dienen? Dan zou een Moord gebillykt zyn, wanneer zy in de verregaande Hitte eener woedende gramschap geschiedde. En PHEDRA's misdaadige Liefde moest ophouden misdaadig te zyn, om dat zy van de hevigste Hartstocht verteerd werdt.

„ De tot nu toe nader bepaalde twistvraage is derhalven deze: „ Kan het *Verstand* den Menschen ooit de Zelvmoord aanraaden?"

„ Zal het Verstand hem aanraaden, dan moet een koel overleg ons verzeekeren, dat alle de Goederen dezer Aarde, voor ons, voor eeuwig verlooren zullen zyn: dan moet het ten minsten hoogstwaarschynlyk wezen, dat noch tyd, noch overweeging, in staat zouden zyn, om eenen kwellenden indruk te overmeesteren. Wy moeten de zwarte damp, die uit de Moeras der Hartstocht opstygt, geheel verstrooid, en de Voorwerpen alleen in hun geheel beschouwd hebben. En zou het Leven ons dan evenwel verveelen? Zouden wy meer Rampen dan Heil voor oogen hebben? Wie van alle Zelvmoorders was ooit in zulke omstandigheden? Of welk een ongelukkig Sterveling zou ooit over zulk een Noodlot zuchten?

„ Gy ziet, edele Jongeling! dat ik tegen de Voorvechters der Zelvmoord toegeevende geweest ben. Het onvermogen van hunne Overweeging, om eene smertelyke gedachte te onderdrukken, heb ik, wanneer zy voor het toekomstige verzekerd zyn, goedwillig voor eene ontschuldiging doen doorgaan. Hoe veel zou een strenger Zedenmeester hier nog tegen te zeggen hebben?

„ Maar dit toegestaan zynde; zo blyft het geval, in het geschilpunt, volgens onze denkbeelden voorondersteld, vast onmogelyk. BLOUNT, die in de hoop van zyne liefde bedroogen wordt; SIDNEY, welke de Dichter doet vreezen, dat hy zyne Beminde, door zyne ontrouw, gedood heeft; MELLEFONT, die wezenlyk door zyne onmenschlykheid daar toe aanleiding zal gegeeven hebben; kunnen uit de beslissing dezer twistvraage geene gronden tot haare ontschuldiging hoopen.

„ Indien gy ooit bemint hebt, EUPHRANOR! zo plaatst

u eens geheel en al in den elendigen toeſtand dezer wanhoopenden. Gevoel alle de ſmaad van een bedroogen Minnaar; het berouw van een Trouwloozen, en de verſchrikkelyke ſmarte van een Verleider, in haar grootſten omtrek. Nog meer! laat alle deze rampen, als een ontzaglyk mengſel, over één enkel hart uitgeſtort zyn. Wel nu? Blyft 'er dan aan den Elendeling geenen anderen Troost over, dan Vergif en Dolk? Indien de Verſtokte zelfs tegenwoordig zynen boezem voor alle troostgronden ſluit; wanneer het Verſtand, de Vriendſchap, de geheele Natuur, ja de Godheid zelve, voor doove ooren predikt; zal de tyd dan geen heilzaam ſtof der vergetelheid over zyne Wonden ſtrooijen? Zal de opvolgende toekomſte hem niet geheel en al hervormen, en in een kring van geruste Aandoeningen plaatſen, in welken hy den tegenwoordigen ſtorm van verre kan waarneemen? Onderſtelt, hy ontkent de Voorzienigheid, hy ontkent de goedheid van God, die alles, ja EUPHRANOR, alles! tot ons bestzyn ſchikt; heeft hy dan zulke elendige denkbeelden van de natuur onzer Aandoeningen, dat hy zou kunnen gelooven, dat de Donder, die thans over zyn hoofd rolt, onophoudenlyk in zyne ooren zal ruisſchen? En hier van zou hem het Verſtand overtuigen? — ô Neen! de Hartstocht, de zwartſte Hartstocht, heeft zyn gezicht benevelt. En wanneer hy als geheel koel, met den Dolk in de hand, zyn beſluit ſchynt te overweegen; dan moet men zich noch niet door den ſchyn laaten bedriegen. Het is de wilde, halſtarrige Gemoedsrust van den verſtoktſten Zelvhaater; het toppunt van alle woede, die het Verſtand nog verder van hem verbant, dan het dobberen der uitgelaatenſte Wanhoop; want deze vaart dikmaals in Woorden uit, zonder zich tot die ontzaglyke daad te verheffen.

„ Gy dwaalt, edele Jongeling! wanneer gy meent, dat de Zelvmoord het zegel drukt op de Zedelyke Goedheid van een karakter. Niet op de Zedelyke Goedheid in 't gemeen. Het Tooneel heeft haar eigen Zedelykheid. In het Leven is geen Zedelyk Goed, dat niet op onze Volmaaktheid gegrond is: op het Tooneel is het integendeel alles, wat in de hevigſte Hartstochten zynen grond heeft. Het oogmerk van het Treurſpel is, Hartstochten te verwekken, en de ſnoodſte misdaad, die op dit oogmerk doelt, is op het Tooneel welkom. Hierom is ook de Zelvmoord, tooneelkundig, goed. Het berouw van eenen OROSMAN, de Geweetenswonden van een MELLEFONT, zouden hunne borst ſlechts zwakjes ſchynen te beklemmen, indien zy ons niet,

door het allerontzaglykst Besluit, van het tegendeel overtuigden."

Onder de verscheidene bewyzen, welke de geleerde Jood aanvoert, om aan te toonen, dat de Zelvmoord, in de oogen der Natuuralisten zelve, een misdaad moet zyn; is de volgende, een der bevattelykste. „Breng uwe Wysgeeren (namenlyk de *Natuuralisten*) EUDOX! in die luisterryke vergaderingen, in welken Lediggangers den duuren tyd in het *Pharo/pel* verkwisten. De Wysgeer kan de minste kleinigheid tot zyn nut aanwenden. Hoe meer Bladen in dat spel verlooren worden, zo veel te meer zet de ervaarene Speeler 'er op. Zyne Hoope ryst met elk verlies. Hy zou dwaaslyk handelen, die deeze Hoop bespotten en een nieuw. Spel begeeren wilde. Ons geval is even zo gesteld. Ook dan, wanneer het vertrouwen op de goedheid van God ter zyden gesteld wordt, ryst, met elk ongeluk dat ons in deeze Waereld ontmoet, de Hoop, dat het beter zal gaan. Die anders denken zyn met bygeloovige Vooröordeelen besmet, volgens welke zich die Speelers, in het zelfde kaart-doorschieten, niets dan Ongeluk voorspellen, om dat eenige Proeven daar in mislukt zyn. Komt 'er het vertrouwen op de goedheid van God by, dan vermeerdert zy de Hoope, om zo wel in dit, als in het toekomend, Leven gelukzaliger te worden. Ja, volgens myn onweërlegbaar grondbeginsel, moet deze in de Beraadslaging geheel niet in aanmerking genomen worden.

„ Maar, dit alles wel overlegt, ja dit alles eens toegestaan zynde, ziet gy dan niet op welk een fyne sluitrede, op welk eene kleinigheid het in deze, zo hoogstgewigtige, zaak aankomt? Een Reuzengebergte, dat zich om een hair beweegt, zegt een Hebreeuwsch Dichter.

„ ô EUDOX! thans verloogchent gy het karakter van die Wysgeeren die gy wilt voorstellen. Zy kunnen onmogelyk zulk eene taal voeren. Zy kunnen niets voor eene kleinigheid houden, wat hen het Verstand gebiedt. Het heilig Verstand! dat by hen de plaatze van eene Openbaaring vervult. Zy moeten voor alle sluitredenen, zy mogen nog zo fyn, zy mogen nog zo ver gezogt zyn, hunne kniën met eerbied buigen. Van deeze hangt hunne Gelukzaligheid af. Ik zou alle de Gronden, die gy voor den Zelvmoord bygebragt hebt, op een Moord in 't gemeen toepassen. Hoe zeer zouden zich dan uwe Wysgeeren krommen, en hoe ver zouden zy hunne sluitredenen moe-

moeten zoeken, om de strafbaarheid van dezen Gruwel te verdedigen.

,, Maar ik berisp dit Gedrag niet. Het Verstand en de Reden zyn of *alles*, of *niets*, waardig. Waarom zien wy de voorwerpen onzer begeerten altoos door het kunstglas der Hartstochten aan; en de Gronden, die ons daarvan afhouden, beschouwen wy nooit, dan na dat wy den Verrekyker omgekeerd hebben? De Sluitredenen, tegen den Zelvmoord, wendt men voor, rusten alleen op vergezogte Waarheden. Zeer wel! Maar waarop rusten de Beweegoorzaaken, die ons tot den Zelvmoord aanzetten? Welke nietswaardige kleinigheden zyn het! Het verlies van onzen goeden naam; de gedachten wegens de geringe waarde, waarin wy by onze Medewormen geraaken. Het Berouw; een al te laat, en dikmaals onnut, gevoel van een Misdaad, aan welke wy ons schuldig gemaakt hebben. De Vernedering; een Koning die nu aan de Roeibank geklonken zit. Hy beval, en moet nu gehoorzamen; Hy was met Goud, en is nu met Yzer, versierd. Hoe klein en verachtelyk is dit alles in de oogen van het gezond verstand? En evenwel bestormt men de Natuur en de Godheid, om dat zy den Menschen voor zulke Rampen blootstelt. —— Maar de Mensch zelve, de grootheid van dezen ingebeelden Koning, alle zyne Denkbeelden en Daaden verdwynen, worden kleinigheden, zo dra men hen van deeze zyde beschouwd. Het is billyk, dat zich eene Kleinigheid om Kleinigheden bekommert."

Het slot van dit Tweede Deel maakt eene vernuftige beöordeeling uit, van SPALDING's Geschrift, *over 's Menschen Bestemming*, van welk Geschrift men onlangs in ons Vaderland een nieuwen druk, in 't Neêrduitsch, heeft ten voorschyn gebragt. MENDELSZOON schynt, in die beöordeeling, eerst aan *'s Menschen Bestemming*, zodanig als die door SPALDING voorgedragen is, te twyffelen: doch hy laat die *Twyffel* daadelyk door eene *Godspraak* oplossen; wier eerste bewys zegt, dat de Bestemming des Menschen bestaat, door, in den staat van verstandige kennisse, de oogmerken van God te vervullen, voort te duuren, volmaakter te worden, en, in deze Volmaaktheid, gelukzalig te zyn.

SIMSON, *in agt Boeken. Te Dordrecht by* A. Blussé *en* Zoon, 1790. *In gr. octavo*, 340 *bladz.*

Eene Dichterlyke ontvouwing van *Simson's* merkwaardigen leevensloop, die een aantal van treffende tafereelen behelst, waar toe 's Helds Vaderlandlievende Dapperheid, en tevens zyne overhellende neiging tot de Min, den Autheur overvloedige stoffe aan de hand geeft, die 'er zig ook by uitstek wel van heeft weeten te bedienen. De Schryftrant, in deezen gehouden, is regt geschikt, om het character van *Simson* in het juiste licht te plaatzen, de onderscheidene gesteldheid zyner Minnaaresfen op het leevendigste af te maalen, en ons treffende onder het oog te brengen, hoe Vaderlandliefde en Minnezugt het hart van *Simson* herhaalde keeren slingerde; tot dat hy eindelyk, door *Delila* verlokt, de mishandelingen zyner Vyanden wreekte, op eene wyze, die hem, en eene menigte zyner haateren, onder de puinhoopen van een staatelyken Schouwburg, deed sneuvelen. Onder het verhaal zyner heldhaftige en wonderdaadige bedryven, wordt ons de denk- en handelwyze, zo der Israëliten als der Philistynen, nadruklyk afgemaald. En, met eene oordeelkundige Dichterlyke vryheid, doorvlegt de Autheur zyne voordragt van 't een en ander, met tusschenkomende voorvallen, die hem meermaals aanleiding geeven tot schoone schilderingen; waarvan hy, gelyk ook van verscheide byzondere gebeurtenissen, dikwerf gebruik maakt, om des Leezers aandagt tot leerzaame bedenkingen op te leiden; en hem wel byzonder de weifelende werking der menschlyke hartstogten te doen gadeslaan. —— Van dit laatste geeft hy ons een welgeschetst Tafereel in ééne der overpeinzingen van *Simson*, na het deerlyk lot zyner Beminde te *Thimnath*, die, benevens haar Vader, het jammerlyk slagtoffer van de woede der Philistynen geworden was. Dit geval had *Simson*, volgens het Dichterlyk verhaal, in diepe mistroostigheid gedompeld; het deed hem mymerend een afgezonderd verblyf op eene rots te *Etham* verkiezen, alle envergezeld van zynen boezemvriend *Jehuël*, welke te vergeefsch tragtte hem weder op te beuren: des deeze, moedeloos, naar *Zora* trok, om Vader *Manoah* van alles berigt te geeven. — *Simson*, dus geheel eenzaam, gaf zich ganschlyk over aan zyne mymeringen. Hy had op *Etham's* rots een boschje ge-

geplant, in 't zelve een kleinen tempel van cypresſenboomen geſticht, en aldaar eene hoogte opgeworpen, waartoe hy de aarde gebezigd had, welke hy en *Jehuël* verzameld hadden van de plaatze, alwaar zyne geliefde *Mahalath* verbrand was geworden.

„ In dien groenen Tempel nu, (dus vervolgt het verhaal,) en op deezen heuvel gezeten, overpeinsde *Simſon* de ganſche geſchiedenis van *Mahalath*, en liet zig aldus hooren.

„ MAHALATH! hoe ſchoon, hoe bekoorlijk, hoe bevallig waart gij! Die u aanſchouwde moest u beminnen! die u hoorde werd betoverd! en die eenmaal met uwe tederheid begunſtigd werd, kon nimmer zig de ſlaavernij der liefde onttrekken!

„ Ik zag u, en aan uwe voeten vallende, zwoer mijn getroffen hart u eene eeuwige hulde! —— Getrouw ben ik, MAHALATH! Ik rust op uwe Asſche! —— of liever, ik verſchaf my een eeuwige onrust op dezelve.

„ Hoe zoet is de liefde! —— Maar hoe wrang is de nagedagtenis, wanneer men die voor altoos ziet uitgebluscht.

„ Waarom is die zugt ons ingeſchapen? Waarom weeten, waarom ondervinden wij, dat 'er zaligheden op deeze aarde zijn? —— Wij zien ze van verre; wij offeren alles op om ze te naderen; wij ſtrekken de begeerige armen uit; de toppen onzer vingeren raaken ze aan; ons hart ſpringt uit onzen boezem dezelven te gemoete; het ſmaakt ze van verre; het geniet ze in zulk een maate, dat derzelver gemis doodlijk word, —— en, na dit alles, hebben wij eene ſchaduw gegreepen! —— Zien wij onze ſmagtende begeerte te leur geſteld! —— En worden wij, door die zelfde hand, die ons de volheid van gelukken aanbood, in den grondeloozen afgrond van ellenden nedergeſtooten! — Wreede terging! Waar toe dient gy? — En hoe zijt gij overéén te brengen, met die onwederſtandlijke zugt, om te leeven en naar het geluk te grijpen?

„ In de armen van MAHALATH vond ik den Hemel! Zij zelve was een Engel! Ik was enkel vergenoegen. Mijn geluk is voor eeuwig gevestigd! riep ik. Ja! antwoordden de bevalligſte lippen, SIMSON! mijne liefde is eeuwig. Voel op mijn hart! het klopt geheel voor u. Zonder u was het zonder beweeging. —— Zij drukte mij op dat getrouwe hart, —— wij ſpraken niet, en echter hebben wij elkander nooit zo veel gezegd.

„ De

„ De zuiverste Huuwlijksverbintenis voerde onze vermaaken ten top, wij stonden op 't punt, om den grootsten wensch der verliefden vervuld te zien! MAHALATH! — Alles werkte mede om dien te helpen vervullen! — slegts eene beuzeling dreigde ons geluk te stooren! eene beuzeling, die ik zelve tusschen beiden geworpen had! eene der onzaligste raadzels, die immer zijn uitgegeeven.

„ Hoe veel behoort 'er niet toe, om dat geene te verkrijgen, dat onze voorbaarigheid of ons vooroordeel met den naam van geluk bestempelt! en hoe weinig is 'er noodig om ons in de zekerste onheilen te dompelen! O Opperweezen! welke gedagten moet het gevoelige, het lijdende, hart zig van Uwe waereldbeschikking vormen? — Immers zijt Gij goed? immers zijt Gij rechtvaardig en almagtig? — en deeze tooneelen? — Deeze heuvel? — Deeze asch van MAHALATH? —

„ SIMSON bedagt zig eene goede wijl. Zijne traanen droogden allengskens. Hij hefte de oogen van den heuvel naar den Hemel. Hij zugtte, doch elke zugt verligtte zijn boezem. Eindelijk rees hij op, en riep met vervoering:

„ Ja! dit alles overtuigt mij te sterker, mijn God! van Uwe almagt, goedheid en rechtvaardigheid! MAHALATH is de ontrouw van haaren minnaar, het verraad haarer broederen, de wreedheid van hem, die haaren jammerlyken dood bovenal berokkend heeft, en de ellende van dit leeven ontweeken. Zij kent geene verdrietlijkheden of kwellingen meer! Zij rust eeuwig! Haare onschuld en deugd hebben haar begeleid! Zij is gelukkiger dan ik! — Waarom zou ik dan langer haare asch beschreien, daar ik reden heb die te benijden? — Zij leed te veel, daarom werd zij verlost! en om dat ik haar dit lijden berokkend heb, daarom moest de wijze haarer verlossing mijn beul zijn, en ik een gedenkteken oprigten, waarbij mijn marteling vereeuwigd werd. Onzalige heuvel! Ik dagt in u mijn trooster te vinden, maar zie, gij word mijn medogenlooze pijniger.

„ Wie zou nu anders verwagten dan dat SIMSON van den heuvel weggesneld, of dien omgeworpen en vernietigd zou hebben? — Wat deed de man, die dus voortreflijk redeneerde? vraagt gij. — Hij zette zig andermaal op den heuvel, en bevogtigde hem op nieuw met een vloed van traanen, om dat hij de assche van MAHALATH in zig besloot.

„ Verwonder u niet over het gedrag van SIMSON! keer in-

in uzelven, en gij zult 'er niet minder tegenstrijdigheden en grillen ontdekken. De menschen handelen doorgaands geheel anders dan zij spreeken. Indien alle woorden daaden waren, de waereld zou bijna een Paradijs zijn, veele afzonderlijke deelen zouden, buiten twijffel, als dan gelukkig weezen; doch zou het geheel wel zo schoon en voortreflijk zijn als het nu is? Wij moeten de waereld in zijnen saamenhang beschouwen, om 'er de Vriend en Bewonderaar van te worden."

Proeve van een Zedekundig Zakboek voor het Volk van Nederland, *door* A. J. VERBEEK. *Te Dordrecht by* H. de Haas, 1790. *Behalven de Voorreden*, 288 *bladz. In octavo.*

Zedenkundige voorstellingen, inzonderheid met betrekking tot de betragting der Gezellige Pligten, die in de dagelykscbe Zamenleving onderling ter harte te neemen zyn, beknoptlyk te ontvouwen, het verpligtende daartoe leevendig te leeren opmerken, en derzelver waarneeming door voorbeelden aan te moedigen, is het hoofdoogmerk van den Heer *Verbeek*, in 't opstellen van dit Geschrift. Hy tragt hierdoor zynen Landsgenooten een Stukje in handen te geeven, het welk zy, als een leerzaam Zakboek, mogen aanmerken, waarvan zy in alle omstandigheden, 't zy in de Stad, op het Land, of op Reis, met een aangenaam genoegen een nuttig gebruik kunnen maaken. —— Gaarne had hy zig, gelyk hy ook by den aanvang bedoelde, inzonderheid van Vaderlandsche Voorbeelden, ter nayverige opwekkinge, bediend; doch hy heeft 'er minder kunnen verzamelen dan hy hoopte. Niet, om dat 'er geen voorbeelden van gezellige deugden onder onze Landzaaten gevonden worden; maar om dat men hier te Lande niet zeer gewoon is, dezelven in openbaare Geschriften aan te tekenen. Ter dier oorzaake heeft hy veelal zyne toevlugt moeten neemen tot buitenlandsche voorbeelden; egter zo niet, of ook nu en dan gelukte het hem Vaderlandsche aan te voeren. —— Indien deeze zyne onderneeming begunstigd worde, zal hy op dit eerste Stukje een tweede laaten volgen; en in dat vooruitzigt verzoekt hy zyne landsgenooten vriendelyk, „ om hem de treffen- „ de gebeurtenissen, die, of in hun geslacht, of in den „ kring hunner bekenden, zyn voorgevallen, mede te dee-

„ len, op dat hy daardoor gelegenheid krijge, dezelven
„ als voorbeelden van navolging aan zijne tijdgenoten en
„ nakomelingen voor te ftellen."

's Mans onderneeming is „ boven alle tegenfpraak, nuttig, en zyne uitvoering heeft zo veel gevalligheid, dat hy, met het hoogfte regt, alleszins aanmoediging, om verder voort te vaaren, en onderfteund te worden, verdiene. Het thans afgegeeven Stukje brengt ons voor den geest, de verpligting tot het *vergeeven van verongelykingen*, de *weldaadigheid*, de *milddaadigheid*, de *dankbaarheid*, de *edelmoedigheid*, de *onbaatzugtigheid*, de *eerlykheid*, de *kinderlyke liefde* en de *huwelyksliefde*. —— Ieder deezer Deugden ftelt de Heer *Verbeek* in een treffend licht; en zyne bygebragte Voorbeelden dienen daadlyk, om den Leezer ter navolginge op te wekken; waar onder nu en dan Vaderlandfche bedryven voorkomen, welken niet min fterk dan buitenlandfche geagt mogen worden. —— Dus voegt hy, by zyne aanmerkingen over de verpligting tot weldaadigheid, een fchoonen trek, wel waardig, dat het voorval der vergetelheid ontrukt worde.

„ Wij zouden, zegt hij, onze Landgenoten te kort doen, indien wij hier met ftilzwijgen voorbij gingen een daad, die voor veele andere loflijke bedrijven, in fchoonheid geenfints behoeft te wijken, en welke, op onzen Vaderlandfchen grond voorgevallen, ten bewijze verftrekt, dat de deugden van weldadigheid en edelmoedigheid in Nederland ook geëerbiedigd worden.

„ De Heer *de Leng*, een vermaard Dordrechtsch Koopman, die, wegens zijne brave denkwijze, na zijn dood nog in hoogachting is, en blijven zal bij zijne weldenkende ftadgenoten, had, gedurende eenige jaren, in Compagnie met den Heer *Kuiter* een koopmanfchap in hout gedreven. —— Eenige dagen, na dat deze Compagniefchap gefcheiden was, wil het ongeluk, dat de loots, waarin voor een aanmerkelijke fom aan hout bewaard wierd, ongelukkig verbrandde. —— De Heer *de Leng*, die van den voornoemden handel was afgeftapt, had zijn Vriend, voor wiens rekening alleen de gehele fchade, die door den brand veroorzaakt was, nu natuurlijk lopen moest, met eene hartelijke deelneming in zijn ongeluk, en met een beklag, gelijk het doorgaans gaat, kunnen heen zenden, zonder dat iemand zulks als een ftuk van onedelmoedigheid zoude veroordeeld hebben. —— Maar neen: — overtuigd, dat dit ongeluk niet aan de fchuld van zijnen Vriend was toe

te

te schrijven, even min als hij het aan zijne wijsheid te danken had, dat de Compagnieschap juist eenige dagen voor dit ongeluk gescheiden was, zoo gaat hij naar zijn vriend, en heeft de edelmoedigheid hem te verklaren, dat hij gereed is, om de helft in de schade van den brand te dragen, even als of de Compagnieschap op den tijd, toen dat ongeluk voorviel, nog werkelijk bestaan had.

„ Dit was, in de daad, een uitstekende trek van weldadigheid, die het Character van den Heer *de Leng* de grootste eer aandoet. —— Maar de Heer *Kuiter*, die het geluk had, om van den Hemel met tijdelijke middelen rijkelijk bedeeld te zijn, niet minder edelmoedig ten dezen opzigte dan zijn vriend, had de grootheid van ziel, om dit aanbod dankbaar van de hand te wijzen."

Overbekend zyn de menschlievende bedryven der broeders *Narrebout*, van *Woltemade* en den Predikant *van Roijen*, in 't redden van genoegzaam hopelooze Schipbreukelingen, welken de Heer *Verbeek* hier gepast herinnert. Zodanig een gebruik maakt hy ook meermaals van zulke loflyke voorbeelden, die ons de Vaderlandsche geschiedenissen aan de hand geeven; en als hy gelegenheid vindt, om min bekende aanmoedigende voorvallen te melden, zo bedient hy 'er zig gretig en wel ter snede van. —— Zulks doet hem, van de *Edelmoedigheid* handelende, ook het volgende bybrengen:

„ Juffrouw *Walen*, te Dordrecht, vele onaangenaamheden van haren eigen broeder ondergaan hebbende, had dezen in haar Testament geheel van hare nalatenschap uitgesloten, en den Heer *Pieter Vernimmen*, haren Neef, tot eenigsten erfgenaam aangesteld. —— Ziek geworden zijnde, en haar einde voelende naderen, ontbiedt zij haren Neef *Vernimmen* bij zich, en geeft hem kennis van het geen zij, ten zijnen voordeele, in haren uitersten wil bepaald heeft. —— De Heer *Vernimmen* bedankt haar voor hare genegenheid en goeden wil, maar toont haar te gelijk aan, dat zij een broeder heeft, die, volgens de billijkheid, de eenigste erfgenaam van alle hare goederen behoort te wezen. —— Zij vertelt hem de reden van het ongenoegen, dat zij tegen haren broeder heeft opgevat, en dat hij haar nooit verschoning over de aangedane belediging gevraagd heeft. —— De Heer *Vernimmen* toont haar, hoe onbetamelijk het zoude zijn, om met zulk eenen haat tegen haren eigen broeder de eeuwigheid in te stappen, en gaat vervolgens naar den Heer *Walen* toe, onderhoudt hem wegens zijn gedrag om-

trend zijne zuster, spoort hem aan, om met hem naar haar toe te gaan, en een einde te maken van het ongenoegen, dat tusschen hun beiden plaats heeft. —— Dit gelukt hem — zo dat hij niet alleen de verzoening te weeg brengt, maar daarenboven ook Juffrouw *Walen* doet besluiten, om op het zelfde ogenblik haar testament, ten voordele van haar broeder alleen, te veranderen. —— Het was slegts één dag na deze herstelde vriendschap, dat Juffrouw *Walen* het tijdelijke met het eeuwige verwisselde.

„ Zoude deze daad van edelmoedigheid den Heer *Vernimmen* niet meer wezenlijk genoegen verschaft hebben, dan al het geld, 't welk hij van Juffrouw *Walen* zoude geërfd hebben?"

Iets ter bestuuring van mijnen Medebroeder. Uit het Hoogduitsch van D'ALLERA. *Te Dordrecht by* J. de Leeuw *en* N. van Eyden, 1790. *In gr. octavo*, 135 *bladz.*

Ene verzameling van wel overdachte Zedelessen, zodaniger wyze ingericht, dat ze geschikt zyn, om invloed te hebben op het Hart. Ter bereikinge hiervan neemt de Heer *d'Allera* ene reeks van zedekundige onderwerpen in overweging, en deelt zyne raedgevende lessen nopens dezelven mede, met aenwyzing, hoe ene regtmatige bestuuring des Harten daeromtrent ter wezenlyke bevorderinge van waer geluk strekt; terwyl de veronagtzaming hiervan den weg tot onvermydelyken rampspoed baent. Tot een voorbeeld van zynen schryftrant dienen zyne aenmerkingen nopens de gematigde denkwyze omtrent, en het regte genot van, den Rykdom, waerover men zelden juist oordeelt, en waervan men nog zeldzamer een goed gebruik maekt.

„ De waare Wijze, (zegt hy,) schat die niet gelukkig, die alleen wegens hunnen Rijkdom daar voor worden gehouden. Hij houd staande, al wil men zelfs niet hooren, dat het waare geluk en de waare eer alleen een eigendom zij van die geenen, die den Rijkdom zien, zonder daar door te worden aangedaan; die denzelven bezitten zonder hem te misbruiken.

„ Ik geloof zeeker, dat menige deugd niet word geacht, om dat men haare waarde en haare heerlijke gevolgen niet kent. Meer uit gebrek van een recht begrip van dezelve, dan uit afkeer van dat geen, waartoe zij verbind, trekt men haar wanbedrijven voor, die zij voor strafbaar verklaart.

„ Een rijke Deugdenvriend kan, naast een goeden Vorst, der Godheid het meest nabij zijn. Hij kan alle de eedle neigingen van zijn welwillend hart bevreedigen. Dit vermogen dankt hij zijnen Rijkdom, om dat hen zonder denzelven, bij alle verdiensten,

ſten, bij het beste willen, geene plaats konde hebben. De Rijke, indien hij een Menſchenvriend zij, heeft hulpmiddelen, teegens bijna alle de rampen des leevens, in handen, en zoo hij ze niet altijd kan verhelpen, hij kan ze ten minſten verzachten.

„ Maar hoe dikwijls wordt de Rijkdom tot oogmerken misbruikt, waartoe hij niet wierd gegeeven! In plaatſe van hem, overeenkomſtig zijne beſtemming, tot uitoeffening van menschlievende bedrijven aan te wenden, wordt men hoogmoedig daarop, veracht de arme Medemenſchen, word men trotsch, hardnekkig, eigenzinnig en dikwijls afſchuwelijk. Wat wint men door dit misbruik van het heilzaamſte middel?

„ De Wijze verlangt niet naar Rijkdom; verlangt niet naar Armoede. De gelukkige Middenſtand is zijn wensch. Doch deeze gelukkige ſtand is zeldzaam, en bijna nooit word hij gekoozen. Niemand loochent in deezen Middenſtand zijnen Rijkdom, om zich daar uit te verplaatſen; niemand arbeid, om zich daar mede te bevreedigen: en die geenen, die gelukkig genoeg zijn zich daarin te bevinden, gevoelen de grootheid van hun geluk niet, en zijn alleen te vreede, om dat zij zich niet boven hun ſtand verheffen kunnen.

„ Men verdeelt de Menſchen in Rijken en Armen. De gelukkige Middenſtand maakt geene bijzondere afdeeling uit. Hij word niet geacht, hoewel men de afbeelding van denzelven geen goedkeuring kan weigeren. Men ſtaat zelfs toe, dat men daarin het gelukkigst kan leven, en doet nochthans alles, om zich daaruit te verplaatſen.

„ Het zoude te vergeesſch tijdverſpillen zijn, den voorrang van den Middenſtand te prediken. Ik geloof zelfs dat de Menſchen —— ſchoon het zeer zelden plaats heeft —— eerder zouden beſluiten hunnen Rijkdom wel te gebruiken, dan alleen zoo veel te begeeren, als ter voldoening hunner behoeften nodig is.

„ Zij koesteren begeerten, en verwisſelen derzelver voorwerpen alle oogenblikken. Den Rijkdom zien zij als het algemeene voorwerp aan, dewijl hij tot alle oogmerken kan worden gebezigd.

„ In den korten duur des levens, waarvan de eene helft in het leeren denken, en de andere helft, in niets te denken, word verkwist, in deezen dwarrelwind van vermaaken en verdrietelijkheden, van ontmoetingen en gevallen, waartoe de hartstochten vervoeren, hebben weinige Menſchen moed en bekwaamheid, om over de voorrechten en voordeelen van den Middenſtand te denken, en nog minder zijn zij dus volkoomen van waan en vooroordeel vrij, dat zij denzelven zouden inzien en kiezen.

„ Alles ſtreeft naar Rijkdom, houd zich alleen met deszelfs verwerving bezig, en is onbekommert over de gevolgen. Men hoopt hem te verkrijgen, en zich dan over zijn bezit te verheugen. Het eerſte geſchied niet altijd, het laatſte bijna nooit.

„ Dit is het uitwerkzel der menſchelijke zwakheid. De Rijken,

ken, in plaats van hunnen Rijkdom wijslijk te genieten, verkwisten dien tot pracht, tot voldoening des uitwendigen luisters, en verzuimen de besteding, die hun niet slechts eenen aangenaamen wellust belooft, maar ook eerbied en dank zoude verwerven.

„Ik kan mij niet overreeden, dat men het geluk van het weldoen gevoelloos zou weigeren, indien men het kende; maar het kan niet zijn; want Rijkdom word gemeenlijk door Ongerechtigheid verworven, en koestert zeer dikwijls de haatelijkste hartstochten van den Geest. Hij is alsdan de schandelijkste onder allen, en vermoort de Menschen, verraaderlijk, zonder dolk en vergif, door de weigering van hunne dringendste behoeftens. Het belachelijke, waarmeede hij voor zichzelven gebrandmerkt is, is niet genoeg om hem gehaat te maaken. Het waare te wenschen, dat 'er door eene wet wierd vastgesteld: dat die geenen van humme schatten beroofd zouden worden, die dezelven begraaven, die zich over het bezit van dezelven verheugen, zonder daarvan eenig gebruik, ten besten der Menschlijkheid, te maaken. Hun ingebeeld geluk is onrechtmaatig, en grond zich op het ongeluk van anderen.

„De Gierigaart wil alleen met zijne schatten praalen. Hij vermijd den omgang met minder Rijken, en trekt het gezelschap van rijke Bedriegeren, waarin hij vergenoegen vind, aan het gezelschap van arme Weldenkenden, dat hem niet vergenoegt, voor.

„Dikwijls word hij van Menschen gevleid, die geen kennis van het menschelijk hart hebben. Eigenbelang is meestendeels hun doelwit. Het vermaakt hem; maar zijne ziel word daardoor niet vertedert, en blijft voor alle gevoel gesllooten. Hij vergenoegt zich, ten kosten van die geenen, die hem, in hoope van eenig voordeel, wierook toezwaaijen, en weet hun oogmerk listig te ontdekken.

„De spaarzaamheid, waar meede de Rijken hunne laage gierigheid meenen te verschoonen, is eene deugd, die zij eigenlijk in het geheel niet kennen. Deeze is even zoo achtenswaardig als de gierigheid verachtelijk is. Zonder spaarzaamheid gaan de beste huishoudingen ten gronde. Verkwisters vergenoegen zich zelden met hunne eigene goederen door te brengen; zij verteeren die van vreemden, na dat zij de hunnen hebben verspild. De hartstochten zouden ophouden hartstochten te zijn, indien zij paalen hadden. De verkwisting sleept veele ondeugden na zich; en men zegt zeer gegrond, dat het behouden van den Rijkdom even zoo moeijelijk is, als dezelfs verwerving.

„De Gierige koopt zijne schande zeer kostbaar; hij vermeerdert daaglyks door bedrijven, die tegens de wetten des gezelligen levens en der Menschlijkheid inloopen, de verachting, die men reeds voor hem gevoelt, en tergt den zoo onteerenden wensch: dat het oogenblik nabij moge zijn, waarop de Aarde van zijnen last worde bevrijd."

Tee-

Tooneelen in Parys, by en na de verwoesting der Bastille. Naar Fransche en Engelsche Schriften en Plaaten. Eerste Stukje. Te Haarlem by A. Loosjes, 1791. *In 8vo.* 156 *bladz.*

De verövering van de *Bastille*, en alles wat zedert dien tyd te *Parys* gebeurd is, verscheiden Pennen en Penceelen overvloedige stoffe aangebragt, en bezig gehouden, hebbende, heeft men in *Duitschland* daar eenige Tooneelen uit zamen gesteld, die juist geschikt zyn, om zommige buitenspoorigheden der Parysche Burgers in het waare licht te plaatsen. Uit het korte *Voorbericht*, vóór dit eerste, in 't Neêrduitsch vertaalde, Stukje geplaatst, ziet men: dat binnen tien weeken, zo in *Frankryk* als in *Engeland*, over de zestig Satirên, zes stuks Confessiën, agt Beschryvingen, vierendertig Verhaalen, tachtig koperen Plaaten, en eenige duizend Epigrammen, met en zonder Zout, by gelegenheid van de verwoesting der *Bastille*, de vlucht van eenige Grooten des Ryks, de te rug komst van NECKER, &c. &c. verscheenen zyn. Deeze Bronnen heeft de Schryver tot zyn oogmerk doen dienen, en verscheidene Tafereelen geschilderd, welke een uitspanning zoekend leezer, zekerlyk zullen bevallen. Het getal der Tooneelen van dit eerste stukje beloopt zes en twintig, waarvan het Twaalfde een *Kamer* verbeeld, en dus voorgesteld word.

„ *Vaillard.* (*by eenige manuscripten*). Dat drommelsche *derde* en *vierde* bedryf! Ja! dat nu net een Treurspel *vyf* bedryven hebben moet (*)! Eerste bedryf; *oproer in 't algemeen.* Tweede bedryf; *overgang der Bastille.* Vyfde bedryf; *de dood des Gouverneurs*, algemeene Volksvreugde; maar dat onzalige derde en vierde bedryf. Ik moet 'er *episoden* inwerken. Ja! indien ik de eenheid van tyd 'er niet inbrengen moest, dan liet ik het stuk reeds met den voorgaanden dag beginnen; maar dit kan niet, tegen de eenheid van plaats is buiten dien reeds gezondigt. —— Dus —— ja! *episoden!* —— De geliefde eenes gesneuvelden burgers; een uit de gevangenis verloste geliefde eenes meisjens; een Vader wiens ketenen men verbrak. —— Het helpt niet —— frisch 'er mede door, eer een ander my vooruit strykt. —— Alles roept *Vryheid!* Zouden de *Muzen*, in deeze *crisis*, dit gouden Privilegie ook niet genieten?

Een Acteur. (*inkoomende.*) Nu, hoe is het?

Vaillard. Drie bedryven zyn 'er reeds gereed, de eerste, tweede en vyfde, thans ben ik aan de derde —— morgen, is het werk tot uw order.

Acteur. En myne rol?

Vail.

(*) Over het algemeen heeft men dit bezwaar, waar over de Fransche Dichter zucht, met recht reeds lang opgeheeven.

Vaillard. Zoo brillant als mogelyk; gy zult, met den besten voeg, de rol eens jongen Engelsmans, *Eduard*, neemen kunnen, welk een Kommandants plaats ten deel gevallen is.

Acteur. Bestig! —— Lees my 'er iets van voor.

Vaillard. Van harte gaarn! hier! het gesprek 't welk hy tegen zyn Kommando voert.

Weest stil, en hoor my aan: ik, Brit, ik *voer de reden,*
En dan —— *volgt dan my na —— bevleugelt uwe schreeden,*
Doch, thans, thans treede ik, vol vryheids vuur u voor,
Gy echter, weest zoo goed, en leent my uw gehoor.
In Albion gevormd, in Vryheid opgetoogen,
Heb ik, met moedermelk, de Vryheid ingezoogen,
Ik spreek de waarheid, ja, ik spreek gelyk een man,
Elk uwer hoore my —— zie zoo —— dus vange ik an.

Nu —— *attention, Monsieur!* de jonge Brit spreekt verder.

Acteur. Gy maakt my nieuwsgierig. ——

Vaillard. Niet waar? geduld, geduld, het best komt nog aan; dus luister maar.

De Vryheid, 't hoogste goed, op duuren prys te zetten,
Omheind door waar verstand, gelouterd door de Wetten,
Is waard, dat gy, ontvlamt door zelfgevoel en moed,
Waagt alles, wat gy hebt, ja zelfs uw eigen bloed.
Zoo stort een tyger zich in laffe schaapenhorden;
Zoo moet op 't laatst het lam een prooi der wolven worden.
Gy zweert den grooten Eed, aan 't Vaderland. u lief,
Eischt nieuwe wetten, haakt naar d'edlen Vryheids brief,
Ziet gindsch het rooverslot —— 't houdt in zyn duistre holen,
Françoisen, vry, als wy, in smart en wee verschoolen,
Hoe meenig een zugt daar —— en wie hoort dit geween?
Op, helpt de kermenden —— op, op, vliegt ras daar heen!
Verdubbelt hart en moed —— rukt over muur en dammen,
Het moordhol stortte neêr, vliege op in rook en vlammen.
Schreeuw door de straaten door — moord! moord! brand! brand! holla!
Draagt hout en zwavel hier, ook pek en luchtig stroo,
Nebucadnezar viel met Babel —— ongeloogen,
Slaat zoo den Gouverneur, o vrienden! op zyne oogen.

Wat zegt gy van het beeld met NEBUCADNEZAR en Babel?

Acteur. Volkoomen in VOLTAIRES toon.

Vaillard. Nu komt het einde van zyn rede, gelyk gy hooren zult; hy vervolgt dus:

Komt morgen weêr, dan ziet gy de ruïnen aan,
En daar op 't schoon blazoen der edle Vryheid staan.

Al overal rinkink, op wegen en in stegen,
Trompet en paukgeschal nu klank en zangtoon tegen:
De Vryheid leeve in eer —— de Gouverneur rol neêr,
Geef acht — ha! — vaardig! — op — en handen aan 't geweer.

Acteur. Daar is nu de heen marsch?

Vaillard. Zeer natuurlyk —— het moet geapplaudiseerd worden —— ik heb den Brit eene geliefde gegeeven, anders kon ik geen rol voor Mlle C—t vinden. Het tooneel, waarop EDUARD van zyne MOLLY (dus heb ik zyne minnares genaamd) afscheid neemt, schynt my ook zeer interessant te zyn.

Acteur. (*op zyn horologie ziende.*) Nog zes minuuten heb ik tyd.

Vaillard. Dan moeten wy voortgaan; want het tooneel is niet kort. Zie daar:

EDUARD.

Leef, Molly! *ach leef wel, gindsch wenkt my de eerebaan,*
En moedig ruk ik, zo als Cæsar deed, voor aan.
Schoon zyt gy, Molly! *'t rood, 't geen we op de roos zien hangen,*
't Scharlaaken zelfs verdwynt, voor uwe purpre wangen.
Voor uwe mond verbleekt granaat en druivenbloed,
Op uwe honigkusch smaakt geen Champagne *goed.*
De vlam ontvlamt uit sneeuw, 'k zie marmer met koraalen,
En vermiljoen op melk —— uwe oogen schieten straalen....
Enfin, *gy* Molly! *zyt der liefde een hemelryk,*
En Eden voor 't gevoel en Engel al gelyk.
Die teêrheid in 't gemoed, verrukking in myne oogen
En lust in 't hart verwekt: —— uit uwe lippen zoogen
De zielen honigzaem en nectar, —— ja de min
Zuigt hier ambrosia en zoete suiker in.

MOLLY.

Ach! 'k ben my zelv' niet meer! wat kan my schoonheid baaten,
Daar gy, myn Oogentroost, my heden wilt verlaaten.

EDUARD.

Bedwing uw zielesmert, beteugel uw allarm;
Na doorgestaanen stryd yl ik in uwen arm,
Dan ben ik gansch voor u. —— Met myne zegekransfen,
Voer ik u, vergenoegd, naar Pikeniks en dansfen;
Met pluimen fraai versierd, dekt u een nieuwe hoed!
Gy keurt myn voorstel goed, en billykt mynen moed?
Geheel myn aanzyn staat, geliefde! u ten gebode,
By ieder Rendevous *en by* Tour a la mode.

MOLLY.

Ach blyf!

EDUARD.

Ik kan niet, hoor de trommel roept my heen.

MOLLY.

Ik ben het leed ten doel —— ten doel aan 't naar geween;
Ik dobber als een schip —— van hulp en troost verlaaten,
De bleeke jammer plaatst my onder haar soldaaten,
By heure Wee, armee en rykt my de banier,
Der klagten, Eduard! *ach!* Eduard, *blyf hier!*

EDUARD.

Gantsch bloed! Myn oorlogsmoed gevoelt verbaasde stremming!
The liberty —— *neen, neen, ik moet naar myn bestemming.*

MOLLY.

Zorg, zoo 't niet alrs kan zyn, dat gy u zelf bewaakt,
Bedenk, dat gy alleen my hier gelukkig maakt.
Komt gy gezond te rug.....

EDUARD.

Waar vinde ik u dan weder?

MOLLY.

Gindsch, in den rooden Haan, —— ik ga, en leg my neder.

Acteur. Bravo! vaar maar zoo voort. Het tooneelstuk beleeft gewis zo goed honderd repræsentatien, als *het Huwelyk van Figaro;* gy kent, zoo het schynt, uw publiek! Vaar wel!

(*Hy vertrekt.*)

Vaillard. De uwe! —— Zoo het niet in Vaerzen was! De Duitschers en Engelschen schryven in prosa, in *rymlooze* Vaerzen, ja zoo als zy willen, hunne Treurspellen; maar by ons moet alles berymd zyn, en het rym neemt verschrikkelyk veel tyd weg. ô *Vryheid!* wanneer zult gy eens de ketens, der Dramatische Dichters, verbreeken!" ——

Wy zullen geene aanmerkingen op de Vaerzen van *Vaillard*, noch over derzelver inhoud, maaken; ieder ziet dat ze met oogmerk dus, en niet beter, gemaakt zyn. Iemand, die het *vyfde Bedryf* van zyn Treurspel reeds gereed heeft, zonder te weeten wat hy in het *derde* en *vierde Bedryf* zal zeggen; die, behalven den Honger, een *Acteur* ten beöordeelaar heeft, die gaarne een brommende rol speelt; en dan meent dat hy daar door, naast de Dichter, het publiek zeer wel voldoen zal; zulk een Dichter of Rymelaar behoort niet beter te schryven, ten minste dan niet, wanneer de Tooneelen van *Parys*, eenigzins, in natuurlyke houding, met die van *Amsterdam* zullen strooken.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Psalmen uit het Hebreeuwsch vertaald, *door* H. MUNTINGHE, *Th. Dr. Hoogl. der H. Godgel. en Kerkl. Gesch. en Akademie-Prediker aan de Provinciale Geldersche Hoge School te Harderwyk. Te Leyden by* A. en J. Honkoop, 1790. *In gr. octavo.*

By ons voorige verslag nopens deze gewigtige onderneming van den Hoogleeraer *Muntinghe*, trok het beloop en de inhoud van 's Mans *Inleiding* tot dit Werk dermate onze aendacht, dat we gene genoegzame ruimte hadden, om verder iets byzonders van zyne Vertaling en overigen arbeid in dezen te gewagen (*); waertoe we des de tegenwoordige gelegenheid geschikt hebben.

Zyne Overzetting is, gelyk we diestyds reeds meldden, over 't algemeen zo ingericht, dat ze, met in agtneming van de Oostersche denkwyze, en manier van voorstellen, enigermate naer den Westerschen spreektrant geschikt zy; dat dezelve voor den Nederduitschen Lezer reeds verstaenbaerer maekt, dan de gewoone vertolkingen, die een soort van Hebreeuwsch-Nederduitsch leveren. Daerenboven heeft de tael- en oudheidkundige *Muntinghe* steeds met ene oplettende oordeelkunde gebruik gemaekt van de, in de laetste jaren, met vrucht aengewende nasporingen, van de taelgebruiken en zeden der Oosterlingen, mitsgaders van hunnen schryftrant, en de verschillende schikkingen en lezingen, waeraen het Boek der Psalmen, gelyk alle oude Schriften, door het lang verloop van tyd, onderhevig geweest is; het welk hem meermaels in staet gesteld heeft, om aen voorheen duistere plaetzen een klaer licht by te zetten. Verder heeft hy, terwyl hy 't Oostersche dichtkundige bestendig in 't oog houd, 'er tevens zich op toegelegd, om zyne Vertaling onder een dichtkundige maet te brengen, en 'er dus, gelyk men zegt, ene zekere *poëtische cadence* aen te geven; 't welk Dichterlyke van Prosaïsche Schriften onderscheid, en der overzettinge daedlyk ene bevalligheid byzet. —— Men neme ter proeve hier-

(*) Zie boven, bl. 241, en verv.

hiervan, als de onpartydigste keuze, maer den *eersten* Psalm, behelzende de

„ *Beschrijving van het geluk der vromen, en de rampzaligheid der godlozen.*

„ 1. Wel hem, die in der bozen raad niet komt,
Noch op den weg der zondaars staat,
Noch in den kring der spotters zit;
2. Maar zijn vermaak vindt in Jehova's leer,
Dezelve dag en nacht betracht.
3. Hij is gelijk een boom, geplant aan waterbeken,
Die op zijn tijd zijn vrugten geeft,
Wiens takken niet verdorren:
Al wat hij doet, gelukt.
4. Zo is 't met de godlozen niet:
Als kaf zijn zij, het welk de wind verstrooit;
5. Want in 't gericht bestaan geen bozen,
Noch zondaars in 't gezelschap van de vromen:
6. Jehova toch beschermt der vromen weg;
Der bozen weg dwaalt ten verderve af."

Ter ophelderinge van het daerin voorgedragen deelt de Hoogleeraer nog de volgende opmerkingen mede.

„ *vs.* 3. *Aan Waterbeken.* Men versta hier gene natuurlijke beken, maar kanalen of waterleidingen, welke men in de Asiatische steden met grote konst en moeite aanlegt, om de tuinen van water te voorzien.

„ *vs.* 4. Men zal deze spreekwijs zo veel te beter verstaan, als men aanmerkt, dat het koorn in de Oostersche landen, niet, gelijk bij ons, in de schuren, maar op het open veld gedorscht wordt. Zie PAULSEN, *over den akkerbouw der Oostersche Volkeren*, *bl.* 175 *enz.* en SHAW's *Reijzen*, *I. D. bl.* 215.

„ *vs.* 5. Zij zullen den toets niet kunnen doorstaan, met de deugdzamen niet kunnen gerekend worden."

Met soortgelyke *Korte Aanmerkingen*, die, aen 't einde van de Vertaling der Psalmen, in een afzonderlyk Stuk verzameld worden, doet zyn Hoogeerwaerde deze Overzetting vergezeld gaen. Dezelven strekken nu en dan, ter verklaringe van 't oogmerk waermede, of de gelegenheid by welke, het Lied gedicht zy, alsmede van deszelfs algemenen inhoud, en wel inzonderheid ter aenwyzinge van dichterlyke schoonheden, vooral zodanigen, die op Oostersche denkbeelden steunen, en ons daerdoor minder eigen zyn,

of

of min nadruklyk voorkomen. Eén en ander voorbeeld zal genoeg zyn, om dit den Lezer onder 't oog te brengen: *Ps.* VII. 8. luid, naer deze vertaling,

„ Laat de volken u omringen!
„ En klim dan weêr op uwen hogen troon!"

„ De dichter doelt hier, zegt de Hoogleeraer, zeker op de manier, op welke de Oostersche Koningen gerecht plegen te houden, zittende op een hogen troon, in het openbaar, en omringd van ene grote menigte hunner onderdanen. Dien rechterstoel had God geschenen enigen tijd verlaten te hebben, zo lang hij de vijanden van David ongestraft in hun kwaad had laten voortgaan; thans bidt David, dat hij dien throon weder beklimme, door namelijk die vijanden te straffen, en dus voor het oog der gehele aarde te tonen, dat hij de rechter van allen is."

Het eerste lid van *vs.* 21 in den IXden *Psalm*, is hier, by omschryving, vertolkt, door, *ô God! maak hen te schande.* Eigenlyk staet 'er, *ô God! zet een scheermes op hun.* „Een, (gelyk hier opgemerkt word,) Een voor onzen smaak niet geschikt, bij ons gansch ongewoon, maar geheel en al Oostersch beeld. De Oosterlingen hebben een zonderlingen eerbied voor den baard: iemand den baard af te snijden, is daarom bij hen een teken van de grootste eerloosheid en smading, 2 *Sam.* X. 4, 5. *Neh.* XIII. 25. *Jez.* VII. 20. L. 6. Zie HARMAR, *Waarn. over het Oosten, III. D. bl.* 72 en 73. en KUIPERS, *aant. op de reis van* D'ARVIEUX, *naar de legerplaats van den groten Emir, bl.* 216."

In de Hebreeuwsche uitdrukking, *Ps.* XXVIII. 1. *mijn rotssteen wees voor mij niet stom* is ene woordspeling, die den Oosterlingen wel geval, om dat zy ene harde rots ene *stomme rots* noemen; Dan daer zulke woordspelingen den Westerlingen niet behagen, als zynde naer onzen smaek te kunstig en gezocht, en wy ook onze begunstigers geen *rotsstenen* plegen te noemen, zo vind de Hoogleeraer, naer 't geen hy in zyne aentekening meld, beter, hier, volgens het bedoelde, te vertalen: *Mijn Schuts-God! wees voor mij niet stom.* „ De Oostersche vernuften, zegt hy, zijn op „ zulk soort van spelingen meer gesleepen, en bij Arabische „ dichters vindt men dezelve zeer veel."

Op des Dichters tael, *Ps.* XXXVI. 8, 9, 10, naer deze vertolking,

„8. Hoe kostlijk is uwe goedheid, Heer!
Des 't menschdom u ten Schuts-God kiest.
9. Gij spijst hen rijklijk uit uw huis,
En drenkt hen uit uw wellustbeken:
10. Rijk toch is de bron van 't leven,
Door uw licht zien wij 't licht:"

plaetst de Hoogleeraer wel gepast de volgende aenmerking. „Gods goedheid is zo kostlijk, dat de menschen, daardoor aangelokt, zich in zijne bescherming geven: en God neemt hen daadlijk op. Hij voert hen, even als een aanzienlijk Oostersch Vorst zijne beschermelingen doet, in zijn huis; en richt hun daar ene rijke maaltijd aan, drenkt hen met wellusten, uit de volle beken zijner algenoegsame goedheid, die afkomen van die oorspronglijke bron van leven en gelukzaligheid, die 'er alleen bij hem is. Zo schijnen de gedachten, in deze verzen uitgedrukt, te samen te hangen; zijnde allen genomen van de gastvrijheid van een rijk en aanzienlijk Oosterling."

Ene dergelyke zinspeling, op het Oostersche gastvrye, doet hy ons gadeslaen, op het zeggen des Dichters, in 't slot van *vs.* 13. van *Ps.* XXXIX., volgens zyne Overzetting,

„Ik ben toch uw beschermeling,
Een vreemdeling, als alle mijne vaders."

„Wij moeten, zegt hy, dit vers uitleggen uit de gastvrijheid, en de rechten van gastvriendschap, die bij de Oosterlingen zo heilig zijn. —— Dikwijls vergelijkt de Oosterling het leven van iemand, die met veel rampen te worstelen heeft, met ene reize door ene woestijn, die vol gevaar is, en vol van rovers, waarin geen water is, en waar de zonne onverdraaglijk brandt. De reizende keert dan dikwijls in bij enen goedhartigen Arabier, en wordt van hem beleefd ontvangen en beschermd: zo ook de lieveling Gods bij God. „Mijne vaders (de Patriarchen) waren „vreemdelingen in 't land Kanaan: maar gij waart hun „weldoener en verzorger; zij hadden bij u het recht van „vreemdelingschap en gastvrijheid: ook ik ben gelijk een „vreemdeling, en hoop gelijke weldadigheid van u." Vergel. *Hebr.* XI. 13, 14."

Behalven deze soort van Aenmerkingen, die voor allerlei slag van Lezers zyn, zal de Hoogleeraer vervolgens ook nog andere byzondere aenmerkingen voordragen; in welken hy rekenschap zal geven van enige uitleggingen, of lezingen,

gen, in welken hy zich genoodzaekt gevonden heeft, van voorige uitleggers te verschillen: om dezelven aen de toetze van hun te onderwerpen, die genoegzame kundigheid in de Hebreeuwsche Philologie en Critiek hebben, om 'er over te oordeelen.

Wat moet ik, ter gerustftelling mijner Ziel, gelooven? Wat moet ik hopen, bij de menigvuldige gevoelens der Geleerden? beantwoord door eenen afgeleefden Grijsaard aan den rand van 't graf. Uit het Hoogduitsch. Met eenige aantekeningen van den Vertaler. Te Amfterdam by M. de Bruyn, 1790. *Behalven de Voorreden van den Vertaler*, 144 *bladz. In gr. octavo.*

Uit de Voorreden leeren wy, dat de Opfteller van dit Gefchrift is, de bekende en achtenswaerdige Confistoriael-raed te Zelle, *J. F. Jacobi*, die het zelve, in een tachtigjarigen ouderdom, ftukswyze afgegeven heeft. Eerst bragt hy zyne beantwoording der voorgeftelde gewigtige Vrage te voorfchyn, zonder zyn naem te noemen; dan kort daerna liet hy op dit eerfte een tweede Stukje volgen, met zynen naem ondertekend. By dit Stukje, 't welk hy als ene *voortgezette beantwoording*, het licht deed zien, kwamen voorts nog drie Byvoegzels, behelzende, ene korte aenwyzing *der voortreffelykheid van de Schriften der Openbaring, boven alle Godsdienstfchriften der Wijzen, die hunne Godsdienftige Leeringen daaruit niet geleerd en ontleend hebben:* ene korte gefchiedenis van *de vorming der menfchen door den Godsdienst, tot edele deugden en goede zeden:* en enige aenmerkingen over *de eerfte menfchen, de eerfte inrichting der aarde*, en *den zondvloed, uit zichtbaare en klaarblijkelijke gronden*; met ene beknopte beantwoording van enige bedenkingen tegen des Schryvers redeneertrant aengevoerd. Men heeft deeze afzonderlyke Stukjes byeen vergaderd, en dus is dit Gefchrift, volgens de tweede, gansch verbeterde, en met aenmerklyke byvoegzelen vermeerderde echte uitgave, in 't Nederduitsch vertaeld, en de kundige Overzetter heeft 'er hier en daer enige aentekeningen op gemaekt; om den nadeeligen indruk, die enige voorftellingen, tegen 's Mans roemwaerdig oogmerk, zouden kunnen maken, voor te komen. —— Des Autheurs hoofdbedoelde, naemlyk, is de voortreflykheid van de Leer der Openbaringe, vooral onder de Euangelifche bedeeling, boven de kun-

kundigheden, welken het Natuurlyke Licht ons kan verleenen, ten nadruklykste aen te toonen. Zulks vervoert hem wel eens, (hoewel hy geenzins de Man zy, om de Wysgeerte te versmaden, veel min om haer als strydig met de ware Godgeleerdheid te beschouwen,) tot voorstellingen die te sterk uitgedrukt, of te vuurig uitgewerkt zyn; 't welk de Nederduitsche Vertaler, door zyne aenmerkingen nader opheldert, om alle misbruik voor te komen, en te verhoeden, dat men geen overdreven gezag der Openbaringe, als 't ware, op de puinhoopen der Rede gronde. Wanneer men deze opmerking bestendig in 't oog houd, zal men dit Geschrift, schoon men 's Mans byzondere gedachten niet altoos moge goedkeuren, met een leerzaem genoegen kunnen doorbladeren: en onpartydige Lezers zullen, zyne beredeneerde bedenkingen nagegaen hebbende, zyne hoofdstelling en het daer uit afgeleide besluit gereedlyk toevallen. —— De hoofdstelling luid. „ Die kracht is de sterkste, wier werking, bij gelijken wederstand, zich 't verste uitbreidt en 't langste duurt." En zulks leid hem verder tot dit besluit. „ De kracht der bewijsgronden voor 't Christendom heeft zich, bij de grootste menigte der geleerdste koppen, en bij de opgeklaardste volken, waar men de grootste vrijheid van denken, spreken en schrijven had, en tegen den allersterksten en aanhoudendsten tegenstand overwegend sterk betoond, en hare overtuigende en de menschen volmakende werking nog na veel eeuwen voortgezet. Deze bewijsgronden zijn daarom de sterksten en hebben de grootste waarschijnlijkheid." —— In de bewerking van dit alles doet de eerenswaerdige *Jacobi*, op velerleie wyzen, zien, dat de hoogste waerschynlykheid alleszins aen de zyde van het Christendom is. Tot ene proeve hier van strekke zyne volgende voorstelling. —— Getoond hebbende, dat men, tegen alle waerschynlykheid aen, de eerste verkondigers der Euangelieleere, voor de geslependste en best geslaegde bedriegers moet houden, of dat men moet erkennen, dat Jezus waerlyk uit den dood opgestaen, en die geen is, waer voor hy zich uitgegeven heeft, gaet hy verder aldus voort.

„ Men bedenke nog dit. Alle onze tegenwoordige bestrijders van den Christelijken Godsdienst moeten toestaan, dat op dezen aardbodem nog nimmer een volk, ik zegge, nog nimmer, een volk eene zoo redelijke kennis van God, en zoo verhevene en te gelijk van onnoodige lasten bevrijdende voorschriften van deugd gehad heeft, als de geringe

Leer-

Leerlingen van Jezus onder de volken gebragt hebben. Nog meer, geen Wijsgeer, die de Schriften der Apostelen niet gehad en daaruit geleerd heeft, heeft zich door zijn verstand tot zoodanige kennis van God, en tot zulke voorschriften van deugd, kunnen verheffen. Nog nimmer is een gezelschap van Wijsgeeren, door hunnen zuiveren Natuurlijken Godsdienst, tot het besluit gekomen, om hunne eigendommen, hun gemak, hun vaderland te verlaten, en zich tot heidensche volken te begeven, om ze redelijker en beschaafder te maken. Dit is geen onderneming van het gezonde, reine, wijsgeerige vernuft. —— Welke stelling ontbreekt het nu aan meer, en wel innerlijke geloofwaardigheid? Deeze? Die God, die eene zoo groote wijsheid en kunst aan een geringen worm, aan eene vergangelijke bloem besteed heeft, heeft een dooden met dat groot doelwit opgewekt, om 't aanzienelijkst schepsel der aarde, zijne menschen, tot de heilzaamste en weldadigste begrippen, en tot edele gezindheden en deugden te brengen, en dit geslacht allezins volkomener, en zijne schepping schooner en heerlijker te maken. Of ontbreekt het deze stelling meer aan innerlijke geloofwaardigheid? —— Een gezelschap geringe handwerkslieden heeft zich, door eigen doorzicht, tot de uitvinding van den allerredelijksten en voortreffelijksten Volks-Godsdienst kunnen verheffen, en zich vereenigd, om alles te verlaten, met veele bezwaaren en met gevaar van vervolgd en gemarteld te worden, zich tot meer volken, tot volken, waar geleerdheid en kundigheid van alle waereldsche zaken op den throon zat, heen te begeven, en dezen, door het leugenachtig voorwenden, dat God hunne Leer, door de opwekking van eenen dooden, wien meer dan vijf honderd zijner bekenden gezien zouden hebben, bekrachtigd had, te overreden, om hunnen overgeërfden Godsdienst te verlaten, en dezen nieuwen aan te nemen; en heeft, door dit enkel voorgeven, gezegepraald over den tegenstand van veel vermogende Priesters, van Overheden, en wel bespraakte Wijsgeeren, en de grootste en heerlijkste verandering onder die volken te wege gebragt. —— Ik wil toch hopen, dat de meesten, ook zelfs onder de Geleerden, het voelen moeten, dat de eerste stelling verre weg meer geloofwaardigheid heeft, dan de laatste. In de openbare belijdenis der allergrootste Geleerden, ook nog van onze eeuw, die toch zelfs de Naturalisten voor de verlichtste houden, die de waereld gehad heeft, bewijst dat zij het voelen. En zou 'er onder de bestrijders

van het Christendom wel één eenige zijn, die het ook maar eenigzins waarschijnelijk zou durven stellen, dat, in onze tijden, ergens onder eenig volk, een gezelschap van geringe, ongeleerde menschen, eenen zoodanigen Volks-Godsdienst uit zichzelven zou uitvinden, te samen afspreken, om dien met levensgevaar uit te breiden, en ondernemen om hun ontwerp, door het verdichten van eene gantsch ongelooflijke gebeurtenis, uit te voeren? Ik kan mij niet overtuigen, dat iemand van onze hedendaagsche Wijsgeeren iets dergelijks voor waarschijnelijk zal aanzien (*)."

(*) „ Elk moet, dunkt ons, de kracht van dit bewijs voelen. Daartegen met den *Recens.* der *Alg. Lit. Zeit.* in te brengen, dat sommigen zich evenwel niet kunnen laten overtuigen, dat de Godheid ons door wonderen en onmiddelbaare werkingen zou willen onderrichten, is bloote ontkenning, daar wij bewijs (waarom niet?) vorderen. *Vert.*"

Bedenkingen van eenen Wysgeer over den Godsdienst. Twee Deelen. Uit het Hoogduitsch. Door Y. VAN HAMELSVELD. *Te Utrecht by* de Wed. S. de Waal en Zoon, 1790. *Behalven het Voorbericht* 1009 *bladz. In gr. octavo.*

Een Godgeleerd Wysgeer handhaeft in dit Geschrift de zaek van den Godsdienst, tegen het Ongeloof, zo ten opzichte van den Natuurlyken, als van den Geopenbaerden, Godsdienst. Hy behandelt de daertoe behoorende onderwerpen, by manier van een gemeenzaem onderhoud, dat, door het invlechten van geestige Voorstellingen, en treffende characterschetzen, hier en daer grootlyks verlevendigd word. Zulks brengt nu en dan wel eens ene omslachtigheid en uitweiding te wege, welke bepaeld doordenkende Lezers liever vermyd zagen; maer het zet, aen de andere zyde, zyner wysgerige redeneringen ene gevalligheid by, die zeer wel geschikt is, om invloed te hebben op Lezers; wien ene gezette wysgerige behandeling dezer stoffe te droog is, om hunne aendacht gaende te houden; weshalven zy een Geschrift, op dien trant uitgevoerd, met meer genoegen op den duur kunnen doorbladeren, en 'er dus, wanneer zy recht oplettend zyn, ook meerder vruchts van zullen trekken. —— Dit te bevorderen was des Autheurs bedoelde, gelyk hy te kennen geeft; „ trachtende de afgetrokkenste waarheden in zinlyke beelden te

„ klee-

" kleeden, zo veel de waarde en deftigheid van 't onder-
" werp zulks toelieten; in hoope, dat zy even daardoor
" voor zekere klasfen van Lezers verftaanbarer, aangena-
" mer en op het hart meer werkzaam zullen wezen." Te gelyk was zyn oogmerk, in het vervaerdigen van dit Opftel, te toonen, hoe onbillyk men der Wysgeerte te laste legt, dat zy zou ftrekken, om den Godsdienst te ondermynen; en integendeel te doen zien, dat zy, wel gebruikt zynde, één der vermogendfte fteunzelen van den Godsdienst genaemd mag worden; waeromtrent hy in velerleie opzichten vry gelukkig geflaegd is; alleenlyk zou men wel eens mogen denken, of hy niet zomtyds een ftap te ver gegaen zy. Men geeft niet zelden den Schryveren, die de Wysgeerte en den Godsdienst vereffenen, na, dat zy de Godgeleerdheid naer de Wysgeerte fchikken; dan men zou dezen Schryver veeleer verdenken, dat hy zyne Wysgeerige denkwyze naer die der Godgeleerden fchikt. —— Het valt hier zeker bezwaerlyk het juiste pad te houden; ligtlyk flaet men hier of daer, ongemerkt, een zydweg in.

Het drieënig beftaan van God, geopenbaard in de drie Mannen, verfcheenen aan Abraham; benevens eene nieuwe verdediging van 1 *Joh.* V. 7. *ter reden- en letterkundige overdenkinge van het geheele menschdom, onpartydig ontvouwd. Door* G. TH. W. J. U. D. *Gedrukt voor den Autheur. En te bekomen by* B. Wild en J. Altheer, 1791. *Behalven het Voorbericht 79 bladz. In gr. octavo.*

Dit is, zo veel ons voorftaet het zonderlingfte gefchrift, dat ons, geduurende den loop der *Vaderlandfche Letteroefeningen*, in handen gekomen is. By het eerfte inzien kwam de Autheur ons voor, als een Schryver, die medelyden verdient, ter oorzake van een overhoop geworpen hersfengeftel; dan onder het verder doorbladeren ontdekten we nog te veel fchikking en zamenhang, om dit vast te houden. We befpeurden te gelyk deze en gene denkwyzen, die ons enigzins op een ander fpoor bragten; het ftellig fchryven, het hoog opgeven van afdoenende bewyzen, de zonderlinge manier van voorftellen, het gebruiken van ingewikkelde en zomtyds moeilyk verftaenbare, zo niet onverftaenbare, uitdrukkingen, en wat van dien aert meer zy, herinnerde ons den fchryftrant van velen, in vroegere dagen, toen men min of meer hoog liep met de Hermeti-

ſche Wysbegeerte, en dezelve met het Kabbalistiſche vermengde. —— Aen dien ſmaek ſchynt dit Stukje best te beantwoorden, en deze denk- en redeneerwyze, zo ze in vroegere dagen verſtaenbaer ware, (dat ons niet aennemelyk voorkomt;) is althans in den tegenwoordigen tyd geheel vreemd, en volſtrekt ongeſchikt ter overtuiginge: des wy den Autheur beklagen over zyne inſpanning, en den Lezer raden om 'er zyn hoofd niet mede te breken. Heeft men intusſchen echter nog lust, om een ſtael zyner maniere van voorſtellinge te beſchouwen, men ſla dan het oog op zyne *nieuwe verdediging van* 1 Joh. V. 7. welke aldus luid.

„ Moſes (*a*), en Johannes (*b*), zijn eenſtemmig, wanneer de eerſte zegt, dat aarde, water en geest, zijn de beginzelen der waereld, en de tweede, als drie getuigen op aarde, opnoemd, geest, water en bloed.

„ Bloed en aarde zijn even gelijke betekenisſen in dien zin genomen, waarin beiden hier gebruikt worden.

„ In bloed is het aqua permanens, in bloed is de kostelijkſte, reinſte en zuiverſte aarde, de terra adamica (*c*), de terra virginalis, haast mogt ik zeggen, een chaos. Bloed is de materie, die Adam uit het Paradijs heeft mede ge-

(*a*) „ Gen. I. 1, 2. (*b*) 1 Joh. V. 8."

(*c*) „ Gen. II. 9, 19. III. 19. IV. 10, en nog veel meerdere plaatzen, komt het woord אדמה in de betekenis van aarde voor, met inzigt om het van ארץ [*de Aarde*] te onderſcheiden; ook de Smaragdene tafel heeft deze onderſcheiding." —— Deze Smaragdene tafel, met welke de Hermetiſche Wysgeren veel op hebben, (doch die voor hun, welken in 't geheimzinnige dezer Wysgeerte niet ingeleid zyn, eene onverſtaenbare brabbeltael behelst,) ziet onze Schryver aen, als zynde *met den Bybel het oudſte gewigtigſte monument, dat deshalven dubbel met aandagt overwogen verdient te worden.* Uit dien hoofde heeft hy dit Stuk, volgens het Phenicisch opſtel, ook in Hebreeuwsch letterſchrift overgebragt, in koper doen graveeren, en in plaet by dit zyn Geſchrift gevoegd; met een nevensgaenden duidelyker Hebreeuwſchen Letterdruk, en de Franſche vertaling, welke hy mede in 't Nederduitsch gevolgd heeft; doch met die betuiging. *Ik heb de Franſche vertaling, als de meest gerecipieerde genomen, uit vrees dat, bij eene nieuwe vertaaling, weinig voldoening mogt geven, hoewel de Phœniciſche text, in eenige ſtukken, tot diep nadenken, gelegenheid geeft:* des we, met die buitengewoone gemaekte kosten en moeite van onzen Autheur nog niet eens achter het rechte geheim zyn.

genomen. In bloed heeft de geest, die alles beleeft, die de spiritus mundi is, eene eigenschap, welke te beschrijven, mijn tegenwoordig oogmerk te buiten gaat, die edoch in het boek, de wijsheid van Salomon beschrijvende (*d*), heerlijk geschilderd word. De zegen van Jacob en Ezau, de vettigheden der aarde en de daauw des hemels van boven af (*e*), is waarschijnelijk in deszelven kennis opgesloten. Over Urim en Thumim, vid. Exod. 28: 30. Deut. 27: 21. verg. met cap. 7: 21. en 8: 8. mogte, met veel grond, door het zelve eene voortreffelijke opheldering kunnen verspreid worden.

„ De eigenschappen, welke in bloed ontmoet worden, vermoogen in een helder daglicht te zetten, waarom in het Oude en in het Nieuwe Testament, door het middel van bloed, zoo veele zinspeelingen, in betrekking op het werk der reiniging en der verlossing, voorgevonden worden (*f*). Zij doen overtuigen, dat Johannes niet te vergeefs zoo veele moeite besteed, om ons in de gewigtigheid van het zelve te onderrigten. Zij neemen alle bedenkelijkheid weg, die beletten in het gevoelen over te gaan, dat Johannes de Evangelist, de Theologiam Naturalem, in haare uitgebreidheid heeft gekend, en van derzelver allernaauwst verband met de Theologia Symbolica een getuigenis heeft willen afleggen. Hij heeft met verstaanbaare woorden (*g*) te kennen gegeven, dat al het geen uit God geboren zij, de waereld overwinne, het welk Jacobus ook bevestigt (*h*).

„ De Messias, en ook de geest van God zijn de middelen uit God, waardoor de waereld, d. i. de onsinnigheden, waarmede de geschape natuur besmet is, kan overwonnen worden; nochtans word daarbij, als noodzaakelijk vereischt, dat ze daarvoor erkend, en als de middelen ter overwinning gebeezigd worden, daarom dan ook Johannes met het grootste regt beweerd, dat niemand de waereld overwinne, dan die gelooft, dat Jezus is de Zoone Gods. Want deeze Jezus is, eveneens als Gods Geest, gekomen door water en bloed, niet door water alleen, maar door het water en bloed, en de Geest is het, die getuigt, door verklaaring en uitwerking, dat de Geest de waarheid is."

En

(*d*) Sap. VII. 24, 25, 26. (*e*) Gen. XXVII. 28, 39.
(*f*) Lev. XVII. 11. Heb. IX. 22.
(*g*) 1 Joh. V. 4. (*h*) Jac. I. 27.

En om dit dies te sterker te bevestigen, te weeten, dat de Theologia Symbolica en Naturalis (*i*), zoo wonderbaarlyk overeenstemmen, voegt hy twee allersterkste drangredenen by, zeggende;

„ Want drie zijn 'er die getuigen in den hemel, de Vader, het Woord en de Heil. Geest, en deze drie zijn een; en drie zijn 'er die getuigen op de aarde, de geest, het water en het bloed, en die drie zijn tot een (*k*).

„ Deeze met de drie voorgaande vaerzen (*l*), staan in eene zulke betrekking tot elkanderen, dat het onmooglijk is, eene verandering daarin te onderneemen, zonder aan de intentie van den Apostel te kort te doen. Deeze, naar alle waarschijnelijkheid het voorneemen gehad hebbende, op eene geheimzinnige wijze de bekenners van Jezus te onderregten, in welk een verband, de leere van God en die van de geschapene natuur, met elkander stonden, heeft goedgevonden in zijne opgestelde schriften, hier en daar, de gewigtige verborgenheden in het bloed voor te draagen, om den leezer opmerkzaam te maaken, en teffens te kennen te geven, dat hij deeze weetenschap in haare volkomenheid hebbe bezeten.

„ Uit

(*i*) „ De *Theologia Symbolica*," (zo als de Autheur ons vroeger tracht te beduiden, doch dat voor ons duister blyft,) „ vatbaar voor den verstandigen, leerd God kennen naar zijn bestaan en eigenschappen; de *Theologia Naturalis* daarentegen, „ vatbaar voor de zinnen, leerd God kennen in zijne werken „ der natuur, en in derzelver inrigtingen. In de eerste worden „ wij onderweezen, door welken weg de geestelijke mensch, „ aan ziel en lichaam, in een volmaakte staat kan geraaken; en „ in de tweede verkrijgen wij de kennis, van aan het lichaam, „ in de natuurrijken, den hoogsten trap der eigenaartige volkomenheid, toe te brengen, en het daarin te onderhouden, zoo „ lang zulks, volgens de geregelde order, kan geschieden."

(*k*) „ De woorden, *en die drie zyn tot een*, staan niet in de „ Bijbel van Ariemontanus, hoewel zij te staan behoorden, als „ in de waarheid zich dit zo bevindende." *In den Bybel van Ariemontanus*, of beter *Arias Montanus*, staen de laetste woorden niet in den tekst, om dat ze in vele Latynsche Handschriften niet gevonden worden, echter staet 'er nog op den kant *et hi tres unum sunt*, (zo als andere Handschriften hebben,) *en die drie zyn een*.

(*l*) 1 Joh. V. 4, 5, 6, 7, 8.

„ Uit dit vertoogde vermeen ik reden te hebben, ſtellig te mogen beweeren, dat alle deeze 5 aangehaalde vaerzen, niettegenſtaande alle daartegen ingebragte twijfelen, onder de canonicque ſchriftuurplaatzen behooren, en dat zulke, die deshalven in bedenken ſtaan, hunne bedenkelijkheden zeer ſpoedig zullen opgelost vinden, wanneer zij het voorneemen van Johannes, bij deeze gelegenheid gehad, met inſpanning van geest, bij een gezond oordeel gade ſlaan."

Men moet zich, onzes oordeels, op het lezen van het bovenſtaende, (en het geheele Stukje is op dien trant geſchreven,) natuurlyk verwonderen over de zeldzame werking van 't Menſchelyke Verſtand. —— De Autheur vind het voorgedragene ten ſterkſte overtuigend; en wy kunnen ons niet verbeelden, dat iemand het verſtaenbaer kan vinden; 't welk echter ter overtuiginge hoognoodig is. Intusſchen heeft 'er de Autheur zo groote gedachten van, dat hy zich verbeelde, dat zyn Geſchrift daedlyk kunne dienen, om Christenen en Onchristenen, ja ook Godloochenaars, te overtuigen; en hy is, indien des kundigen 'er gunſtig over oordeelen, genegen, om het ook in 't Latyn en in 't Hoogduitsch het licht te doen zien, ten einde het zelve tot des te uitgebreider nut te doen ſtrekken. —— —— Zo de Autheur geen medelyden verdient, en nog voor goeden raed vatbaer is, zouden wy hem raden daer van af te zien, en zyne hersſens niet te pynigen, met die vermoeiende denkwyze en ingewikkelde duisterheden; maer zich liever toe te leggen op het naſpooren van 't geen aen 't gezonde Verſtand verſtaenbaer voorgeſteld kan worden.

In welke plaatzen van den Bybel word geſprooken van het aanzyn eenes Duivels? Of, mag men de leere van eenen Duivel op goede gronden verwerpen? Uit het Hoogduitsch vertaald. Alom te bekomen. Behalven de Voorreden, 64 bladz. In gr. octavo.

Iets over de Zaligheid der Duivelen, aan den Heer KIRCHHOFF, *door* J—N. *Te Rotterdam by* J. P. Kraefft. *In gr. octavo, 14 bladz.*

Beide deze Stukjes raken het thans op nieuw zeer verlevendigd twistgeding, over het beſtaen en de werking eenes Duivels. —— Het eerst genoemde zag oorſpronglyk het

het licht, by gelegenheid der uitgave van een Papier, in 't jaer 1775, getyteld; *Demoedige Bede om onderrichting aan die groote Mannen, welke aan geenen Duivel gelooven.* In het zelve legt de Schryver het 'er op toe, om te toonen dat de Bybel, wel verstaen zynde, de gewoone leer, rakende den Duivel, niet begunstigt; en dat 'er zo wigtige reden zyn, om dezelve te verwerpen, dat ieder verstandig Man daer door genoopt moest worden, om dezelve ernstig tegen te gaen en geheel uit te rooien. —— Het laetstgemelde Stukje is byzonder ingericht tegen de stelling van den Heer *Kirchhoff*, dat, het bestaen en den afval der kwade Engelen vastgesteld zynde, 'er reden zyn, om te beweren, dat hun straf niet eeuwigduurend is, en dat zy reeds tot inkeer gekomen zyn (*). —— Van het een en 't ander Geschrift moeten we betuigen, dat ze onze oplettendheid niet wel gaende hebben kunnen houden; daer 't ons verveelde, in 't wezenlyke niets anders te lezen, dan 't geen ons, in de Papieren over de leer, rakende den Duivel, reeds menigmalen voorgekomen is. De beantwoorder der *Demoedige Bede* betreed het gewoone pad, dat niets nieuws aen de hand geeft, 't welk ter nadere onderrichtinge zou mogen strekken. En de Tegenschryver van den Heer *Kirchhoff* brengt niets te berde, dan het geen al voorlang, by herhaling, aengevoerd is tegen de Voorstanders der herstellinge aller dingen, of der eindelyke zaligwordinge aller schepzelen. Het is lastig over een onderwerp, dat zo veelvuldig malen behandeld is, gestadig genoegzaem het zelfde te lezen en te herlezen, waerdoor men noch wyzer noch beter word.

Mogelyk zyn zy 'er best aen, die zich de verschillen over den Duivel en deszelfs invloed niet sterk aentrekken; als wel verzekerd zynde, dat God, indien hy den kwaden Engelen toelaet invloed te hebben op de menschen, om hen ten kwade te verleiden, dan ook zeker wel zorge zal dragen, dat de goede Engelen, vooral geen minder, maer eer meerder, invloed op de menschen zullen hebben om hen ten goede te noopen. Dit zo zynde, heeft de Mensch, als hy wel wil, niets kwaeds van den Duivel te vreezen, en hy kan zich zelven niet verontschuldigen, wanneer hy den kwaden Engelen meer gehoor verleent dan den goeden. Onder zulk ene werking en wederwerking, niet ongelyk aen den zogenaemden stryd van Vleesch en Geest, komt het

(*) Zie *N. Alg. Vad. Lett.* V. D. bl. 453.

het aen op 's Menfchen eigen beftiering van zyne neigingen en hartstochten; zonder dat hy veel belangs ftelt in de beflisfing van 't gevoerde twistgeding.

Het leven van den Duivel, *door* JUSTUS CRITICUS. *Eerfte Stukjen. In Holland*, 1791. *Behalven het Voorbericht* 64 *bladz. In gr. octavo.*

In dit Gefchrift word het Twistgeding van den Duivel enigermate in 't grappige gebragt, dat ons, gelyk we het befpotlyk behandelen van ernftige onderwerpen over 't geheel wraken, gansch verkeerd voorkomt. Onder het voorgewende bewyzen van 't beftaen des Duivels, uit zyne werkzaemheden, en het tusfchen beiden invoeren of daer mede vermengen van invallende gedachten, komt *Justus Criticus* voor als een Hekelfchryver, die de denkwyze, zeden en bedryven der tegenwoordige Eeuwe, al lachende, wil gispen. Doch zyn ftyl is gansch niet gefchikt om een algemeen gelach te verwekken; zyne characters zyn gewoonlyk te fterk overdreven, om doel te treffen; en daer hy geestig wil zyn is het vernuftige meerendeels ver te zoeken, of geheel niet te vinden. —— Hy fchynt gefchreven te hebben, om den Lezer te vermaken; zo dit gelukt zal het niet onder de befchaefdfte foort van Lezers zyn.

De Voorzienigheid door H. SANDER, *Profesfor aan de Illustre Schole te Karlsruhe*, *en Honorair Lid van het Genootfchap van Natuuronderzoekeren te Berlyn. Tweede Stuk. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht by* G. T. van Paddenburg en Zoon. *Behalven het Voorwerk*, 227 *bladz. In gr. octavo.*

In achtervolging van het plan, door den Hoogleeraer *Sander*, by deze zyne befchouwing der Voorzienigheid gevormd (*), is dit Stukje byzonderlyk gefchikt, tot het gadeflaen van *het veelvoudige ongeluk in de Menfchenwaereld*, zo in 't algemeene beloop des menschlyken levens, als in de lotgevallen veler byzondere Perfoonen, onder aller-

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* V. D. bl. 546.

lerleie Volkeren, naer uitwyzen der Geschiedenisse. En onze Autheur bedient zich van deze overweging, in 't slot, ter versterkinge van den grond onzer hoope op de onstervelykheid der ziele; onzes vertrouwens op ene over alles wakende, en eens alles richtende Voorzienigheid, en dus onzer verzekerde verwachtinge enes toekomenden levens. — Dit laetste gedeelte vervrolykt de voorige, dikwerf zeer treurige, beschouwing; en de Hoogleeraer heeft ons het eerste niet onder 't oog gebragt, dan met oogmerk om onze aendacht te levendiger op het laetste te vestigen: ten einde ons te sterker te noopen, tot een aen die kundigheden beantwoordend gedrag. Hier toe leid hy den Lezer, na het aendringen van de wettigheid der gevolgtrekkinge, ten opzichte van een toekomend leven, uit de onheilen van het tegenwoordige, ten ernstigste op, om de grootheid van 't heil, dat den deugdzamen te wachten staet, levendig te bezeffen, en, onder ene vuurige plichtsbetrachting, den Godsdienst, wel verre van treurig, blymoedig te beschouwen, en dien te handhaven, met ene grootmoedigheid van ziel en standvastigheid, welken denzelven eer aendoen. — De Hoogleeraer *Sander* toch, hoe gevoelig ook getroffen, door het veelvoudige ongeluk in de Menschenwaereld, is geenzins de Man, om deze Waereld als een Tranendal te beschouwen, dat men naetgeestig moet doorwandelen, en door zyn gedrag des te onzaliger maken; maer als een doorgang tot een hooger gelukstaet, welks invloed ons gedrag bezielt; terwyl wy het goede van dezen doorgang genieten, het kwade lydzaem dragen, en ons, in 't wel behartigen van onzen plicht, benaerstigen, om in denzelven het kwade te doen afnemen, en het goede, zo veel in ons is, te bevorderen. Ten dien einde deelt hy ons, onder anderen, de volgende opwekkelyke leerlessen mede.

„ *Is onze Vaderstad*, gelijk PAULUS (Phil. III. 21.) zegt, *de Hemel*, zo laat ons dan ook naar hemelsche wetten leeven, en der waereld toonen, *dat wij hier geen blijvende stad zoeken.* Het vrolijke genot van de menigvuldige gaven Gods in de Natuur is ons niet verboden. De Godzaligheid strijdt niet met den wensch, welken wij allen hebben, om in de waereld een stil en gerust leven te léiden. Ze strijdt niet met het kleed dat wij dragen, niet met de genoegens die wij alle zoeken, noch met de schoonheden die de zinnen bekooren. Onze Verlosser heeft der Natuur deeze smaad, der Menschlijke ziele deezen dwang, nergens aangedaan. Het is veelmeer onze pligt, om be-

ſtendig, ook bij het dagelijksch gevoel der aardſche en menſchelijke ellende, de dankbaarheid aan God niet te vergeeten, zo veele reeds genootene weldaaden te herdenken, dezelve in hun getal, grootheid en waarde zorgvuldiger dan doorgaans geſchiedt te berekenen; zo menige ſchoone, goede, voordeelige zijden der waereld, zo veele heerlijke en altoos nuttige inrichtingen in de natuur, bijeen te brengen, en ze, met oprechte dankzegging aan den eeuwigen Inſteller derzelve, te roemen. Het is onze pligt tegen de ontevredenheid te ſtrijden, en de moeder van deeze hoogst onbetaamelijke beweeging, eigenliefde, nijd en trotsheid, uit ons hart te verbannen. Het is onze pligt, om zelfs de onaangenaamſte voorvallen in de waereld van beide zijden te beſchouwen, en ze met den ganſchen reeks hunner gevolgen zo lang te overdenken, tot wij ons overtuigen kunnen, dat een onafgebroken geluk op deeze planeet niet mogelijk is, dat het in de meeste gevallen ons grootſte ongeluk zoude wezen; ja dat ook ſtrenge kastijdingen waare weldaaden van God, en bewijzen zijner liefde tot ons zijn. Het is onze pligt, God ſteeds en onophoudelijk voor zijn grootſte geſchenk, zijn geliefden Zoon, te looven en te danken, en ons met de gedagte der eeuwige verlosſing, die hij te wege gebragt heeft, te troosten en te verkwikken, ja zelfs in de ſchriklijkſte verwarringen deezes levens, als ongeveinsde, ootmoedige, geloovige Christenen, hem na te wandelen, en op zijne beloften te wachten. *Smaakt en ziet*, zegt de Godsdienst, *dat de Heere goed is: verblydt u in den Heere: wederom zeg ik u, verblydt u.* (Pſ. XXXIV. 9. Phil. IV. 4.) Maar even deeze Godsdienst wil ook, dat wij onze zielen niet laaten verwennen, dat wij ons nimmer zo geheel aan het aardſche hegten, dat wij daardoor de lust aan God en Godlijke zaaken verliezen, en der ziele geringe, ledige, niets waardige dingen tot voedzel aanbieden.

„ Zullen wij niet eeuwig op deeze waereld woonen, zo laat ons dan alle mogelijke trouw bewijzen, het zij dat wij in de Maatſchappij eene plaats bekleeden, die de bewondering van de meesten tot zich trekt, of dat wij verre beneden andere vernederd zijn. Aan den ploeg, in de werkplaats, in het kindervertrek, in de ſchool, op het komptoir, in het ſtrijdperk, in de diepſte eenzaamheid, bij het krankbed, in de gerechtzaal, aan het roer van ſtaat, aan de ſpitze van een gansch volk, op den koninglijken troon —— overal is het de pligt, om den wil van den op-

opperften Heer en regeerder der waereld ten richtfnoer te neemen, en ook, uit gehoorzaamheid aan Hem, den bitteren kelk niet weg te ftooten, dien Hij tot ons dagwerk ons toegefchikt heeft. Laat ons flechts den wenk der Voorzienigheid volgen. Zij weet gewis voor elk haarer onderdaanen de beste plaats op de waereld, den zekerften weg naar de eeuwigheid. Zouden wij daarom aan de goedheid van God twijfelen, om dat hij ons den weg tot fchitterende verrigtingen in de waereld geflooten heeft? —— Wij weeten als dan ook van de blinkende ellende, van den prachtigen last der grooten niets; wij zijn als dan ook bevrijd van de gevaarlijke aanlokzelen, die met alle voornaame ftanden in de waereld verbonden zijn; wij hebben dan ook niet zo veel van de afgunst en lasterzucht van andere menfchen te lijden; zo genieten wij ook in den middenftand meer opreehte, hartelijke liefde van anderen; zo vergeeten wij bij de geftadige arbeidzaamheid alle de ijdele gochelfpelen, die anderen den geest fteeds beroeren en verontrusten; en in onzen kring, hoe eng hij ook *zij*, zullen wij fteeds onze Godvrucht, ons geloof aan den Verlosfer, onze menschliefde en oprechtheid kunnen toonen, en voor de eeuwigheid werkzaam zijn.

„ Is 'er zo veel onheil, zo veel lijden en traanen, zijn 'er zo veele booze menfchen in de waereld, zo laat ons dan des te beter, des te menschlievender, des te zagtmoediger, dienstvaardiger en befcheidener jegens anderen zijn, op dat zij, die de naaste met ons omgaan, niet ook over ons zuchten. Dat is de waare kunst van wél te leeven, die wij alle behoorden te weeten. Gelijk de olijfboomen, zegen op andere te druppen; gelijk fakkelen en andere lieflijke fterren, in den donkeren nacht nog te glinfteren, op dat niet alles door de boosheid overwonnen, niet alles met wolken overdekt worde. Gelukkig hij, die zo veel ontvangen heeft, dat hij het lot van anderen verlichten en treurige harten verkwikken kan. Volgen wij dus God na, die alle dagen ellendigen en ongelukkigen in 't bijzonder goed doet, en die ons nog in de eeuwigheid de laatfte traane, die wij van den oever der fmerte, van den doodftrijd, medebrengen, zal afwisfchen. Terwijl wij ons geluk ook over anderen verbreiden, verlengen en vermenigvuldigen wij deszelfs genot, en maaken ons vatbaar voor nieuwe en fteeds grootere weldaaden van God. —— En wanneer wij hun, die met ons aan één veld arbeiden, verheugd hebben, laat ons dan ook hen allen, wier zweetdrup-

druppelen wij niet zien vlocijen, in ons mededoogend gebed aan den troostrijken en barmhertigen God, mede insluiten. Zo zullen wij de maate van ongeluk op deeze benedenwaereld, zo veel in ons is, verminderen, en andere Menschen, die welligt lange in de eindelooze jammeren gezucht hebben, opbeuren en tot roem van God opwekken. Het ongeluk maakt menigmaal alle banden vaster. Onder lieden, die weinig of niets hebben, heerscht veeltijds de beste vriendschap. Men rekent dikwijls anderen hun lijden als een verdienste aan, en wil ze door liefde schadeloos houden."

Nederlandsche Insecten, *door* J. CH. SEPP. *Te Amsterdam by* J. C. Sepp, 1791. *In quarto.*

By eene voortgaande opmerkzaame waarneeming levert ons de Insectkundige *Sepp* hier weder twee wel uitgevoerde Plaaten, met derzelver beschryving; waardoor hy ons twee Rupsen, met derzelver veranderingen onder 't oog brengt, en in de voornaamste byzonderheden, naar gewoonte, naauwkeurig voordraagt. Ze zyn beide Rupsen, die in Vlinders veranderen, en dus Insecten, welken tot dezelfde Classe behooren; doch derzelver uiterlyke gedaante is zeer verschillend. Het eene Insect is alleszins gelyk de gewoonlyke Rupsen, zynde eene volmaakte 14 pootige Rups, die byzonder veel overeenkomst heeft met de alvoorens beschreevene *bruine Eenstaart-Rups*, in onderscheiding van welke, deeze, ter oorzaake van derzelver geelagtige koleur, de *geele Eenstaart-Rups* geheeten wordt. —— Maar 't andere alhier afgebeeld en beschreeven Insect heeft een daarvan gansch verschillend voorkomen; gelykende, in den eersten opslag, zo in gestalte, als wel byzonder in beweeging, ruim zo wel na eene Slak als na eene Rups, waarom het ook in deeze beschryving den naam van *Slak-Rups* draagt. —— Uit dien hoofde komt dit Diertje eenigermaate voor, als behoorende tot dat soort van Middelweezens, die noch tot het eene noch het andere Geslacht bepaald te betrekken zyn, maar beschouwd kunnen worden als zulken, die, om zo te spreeken, den overgang van het eene Geslacht tot het andere maaken. — Onze nadenkende Schryver deelt ons deswegens, ter dier gelegenheid, eenige aanmerkingen mede, welken het thans vry algemeen beweerde gevoelen, wegens *een Ladder der*

Natuurlyke Weezens, waaraan geen ſport ontbreekt, begunſtigen; welker plaatzing hier niet ongevallig zal zyn.

„ Het ſchynt, zegt hy, den Almachtigen Schepper behaagd te hebben, om alle leevende, ja zelfs leevenloze, Wezens, in zulk een verband zamen te voegen, dat nergends eene gaaping, nergends geene ſprongen van het eene Geſlacht van Dieren tot het andere, of van het eene Geſlacht van Planten tot het andere, ja zelfs van het eene Ryk tot het andere, dat is te zeggen, van het Steen- tot het Planten-Ryk, of van het Planten- tot het Dieren-Ryk te vinden zyn, maar overal zulke Schepzels of Middel-Wezens zich bevinden, welke het eene met het andere als verbinden, of liever ongemerkt doen overgaan. Want ofſchoon het ons toeſchynd, dat hier en daar eene gaaping is, komt dit myns erachtens zekerlyk meer van onze onkunde, van onze bekrompene kennis voort, doordien wy tot nog toe niet kennen het Wezen, 't welk deze gaaping, of om zo te ſpreken dezen ſprong, van het eene tot het andere te zamen hegt. Dit is ook reeds door verſcheidene geleerde en beroemde Mannen betoogd: dus hangt dan, gelyk een onafgebrokene Keten, alles door behoorlyke Schakels in de geheele Natuur aan elkanderen (*). Het tegenwoordig voorwerp, welks leevensloop ik in deze Verhandeling denk te beſchryven, leverd ons wederom een bewys eener zodanige vereeniging of aaneenſchakeling van Wezens, namentlyk der zich van gedaante niet veranderende kruipende Inſecten zonder Pooten, en der geenen, die zich van gedaante wel veranderen, en met Pooten voorzien zyn. Daar het anders een doorgaande Regel is, dat alle Rupſen, welke in Vlinders veranderen, met niet meer als 16, en met niet minder als 10 Pooten voorzien zyn, dewyl die geenen welken meerder als het genoemde getal hebben, tot 20 en 22 toe, niet in Vlinders, maar in vier-vleugelige Wespen veranderen, daarentegen de laatſten, welke minder als 10 hebben, geene Rupſen meer zyn, maar Wormen, en wel zulke Wormen waaruit Torren voortkomen, zo heeft ons tegenwoordig Inſect daarente-

[(*) Over deezen verbindenden zamenhang, die eigenaartig vergeleeken wordt, by een aaneengeſchakelden Keten, of een Ladder, langs welken men van ſport tot ſport hooger klimt, zie men BONNET *Beſchouwing der Natuur*, II Afd. en VIII Afd. Hoofdſt. XVI-XVIII.]

tegen, in zynen Rupsenstaat, niet meer dan maar 6 Pooten; hebbende onder den Buik in 't geheel geene Middel- en Achter-Pooten; behoorende dus, volgens de eerstgenoemde Kenmerken, volstrekt niet onder de Rupsen, en echter veranderd het zelve in eenen wezentlyken volmaakten Vlinder.

„ De Slakken, Dieren zynde, welken geene verandering ondergaan, en ook in 't geheel geene Pooten hebben, behooren dus, met zeer veele andere kruipende Insecten, om zo te spreeken, als op den laatsten Trap, van de zich, door golving van het Lichaam, beweegen kunnende Dieren. Tusschen deeze nu geheel zonder Pooten bevindende Insecten, en die geenen, welken met dezelven voorzien zyn, 't zy veel of weinig, zoude dus eene gaaping plaats vinden. Maar neen, de Alwyze Schepper heeft, als ik my zo mag uitdrukken, ook wederom hier voor gezorgd. Ons tegenwoordig Insect diend ten bewyze daarvan; want zelve het kan als Rups, op zynen Buik, naar die van eene Slak volkomen gelykende, zonder behulp van eenige Pooten of vasthouders voortkruipen, alleen door golvende beweeging van het Lichaam, en door middel van eenen geringen Slym, of kleevend Vogt, 't welk zich, gelyk als by de Slakken, onder den Buik bevind; laatende ook veeltyds een glinsterend bewys na, waar het zelve gekroopen heeft, eeven als de genoemde Dieren, waar door dit Insect, met de zonder Pooten kruipende, volkomen gelyk is. Maar boven en behalven dit vermogen, heeft het zelve ook nog 6 zeer kleine naauwelyks zichtbaare Voor-Pootjes: hierin komt ons Voorwerp nu wederom overeen met Dieren, welken met Pooten voorzien zyn; en 't vereenigd dus zeer aartig de twee verschillende wyzen van kruipen, met en zonder Pooten. Het komt my om bovengenoemde reedenen niet oneigen voor, ons tegenwoordig Voorwerp de *Slak-Rups* te noemen."

Nagelaten Werken van FREDERIK den II, *Koning van Pruissen. Uit het Fransch. Vierde Deel. Te Amsterdam, Dordrecht en Leyden by* J. Yntema, d'Erven P. Meyer en G. Warnars, P. Blussé *en* L. Herdingh, 1790. *In gr. octavo* 379 *bladz.*

Met dit Deel besluit de Koninglyke Schryver zyn verhaal van den bovenal aanmerklyken zevenjaarigen

Oorlog in Duitschland, welke met het tekenen der Vrede te Hubertsburg, op den vyftienden van Sprokkelmaand des jaars 1763, ten einde liep. Het voorgevallene, geduurende het tydbestek, zins het afloopen van 't jaar 1759 tot op den aanvang van 't jaar 1763, in dit Deel vervat, behelst, even als dat der voorige jaaren, eene reeks van gewigtige gebeurtenissen, die, naar 's Vorsten schryfstrant (*), ontvouwd worden, op eene wyze, die den beoefenaaren der Krygskunde bovenal leerzaam, en tevens by uitstek nuttig is, voor hun, die zig op het naspooren der Geschiedenissen, en byzonder der Omwentelingen van het Staatsbestuur der Volkeren, toeleggen; waarvan ons dit gedeelte, op nieuw, verscheiden merkwaardige byzonderheden aan de hand geeft. —— Een treffend staal van die natuur levert ons het berigt van 's Vorsten toestand, met het eindigen van den Veldtogt van 't jaar 1761, en het daarop voorgevallene in 't jaar 1762, byzonder ter gelegenheid van de omwentelingen in Rusland.

By het afloopen van dien Veldtocht waren de Pruissische uitzigten, zo ten aanzien der zaaken des Ryks, als ten opzigte van den staat des Legers, zeer ongunstig; dan 's Vorsten oplettendheid, en eene gelukkige gebeurtenis, keerde alle dreigend onheil af. „ Tot een voorbeeld, „ (zegt hy,) om te bewyzen, hoe bedriegelyk het uit- „ wendige voorkomen der dingen is, en dat, in groote „ zaaken, de volstandigheid alleen den menschen de ge- „ vaaren en zwarigheden, welke hen dreigen, doet te „ boven komen." —— In die benarde omstandigheden slaat de Khan der Tartaaren hem een Verbond voor, en de Pruissische Vorst vindt het geraaden, daarvan gebruik te maaken; te meer daar hy zig vleit met de verwagting, dat hy, langs dien weg, ook de Porte zal overhaalen, om met Rusland te breeken: waarin hy, schoon niet geheel naar wensch, egter eenigermaate slaagt. —— Dan intusschen doet 'er zig, van eene andere zyde, geene geringe zwaarigheid op. —— Frankryk bewerkt een Familieverbond met Spanje; waarop Engeland zig gedrongen vindt, om den Koning van Portugal met zyne krygsbenden by te staan; en middelerwyl nam de verkoeling, welke tusschen Pruissen en Engeland begon te heerschen, grootlyks toe; dat,

(*) Men zie het geen we, aangaande den hierin gehouden schryfstrant, alvoorens bl. 19 en 20, gezegd hebben.

dat, naar de toenmaalige gesteldheid van 't Britsche Ministerie, voor Pruissen van een nadeelig gevolg moest zyn.

„ Maar van welke kleinigheden, (gelyk hier aangemerkt wordt,) hangen de zaaken der waereld, en de ontwerpen der menschen, af! De Keizerin van Rusland sterft; haar dood bedriegt alle Staatkundigen van Europa, en stoot eene oneindige menigte van zorgvuldiglyk beraamde, en met vlyt in orde geschikte, bestekken en oogmerken om verre. Deeze Vorstin, welker gezondheid, in de laatste jaaren, wankelende was geweest, werd, op den achtsten van Louwmaand des jaars 1762, door eene bloedspuwinge schielyk weggerukt. Door haaren dood viel de Kroon op den Grootvorst, haaren Neef, welke, onder den naam van Pieter den Derden, regeerde. De Koning hadt de vriendschap met deezen Vorst aangekweekt, in den tyd, waarin dezelve nog niet meer was dan Hertog van Holstein, en door eene tedergevoeligheid, welke onder de menschen zeldzaam, maar nog zeldzaamer is by Oppervorsten, had deeze Prins hiervoor een erkentelyk hart bewaard. Hiervan had hy zelfs blyken gegeven, geduurende deezen oorlog: want hy was het, die het meeste had toegebragt tot den aftocht van den Maarschalk Apraxin in het jaar 1757, wanneer deeze, na den Maarschalk Lehwald geslagen te hebben, te rug week na Poolen (*). Geduurende alle deeze beroerten, had zelfs deeze Vorst zich onthouden van in den Raad, in welken hy zitting had, te verschynen, om geen deel te hebben aan de maatregelen, welke de Keizerin tegen Pruissen nam, en welke hy afkeurde. De Koning schreef hem eenen Brief van gelukwenschinge over zyne komst tot den throon, in welken hy, zonder bewimpelinge, het verlangen betuigde, het geen hy had om in goede eensgezindheid met hem te leeven, en de achting, welke hy altoos voor deszelfs persoon zou behouden." —— Naar luid van des Konings verder verhaal, gelukte het hem, in korten tyd, na eenige onderhandeling, den nieuwen Russischen Vorst geheel tot zyne zyde over te haalen; en wel zo, dat hy zig na alle de verlangen des Konings schikte, gaande zelfs verder dan men

(*) Volgens het verhaal van dit gebeurde, in 't IIIde D. bl. 253, 254, begingen de Russen hier een misslag, en de Pruissen waren overgelukkig, dat ze zo goedkoop van een zeer gedugten vyand ontslagen werden.

men kon verwagten. Dit had ten gevolge, dat hy, uit eigen beweging, den Heer van Czernichef, met deszelfs Volk uit het Oostenryksch Leger te rug riep; en een zo gunstig voor verleende aan het voorslaan van een Verdrag van Vrede en Bondgenootschap, dat het zelve, reeds in 't begin van Hooimaand, getekend wierd, by welke gelegenheid ook de Heer van Czernichef, die te Glatz was, terstond bevolen werd, om zonder vertoeven op te breeken, ten einde zig by het leger des Konings te voegen, en, te gelyk met het zelve, den Oostenrykschen den oorlog aan te doen. En dit gaf tevens aanleiding tot Vredesonderhandelingen met Zweden, die zo spoedig voortgezet werden, dat de voorafgaande punten, al voor het einde van Hooimaand, getekend waren. —— Aan het verhaalde, dat nog eene reeks van byzonderheden behelst, waarop wy, ons bedoelde alleen in 't oog houdende, niet staan kunnen blyven, hegt de Koning voorts de volgende aanmerkingen, nopens den invloed van dit alles.

„ Van alle Mogendheden van Europa was het Hof van Weenen meest verslagen over de in Rusland voorgevallen gebeurtenissen. Nooit had de Keizerin-Koningin haare hoop hooger doen stygen, dan op het einde van den laatsten veldtocht. Alles voorspelde haar de omkeering van Pruissen, de verovering van Silesien, en de vervulling van alle haare ontwerpen. Haare overtuiging was zo sterk, en haare gerustheid zo volkomen, dat zy, geloovende een gedeelte haarer krygsbenden niet noodig te hebben tot het voleindigen van den oorlog, eene ontydige bespaaring deed, door last te geeven tot het afdanken van twintigduizend man. Daarop stierf de Keizerin van Rusland; en kort daarna verliet het volk des Heeren van Czernichef het Leger van Laudon, om zich weder na Poolen te begeeven. Het Hof van Weenen wilde, maar te laat, de twintigduizend man weder verzamelen, die het had afgedankt, welken nu door de waereld verstrooid waren, en wier plaats de tyd niet toeliet te vervullen. Hierop kwam de tyding van den tusschen Pruissen en Rusland gesloten vrede, kort daarna van het Verbond tusschen de beide Kroonen getekend, eindelyk die van de vereeniging van het volk van Czernichef met het Leger des Konings. Tot overmaat van rampspoeden richtte eene besmettelyke ziekte groote verwoestingen aan in de legerplaats van Laudon. Deeze was eene soort van melaatsheid, welker voortgangen zo schielyk waren, dat zy zyn Leger dunden, en zyne ziekenhui-

zen

zen bevolkten. Wanneer men hiervan flechts de fom eens opneemt, vindt men, by de gemaakte rekening, twintigduizend man afgedankt volk by de Oostenrykfchen, en twintigduizend Rusfen minder, te zamen veertigduizend man; en deeze twintigduizend Rusfen, nu meerder zynde by het Leger des Konings, maaken, tusfchen de beide Legers, een verfchil van zestigduizend man ten voordeele der Pruisfifchen. Al had de Koning drie volle veldflagen na elkander gewonnen, zy zouden hem geen grooter voordeel aangebragt hebben.

„ De dood der Keizerinne van Rusland, en de nieuwe fchikkingen in de zamenkoppelinge van ftaatkundige belangen, welke dezelve in Europa voortbragt, maakten een geheel verfchillenden indruk op de Porte. Zo veele fpoedige omwentelingen, de zo heftige haat tusfchen onderfcheiden Staaten, welke zo fchielyk in naauwe verbindtenisfen tusfchen de Vorften veranderde, dit alles fcheen der Oosterfche Staatkunde onbegrypelyk, en vervulde de Turken met verbaasdheid en wantrouwen. Men moet bekennen, dat zy eenige reden hadden, om verwonderd te ftaan. Na dat de Pruisfifche Staatsdienaar hun lastig was gevallen met de dringendfte verzoeken, om hen tot het verbreeken van den vrede met Rusland over te haalen, veranderde deeze Staatsdienaar eensklaps van taale, en bood hun de goede dienften van den Koning zynen meester aan, om eenige gefchillen, welke zy met het Hof van Petersburg hadden, over hunne grensfcheidingen, in het minnelyke te vereffenen; en dezelfde Staatsdienaar volhardde enkel in hen aan te zetten tot verbreeking van de wapenfchorfinge, welke nog duurde tusfchen hen en de Keizerin-Koningin. Dit gaf den Turken aanleiding om dus te redeneeren: Voorzeker zyn die Pruisfifchen het onftandvastigfte en ligtvaardigfte volk ter waereld; kort geleden wilden zy ons met Rusland in de war brengen, nu willen zy ons daarmede verzoenen; en, indien zy ons tegenwoordig aanhitzen om der Koninginne van Hongaryen den oorlog te verklaaren, wie zal ons borg blyven, dat zy, binnen zes maanden, niet met dezelve in Verbond zullen weezen, even gelyk zy tegenwoordig met Rusland zyn? Laat ons ons wachten van al te fchielyk te treeden in de maatregelen, welke zy ons voorflaan, of onze gemaklyke involging zal ons maaken tot den fpeelbal van hunne onbeftendigheid, en tot de befpotting der Europifche Volken. Hunne bedenkingen bleeven hierby niet; en dewyl

zy, daarenboven, eenige achterdocht hadden opgevat wegens het Verbond, welk de Koning nu met Rusland gemaakt had, gelukte het zyner Majesteit, om deeze vermoedens te verdryven, door tusschenkomst van zyne goede diensten, de geschillen te doen eindigen, welke plaats hadden tusschen den Khan van de Krim en de Russen, over de sterkte St. Anna. Hy haalde, daarenboven, Keizer Pieter den III over, om door zynen Staatsdienaar te Constantinopolen te doen verklaaren, dat hy zich, op geenerlei wyze, zoude bemoeien met het geen de Porte mogt te vereffenen hebben met het Huis van Oostenryk, en dat de Keizerin-Koningin, ingevalle de Turken haar den oorlog mogten aandoen, van zynen kant geene de minste hulp te verwachten had. Deeze ronde verklaaring maakte een grooten indruk op de Turken; zy bragt zelfs den grooten Heer aan het wankelen, en, naar alle waarschynelykheid, zoude hy eene beslissende party gekozen hebben, indien niet nieuwe omwentelingen, welke wy ter haarer plaatze zullen verhaalen, zyne onzekerheid vernieuwd, en zyn mistrouwen weder opgewekt hadden.

„ Wanneer wy alle gebeurtenissen, welke wy verhaald hebben, by elkander voegen, vertoonen zy ons Pruissen, by het eindigen van den laatsten veldtocht, als ten einde adems: reeds verloren naar het oordeel van alle staatkundigen, richt het zich weder op door den dood van eene Vrouwe, en houdt zich staande met behulp van dezelfde Mogendheid, welke met de meeste drift zynen ondergang gezocht had. Zo was het ook dat Mevrouw Masham, door haare kuiperyen tegen Lady Marlborough, Frankryk behield in den oorlog om de opvolging [op den throon van Spanje]. Waarvan hangen de menschelyke zaaken af? De geringste beweegoorzaaken hebben invloed op het lot der Koningryken, en doen het veranderen. Zodanig zyn de spelen van het geval, het geen den spot dryft met de ydele voorzichtigheid der stervelingen, en de hoop des éénen verheft, om die des anderen om ver te werpen."

Zulks ondervond de Koning op nieuw, nog in dit zelfde jaar 1762; toen hy wel beraaden maatregels genomen had, om de posten, die de Oostenrykers te Burkersdorf en te Leutmansdorf hadden, te doen verhuizen, en hun alle gemeenschap met Schweidnitz af te snyden; op dat hy te beter in staat mogte zyn om Schweidnitz te heroveren.

„ Dit ontwerp, (dus vervolgt hy zyn verhaal,) dat alle voldoende trappen van waarschynelykheid had, om als onfeil-

feilbaar beschouwd te worden, werd den volgenden dag onzeker, en bykans eene herſenſchim, door eene van die onverwachte en ſchielyke gebeurtenisſen, welke der menſchen maatregels omver ſtooten. Eene omwenteling had de gedaante der zaaken in Rusland veranderd. De Heer van Czernichef bragt 'er de eerſte tyding van aan den Koning. Op zekeren namiddag kwam hy denzelven zeggen, dat Pieter de Derde door de Keizerinne, zyne Gemalinne, ontthroond was; dat hy van den Ryksraad bevel had ontvangen, om door zyn volk den eed van trouwe aan zyne nieuwe Oppervorſtinne te doen afleggen, en onmiddelyk het Pruisſiſche Leger te verlaaten, ten einde na Poolen te wyken. In de geſteldheid, waarin de Koning zich bevond, in het midden van eenen veldtocht, waarvan de onderneemingen gegrond waren op de hulp der Rusſen, was deeze tyding voor hem een donderſlag. Hoe hard ook deeze ſlag mogt weezen, hy moest zyne party kiezen, dewyl het kwaad onherſtelbaar was, en toevlucht neemen tot zyne eigene middelen van reddinge, dewyl de vreemde hem begaven. De tydingen, welke uit Pruisſen of uit Pomeren kwamen, boodſchapten alle, dat de Rusſiſche krygsbenden zich gereed maakten, om de vyandlykheden weder te beginnen. 'Er kwam eene Ukaſe (of Bevelſchrift) te voorſchyn, waarin de Koning genoemd werd de erflyke en onverzoenbaare vyand van Rusland. Reeds hadden de Gemagtigden der Keizerinne de inkomſten van het Koninglyke Pruisſen weder in beſlag genomen. Kortom, naar alle waarſchynelykheid, was men op het punt van eene nieuwe vredebreuk; maar, gelyk dikwyls gebeurt, deeze waarſchynelykheden werden bedriegelyk bevonden. De ſtappen, door de Keizerinne gedaan, rustten op valſche onderſtellingen. Zy vreesde, dat de Koning, de hechtenis van Pieter den Derden gewaarwordende, het volk van Czernichef zoude noodzaaken, zich voor den Keizer te verklaaren, of het, ingevalle van weigeringe, ontwapenen. Om niet onvoorziens overvallen te worden, nam zy Pruisſen in beſlag, om haar tot eenen waarborg voor des Konings gedrag te ſtrekken: ter zelfder tyd gaf zy last aan haare Veldoverſten om zich gereed te houden tot het weder beginnen der vyandlykheden, zo ras zy het dienſtig zoude oordeelen; maar zy dwaalde in haare onderſtellingen. De Koning kantte zich niet tegen het vertrek des Heeren van Czernichef. De eenige inſchikkelykheid, welke hy van denzelven vorderde, was, dat hy zyn

vertrek drie dagen zoude uitſtellen ; en hiertoe gaf deeze Veldoverſte beleefdlyk zyne toeſtemming."

De Koning nu, welken deeze drie dagen kostelyk waren, terwyl de Oostenrykers, nog onkundig van de gebeurde omwenteling, door de tegenwoordigheid der Rusſen bedroogen werden, bediende zig daar van meesterlyk om een beſlisſenden ſlag te ſlaan. Hy beſloot zelfs, gelyk hy betuigt, in deezen „ iets aan 't geval over te laaten, en han„ delde met meer roekloosheid en ſtoutheid, dan hy, in „ gunſtiger omſtandigheden, gedaan zou hebben." Het gelukte hem die twee opgenoemde posten te veroveren ; 't welk tevens den Maarſchalk Daun eenigzins noodzaakte, den ſtand van 't Keizerlyke Leger te veranderen. „ En 't „ zonderlingſte, geduurende deeze verrichtingen," volgens de opmerking van den Koning, „ was, dat op denzelfden „ dag, waarop de Maarſchalk Daun best vond van ſtand te „ veranderen, de Rusſen van de Pruisſen ſcheidden, en na „ Poolen vertrokken, zonder dat de Keizerſchen de gering„ ſte tyding hadden van deeze ſcheiding." —— Hierop had het beleg van Schweidnitz zynen voortgang, en, met de overgave dier Stad, nam deeze veldtogt in Sileſie een einde. Ook liepen eerlang alle krygsverrigtingen, met het zeer ruwe najaar van 1762, geheel af; en men begon van alle zyden met ernst op Vredesvoorſlagen te denken, dat, reeds in 't voorjaar van 1763, het tekenen der Vrede te wege bragt.

Zyne Pruisſiſche Majeſteit, het geheele beloop deezer Geſchiedenisſen overweegende, beſluit dit zyn verhaal van den zevenjaarigen oorlog, met eenige bedenkingen over het voorgevallene; en, onder anderen, laat hy zig, met betrekking tot het onvoorziene en verrasſende, dat 'er meermaals in plaats had, aldus hooren.

„ Laat deeze voorbeelden de Staatkundigen, welke zich met uitgeſtrekte ontwerpen bezig houden, ten minſten leeren, dat, hoe uitgebreid des menſchen verſtand moge weezen, het nooit genoegzaam is, om tot de fyne zamenkoppelingen door te dringen, welke men moest kunnen ontwikkelen, om de gebeurtenisſen te voorzien, of naar zynen zin te ſchikken, welke afhangen van toekomſtige toevalligheden. De reeds voorby zynde gebeurtenisſen verklaaren wy duidelyk, dewyl derzelver oorzaaken zich ontdekken; maar wy bedriegen ons altoos omtrent die, welke nog aanſtaande zyn; dewyl de tweede oorzaaken zich ont-

trek-

trekken aan onze vermetele beschouwingen. Dat men bedrogen staatkundigen ontmoet, is geen byzonderheid, welke aan onze eeuwe, boven andere, eigen is; het is eveneens geweest in alle tydperken, waarin de menschelyke staatzucht groote ontwerpen baarde. Om hier van overtuigd te zyn, behoeft men zich slechts de geschiedenis van het beruchte Kamerykfche Verbond te herinneren, de uitrusting der onverwinnelyke Vloot, den oorlog van Philippus den II tegen de Hollanders, de uitgestrekte bedoelingen van Ferdinand den II by het begin van den dertigjaarigen oorlog, de onderscheiden ontwerpen van verdeelinge, welke den oorlog om de Spaansche throonsopvolging voorgingen, en dien oorlog zelven. Alle deeze groote onderneemingen hadden een einde, het geen bykans rechtstreeks aanliep tegen de bedoeling der geenen, welke ze eerst aan den gang hielpen. De reden is, dat het der menschelyke zaaken mangelt aan bestendigheid, en dat de menschen, derzelver ontwerpen, en de gebeurtenissen, onderhevig zyn aan geduurige wisselvalligheden."

Reizen van den Graave van FERRIERES-SAUVEBOEUF *in Turkyë, Persië en Arabië, van* 1782 *tot* 1789. *Twee Deelen. Uit het Fransch vertaald. Te Utrecht by* B. Wild *en* J. Altheer, *en te Amsterdam by* J. van den Burgh en Zoon, 1790. *Behalven het Voorwerk*, 491 *bladz. In gr. octavo.*

In de beschryving deezer wyduitgestrekte Reizen van den Graave van *Ferrieres-Sauveboeuf*, heeft men zo zeer geen uitgewerkte naauwkeurige land- en plaatskundige berigten, als wel staatkundige bedenkingen, over de gesteldheid deezer doorreisde Gewesten, inzonderheid met betrekking tot het Krygsweezen en den Koophandel te zoeken. Het geen ons de Graaf nopens het eerste mededeelt, is gewoonlyk oppervlakkig en overbekend; maar zyne opmerking wegens het laatste behelst meer byzonderheden, die haar leerzaam nut hebben. Bovenal heeft zyn herhaald verblyf in Constantinopel, mitsgaders zyn vertoeven in, en reize door, het Turksche Leger, hem in staat gesteld, om een gezet verslag te geven, van de gesteldheid van het Turksche Hof, en deszelfs bedoelingen en maatregelen, als mede van den toestand van hunnen Krygsdienst, en de lotgevallen van dat Keizerryk onder den gevoerden Oorlog, in deeze laatste jaaren, met de twee Keizerlyke Mo-

Mogenheden van Europa. —— Zyne berigten deswegens ſtrekken grootlyks ter ophelderinge veeler voorvallen van dien tyd; en 't geen hy ons wel byzonder van het Krygsweezen der Ottomannen meldt, geeft 'er ons zo ongunſtige denkbeelden van, dat men geen rede hebbe, om zig over de zegenpraalende wapenen der Europeaanen te verwonderen. Van welke zyde men dit Stuk ook beſchouwe, men ontdekt alomme, dat de Krygskunde der Turken zeer gering zy. De volgende beſchryving der geſteldheid hunner Legers, en van hunne inrigting te Velde, kan hiervan ter proeve ſtrekken.

„ De Ottomannen, zegt onze Reiziger, veragten het verſterken hunner Legerplaatzen. Zij ſlaan hunne Veldtenten zonder orde rondom de Tenten van den Groot-Vizier of van hunne bevelhebbers; zoeken zo veel mogelijk de nabuurſchap van eene Rivier, en een ieder kiest, digter bij of verder af, de plaats, die hem het gemaklijkst en bekwaamst voorkoomt.

„ De Groot-Vizier formeert altijd een bijzonder Leger, waarvan de Troupen onmiddelijk onder zijne bevelen zijn. De Aga, of Opperbevelhebber der Janitzaaren, legert afzonderlijk met zijn Volk; en de Artilleristen houden zig op eenen gelijken afſtand tusſchen de twee eerſte Legers. Hierdoor bevind het Leger van den Groot-Vizier zig in drie legeringen verdeeld; dit is de oorzaak, dat de Turken geheellijk verſlagen worden, wanneer zij, na het verliezen van een Veldſlag, genoodzaakt zijn, voor den aftogt te zorgen; geen toevlugt hebbende om in hun Leger te rug te trekken, alwaar zij hunnen vijanden tegenſtand zouden kunnen bieden, indien zij vooraf zorg gedragen hadden, verſchansſingen daarin te maaken.

„ Het Leger defileert nooit in orde, en de Turken verſtaan volſtrekt de kunst niet van zig in Colonnen te formeeren, het zij om hunne optogten tegen de verrasſingen van den vijand te dekken, of om den Troupen te beter gelegenheid te geeven om zig gemaklijker in het vijandlijk Land te verdeelen. Zij, die eenig handwerk oefenen, draagen altijd zorg van vooruit te trekken, ten einde Winkels op te ſlaan, waar in zij werken even als in de Steden, zo dat de legering eerder naar eene Markt van Handwerkers, dan naar een leger van Soldaaten, gelijkt.

„ De Legerplaats eenmaal aangeweezen zijnde, begeeft een ieder meer of minder traaglijk zig derwaard, zonder genoodzaakt te zijn hunnen Bevelhebber of zijn Vaandel

te

te volgen, welke dikwijls weinig verzeld blijft. De Dagreizen van het Leger zijn gemeenlijk van zes uuren, zonder andere halte, dan de vrijheid, welke de Troupen hebben, om naar hun welgevallen voord te trekken, en ſtil te houden, wanneer het hun goed dunkt. Ongelukkige Dorpen, daar zij door koomen; de inwooners en vooral de Christenen, zijn ten prooie van den moedwil en de roverijen van een Krijgsvolk, het welk aan deszelfs ongeregeldheid geen paalen ſtelt.

„ De bezorgers van den leeftogt, belast met de bezorging der levensmiddelen voor het Leger, trekken vooruit, en zenden ſlegts bevelen in de nabuurige Provinciën, om Konvooijen naar het Leger te zenden, welken traaglijk aankomen en dikwerf gebrek doen lijden. Al deze behoeften, met Wagens aangevoerd wordende, die door twee Buffel-Osſen worden getrokken, maaken eene geringe hoeveelheid uit, uit hoofde van de moeilijkheid der wegen. De Turken berekenen niet, dat voor veele Manſchap en veele Paarden, zo veel Brood, Vleesch, Stroo en Garst noodig is: zij kondigen ſlegts aan, dat het Leger op zodanige plaats zig zal vereenigen, en zenden bevelen in de omliggende Steden en Dorpen, van levensmiddelen aan te voeren, zonder voorzorg te gebruiken van vooraf te voorzien in al het geen nodig is tot het beſtaan der Troupen, en hun onderhoud. —

„ Wanneer de Turken nog eenige dagreizen van den Vyand zijn, benoemt de Groot-Vizier eenen Luitenant Generaal, welke, met eene genoegzaame magt voordrukt, om zijne bewegingen te ontdekken, of hem te bevegten. Deze wijze van het Leger te verdeelen, is altijd nadeelig, wijl deze voorhoede, te verre van het Hoofdkwartier zijnde, om onderſteund te worden, nooit zal nalaaten, als zij geſlagen word, in wanorde te rug te trekken, en zo den ſchrik en de verwarring in het Leger van den Groot-Vizier te brengen; welke in gevolge van de vrees, die zijne Troupen bevangen heeft, gemeenlijk beſluit om af te deinzen, wel zo zeer om het Vaandel van den Propheet in veiligheid te ſtellen (*), als om het overige gedeel-

„ (*) Dit Vaandel *is*, (gelyk onze Schryver vroeger gemeld heeft,) het palladium der Ottomannen. Zij gelooven dat het van *Mahomet* is, en door dezen Propheet geheiligd, toen hij zijne hand, met inkt zwart gemaakt, in het midden van hetzelve

deelte van zijn Leger te redden, gelijk zulks in den laatsten Oorlog dikwijls het geval is geweest.

„ De Ottomannen hebben altijd geweigerd, zig aan eene Krijgstaktick te onderwerpen; hunne onstuimigheid, welke, in den eersten opslag, gevaarlijk is, vervangt bij hun de plaats van deze orde, van welke wij het lot der veldslagen doen afhangen. Hunne Infanterij word in geen Bataillons verdeeld, formeert nooit liniën, en hunne Kavallerij weet zig even zo min in Eskadrons te schikken. De legerhoofden, welken men geen bevelhebbers kan noemen, de vaandels en standaarden geleidende, zijn de eersten, die den strijd aangrijpen, geevende het voorbeeld aan de troupen, die hen volgen. *Alla*, of *God*, hun krijgsgeschrei, is tevens een sein, om hunnen moed op te wekken, en hunnen vijanden schrik aan te jaagen. Zij hebben geen instrument, om den aanval te kennen te geeven, of den aftogt aan te duiden. Hunne woede voert hen tegen den vijand aan, gelijk het nadeel hen doet aflaaten. Terwijl hunne Artillerij speelt, dringen zij in groote menigte naar den kant, daar het hevigste gevegt is; de Kavallerij met die vaardigheid, welke haar altijd heeft onderscheiden, en de Infanterij met die verwoedheid, welke haar bijblijft tot op het oogenblik, dat, de overwinning haar ontglippende, de schrik algemeen word. De Turken maaken zelve hunnen nederlaag volkomen; zijnde het bij hun geen

ve gedrukt had. Hetzelve is groen, doorzaaid met spreuken uit den Koran, en rondom dit zo zeer geëerbiedigd teken met Goud geborduurd. De Turken, even zo dweepagtig en godsdienstig als de Trojaanen, waanen, dat het heil van hun Rijk van het bezit van die heilig overblijfzel afhangt. Doch men beweert, dat het egte Vaandel van *Mahomet* niet meer in wezen is, en dat de Staatkunde der Sultans en Muftis een ander in de plaats hebbe gesteld, het welk hetzelfde voordeel heeft, van gehoorzaamheid en onderwerping op te leggen in oproeren, wanneer het op de Poort van het Serail opgestoken word, en eene godsdienstige dapperheid op te wekken, wanneer het, in 't midden van het Leger, word ontrold. —— De Turken draagen altijd zorg, van hetzelve niet te zeer bloot te stellen, en in eenen verhaasten aftogt verlaaten zy hunne Artillery; de Janitzaaren laaten hun Keukengereedschap ten beste, en het gansche Leger laat zyne geheele toerusting in de magt des Vyands, veeleer, dan dat zy dit berugte Vaandel niet zouden bergen."

geen gebruik; eene plaats van wederzameling te bepaalen; en hunne legerplaats, van alle kanten open zijnde, bied hun, na het verlies van eenen veldslag, nooit eene schuilplaats aan."

Niet min ongunstig luidt des Schryvers verder berigt, nopens de versterking der Grenssteden, en de inrigting mitsgaders de manoeuvres van de Zeemagt der Turken; waaruit men kan afleiden, dat de poogingen der Franschen, om hen in 't een en ander opzigt kundiger en oplettender te maaken, tot nog te byster weinig invloeds gehad hebben. Volgens de opmerking van den Graaf van *Ferrieres-Sauveboeuf* is dit grootlyks toe te schryven aan den afkeer der Musulmannen van alles wat naar de manier der Christenen zweemt: en 't is niet te wagten, dat de Turken eenige weezenlyke vorderingen in 't Krygskundige zullen erlangen, 't en zy ze, door herhaalde noodlottige voorbeelden, leeren afzien van die onbuigzaame hardnekkigheid, waarmede zy standvastig weigeren om de Europeaanen na te volgen, en om het voeren van den Kryg, zo te Water als te Land, tot eene kunst te maaken.

Volledig Leerstelsel van Opvoeding, ontworpen door eenige beroemde Geleerden in Duitschland, en uitgegeeven door J. H. CAMPE. *Vierde Deel. Te Amsterdam by* de Erven P. Meijer en G. Warnars *en* de Wed. J. Döll, 1790. *Behalven den algemeenen Inhoud*, 602 *bladz. In octavo.*

Men levert, in dit Deel, eene uitgewerkte Verhandeling van den Heer *Villaume*, welke ten onderwerp heeft, de beste en geschiktste wyze, *hoe goede neigingen en hebbelykheden door de opvoeding te verwekken, te versterken en te bestieren.* —— Na eene voorafgaande overweeging van 't geen omtrent dit stuk in 't algemeen in opmerking komt, 't welk eene reeks van leerzaame onderrigtingen behelst, gaat de Autheur over tot eene nadere ontvouwing van de voornaamste byzondere neigingen, en 't geen de Opvoeder nopens dezelven heeft gade te slaan; het welk hier, in onderscheiden opzigten, met eene oordeelkundige naauwkeurigheid voorgedraagen wordt. Wy zouden den Leezer wel eenig byzonder voorbeeld, nopens die of deeze neigingen, aan de hand kunnen geeven, dan daar wy het, ter kennisse van het beloop van den inhoud en der inrigtinge van het behandelde onderwerp, dienstiger

ger oordeelen, den Leezer onder 't oog te brengen, het verslag dat de Heer *Villaume* van den aart deezer zyner byzondere beschouwinge geeft, zullen wy ons liever bepaalen, tot zyne voorstelling wegens *de driften, die in 't byzonder verwekt moeten worden*; en *'t geen 'er by elke drift waargenomen moet worden*; dat hy in deezervoege ontvouwt.

„ Welke driften moet een Opvoeder verwekken, versterken en bestieren?

„ Zy kunnen gevoeglyk onder twee klassen gebragt worden, naamelyk

„ 1.) De geenen, die de welvaart van het Subject zelven ten oogmerk hebben; en

„ 2.) De geenen, die de welvaart van anderen bedoelen.

„ Tot de eerste klasse behooren de *Zelfliefde*, als de grond en de bron van alle gevoel; de *neiging* tot alles, wat schoon en goed is, waaronder de *Godsdienstigheid*, de *Smaak* in de vrye konsten en fraaie letteren, de *Zindelykheid*, de *Liefde* tot geregeldheid, gevoeglyk kunnen verstaan worden, de trek naar eigene volmaaktheid, welke den *Weetlust*, de liefde tot de *Deugd*, de *Gemoedelykheid*, de *Oprechtheid* in zich bevat; de *Eerzucht*, een tak van de drift naar volmaaktheid, met zynen telg, de *schaamte*; de zucht tot het *verwerven*, of de drift naar gunstige omstandigheden, naar de liefde der menschen, naar rykdom, waaruit de yver ontstaat.

„ Ik heb de driften der *Zinlykheid* niet genoemd, om dat ze van dien aart zyn, dat de Opvoeder, eenige zeldzaame gevallen, en de tederste kindschheid, uitgezonderd, (gelyk ik voorheen aangeweezen heb,) meer trachten moet, om dezelven te bepaalen dan te versterken.

„ De tweede klasse behelst de *menschen-liefde*, de *ouder- en familie-liefde*, de *vaderlands-liefde*, de *deelneeming* in vreugd en lyden, de *geslachts-liefde*, de *gedienstigheid*, de *gehoorzaamheid* (*), de *verschooning*, waarvan de drie laatsten uit de liefde voortvloeijen.

„ Van alle deeze neigingen zal ik in 't byzonder hande-

(*) In de uitvoering heeft de Autheur de *gehoorzaamheid* overgeslaagen, om dat dezelve vervolgens wel eene geheele verhandeling eischt; hy verledigt zig des in deezen ter beschouwinge van de *verschooning*, de *dienstvaardigheid*, en de *verdraagzaamheid*.

delen, in zo verre elke iets eigenaartigs heeft, en onderzoeken

„ 1.) Of ze op zichzelve goed is, en onder welke voorwaarden en bepaalingen dezelve goed is; en wat men 'er dus voor nadeel van heeft te vreezen.

„ 2.) Hoe men zodanige neiging verwekken of versterken kan; welke middelen daar toe dienstig, en welke schadelyk zyn.

„ 3.) Hoe men elke neiging tot haar rechte voorwerp leiden, en binnen de paalen van matiging houden moet; waarby ik de afdwaalingen en de overmaat, nevens de middelen, om dezelven te myden, zal opgeeven.

„ 4.) Nu ontbreekt 'er nog een gewigtig stuk ter vorming van het hart, naamelyk de geneezing van de zieken, dat is van de geenen, die door eene kwaalyk begreepene oefening bedorven zyn. —— Ik mag dit stuk niet overslaan, [ook maakt 'er de Autheur telkens, daar 't pas geeft, een byzonder Artykel van,] om dat 'er, onder tienduizend kinderen van tien jaaren, misschien geen twee zyn, waarvan men zou kunnen zeggen, dat ze geheel onbedorven zyn.

„ Ik bepaal my niet tot de eerste kindschheid; maar ik bevat den geheelen tyd der vorming, zo verre als dezelve uitloopt."

Grammaticæ Græcæ, Pars prior Ortographia & Etymologia, quam in usum Linguæ Græcæ studiosorum composuit C. FR. HACHENBERG. Scholæ Latinæ Vadensis Rector emeritus. Traj. ad Rhenum apud *W. van Yzerworst*, 1791. Absq. Præf. 306 pp. In octavo.

Al eenige jaaren geleeden zagen wy eene proeve van den arbeidzaamen geest van den Heer *Hachenberg* in de beoefening der Griekſche Taale, by de uitgave van een Geschrift, over de *betekenis der Griekſche voorzetzelen in zaemgestelde woorden*, en de *manier van de zamenstelling der Griekſche woorden*; welke aanduidde dat hy voor deezen taak zeer wel geschikt was (*). Uit hoofde dier bekende neiginge en bekwaamheid van den Autheur, voedden wy reeds gunstige denkbeelden van deeze zyne opgenoemde *Griekſche Spraakkunst*, zo dra ons dezelve in handen kwam; en wy hebben ons, by het nadere inzien, in onze verwagting niet bedroogen gevonden. Het thans afgegeeven gedeelte, gaande over de *Spelling* en *Woordgronding*; staat,

(*) Zie *N. V. Letteroef.* V. D. bl. 483.

ſtaat, ingevalle van een gunſtig vertier, eerlang van het overige, betreffende de *Woordvoeging*, den *Maatklank*, enz. gevolgd te worden. De ervaren *Hachenberg* ſtelt de Spraakkunſtige regels, met duidelyke bewoordingen, in hunne geleidelyke orde voor, en doet dezelven, daar het vereischt wordt, ſteeds vergezeld gaan, van nader bepaalende en ophelderende aantekeningen, die den beoefenaaren der Griekſche Spraake veelshands nuttig kunnen zyn: des deeze Spraakkunst, als eene gegronde en leerryke onderrigting behelzende, haare aanpryzing verdiene.

CHRISTOPHORI SAXI Onomaſticon Literarium. Pars Septima & Ultima. Traj. ad Rhenum, apud *G. T. a Paddenburg & Filium*, *A. a Paddenburg*, *B. Wild & J. Altheer*, *& J. van Schoonhoven*, *Viduam*. 1790. Absque Præf. 448 pp. in octavo. m. f.

Met de afgifte van dit Deel heeft de Hoogleeraar *Saxe* een vermoeienden arbeid voltrokken, waardoor hy de beoefenaars der beſchaavende Weetenſchappen in 't algemeen grootlyks aan zig verpligt heeft. By den aanvang, in den jaare 1775, ſtelde zyn Ed. zig voor, dit *Letterkundig Naamboek* in een beſtek van drie Deelen te brengen (*); dan, wel dra bleek hem, dat zulk een Werk voor die bepaaling te omſlagtig was. Schoon dit vooruitzigt zynen arbeid verzwaarde, zag hy 'er egter niet van af, maar beſloot rustig voort te vaaren; en we zyn 't aan 's Mans volſtandigheid verſchuldigd, dat wy thans dit nuttige Geſchrift, in zeven Deelen, tot op den tegenwoordigen tyd gebragt zien. Door deezen werkzaamen oplettenden geest des Hoogleeraars, bezitten wy een gereed hulpmiddel, om, zonder eenige tydſpilling van belang, na te gaan, welke uitneemende Schryvers in 't een of ander Tydvak, in deeze en geene Weetenſchap, gebloeid hebben; tot welken tyd verſcheiden merkwaardige Gedenkſtukken behooren; waar men van die Schryvers of zodanige Gedenkſtukken eenig oordeelkundig berigt kan aantreffen, het welk den weetgierigen onderzoeker in ſtaat kan ſtellen, om derzelver mindere of meerdere waarde en dienſtig gebruik nader te leeren kennen. Tot meerder gemak van den leerzaamen gebruiker van dit Werk, dat met 's Waerelds aanvang begint en tot op onze dagen in eene tydkundige orde doorloopt, het welk zomtyds de naſpooring moeilyk zou doen zyn, is 'er by dit zevende en laatſte Deel een algemeen Alphabetisch Register over 't geheele Werk gevoegd; des men nu gereedlyk kunne nagaan, in welk Deel, en waar ter plaatze, men de vereischte onderrigting kan erlangen. De Hoogleeraar heeft ook deeze lastige taak, om zulk een Bladwyzer te vervaardigen, wel op zig willen neemen; en veelen

(*) Zie *Ned. V. Letteroef.* V. D. bl. 272.

ten zullen, by deszelfs gebruik, meermaals zekerlyk 's Mans aangewende moeite, hieraan besteed, dankbaar erkennen; daar zulks hun een zo gemaklyken weg baant, om zig met vrugt van zyne letterkundige navorschingen te bedienen.

Zaaken van Staat en Oorlog, betreffende de Vereenigde Nederlanden, zedert het begin van 't Jaar 1780. *Negende en Tiende Deel. Te Amsteldam by* J. Allart, 1790. *Behalven den Inhoud der Stukken*, 720 *bladz. In gr. octavo.*

In agtervolging der tydorde levert men in deeze twee Deelen de Stukken, die afgegeeven en overwoogen zyn, zedert den 2den October 1782, tot den 10den January 1783; waar by men, om reden als 'er voorheen vroegtydig gebruik gemaakt is van Papieren, betreffende het voorgevallene in 't jaar 1789, ook nu gevoegd heeft de *Advisen der Hollandsche Admiraliteits Gecommitteerden en Ministers op de Maze en in het Noorderkwartier op het hoofdpoint van het Rapport over de defensie der Republiek, relatif de zaaken en oorlog te Water.* Uitgebragt ter Vergaderinge van *H. Ed. Gr. Mog. de Staaten van Holland en Westvriesland.* In dato 19 Aug. 1790. De naauwkeurigheid en volledigheid, welke de hoofdvereischten eener Verzamelinge van die natuur zyn, worden in deeze bestendig in agt genomen; en zulks maakt dit Werk tot een, voor 's Lands Geschiedenisse, nuttig Magazyn van echte Papieren, op welken men zig mag verlaaten.

Bianca Capello, door A. G. MEISZNER. *Uit het Hoogduitsch. Met Plaaten. Te Haarlem, by* A. Loosjes, Pz. 1790. *II Deelen. In* 8*vo*, 570 *bladz.*

De Geschiedenis van BIANCA CAPELLI, zodanig als zy door den Nederlandschen geschiedschryver HOOFT, in de *Rampzaligheden der verheffinge van den Huize Medicis*, geboekt is, verschilt veel met die, welke door MEISZNER, in dit Werkje, wordt voorgedragen, en komt hier op neder. Zeker Kantoorbediende VAN STROSSI te *Florence*, nam zyns meesters zaaken waar te *Venetien*, en verliefde aldaar op eene edele dochter, BIANCA CAPELLI; welke hy zoo veel van zyne schatten en Vrienden te *Florence* wist wys te maaken, dat zy eindelyk met hem doorging. Hier gekomen zynde, waren 'er geene schatten, maar enkel gebrek lydende Bloedvrienden van hem te vinden, zo dat de Armoede mede eerlang voor de deur van beide gelieven stond. Zy jong en schoon zynde, voorkwam dit vreeslyk noodlot, door een ander en meer vreeslyk kwaad, namenlyk, door zich van anderen te laaten liefkoozen voor geld. Een haarer Minnaars, een Hoveling, bragt haar in kennis met FRANCOIS, naderhand Groother-

tog van *Florence*, welke van dien tyd af aan zoo smoorlyk op haar verliefde, dat hy, als 't ware, geene oogen hadt, dan voor haar alleen. Dit ging zelfs zoo verre, dat hy aan haar man PIETER kennis gaf, hoe hy met deszelfs huisvrouwe stond; denzelven tevens groote gunsten beloovende, indien hy zich van BIANCA wilde onthouden, en haar aan hem overlaaten. Dit gelukte, en PIETER werdt, sints dien tyd, opzichter over des Groothertogs Kleedkamer: welk ambt hy evenwel niet lang waarnam, nadien hy door de Broeders van zekere Weduwe, die hy beminde en wat veel bezogt, van kant werdt geholpen; laatende dus zyne Vrouw geenzins als eene bedroefde Weduwe zitten. Intusschen had zy by den Groothertog reeds twee kinderen overgewonnen; terwyl deszelfs Gemalinne eerlang kwam te overlyden, nalaatende één Zoon en twee Dochters: welke eerste nogthans ook nog vóór zyn Vader kwam te sterven.

De Groothertog, Weduwnaar geworden zynde, dacht al ras, dat het best vóor hem ware, naar eene andere Gemalinne om te zien; doch tevens wel bezeffende, dat zyn gedrag en levenswyze met BIANCA hem grootelyks hierin zoude verhinderen; zo besloot hy, om haar, rykelyk voorzien, vooraf weder naar *Venetien* te zenden. Zy was naauwlyks vertrokken, of hy hadt berouw over deeze daad, en deedt haar wederkeeren naar *Florence*; schryvende te gelyk aan den Raad van *Venetien*, dat hy geneegen was om BIANCA tot zyne Gemalinne te neemen. De Venetiaanen waren, uit staatzuchtige oorzaaken, daar zeer wel mede in hun schik, en namen haar aan voor eene dochter van het Gemeenebest. De Groothertog deedt de twee overgewonnen Kinderen, by het volvoeren van zyn Huwelyk, wettigen; doch niet gerust zynde, dat men den Zoon, als Groothertog, den troon zoude laaten beklimmen, zo verzogt hy boven die wettiging ook nog de goedkeuring van den Paus, en den Koning van *Spanjen*. BIANCA, ondertusschen, vreezende dat die zaak te veel tegenkanting zoude ontmoeten, zo lang de broeders van den Groothertog, PETRUS en FERDINAND in leven waren, nam voor, om den Kardinaal FERDINAND eerst van kant te helpen, om dan, by gelegenheid, PETRUS ook dienzelfden weg te doen inslaan. Hiertoe nam zy de gelegenheid waar, dat FERDINAND, van *Rome* gekomen zynde om den Groothertog zyn Broeder te zien, zy zich met die beide op een Lusthuis buiten *Florence* bevondt. Zy ging zelf in de Keuken en deedt vergift in zekere Taartjes, welke zy wist dat de Kardinaal gaarne at. Eer het gebak op tafel kwam, werdt den Kardinaal echter reeds aangediend, dat de Aartshertogin in de Keuken geweest was, en iets in de Spyze gedaan hadt. Hierom weigerde hy ook om iets te eeten, houdende zich even of hy onpasselyk ware. BIANCA echter hield aan, en lag hem een Taartje, dat vergiftigd was, voor; nam zelf een ander, zonder vergift, en gaf haar Gemaal het derde, waarin ook geen vergift was. De Groothertog ziende dat de Kardinaal weigerde te eeten, en vreezende dat zulks mogt geschieden, om dat hy voor vergift

vrees-

weigerde, nam, om te toonen dat hy daar geen gedachten van moest hebben, tot overtuiging des Kardinaals, een gedeelte van het gebak, het welk op deszelfs bord lag, en at dat schielyk op. Zo dra BIANCA zag, dat haar Gemaal van het vergiftigde Taartje gegeeten had, greep zy, uit overdenking wat 'er te gebeuren stond, mede toe, en at ook een gedeelte van hetzelve. De Kardinaal bleef evenwel by de weigering, en at dien avond niets: maar, eer het middernacht was, waren FRANÇOIS en BIANCA beide reeds overleden. Dit geval gebeurde in den jaare 1586, en VONDEL zingt 'er van:

Hoe kan een schalcke Circe, *een* Biancke
Betooren Kosmos *brave rancke!*
Besie hoe Klytemnestre *loert.*
Medea *moet men 't nu vergeven,*
Hier brengt de disch den Vorst om 't leven:
Hier schuilt een doodshooft in een toert.

Uit dit beknopt Verhaal ziet men dus, dat BIANCA een zeer slegt vrouwspersoon moet geweest zyn, nadien zy zich niet alleen, door haare ontucht en overspel, tot Groothertogin van *Florence* wist te verheffen; maar zelfs, door twee opzettelyke moorden, den troon voor haare kinderen wilde verzekeren. Men verwondert zich dus ten hoogsten, wanneer men, in de *Bianca* van MEISZNER, een regt tegengesteld karakter ontmoet; namenlyk een vrouw, die, als eene verstandige en tevens deugdzaame schoonheid, doorgaans in zulk een gunstig en bevallig licht verschynt, dat zy, als een treffend voorbeeld, boven duizenden uitmunt. Maar, mag een Romanschryver de waare karakters wel zo geheel en al veranderen? Mag hy de misdaaden die iemand wezenlyk bedreef, door een ander doen bedryven, en de geheele geschiedenis omkeeren? Welk is dan het verband, tusschen de Waarheid en den Roman? En hoe kontrasteerende is dan de wezenlyke gebeurtenis, met de opgesierde gebeurtenis? — En evenwel zegt de Schryver, dat de vryheden van een geschiedkundige Roman —— *Bianca* is by hem niets meer, —— zich nog veel verder uitstrekken, dan hy gegaan is. ——

Ter verdeediging van MEISZNER zou men kunnen vraagen, of de Geschiedenis, welke eerst door HOOFT en ORKERY, en naderhand door SANSOVINO, dus is voorgedragen, niet aan twyfeling onderhevig is? Het is waar, HOOFT is zelfs, eenige jaaren laater, namenlyk Ao. 1607 of 1608, te *Florence* geweest. Hy heeft daar veel kunnen verneemen; maar 'er heerschte toen een opvolger van den Kardinaal FERDINAND; wiens belang het ware, de geschiedenis van BIANCA, voor haar op het zwartst te schilderen, wilde hy zyn troonrecht volkomen verdeedigen. De dood van den Hertog en de Hertogin, op één nacht; het behoud van hunnen Broeder, deszelfs aanhoudend weigeren om

 te

te eeten; daar alle eeten, en de naauwe en spoedige correspondentie, die de Kardinaal met zyn Broeders keuken hield; dit alles heeft ook een eenigzins romanesk aanzien; ja het zou ons geheel verdacht voorkomen, indien men gronden genoeg had, om met MEISZNER te kunnen gelooven: „dat de wezenlyke ge„schiedenis niet alles ten nadeele van BIANCA beslischt. Dat de „nieuwe geschiedschryver van het huis van *Medicis*, *voor elks* „*oog*, al te eenzydig tegen BIANCA is." Ja, dan zou het afschuwelyk licht zeker te sterk zyn, in het welk daar een vrouw voorkomt, die buiten twyfel een haatelyk voorwerp was in de oogen van den Vorstelyken Opvolger en Broeder. MEISZNER, ten minsten, houdt het voor zeer waarschynlyk, dat zy en haar Gemaal aan vergift stierven, 't welk FERDINAND hen had doen inneemen. En het is dit vermoeden, of liever vertrouwen van hem, dat hem veele berispingen doet ontgaan, die men anders op zyne verkragtigingen van de geschiedkundige waarheid zou te berde kunnen brengen.

De voordragt en styl van deezen Roman heeft veele overeenkomst met die van *Alcibiades*, door denzelfden Schryver in 't licht gegeeven; doch is meer zamenhangend, en een geheel uitmaakende. Zyn doel is geweest, om 'er een middending, tusschen een *Tooneelspel* en een *Roman*, van te maaken. Dit bewoog hem, (volgens de *Hoogduitsche Voorrede*, in zyne *Skizzen*) veele gebeurtenissen die daar geschikt toe waren, in gesprekken te brengen. Andere door kleine verdichtselen tooneelmaatig te maaken; en, door middel van kleine tusschenredenen, op eene verhaalende wyze, Tooneel aan Tooneel te verbinden. Dit alles is hem by uitstek gelukt. —— Zagtmoedige Leezers egter zullen huiverig worden, by het leezen van het laatste gedeelte deezes Werks, als verscheide Tafereelen behelzende van woeste wreedheid, bedrog, verregaande wraakzucht, en verschrikkelyke moorden en schelmeryen. Tafereelen, van welke de *Rampzaligheden van den huize Medicis* mede niet misgedeeld zyn.

Asmus omnia sua secum portans, *of alle de Werken van den Wandsbecker Bode. Tweede Stukje. Te Amsterdam by* W. Holtrop, 1790. *In 8vo.* 124 *bladz.*

In dit Stukje vervolgt CLAUDIUS met zyne luimige invallen mede te deelen, zo in Proza als Poëzy: indien eenige gerymde regels waarlyk Poëzy mogen heeten; want wy moeten nogmaals erkennen (*), dat deeze den Vertaaler het minst gelukt zyn, nadien hy zelfs het werktuiglyke der Dichtkunst nu en dan niet schynt te kennen. Van een en ander, zie men de volgende proeven.

(*) *N. Alg. Vad. Lett.* V D. bl. 82.

BESPIEGELINGEN OP NIEUWJAARS-DAG.

„ Een vrolyk nieuwjaar, een vrolyk nieuwjaar, voor myn lieve Vaderland, het land der oude deugdzaamheid en trouwe! Een vrolyk nieuwjaar voor vrienden en vyanden, Christenen en Turken, Hottentotten en Kannibalen! Voor alle menfchen, over welken God zyne Zon opgaan en het regenen laat! En voor de arme *Moorfche* flaaven, die den gantfchen dag in de heete Zon arbeiden moeten. Een nieuwjaarsdag is toch een heerlyke dag! Ik mag het anders heel wel lyden, dat iemand een beetjen Patriottisch is, en andere natiën niet cajoleert. Kwaad moet men zeker van geen ééne natie fpreken, de verftandigen houden zich overäl ftil, en wie zou, om der luidruchtige heeren wil, een geheel volk lasteren? Zoo als ik zeg, ik mag het anders wel lyden, dat iemand zoo een beetjen Patriottisch is, maar op nieuwjaarsdag is myn Patriotisme zoo dood als een pier, en op dien dag is het net als of wy allen broeders waren, en maar één onze Vader, die in de Hemelen is; als of alle goederen der waereld water waren, dat God voor allen gefchapen heeft, zoo als ik eens heb hooren zeggen, enz.

„ Gemeenlyk ga ik daarom op nieuwjaars-morgen, op een' fteen aan den weg zitten, en fcharrel met myn rotting voor my in het zand; en denk hier aan en daar aan. Niet aan myne lezers, zy zyn my wel alle eere waardig; doch op nieuwjaarsmorgen, op den fteen aan den weg, denk ik aan hun niet; maar dan zit ik te denken, dat ik in het verlopen jaar de Zon zoo dikmaals heb zien opgaan, en de Maan, en dat ik zoo veel bloempjens en regenboogen gezien, en zoo dikwyls uit de lucht adem gefchept, en uit het beekjen gedronken heb; en dan mag ik niet opkyken; maar neem met beide myne handen myne muts af, en gluur 'er in.

„ Zoo denk ik ook aan myne bekenden, die in dat jaar overleden zyn, en dat zy nu met SOKRATES, NUMA, en andere mannen, kunnen fpreken, van welken ik zoo veel goeds gehoord heb, en met JOÄNNES HUS; en dan is het, als of zich rondom my de graven openen, en de fchimmen met kaale fchedels en lange gryze baarden opryzen, en het ftof uit den baard fchudden. Dat moet nu zeker de *eeuwige jager* doen, die zoo *na twaalven* in zyn gedoente is. Die oude vroome langbaarden zullen wel flaapen, maar ook voor uwe gedachtenis en de affche in uwe graven een vrolyk, vrolyk nieuwjaar!!!!

AAN DEN HEER N. N. LITTERATUS.

„ *Een onder veele ryders,*
„ *Hadt eens een zeer mooi paard;*
„ *Wel goed! en wat nu wyders?*
„ *Hy echter was niets waard.*"

ALGEMEENE GESCHIEDENIS VAN HET JAAR 1775, OF HET ZILVEREN A. B. C. DEFECT.

Aan 't Firmament is 't in dit jaar,
Gebleven even als het waar.
Geleerden gingen ongestoord
Met schryven en met wryven voort.
Processen werden ook beslecht,
En niemand klaagde over recht.
Geslacht- en stamboom werden druk
Naargespoord met goed geluk.
De Godsdienst was door twist ontsteld
En met vertaalzucht sterk gekweld.
Het twyfelt al wat twyfelen kan:
Sir Hagel en squire Urian.
Xantippen vondt men nergens niet:
In rym is 't liegen meer geschied.
De Hysop wies schaars aan den Wand:
Naar Hamburg kwam een Olifant, enz.

HINS EN KUNS.

KUNS. *Hoe veel Doktoren heeft* Parys?
Wel honderd, geloove ik, zyn 'er daar.
HINS. *Veel meer, gebuur! Zie hier 't bewys:*
Deeze eene Sterflyst van Parys
Is twintig duizend ieder jaar.

BRIEF AAN ANDRIES, BETREFFENDE DE ILLUMINATIE.

Wy hebben hier gister avond eene *illuminatie* gehad, myn waarde ANDRIES. Ziet gy, dan hangen 'er lampjens in alle heggen en steggen, en dan zyn 'er eerepoorten en boogen met lampjens, en zoo een St. *Michiel*, die met den draak vecht, en de tuinhuisjens zyn vol lampjens boven en onder, en digt by het water zyn lampjens, zoo dat men ook de vischjens kan zien dartelen, en dan gaan 'er zoo veel lieden uit *Hamburg* in den hof kuieren; ziet gy, en dat heet eene *illuminatie*, en het is heel curieus ook om te kyken, en kost veel oly. Ja, ANDRIES, wy hadden met ons beiden, ons leven lang, 'er genoeg aan te branden gehad, maar dan was 'er geene *illuminatie* van geworden, ANDRIES! en wie dan zoo veel oly heeft, ziet gy, die laat hem dan zoo branden.

Dergelyke *illuminatien* nu, zyn slechts voor groote heeren en potentaten; doch lieden, als gy en ik, kunnen evenwel ook gaan kyken, en gy hadt ook kunnen kyken; maar gy zyt altyd op de verkeerde plaats. Ik zou het u te vooren wel hebben kunnen schryven, maar ik dacht, het was ook nog tyds genoeg, al ver-

neemt gy het eerst naderhand. Hier is een Prins geweest, en eene Prinses, ziet gy; en daarom heeft de genadige heer het zoo fraai gemaakt, en ook de kanonnen laaten lossen. Ik wou toch, dat ik het u te vooren geschreeven had, dan hadt gy de kanonnen ook kunnen hooren. Maar, als gy tyd van leven hebt, dan zult gy toch nog wel gelegenheid hebben, om kanonnen te hooren. Ik zal het u ook zeker schryven, als 'er weder geillumineerd wordt.

„ Sapperment, ANDRIES, dat waren eerst veel lampjens! ook stondt de maan aan den hemel, en scheen —— voor den Prins, en voor ons allen. Vaar wel! enz."

Twee Plaaten, waarvan de eerste den President LARS verbeeld, versieren dit Stukje.

Rebekka en haar Vader Mozes, of zonderlinge Lotgevallen van een vermogenden en weldaadigen Joodschen Wysgeer, deszelfs Familie en Vrienden. Uit het Hoogduitsch. Twee Deelen. Te Dordrecht by P. van Braam, 1790. *In 8vo, 600 bladz.*

Wy twyfelen zeer, of deeze *Rebekka*, en haar Vader *Mozes*, wel aan den algemeenen smaak der Romanleezers zal voldoen; welke dit boek, in verscheiden gevallen, zekerlyk te styf, zoo niet te zedig, zullen vinden. Ons komt deeze Roman eigenlyk wat langdraadig voor, iets dat men niet zelden in werken van deeze soort aantreft: intusschen, hebben eenige brieven ons zoo wel bevallen, dat wy de leezing van alle daarom durven aanraaden. De Heldin deezer Historie, door verscheidene omstandigheden geslingerd, trouwt eindelyk met den Weduwnaar van haare Zuster, het welk in Duitschland, het Tooneel dezer Roman, gebillykt is.

Nood- en Hulpboekje voor den Burger- en Boerenstand. Of Leerzaame, keuchelyke en treurige Geschiedenissen van het Dorp Mildheim. Voor Ouden en Jongen beschreeven. Te Amsterdam by W. Houtgraaff, 1790. *In 8vo. 56 bladz.*

Dit Stukje vervat eenige zeer goede onderrigtingen, wegens de onderkenning van schynbaar of in der daad gestorven Menschen, en teffens eenige hulpmiddelen, inzonderheid voor bevrozene: verder nog zommige Zedekundige Voorschriften, enz. alles is vervat in een klein Romannetje, ingerigt naar de vatbaarheid van zeer eenvouwige Lieden, en het is voornamelyk ten gebruike der Landlieden bestemd. Jammer is het ondertusschen, dat de Overzetter de Hoogduitsche spreekwyzen en gewoonten niet heeft weeten te veranderen, en naar de omstandigheden van ons

Land

Land in te rigten; want onze Boeren kennen wel hunne Ambagtsheeren en Amptsjonkers; maar gelukkig weeten zy tot nog toe niet, wat een *genadige Heer* en *Vrouwe* te zeggen is, en deeze en soortgelyke uitdrukkingen zullen die geene onder hun, welke zulks verstaan kunnen, gewis niet weinig tegen den borst stooten, en van den verderen inhoud afkeerig maaken.

Generaal Register van alle Steden en Dorpen der Vereenigde Nederlanden, geschikt naar de Ordre van het Alphabeth: waarin men met een opslag zien kan, in welk gedeelte der Republiek elke Stad of Dorp gelegen is. Waar by gevoegt is, een korte verdeeling van elk der Zeven Vereenigde Provintien, mitsgaders der Generaliteits-Landen. In 's Gravenhage by J. Bool Junior, 1790. *In 8vo. 94 bladz.*

Een zeer gemaklyk Boeksken voor zodanige Lieden, welke BACHIENE's vertaaling van BUSSCHINGS *Geographie der Nederlanden* missen, of, met een opslag van het oog, de ligging van elke Stad of Dorp in de Nederlanden, willen weeten. Hetzelve zou ook als Schoolboekje zeer wel kunnen dienen voor zodanige Leerlingen, welken men anders in een *Woordenboekje*, of zogenaamden *Trap der Jeugd*, laat leezen: want, hoe weinig de Jeugd ook van het eens geleezene onthoudt, kan het altoos van dienst zyn, dat zy iets van de ligging der Dorpen en Steden in hun Vaderland geleerd en onthouden hebben. En derhalven zal eene kleine aanwyzing van ligging, zo als in dit Boeksken by elken naam gegeeven wordt, van veel meer vrucht bevonden worden, dan het enkel opgeeven van naamen, als woorden beschouwd, die, op zichzelven staande, geheel geen zin opleveren.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Het eerste Boek van MOSES. [*Gemeenlijk*] Genesis. *Naar het Hebreeuwsch. Door* Y. VAN HAMELSVELD. *Te Amsterdam by* M. de Bruyn, 1791. *In gr. octavo.*

De eigenste beweegredenen, die den Heer *van Hamelsveld* voor weinige jaren deeden besluiten, om de hand te leggen aen eene vertaling van de Schriften des Nieuwen Testaments, met mededeeling van enige korte Aenmerkingen over dezelven, hebben hem, na het afwerken van die taek, ook genoopt, tot ene soortgelyke onderneming omtrent de Schriften des Ouden Verbonds. Daar nu 's Mans wyze van uitvoering door het eerste reeds overbekend is, en wy dezelve meermaels in het gunstige licht, dat zy verdient, geplaetst hebben, zal het, zonder verder uit te weiden, voor tegenwoordig genoeg zyn, daer omtrent te zeggen, dat zyn Ed. hierin op den zelfden voet voortgaet. Zyne vertaling schikt zich, nadien ene stipte gehechtheid aen den Hebreeuwschen schryftrant, in onze dagen, natuurlyk duisterheid zou moeten veroorzaken, ter betere voorstellinge van den zin der uitdrukkingen, naer ons Westersch taeleigen, dat zyne gevalligheid heeft, en het verstaenbare bevordert: terwyl zyne bygevoegde korte Aenmerkingen meermaels nog nadere ophelderingen verlenen. Wy twyfelen des niet, of de opmerkzame Bybellezer zal dezen nieuw aengevangen arbeid voor zich nuttig vinden; en 't is te wenschen, dat de Autheur denzelven met lust ten einde zal brengen. —— Eén en ander stael uit dit eerst afgegeven gedeelte, dat het Boek *Genesis* behelst, zal, vertrouwen we, genoegzaem zyn, om te toonen, dat we, niet zonder reden, zo gunstig over deze aenvanglyke uitvoering denken.

Het bericht nopens LAMECH, Gen. IV. 19-24, luidt, volgens deze Vertaling, aldus:

19. „ LAMECH nam twee vrouwen, waarvan de ééne den naam van ADA, en de andere dien van ZILLA
20. hadt. —— ADA baarde JABAL: Deze was de eerste der omzwervende herders, die met hunne tenten en vee
21. omzwerven. —— Zijns broeders naam was JUBAL:

Deze was de eerste uitvinder van snaar- en blaasspeel-
22. tuigen. —— Insgelijks baarde hem ZILLA THUBAL-
KAÏN, die alles met den hamer smeedde, en een bewer-
ker van ijzer en koper werdt. —— De zuster van
THUBAL-KAÏN was NAËMA.
23. Toen zeide LAMECH tot zijne vrouwen, ADA en
ZILLA.

„ Hoort naar mijne stem, gij vrouwen van LAMECH!
„ Luistert naar mijne gezegden!
„ Den man, die mij wondt, dood ik,
„ Den jongeling, die mij slaat.
„ Zevenvouwig zou KAÏN gewroken worden,
„ Maar LAMECH zeventigmaal zevenvouwig."

Ter ophelderinge hier van dienen de volgende aenmerkingen.

„ *vs.* 19.] MOZES schijnt dit met oogmerk geboekt te hebben, om te doen opmerken, waar de veelwijverij haaren oorsprong heeft genomen; te weten, bij het nageslacht van KAÏN, het welk geen aanprijzing voor dezelve is.

vs. 20.] Gelijk hedendaagsch de *Arabiërs*, die *Bedouïnen* genoemd worden, welke met hun vee en tenten, of ook beweegbare hutten, zich dan hier, dan daar, onthouden, waar zij de beste weide voor hun vee vinden.

vs. 21.] Niet *harpen* en *orgelen*. De eerste uitvinding hadt eenvouwige muzijkinstrumenten, *fluiten* of *schalmeijen* en speeltuigen, met eenige weinige snaaren bespannen.

vs. 22.] Ook hier behoeft men nog aan geene geregelde bergwerken te denken. —— De kunst om ijzer en koper te bewerken, was thans in haare kindsheid. —— Ondertusschen zal men zeer waarschijnlijk mogen stellen, dat deze THUBAL-KAÏN de eerste uitvinder van krijgswapenen geweest is, en dan krijgt het volgende gezegde van LAMECH alle licht en duidelijkheid.

vs. 23. 24.] Dit is eene spreuk of soort van Dichtstuk, het welk aan de Uitleggers veele moeite gekost heeft. —— Volgens mijne Overzetting is het echter niet duister. —— LAMECH is zoo moedig op de uitvinding van zijnen zoon THUBAL-KAÏN, dat hij verklaart niets te schroomen. Men moet alleen de woorden niet vertaalen in den voorleden tijd, als of LAMECH wilde te kennen geven, dat hij eenen man en jongeling gedood hadt. —— Neen, zijne meening is, hoe hij zich thans in staat bevondt, om iemand,

die

die hem eene ligte wonde mogt toebrengen, of slaan wilde, al ware het een kloek, jong en sterk man, met de door zijnen zoon uitgevonden krijgswapenen te dooden. — Hij was nu in staat zich zelven zeventigmaal zevenmaal, zoo veel hij wilde, te wreeken, dus meer dan KAÏN, die slechts zevenvouwig zou gewroken worden."

Een voorbeeld van ene andere natuur verlene ons de beschryving van NOACHS behoedmiddel tegen den Zondvloed, Gen. VI. 14-16; door onzen vertolker in dezer voegen opgegeeven.

14. „ Maak voor u een vaartuig van steevig hout. — Maak dit vaartuig met onderscheiden vertrekken, ook moet gij het van binnen en van buiten bepekken met
15. pek. — Gij moet het maaken naar deze maat, driehonderd ellen moet de lengte van dit vaartuig zijn, vijftig ellen de breedte en dertig ellen de hoogte.
16. Aan dit vaartuig moet gij een ronden buik maaken, doch naar de opgegeven ellenmaat het voltoojen van boven af. — De ingang van het vaartuig moet gij aan de zijde maaken, — ook moet gij het in eene onderste, tweede en derde verdieping verdeelen."

By deze overzetting tekent de Heer *van Hamelsveld* nog dit aen.

„ *vs:* 14.] *Eene ark*, zoo gemeen deeze vertaaling plag te zijn, zoo onvoegzaam is dezelve. *Eene ark*, een vierkante kist kon hier geheel geen dienst doen. — Het woord *Theba*, eigenlijk van Egyptischen oorsprong, betekent *een vaartuig*. — Dit moest NOACH maaken van *Gopherhout*, dus vertaalt men, meenende dat daardoor een bijzonder soort van hout, de meesten denken dan aan *Cijpressen-hout*, te verstaan zij. Doch de woorden zeggen *boomen van sterkte*, dat is, van steevig hout, van sterke volwassen boomen.

„ *vs.* 15.] Schoon wij niet naauwkeurig de lengte dezer ellen kunnen bepaalen, nogthans kunnen wij de evenredigheid nagaan; en het is bekend, hoe men in ons Vaderland te *Hoorn*, in de voorgaande eeuw, volgens deze evenredigheid vaartuigen heeft gebouwd, die nog met den naam van *Hoornsche Katten* bekend zijn, hoedanigen PIETER JANSSEN LIVORN, een *Mennoniet* te *Hoorn*, het eerst liet timmeren (*). Deze vaartuigen bevondt men, dat een der-

(*) Zie dit breeder nauwkeurig voorgedragen, in de *N. A. V. Letteroefeningen* I D. bl. 157-159: waer over ons, ter dezer ge-

derde meer last voeren, en veel sneller vaart maaken konden, dan eenig ander. Alleen waren zij te rank; doch men hadt moeten rekenen op het overwigt van masten, zeil en treil, enz. Ook verstondt men niet wat

„ *vs.* 16.] het woord *Zohar* betekende, het welk de onzen door een venster vertaald hebben; dit is het niet, en daar voor wordt Hoofdst. VIII. 6, een geheel ander woord gebruikt. —— Het woord betekent eene *rondheid*, hier den *ronden buik* van een schip, waardoor het meer stevigheid krijgt, de rankheid vermindert, en zelfs de ruimte van binnen nog merklijk vermeerderd wordt. —— Deze rondte kwam echter in geene aanmerking, bij het opgeven der ellenmaat en der evenredigheid, welke alleen verstaan moest worden van 't bovenste gedeelte van het vaartuig."

Men voege hier nog tot een derde voorbeeld by 's Mans vertaling en opmerking over Gen. XLVII. 21, betreffende het gedrag van JOSEPH, omtrent de door den hongersnood verarmde Egyptenaren, 't welk men dikwyls ongunstig beoordeelt; beschouwende JOSEPH als iemand, die in dezen, ver van te pryzen, veel eer te laken zou zyn, daar hy de Egyptenaars tot slaven des Konings maakte. Een denkbeeld intusschen waertoe het verhael van 't gebeurde, en inzonderheid het 21ste vers, wel verstaen zynde, geen regtmatige aenleiding geeft. Volgens het verhael, vers 18, 19. was het volk wel tot dat uiterste gekomen, dat zy, geen zilver, geen eigen vee meer hebbende, om voor derzelver prys graan te koopen, uitriepen: „ Nu is ons „ niets meer overgebleven, om mijn Heer aan te bieden,

„ dan

gelegenheid, nog het volgende te melden staet. Uit de *Oostersche Bibliotheek* van den Heer *Michaëlis*, XVIII D. bl. 28, en deszelfs *Inleiding in de Boeken des O. Verb.* I D. bl. 452-454, blykt, dat de Heer *Michaëlis* het in zyne verklaring van Gen. VI. 15, aengevoerde, verschuldigd was aen den Hoogleeraer *Hornius*, (ook by den Heer *Velius* aengehaeld,) die in een Geschrift, onder den tytel van *Arca Noæ*, een kort begrip der algemene Historie bevattende, deze manier van Scheepsbouwing gemeld heeft. Het aldaer bygebragte steunt op een bericht van *Pieter Reiniersse* zelven, in een brief van 6 Maart 1647; des de echtheid van dat verhael niet in twyfel te trekken zy; 't welk *Michaëlis* aenvoert tegen *Silberschlag*, die volstrekt beweerde, dat *Noach* in geen vaertuig, maer in eene vierkante kist of ark bewaerd was.

„ dan onze perfoonen en onze akkers. —— Waarom zou„ den wij voor uw oog fterven, en onze akkers [braak „ liggen?] —— Koop ons en ons land voor brood, zoo „ dat wij en onze landerijen aan FARAÖ in vollen eigen„ dom behooren, en geef ons zaad, op dat wij niet van „ honger fterven, en het land woest worde. ——" Hoedanig een gebruik nu maekte JOSEPH van dit voorftel, en wat was 'er het gevolg van? Dit, gelyk vs. 20 en 21, gemeld word. „ Dus kocht JOSEPH alle landerijen van *Egypte* voor FARAÖ, dewijl de *Egyptenaars* elk zijnen akker verkochten, nadien de hongersnood hen zoo prangde; zoo dat het gantfche land FARAÖ's eigendom wierdt; doch het volk aangaande, dit deedt hij opkomen in de fteden van het eene einde van *Egypte* tot aan het andere."

„ Deze vertaaling, (zegt de Heer *van Hamelsveld*,) maakt de gefchiedenis duidelijk. JOSEF, alle de *Egyptenaren* tot lijfeigenen van FARAÖ kunnende maaken, wilde echter geen volftrekt *Despotisme* invoeren, maar van deze gelegenheid gebruik maaken, om eene geregelde inrichting in het ftaatsbeftuur in te voeren, en zekere grondwetten voor eene gematigde Monarchie vast te ftellen. Ten dien einde deedt hij het volk bijeen komen in de fteden. De priesters bleeven van het een en ander uitgezonderd, om dat zij door den Staat onderhouden werden. Aan dit vergaderde volk ftelde JOSEF zijn plan van inrichting voor, waarvan MOSES ons dat gedeelte meldt, het welk tot de inkomften van de vruchten des lands behoort. En het volk gaf eene vrijwillige toeftemming aan deze grondwetten. — Dus werdt het ftaatsbeftuur in *Egypte* op eenen vasten voet gebracht, met voorkennis en bewilliging van het volk. Wat is hier in JOSEF te berispen? Neen! zijn karakter is voortreflijk."

Verhandelingen van het Genootfchap tot verdediging van den Christelyken Godsdienst, opgericht in 's Haege, voor het jaer 1789. *Tweede Stuk. Te Amfterdam, Haerlem en in 's Haege by* J. Allart, C. van der Aa, Wed. J. du Mee en Junior, 1791. *In gr. octavo*, 326 *bladz.*

Het voorftel van 't Genootfchap, hier in twee Verhandelingen overwoogen, vordert, *het onderzoek der Heilige Schrift, den Christenen, zoo voor zigzelven, als met hunne Huisgenooten, aan te prijzen, en tevens te toonen*,

 hoe

hoe het zelve, op de meest gevoeglijke wijze, tot regt verstand en troostvolle bevestiging der waarheid in 't werk gesteld kan worden. Naer den aert van 't voorstel, zyn beide de Verhandelingen hoofdzaeklyk tweeledig; ze behelzen een ernstigen aendrang van de onvermydlyke verplichting der Christenen, tot het beoefenen der Heilige Schriften, en verlenen ene verscheidenheid van leerzame aenmerkingen, over de beste wyze, om daerin wel te slagen. —— De Eerwaerde *J. van Heusden*, Predikant te St. Oeden Rode in de Meiery van 's Bosch, aen wien men de tweede Verhandeling verschuldigd is, heeft dit onderwerp met een welwikkend oordeel beknoptlyk uitgevoerd; zo dat dit Stuk wel aengemerkt moge worden, als voldoende in zyne soort voor de meesten, voor welken het byzonder moet dienen, als ene handleiding, om hen op den rechten weg te brengen, en in den verderen voortgang behulpzaam te zyn. —— Maer de eerste Verhandeling, opgesteld door den Eerwaerden *J. E. Mebius*, Predikant te Ryperkerk en Hardegaryp, en den Eerwaerden *W. B. Jelgersma*, A. L. M. Ph. Dr. Predikant te Weidum, ontvouwt dit voorstel uitvoeriger, en enigzins meer geschikt voor lieden van uitgebreider kundigheden, met beantwoording der tegenbedenkingen, die men van de zodanigen te wachten heeft, en een aendrang van voorstellingen, die omtrent dezulken te stade komen: waerdoor deze, schoon de bovengenoemde wezenlyk pryswaerdig zy, een zekeren voorrang heeft. Hunne Eerwaerdens hebben by de Verhandeling, welke de twee opgemelde hoofdzaken met nadruk inboezemt en oordeelkundig ontvouwt, een *Aanhangzel* gevoegd, strekkende, om nog wat nader te toonen, *hoe de Christen tot regt verstand en eene troostvolle bevestiging der waarheid, door middel van het onderzoek der Heilige Schrift, op de meest gevoeglijke wijze, geraken kan*; in welk Aenhangzel het bygebragte in zommige opzigten verder opgehelderd, en door bykomende bedenkingen meer versterkt word. —— Tot een voorbeeld, uit de groote verscheidenheid der leerryke voorstellingen, in deze Verhandelingen medegedeeld, dienen de volgende, wegens het *Vooroordeel* en de *Partyzugt*, uit de eerste Verhandeling overgenomen. —— By de overweging van het noodzaeklyke vereischte, ene *zuivere liefde tot de waerheid*, in 't onderzoeken der H. Schrift, komt, naest de *waenwysheid*, als ene belemmerende zielsgesteldheid, bovenal in opmerking de schadelyke invloed van het *Vooroordeel* en de

Par-

Partyzugt; waeromtrent de Schryvers zich indezervoege uitlaten.

„ Bekend is het, hoe veel de kragt van vooroordeelen op onzen geest vermoge, om daarin alle liefde der waarheid te verdooven, om ons ter zijde af te trekken, en te wege te brengen, dat wij *hoorende hooren en niet verstaan, ziende zien en niet opmerken*. Wij willen hier mede gansch niet beweeren, dat alle *vooroordeelen* (dat is alle toestemming, welke wij geven aan stellingen, welke wij enkel op het gezag van anderen aanneemen, zonder omtrent derzelver zekerheid zelve enig onderzoek gedaan te hebben) schadelijk zoude zijn. Geenzins: wij hebben over 't algemeen alle redenen, om te beweeren, dat, zoo 'er eenige waarheid in de wereld is, dat geen, waaromtrent de menschen in 't algemeen overeenstemmen, *veelal* waarachtig is; en daarom, zo lange wij zelve de zaake niet behoorlijk onderzogt hebben, als hoogstwaarschijnelijk moet aangenomen worden. Hieruit trekken wij een menigvuldig nut; jaa, zonder zulk een ingewikkeld gelove, zouden wij in duizend gevallen, vooral in onze eerste jeugd, zeer ongelukkig zijn, en voor veele gevaaren en jammeren bloot staan, waarvoor wij nu door deeze vooroordeelen in tijds beveiligd worden. Of zoude 'er enige schade voor ons in liggen opgesloten, dat wij, vernemende dat de menschen in het algemeen het rottekruid voor vergiftig houden, hier aan op deezen grond alleen gelove geven? Zouden wij verstandiger te werk gaan, en ons eigenbelang beter behartigen, wanneer wij dit algemeen gevoelen ter zijde stelden, tot dat wij zelve de proeve op ons eigen lichaam genomen, en berstende het doodelijk vermogen van dit vergif bij eigen ondervinding geleerd hadden? Dog hierin ligt een der voornaamste nadeelen des vooroordeels, dat, terwijl wij, door toedoen van onze ouderen, meesteren, en anderen, die ons omringen, en van wier kundigheid wij een goed gevoelen hebben, tot kennis komen van veele onder de menschen aangenomene allergewigtigste grondstellingen, wij ook, wanneer wij ons daarbij wel bevinden, te dikwerv gereed zijn, om ook andere stellingen, die van deeze bij ons vertrouwde persoonen als waarheid erkend zijn, of schoon maar een klein deel der stervelingen met hun instemt, uit achting voor deeze menschen opgevat, mede aan te neemen, ja zelvs als even onwrikbaar aan te merken, als zulke, die volstrekt zeker, en uit hoofde van haare klaarheid algemeen erkend zijn. —— En wat won-

der! want wij komen tot beider kennis, langs denzelfden weg, en kunnen in onze jeugd niet aanstonds ontdekken, wat van alle zulke stellingen, bij allen in 't gemeen, zij aangenomen, of wat wij inzonderheid als stellingen van onze leermeesteren moeten opvatten. En wanneer wij zoo verre komen, dat wij dit beginnen te onderscheiden, hebben deeze vooroordeelen veeltijds reeds zoo veel velds gewonnen in onzen geest, dat wij dezelve niet ligt in twijfel trekken, maar alles, wat daarmede strijdt, integendeel gaarne verwerpen. Van daar is 't, dat doorgaands een Turk Turksch, een Jood Joodsch, een Roomsgezinde Roomsgezind, een Kalviniaan Kalvinistisch, een Lutheraan Luthersch, een Arminiaan Remonstrantsch, en een ieder van zijne jeugd tot aan het graf zoo blijve denken, als hem van zijne ouderen en vertrouwde leermeesteren is ingescherpt. Dog daar bijzondere begrippen van eenige weinigen op deeze wijze allengs een algemeener gezag verkrijgen, bezeft men ligt, dat ook de algemeene Volksvooroordeelen ons dikwerv aan 't zelfde gevaar bloot *stellen*. Een regt gesteld gemoed zal daarom niet aanstonds alles verwerpen, wat het in de jeugd langs den weg van gezag geleerd en aangenoomen heeft, maar, bij het verder ontluiken van zijne vermogens, als hij tot een juist oordeel beter in staat is, niet weigeren al het aangenomene, vooral wanneer hij bemerkt, dat het slegts eene bijzondere stelling van zijne ouderen of meesteren is, en van duizenden anderen als valsch en ongerijmd verworpen wordt, edelmoedig ter toetze te brengen, en vooral met de uitspraaken der Heilige Schrift, zoo ras hij van derzelver Godlijke herkomst behoorlijk onderrigt is, te vergelijken.

„ Met de kragt der vooroordeelen gaat hand aan hand eene ijdele zugt, om alles, wat geleerde voorstanders van zeker gevoelen, 't welk men waarheid bevonden heeft te zijn, hebben voorgestaan, mede te omhelzen en volstandig te verdeedigen. Deeze doet ons veele zaaken zeer partijdig oordeelen; zij doet ons veele dingen aannemen of verwerpen, zonder eenige andere rede dan deeze; om dat beroemde voorstanders van die partij of secte, welke wij om zekere redenen toegedaan zijn, dezelve mede beweerd hebben. Paulus, bij voorb., had de leere der Phariseën omhelsd; hij was onderrigt, en zag misschien ook zelve door, hoe de gevoelens van deezen omtrend de opstanding der dooden en meer andere onderwerpen, welken tusschen hen en de Sadduceën betwist wierden, in de waarheid volkomen gegrond

grond waren. Dan even dit deed hem ook zodanig voor alle ſtellingen der Phariſeën ijveren, dat hij niets daar mede ſtrijdigs kon verdraagen, maar alles van dien aart zonder eenig onderzoek verwierp, 't welk in hem de droevige oorzaak wierd van zijn onbezonne en godlooze ondernemingen tegen het Christendom, en hem buiten ſtaat ſtelde, om, zonder tusſchenkomst van een Godlijk genadewonder, van zijne vooroordeelen tegen JESUS, zijne Leere en aanklevers, geneezen te worden: terwijl zijne partijdigheid zijn vlug verſtand en doordringend oordeel zoodanig benevelde, dat alles wat hem, in den gewoonen weg der Voorzienigheid, tot overtuiging van zijne dwaaling in deezen moest brengen, zelfs het leezen van MOSES en de Profeten, niets vermogt, om hem van het valſche en ongerijmde zijner denkbeelden te overreeden. Waarom ons gemoed, als het zelve tot het leezen der Heilige Schrift regt geſteld zal zijn, ook van deeze partijzugt dient ontheven te wezen."

Samenſtel der Godgeleerdheid, begreepen in vier Oeffeningen over het Voorbeeld der Godlyke Waarheden van den zaligen A. HELLENBROEK, *door* K. VERMYNE. *Verrykt met eene aanpryzende Voorreden van den Wel Eerw. Heere* J. SCHARP, *Predikant te Rotterdam. In 's Hage by* J. du Mee, 1791. *Behalven het Voorwerk*, 155 *bladz. In octavo.*

Een geſchikt Handboek voor hun, die de leiding van wylen den Eerwaerden *Hellenbroek* volgen; als behelzende ene geregelde aeneenſchakeling van 't beloop van 's Mans onderwys by manier van Vragen en Antwoorden; waer van dezulken die zyn Leerboek tot een grondſlag van hunne onderrichting leggen, dat in onze Nederlandſche Kerk vry algemeen gebruiklyk is, zich met vrucht kunnen bedienen; om langs dien weg de Jeugd meer tot zelfdenken, en 't nagaen van 't verband der zaken, op te leiden, dan gewoonlyk door de gemeene manier van catechizeeren geſchied.

Het onderwys in de H. Godgeleerdheid bevattelyk, gemakkelyk en nuttig, gemaakt, voor zulken, die belydenis zullen doen; alsmede tot verdere oeffening van min-kundigen, die reeds Lidmaaten zyn, door S. VAN EMDRE, *Predikant te Wageningen. Te Utrecht by* D. Kemink en Zoon, *en* W. van Yzerworst, 1791. *Behalven het Voorwerk*, 67 *bladz. In octavo.*

Ter ophelderinge van dezen Tytel, diene des Onderwyzers eigene verklaring wegens de inrichting van dit Stukje, waeromtrent hy, in zyne Voorreden, het volgende meldt.

,, Om te weeg te brengen, dat de Katechizanten niet alleen hun geheugen, maar ook tevens hun oordeel oeffenen, en met verstand leeren, heb ik goedgevonden, de voornaamste waarheden van onzen Christelyken Godsdienst in eene aaneengeschakelde order, en dus in haar verband, voor te draagen, en eenige vraagen vooraf te doen gaan, welker beantwoording men in die aaneenschakeling der waarheden vinden kan. Op deze wys wordt de H. Godgeleerdheid BEVATTELYK gemaakt, dewyl ik de waarheden van Gods Woord zo duidelyk gemaakt heb, als my mogelyk was, en den leerlingen gelegenheid geeve, om niet alleen hun geheugen, maar tevens hun oordeel, te oeffenen. Ook hebbe ik in de tweede plaats dezelve GEMAKKELYK gemaakt, door de voornaamste stukken in een kort begrip te brengen: in zommige Katechizeerboekjes, gelyk in HELLENBROEK *Voorbeeld der Godlyke Waarheden*, treft men omtrend zes honderd vragen en antwoorden aan; in dit kort begrip slechts honderd een en dertig: indien men dus elke week slechts tien behandelt, dan is men 't zelve in ¼ jaars rond: is dit niet gemakkelyk? Eindelyk heb ik ook dit onderwys trachten NUTTIG te maaken, door die stukken, die 't meeste invloed op de praktyk of beoeffening der godzaligheid hebben, wat breeder, dan gewoonlyk, voor te draagen."

Naer deze inrichting kan dit Onderwys voor de Jeugd, tot jaren van onderscheid gekomen, en verder ook voor meerderjarige doch mingeoefende Leden der Kerke, van een wezenlyk nut zyn. De aeneenschakeling der H. Godgeleerdheid is, geregeld voorgesteld, ligtlyk na te gaen en met weinig moeite het geheugen in te prenten. Hiertoe kan

kan ook behulpzaem zyn, de *Korte Inhoud*, welken zyn Eerwaerde 'er bygevoegd heeft; die 't ontvouwde schetswyze opgeeft; en, terwyl dezelve als ten Bladwyzer dient, ook strekken kan; om het geheele beloop des te beknopter aen het geheugen en het oordeel voor te stellen: 't welk verder geoefend kan worden, door een verstandig gebruik te maken van de by den aenvang opgegeven Vragen.

Laudatio SIMONIS EPISCOPII, publice dicta Amstelædami in æde sacra Remonstrantium, die XXIII Novembris ann. MDCCLXXXX. a JANO KONYNENBURG, cum in eorum Schola Theologiæ atque Historiæ Ecclesiasticæ professionem auspicaretur. Amstelædami apud *M. Schalekamp*, 1791. In quarto m. f. 56 pp.

Nademael de beroemde *Episcopius* aen te merken is, als een der voornaemste Oprichteren des Remonstranten Genootschaps in 't algemeen, en vooral van hun Kweekschool in 't byzonder, zo was het gansch eigenaertig, dat de geleerde *Konynenburg*, by het aenvaerden zyner Amptsbedieninge als Hoogleeraer der Godgeleerdheid en der Kerklyke Historie aldaer, dien bekwamen en volvuerigen Voorstander en Bevorderaer van de zaken der Remonstranten, ten hoofdonderwerpe zyner Redenvoeringe verkoos. —— Enige voorafgaende aenmerkingen over de verbasteringen der Christlyke Leere, het moeilyke van derzelver zuivering, en het lofwaerdige gedrag van brave Mannen, die daertoe zich benaerstigd hebben, leid den Redenaer tot den in dit Stuk inzonderheid arbeidzamen *Episcopius*, wiens uitmuntend character en bedryf hy zich voorstelt, by de vergaderde menigte te verlevendigen. —— Om dit met te meerder nadruk te doen, bepaelt hy zich, eer hy ter zake treed, tot ene geschikte voordragt der vereischten van een rechtschapen Godgeleerden; welker ontvouwing, van wegens den nadruk en volledige beknoptheid, der opmerkzaemheid van hun, die zich op het Godgeleerde toeleggen, dubbel waerdig is. —— En ten einde voor te komen, dat men enen hier aen beantwoordenden Godgeleerden niet aenzie voor een Mensch, hoedanig een 'er nooit bestond, of bestaen zal, zo beroept hy zich op den vermaerden *Episcopius*, die in dezen ten luisterryken voorbeelde strekt. Ter ontvouwinge hiervan geeft ons de Re-

Redenaer eene treffende fchets van 's Mans aenleg ter oefeninge, voortgang in dezelve, en ftandvastige volharding in het te werk ftellen zyner verkregen kundigheden en bekwaemheden, te midden van dreigende rampen en treffende onheilen; die hy moedig doorworftelde; en na welker afloop hy zich onvermoeid bleef bevlytigen, om het Remonftrantfche Genootfchap in 't algemeen, en deszelfs Kweekfchool in 't byzonder, op vaste gronden te vestigen: het welk voor den Christelyken Godsdienst, niet alleen in ons Vaderland, maer ook in nabuurige Gewesten, heilzame gevolgen gehad heeft. De Hoogleeraer *Konynenburg* maelt dit fchoone Tafereel met levendige koleuren, en meesterlyke trekken, die *Episcopius* in een luisterryk daglicht ftellen; en befluit voorts zyne Redenvoering met nadruklyke aenfpraken, en eene ernftige fmeekbede tot God, gefchikt naer tydsomftandigheden.

P. VAN HEMERT Oratio de prudenti CHRISTI, Apostolorum atque Euangeliftarum confilio, fermones fuos ac fcripta, ad captum atque intellectum vulgi, quantum illud fieri potuit, accommodantium. Habita Amftelædami in æde facra Remonftrantium, cum in illorum Schola Philofophiæ & Literarum profesfionem aufpicaretur, die XXIV Novembris anni MDCCXC. Amftelædami, apud *M. Schalekamp*, 1791. In octavo m. f. pp. 68 (*).

In deze Redenvoering behandelt de geleerde *van Hemert* een onderwerp, dat in den tegenwoordigen tyd veler aendacht trekt; te weten: „de Voorzichtigheid, waermede „ Christus, de Apostelen en Evangelisten zich in hunne „ redenen en gefchriften, zo veel mogelyk, naer de vatbaerheid des Volks gefchikt hebben." Zyne Waerdigheid, als Hoogleeraer in de Wysbegeerte en Fraeije Letteren, aen het Kweekfchool der Remonftranten, zullende aenvaerden, dacht het hem, inzonderheid daer de hem opgedragen post ook influit, *de uitlegkunde der H. Schrift*, met regt niet oneigen, dit gewigtige Stuk, dat zeer verfchillend begrepen word (†), en een merkelyken invloed op

(*) Deze Redenvoering is ook, uit het Latyn in 't Nederduitsch vertaeld, afgegeven, en insgelyks by *M. Schalekamp* te bekomen.

(†) Zie het geen wy deswegens gemeld hebben, *bl.* 53—55.

op het uitlegkundige der Schriften des Nieuwen Testamentes heeft, te behandelen.

De Hoogleeraer legt, ten grondslage, de onbewistbare kundigheid, dat een Volks-leeraer zynen leertrant, naer de vatbaerheid zyner Toehoorderen, moet schikken; en dat 'er gene reden zyn, om te twyfelen, of Christus, de Apostelen en Evangelisten, zulks ook, met ene wyze voorzichtigheid, enigermate in agt genomen hebben: te meer, daer de gesteldheid der Joodsche Natie zodanig iets vorderde, en men zulk ene leerwyze, uit de omstandigheden van de eerste verkondigeren der Euangelieleere, natuurlyk had te verwachten. —— Na het voorstellen van dit algemene denkbeeld, dat men zich, op de overweging van het beloop der zaken, eigenaertig heeft te vormen, gaet de Hoogleeraer voort, om te toonen, dat dit ook daedlyk plaets gehad heeft, naer uitwyzen der Euangelische en Apostolische Schriften. —— Men ontdekt dit duidelyk in den spreek- en schryfstyl, mitsgaders in 't onderrichten door gelykenissen; de geheele uiterlyke voordragt geeft dit te kennen; en 't is niet minder zichtbaer, wanneer men 't oog vestigt, op de manier van 't behandelen der zaken zelven. De verkondigers der Euangelieleere houden zich niet op met spitsvindige bespiegelingen, maer met nuttige waerheden, die hunnen toehoorders gereedlyk begrypen kunnen; zy gaen met stilzwygen voorby 't geen hunlieder begrip te boven zou gaen; en gebruiken in hunne voorstellingen ene zeer groote omzichtigheid en inschiklykheid, om voor die genen tot welken zy spreken, of daer ze aen schryven, verstaenbaer te zyn, en hunne oplettendheid te vestigen: welk een en ander onze Redenaer door verscheiden voorbeelden ten krachtigste staeft.

Om dit echter, nog meer onderscheidenlyk, in een helder licht te zetten, zo verledigt hy zich wyders, om na te gaen, hoe verre zy die omzichtigheid en inschiklykheid gebragt hebben: waeromtrent hy in 't algemeen beweert, „ dat ze, met oogmerk om hunne hemelsche leer des te beter voord te planten en uit te breiden, en dezelve aen het verstand en hart van elk aen te bevelen, zoo reklijk en inschiklijk geweest zijn, dat zij zig voor zoo verre zulks met de oogmerken van God bestaenbaer ware, dikwijls tot de algemeene, en, niet zelden, valsche begrippen hunner Natie vernederd hebben." —— Hierop tracht hy dit verder in ene reeks van byzonderheden, met aenvoering van doorslaende voorbeelden, overtuigend te toonen; 't welk hy,

hy, gelyk hy zegt, indien hy niet vreesde het geduld zyner Toehoorderen te misbruiken, nog merklyk zou kunnen uitbreiden. —— Ter gelegenheid van dit gezegde, word ons, in de Nederduitsche Vertaling, gemeld, „dat men dit „ alles in des Schrijvers bekroonde prijsverhandeling over „ dit onderwerp, in de werken van *Teijlers* Godgeleerd „ Genootschap, breeder ontvouwd, en nader aengedron„ gen zal kunnen vinden;" waerom wy 'er, die uitgave afwachtende, voor tegenwoordig niet verder op zullen stil staen. —— Alleenlyk hebben wy, om een ongunstig vermoeden, dat die of deze ligtlyk onbezonnen zou kunnen opvatten, af te wenden, den Lezer te berichten, dat de Hoogleeraer *van Hemert*, schoon hy in dit Stuk veel verder gaa dan het meerendeel onzer Godgeleerden, nochtans geenszins behoort, onder dezulken, die deze inschiklykheid zo sterk uitbreiden, dat zy daerdoor de goede trouw der eerste verkondigeren van de Euangelieleere, als twyfelachtig, of wankelend, maken. Integendeel, zyn groote doelwit is, onze agting voor die Heilige Mannen te versterken, door ons op te leiden, tot een overtuigd bezef van hunne wyze omzichtigheid, ter bevorderinge van het geloovige aennemen hunner Hemelsche Leere. —— Men moet hier, ten dezen opzichte, wel gade slaen, het onderscheid dat 'er is tusschen Godsdienst en Godgeleerdheid; tusschen de leeringen, die waerlyk tot het wezen van den Godsdienst behooren, en de manier van Godgeleerde onderrichtingen mede te deelen; en dat het hier beweerde *rekkelijke* en *inschiklijke* in genen deele tot het eerste, maer alleen tot het laetste betrekking heeft. De Redenaer is hier niet buiten vrees van misverstand, maer hy vertrouwt op de kundigheid zyner Toehoorderen. —— Zyne Redenvoering derwaerds leidende, „ om te toonen, dat de heilige Mannen „ hunne redenen en schriften, zelfs in zaken, welken door „ velen gerekend worden tot den godsdienst te behooren, „ naer de verkeerde volksbegrippen somtijds wijslijk inge„ richt, en zoo gesproken hebben, dat zij dan eens dit, „ dan dat gevoelen schijnen gevolgd te hebben;" betuigt hij te vreezen, „ dat hij hier zaken zal aenroeren, welken „ allen niet even zeer behagen zullen. Want dat dus het „ gezag dezer heilige Mannen in gevaer komt, de hun ver„ schuldigde hoogachting ondermijnd, en onze allerheiligste „ godsdienst zelf in verdenking gebragt wordt —— ja dat „ het dus met hem, en deszelfs vastste gronden, volstrekt„ lijk gedaen is, zullen sommigen misschien heimlijk ver-

„ moe-

„ moeden." —— Doch [zo vervolgt hy,] „Doch ik denk, „ *Toehoorers!* dat gij anders oordeelt. Gij tóg bezit te veel „ verstand en doorzigt, om niet ligtlijk te bemerken, welk „ een groot onderscheid 'er plaets hebbe, tusschen den „ hoofdinhoud van den *kristlijken* godsdienst zelven, als „ mede de waerheden, welken tot deszelfs natuur behoo- „ ren, en tusschen de wijs, waerop deze godsdienst voor- „ gedragen en aangeprezen kan en moet worden." —— Zulks doet hem onbeschroomd voortgaen, om de opgenomen taek, zo veel de tyd het hem vergunt, te voltrekken; waerop hy voorts deze weldoorwerkte Redevoering, naer eisch der omstandigheden, met treffende aenspraken, in verzuchting om de gunst des Allerhoogsten, doet afloopen.

Verhandelingen van het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelyke Wysbegeerte, te Rotterdam. IXde Deel. Te Rotterdam by D. en A. Vis, 1790. *Behalven het Voorwerk*, 257 *bladz. In gr.* 4to.

In dit Deel ontmoeten wy, vooreerst, het Afbeeldzel in een eenvoudig Hollands Gewaad, nevens eenige byzonderheden, van den Stichter van dit Genootschap, den Heer STEVEN HOGENDYK, welke, op den 3den July des jaars 1788, in den ouderdom van ruim 90 Jaaren, zyn weldadig leeven, door den dood, geëindigd heeft. Een Man met zo veel vernuft, zo veel kunde, en een zo werkzaamen Geest begaafd, die teffens zo veel liefde voor zyn Medemensch en Vaderland gevoelde, en die altyd daardoor gedreeven wierd, om, zo verre zyne vermogens strekten, zelve nieuwe nuttige Ontdekkingen in de Proefondervindelyke Wysbegeerte te doen, en anderen, die zich daarop toeleiden, met raad en daad behulpzaam te zyn, gelyk zulks uit dit Berigt overvloedig blykt, verdient gewis by uitneemenheid boven veele anderen, wier grootste eer alleen in een aantal weidsche titels bestaat, by zyne Landgenooten, en zelfs by de laate Nakomelingschap, met roem bekend te zyn: gelyk wy dan ook met veel genoegen uit dit Berigt zien, dat het Borstbeeld van deezen waardigen Grysaard, door een voornaam konstenaar in marmer gebeiteld, tot eene dankbaare nagedachtenis, en tot sieraad van het *Museum*, in het zelve geplaatst zal worden.

Dit wordt gevolgd door de *Handelingen van het Genootschap*, waaruit wy alleen, ter herinnering, zullen overneemen,

men, die Vraagen, welke tot nog toe ter Beantwoording openstaan, schoon een gedeelte daarvan, doch onvoldoende, beantwoord zyn.

„ I. Welke voordeelige gebruiken zyn 'er te maaken van „ het Roet van Turf, Hout en Koolen, het zy voor den „ Landbouw, het zy voor Fabrieken, het zy tot het ver- „ vaardigen van Ammoniak-Zout of in andere opzichten, „ en welke zyn de beste middelen daartoe?

„ II. Daar de Runderpest in ons Land aanhoudend blyft „ woeden tot onnoemelyke schade van Landheeren, Brui- „ kers, Bouwlieden en van alle 's Lands Ingezetenen; — „ daar men reden heeft om te wanhoopen, dat 'er immer „ een vermogend tegengift tegen de smetstoffe van die Vee- „ ziekte zal gevonden worden, hoe groot eene belooning „ men ook op de uitvinding daarvan zetten mag, en daar „ het, zedert lang, uit standvastige Proefondervindingen „ in andere Landen, ontegenzeggelyk zeker is gebleken, „ en nog aanhoudend blykt, dat de Veepest in haaren ver- „ derfelyken voortgang van besmettinge gestuit word, door „ het dooden der Runderen op het oogenblik, dat men aan „ dezelve de tekenen van Ziekte bespeurt, het zy op het „ Stal, het zy in de Weiden; zoo biedt het Genootschap „ den Eereprys der Goudene Medaille, ter zwaarte van „ 30 Ducaaten, aan hem, die de sterkste beweegmiddelen „ zal voordraagen, om het zelve by ons in gebruik te „ brengen en algemeen te maaken, benevens de klaarste „ en overtuigendste wederlegging van de bedenkingen en „ redenen, welke de navolging van dat voorbeeld van an- „ dere Landen tot hiertoe verhinderen.

„ III. Welke zyn de beste Werktuigen tot gemak van „ Doove en Hardhoorende Menschen? Zyn 'er ook eenige „ vaste regels, die men zoude kunnen volgen, zo wel in „ het vervaardigen, als in het gebruik derzelven?

„ IV. Welke zyn de gebreken der tot hier toe bekende „ Windmeeters? Hoedanig zoude een Windmeeter zamen- „ gesteld moeten zyn, om in allerlei gevallen de kragt van „ den Wind zeker en juist te kennen? En welke nuttighe- „ den zoude zulk een Werktuig aanbrengen?

„ V. Op Scheikundige gronden aan te toonen, het on- „ derscheid tusschen de beste en minst vrugtbaare soorten „ van Kleigronden, vooral van ons Vaderland, en inge- „ volge daarvan, zekere regels en middelen ter verbeterin- „ ge van de laatstgemelde vast te stellen.

„ VI. Hoe ver is men in de Theorie der Straalbuigingen

„ (Re-

„ (Refractien) gevorderd? Hangen de veranderingen, wel-
„ ke zy in den Dampkring ondergaan, alleen af, van de
„ verschillende digtheid en warmte der Lucht, en zyn zy
„ daaraan evenredig, of zyn 'er nog andere oorzaaken,
„ welke haar aandoen? Zoo ja, welke zyn de wetten, waar
„ aan dezelve onderworpen zyn?

„ VII. Dewyl men meent, dat 'er in de manier om *Arak*
„ te brouwen, zoo als die beschreven is in het *tweede Deel*
„ *der Verhandelingen van het Bataviasche Genootschap*,
„ (*bladz.* 162) volgens de beginzelen der hedendaagsche
„ Scheikunde, aanmerkelyke en voordeelige Verbeteringen
„ te maaken zyn, zoo belooft men den gewoonen Gouden
„ Eereprys aan hem, welke die Verbeteringen, gegrond op
„ Scheikundige Proeven, aanwyst, en bovendien nog een
„ dergelyken Eereprys van gelyke waarde, wanneer het
„ blykt, dat men in de Indiën dezelve by de proef goed-
„ gevonden heeft.

„ VIII. Zyn de Knoest- en Kreeftgezwellen, en de tus-
„ schenpoozende Koortzen, alleen aan den Mensch eigen?
„ Zoo ja, welke zyn 'er de byzondere redenen van? Door
„ welke tekenen worden de eerstgenoemde gebreken van
„ andere soortgelyke volkomen onderkend? Zyn 'er goede
„ gronden om te hoopen, dat men dezelve immer zoo ge-
„ lukkig zal kunnen voorkomen en geneezen, als de laatst-
„ genoemde Ziekten?

„ IX. Welke zyn de bekwaamste middelen en Werktui-
„ gen om in de Rivier de Nieuwe Maas, den verderen
„ aanwas der Plaaten, even boven en beneden Rotter-
„ dam, op eene min kostbaare wyze te voorkomen, de-
„ zelve te doen verminderen, en zo ver mogelyk is weg
„ te neemen?

„ X. Wat gebruik kan men maaken van de Weerkun-
„ dige Waarneemingen, waarop men zig tegenwoordig zoo
„ yverig toelegt? Wat nuttigheid kunnen zy aan de Ge-
„ neeskunde in het byzonder, en aan de Menschelyke
„ Samenleeving in het algemeen, toebrengen? En welke
„ is de beste wyze om dezelve daarop toepasselyk te
„ maaken?

„ XI. Nadien 'er reden is om te denken, dat het Werk-
„ tuig door den Heer ACHARD uitgedagt, en in de *Nou-*
„ *veaux Memoires de l'Academie des Sciences & Belles let-*
„ *tres de Berlin*, *Année* 1779, beschreven, een zeer be-
„ kwaam middel is, om de Lucht in een vertrek te de-
„ phlogisteeren, zoo belooft het Genootschap een Gou-

„ den Medaille, ter zwaarte van 30 Ducaaten, aan hem, „ die proefkundig aantoont, hoe dit Werktuig bekwaam „ is: 1. Om de Lucht wezenlyk te dephlogisteeren, tot „ welken graad en hoeveelheid, in eenen bepaalden tyd „ en in een vertrek van eene bepaalde grootte. 2. Om „ 'er de Lucht eenen genoegzaamen tyd en in eenen ver„ eischten graad zuiver te houden, en voor welke kos„ ten. 3. Om op een Schip, in alle de gedeelten daar„ van, de nodige ververſching en verbetering van Lucht „ te bezorgen; en hoe het, om dit met de minſte kosten „ en meeste nut te doen, zoude moeten toegeſteld zyn. „ 4. Om goedkoop, ſpoedig en in eene groote hoeveel„ heid, gedephlogisteerde Lucht te verkrygen; en hoe „ dezelve best bewaard en in gereedheid kan gehouden „ worden, om 'er des noods gebruik van te maaken?"

Alle voorgemelde Vraagen zyn thans voor een onbepaalden tyd ter beantwoording voorgeſteld. —— Voor den 1ſten Maart 1792, zyn noch open.

„ I. Welke zyn de oorzaaken of middelen die de Rot„ ting verhaasten, en welke, die dezelve voorkomen, „ vertraagen en ſtuiten, zoo in, als buiten, het dierlyk „ ligchaam, vooral van den Mensch? Welke nuttigheden „ kunnen de onderſcheidene Weetenſchappen en Konſten, „ inzonderheid de Genees- en Heelkunde, uit de kennis „ van al het voorgaande trekken?

„ II. Nadien het gebruik der Brillen en andere Oogglazen „ ſteeds meer en meer algemeen vervroegd word, en eene „ bepaaling daaromtrent van geen gering aanbelang voor „ het Menschdom zyn kan, belooft het Genootſchap den „ gewoonen Eereprys aan hem, die uit de gronden der „ Gezichtkunde, inzonderheid uit den aart en geſteldheid „ der deelen van het Oog, door welke de onderſcheidene „ gewaarwordingen van het licht meer of min leevendig „ aan het *Senſorium Commune* overgebragt worden, best „ voldoende aantoont, in hoe verre de Brillen en ſoort„ gelyke Glazen door verheldering of vergrooting, zoo „ tot verbetering, als bewaaring, van het Gezicht wezenlyk „ nuttig, en zelfs onvermydelyk noodig zyn, en in hoe„ verre zy als een Volksgewoonte, vooröordeel en een „ waar misbruik, nadeelig mogen en moeten aangemerkt „ worden."

Het Werk zelve vervat, de met de gewoone Gouden Eereprys bekroonde beantwoording der Vraage: „ Brengen „ de Droogmaakeryen, onder de Bewoonderen derzelve,

„ door-

„ doorgaande Ziekten van eenen byzonderen aart voort, „ of verzwaaren zy alleen de gewoone Ziekten van het „ Najaar? —— Zoo ja, welke zyn 'er de oorzaaken „ van? —— En welke de middelen om die te voorko- „ men, en 'er zig tegen te behoeden?" Door L. BICKER, *Med. Doctor, en Directeur van het Bataafsch Genootschap.* De 2de, waaraan insgelyks de Gouden Medaille en vervolgens de premie van 100 Ducaten toegelegd is, der Vraage: „ Welke zyn de beste middelen, om de Overstroomingen der Rivieren te bepaalen, in haare gevolgen „ minder verderfelyk, en in sommige opzigten voor die „ Landen voordeelig te maaken? Welke kosten zouden „ daartoe vereischt worden?" Door den Heer CS. ZILLISSEN. De 3de, eene insgelyks met de Gouden Medaille bekroonde beantwoording, op de Vraag: „ Welke zyn „ de oorzaaken van het Beslag op de Tong? Welke zyn „ deszelfs verscheidenheden? In hoe verre is het een ken- „ merk van den onderscheiden Aart, en van de Oorzaa- „ ken der verschillende Ziekten? Wat grond geeft het den „ Geneesheer tot het maaken van eene goede voorzegging; „ en welke aanwyzingen verschaft het hem in het behan- „ delen der Ziekten?" Door GADSO COOPMANS, *A. L. M. Phil. & Med. Doctor, Med. Professor ordin. aan 's Lands Universiteit te Franeker.* De 4de, Eene Memorie om op eene minkostbaare wyze samen te stellen het Zout, in Engeland bekend en in gebruik onder den naam van *Sal Catharcticus Novus*, of Nieuw Purgeer-Zout. Door den Heer J. B. VAN DER SANDE, *Meester in de Pharmacie en Chymie, honorair Lid van de Societeit van Emulatie te Luik.* De 5de, Waarneemingen met de Etterdrachten van den Heere PERCIVALL POTT, in de Lammigheid of onbruikbaaren staat der onderste Ledemaaten. Door den Heer W. LEURS, *Chirurgyn in 's Gravenhage.* En, eindelyk, ten 6den, Eene Verhandeling over de Inlandsche Zoetwater-Spongie, eene huisvesting der Maskers van Puistenbyteren, door C. NOZEMAN.

De zeer geleerde Heer BICKER beantwoordende de Vraag, over *de Ziekten onder de bewoonderen van de Droogmaakeryen*, vind geene zwarigheid, om het eerste gedeelte der voorgestelde Vraag ontkennend te beantwoorden, te weeten, dat de Ziekten by hun, althans die, welke geduurende de Droogmaaking van Bleiswyk, in de gemelde jaaren geregeerd hebben, en waarop het Genootschap byzonderlyk schynt het oog te hebben gehad, geenszins

doorgaande Ziekten van eenen byzonderen aart geweest zyn; maar wel degelyk de gewoone Ziekten van het Najaar, doch welke, door gewoone en buitengewoone omstandigheden van die Droogmaakinge, aanmerkelyk verzwaard zyn.

Waarop zyn Ed. laat volgen een Historiesch Verhaal van die Ziekten, en tevens van de omstandigheden die dezelve voorgegaan zyn en vergezeld hebben, waarby wel inzonderheid in aanmerking komen, de meer dan gewoone tyd tot deeze Droogmaaking besteed, waardoor het Water, veel langer dan gewoonlyk, op die Landen is blyven staan, — dat meest Vreemdelingen uit hooge drooge Landen in dezelve arbeiden, wier wooningen opgepropt waren van Menschen, zommige daarby ook van Vee, en wier Voedzel meestal uit bedorven Spys en Drank bestond; waarby kwam een by aanhoudenheid ongemeene Droogheid en stil Weder, waardoor eene menigte rottige Dampen opgetrokken wierden, die dan boven de gansche uitgestrektheid der Droogmaaking over Nagt bleeven hangen, welke zelf op zommige plaatzen eenen ondraagelyken stank van zig gaven; waarby eindelyk nog kwam, dat men geene voorzorgen, hoe genaamd, in het werk gesteld had, om voor, of toen zich de Ziekten reeds begonnen te openbaaren, dezelve behoorlyk te keer te gaan. Voorbereidende omstandigheden en verzwaarende oorzaaken, gewis meer dan te veel om zulke noodlottige gevolgen na zig te sleepen, gelyk hier gebeurd zyn; al het welk de Autheur verder, ook met de Doodenlysten dier plaatzen, aantoont.

De Ziekte zelve was een wezenlyke Galkoorts, en wel van dat soort, het welk PRINGLE, een aflaatende en tusschenpoozende Herfst-Koorts, van laage en Moerassige Landen, genoemd heeft; deeze ontaarden vervolgens in kwaadaartige Rotkoortzen, al het welk door de gedaane Waarneemingen, en bondige redenen, bevestigd word. Nu gaat de Autheur, in zyn Tweede Hoofdstuk, tot het onderzoek der oorzaaken van het verzwaar, en besluit zyn Antwoord, met in het Derde Hoofdstuk de middelen aan te wyzen, om de oorzaaken van het verzwaar der Najaars-Ziekten in de Droogmaakeryen te voorkomen, en 'er zig tegen te beveiligen.

Het Voorbericht van het Antwoord op de 2de Vraag, te weeten, over *de Rivieren*, doet ons zien, dat de kundige Schryver derzelve zig, op verzoek van het Genootschap,

ſchap, de moeite gegeeven heeft, zyn voorig Antwoord geheel om te arbeiden, en met nog aanzienelyke byvoegzelen en hulpmiddelen te vermeerderen; in eene hierby gevoegde Lineaale Kaart, zyn alle de Overlaaten, doorſnydingen in de Linge en het Kanaal over Weiſchild aangeweezen, alsmede de mond van den Ouden Rhyn, de bywegen, doorſnyding der Bylandſche Waart, nieuw gegraaven mond van den Ysſel, loop der verſchillende Dyken en Rivieren, Steden en Dorpen, in de Verhandeling zelve aangehaald.

Ter beantwoording der Vraag zelve heeft de Heer ZILLISSEN onderzogt, eerst de verſchillende ſoorten van Inundatien. Ten tweede, nagegaan den ſtaat der bedoelde Rivieren, voor- en na- de daaraan gemaakte veranderingen, en waar ter plaatze dezelve by Opwater en Ysverſtopping gemeenlyk inbraaken veroorzaaken. Ten derde, de gelegendheden der daaraan paalende Landen aangeweezen, en welke van die, door Inundatien, wel de meeste ſchadens lyden, uit hoofde van haare laager oppervlakte. Ten vierde, welke de zekere hulpmiddelen zyn, om het ſchadelyke der Inundatien, daar ter plaatze, voor altoos te voorkomen, met beantwoordinge der Aanmerkingen tegen dezelven. Ten vyfde, wat de kosten voor die aangeweezen hulpmiddelen beloopen. En laatſtelyk, welke de waarſchynelyke gevolgen zyn zullen, indien men om de verſchillende (dikwyls met elkander ſtrydende) belangens, der in deezen geinteresſeerde Districten uitſtelt, de voorgeſtelde middelen tot herſtel ten uitvoer te brengen.

Dit is de manier waarop dit Antwoord, met zeer veel moeite, niet minder kunde, en op de onderſcheide plaatzen zelve gedaan onderzoek, behandeld is; de zaak is van te grooten gewigt, dan dat wy een oogenblik kunnen twyffelen, dat niet alle, welke daar belang in ſtellen, deeze Verhandeling zelve leezen, en met ons den Geleerden Autheur, voor zynen aangewenden yver, om de, in meer dan een opzicht, vervallen ſtaat van ons Vaderland, van wezenlyk nut te zyn, hartelyk danken zullen.

Het Antwoord op de laatſte Vraag, door den in de geleerde Waereld overgenoeg met roem bekenden Hoogleeraar G. COOPMANS, handelende van *het Beſlag op de Tong*, heeft, tot Inleiding, een Betoog van de noodzaakelykheid, om, behalven op andere verſchynzelen, ook vooral by het onderzoeken en beöordeelen der Ziekten, op de Tong, en het geen men daaromtrent ontdekken kan, agt te geeven.

 In

In het eerste gedeelte word dan onderzogt, welke de oorzaaken zyn van het Beslag op de Tong; na de gevoelens van zommige oude Geneeskundigen opgegeeven, en, daar het noodig was, tegengesproken te hebben; gaat de Autheur over tot het naspooren, hoe, en door welke redenen de Tong door Koortzen, en wel voornamelyk door heete Ziekten, haare natuurelyke vogtigheid verliest, en met verschillend Beslag bedekt word; ten dien einde eenige verschynzels, aan de Koortzen eigen, onderzogt hebbende, word daaruit dit besluit opgemaakt; dat de vermindering der wateragtige deelen en de verdikking der overige vloeistoffen, uit de aangehaalde oorzaaken voortgebragt wordende, volgens het gevoelen der oordeelkundigste Mannen, de oorsprongen zyn, waaruit de droogheid van het Vel, die der Tong, gelyk ook deszelfs verschillend Beslag, behoort afgeleid te worden. Hierop volgt een onderzoek der redenen, hoe, en waarom de Tong bestaat, door plaatzelyke ongesteldheden en gebreken van den Mond: alsmede, hoe, en waarom de Tong dikwyls beslaat door gemoedsaandoeningen en uit medegevoeligheid der Zenuwen van andere beledigde deelen; dan de verscheidenheden die men in het Beslag op de Tong waarneemt, waarby opgegeeven word; 1. de Verscheidenheid van den bedorven of verbasterden smaak, die veeltyds de Ziekten verzelt; 2. de afwykingen welke de Tong in haare kleur van de natuurlyke ondergaat; 3. de verscheidene gedaanten onder welke zig het Beslag op de Tong vertoont; 4. de veranderingen die de Tong zomwylen lydt in haare natuurlyke grootte; 5. de droogheid en ruwheid der Tong, standvastige gezellinnen der menigvuldige toevallen in heete Ziekten; 6. de hieruit geboren wordende hardheid der Tong, en deszelfs, het zy natuurlyke het zy tegennatuurlyke, zagtheid; 7. de trilling, stuipachtige beweeging en lamheid der Tong; en, eindelyk, ten 8sten, de graad van warmte der Tong. Wy kunnen den geleerden Autheur niet verder volgen, en het opgegeevene zal reeds genoeg zyn, om den practiseerenden Geneesheer te doen zien, van hoe veel dienst deeze uitmuntende Verhandeling hem, zo in de behandeling, als ook in de voorspelling der Ziekten, en de daarmede verzeld gaande toevallen, zyn kan.

De volgende Memorie, van den Heer VAN DER SANDE, en de Waarneemingen van den Heer LEURS, *over de Ettetdragten in de lammigheid der onderste Ledemaaten*, zyn voor den Artzenykundigen, den Genees- en Heelmeester,

aanmerkings- en der leezing overwaardig; terwyl de Heer NOZEMAN den liefhebberen der Natuurkennis een alleraangenaamst geschenk maakt, met zyne geleerde en naauwkeurige Verhandeling, over *de Inlandsche Zoetwater-Spongie*, tot welker opheldering de bygevoegde Afbeelding niet weinig bydraagt.

Verhandeling van PETRUS CAMPER, *over het natuurlyk verschil der Wezenstrekken in Menschen van onderscheiden Landaart en Ouderdom; over het schoon in Antyke Beelden en gesneedene Steenen. Gevolgd door een Voorstel van eene nieuwe manier om Hoofden van allerleye Menschen met zekerheid te Tekenen. Naa des Schryvers dood uitgegeeven door zynen Zoon* ADRIAAN GILLES CAMPER. *Te Utrecht by* B. Wild en J. Altheer, 1791. *In gr. 4to*, 130 *bladz.*

De geleerde CAMPER, van zyne jeugd af, eene byzondere neiging tot de Schilderkunst, en alle derzelver nabootzende deelen gehad hebbende, moest, natuurlykerwyze, meer dan een ander, zyne beschouwingen laaten gaan, over de eigenaartige trekken van Menschen en Dieren: zo dat tekenen en in klei bootzeeren, de uitspanningen van zyne kinderlyke jaaren uitmaakten. Ouder geworden, trof hem de gedaante en kleur der Mooren aanmerkelyk; vooräl het verschil in de kleur en Wezenstrekken der Zwarten, die uit de Oostindiën of van Africa overkwamen.

Onder zyne oefeningen in het tekenen, naar de beste afgietzels der oude Grieksche Meesters, of naar de fraaye Beelden van MICHEL ANGE, van QUESNOI, en andere vermaarde Meesters van laatere tyden, ontdekte hy ras een zeer groot verschil tusschen deeze, en onze, aangezichten; zonder door onderrichting gewaar te konnen worden, waarin dat zoo zigtbaar en treffend verschil eigenlyk bestond, 't welk hem intusschen veel beter beviel dan de gedaante-verbeeldingen van alle de Nederlandsche Meesters. Zestien jaaren bereikt hebbende, begon hy in Olieverf te schilderen, meestal naar hedendaagsche Nederlandsche Meesters, welkers smaak hem (als zynde reeds ingenomen met de verhevener zwier der Antyke Beelden) niet zeer beviel. Twee jaaren laater, liet zyn Meester, de Heer KAREL DE MOOR *de Jonge*, hem een fraai stuk van

VAN DER TEMPEL naaſchilderen, waarin een Moor voorkwam, die hem geheel niet beviel. Dit was (zo als 'er meer zyn,) een Zwarte door de verf, maar een Europeaan van gelaat. De Prentverbeeldingen van GUIDO RENI, van C. MARAT, van S. RICCI en van P. P. RUBBENS, met opmerking beſchouwende, vond hy, dat zy, in het afmaalen der Wyzen uit het Oosten, even als VAN DER TEMPEL, zwarte Menſchen, maar geene Mooren, geſchilderd hadden: de groote en beroemde Plaatſnyder CORN. VISSCHER, alleen, ſcheen de Natuur ſtipt gevolgd, en een Moor wel verbeeld te hebben.

De toeneemende jaaren verſchaften den Heere CAMPER grooter oplettenheid en inzigten, zo dat hy zich vervolgens verbeeldde, met een opſlag van het oog te kunnen zien, wat antyk was, en uit hunnen ſtyl de tydperken, waarin de byzondere Meesters geleefd hebben, te kunnen onderſcheiden. De meeste Prentverbeeldingen van de ſchoonſte gegraveerde ſteenen mishaagden hem, om dat 'er de Gotiſche ſmaak in uitblonk; en het gebrekkige in verſcheiden naarvolgingen van antyken ſtond hem niet minder tegen, —— De rede daarvan zal ras blyken. Hy had de Ovaalen, en de Driehoeken, op het voorbeeld van allen die over de beginzelen der Tekenkunst geſchreeven hebben, eerst leeren gebruiken; doch had by alle gelegenheden, het zy hy naar Pleisterbeelden, naar Schilderyen, of het Leven tekende, niet alleen eene moeijelykheid ondervonden, maar eene volſtrekte onmogelykheid, om 'er de Koppen *met eenig voordeel in te ſchikken*; ook waren hem de verdeelingen zeer tegengevallen. Hy beſchouwde dus ALBERT DURER, (ſchoon een zeer groot man, en nog grooter zynde, wanneer men zynen leeftyd in aanmerking neemt) als den grond gelegd hebbende tot dien kwaaden ſmaak, die naderhand geheel *Europa* bedorven heeft.

Door dikwyls de fraaiſte koppen der Antyken in klei naa te bootzeeren, leerde de Heer CAMPER al vroeg zien, dat ALB. DURER, met twee oogen tevens de voorwerpen betrachtende, dezelve allen te breed gemaakt had; als mede dat een ſchilder, zou hy ſlaagen, niet ſlechts veel tekenen, maar ook veel in klei bootzeren moest, om een waar en grondig denkbeeld te verkrygen, van de wezenlyke gedaanten der Voorwerpen, van welk een aart ze ook zouden mogen zyn. De kennis van den aart van zien, welke de ſtoffe zyner Inhuldigings-Verhandeling tot Doctor, A°. 1746 reeds uitmaakte, leide hem dan ook tot

de

de leerstelling van het *Gedaanteschoon*, volgens welke men de hoofden kleiner moet maaken, de ligchaamen teerer en schraaler, op dat de Beelden ryziger schynen; en de menschen *niet* afbeelden *zoo als zy zyn*, maar *zoo als zy zich aan onze verbeelding* vertoonen.

De Heer CAMPER vervolgens, als Hoogleeraar in de Ontleedkunde te *Amsterdam*, het zamenstel van het menschelyk ligchaam, in het openbaar moetende toonen, en daar toe veele ligchaamen bezigende, zo ondervond hy uit de vergelyking van verschillenden ouderdom, dat het ovaal niet geschikt was, om, met eenige zekerheid en vlugheid, de wezenstrekken te schetzen. Hierom zaagde hy verscheidene hoofden, in het midden, loodlynig door; zoo van Menschen als van viervoetige Dieren; en nu verbeeldde hy zich duidelyk te zien, dat de holte, tot de hersenen geschikt, wel over het algemeen geregeld was; doch dat de plaatzinge van de opper- en onderkaak, het natuurlyk onderscheid maakte van de verbaazende verscheidenheid. Dit heeft de Autheur in de viervoetige Dieren, nederdaalende tot de Visschen toe, verder uitgebreid, en tot eene afzonderlyke Verhandeling geschikt.

Deeze zelfde beschouwingen gaven den Hoogleeraar tevens veel doorzigt in het wezenlyk verschil onzer troniën, van de kindsheid af, tot den hoogen ouderdom toe. Hy was en bleef, met dat al, verbaasd, hoe de Grieken, in de aloude tyden, aan de zonderlinge en verhevene gedaante van hunne Beelden geraakt waren, daar hy nimmer een kop zag die 'er naar zweemde. Doch veelerleie Natiën, intusschen, met meer opmerking gezien hebbende, verbeeldde hy zich, niet alleen in de vooruitplaatzing van het opperkaakenbeen, maar ook in de breedte der aanzigten, en in de vierkantheid van de onderkaak, een treffend verschil bespeurd te hebben, 't welk door de doodshoofden van een aanzienlyk aantal onderscheidene Natiën, zedert verzameld, of elders naauwkeurig getekend, bewaarheid wierdt. Behalven de hoofden van ons en de nabuurige Landen, bewezen zulks de koppen van een jongen Angoleeschen Neger; een van een bejaarden; den kop van eene Hottentottin; van een Madagascarschen Jongeling; van een Mongoller; van een Chinees; van een Man van Celebes; van een Calmuk, en van een Otaheiter, door Kapitein KING, den Reisgenoot van COOK, medegebragt, en in Engeland overleden.

Zo dra de Hoogleeraar by den Negerkop dien van den Cal-

Calmuk verkreeg, deeze beide vergeleek met een Europeaanschen, en 'er een Aapenkop nevens plaatste, zag hy, dat zekere lyn, langs het voorhoofd en den bovenlip gehaald, dit verschil in de wezens dier Natiën aantoonde, en de overeenkomst van den Neger met den Aap duidelyk maakte. Eenigen dezer troniën, op eene horizontaale lyn schetzende, trok hy 'er de wezenslynen by, met de verschillende hoeken. Zo dra hy de wezenslyn voorövet liet vallen, verkreeg hy een Antyksch wezen; agterover een Neger, nog meer hellende, gaf de lyn een Aap, een Hond, een Snip. En dit waren de eerste grondbeginzelen van dit gebouw.

Amsterdam verschafte den Hoogleeraar, bovendien, eene ruime gelegenheid om hoofden en andere gebeenten te verzamelen; van Menschen op allerleie jaaren gestorven, van misdragten af, tot den hoogst mogelyken ouderdom toe. De vergelyking van alle deeze met elkander deeden zyne gedachten vallen op het natuurlyk verschil, door de trapsgewyze aangroeijing der deelen in de Jeugd, en afneeming in den ouderdom veroorzaakt, en op de zekerste wyze om het onderscheid der jaaren af te beelden. Dit wierdt de tweede verdieping van dat zelfde gebouw, waarby hy, ten derde, een nader onderzoek voegde, van de Lyn, welke de Oude Meesters in hunne beste werken gekozen hadden. Eindelyk het nut der Ovaalen en Driehoeken, als een zekeren weg geevende tot het aftekenen van Menschenhoofden, naauwkeurig onderzoekende, vondt hy uit de beschouwing en vergelyking der doorgezaagde hersfenholten met de kaaken, eene eenvoudige en nieuwe manier, om, met meerder zekerheid, alle zodanige Menschenhoofden en Beestenkoppen te schetzen, als men verkiezen zoude.

Zoo veele pogingen deedt de Hoogleeraar CAMPER, om de zekerheid zyner ontdekte leerwyze te toetzen. Zeldzaam, of genoegzaam nooit, liefhebbers van de Tekenkunst ontmoetende, en vooral niet van bespiegelingen van dien aart, verwaarloosde hy alle deeze waarneemingen, tot in den jaare 1767, wanneer de Graaf van *Rhoon*, verwonderd dat CAMPER de oorspronkelyke van de nagebootste *Intaglios* en *Caméos*, en de Grieksche van de Romeinsche kunstenaars, zo juist wist te onderscheiden, hem naar den grond zyner kennisse in deezen vroeg, en hem vervolgens raadde en verzogt, zyne gedachten en waarneemingen verder in orde te willen brengen, en uit te werken,

ken, om 'er grooter nut van te hebben. Het welk dan ook in de jaaren 1767 en 1768 geschiedde: kunnende men ligtelyk nagaan, hoe veele moeite het te rug roepen van vervloogen denkbeelden, en het op nieuw natekenen en vergelyken van de natuur met het nagebootste, dit aan den Hoogleeraar, op *klein Lankum*, gekost heeft.

Natuurlyk, en op eene redelyke wyze, ingenomen met zyne ontdekkingen, gaf de Autheur 'er, aan verscheidene Liefhebbers der Schilderkunst, een betoog van. De nuttigheid die men 'er in voorzag, deedt de Heeren Directeuren van de Teken-Academie te *Amsterdam*, by den Hoogleeraar aanhouden, om 'er, in dezzelver Zaal, eene openbaare Redevoering over te houden. Dit geschiedde, en de Redenaar hield de vergaderde Leden, twee dagen, namelyk den 1sten en 8sten Aug. 1770, 'er een uur zodanig mede bezig, dat de toenmaalige Opperdirecteur en Beschermer, de Amsterdamsche Burgemeester W. HUYGHENS, benevens alle de andere Directeuren dier beroemde Academie, goedvonden, zyn Hooggeleerden, naderhand, tot dankerkentenis voor het nut zyner Lessen, een gouden Penning ten geschenke te zenden. Wordende 'er eene korte, doch zeer wel begreepen schets van deeze twee Lessen, door den beroemden Heere C. PLOOS VAN AMSTEL, in de *Nieuwe Alg. Vaderl. Letteroef.* IV D. 2de St. p. 386—, medegedeeld: welke schets het verlangen naar deeze uitgaave telkens grooter maakte.

Zestien jaaren verliepen, zonder dat de Hoogleeraar gelegenheid tot de uitgaave deezer Lessen zelve konde vinden. Zyne veelvuldige bezigheden beletten hem, om dezelve nog eens bedaard over te zien. De uitbreiding van eenige, de verkorting van andere, Hoofdstukken; de moeilykheid om een kundig, en tevens kunstig Plaatsnyder te verkrygen, waren zoo veele hinderpaalen, om de uitvoering tegen te houden. Eindelyk liet zich de beroemde R. VINKELES overhaalen, om de Plaaten te snyden, die, schoon door veele bezigheden belemmerd, daarin aan zyne belofte voldaan, en de verwagting der Liefhebberen geenszins te leur gesteld heeft.

Daar de wel uitgewerkte Schets van deeze Verhandeling, reeds in het *Mengelwerk* onzer *Letteroefeningen*, op vooren gemelde plaatze kan nagezien worden; en 'er, wegens de twaalf bygevoegde Plaaten, niet dan gebreklyk eenig nader verslag van dit Werk gegeeven kan worden, hebben wy ons voornamenlyk bepaald tot de Voorrede van den Heere

CAM-

CAMPER, en daar zo veel uit overgenomen, als wy meenden het meest aanmerkelyk voor onze Leezers te zyn. De volgende schets zal nog tot nadere handleiding dienen. De Hoogleeraar heeft het geheele Werk, in vier byzondere Deelen gedeeld. Het *Eerste Deel* bevat zes Hoofdstukken, gaande: I. *Over het eigenaartig verschil in de wezenstrekken der voornaamste Volken van den Aardbodem.* II. *Over de oorzaaken van de verschillende gedaantens der Menschenhoofden en Wezens, volgens de Oude en Hedendaagsche Schryvers.* III. *Natuurkundige aanmerkingen over het verschil der wezens van ter zyde, in Aapen, Orangs, en Negers, en andere Volken tot aan de Antyken.* IV. *Aanmerkingen over het verschil van de wezenslyn, en de veranderingen die 'er noodwendig uit voortvloeien.* V. *Natuurkundige bespiegelingen over het verschil der wezenstrekken van vooren te zien.* VI. *Natuurkundige uitlegging van alle de verschillende trekken in de wezens van onderscheidene Volkeren.* In het *Tweede Deel*, heeft men vier Hoofdstukken, gaande I. *Over de gedaanten van Kinderhoofden, gezien van ter zyde.* II. *Over de gedaante van het hoofd eens bejaarden.* III. *De gedaante van stok-ouden.* En IV. *Gedaante van Kinderhoofden van vooren.* Het *Derde Deel* behelst drie Hoofdstukken, als I. *Over het Schoone, en inzonderheid der Wezens.* II. *Over de Proportien der Hoofden van ons en andere Natiën. Vergelyk met de Antyken van ter zyde.* En III. *Hoe de Proportien van het hoofd gevonden moeten worden.* Terwyl het *vierde*, of laatste, Deel mede slechts drie Hoofdstukken bevat; gaande het 1ste, *over het Ovaal of Eirond*; het 2de, *over den Driehoek, als een middel om eene tronie op zyde te tekenen*; en het 3de, *over eene nieuwe manier om hoofden te tekenen.* Wy deelen enkel de twee eerste §§. van het *eerste Hoofdstuk* des *eersten Deels*, ter Proeve mede, om daar uit op te merken, op welk eene wyze de Hoogleeraar CAMPER zyn aanmerkelyken weg begint.

„ §. 1. Wanneer, in eene groote Koopstad, als *Amsterdam*, de Volken van byna alle Waerelddeelen op eene openbaare verzamelplaats verschynen, konnen wy met een enkel opslag van het oog, niet alleen de Zwarten van de Blanken, maar onder de Blanken, Jooden van Christenen, Spanjaarden van Franschen, van Duitschers, en wederom deeze van Engelschen, onderscheiden. Het is zelfs mogelyk, de inboorlingen van het Zuidergedeelte, van die uit het Noorderlyk gedeelte van Frankryk te onderkennen;

wan-

wanneer zy niet te veel door onderlinge huwelyken vermengd zyn. Een Schot laat zich van een Engelschman, en deeze van een Yrlander, onderſcheiden. In de Steden van Holland, ziet men geene Nationaale wezenstrekken meer; de Eilanders houden nog hunne oorſprongelyke wezens. In Friesland hebben de inwooners van *Hindelopen*, *Molkwerum* en *Koldum*, nog hun ſmal wezen en lange onderkaak; terwyl die van het *Bildt*, door kort- en gedrongenheid, van hunne digtſte nabuuren, die op het Oude Land woonen, zeer zigtbaar onderſcheiden zyn.

„ Ieder Landaart heeft derhalven iets byzonders, 't welk ſtandvastig blyft voortduuren, tot dat, door eene toevallige vermenging van verſcheide Volken ondereen, dit kenmerk twyfelachtig, of wel geheel vernietigd, wordt. Oorlogen, Volksverhuizingen, Koophandel, Schipbreuk en Zeevaart, hebben de bewooners der wyduitgeſtrekte aarde zodanig ondereen gemengd, dat men thans niet dan in het midden van zommige Landen, die voor vreemdelingen ontoegangelyk, of van den weg af geweest zyn; de waare, de oorſprongelyke en eigenaartige gedaantens ontmoet, welke de inboorlingen op eene kennelyke wyze van hunne naabuuren onderſcheiden. Gelyk nu de Landen, meestal aan een verbonden, of de Eilanden van het vaste land niet verre af gelegen zyn, zoo vindt men meestal eene trapswyze verandering, welke niet dan op groote afſtanden zich kenbaar onderſcheidt.

„ §. 2. De Volken worden van de meesten gedeeld, gelyk de groote vaste Landen der aarde, in Europeaanen, Afrikaanen, Aſiatiſche en Amerikaanen. De bewooners van deeze vier voornaame Waerelddeelen, waar by men die der Zuidelyke Eilanden, Nieuw-Holland en Nieuw-Zeeland, een vyfde Waerelddeel genoegzaam uitmaakende, kan betrekken, heeft men als nog nimmer door ſtandvaste en kenbaare trekken alleen, dat is, op zich zelven, konnen afbeelden, zonder 'er eenige voortbrengzels, aan ieder Land eigen, by te voegen, of eenige zonderlinge vercierzels, kleeding, gewoontens en diergelyke. Aſia wordt van Europa door kleur en kleeding, Afrika van Amerika als genoegzaam eenkleurig, met een Crocodil, Elephant, met Tabak, Velſnydingen, of *Tatouëring* en Vederen, onderſcheiden.

„ Het is onderwylen zeker, dat de bewooners van het Noordelykſte gedeelte van Europa, als de Laplanders, meer getaand zyn dan de Javaanen; dat verſcheidene Perſiaa-

ſiaanen en Mongollers niet meer gekleurd zyn dan de Spanjaarden; jaa, dat de Kaffers, ſchoon in Afrika woonende, merkelyk verſchillen van de Angoleezen en Nubiërs, enz.

„ De Amerikaanen ſchynen gedeeltelyk uit het Noorden van Aſia afkomſtig, ten minſten is dit thans vry zeker, uit de overeenkomst hunner gedaante, levenswyze, zeden, Godsdienst, enz. De veelvuldige Reizen, door de Rusſen, langs Siberie, Kamtſchatka, over de St. Andries, Aleuthiſiſche en Vosſchen Eilanden, naar Amerika gedaan, en de merkwaardige Reizen van den grooten Zee- en Landontdekker COOK, hebben dit ten vollen bevestigd.

„ De fraaije Kaart, welke in het laatſte werk van den ontydig geſneuvelden COOK gevonden wordt, de Noord-Oostzyde van Aſia, en de Noord-Westzyde van Amerika, met de tusſchen liggende Eilanden afbeeldende, bewyst de mogelykheid ten vollen, als mede, dat de Laplanders, de Samojeden, de Siberiten, Kamtſchatkalers en Wilden van Aſia, mede langs dien weg naar Amerika geraakt zyn."

Daar de Hoogleeraar CAMPER, ook in deezen, een geheel nieuwen en byzonderen weg voor zich verkozen heeft, laat het zich ligtelyk aanzien, dat alle Tekenaars niet aanſtonds zullen beſluiten, om zyne ontdekkingen als juist te omhelzen, en aan te neemen. Intusſchen gelooven wy, dat hy die de Leerſtelling van den Hoogleeraar, met eenig vooruitzicht van overwinning, tracht te beſtryden, vooraf ook denzelfden weg zal moeten inſlaan; en zich geenszins moet laaten vasthouden, door vooroordeelen of oude leeringen, die niet zelden den onderzoeker, als zo veele dwaallichten, van het rechte ſpoor afleiden, en hem daar, waar hy dubbel zien moest, verblinden.

Schatkamer van Kunst en Smaak, of Verzameling van Verhandelingen en Stukken, de Wysbegeerte, Letter-, Taal-, Oudheid- en Dichtkunde betreffende. Eerſte Deel, N°. 1. *Te Utrecht by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1791. *In gr. octavo.* 170 *bladz.*

Deeze *Schatkamer*, die in een zelfden ſmaak ingericht, zo niet een vervolg is, op het *Taal-*, *Dicht- en Letterkundig Kabinet* en *Magazyn* van den Heere BRENDER à BRANDIS, wordt mede voor alle beminnaars der Wysgeerte, Taal-, Dicht-, Letter- en Oudheidkunde opengeſteld,

steld, om door hunne Bydragen dezelve meer en meer te volmaaken. De Verzamelaars verzoeken dezelven van den ervaaren Kunstkenner, en den jongen Dichter, —— den diepdenkenden Wysgeer, en hem, die, tot eigen oefening, eenvoudige, maar leerzaame, bespiegelingen, over de groote werken Gods ontwerpt. Zelfs van Taal-, Dicht-, Oudheid- of Letterkundige Genootschappen, welke Verhandelingen of Dichtstukken bezitten, die zy niet wel in hunne uit te geevene bundels of Mengelingen kunnen plaatzen, en die ze echter gaarne gedrukt zouden zien; zullende de toezending van Stukken, in alle gevallen, aangenaam zyn, mits die Stukken den Godsdienst, het Staatswezen, of zommige byzondere Persoonen, niet beleedigen, en *geaddresseerd* worden aan de *Uitgeevers*, en verder aan de *Verzamelaars*. Deeze onderneeming gelukkende, zullen dezelve alle drie Maanden een Stukjen, aan dit gelyk, uitgeeven; terwyl *drie dusdanige Stukjens* een *deel*, en *zes zulke deelen* het geheele Werk, onder den opgegeevenen tytel, zullen uitmaaken. —— Ziet daar het doel, en tevens het ontwerp van deezen *Schatkamer*.

Dit eerste N°. dat men als eene Proeve van de volgende kan aanmerken, is zodanig, dat de Verzamelaars alle aanmoediging en ondersteuning, op deezen hunnen langen en dikmaals moeilyken weg, verdienen. Naa een kort *Voorbericht*, van het welke wy de hoofdzaak reeds opgegeeven hebben, volgt eene zeer goede *Verhandeling over de Beginzelen der Æsthetiek*, hebbende alleen ten doel, het naarspeuren van den eersten grondsteun der beginzelen der Kunsten. Hier op volgt een doorwerkt Onderzoek, *over het geslacht van 't woord Dood*, door den Heer J. CLARISSE, *S. S. Theol. Stud.* De Schryver heeft alles aangewend om te bewyzen, dat het woord *Dood* (*Mors*) het vrouwelyk geslacht vereischt, en (dat verder gaat!) zelfs in de Beeldenspraak en Persoonsverbeelding dus moet gebruikt worden. Zyne aanmerkingen zyn hier en daar van gewigt, en bestryden het gevoelen van twee onzer grootste Taalkenners, namelyk, de Heeren HUIDECOPER en KLUIT; welke laatste echter (onzes inziens) niet zo stellig spreekt, als de Heer CLARISSE wil. Zonder het geschil op te willen warmen, het welk tusschen de Heeren LESSING en KLOS, in Duitschland, heeft plaats gehad, over de gedaante welke de Ouden aan den Dood gegeeven hebben; gelooven wy toch met den Hoogleeraar KLUIT, dat de Dood en de Beeldenspraak een Man is. Wy zouden dus liefst overhellen,

om

om alles, wat niet uit het Spraakgebruik opgehelderd kan worden, door de Beeldspraakkunde toe te lichten, en wel om de volgende reden. Alle onbeschaafde Natiën, welke, als natuurlyke Wilden, eerst begonden te spreeken, zagen alle voorwerpen die hen omringden, ten minsten een geruimen tyd, als bezielde zelfstandigheden aan. Hunne eerste Taalkenners geen doorzicht genoeg hebbende, om het verstandigst ontwerp, ter regeling der woorden te kiezen, bleeven dikmaals by de allerzinnelykste merktekenen staan, welke hen dan ook aan die geslachten deeden denken, welke zy aan zich zelven, en aan de Dieren, dagelyksch konden opmerken. De Aandoeningen, welke zy by deeze beschouwingen ten richtsnoer koozen, kan men door eenige naavorsching gewaar worden. Alles wat een denkbeeld van Levendigheid, Werkzaamheid, Sterkte, Grootheid, en ook wel van Vreeze en Verschrikking in zich bevatte, wierdt *Mannelyk*; daartegen, alles wat men als aandoenlyk, zagt, lydzaam, aangenaam en bevallig, beschouwde, wierdt *Vrouwelyk*. En dat geen, over het welk het gevoel niet konde beslisschen, of waar van het denkbeeld zo duister was, dat geene der voorgaande aandoeningen een overwigt verkreeg, wierdt *Onzydig* geheeten. Ziet daar eene opmerking, die men in de meeste taalen, schoon niet in alle even veel, bewaarheid zal vinden.

Dat nu de Dood, als een Koning der Verschrikkinge, en in veele gevallen door de Dichters als een mannelyk persoonaadje, gebezigd wordt, zal men zo min kunnen ontkennen, als dat men uit de voorgaande rangschikking niet zou moeten opmaaken, dat hy, ook als Woord beschouwd, onder de *mannelyke* begrippen moet geplaatst worden. De Heer CLARISSE schynt deeze opmerking ook op eenige plaatzen te begunstigen, voornamenlyk in de volgende woorden, die echter, wel ontleed zynde, zyn gevoelen tegenspreeken. „ Ik kan niet voorby gaan, (zegt hy, „ *bladz.* 59 en 60) op te merken, dat de *dood* eene *pri-* „ *vatie* is; zy is een gemis van het leven." —— [En *bladz.* 66, wil hy den Dood geenszins als een *lyk* aangezien hebben!] —— Hy vervolgt: „ nu schynt eene *pri-* „ *vatie*, uit haaren aart, de zwakkere sexe te eischen. „ Ook zyn, zo niet alle, ten minsten de meeste, woor- „ den, in onze taal dus geregeld. —— Vergelyk, by „ voorb., de woorden *blindheid*, *zwakheid* en *zwakte*, „ *ziekte*, *duisternis*, *schaduwe*, enz." — Wy, voor ons,

zou-

zouden den Dood, denkbeeldig beschouwd, geenzins als een gemis van het leven aanmerken, maar als anderen het leven doende missen; en op deezen grond behoort de Dood niet tot de zwakkere Sexe, of het *vrouwelyk*, maar tot het sterker en overwinnende, dat is, tot het *mannelyk* geslachte.

Wy erkennen gaerne, dat een onderzoek naar de geslachten onzer woorden een der moeilykste en wisselvalligste oefeningen in onze Taalkunde is: voornamenlyk, om dat het Spraakgebruik der byzondere tyden en plaatzen dikmaals meer verwart dan verlicht. De Franschen twisten by elke Comeet die verschynt, of zy *le Comete*, of *la Comete*, moeten zeggen. Zy die dit woord voor mannelyk houden, beroepen zich op het Latyn, in welke taal, *Cometa*, een *Masculinum* is: daar anderen, die het voor vrouwelyk aanzien, eene menigte oude Fransche Boeken aanvoeren, in welken dit woord *feminin* gebruikt wordt. Wie van deeze beide partyen heeft in deezen gelyk? Wy zouden het zekerlyk met de laatste houden, eensdeels, om dat een Taal uit zyn eigen, en geenzins uit een vreemde, taal moet opgehelderd worden, wanneer 'er in de oude schriften bewyzen van zyn. Anderdeels, om dat de Franschen eigenlyk de eerste Waarneemers van verscheiden Cometen geweest zyn, en dus wel eenig voorrecht, ten opzichte van derzelver geslachtplaatzing, mogen genieten.

Nadien het in de meeste Taalen vooräl op het duister gevoel van de eerste Woordscheppers aankwam, tot welk geslachte men de woorden moest rekenen; zo is de verschillende aandoening, of de verscheidenheid van dat gevoel, waarschynlyk ook de oorzaak geweest, dat het geslacht der Zelfstandige Naamwoorden, in alle Spraaken geheel willekeurig, en onderscheiden met die van andere Spraaken is; en derhalven meer door oefening, dan door algemeene Regelen, bepaald moet worden. Dit is de algemeene grond van het Spraakgebruik, op welken de Taalkenner zyn gebouw moet oprichten. Dit bewyst dat de Noodzaakelykheid, eerder dan de Kunst, de Spraake heeft ingevoerd: doch het bewyst tevens dat de kunst aan het gebruik verknogt, en 'er mede opgegroeid is. Alle Regels welken in Boeken voorkomen, die over eene kunst geschreven zyn, wierden uit de beoefening der reeds ingevoerde kunst opgemaakt, en geenzins de kunst uit de Boeken. Men had al verscheidene Eeuwen voornaame Paleizen en Tempels gehad, wan-

neer VITRUVIUS 'er de kunst van Bouwen toe voorschreef: maar met wie ging hy daar over te raade? Zekerlyk met de Bouwlieden van zynen tyd; met de reeds in wezen zynde Kunststukken, en denkelyk ook met de schriften van vroegere Schryvers, welken niet ter onzer kennisse gekomen zyn.

Ziet daar de grond van het Spraakgebruik, wordende veel versterkt door het Voorbeeld van ARISTOTELES. Het Werk over de Dichtkunde, door deezen Wysgeer opgesteld, bevatte wezenlyk niet anders dan eene verzameling van Waarneemingen; welken uit de Kunstoefeningen van HOMERUS, en de Treurspeldichters, overgenomen waren. ARISTOTELES leerde waarschynlyk, in zyn tyd, aan de Grieksche Dichters geen nieuws, want hy putte enkel uit hun *algemeen kunstgebruik;* maar hy leerde hen Wysgeerige grondbeginselen, op welken hy hunne kunst bouwde, en deeze waren het, welke, nieuw voor zyne tydgenooten zynde, ook de bewondering der laatere Eeuwen geworden zyn. En even als ARISTOTELES de Dichtkunstige, en VITRUVIUS de bouwkunstige, voortbrengselen raadpleegden, even zo moet de vlytige Taalonderzoeker, ook het algemeen gebruik der Nederduitsche Spraake beöefenen.

Waarheid is het, dat men in het algemeen Spraakgebruik misslagen kan ontdekken, welken met de eens aangenomen Regels niet overeen gebragt kunnen worden. Dat men nog heden, allerwegen, tegen den aart der taale aan, onze Knechten en Meiden *Bedienden* hoort noemen, daar zy eigenlyk de *dienende*, en wy, die zy dienst doen, de wezenlyke *Bedienden* zyn. Maar het is tevens waarheid, dat meest alle de Regels der Spraakkunde; de zin in welken ieder woord genomen wordt; de wending die men aan elke redenecring geeft; ja de geheele kunst van spreeken; van dat zelfde Spraakgebruik oorspronglyk, en 'er van afgeleid of aan ontleend zyn. ——

Het derde Stuk, in deezen *Schatkamer* voorkomende, is eene Redevoering van den Heere S. DE VISSER, behelzende het *Nut van wel ingerichte Genootschappen*; voorgeleezen op eene algemeene Vergadering van een Taal- en Dichtlievend Genootschap. De Leezer heeft minder reden om vergenoegd te zyn, dan de Toehoorders of Leden van dat Genootschap, daar de Opsteller hen maar een zeer middenmatig en oppervlakkig stuk over deeze stoffe geleverd heeft. De noodzaakelykheid, om eens anders plaats te vervullen, mogt by de Leden het gebrekkige doen verschoonen, by

de

de Leezers toch heerschte deeze noodzaakelykheid niet: en dus had men dit ſtuk ligtelyk te rug kunnen houden; ten ware men hen uit de volgende periode, mede als Leden van dat zelfde Genootſchap aanmerkte. —— „ De „ bewooners van den wydzwaaienden en kouden *Saturnus*, en die wezens, welke hun aanzyn op het verst „ afgelegen Zonnenſtelzel ontvangen hebben, ſtaan met „ ons, bewooners van deezen aardbol, in betrekking, zyn „ Leden van dat Genootſchap, waar toe wy ook behooren.” —— De daarop volgende ſtukken zyn, de *Cantate*; de *Slegte Weg*, naar het Hoogduitsch uit de *Amalthea*; de *Onſterfelyke Jood*, naar SCHUBART; *Lierzang aan myn Vaderland, en aan Fillis*, door H. F. HELMCKE; *op den eerſten dag van 't jaar*, door PETRONELLA MOENS; de *Zagtmoedige* en *Adam na zyn val*, door J. DE WAAL, en eindelyk de *Lentemorgen*, door J. A. S. HOEKSTRA.

Voor beminnaars van Sprookjes, in een' brommenden ſtyl voorgedragen, moge de vertelling van SCHUBART, wegens den zo genaamden *Joodſchen Wandelaar*, iets bevalligs hebben, wy voor ons vinden het 'er niet in. —— „ AHASVER trad uit een duister hol van den berg *Karmel*. „ Hy ſchudde het ſtof uit zynen baard; —— hy nam „ een der opeengehoopte Bekkeneelen, en wierp het van „ *Karmel* af, zoo dat het weêr opſtuitte, weergalmde, „ en vaneen ſpleet, dat was myn Vader:” brulde AHASVER! —— „ Nog een Bekkeneel! ha! nog zeven Bekkeneelen bolderden van rots op rots naar beneden! „ En „ die —— En die” met een ſtaarend oog ſtaat de Jood onbeweeglyk. „ En die —— En die —— zyn myne Vrouwen” —— „ Ha! geſtadig rolden 'er Bekkeneelen” Die en die, brulde AHASVER —— „ zyn myne Kinderen —— Ha! zy konden ſterven! —— Maar ik, verworpene: —— ik *kan* niet ſterven. —— Ha! het ysſelykst vonnis hangt ſchrikbrullend over my heen.” —— Welk een ysſelyk verhaal! enkel hooge kerktoorens, zonder een enkel burger woonhuis tusſchen beiden!

In de *Lierzang aan het Vaderland*, blinkt veel dichterlyk genie, maar te gelyk ook wild vuur, uit, dat by de ontleeding geheel geen warmte meer kan geeven. By voorbeeld:

Nu eindlyk niet Gods alziend oog
Van 's hemels ongemeten boog

't Bestemde tydstip langs den baan der Eeuwen rollen.
Zyn stem daalt naar beneen
Langs duizend Waereldbollen
Op donders heen.

Zy spreekt — verzonke woesteny
Rys uit uw niet — word groot — en vry.
„ Dat aller Volkrên trots, met fiddering bewondert
„ Voor u'ter aarde stort,"
Pas is 't bevel gedondert
Of — Bato word.

Moesten 'er zo veele omstandigheden plaats hebben, moest het bevel van God, zo vreeslyk uitgedonderd worden, toen BATO geboren werdt? BATO, een Man, die veelen twyffelen, of hy immer bestaan hebbe; ten minsten, of hy den Leidsman der Hollanderen ooit geweest is. Dan, wy herhaalen het nogmaals, dat wy tevens veel dichterlyk genie in deezen Dichter ontdekt hebben: zo dat hy, met de overige Bydragers van deezen *Schatkamer*, alle aanmoediging verdient.

Over de Verkeering met Menschen, door den Vryheer van KNIGGE. *Uit het Hoogduitsch. Twee Deelen. Te Amsterdam by* J. Allart, 1789. *Behalven het Voorwerk*, 569 *bladz. In gr. octavo.*

Nademaal de gezelligheid den mensch natuurlyk eigen is, en 'er uit de verkeering met Menschen veele voordeelen, en voor zich zelven en den Evennaasten, onderling te trekken zyn, zo mag men de beschouwing van dit onderwerp te regt voor gewigtig houden. Te meer daar 't zekerlyk niet onverschillig zy, hoe men deezen gezelligen trek involgen, en hoe men zich in die verkeering gedraage, om zelf die voordeelen te erlangen, of ze anderen deelagtig te maaken. Ieder, die maar eenige ondervinding van de waereld heeft, en zyn eigen gedrag ooit opmerkzaam gade floeg, heeft zekerlyk zich zelven en anderen, ook in dit opzigt, meermaals op misslagen betrapt, die vroeger of laater nadeelige gevolgen hadden; welken hy door eene verstandiger verkeering zou hebben kunnen voorkomen, en waar uit hy in tegendeel heilzaame gevolgen zou hebben zien voortvloeien. —— Ter bevorderinge nu van dit laatste, door de regtmaatige bestiering der gezelligheid, verstrekt dit Geschrift van den Vryheer *van Knigge* ter geschikter handleidinge. Na eenige vooraf gaande aanmerkingen over dit onderwerp, doorloopt hy, stukswyze, de verschillende soorten van verkeering met men-

menschen van onderscheiden rang, beroep, en andere omstandigheden, waarin ze ons voorkomen; mitsgaders ten opzigte van de verschillende betrekkingen, waarin we geplaatst zyn; neemende ieder onderwerp, daar toe behoorende, afzonderlyk in overweeging. Zyn Ed. ontvouwt dit alles op welgewikte Zedekundige grondbeginselen, waardoor hy ons niet alleen regelen van gedrag aan de hand geeft, en toont hoe dezelven ten meesten nutte uitgeoefend kunnen worden, maar te gelyk ons derzelver regtmaatigheid op het duidelykst onder 't oog brengt. En ten laatste hegt hy hieraan nog eenige algemeene voorschriften, die niet wel onder byzondere hoofdonderwerpen gebragt konden worden; waarop hy dit zyn Boek, met eenige beknopte onderrigtingen nopens deszelfs bedoelde en 't gehoopte nut, besluit.

Aan 't hoofd van dit Geschrift, (welks leezing menschen van allerleien stand aangepreezen mag worden, vermits 'er naauwlyks eene betrekking, waarin menschen van onderscheiden omstandigheden, met opzigt tot de samenleeving, kunnen voorkomen, bedagt kan worden, voor welke hier geen leerzaame lessen te vinden zyn,) heeft men geplaatst eene Verhandeling van een Amsterdamsch Burger, *over den tegenwoordigen toestand der samenleeving in onze Republiek, en de middelen tot verbetering.* 'Er zyn, gelyk in 't slot deezer Verhandelinge getoond wordt, voldoende reden, om dit Stuk te gelyk met het Werk van den Vryheer *Knigge* gemeen te maaken, en deszelfs uitvoering vordert eenigzins een beknopt gewag van den inhoud.

In de eerste plaatze worden ons hier medegedeeld, eenige opmerkingen over de Samenleeving in het algemeen, en die *gewoone* gebreken, welken wy met andere Volken min of meer gelyk hebben. Na dit algemeene komt de Schryver tot een meer byzonder onderzoek van den *buitengewoonen* zo deerlyken toestand der tegenwoordige samenleevinge in onze Republiek. Om dit onderwerp te duidelyker voor te draagen, legt hy zich toe op eene navorsching van het deswegens voorgevallene, zedert het jaar 1772, omtrent welken tyd de OECONOMIEKUNDE eene verbetering der samenleevinge te wege bragt, tot op den tegenwoordigen tyd. Hy verdeelt deeze zyne navorsching in zes tydvakken, en doet ons in dezelven het volgende opmerken.

„ 1. Hoe omtrent 1772. een stille, regelmaatige Voortgang in de Verbetering der samenleving hier te Lande ontstond.

„ 2. Hoe in de jaaren 1778. en 1779. eene buitengewoone en overijlde VERHAASTING daar bijkwam.

„ 3. Hoe tevens, door die overijlde Verhaasting, de gelukkig begonnen grondelijke Verbetering meer en meer wierd gestaakt, of van OORZAAKEN, van ONDERWERPEN, en dus geheel van Gedaante veranderde.

„ 4. Hoe vervolgens, onder de volslagene scheuring der Natie, vooral in 1785. en 1786, bij elke der zoo ongeluckig ver-

 wij-

wijderde Partijen, de Oorzaaken van het bederf der samenleving hand over hand in kragt en getal zijn toegenomen.

„ 5. Hoe in het zeer bijzonder Tijdvak tusschen het vertrek van den Graaf van GÖRTZ, uit den Haag naar Nijmegen, en de Omwending, alle die Oorzaaken en Uitwerksels van weerskanten zodanig gesterkt en opgestapeld zijn, dat noodwendig een plotslijke algemeene Ramp in de samenleving nog verder heeft moeten ontstaan, zo dra één van beide Partijen de volslagene bovenhand kreeg.

„ 6. En eindelijk, HOE en WAAROM die plotslijke Ramp, welke nog tot heden voortduurt, bij de beide Partijen ongelukkig plaats heeft, en hoe moeilijk eene DERDE soort van Ingezetenen zich midden in die omstandigheden bevindt."

By de overweeging van dit alles komt verder eene beknopte aanwyzing van alle de *Revolutien*, die in onze Republiek sedert 1581 hebben plaats gehad; uit welker beschouwing blykt, dat by geene derzelver de samenleeving zo deerlyk gesteld is geweest als *nu*. En hier op verledigt zich de Autheur, tot het aan de hand geeven van *Middelen* tot verbetering der Samenleeving in deeze omstandigheden. Dan vooraf legt hy twee Waarheden ten grondslage.

„ 1. Dat de wederzijdsche beledigingen en vijandlijkheden, geduurende den veelvuldigen Staatstwist, meest allen voortgevloeid zijn uit redenen, oorzaaken of aanleidingen, welke, *deels*, uit hoofde van de verstandelijke en zedelijke gesteldheid der Menschen in ons Land, *deels*, uit hoofde van andere onvermijdelijke Omstandigheden, meestal niet te verhoeden waren.

„ 2. Dat in beide Partijen geen voordeel of gewin te behaalen is, door wederzijds elkanderen kwaad te doen, of elkanderen vijandig en afkeerig te behandelen."

Na de ontvouwing deezer twee Waarheden, wyst hy onderscheidenlyk aan, eerst, welke Middelen, door beide Partyen wederzyds, ten aanzien van elkander, aangewend behoorden te worden; en vervolgens welke Middelen elke Party, in de haare, ter bevorderinge eener verbeterde samenleeving, werkstellig behoorde te maaken; waartoe veel menschkunde, beleid en behendigheid, in de voornaamste leden der partyen, vereischt wordt. — Eindelyk neemt de Autheur nog in overweeging, „ of 'er geen „ weg of middel zij, om het verschil van Staatsbegrippen zel„ ven, en aldus de verdeeling der Natie in twee Partijen, of „ Politieke Gezindheden, te verminderen of te doen verdwij„ nen?" —— Het komt hem voor, dat 'er, beschouwender wyze, nog al het een en 't ander aan de hand gegeeven zou kunnen worden, (gelyk hy hier ook eenigzins doet,) dat nader ingezien en staatkundig overwogen, daar toe zou dienen; maar ons tegenwoordig tydvak oordeelt hy tot zulk een onderzoek gansch niet geschikt. Hy beveelt dit veeleer den tyd aan, die meermaals onverwagte veranderingen in de denkwyze der menschen,

schen, zo als hy met voorbeelden toont, te wege gebragt heeft. En hy vleit zig nog al met het denkbeeld, dat de OECONOMISCHE WEETENSCHAP het haare, ter vereffeninge der verschillen, en het heilzaam regelen van wederzydsche belangen, zal toebrengen. „ Gelijk men," zegt hy daarom ten slot van dit onderwerp, „ gelijk men van deeze Weetenschap de Verbete„ ring van alle de overigen, dus moet men ook van dezelve die „ *Regeerings-* en *Volks-Herstellingen* zeer zeker allengs verwag„ ten, welke, bij de verdere verbreiding van het Licht der „ *geheele* OECONOMIEKUNDE, in bedaarde tijden zullen worden „ bevonden *waare* en *heilzaame* Herstellingen wezenlijk en on„ twijffelbaar te zijn."

Aan myne jonge Vriendin; of Zedelyke Brieven, ter verbeteringe van het Hart. Derde Stuk. Te Middelburg by P. Gillissen en Zoon, 1790. *In gr. octavo*, 239 *bladz.*

Het geen wy al vroeger, wegens het leerzaame nut deezer Brieven gezegd hebben (*), wordt door den inhoud van dit derde Stuk alleszins bevestigd. De Briefschryver had in 't voorgaande, na zyne ontvouwing der pligten, die tot het lichaam betrekking hebben, ook aanvanglyk gehandeld over die, welken ter aankweekinge en volmaakinge der verstandlyke vermogens gevorderd worden, en dit derde Stuk is geschikt, om zyne onderwyzing desaangaande verder voort te zetten en te voltrekken.

Zich voorstellende de werkingen van het verstand na te gaan, had hy zyne Vriendin onderrigt, dat ze allen te brengen zyn tot het *denkvermogen*; doch dat wy, daar we op onderscheidene wyze denken, dezelven ook hebben te beschouwen onder verschillende benaamingen; te weeten die van *gewaarwording* of *bezetting*, van *overdenking* of *reflexie*, van *oordeel*, van *redeneering*, van *verbeelding* en van *geheugen*. —— De laatste werking, die van 't *geheugen*, in 't voorige nog niet overwoogen zynde, is dus het hoofdonderwerp, waarover de Autheur in deezen eerst handelt; wel byzonder met oogmerk om te toonen, van hoe grooten belang het geheugen zy; en wat 'er vereischt worde, om het zelve aan te kweeken, te versterken en te volmaaken; alsmede, om het op eene dankbaare, goede en pligtmaatige, wyze te gebruiken. Hiermede verknogt hy verder eene voordragt en aanpryzing der regelen, die men in agt behoort te neemen, indien men van het verstand, in 't algemeen, het beste en nuttigste gebruik begeert te maaken: waarop hy het hoofdzaaklyke van 't voorgestelde, wegens de werkingen des verstands, beknoptlyk herhaalt. Ter sterker aanmoediginge van de betragting deezer plig-

(*) Zie *N. Alg. Vad. Lett.* III D. bl. 548. en V D. bl. 72.

pligten, doet hy wyders zyne Vriendin het oog vestigen op onze verheerlyking en volmaaking in het toekomend leeven; ten spoorslag, om, hier in den tyd, onze lichaamlyke en verstandlyke vermogens tot meerder volkomenheid te brengen, ten einde daardoor, hier namaals, voor des te grooter volmaaktheid vatbaar te worden. —— Na het afhandelen deezer pligten, is zyn oogmerk, zig te verledigen tot een onderzoek van 't geen 'er vereischt wordt, om het verstand aan te kweeken, en de kennis te vermeerderen; met in agtneeming van de kundigheden, die een welopgevoegd Meisje voornaamlyk moet tragten te verkrygen. — Dan hieromtrent komen vooraf in overweeging eenige bedenkingen, welken tegen de beoefening des vrouwlyken verstands gemaakt worden: die onze Autheur ten bondigste wederlegt; en waardoor hy als opgeleid wordt, om aan de andere zyde te toonen, hoe zeer de Vrouwen hiertoe verpligt zyn, met aanwyzing van de groote nadeelen, die uit het verzuim, en van de voordeelen, die uit het in agtneemen, deezer verpligtinge voortvloeien: het welk hem vervolgens ook stil doet staan, op de nog maar al te veel in zwang zynde heerschende gebreken der opvoeding van zogenaamde fatzoenlyke jonge Meisjes; welken hy zeer eigenaartig afschetst. —— En hierop keert hy, na deeze soort van uitstap, weder tot zyne hoofdzaak, ter overweeginge van de geschikte middelen, waardoor wy onze kennis kunnen vermeerderen. —— In de ontvouwing hiervan bedient hy zich van de merkwaardige lessen van den doorkundigen *Isaac Watts*, in zyne *Verhandeling over de oeffening en beschaaving van 't Verstand* (*), welke Verhandeling hy ter gezetter leezinge op 't ernstigste aanbeveelt. En te gelyk geeft hy, als eene geschikte handleiding, eene beknopte opgave van den hoofdzaaklyken inhoud van dat Geschrift, zo met opzigt tot de middelen zelven, als de daaraan verknogte voordeelen, en de best mooglykte wyze, om dezelven ten nuttigste te gebruiken: waaraan hy ten laatste hegt, eene korte aanwyzing van de noodzaaklyke kundigheden, op welker verkryging zich een jong Meisje voornaamlyk behoort toe te leggen. —— Zie hier, uit eene menigte van leerzaame onderrigtingen, welken dit Geschrift behelst, (en die, hoewel in de eerste plaats voor een Meisje geschikt, egter ook, in de meeste gevallen, van een algemeenen dienst kunnen zyn,) des Autheurs opgave van, en korte aanmerkingen over, de bovenaangeduide middelen, welken de Heer *Watts*, als inzonderheid dienstig, opgegeeven, en, met melding van derzelver voordeeligst gebruik, in 't breede ontvouwd heeft. —— Hiertoe zyn by uitstek dienstig vyf middelen: (1.) onze eigene waarneemingen en opmerkingen; (2.) het leezen van goede boeken; (3.) het on-

(*) Men zie van dit overnuttig Werk, in den jaare 1762 in 't Nederduitsch afgegeeven, een berigt in onze *Vad. Lett.* III D. bl. 196.

onderwys van kundige Meesters; (4.) leerzaame gesprekken, en (5.) studie of overdenking. En nopens deeze vyf middelen wordt ons hier het volgende onder het oog gebragt.

„ 1. Door onze eigene waarneemingen en opmerkingen koomen wij tot de kennis van al het geen 'er omgaat in het leeven van zinnelijke, zoo wel als van verstandiglijke dingen, van persoonen zoo wel als van zaaken, van ons zelve en het geen in ons omgaat, zoo wel als van anderen, en het geen hun raakt en tot hun betrekking heeft. —— Al het geen wij dierhalven door gewaarwording (dat is door onze uiterlijke zinnen) en door overdenking of *reflexie* ontdekken, behoort tot onze waarneemingen.

„ 2. Door het leezen koomen wij tot de kennis van het geen andere menschen gedacht, geschreven, en, door hunne werken, waereldkundig gemaakt hebben.

„ 3. Door het onderwijs van Meesters leeren wij de beginselen van Kunsten en Weetenschappen. Zij deelen ons een gedeelte van hunne kundigheden in dezelve mede.

„ 4. Door het gesprek leeren wij de gevoelens van anderen, en deelen hun de onze mede.

Door het leezen, door het onderwijs en door de gesprekken, krijgen wij daar te boven kennis van het geen 'er dagelijks in de waereld voorvalt, en voor veele jaaren en eeuwen is voorgevallen.

„ 5. Eindelijk, door studie of overdenking stellen wij ons in staat, tot het maaken van nuttige voorderingen in waare wijsheid en kennisse. —— De *studie* sluit alle de werkingen des verstands in zich. —— Door studie vestigen wij onze aandacht, en leeren wij op eene juiste wijze, het geen buiten en in ons omgaat, opmerken, gewaar worden en waarneemen. —— Door studie en ingespannenheid leeren wij op eene juiste wijze oordeelen en redeneeren. —— Door studie vormen wij, door ontbinding of samenvoeging, ideaalen in onze verbeelding. —— Door studie en langduurige overdenking prenten wij, al het geen wij gehoord, geleezen, opgemerkt en waargenomen hebben, in ons geheugen, en herinneren wij ons het voorleedene. —— Door studie en geduurige oeffening krijgen wij daar te boven de hebbelijkheid van al het geen wij willen aanleeren. —— Door studie en redeneering zuiveren wij al het geen wij opgemerkt, waargenomen, gehoord, geleerd en geleezen hebben van dwaalingen, en maaken het zelve (voor zoo veel het noodig is) toepasselijk op onze omstandigheden. In een woord, de studie, die eigentlijk bestaat in *eene aandachtige overweeging en opmerkzaamheid, en in eene geduurige oefening op zulk eene opmerking en overweeging gegrondvest* (*), belooft ons alle die voordeelen, welke wij

(*) Deeze bepaaling van het woord *studie* verklaart de Autheur nader in een zyner volgende Brieven, ter afwendinge van het denkbeeld, dat het wat vreemd klinkt, van een jong Meisje te vergen, dat zy *studeere*. Op de

wij van het gezond gebruik van ons Verstand en Reden verwild ten *moogen*.

„ Uit het gezegde blijkt, dat de bovengenoemde *middelen*, ter vermeerdering onzer kennis, zeer naauw aan een verbonden *zijn*, en dat het in het bijzonder onmoogelijk is, zonder het gebruik van het laatste, eenig nut van de overigen te trekken, of, waarin het ook weezen mooge, eenige voorderingen van belang te maaken."

de ontvouwing van het denkbeeld, dat hy 'er aan gehegt wil hebben, is 't, gelyk hy opmerkt, blykbaar, „ dat men niet alleen in zijne kamer „ en in zijne boeken, maar zelfs midden in de samenleeving en der vro„ lijkste gezelschappen *studeeren* kan. Dat elke vlijtige oeffening der ver„ standiglijke of lighamelijke vermogens, die eenig wezendlijk nut of ge„ noegen ten doel heeft, en dat ook elke nuttige overdenking *studie* is, „ of met *studie* gepaard gaat. Dat dierhalven elk weldenkend mensch, „ van wat staat, rang, sexe of ouderdom hij of zij ook weezen moge, „ dagelijks en geduurig *studeert* en noodzaakelijk *studeeren* moet; en dat „ de woorden *studie* en *studeeren*, al zien zij 'er wat schoolvosfig en pe„ dant uit, echter in de daad, in de eigentlijke beteekenis, zoo naargees„ tig en schrikverwekkend niet zijn, als zij aan veele menschen, en aan „ veele lieve jonge meisjes in het bijzonder, wel toeschijnen."

Levensschetsen van Nederlandsche Mannen en Vrouwen. Een Schoolboek, uitgegeeven door de Maatschappy: Tot nut van 't Algemeen. *Te Haarlem by* A. Loosjes, 1791. *In octavo*, 59 *bladz.*

Dit bundeltje van Levensschetsen, dat, indien het byval heeft, waarschynlyk nog wel door een ander gevolgd zal worden, behelst eene soort van vertellingen raakende eenige merkwaardigheden in den levensloop van *Jacoba van Beyeren*, *Paus Adriaan*, *Jacob Cats*, *Anna Maria Schuurman*, *Michiel Adriaansz de Ruyter* en *Jan Steen*; welker portraiten, in houtsnede, aan 't hoofd van derzelver leevensbeschryving geplaatst zyn. Van zo verschillend een character als de opgenoemde persoonen zyn, zo verschillend is ook de manier van verhaalen, om de eenzelvigheid voor te komen, en aan deeze verzameling des te grooter verscheidenheid by te zetten; waardoor dezelve voor de Jeugd des te gevalliger wordt. Men bedient zig nu van een doorloopend verhaal; dan van een vriendlyk gesprek van een Meester met zyne Schoolieren; ook wel van een gemeenzaam onderhoud van een Vader met zynen Zoon, of van een agtervolgend berigt van merkwaardigheden, en toevallige gesprekken by voorkomende gelegenheden. De vertellingen zyn gemeenlyk doorvlogten, met korte zedekundige lessen, waartoe het verhaalde eene ongedwongen aanleiding geeft. In alles is de vatbaarheid der Jeugd zeer wel in agt genomen; en wanneer 'er, by 't melden van deeze of gene gevallen, iets voorkomt, dat derzelver kundigheid zou overschryden, (dat niet altoos vermyd kon worden,) dan gaat

gaat zulks vergezeld van verklaaringen of ophelderingen, die geschiktlyk te passe gebragt worden. —— Men mag, uit hoofde van het gemelde, dit Stukje met recht plaatzen, onder die Schriften, welken der Jeugd een genoeglyk leerzaam onderhoud verleenen; dat van een uitgebreider nut kan zyn, wanneer kundige Opvoeders 'er zig verstandig van bedienen.

Onderricht voor de Officieren, die zig in den Velddienst zoeken bekwaam te maaken, of doch den Veldtogt met nut bywoonen willen; door voorbeelden uit den Zevenjaarigen Oorlog opgehelderd, en met de noodige plans voorzien. Door J. G. TIELKE, *Capitein by de Cheurvorstel. Saxische Artillerie. Naar den vierden veel vermeerderden Druk uit het Hoogduitsch vertaald, en met de nodige Byvoegsels vermeerderd. Te Arnhem by* J. H. Möeleman, 1790. *In gr. octavo.*

Voor hun, die zich op het beoefenen der Krygsverrigtingen toeleggen, of de Geschiedenis van den zevenjaarigen Oorlog (*), inzonderheid, met een Krygskundig oog nagaan, kan deeze onderrigting van Kapitein *Tielke* van een leerzaam nut zyn; gemerkt hy zyne lessen vry onderscheidenlyk, naar verschillende omstandigheden ingerigt, voordraagt, en dezelven gemeenlyk met voorbeelden van vroeger of laater tyd opheldert.

(*) Zie boven, bl. 18 en 345.

Præceptor der jonge Notarissen; of de Wiskunst der Notariaale Practyck: kortlijk bij Vraagen en Antwoorden, mitsgaders door Instrumenten, daartoe betrekkelijk, gedemonstreerd en zamengesteld, door M. F. L. KERSTEMAN, *Professor honorair en Doctor der beide Rechten. Te Amsteldam by* J. B. Elwe, 1790. *Behalven het Voorwerk*, 250 *bladz. In gr. octavo.*

Het algemeene beloop der Notarieele kundigheden, die een oppervlakkig denkbeeld van het geen tot de Practyck van het Notarisschap behoort aan de hand geeven, wordt hier beknopt en regelmaatig voorgedraagen. De Præceptor rigt zyn onderwys in, by manier van Vraagen en Antwoorden, en voegt dan daarnevens eene korte explicatie van de door hem behandelde onderwerpen; waarop in de gevallen, daar zulks te passe komt, de Formulieren van de voornaamlyk vereischte Instrumenten volgen. —— Voor jonge Lieden, die ten oogmerk hebben, zig op de Practyck toe te leggen, kan dit Geschrift van dienst zyn; om, by den aanvang hunner Oefeninge, ter handleidinge te strekken; ten einde zig, met behulp van een Stukje van weinig omslag, eene aaneengeschakelde voorstelling van de, voor eerst, noodige kundigheden, op eene gemaklyke wyze eigen te maaken,

An-

Amsteldam en zyne Geschiedenissen in 't kort. Vierde Deel. Met Prentverbeeldingen. Te Amsterdam by J. Allart, 1790. *In Duodecimo, 236 bladz.*

Naar de voorheen gemelde inrigting van dit Werkje, als een kort begrip der Beschryvinge van Amsterdam door den beroemden Heer *J. Wagenaar* (*), behelst dit vierde Deel eene beschryving der Gebouwen, ter aankweekinge van nuttige en aangenaame oefeningen; voorts een berigt van 't geen den Handel betreft, zo in 't vertieren der Waaren binnen de Stad, als derzelver binnen- en buitenlandsche ontvangst en verzending; waarby verder nog komt een verslag van de Voorregten der Stad en derzelver Ingezetenen, mitsgaders de algemeene Stedelyke Gewoonten en Willekeuren. Dit alles wordt, volgens het bedoelde, beknoptlyk ontvouwd, in Zamenspraaken, die nu en dan geschikte aanleiding tot nevensgaande aanmerkingen geeven; en ook hier en daar nog eenige byzonderheden melden, die van laater dagen zyn, als de uitgave van 't grooter Werk.

(*) Zie *N. Alg. Vad. Lett.* V. D. bl. 619.

Verhaal van de Muitery aan boord van het Engelsch Koningsschip de BOUNTY, *en de daar op gevolgde rampspoedige reis van een gedeelte van het Scheepsvolk, het welk genoodzaakt is geweest één en veertig dagen, in de Scheepsboot, op zee door te brengen, en, na met dezelve van* TOFOA, *een der* VRIENDLYKE EILANDEN, *tot* TIMOR, *eene Hollandsche Bezitting in* OOSTINDIEN *zynde, een afstand van meer dan twaalf honderd uren, gevaren te hebben, aldaar behouden is aangeland. Beschreven door den Luitenant* W. BLIGH, *Bevelhebber op het gemelde Schip. Uit het Engelsch vertaald door* R. ARRENBERG. *Te Rotterdam by* G. A. Arrenberg, 1790. *Behalven de Voorreden, 120 bladz.*

Uit den breedvoerigen Tytel aan 't hoofd van dit Verhaal geplaatst, kan men genoegzaam opmaaken, dat deeze Scheeplingen aan veele wederwaardigheden bloot gesteld zyn geweest; en de beschryving zelve doet den Leezer menigwerf verwonderd staan, over de mogelykheid van wederstand te kunnen bieden aan zulke afmattende worstelingen met Wind en Weer, in dikwils hooggaande Zeeën. Het Verhaal intusschen draagt alle innerlyke blyken van oprechtheid; en kan, terwyl het den smaak van den nieuwsgierigen Leezer in 't algemeen voldoet, van een byzonder nut zyn, voor Zeevaarenden; nadien de ontmoetingen en het daarin gehouden gedrag, zo van den Bevelhebber als van 't Scheepsvolk, verscheiden onderrigtingen aan de hand geeft, waarvan een Zeeman zich, in min of meer soortgelyke omstandigheden, met vrugt zou kunnen bedienen.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Bybel der Natuur, ontworpen door den beroemden J. J. SCHEUCHZER, *in 't Nederduitsch overgezet en vermeerderd, door* L. MEIJER, *S. S. Th. Dr. en Prof. Ordin. aan 's Lands Hooge School te Franeker, enz. Tiende Deel. Te Amsterdam by* M. de Bruyn, 1791. *In gr. Octavo*, 683 *bladz.*

Uit ene herhaelde beschouwing van dit Werk is ons meermaels deszelfs nuttigheid gebleken, byzonder, overeenkomstig met het hoofdbedoelde, ter Opehelderinge van zodanige voorstellingen, spreekwyzen en leenspreuken of zinnebeelden, die betrekking hebben tot, of slaen, op de werken der Natuur, en derzelver bearbeiding door de Kunst. Men heeft des alle reden om de aengewende moeite van den Hoogleeraer *Scheuchzer*, en 't geen de Hoogleeraer *Meijer* verder werkstellig gemaekt heeft, waer door deze Uitleggingen, bovenal met het bybrengen van latere waernemingen der Natuure, grootlyks verbeterd zyn, op ene wezenlyke waerde te schatten. Het thans afgegeven gedeelte, gaende over de Schriften der Profeten, van *Jeremia* tot *Maleachi* ingesloten, levert hiervan op nieuw verscheiden proeven, waeruit wy 'er éne zullen overnemen, in welke de kundigheid, wegens de zuivering van 't zilver dienst doet, ter Opehelderinge van een voorstel door Propheet *Jeremia*, Hoofdst. VI. 28—30, 't welk aldus luid.

Zij zijn koper en ijzer, geheel bedorven. De blaasbalg is verbrand, het lood is van het vuur verteerd: te vergeefs heeft de smelter zoo vlijtiglijk gesmolten, dewijl de kwaade stof niet is afgescheiden. Men noemt ze een verworpen zilver.

„ Hier word ons, (zegt de Hoogleeraer *Scheuchzer*,) eene geestlijke smelt- en proefwinkel geopend. Het volk is hier het onderwerp der behandeling, *een verworpen zilver, bedorven koper en ijzer*, genaamd, ein taubes, willdes, heisgretiges ertz, zouden de berglieden in hunnen stijl zeggen. Het vuur is Gods woord, de smelter is God zelve, of op deszelfs bevel de Profeeten en Leeraars. Dan, om dit geestlijk smeltwerk duidelyk te verklaaren, moeten wij ons na de

de bergwerken en ſmelthutten begeven, of in de ſteden bij de Muntmeesters, Esſaijeurs en Waradijnen ter ſchool gaan.

„ In de bergwerken ſmelt men op eene tweederlei wyze: de eerſte noemen zij über den ſtich arbeiten, d. i., over de ſteek werken, en beſtaat daarin, dat de ertzen, tot poeijer geſtampt, met de noodige bijvoegſelen in den ſmeltoven van het vuur doordrongen en geſmolten worden. Als dan openen ze de oven, door een gat 'er in te ſlaan, om de geſmolten ſtof daardoor en langs heet gemaakte kanaalen te laaten uitvloeijen in een kuil, daarin het, met lood gemengd, een zilverbrood uitmaakt.

„ De andere manier heet, naar de taal hunner kunstwoorden, über den gang, oder krummen ofen, oder übers hölzlein arbeiten, d. i., over den doorgang, of krommen oven, of over 't houtje werken. Hiertoe word 'er in den oven zelven, daarin men het ertz wil ſmelten, een rond gat of bekken uitgehold: hieruit gaat een gang ofte kanaal onder den oven door, het *oog van den oven* genaamd; en langs deezen vloeit de geſmolten ſtof in een ſmeltkroes, die onder met lood voorzien is, en, vol zijnde, in een andere ſmeltkroes zich ontlast. Deeze behandeling vereischt veel ervaarenheid, groote vlijt en kunst.

„ De ertzen moeten eerst geſtampt, gezeefd, en de onzuivere ſtof, die 'er onder ſchuilt, in roostovens verbrand worden; ten einde het zilver zelve door het vuur niet verteerd en verminderd werde. De ovens moeten naar de kunst en bekwaam vervaardigd worden; het vuur moet men naar de maat of op zijne graaden regeeren, ten einde de oven noch te heet, noch te flaauw zy: de bijvoegzelen van vochten, ſteen, aarde, lood, zilver-glit, moeten op de maat, en in eene gepaste evenredigheid, naar den aart der ertzen zelven, 'er onder gemengd worden. Want de oven moet als de maag der ertzen aangemerkt worden, waarin ze als ſpijzen gekookt en verteerd moeten worden. De ovens moeten niet te vroeg, niet te laat, ook niet te langzaam doorgeſtookt worden: in het eerſte geval zou het ertz nog ruw en onzuiver blijven, en zijn kostelijk metaal niet uitleveren; in het tweede zou 'er veel zilver in den oven verlooren gaan. De onzuiverheden (*ſcoriæ*) drijven boven op het geſmolten zilver, en worden, wanneer het begint te verkoelen, met ijzeren haaken 'er afgetrokken. Het geene men dan krijgt is een *brood-* of *werkzilver*, een mengſel van zilver en lood, zomtijds ook nog van andere vreemde ſtoffen. Dit moet vervolgens door het vuur geſcheiden, afgedreven en ge-

gezuiverd worden, tot zoo lang het witte zilver na zwarte bloemtjes of wolkjes blinkend ten voorschijn komt. Zoo verre nu hiermede gevorderd zijnde, moet het vuur verminderd worden, om niet door al te sterken gloed het zilver zelve te verteeren; want het fijn zilver laat zich in een windoven tot kalk en stof verbranden, indien men het niet door bijvoeging van glasgal, of lood, bewaarde. Dit zilver nu moet de Waradijn beproeven, of het de gewoone waarde van 15½ lood houden kan.

„ Hieruit laat zich nu het vertoog van onzen Propheet ophelderen. De afvallige, godlooze en hardnekkige, Jooden zijn dit *koper- ijzer-* en *zilver-ertz*, wild, onzuiver, met veel onreinigheden vermengd, en weinig deugdelijk metaal behelzende: eene stof die niet aan het smelten gebragt kan worden. *De blaasbalg is verbrand*, de ijverige boetprediker Jeremias, door veele vervolgingen en verdrukkingen, buiten staat geraakt, om zijn ambt en plicht behoorlijk waar te nemen, om de ijzer- en steenachtig harde harten der Jooden, te vermurven, te doen smelten in boetvaardigheid. *Het lood is verteerd van het vuur, de smelter heeft te vergeefs zoo naarstig* en omzichtig *gesmolten, de kwaade*, wilde *stof* en onreinigheden *is niet afgescheiden*: geen blinkend, zuiver zilver is 'er ten voorschijn gekomen; maar een *verworpen*, een ondeugend *zilver*, dat de proef niet houden kan." —— —— Dus verre de Hoogleeraer *Scheuchzer*, en hier by voegt de Hoogeerwaerde *Meijer* het volgende.

„ Deeze woorden zijn vrij zwaar, om te verklaaren, dewijl ze geheel figuurlijk zijn, en de Uitleggers in het overbrengen en toepassen der zinnebeelden zeer verschillen. Voor zoo veel hier op de smelting en zuivering der metaalen, en van het zilver voornaamelijk, gezinspeeld word, heeft *Scheuchzer*, onzes oordeels, 'er eene voldoende opheldering van gegeven, waarmede ook de beknopter aanmerking van den Hr. MICHAELIS overeenkomt. „ Wanneer men, zegt hij, het zilver reinigen en van het lood scheiden wil, moet men zich daartoe van een sterk vuur bedienen, waardoor het lood verglaasd, dat is, in schuim veranderd word, en in dit schuim staat dan het reine zilver, en geeft, gelijk de scheikundige het noemen, den blik. Dit sterke vuur nu in de smelthutten kan niet onderhouden worden, of de blaasbalg moet geduurig gaan. Ondertusschen is het zilver vaak zoo onrein en zoo vervalscht, (en veele slechte muntsoorten wierden op het einde van den oorlog in

Duitschland, — die met het jaar 1763 een einde nam, — bij de fmelting te Clausthal, zodanig bevonden, dat de gewoone kunstbewerking onvoldoende bevonden wierd, en het zilver nog altoos onzuiver bleef.) Hiervan is het beeld ontleend, en deeze de mening, dat, hoe zeer ook God ftraffen, en door zijne oordeelen de godloozen wegnemen mogte, het volk echter daardoor niet verbeterd werde, maar, zoo als het was, op den duur blijve."

„ Ter opelderinge van deezen zin heeft de Hr. HEZEL ook deeze fraaije aanmerking. Wanneer men het met flechter metaal vermengde zilver reinigen, en van de minder edele ftoffen fcheiden wil, brengt men het met lood op de kapel, en maakt 'er door den blaasbalg een fterk vuur onder. Hierdoor trekt zich alle onreine ftof in het lood, het geene zwavelachtig van aart is, en de grovere ftoffen lichter aan zich trekt, dan het zilver, het welk, rein en zuiver, in het midden op de kapel ftaan blijft. —— En dit is telkens het gevolg deezer bewerking, indien flechts het zilver met geen andere dan gewoonelijk flechtere metaalen, uitgezonderd het tin, vermengd was. Maar wanneer 'er tin, of fpiesglas-koning (*regulus antimonii*) mede vermengd is, of, het geene nog erger is, wanneer die beide ftoffen onder het zilver zijn, dan is die moeite en arbeid van fmelten en afdrijven op de kapel vruchteloos. — Op zulk eene vermenging van het zilver met dergelijke hardnekkige ftoffen ziet hier de Profeet, en vergelijkt het volk daarmede. Zulk zilver, hoe fterk men het vuur door den blaasbalg ook aanzetten moge, zal zich echter niet zuiveren, en van die onedele ftoffen affcheiden laaten. — Nu zal men fraaiheid en kracht in dit voorftel vinden kunnen, welks doel is, om het onverbeterlijk beftaan van het volk, ondanks alle aangewende moeite, levendig uit te beelden. — Met deeze verklaaring ftrookt ook de korte aanmerking, die DATHE op deeze woorden gemaakt heeft.

„ Bij GATAKER, POLUS en ALTING, word het *koper*, vs. 28, als een beeld der onbefchaamdheid, gelijk het ook elders voorkomt, en het *ijzer* als een beeld der onbuigzaame hardnekkigheid van het volk vertoond. —— CLERICUS vertaalt de eerfte woorden vs. 29 aldus: *De haard is verhit door het vuur*, en neemt dus het woord, het geene bij anderen den *blaasbalg* betekent, voor den *haard*. —— Nog eene andere vertaaling en verklaaring geeft de Hr. VENEMA, die echter op eene letterverzetting fteunt, en ons ftijver voorkomt."

Pa-

Paraphrasis & Annotationum in Epistolam ad Hebræos Specimen tertium. Auctore P. ABRESCH, Th. Doct. & in Academia Groningo Omlando Prof. Ord. —— Lugd. Bat. apud *A. & J. Honkoop*, 1790. In Oct. m. f. 164 pp.

Hebben ons de twee vroegere Proeven van den oplettenden arbeid des Hoogleeraers *Abresch*, ter verklaringe van den Brief aen de Hebreen, zo in het zaeklyke als taelkundige, dermate voldaen, dat we 's Mans oordeelkundige aenmerkingen den beoefenaren der Apostolische Schriften, in volle ruimte, hebben mogen aenpryzen; we vinden geen reden, om op het doorbladeren dezer derde Proeve flauwer te spreken. Zo in de uitbreiding van den Tekst, als in de ontvouwing der voorstellingen, en opheldering der spreekwyzen, gaet de Hoogleeraer op de eigenste wyze voort, als hy dezen taek op zich genomen heeft; welke, gelyk we voorheen aengeduid hebben (*), van een uitgebreid nut is, dat ons uit deze derde Proeve nog nader blykt. —— Dezelve behelst het Vde en VIde Hoofdstuk dezes Briefs; vangende, naer onze gewoone verdeeling, aen, met Hoofdst. IV. 14; als behoorende dat laetste gedeelte, vs. 14, 15 en 16, duidelyk tot het Vde Hoofdstuk; geschikt om de voortreffelykheid van Jezus, (wiens uitmuntendheid boven Moses alvoorens getoond was,) als Hoogen-Priester, boven den Joodschen Hoogen-Priester te leeren opmerken. —— Om uit deze proeve, even als uit de voorigen, den Lezer iets byzonders mede te deelen, zullen wy ons bepalen tot het hoofdzaeklyke, (daer wy anders te breed zouden moeten uitweiden,) van 't geen de Hoogleeraer bybrengt, nopens *het beginsel der leere van Christus*, als daertoe behoorende, *de bekeering van doode werken*, *het geloof in God*, *de leer der doopen*, *de oplegging der handen*, *de opstanding der dooden en het eeuwig oordeel*, volgens Heb. VI. 12.

Men heeft, naer des Hoogleeraers voorstel, desaengaende over het geheel in agt te nemen, dat hier wel gesproken word van de leeringen, welken men bovenal denzulken had in te prenten, die genegen waren, om uit het Joodendom tot den Christelyken Godsdienst over te gaen; doch

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* I D. bladz. 354, en voorts III D. bl. 561.

doch dat men daeruit niet kan afleiden, dat ons hierin opgegeven word ene volkomen en volledige optelling van alles wat tot den grondslag des geloofs, of der kennisse van den Christelyken Godsdienst, behoort. Zulks was ook, zegt hy, des Apostels bedoelde niet, als af te nemen is, uit 1 Cor. XV. 3, 4. 1 Th. I. 9, 10. Tit. II. 11—14, daer hy als hoofdzaken der Leere het een en ander opgeeft, waervan hier geen gewag gemaekt word. Men zie deswegens *F. Spanh.* T. III. Th. Opp. p. 1289 seqq. en *J. A. Turretin*, T. I. Opp. p. 496 seqq. —— Wat wyders de hier opgenoemde byzonderheden betreft, van dezelven geeft ons de Hoogleeraer de volgende verklaring.

De *bekeering van doode werken* duid, naer de kracht der bewoordingen, welke onze Uitlegger onderscheidenlyk nagaet (*), die hartlyke gedragsverandering aen, waerdoor een Christen, by de omhelzing der Euangelieleere, van ene zondige tot ene deugdzame levenswyze overgaet. Zulks behoorde tot die eerste beginzelen der Leere, welke den Jooden aenvanglyk moest voorgedragen worden. Zie Marc. I. 15. Luc. III. 3—15. Hand. II. 38, en elders.

Het geloof in God heeft men hier, volgens den aert van 't voorstel, in den zamenhang, bepaeldlyk te verklaren, van die hartlyke overtuigde toestemming, waerdoor men God erkent, als den *getrouwen vervuller zyner beloften*, die hy weleer nopens den Messias gedaen, en nu in Jezus den Nazarener volbragt, heeft. Dit *geloof* was, nevens de *bekeering*, een hoofdvereischte in den belyder der Euangelieleere, volgens de bovenaengehaelde plaetzen, en Hand. III. 16, 19, 26. V. 30, 31. XX. 21. Voeg hier by Hand. VIII. 37, 38. XIII. 32, 33, 38, 39. XXVI. 6, 7. Joan. XII. 44. XVII. 3. en 1 Joan. V. 9—11.

De leer der doopen is, hoe verschillend dit voorstel ook verklaerd worde, gelyk de Hoogleeraer aenwyst, duidelyk te verstaen van den Christelyken Waterdoop, dien de geloovige en bekeerde Christenen moesten ondergaen; (zie als boven, en Marc. I. 4. XVI. 15, 16.) waermede ook de hierby voorts gemelde *oplegging der handen* gepaerd ging. —— Het gebruik van 't meervoudige *βαπτισμων doopen* is hier, zyns oordeels, niet belemmerend, daer de Schry-

(*) Dit heeft ook, by de ontvouwing der volgende voorstellen plaets; doch ons bestek laet niet toe hierop staen te blyven.

Schryvers des N. T. meermaels het veelvoudige voor het enkelvoudige gebruiken. —— Dan hy is 'er echter niet tegen, dat men het meervoudige *doopen* hier bepaeldlyk in 't oog houde, als vermoedende, dat 'er, in 't voordragen dezer leere, ook agt gegeven moest worden op den doop van Joannes, 't welk hem waerschynlyk voorkomt. —— Men heeft, naemlyk, op de vergelyking van Matth. IX. 14. XI. 2 en verv. XIV. 5, 12. Joan. I. 19 en verv. III. 25, 26. IV. 1—3. Hand. XVIII. 25. en XIX. 1—7, reden om te denken, dat 'er, niet alleen in de eerste dagen van het doopen van Joannes, verschillende denkbeelden ontstonden wegens deszelfs waerdigheid en gezag, maer dat ook Joannes zyne byzondere leerlingen had, die zynen doop gebruikten; en die, uit ene al te verre gaende hoogagting voor hem, in 't vervolg van tyd, ene, zo wel van de Christenen als van de Jooden, afzonderlyke Secte vormden. In de laetst aengehaelde plaets, althans, vinden wy gewag gemaekt van leerlingen, die, op de vraeg, *waerin zyt gy gedoopt?* antwoordden, *in den doop van Joannes* (*); (niet *in den naem van Joannes*, welke twee verschillende spreekwyzen, vergel. vs. 5. en 1 Cor. I. 13, 15, vergel. met X. 2. XII. 13, zeer wyd uit elkanderen loopen;) en tevens te kennen gaven, dat ze zich aen de leer van Joannes hielden; uit welken hoofde zy, met eenen nieuwen doop, in 't ryk van Christus ingelyfd moesten worden. Ik twyfel, vervolgt de Hoogleeraer, in 't minste niet, of deze leerlingen, 't zy ze Jooden waren, 't zy ze, 't geen ik naest denk, reeds eenig onderwys in de Christelyke Leer ontvangen hadden, zullen zich op nieuw aen den doop onderworpen hebben; de taelschikking vs. 4 en 5, en de geheele zamenhang wyst dit uit. Zie hierover breeder *Ernest.* in Opusc. Theol. p. 258 seqq. en *de Launoy*, Exposition de quelques Passages difficiles de l'Ecriture, p. 232—242. Zo zyn 'er ook thans nog *Sabeërs*, die van de leerlingen van Joannes, doch Joodsche, afkomstig zyn, welken Joannes ver boven Jezus den Mes-

(*) Dus luid onze gewoone Overzetting; wel zo verstaenbaer is de vertolking van den Heer *Hamelsveld*, volgens welke wy hier lezen: „*Waar op zijt gij dan gedoopt?* —— *Op den doop* „ [*en leere*] *van Joannes.*" —— Zyn Ed. merkt wyders kortlyk ook aen, dat deze leerlingen op nieuw gedoopt werden; en dat dit niets doet ter begunstiginge van de denkwyze en 't gedrag der Herdooperen, in vroegere dagen.

Mesſias ſtellen, gelyk *Norberch* en *Walch* getoond hebben. Zie *Michaëlis* Zuſätze fur Einleit in das N. T. §. 159. — Dit zo zynde was 'er, om weder bepaeld ter zake te komen, by 't voorſtellen der Christelyke Leere, ene gewigtige rede, om, in het ontvouwen der Leere nopens het waschbad des Doops, byzonder agt te geven, op de verſcheidenheid tusſchen den Doop van Jezus en dien van Joannes, ten einde voor te komen, dat die van Jezus, door den Doop van Joannes te zeer te verheffen, niet van zyne waerdigheid en indruk beroofd worde.

De oplegging der handen, ſchoon, gelyk de Hoogleeraer opmerkt, zeer verſchillend begrepen, ſlaet, zyns agtens, duidelyk, op die plechtige oplegging der handen; onder welke, in de eerſte Christen-Kerk, de godlyke zegeningen, en de buitengewoone gaven des Heiligen Geestes, den gedoopten medegedeeld werden. Zie Hand. VIII. 15—20. XIX. 5, 6, en eld. De zamenvoeging van *de leer der doopen*, en *de oplegging der handen*, leid ons natuurlyk tot die uitlegging. Vergel. Hand. II. 38. En dezelve word des te aenneemelyker, als men nagaet, dat 'er zo terſtond vs. 4, geſproken word van dezulken, die *des Heiligen Geestes deelachtig geworden zyn*; welke zodanige perſonen waren, die men alvoorens in deze beginzels der Leere onderwezen had.

Het laetstgenoemde Artykel, *de opſtanding der dooden en het eeuwig oordeel*, is aen ene tweevouwige uitlegging onderhevig. Men kan hier denken op de algemene *opſtanding*, zo van kwaden als van goeden, en op het laetſte *oordeel* over het geheele menschdom: doch men zou ook mogen vermoeden, dat de Schryver bepaeldlyk op het oog had, de *opſtanding* der vroomen, ter eeuwiger gelukzaligheid, en het *oordeel* over de verdoemden ter eeuwiger rampzaligheid. Mannen van naem verſchillen hier, en de Hoogleeraer *Abresch* weet naeuwlyks welke zyde te kiezen; naest echter zou hy overhellen tot de eerſte uitlegging, om dat dezelve, naer zyn inzien, best overeenkomt met den zamenhang, en des Schryvers gewoone manier van uitdrukking. Zie Heb. IX. 27. Wel byzonder doet hy ons nog gadeſlaen, hoe de Schryver het woord *eeuwig* in ſoortgelyken verband, meermaels bezigt, ter aenduidinge van iets, dat van ene eeuwigduurende kracht en uitwerking is. Zie Heb. IX. 12, 14. XIII. 20. — Wyders merkt men hier vry algemeen aen, dat dit Artykel, hoe dan ook verklaerd, behoort onder de, zo als men in de Schoolen

ſpreekt,

spreekt, fondamentele leerstellingen, die men den nieuwen Christenen, ook denzulken die uit de Jooden overkwamen, als eerste grondbeginzelen overtuigend moest ontvouwen en indrukken.

Eerbied voor Godvruchtigen, eene gewigtige eigenschap van eenen gunsteling des Heeren, of Leerreden over Ps. XV. 4ª. Door B. BROES, *Dr. en Prof. der Godgeleerdheid aan 's Lands Hooge School te Leyden. Te Leyden by* A. en J. Honkoop, 1791. *Behalven het Voorbericht*, 32 *bladz. In gr. octavo.*

Heeft men den Hoogleeraer *Broes*, in 't beöordeelen zyner zo veel geruchts gemaekt hebbende Voorreden, voor de Leerredenen van den Hoogleeraer *Curtenius* over den Heidelbergschen Catechismus, zeer miskend; men zal nu, in deze en enige volgende Leerredenen, welken hy voornemens is, af te geven, gelegenheid hebben, om zyn Hoogeerwaerden, nopens zyne denkwyze, inzonderheid rakende de beoefening van Christelyke deugd, beter te leeren kennen. Althans hy maekt deze eerste, door openbaren druk, gemeen, „ als eene algemeene proeve „ van de practikaale *leerwijze*, die hij ten allen tijde tot „ genoegen van hun, die hij voor zijne beste Hoorders „ hield, gevolgd heeft." —— „ Of deeze *leerwijs*, (zegt „ hy,) te gelijk mijne *denkwijze* zij, is eene vraag, die „ in den dag der openbaaring van Jesus Christus ten vollen zal beslischt worden. 't Is mij voor het tegenwoordige genoeg, dat mijn geweeten, zonder eenige aarzeling, dezelve met ja beantwoordt."

Naer den inhoud van 's Dichters tael, *hy eert de geenen die den Heere vreezen*, gaet de Hoogleeraer oplettend na, de hoogagting en toegenegene gesteldheid van geest, welke een rechte Voorstander van den Godsdienst aenkweekt, en werkzaem doet zyn, omtrent Godvruchtigen, die ene *tedere*, *verlichte* en *blymoedige* bezorgdheid bezitten om God niet te beledigen, en niets te doen, 't welk aenloopt tegen zyne eer en tegen zynen wil; al is het, dat ze zulks met veel gebreks uitoefenen. —— En even zo ontvouwt hy, volgens des Dichters tegenstelling, *de verworpene is in zyne oogen veracht*, de gedraging van zodanig enen, jegens een mensch, die zich door zyn wangedrag *verwerpelyk*, *verachtelyk* maekt in het oog van God en alle braven;

ven; jegens zulk een mensch, uit wiens geheelen wandel duidelyk blykt, dat hy geene aenspraek heeft, op dien eerbied, welken men aen een waerlyk deugdzaem mensch verschuldigd is. Hy *veracht* hem wel niet, in den sterksten zin van dat woord, (hiertegen zyn duchtige reden,) maer in den vergelykenden zin, die ons meermaels in de Bybelschriften voorkomt. Zulk een rechte Voorstander van den Godsdienst *eert dan den Godvruchtigen boven den Godloozen;* zo dat hy, alle andere omstandigheden gelyk staende, den eersten hooger achting betoone en meerder gunstbewys verlene. De Hoogleeraer toont dit zeer beknopt onderscheidenlyk aen, met in agtneming, dat wy, „ als „ verstandige menschen, te raade moeten gaan met alle de „ omstandigheden, alle de betrekkingen, waarin wij door „ God zelven geplaatst zijn." —— Op deze zyne verklaring van dit verschillende gedrag, laet hy voorts volgen een kortbondig beredeneerd Vertoog, dat dit gedrag ene noodzaeklyke ja ene kenmerkende eigenschap is van een echt Godvruchtigen, die zich onder de gunstelingen van Jehova tellen mag. —— Ten laetsten richt hy, in zyne toepassing, eerst, ene bestraffende aenspraek aen onbedachtzame lichtzinnige beoordeelaers, en vergruizers van ware Godvruchtigen; voorts ene opwekkende vermaning aen betergezinden, om zich met zodanige Godvruchtigen nauwer te verenigen; als mede aen die Godvruchtigen ter dankbare erkentenisse van Gods genade, en tot een oplettend toeverzicht op hun gedrag, ten aenzien van den Naesten; waermede hy eindelyk nog vergezeld doet gaen, de volgende trouwhartige lessen, die meer onmiddelyk haer opzicht op henzelven hebben.

„ De vreeze Gods, en deeze alleen, geeft U aanspraak op dien hoogen eerbied van het menschdom. Christenen, poogt u dien eerbied meer en meer waardig te maaken. Laat uwe Godvrucht in vollen nadruk eene tedere, een verlichte, eene blijmoedige Godvrucht weezen. Vergunt mij, dat ik deeze denkbeelden hier ter plaatze kortelijk ontwikkele.

„ Uwe Godvrucht zij eene *tedere* Godvrucht. Dat is te zeggen: leeft in eene geduurige oplettendheid op uw hart en wandel; maakt een ijverig gebruik van elke gelegenheid om winst te doen voor uzelven, voor de wereld en voor Jesus Christus; en, 't welk de hoofdzaak is, laat U door niets beweegen, om in eenig geval uw pligt op te offeren aan uw gemak, uw vermaak, uwe eer of uw voordeel. Dat's tederheid in den Bijbelschen zin.

„ Uwe

„ Uwe Godvrucht zij eene *verlichte* Godvrucht. Zij besta in geene andere gevoelens en bedrijven, dan God zelf, Uw Heer en Wetgeever, van U vordert. Zij verheffe zich niet alleen boven de dwaasheid van hun, die de bevordermiddelen der deugd boven de deugd zelve waardeeren, maar ook boven de zwakheid van hun, die hun licht willen laaten schijnen voor de menschen, door zoodanige betooningen van ingetoogenheid, die volstrekt redeloos en uit dien hoofde bij uitstek nadeelig zijn, voor de achtbaarheid en den voordgang van echte Godsdienstigheid.

„ Uwe Godvrucht zij eene *blijmoedige* Godvrucht, en uw geheel gedrag toone, dat Gij den God en Vader van onzen Heer Jesus Christus hebt leeren kennen, zoo als Hij zich in het Euangelie van Zijnen gekruisten en verheerlijkten Zoon aan zondaaren geopenbaard heeft. God is liefde, en, naar mate Gij deeze waarheid dieper inziet en leevendiger gelooft, in die mate zult Gij Hem niet alleen blijmoediger, maar ook oprechter, getrouwer, gelukkiger dienen.

„ Wat ik U bidden mag, mijne geliefde Broeders en Zusters! en ik bid het U by de eer van God, en bij het heil uwer medemenschen, poogt tog de leer van uwen God en Zaligmaaker Jesus Christus in allen uwen wandel te versieren. Draagt zorg, dat schrandere wereldlingen, van uwe kortzigtigheid en zwakheid misbruik maakende, uwe geboorte uit God, uwen Hemelschen adeldom, de hooge voortreflykheid uwes karakters, niet verdonkeren en miskennen doen.

„ Verwondert U niet over de verachting der wereld. Deeze was ten allen tijde het lot der Vroomen, en gelijk zij den meester volgde, wat wonder, dat zij den leerlingen aankleeft. Troost U, bij allen wederwil en wederstand met het vooruitzicht van den dag uwer zegenpraal, dien grooten dag, op welken de God van hemel en van aarde, voor het oog van Engelen en Menschen, dat woord aan U vervullen zal: *die Mij eeren, zal Ik eeren.* Amen."

Verhandelingen uitgegeeven door het Zeeuwsche Genootschap der Wetenschappen te Vlissinge. XIVde Deel. Te Middelburg by P. Gillissen, 1790. *Behalven het Voorwerk, 582 bladz. In gr. octavo.*

Na dat Heeren Directeuren in een uitvoerig Bericht, de onderscheide publiek gemaakte Programmas, zedert het

het laatst uitgegeeven XIIIde Deel (*) herhaald, en de aanmerkelyke veranderingen, welke 'er zo wel onder de Leden van de Directie als onder de particuliere Leden voorgevallen zyn, bekend gemaakt hebben; leveren zy thans in dit Deel, vooreerst, drie *bekroonde Antwoorden*, op twee door het Genootschap opgegeeven *Prysvraagen*, van welken het *eerste* met den gewoonen gouden, het *tweede* met een zilveren, Eereprys beschonken is; zynde het eerste ingeleverd door den Heer LAURENS VERWYK te *Rotterdam*, en het tweede door den Heer PETRUS HAACK, *Predikant te Amsterdam*, beide over deeze Vraag, „ Naardien goede Krankbe„ zoekers, in dienst der Oostindische Compagnie deezer „ Landen, van veel nut kunnen zyn; en zulken op de „ meeste Oostindische Comptoiren ontbreeken; welke zou„ den de beste en minst kostbaare middelen zyn, om het „ gebrek van goeden te verminderen en geheel weg te nee„ men; en de Compagnie van den last der kwaade Krank„ bezoekeren te bevryden?"

Het *derde Antwoord*, insgelyks met de gouden Eermunt bekroond, is van den Amsteldamschen Hoogleeraar ANDREAS BONN, over de Vraag: „ raakende de schikkingen, welken „ door de gezamentlyke geleerde Maatschappyen in ons Va„ derland zouden kunnen gemaakt worden, om, zonder „ elkander eenig hinder toe te brengen, zaam te werken ter „ bereiking van derzelver gemeen doel." Hierop volgt de beschryving van een *Fungus* aan den hiel door den Utrechtschen Hoogleeraar PETRUS LUCHTMANS; eene Verhandeling over de Vergiften, betrekkelyk tot het ryk der Dieren, door den Hoogleeraar GERARD DE WIND, te *Middelburg*; verslag van eenige proeven met het *Cuprum Ammoniacum* door Doctor E. J. THOMASSEN A THUESSINK, in *'s Hage*; bericht wegens de Afzetting van beide de Borsten eener Vrouw, door Doctor SAMUEL DE WIND, te *Middelburg*; alsmede eenige Proeven met het *Alcali volatile fluor*, door denzelfden Heer; vervolgens bericht van een *Steatoma*, door Doctor ADRIAAN VAN SOLINGEN, te *Middelburg*; bericht van een Wanschapen Kind, door JACOBUS DE PUYT, JZ. Stads Operateur aldaar; Waarneeming omtrent eenen Worm, door een Gezwel by den Navel ontlast, door JOHANNES WAS, Chirurgyn op *St. Maartensdyk*; bericht der heilryke uitwerking der Electriciteit, door JACOBUS WATERVLIET, te *Middelburg*; letterkundig onderzoek aangaande de Reuzen der

(*) Zie *N. Alg. Vad. Lett.* II. D. bl. 402.

der oude Waereld, door JOH. HENDR. VAN DER PALM, Predikant te *Middelburg*; Aanhangzel tot de nieuwe Handleiding, om den *Logarithmus* voor eenig gegeeven getal naauwkeurig te vinden tot veertien letteren boven den *Index*, door Mr. KAREL KOENRAAD REITZ, Griffier in den *Edl. Hove van Vlaanderen*; en, eindelyk, een Bericht wegens een min bekend Indiesch Geneesmiddel tegen de Koorts en de Koek, door JACOB CASPER METZLAR, Predikant in de *Klundert*.

De Heer L. VERWYK, in het Antwoord op de bovengemelde Vraag, verdeelt dezelve in twee deelen, vooreerst, in een onderzoek naar de bekwaamste en minst kostbaare Middelen, om het gebrek van goede Krankbezoekers te verminderen en geheel weg te nemen; en, ten tweeden, om de Nederlandsche Maatschappy van de kwaaden te bevryden: „ Vooraf onderzoekt de Autheur, welke wel de bekwaamste ouderdom zy, en welke andere hoedanigheden 'er vereischt worden by zulke persoonen, welke, om ten meesten nutte van den Godsdienst en van de O. I. Compagnie, als Krankbezoekers op de Schepen en Comptoiren, gebruikt te kunnen worden.

De ouderdom word bepaald tusschen de 20 en 30 jaaren; Jongelingen, of wel ongehuwden en zonder Kinderen, gezond en zonder aanmerkelyke uit- of inwendige lichaamsgebreken — dan nog, by alle de vereischte Kundigheden, van een onergerlyk en onbesproken gedrag: dit alles met bondige redenen gestaafd hebbende, word het eerste gedeelte der Vraag zelve onderzocht, en om zulks te duidelyker te maaken, toont de Autheur vooraf, welken de waare redenen en voornaamste oorzaaken zyn, waardoor de Compagnie op den duur van goede Krankbezoekers beroofd blyft; en dan, welke de beste middelen zyn om die uit den weg te ruimen; tot het eerste behooren de geringe Maandgelden, de groote onkosten voor de Reize zelve benodigd, de met hun karacter niet overeenkomstige Logeering op de Schepen, en dan nog de ellendige en armoedige levenswyze, waaronder de Krankbezoekers op de Comptoiren moeten bezwyken; het hoogstnadeelige van dit alles in een juist licht geplaatst hebbende, als zynde wel geschikt om ordentelyke en kundige Persoonen ten eenemaal van zodanig eene bediening af te schrikken, worden de middelen tot verbetering op deeze wyze opgegeeven. Als, het verhoogen der Maandgelden, en wel ten minsten tot *f* 50 — hierby merkt de Autheur aan, dat de

de Broederen Lutheraanen, wanneer dezelve een Voorzanger naar Oost-Indien zenden, aan denzelven *f* 100 — per Maand toeleggen; ten tweeden, geene goederen op recognitie, maar daarvoor eene premie van *f* 400 à *f* 500 — terstond by het Engagement te betaalen, dan daarby ook nog zorge gedragen worde, dat door hun niet zulke aanzienelyke sommen voor Tafelprovisie behoeft betaald te worden, en dat by de aanlanding in de Indien, alsmede op de Comptoiren, het te goed hebbende Maandgeld, niet met 15, maar met 20 Stuivers per Gulden, op eene behoorlyke Quitantie betaald worde; ten derden, een beter en geschikter Logies op de Schepen, waartoe de Autheur een zeer bekwaame plaats aanwyst; eindelyk, ten vierden, een beter onderhoud en bestaan op de Compagnies Buiten-Comtoiren, bestaande in de verhoogde Maandgelden, alle 3 Maanden prompt te voldoen, benevens het hun toegelegde Kostgeld, maar daarënboven een Maandelyks-rantzoen van Ryst, Olie, Boter, Bier, Wyn, Brandhout, enz. Tot dit alles de minst kostbaare en geschiktste Middelen aangeweezen hebbende, volgt daarop dat gedeelte der Vraag: Van waar men best een genoegzaam aantal geschikte Jongelingen tot zulke Posten zoude kunnen krygen? Hiertoe worden de Godshuizen voorgeslaagen, waaruit men Jongelingen, van 14 à 15 jaaren oud, die blyken gaven van leergierigheid, schranderheid en andere uitmuntende Geestvermogens, behoorde te neemen, dezelve ter onderwyzinge aan daartoe lust en genegenheid hebbende Leeraaren aanbetrouwen, waardoor dan, binnen weinige jaaren, een genoegzaam aantal van kundige en geschikte voorwerpen zoude kunnen aangekweekt, en in het vervolg op deeze wyze altyd daarvoor gezorgd worden. Nu zoude de Autheur tot het beantwoorden van het tweede lid der Vraage overgegaan zyn, hoe de Compagnie in 't vervolg tegen de kwaade Krankbezoekers zal beveiligd worden; dan hy houd zich verzekerd, en wy met Hem, dat wanneer de door zyn Ed. opgegeevene Redres-middelen, om de Compagnie van een genoegzaam getal nuttige Krankbezoekers te voorzien, behoorlyk worden in 't werk gesteld, 'er niets meer noodig zal zyn, dan even die Middelen, om haar ook, en voor altyd, van kwaade Krankbezoekeren te bevryden.

Dit is de schets van het *eerste Antwoord*, het welk, naar ons inzien, met recht de premie eener gouden Medaille weggedraagen heeft: het *tweede*, van den Eerw. HAACK, heeft ge-

gewis ook zyne verdiensten, en is veelal op denzelfden leest geschoeid, en met het pryswaardigste oogmerk geschreeven; dan daar wy nog over de volgende, in dit Deel vervatte, Stukken, ook iets dienen te zeggen, verwyzen wy den Lezer tot het Werk zelve; terwyl wy 'er dien hartelyken wensch byvoegen, dat de Ed. Heeren Bewindhebberen der O. I. Compagnie van de voorgeslaagen Middelen een gewenscht gebruik mogen maaken, opdat daardoor de Godsdienst van onzen Heer Jezus Christus niet zo als, helaas! tot hier toe, maar al te dikwyls plaats heeft gehad, door slechte, en voor hun Ampt ongeschikte, ja zelfs zomtyds ten eenemaal onwaardige Krankbezoekers onteerd worde, maar dezelve veel meer met allen yver en vermogen voortgeplant en verheerlykt mogen worden!

Het *derde*; met een gouden Eerprys bekroonde *Antwoord*, is dat van den Hoogleeraar A. BONN, op de voorgestelde Prysvraag: „Welke schikkingen kunnen 'er, door „de gezamenlyke geleerde Maatschappyen in ons Vader„land, gemaakt worden: om, zonder elkanderen eenig „hinder toe te brengen; zonder de eene van de andere, „of van eenig Opperbewind, afhanglyk te maaken; en „overeenkomstig met elker oorspronkelyke inrichting, „zaam te werken, tot bereiking van haar gemeen doel: „de bevordering van den bloei en de uitbreiding der „Kunsten en Weetenschappen."

Om dit inderdaad wel zeer nuttig, doch, naar ons inzien, voor als noch ten minsten, onuitvoerlyk onderwerp, in de opgegeeven *Vraag* vervat, wel te beantwoorden, onderzoekt de Autheur, in het eerste Hoofdstuk, welke Genootschappen in ons Vaderland, onder den naam van *Geleerde Maatschappyen*, in de Vraag begreepen zyn; in het tweede, of, en in hoe verre, dezelven aan elkanderen *eenig hinder* toebrengen; in het derde overweegt dezelve, welke *schikkingen*, en welk *Plan van samenwerking*, allen hinder zouden kunnen wegneemen en voorkomen.

De Geleerde Maatschappyen verdeelt de Hoogleeraar in *algemeenere* en *byzondere*; in enkel *oeffenende* en *gemeenmaakende*. Tot de *algemeenere gemeenmaakenden* worden gerekend, de Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen te *Haarlem*; het Zeeuwsche Genootschap der Weetenschappen te *Vlissinge*; het Provinciale *Utrechtsche* Genootschap van Kunsten en Weetenschappen; het Bataafsche Genootschap der Proefondervindelyke Wysbegeerte te *Rotterdam*;

en

en *Teyler's* tweede Genootſchap te *Haarlem*. Onder deeze Rubriek verdiende mede genoemd te worden, de Maatſchappy *Tot nut van 't Algemeen*, welke, in het jaar 1784 reeds opgericht, en zedert dien tyd al eene aanzienelyke voorraad van zeer nuttige geſchriften in het licht heeft gegeeven: doch welke veelligt, ten tyde toen de Hoogleeraar dit Antwoord ſchreef, aan zyn Ed. nog onbekend was. Tot de *byzondere gemeenmaakende* Genootſchappen, behooren het Stolpiaanſche Legaat te *Leyden*, *Teyler's* eerſte Genootſchap te *Haarlem*; het Godgeleerde Genootſchap in *'s Hage*; het Geneeskundige, onder de zinſpreuk: *Servandis Civibus* te *Amſterdam*; de Geneeskundige Correspondentie in *'s Hage*; de Maatſchappy der Letterkunde te *Leyden*; en alle de Taal en Dichtkundige Genootſchappen.

Tot de bepaaldere *nuttige Stichtingen*, de Maatſchappy voor den Landbouw; die voor de Zeevaart; of tot Redding van Drenkelingen, te *Amſterdam*; voor den Koophandel en Fabrieken te *Haarlem*; de Huishoudelyke Tak der Haarlemſche Maatſchappy, en de Teken-Akademien. Dan komen in aanmerking de zodanige *algemeene oeffenende* Maatſchappyen die op Kunſten en Weetenſchappen toeleggen, waartoe, onder anderen, de leerzaame Genootſchappen behooren, onder de Zinſpreuken: *Concordia & Libertate* en *Felix Meritis*, waarby de Recenſent nu ook nog voegen kan, *Doctrina & Amicitia*, alle te *Amſterdam* bloeijende. Eindelyk kunnen mede daartoe gerekend worden, alle die *Weetenſchaplievende mindere Gezelſchappen*, van Godgeleerden, Rechtsgeleerden, Genees- en Heelkundigen, Wysgeeren, Natuuronderzoekeren, Letterminnaaren, of Voorſtanders en Beoeffenaars van Kunſten en Weetenſchappen.

Tot het tweede Hoofdſtuk overgaande, neemt de Hoogleeraar vooreerst in Aanmerking, „ waardoor de geleerde Maat„ ſchappyen onderling elkanders *werkzaamheid* belemmeren „ kunnen;" en dan ten tweeden: „waardoor zy niet alleen „ zichzelven nadeel doen; —— maar tevens ook het alge„ meene, en dus mede elkanders, nut bedoelende *oogmerk* „ verydelen." Vooraf gaat een zestal Aanmerkingen, waarvan de drie eerſte ter aanwyzinge ſtrekken, wanneer en waarin zich de Maatſchappyen onderling geen hinder toebrengen; de vierde en vyfde, wanneer en waardoor zulks wel plaats kan hebben; en de zesde, hoedanig het zelfde en door de Leden zelve, en door de gemaakte wetten en ſchikkingen, veroorzaakt kan worden.

In de eerſte Afdeeling overgaande tot het onderzoek der

ver-

verhinderingen, welke de Geleerde Maatschappyen onderling aan elkanders Werkzaamheid toebrengen, rekent de Autheur hiertoe inzonderheid de volgende redenen. Het groot getal der Maatschappyen in ons Gemeenebest, — haare oorspronglyke aanleg en eigen aart, — het byzondere belang van iedere algemeenere en gemeenmaakende Maatschappy, — de onbepaalde kring van werkzaamheid, — het verkiezen van dezelfde Mannen tot Leden. De verhinderingen waardoor de geleerde Maatschappyen niet alleen zichzelven nadeel doen, maar teffens ook het algemeene nut bedoelende oogmerk kunnen verydelen, ontstaan voornamelyk hieruit, wanneer de Bestierders, door zelve niet mede te werken, aan de Leden geen aanmoedigend voorbeeld geeven, en men omtrend nalaatige Leden te groote toegeevenheid gebruikt, — het groote getal der Leden, — het misnoegen der Leden, of andere bekwaame Mannen, — ontstaande uit gebreken die in het Bestier kunnen plaats hebben; by voorbeeld, door goede Waarneemingen, of geheele Verhandelingen niet aan te neemen, — nietsbeduidende uit toegeevenheid te plaatzen, — de partydige beoordeeling der ingezondene Stukken en Antwoorden op Prysvraagen, — de onderwerpen en onbepaalde wyze van voorstellen der Prysvraage zelve, — het zomtyds niet uitkeeren der beloofde Eerepryzen, toegezegd op de beste ingezondene Verhandeling, Waarneeming of Ontdekking, — de vertraaging by het uitgeeven der Gedenkschriften, — de kostbaarheid en mindere aftrek derzelve, — gebrek aan algemeene voldoening, enz.

In het derde Hoofdstuk komt in overweeging, „ welke „ *schikkingen* en *plan* van *zaamwerking* allen hinder zullen „ kunnen wegneemen en voorkomen." Tot de voorgeslagene schikkingen behooren het afstaan der Godgeleerde, Rechtsgeleerde, Geneeskundige, Wysgeerige, Taal- en Dichtkundige Prysvraagen van de algemenere, aan de daartoe byzonder bestemde Genootschappen, en eene vrywillige verbintenis van deeze om niet buiten hun bestek te gaan, waartoe eene onderlinge Briefwisseling, en Correspondentie, het bekwaamste middel was. Een tweede voorstel bepaalt zich alleen tot de drie Provinciale Geleerde Maatschappyen, te weeten, die van Haarlem, Vlissinge en Utrecht, en eindelyk, een Plan, om alle, of ten minsten de gemeenmaakende Nederlandsche Maatschappyen en Genootschappen, tot ééne *Geleerde Republiek*, of *Gemeenebest van Kunsten en Weetenschappen*, te vereenigen: dit Stuk word zeer uit-

voorig behandeld, en de daartoe vereischte schikkingen klaar en aanneemelyk voorgesteld. En indien 'er immer eenig middel in staat zal zyn, om aan het algemeene oogmerk der Maatschappyen, en aan dat van het lofwaardig *Zeeuwsch Genootschap*, met het uitschryven van deeze Vraage bedoeld, te kunnen voldoen, dan zal het, naar ons inzien, gewis zodanig een Plan moeten zyn, waardoor de werkzaamheid van allen behoorlyk geregeld word, en nochtans ieder afzonderlyk Genootschap eene redelyke vryheid en onafhangelykheid van den anderen behouden kan.

Wy kunnen niet nalaaten het genoegen te kennen te geeven, het geen wy by het doorleezen en nadenken van dit *Antwoord* gesmaakt hebben; alhoewel 'er echter, zo wel by ons als by den Autheur, nog eene menigte zwaarigheden in den weg staan, welke deeze, anders wenschelyke, vereeniging, voor als nog verhinderen, en misschien wel voor altoos verhinderen zullen.

(Het Vervolg hier na.)

Volledige Beschryving van alle Konsten, Ambachten, Handwerken, Fabrieken, Trafieken, derzelver Werkhuizen, Gereedschappen, enz. ten deele overgenomen uit de beroemdste Buitenlandsche Werken, en vermeerderd met de Theorie en Practyk der beste Inlandsche Konstenaars en Handwerkslieden. Met Plaaten. Zesde, Zevende en Agtste Stuk. Te Dordrecht by A. Blussé en Zoon, 1791. *In gr. octavo.*

Het kan zekerlyk den geenen, dien de aart en de uitvoering van dit Werk, (het welk wy in 't eene en andere opzigt reeds als nuttig en gevallig vermeld hebben (*),) bekend is, en dus over deszelfs uitsteekende waarde kunnen oordeelen, niet dan ten hoogsten aangenaam zyn, met de afgifte deezer Stukken te verneemen, dat men den aangevangen arbeid blyft agtervolgen. Ook zullen ze, in de Voorreden van het Agtste Stuk, met veel genoegen, eene nadere verzekering vinden, dat de Uitgeevers vastlyk besllooten hebben, daarmede voort te vaaren, zo lang het hun aan geene behoorelyke aanmoediging ontbreekt.

(*) Zie *N. Alg. Vaderl. Letteroef.* IV D. bl. 293, 448. En hier boven, bl. 116.

breekt. Daarop hoopende en die inroepende, verzoeken zy tevens, nogmaals, de goedwillige medehulp van deskundigen, die in staat zyn, om hunne poogingen op eene nuttige wyze te ondersteunen. Een voorstel van die natuur zal, vertrouwen we, in dit geval, des te gereeder by veelen ingang vinden, daar de nu laatst afgegeeven Stukken, even als de voorigen, met alle naauwkeurigheid bewerkt, hen hiertoe natuurlyk uitlokken.

In het zesde Stuk verleent ons de Eerwaerde *Martinet* een juist verslag van het *Houtkools-branden*, met eene nevensgaande *Plaat*, die zyne beschryving opheldert. Volgens zyn berigt is dit branden van Hout tot Koolen, (die in de Yzergieteryen gebruikt worden,) aan de meeste oorden onzes Lands min bekend, byzonder in trein in 't Graafschap *Zutphen*, daar 't een tak van den inlandschen Handel uitmaakt; vooral in de Kerspelen *Varsseveld*, *Silvolde*, *Gander* en *Bredenbroek*; alwaar het daartoe best dienende hout veelvuldig groeit. — Hiernevens zyn, als een Aanhangzel op den *Leerlooier*, nog eenige nadere aanmerkingen, tot dat Handwerk betrekkelyk, geplaatst.

Het zevende Stuk heeft ten onderwerp den *Zeepzieder*, wiens werkzaamheid de Heer *J. Kasteleijn* zeer oplettend beschryft, en in vier *Plaaten* duidelyk afbeeldt. Deeze beschryving, meerendeels getrokken uit de Schriften van de Heeren *Du Hamel*, *Halle* en *Weber*, gaat eerst over de bereiding van harde Zeep in zogenaamde Brooden, het zy witte of gemarmerde, gewoonlyk Spaansche Zeep geheeten. Nopens deeze, zo als die Fabriek in Frankryk behandeld wordt, vindt men hier gemeld, uit welke zelfstandigheden de Zeep bereid wordt; de daarby gebruikelyke gereedschappen, en de inrigting van een grooter of kleiner werkhuis des Zeepzieders; alsmede de onderscheiden manieren der Zeepziederye zelve; mitsgaders de volgende werkzaamheden, die, na 't voltrekken van het zieden, ter volkomene bereidinge van de Zeep, en het schikken van dezelve ter verzendinge, plaats hebben. Hieraan hegt de Heer *Kasteleijn* een verslag van de wyze, waarop men te Berlyn en elders hieromtrent te werk gaat; en voorts eenige Scheikundige aanmerkingen, die dit onderwerp ophelderen; waarnevens hy nog voegt de korte opgave van den Heer *Weber*, nopens de bewerking van harde Zeep. —— Wat verder de bereiding van de gemeene groene weeke Zeep betreft, waarin zeer veel van 't voorgemelde insgelyks plaats heeft, deswegens levert de Heer *Kasteleijn*, na een beknopt verslag der

handelwyze te Berlyn, met eenige nevensgaande aanmerkingen over andere buitenlandsche Zeepbereidingen, een berigt van 't geen de Fabriek omtrent deeze weeke groene Zeep, in de Nederlanden, betreft; met meldinge van 't geen desaangaande, buiten het voorheen aangevoerde, in agt te neemen staat.

Hier by komt nog, in 't agtste Stuk, eene beschryving van de *Zydeverwery*; die, daar ze verscheidenerleie beschouwingen vordert, breedvoerig ontvouwd, en door agt *Plaaten* opgehelderd wordt. Ze verleent ons eene doorwerkte Verhandeling van den Heer *Macquer*, die, na etlyke voorloopende natuur- en scheikundige aanmerkingen over de daarin gebruikelyke stoffen en derzelver toebereiding, een naauwkeurig berigt geeft van de kooking der Zyde, zo van die welke tot wit werk, als van die welke tot verwen bestemd is. Naar deeze onderscheiding, handelt hy vervolgens ook eerst van het Wit, de Witmaaking en de Zwaveling; hierop gaat hy over tot een verslag van de Aluining, die als een algemeene arbeid by de Verwery aangezien moet worden; en dan verledigt hy zig tot eene afzonderlyke melding van de bewerking der Verwerye met allerleie soorten van Koleuren. De Heer *Macquer* schikt deeze zyne Verhandeling indiervoege, dat hy, eerst, omtrent ieder Artykel, de behandeling vermeldt, en 'er dan zyne aanmerkingen over dezelve byvoegt; waardoor deeze en geene byzonderheden in een duidelyker licht gesteld worden; waarby nog komen, eenige hiertoe behoorende medegedeelde berigten van den Heer *Hellot*. De Heer *Kasteleijn*, die deeze Verhandeling met etlyke nuttige aantekeningen vermeerderd heeft, levert by dezelve nog twee merkwaardige Aanhangzels. —— Het eerste behelst een aantal van zeven-en-vyftig Proeven, door den Heer *J. F. Gmelin*, Hoogleeraar der Chymie te Gottingen, in 't werk gesteld, wegens *het verwen der Zyde, door middel van Salpeterzuur*; welke Proeven die Hoogleeraar vergezeld doet gaan, van eene beredeneerde verklaaring derzelver, met aanwyzing van de belangryke ontdekking, die dezelven voor de Zydverwkunst opleveren; en nadere aanmerkingen, door hem, by het herhaalen en vermeerderen van deeze zyne proefneemingen, gemaakt. —— In het tweede Aanhangzel vindt men wyders nog twee en dertig Proeven van dien zelfden Hoogleeraar, over het verwen van Scharlaken; welken hy insgelyks beredeneert, met aanwyzing van 't geen men uit dezelven heeft af te leiden. —— De Heer *Kasteleijn* vond deeze Proeven, en het daarby voor-

voorgedraagene, schoon zy niet by uitsluiting de Zydeverwery alleen betreffen, maar de Verwkunst meer algemeen aangaan, te gewigtig, om ze, te deezer gelegenheid, niet mede te deelen. „ Behalven de belangrijke onderwerpen, „ (zegt hy,) die 'er in voorkomen, en het veele nieuw „ ontdekte, waarmede men geen gering voordeel zal kun- „ nen doen, kunnen ze tevens den denkenden Kunstverwer „ het spoor wijzen, het welk men behoort te volgen, om „ gewigtige vorderingen in eene zoo uitgebreide Kunstbe- „ werking te maaken, als de Verwkunst waarlijk is; en „ hen tevens overtuigen, dat het niemand in de algemeene „ Verwkunst, of in eenig deel derzelve, zonder Scheikun- „ dige gronden te kennen, immer verder zal kunnen bren- „ gen, dan het blindelings naarvolgen van gewoone ver- „ richtingen; wier geheele verdiensten, aan den kant der „ bewerkeren, enkel in werktuiglijkheid bestaan."

Uit dit alles is ten overvloede blykbaar, dat men zig, by de vervaardiging van dit Werk, geene moeite ontziet, om 't zelve met alle oplettendheid ten naauwkeurigste, zo volledig als mogelyk is, uit te voeren; waardoor het by uitsteekendheid geschikt is, om eene behoorelyke voldoening te geeven, zo aan hun, die daadlyk in de Practyk zyn, als aan de zodanigen, dien de beschouwing van Konsten, Ambagten, enz. een verstandlyk vermaak oplevert: dus het alleszins aanpryzing verdiene.

Natuur- en Zedekundige Beschouwing der Aarde en van haare Bewoonderen. Gevolgd naar het Hoogduitsch van J. F. ZÖLLNER *en* J. S. LANGE. *Vierde Deel. Te Campen by* J. A. de Chalmot, *en te Amsterdam by* M. de Bruyn, 1791. *In gr. octavo*, 375 *bladz.*

Op de beschouwing van het *Ryk der Delfstoffen* en dat der *Planten*, in het derde Deel voorgedraagen, volgt nu in dit vierde de naspooring van het *Dieren-Ryk*; om den Leezer op te leiden, tot het gadeslaan van Gods Goedheid en Wysheid, hier niet minder dan in al het voorige zigtbaar. De uitvoering, gelyk aan die der voorheen behandelde onderwerpen, behelst eene reeks van leerzaame waarneemingen nopens de Dieren, met aanduiding van Gods goede en wyze schikking omtrent dezelven, en beantwoording van de voornaamste bedenkingen, die daartegen gevormd zouden mogen worden; welk een en ander

de leezing van dit Werk, by aanhoudendheid, aangenaam en nuttig maakt.

By manier van Inleiding handelt de Autheur eerst, over het belang, dat wy in de Dieren, meer dan in andere natuurlyke voorwerpen, ſtellen; en hierop vangt hy aan met eene beſchouwing van de menigte der Dieren op den Aardbodem, dat hem voorts aanleiding geeft, tot bedenkingen over Gods oogmerken met de Dieren. Vervolgens vestigt hy onze oplettendheid op de gewaarwordingen der Dieren, waaruit men kan opmaaken, dat ze geen bloote werktuigen zyn; 't welk hem aanleiding geeft, om ons verder onder 't oog te brengen, 't geen de zintuigen, mitsgaders de driften en kunstdriften, der Dieren betreft. Voorts verdient, in deezen, opmerking de verbaazende verſcheidenheid in het Dierenryk, welke nog nader aangeweezen wordt, door de opgave van etlyke byzonderheden, in de levenswyze van sommige Dieren. —— Onder de voordragt van dit alles, dat veele leerryke en opwekkende bedenkingen behelst, leidde de Autheur verſcheiden gronden, dienende om den Leezer te overtuigen, dat het oogmerk van den Schepper geweest is, „ om aan het meest „ mooglyk getal van ſchepſelen het leeven te doen genie„ ten." Dan, nademaal dit eenige tegenbedenkingen onderhevig is, zo oordeelde hy het raadzaam, zig tot eene byzondere beantwoording van dezelven te verledigen: en daarop gaat hy over tot eene beſchouwing der Roofdieren, met wederlegging van de gedagten, dat derzelver inrigting niet overeen te brengen zy met Gods wysheid en goedheid. —— Ter dier gelegenheid komt vervolgens in overweeging het evenwigt in het Dieren-Ryk, en de ondergang van zommige Dieren-ſoorten. Daarnevens voegt de Autheur verder zyne waarneemingen over de verandering en geſtaltewisſeling der dierlyke lichaamen, mitsgaders derzelver wasdom en voeding; ook hegt hy 'er aan, zyne opmerking over de verbaazende kleinheid van zommige ſchepſelen; welk onderwerp, door eene afzonderlyke Verhandeling, over de ongemeene fynheid en deelbaarheid der ſtoffe, (by wyze van een Aanhangſel aan 't einde van dit Deel geplaatst,) nader opgehelderd wordt. Wyders geeft hy ons nog eene verklaaring van de inrigting der Plantdieren, en het vormen der Koraalklippen, die de grondſlagen van geheele eilanden uitmaaken, en egter tot de voortbrengſelen van het Dieren-Ryk behooren. —— Ten laatſte deelt ons de Autheur nog mede zyne bedenkin-

kingen over de Verdeeling van het Dieren-Ryk, met aanwyzing der Rangschikkingen, die men daaromtrent in agt neemt.

Men kan, uit deeze opgave van den inhoud van dit Deel, genoeg opmaaken, dat het zelve een ryken voorraad van onderwerpen behelst, die de naspooring van weetgierige Leezers overwaardig zyn, en alleszius dienen, om hen, door de beschouwing van het verwonderlyke dat de Natuur aan de hand geeft, op te wekken tot eene eerbiedige verwondering over den Schepper, die dit alles voortgebragt heeft, en naar zyn oogwit bestendig werkzaam doet zyn. Tot een byzonder staal hier van verstrekke het geen ons de Autheur, uit de Waarneemingen van *Förster* (*), wegens het vormen der *Koraalklippen* medegedeeld heeft.

„ FORSTER merkt in zyne *Waarneemingen* (†) het volgende aan: „ De zoogenaamde laage Eilanden," (zegt hy, spreekende van de Eilanden der onderscheiden Archipels in de groote Zuider-Oceaan,) „ zyn smalle, geheel vlakke, Koraalbanken, die eenen kring vormen, en binnen denzelven een Meir of kleine Zee besluiten. Meestal ziet men, in derzelver omtrek, hier en daar kleine zandachtige plaatsen, slegts een weinig boven het hoogste peil der Riviere verheven, waarop Kokospalmen, en eenige weinige andere Planten groeijen. Al het overige van dezen ring van Steenrotsen is zoo laag, dat de baaren genoegsaam altoos, en zelfs ten tyde der ebbe, daarover slaan, en in het Meir loopen. Van de grootste Eilanden van deze soort worden sommigen het geheele jaar door bewoond, terwyl anderen slegts nu en dan, door de bewoonderen der nabuurige hooger Eilanden, om te visschen, op de vogelen-jacht te gaan, of Schildpadden te vangen, bezogt worden; en nog anderen, schoon dezelve Kokosboomen voortbrengen, buiten eene menigte van Fregatvogelen, Mallemokken, Meeuwen, Zeezwaluwen en Stormvogelen, in het geheel geene bewoonderen hebben."

„ Met het ontstaan dezer Klippen, die ten deele met Koraal-

(*) *Waarneemingen over de Aardrykskunde*, enz. door J. R. FORSTER; welker uitgebreide nuttigheid wy voorheen, reeds by herhaaling, aangeduid hebben. Zie *N. Alg. Vad. Lett.* IV. D. bl. 17, 550, en V. D. bl. 370.

(†) Zie opgemelde *Waarneemingen*. Eerste Stuk, bl. 7.

raalriffen, of lange banken van Koraal, omringd zyn, zou het ten naasten by aldus gelegen zyn. De *Litophyten*, of polypenaartige Koraalwormen, die zich op den bodem der Zee vastgezet hebben, planten hun geslacht aldaar voort. Derzelver jongen spreiden zich allengs, om den vasten stam, in de rondte uit, en maaken den kring van 't gebouw, dat zy indezervoegen oprichten, hoe langer hoe breeder, naar maate zy de oppervlakte van het Water naderen. Dit gebouw, 't welk een soort van Rots formeert, verkrygt op deze wyze eene trechtervormige gedaante, en groeit, misschien in een reeks van verscheiden eeuwen, tot na aan de oppervlakte der Zee. Zo dra het tot deze hoogte gevorderd is, kunnen de kleine Polypen zich niet verder opwaards uitbreiden, nadien zy buiten het Water niet leven kunnen. Misschien zetten zy nu weder hunnen groei nederwaarts voort; doch het kan ook wezen, dat zy thans beginnen nieuwe huisgezinnen op te rechten, welke de voetstukken uitmaaken van nieuwe Koraal-klippen. De Wormen, welke het rif opbouwen, schynen een instinkt te hebben, om hunne wooningen tegen het geweld des Winds, en der onstuimige Zee, te beveiligen; daarom leggen zy hunne Koraalklippen, in de warme landen, waar de Wind meestal uit denzelfden hoek waait, op die wyze aan, dat zy, om zoo te spreeken, eenen cirkelronden muur uitmaaken, en een gedeelte der Zee van het overige des Oceaans afzonderen, in welk afgezonderd gedeelte, by gevolg, geene hevige beweeging van het Water kan plaats hebben, en de Worm dus eene stille woonplaats vindt.

„ Is de Koraalklip tot die hoogte opgebouwd, dat zy byna tot aan de oppervlakte der Zee reikt, dan spoelen de baaren, van tyd tot tyd, allerlei soorten van Schulpen, Zeegras, stukken Koraal, Zand, en wat van dien aart meer is, op dezen pas gebouwden muur, welke, door die byvoegselen verhoogd, ten laatsten uit het Water te voorschyn komt. De Zee vaart nog voort met nieuwe vaste deelen op te werpen, en brengt 'er de zaaden van Waterplanten op, zoo dit niet misschien door den eenen of anderen vogel gedaan wordt. De wasdom, de voortplanting, het vergaan van deze bewerktuigde lighaamen, geeft eindelyk eenen voorraad van tuinaarde; en nu ontbreekt 'er nog maar een gelukkig toeval, waardoor een Kokosnoot aanspoelt, die haar groeizaam vermogen eenen langen tyd behoudt, en in alle soorten van grond wortelen schiet. Op deze wyze kunnen wy ons ten minsten voorstellen, hoe de schoonste Bosschen

van

van Kokospalmen, op alle laage Eilanden, van tyd tot tyd ontſtaan zyn.

„ In de groote Zuidzee ziet men deze door polypen opgebouwde Klippen of Koraalbanken in derzelver verſchillenden ouderdom, en van allerlei grootte. Sommige formeeren een tamelyk groot rif, van eene cirkelronde gedaante, waarvan niets boven het Water verſchynt. De baaren loopen 'er van alle kanten over, in de Zee of het Meir, 't welk door dezen ring van Klippen gevormd wordt. Andere verſchynen in de gedaante van laage Eilanden, die voor een gedeelte boven het Water uitſteeken, en door riffen, welke altoos, of toch ten tyde van den vloed, overſtroomd worden, reeds onderling verbonden zyn. De boven het Water uitſteekende of drooge plaatſen zyn met Schulpzand en vergruisde Koraalſteen bedekt, waarby zomtyds eene geringe hoeveelheid van veenaarde komt, door de uitwerpſelen der Vogelen, en door vergaane Planten ontſtaan. Kokospalmen, benevens eenige Heesters en Kruiden, die tegen de ſcorbut dienen, groeijen hier, hoewel ſlegts op de hoogſte plaatſen; doch waar de vloed overloopt wil geen gewas meer groeijen (*).

„ Ik heb, by eene voorige gelegenheid, dat ik over de omwentelingen handelde, welke onzen aardbodem ondergaan heeft, wegens het ontſtaan der Eilanden, door Watervloeden en het onderaardsch Vuur, geſprooken. Indien de aldaar aangetoonde geweldige opſtapeling van ongemeen zwaare en verbaazend groote Rotſen, uit hoofde van de alle onze begrippen verre te boven gaande krachten, welke daartoe vereischt worden, de billykſte verwondering verdiende, zal dezelve nu niet minder opgewekt worden, by de beſchouwing der aanmerkelyke Klippen, welke hunnen oorſprong aan zulk een klein en gering Diertje verſchuldigd zyn (†). Hoe wonderbaar heeft de wysheid des SCHEPPERS alles onderling verbonden! Een kleine Polyp, die, op zich zelve ſtaande, naauwlyks onze opmerking kan verdienen, vervaardigt, te ſamen met zyne afſtammelingen, die, jaar op jaar, tot een onbereekenbaar getal van levende ſchepſelen

(*) Zie als boven, bl. 177—180.

(†) Men vergelyke hiermede den arbeid van de *Termites* of witte Mieren in Africa, die Heuvels ter hoogte van tien à twaalf voeten vormen. Zie het medegedeelde berigt van Mr. *Smeathman*, in de *Alg. Vad. Lett. Mengelw.* IV. D. bl. 159-171. 275—286.

len aangroeijen, met den tyd eene massa, welke, maar het uiterlyk voorkomen, door niets van de oorspronglyke Rotsen onderscheiden is, waarop te eeniger tyd, nog een oneindig grooter aantal van schepzelen, en eindelyk veele duizende huisgezinnen van menschen, een bekwaame woonplaats en voedsel zullen vinden!"

De aloude Staat en Geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden, door E. M. ENGELBERTS. *Derde Deel. Te Amsterdam by* J. Allart, 1790. *Behalven het Voorbericht*, 400 *bladz. In gr. octavo.*

Toen de Heer *Engelberts*, by het afloopen van het voorige Deel, de Krygsoefeningen der Batavieren beschouwde, kon hy niet wel afzyn, van ook byzonderlyk het oog te vestigen op den invloed van hunnen Godsdienst, zelfs in 't midden hunner Krygsheiren. Dan, daar dit gewigtige onderwerp, de Godsdienst, eene gezetter overweeging vorderde, bleef de nadere overweeging tot een volgend Deel uitgesteld; en ter dier oorzaake, komt dit Stuk, by den aanvang van dit derde Deel, terstond in opmerking; waar nevens voorts hunne lykplegtigheden gade geslaagen worden. Hier mede nu alles afgehandeld hebbende, wat tot de zeden en gebruiken der Batavieren betrekking heeft, zo verledigt hy zig verder ter ontvouwinge van het beloop hunner Geschiedenisse, zins de komst van *Cæsar* in deeze Gewesten; tot op den tyd dat *Augustus* zynen Stiefzoon *Drusus* herwaards zond, om den *Sicambren* en hunnen bondgenooten, die een inval in Galljen gedaan hadden, het hoofd te bieden; waarvan de uitslag in het nog volgende Deel vermeld zal worden. —— De opgenoemde byzonderheden ontvouwt de Heer *Engelberts* met veel oplettendheid, en zyne daarover medegedeelde aanmerkingen dienen grootlyks, om het oudheid- en geschiedkundige in veelerleie betrekkingen toe te lichten. Bovenal heeft hy op nieuw vlytig nagespoord het geen den Godsdienst der Batavieren betreft, inzonderheid zo als dezelve oorspronglyk, vóór hunne gemeenschaplyke verkeering met de Romeinen, geweest zal zyn; waartoe hem eene nauwkeurige vergelyking van verschillende berigten, die op vroegeren of laateren tyd slaan, benevens etlyke Stukken, die, hoewel van laatere dagen, egter veel van den ouden Bataafschen geest, in 't Godsdienstige, bewaard hebben, in staat gesteld heeft. Onze Autheur heeft

heeft dit onderwerp, zo niet geheel, althans grootlyks op nieuws bearbeid; en zyne opmerkingen hebben het zelve hier en daar een duidelyker licht bygezet; waardoor hy ook veelen zyner Leezeren een gunstiger denkbeeld van den oorspronglyken Godsdienst der Batavieren, en hunne kundigheden daar omtrent, zal ingeboezemd hebben, dan zy ligtlyk voorheenen daarvan gevoed hadden. —— Wy zouden te breed moeten uitweiden, wanneer wy een gezet verslag hier van wilden geeven, waartoe wy ons anders wel uitgelokt gevoelen; maar de uitgestrektheid van 't onderwerp wederhoudt ons; en wy zullen ons des liever bepaalen, tot het mededeelen zyner byeentrekkende herinneringe van de zeden der Batavieren, waaruit men hun oorspronglyk character over het geheel kan opmaaken; welk voorstel aldus luidt.

„ De *Batavieren* waren een uitgeleezen Volk onder de *Germaanen*, het welk zich zeer overeenkomstig met de voorschriften der eenvoudige Natuur gedroeg. Met weinig te vrede, vergenoegden zy zich met het geen land en water hun opgaf. De Landbouw was meest het werk van vrouwen en kinderen, de jagt en visschery de uitspanning van mannen en jongelingen. De verlokselen van den rykdom waren hun onbekend, en daardoor bleeven hunne zeden in zeer veele opzigten onbevlekt. Ingetoogen in hunne jeugd, kiesch en eerbaar in hunne huwelyken, door overvloed en weelde niet verzwakt, leverden zy aan het Vaderland zoonen en dogteren van eene welgemaakte en ryzige gestalte; zoo wierd gezondheid en sterkte met de onschuld van geslagt tot geslagt voortgeplant; —— Openhartig waren zy, vooral by hunne maaltyden, waar zy gaarn een goeden cier maakten, maar zich ook wel eens in het drinken te buiten gingen. By een volk, dat zyne waarde kende, dat den dood niet vreesde, dat oploopend en nimmer ongewapend was, kon het niet anders zyn, of 'er ontstonden dikwerf hevige geschillen, welke egter door goedhartigheid ras weder bygelegd wierden. Schoon zy zich weinig met kunsten en weetenschappen ophielden, wisten zy zich egter de noodige gerieflykheden en tydkortingen te bezorgen. Zy leefden meer naar gewoonten dan naar wetten, en egter overtroffen zy de meeste volken, welke door de grootste wetgeevers waren voorgelicht. Hunne lyfeigenen waren van de rechten der menschheid niet uitgeslooten, en de gastvryheid strekten zy in een groote maate uit tot elk vreemdeling, die hen bezogt.

Wyl

Wyl zy zich op den Koophandel niet toeleiden, hadden zy weinig gemeenschap met, en lieten zich ook door vreemde natien niet verbasteren. Schoon zy hunne Vorsten en Overheden hadden, en door dezelven zich lieten bestieren, waakten zy zorgvuldig tegen alle inkruipend geweld en overheersching. Alle zaaken van gewigt wierden in hunne Volksvergaderingen afgedaan. De oorlog was de hoofdbezigheid der mannen, en tevens hun voornaamste vermaak. Dapper en standvastig waren zy getroost des noods voor het Vaderland niet alleen te vegten, maar ook te sterven. Liefde voor de Vryheid straalde in alle hunne bedryven door, indien men alleen het spel uitzondert, waarop zy zeer verzot waren, en waarin zy dikwerf dit dierbaar pand aan eene raazende drift opofferden, wanneer zy niets meer te verliezen hadden. En schoon zy, niet ergdenkende, zich met de *Romeinen* verbonden, dorsten zy zich tegen hen verzetten, zo dra deezen hun vertrouwen misbruikten. Niet minder eerbied hadden zy voor den Godsdienst, en lieten deszelfs invloed by alle gelegenheden gelden. Door geene Openbaaring begunstigd, moesten zy enkel by het licht der Rede geleid worden, welke, minder verbasterd by hen, dan by andere Volken, hen bewaard had by eene eenvoudigheid en zuiverheid van begrippen, waarvan deezen voorlang reeds waren afgeweeken. Zoo leefden de *Batavieren*, wel beroofd van veele voordeelen, die wy bezitten, maar ook bevryd van veele lasten, welke ons bezwaaren. Zoo eindigden zy hun leeven in de hoope van een toekomend geluk, en eerden de nagedagtenis hunner overledenen, wier uitvaard zy op een behoorlyke wyze gevierd hadden. —— Ziet daar! de *Batavieren* in hunnen oorspronkelyken staat, waarin zy eerst door de *Romeinen* gevonden wierden, en waarin zy nog een geruimen tyd gebleeven zyn, wat de hoofdtrekken van hun nationaal character aangaat."

Op de beschouwing van dit character, en het bezef dat de *Batavieren* vervolgens, met eene toeneemende burgerlyke beschaaving, inzonderheid door de *Romeinen*, de eenvoudigheid hunner zeden verlooren hebben, en in meer dan één opzigt verbasterd zyn geworden, zou men veelligt in den waan kunnen vallen, dat het hun, en gevolglyk ook ons, heilzaamer geweest zou zyn, als zy in die beschaaving niet gedeeld hadden, en dus ook wy nog, by die oorspronglyke zeden gebleeven, als de Aartsvaders elk in het onze leefden. —— Dan hiertegen staat, gelyk de

Heer

Heer *Engelberts* eene bedenking van dien aart breeder beantwoordt, wel op te merken, dat de beschaaving ons menschen inderdaad gewigtige voordeelen aanbrengt, die we, buiten haar, moeten missen; en dat de nadeelen, die derzelver invoering maar al te dikwils vergezellen, niet toe te schryven zyn, aan de natuur der beschaavinge, als een onvermydelyk gevolg van dezelve, maar aan een slinksch gebruik, dat 'er de menschen veelal van maaken. —— Dit niet in agt neemende, „ zouden wy ons" (dus vervolgt de Autheur,) „ aan ondankbaarheid tegen de Godlyke inrigtingen schuldig maaken, welke het altoos wel „ met ons voor had. Zy heeft de Waereld in haare kindsheid kundigheden bezorgd, welke voor dien staat voldoende waren; maar zy heeft het menschdom van tyd „ tot tyd, naar den toeneemenden ouderdom, by trappen „ willen doen vorderen, om het zelve eindelyk tot die „ hoogte te brengen, waarvoor het zelve geschikt is. „ Intusschen willen wy ons, als onwillige kinderen, van „ de gelegenheid om te leeren niet bedienen, of de verkregen kundigheden niet tot het waare einde aanleggen: „ dit hebben wy ons zelven te wyten. —— Daarënboven „ had de Voorzienigheid voor, om hier, en in andere gedeelten van Europa, de kennis van den waaren Christelyken Godsdienst in te voeren. —— Ten dien einde „ moest 'er eene zekere maate van beschaaving vooraf „ gaan, —— een grond van algemeene kundigheden gelegd worden, en daartoe waren geene volken geschikter, dan de *Romeinen*. Zy waren de naasten, en zy „ wierden daarom, terwyl zy de uitbreiding van hunne „ magt en niets anders bedoelden, door de Voorzienigheid gebruikt, om haare verborgen oogmerken te bevorderen."

Reize door Duitschland en Zwitserland, zedert 1781. *Met Aanmerkingen over den Godsdienst, de Zeden, den staat der Geleerdheid, de Fabrieken, den Koophandel, enz. Door* FREDERIK NICOLAI. *Te Amsterdam by* A. Mens, Jansz. 1790. *Tweede Deel*, 183 *bladz. Derde Deel*, 147 *bladz. In gr. 8vo.*

Van het eerste Deel deezer Reize hebben wy reeds bericht gegeven (*). Met het tweede Deeltje begint het

(*) Zie *N. Alg. Vad. Lett.* V D. 1 St. bl. 553, enz.

het tweede Boek, terwyl het derde Deeltje insgelyks het derde Boek behelst. Het schynt dus, dat ieder Deel geschikt is om een Boek te bevatten. Maar het getal der kleinere Afdeelingen loopt door, en wy vinden dezelve in deeze twee Deeltjes van de 15de tot de 21ste ingesloten. Die van het tweede hebben deeze Opschriften —— *Reis te water van Regensburg naar Weenen.* —— *Topographische berichten wegens de voorsteden van Weenen.* —— *Beschryving van eenige merkwaardigheden in den omtrek van Weenen.* In het derde Deeltje zyn deeze Afdeelingen —— *Eenige algemeene aanmerkingen over de stad Weenen en de voorsteden.* —— *Over de inwoners van Weenen en derzelver aantal.* —— *Van de burgerlyke wetten in Weenen, en andere daartoe behorende opentlyke en byzondere verordeningen.* —— *Van de landskollegien, van andere kollegien binnen Weenen, en van alles wat daaronder behoort* (*).

Zeer vermaakelyk was des Schryvers reis op den Donau, en hy beschryft dezelve op eene wyze, welke duidelyk toont, dat zyne ziel al het schoone gevoelde van de verrukkende tooneelen, welke zyne oogen aanschouwden. Men leeze, hoe hy zich uitdrukt over den eersten avond na zyn vertrek van Regensburg. „ Na de avondmaaltyd bragten wy nog wel twee uuren op het verdek „ door, om den gehelen onbeschryffelyk schonen zomernacht te genieten. De volle maan verspreidde haar licht „ in vollen luister. Geen wolkje vertoonde zich aan den „ hemel, en de wind lag in den slaap. Alles was in eene „ zagte stilte neergezonken, en deze wierd alleen door „ het geruisch der riemen onderbroken. De ongemeen „ schone oever des Donaus in deze streken, waar men, „ by het licht der maan, nu hoge kastelen op de toppen „ der bergen, dan dorpen in de duistere dalen liggen, „ dan enkele huizen, half beschaduwd aan het gebergte „ hangen zag, dan weder koornvelden en weilanden in „ het verschiet zich aan ons vertoonden; dit alles zagen „ wy, terwyl ons schip, op den spiegelhelderen stroom, „ waarin de maan haar beeldtenis verspreidde, nederwaards „ gleed;

(*) Evenwel staat door beide Deeltjes heen, in de Hoofden, altoos *Reize van Regensburg naar Weenen*, schoon dat Opschrift alleen voor de 15de Afdeeling passe. Eenen volkomen gelyken misslag hebben wy reeds ter boven aangehaalde plaatze aangewezen

„ gleed; en geheel ons hart was voor de vreugde geo-
„ pend (*).”

In ons bericht van het eerste Deeltje deezes Werks, zagen wy des Schryvers gedachten over de Roomschcatholieke meisjes. Soortgelyke ontmoeten ons ook hier, bl. 21, enz. van het IIde Deel. Met dit onderwerp schynt de Heer NICOLAI ingenomen. Ook vinden wy verscheidene oordeelkundige aanmerkingen over gebouwen, welke de Schryver, zo op zyne reize na Weenen, als vervolgens in die hoofdstad en omstreeks dezelve, aantrof. Van dien aart is het geen hy bl. 17 enz. aantekent over het paleis des Bisschops van Pasfau.

Inzonderheid schynt de Schryver zyn werk te maaken van het gispen der grove bygeloovigheden, welke in de Roomschgezinde streeken van dit gedeelte des Duitschen Ryks plaats hebben. Men leeze het geene hy bl. 9 meldt van een Mariebeeld te „ *Sossau*, een bedevaartsplaats, een „ half uur van *Straubingen*:” — bl. 12 van een ander, dat er mislyk genoeg uitziet, te *Pogen*: — bl. 26 van een derde, by *Innstadt*: — bl. 63 enz. van de kerk van *Mariataferl*, en van de bedevaarten, welke derwaards gedaan worden: — van nog andere Mariabeelden, waaronder een met den zonderlingen naam van de *Zwarte Moeder Gods*, op bl. 101, 107, 108, 109, 114, 133, 137, 146: — van de heilige hostien te *Deggendorf*, bl. 13: — van het klooster der *Minoriten* te *Weenen*, bl. 90, en dergelyke meer. Zoortgelyke aanmerkingen komen in dit tweede Deeltje zo menigvuldig voor, dat zy misschien den Leezer eenigzins verveelende zullen schynen. De Schryver zelve schynt daarvoor ook beducht geweest te zyn. Althans op bl. 91 enz. vindt hy goed zich daaromtrent te verdedigen. „ Men „ zegge niet,” schryft hy, „ *legénden* van deezen aart zyn „ aperyen, die niet verdienen aangehaald te worden. Zaken, welken eenen sterken invloed op het volk hebben, „ zyn in deze betrekking van zeer veel gewigt, en moeten „ van den genen, welke de menschen wil leren kennen, „ niet overgeslagen worden, zy mogen dan zyn van welk „ eene soort zy willen.” Doch wy kunnen zyne verdediging, welke ruim drie bladzyden beslaat, hier niet afschryven. Zy verdient ondertusschen gelezen te worden.

Liever verkiezen wy hier in te voegen het geen hy meldt op

(*) II Deel, bl. 9. Zie ook bl. 35, 37, 38, 60, enz.

op bl. 49 en 50. „Ik kwam," zegt hy, „op myne terug-
„ reis van *Weenen* weder naar *Linz*, en ik wil hier ter-
„ stond berichten, wat ik toenmaals opmerkte. Ik bezag
„ met eene byzondere aandacht het *noordsche stift*, het
„ welk voor de Smitspoort by de bethlehemsche kerk legt.
„ Ik herinner my niet, ergens eenig bericht van dit opmer-
„ kenswaardig gesticht gevonden te hebben. Het is aange-
„ legd in den jare 1690, onder Keizer LEOPOLD, welke
„ den Jesuiten zo zeer toegedaan was, en wierd door eenen
„ Jesuit MARTIN GOSSER gebouwd, om in het noorden,
„ en voornamentlyk in Zweden, Denemarken en Noorwe-
„ gen, het zaad van den Roomschen Godsdienst te onder-
„ houden. Dit stift heeft zo vele ryke inkomsten, dat des-
„ zelfs inkomsten jaarlyks nog 22000 guldens bedragen.
„ Men vindt 'er 32 plaatzen voor jonge heren, welken
„ daarin woning, kost, kleding en onderwys genieten.
„ Men heeft my verhaald, dat de zogenaamde *missionaris-*
„ *sen*, welken gelast zyn om jonge lieden voor dit stift te
„ werven, zeer werkzaam zyn in dezen hunnen post, en
„ dat men ten dien einde menigmaal byzondere personen
„ afzent naar Noorwegen en Zweden. Men zegt voor-
„ beelden te hebben, dat men in plaats van Roomschgezin-
„ de ook Protestantsche jongelingen daarin geplaatst heeft,
„ die, of geheel Roomsch daaruit terug gekomen zyn, of
„ zich ten minsten by zekere gelegenheden als zodanigen
„ getoond hebben, hoewel zy uitwendig de Protestantsche
„ leer beleden.

„ Het is zonderling dat deze instelling in de diepste stilte
„ reeds negentig en meer jaren bestond, zonder dat de Pro-
„ testanten in Denemarken en Zweden geweten hebben,
„ hoe men in het ver afgelegen Oostenryk den Roomschge-
„ zinden godsdienst in deze zo geheel Protestantsche landen
„ zoekt te onderhouden."

Met de twee volgende Afdeelingen, welke het overige van dit Deeltje uitmaaken, zullen wy ons niet ophouden. In de zestiende vooral zyn de stoffen zo dicht opeen gehoopt, en van ieder stuk wordt doorgaans zo weinig gezegd, dat het niet wel mogelyk is 'er een uittrekzel van te maaken. En schoon men in de zeventiende merkelyk uitvoeriger beschryvingen aantreffe van het Keizerlyke Lusthuis *Schönbrunn*, van de Engelsche tuinen des Graaven LASCI, van *Graaf Coblentzhof*, van het *Kamaldulenser Klooster*, gelyk ook eenig kort bericht van de onderdrukking der Oostenrykscke Lutheraanen onder Keizer FERDI-

NAND

NAND den Uden, zullen wy den Leezer, welke hiervan meer begeert te weeten, tot het Werk zelve wyzen, om nog een woord van het Derde Deeltje te kunnen zeggen.

De titels der Afdeelingen, welke tot dit Deeltje behooren, hebben wy boven reeds gemeld, en daar uit kan men afleiden, dat het overvloed van stoffe behelze.

In de achttiende Afdeelinge wordt gesproken van de ligging en weêrsgesteldheid der stad Weenen; van derzelver onregelmaatigen aanleg; van de bekwaamheid der koetsiers aldaar; van de inrichting en hoogen prys der huizen, welker derde verdieping den Keizer toebehoort, die daarover naar zyn welgevallen kan beschikken, indien niet de eigenaars dit recht door eene goede somme gelds afkoopen; van de groote onkosten, welke het Hof dikwyls moet maaken, en, eindelyk, van een middel, door zekeren Heer FRIEDERICH uitgevonden, om Gebouwen, zelfs met houten daken, tegen brand te beveiligen. Daar dit middel gezegd wordt op de proef goed bevonden te zyn, zullen wy het hier melden. „ Men neemt negen gedeelten goede pot-aarde, een tiende gedeelte van het vuilnis van hairen en diergelyken, het geen de lederbereiders van de huiden afscheeren, nevens een elfde gedeelte van het lederloog, het welk buitendien weggeworpen wordt; hierby voegt men een dertiende gedeelte asch en even zo veel zand, wanneer het leem goed en vet, doch wanneer het mager is, doet men daar alleen het vyf-en-twintigste gedeelte, zo wel van asch als van zand, by. —— Deze vier vereischten worden met rivier- of gracht-, maar met geen bronwater, wel door een gemengd, en tot een deeg getreden en gekneed. Op vier maten waters, tot deze afkneding gebruikt, wordt een maat asche bygedaan. De gekneede hoeveelheid laat men zo lang leggen, tot dat zy gelyk wordt aan sterk uitgebluschte kalk, of aan eenen vetten deeg; vervolgens spreidt men dit deeg, ter dikte van drie of vier vingeren, op eenen gelyken vloer uit, strooit daar over heen drie of vier vingeren hoog stro, na dat men dit, op de wyze van eene rietmat, aan elkanderen heeft gebonden, waarby men, om zulks gemaklyk te doen, het touw (*spagatt*) met zeep bestryken moet. —— Deze bedekkingen zyn de eigenlyke behoedmiddelen; zy kunnen zo wel van buiten op, als van binnen onder de daken, met spykers vastgemaakt worden; doch het houten- of strodak moet eerst met

„ het bovengenoemde deeg degelyk aangestreken zyn, en
„ wanneer dit deeg op eenig dak gebezigd wordt, spreidt
„ men daar nog eene laag van dun gevlochten stro overheen,
„ om daardoor het vuurbehoedend deksel voor regen, koude
„ en hitte te beschermen (*)."

De volgende Afdeeling loopt voornaamelyk over de volkrykheid van Weenen, over den toestand der Jooden in de Keizerlyke Erflanden, over de verbaazende sterfte onder de Inwooners der Hoofdstad, van welken men rekent, dat jaarlyks de twintigste, of zelfs de negentiende, den tol der natuur betaalt, en welke door den Schryver, waarschynelyk niet te onrecht, voornaamelyk wordt toegeschreven aan de onmaatigheid in het gebruiken van spyze en drank, en het verwaarloozen van genoegzaame lichaamsbeweegingen onder dezulken, welken, door hunnen leevensstand, niet tot aanhoudenden arbeid genoodzaakt zyn.

De twintigste Afdeeling bevat een verslag van verscheidene burgerlyke verordeningen, en de laatste handelt over de lands- en andere kollegien. In beide vindt men zeer goede en leezenswaardige berichten en aanmerkingen, maar welke wy hier niet kunnen aanhaalen om dit Uittreksel niet te lang te maaken. Alleenlyk zullen wy onzen Leezeren onder het oog brengen het geen de Schryver zegt aangaande den Vorst van *Kaunitz - Rietberg*, eenen man, welken de laatstoverleden Koning van Pruissen, niet met genoegzaame onpartydigheid, in zyne Nagelaten Werken, schynt te beschryven. Zie hier hoe de Heer NICOLAI van denzelven spreekt. „ Van
„ deezen Vorst kan men beweeren dat hy der Oostenrykschе
„ Monarchie eene andere gedaante gegeven heeft, en dat
„ de verbeteringen, welken onder de regeering van JOSE-
„ PHUS DEN IIden ontloken zyn, reeds lang in de zinnen
„ van dezen groten Staatsman hebben verborgen gelegen.
„ Deze Vorst heeft de Kunsten en Wetenschappen altoos
„ beschermd, en met eene wyze matiging, naar gesteldheid
„ van zaken, gezocht de verlichting te bevorderen. Eene
„ voorbereiding daartoe was de vernietiging van de orde
„ der Jesuiten, welke, zonder zynen raad en toestemming,
„ niet zou hebben kunnen tot stand gebragt worden. Daar-
„ op is de wyze *tollerantie*, welke, sints de tyden van RU-
„ DOLF II, uit Oostenryk verbannen scheen, weder inge-
„ voerd, enz. (†)." En elders: „ De Vorst van *Kaunitz-*
„ *Rietberg* is een der beroemdste Staatkundigen van Eu-
„ ro-

(*) IIIde D. bl. 17, 18. (†) IIde D. bl. 140.

„ ropa, en heeft zich by het Huis van Oostenryk verdienstlyk gemaakt. In 1781, kwam een Ode op hem in het licht met het opschrift: *Ipsum nomen gloria.* Onder anderen zegt men daarin van hem met recht:

„ Hy, die als Thebens halfgod aangedreven,
„ De Hydra zegeryk bevecht,
„ En twintig duizend dagen van zyn leven,
„ Voor 't heil des Staats op 't altaar legt.

„ Het is bekend dat de Vorst van *Kaunitz* de schepper van de Akademie der vormende Kunsten is. Hy zelf is kenner, en brengt een groot gedeelte zyner uuren, welke hem van zyne staatsbezigheden overig blyven, in den schoot der vrye Kunsten door, welken hy op alle mogelyke wyzen bevordert (*)."

Over de Vertaaling van dit Werk hebben wy in ons voorig Uittreksel eenige aanmerkingen gemaakt, by welke wy hier geene andere zullen voegen, schoon ons de stof daartoe niet zoude ontbreeken.

(*) IIIde Deel, bl. 105.

Historiesch Schouwtoneel van 's Waerelds Lotgevallen. Eerste Stuk. Met Plaaten en Kaarten. Te Haarlem, by A. Loosjes Pz. 1791. *In gr. octavo.*

Onder deezen Tytel wordt een nieuw Werk aangevangen, waarin men, naar luid van 't Voorbericht, bedoelt, van tyd tot tyd, een kort aaneengeschakeld verslag te geeven van de voornaamste gebeurtenissen, die, in den tegenwoordigen tyd, aan onderscheiden oorden der Waereld voorvallen, met byvoeging van het verdere merkwaardige daartoe betrekkelyk. Zie hier het Plan, dat men zich, by de stukswyze uitgave, voorstelt in 't oog te houden. — Men zal, in elk Stuk, vooraf,

„ I. Een kort aaneengeschakeld verslag vinden van 't geen, binnen een bepaald tijdvak, zo in de Natuurlijke als Staatkundige en Burgerlijke waereld der onderscheidene Natien, Landen en Staten des Aardbodems is voorgevallen. — Hier op zullen volgen:

„ II. Echte stukken, bijzonderlijk tot het Staatkundige betrekkelijk; als ingediende Memorien, bij de onderscheidene Hoven, Oorlogsverklaringen, Vredesverdragen, Verbonden, en andere overeenkomsten der Mogendheden, enz.

„ III. Levensberigten aangaande de voornaamste, 't zij nog in leven zijnde, of kortlings overledene, Persoonen, zo in de Staatkundige als Geleerde waereld; en eindelijk,

„ IV. Plaatsbeschrijvingen, van deze en gene meest beroemde Oorden en Steden der waereld: welk een en ander telkens opgehelderd en versierd zal worden, met in 't koper gesneeden Afbeeldingen, Portraiten en Kaarten."

Achtervolgens deeze inrichting, behelst dit eerste Stukje, (na eene voorloopige Inleiding, ontvouwende den toestand der Natiën en Landen van Europa, met den aanvang van dit loopende jaar,) eene naauwkeurige en beredeneerde voordragt van de gewigtige gebeurtenissen in die Gewesten, geduurende de eerste drie Maanden, met aanwyzing van derzelver onderling verband, en haaren invloed op het lot der Volkeren. Hier by komen, als inzonderheid merkwaardige Stukken, de Memorie en nevensgaande Nota van 't Hof van *Denemarken*, aan de Hoven van *Londen*, *Berlyn* en *'s Hage*, op dato 8 Maart 1791: de schikking van zyne *Pruisische* Majesteit, op het examen der *Candidaaten*, afgegeeven 9 Dec. 1790: en eene Nota van den *Britschen* Gezant aan de Commissie tot de buitenlandsche zaaken, te *Warschauw*, overgeleverd den 15 Jan. 1791, met derzelver beantwoording door die Commissie. Verder biedt men ons aan, eene Leevensschets van LEOPOLD den II, behelzende eene beschryving van zyne voornaamste verrigtingen, als regeerend Groot-Hertog van *Toskaanen*; die hem ongemeen loflyk doen voorkomen, en een uitsteekend goed character aanduiden: welk character hier zo inneemend voorgesteld wordt, dat wy niet wel kunnen afzyn van het ook in deezen te plaatzen.

„ De hoofdtrek van LEOPOLD's charakter, (zo tekent hem de Schrijver,) is zagtmoedigheid en standvastigheid; en hij wordt, uit hoofde van zijne goedheid, niet slechts door zijne onderdaanen, maar ook door buitenlanders geacht en bemind. Hij is langzaam in het nemen van besluiten, en overweegt de zaaken vooraf ernstig; maar wanneer hij ook eenmaal zijn besluit genomen heeft, wijkt hij niet weder te rug. Hij is zeer maatig; heeft een afkeer van pracht, en leeft zeer eenvouwig. De jagt kan hem niet vermaaken; ook is hy geen groot vriend van het tooneel; doch vallen treur- en ernstige blijspellen meer in zijnen smaak dan zangstukken. Dan, hoe ernstig en deftig ook zijn gedrag is, nam hij echter, uit liefde voor zijne onderdaanen, gaarne aan hunne vermaaken deel, inzonderheid aan het beroemde

paar-

paarden-rennen in Florence. Het was hem over 't algemeen aangenaam, wanneer zijne onderdaanen vrolijk waren; en hij gaf hun alle gelegenheid om zich te verlustigen. Rechtvaardigheid en goedheid zijn twee andere hoofdtrekken van zijn character, en die gevallen, waarin beiden zich laten vereenigen, verschaffen hem de grootste vreugde. Hij is spraakzaam en vriendlijk in zijnen omgang, en alle zijne wetten en inrichtingen getuigen van zijne zagtaartigheid en vaderlijke geneigdheid; zijnde dezelven meer in eenen vermaanenden, dan in eenen gebiedenden, toon geschreven.

„ Bij zijne Gemaalin LOUISA verwekte hij 16 Vorstelijke telgen, (waarvan nog 13 in leeven zijn,) die allen met de grootste zorg opgevoed, en al vroeg werden ingeboezemd, dat zij zich inzonderheid door een deugdzaamer en weldaadiger gedrag van gewoone menschen moesten onderscheiden. Wanneer LEOPOLD zijne dagelijksche staatszaaken verricht had, bragt hij doorgaans den avond in den beminlijken kring van zijn huisgezin door; sprak gemeenzaam met de jonge Prinsen; ondervroeg hen over 't geen zij geleerd hadden, en breidde hunne kundigheden, door de mededeeling van veele gewichtige zaaken, uit; terwijl de Prinsessen naast de Koninglijke Moeder zaten, hunne vrouwlijke bezigheden verrichtten, en naar de uitmuntende lessen des Vaders luisterden. Deze wijze van opvoeding had de voortreflijkste gevolgen, en de Groot-Hertoglijke familie verwierf bij eenen ieder, die het geluk had haar te leeren kennen, hoogachting en liefde."

By deeze opgave van 's Vorsten character, wiens portrait, in Keizerlyk statiegewaad, keurlyk uitgevoerd, hier ook medegedeeld wordt, komt het ons niet oneigen voor, daar nevens te voegen, het geen men ons, in de voorige geschiedkundige Afdeeling, gemeld heeft, wegens zynen afstand en overdragt van het bewind over *Toskaanen*, waarvan het volgende Berigt gegeeven wordt.

„ De dag van den 7den Maart leverde aan de ingezetenen van *Toskaanen*, en wel inzonderheid aan die van *Florençe*, eene ruime stoffe tot vreugde op. Na dat men, des middags ten 12 uuren, het geschut van het fort *St. George* gelost, en alle de klokken der stad getrokken had, liet de Regeering eene depeche afkondigen, bij welke de Keizer LEOPOLD de acte van afstand van de Opperheerschappij over *Toskaanen*, van 21 Julij 1790, ten behoeve van zijnen Zoon, den Aartshertog FERDINAND, niet slechts bekrachtigde; maar ook aan de Militairen, den Adel en de Burgerij,

aan alle Amptenaaren, de hoofden der Departementen, inzonderheid aan den Raad van Regeering, en eindelijk aan de geheele Natie en het Volk van *Toskaanen*, zijn bijzonder genoegen, en zijne erkendtenis deed blijken voor derzelver verknogtheid aan zijn persoon, en den ijver en de goedwilligheid, met welke alle Ambtenaaren en het geheele Publiek onophoudelijk aan alles hadden medegewerkt, wat 'er, geduurende zijne regeering, verricht was. Wijders werd 'er gelijktijdig een Edict, door den nieuwen Groot-Hertog zelven onderteekend, afgekondigd, waarbij Hoogstdezelve, in de eerste plaats, zijnen Staatsraad en Voorzitter van den Raad der Regeering, den Ridder ANTONIO SERRISTORI, gelastte, om in zijnen naam, *ad interim*, van het Groot-Hertogdom van *Toskaanen* bezit te nemen, en ten dien einde de gewoone eerbewijzen en den eed van inhuldiging van de Regeeringspersoonen, Gouverneurs, Militairen, enz. te ontvangen; terwijl de Groot-Hertog, ten anderen, den Raad van Regeering en alle Ambtenaaren van Staat, tot nader orde, in hunne bedieningen bevestigde, en de genoemde Ridder, den 16den derzelve maand, van het Groot-Hertogdom, in naam van deszelfs nieuwen Souverain, FERDINAND III, met de gewoone plegtigheden in de groote zaal van het oude Paleis, bezit nam:" tot op de komst van den Groot-Hertog zelven, dien men in 't begin van April verwagtte.

Eindelyk levert ons dit Stuk, als behoorende tot het, naar 't bovenopgegeeven Plan, laatste Artykel, te weeten, dat der Plaatsbeschryvingen, eene beschryving van *Ismaïl* in *Bessarabie*, met eene nevensgaande afgezette Kaart van de daar omstreeks liggende Gewesten. Van deeze Sterkte *Ismaïl*, bovenal opmerkenswaardig, zins derzelver laatste verovering door de Russen, geeft men hier een naauwkeurig berigt, met een bygevoegd verslag van de gebruiken, zeden en levenswyze, der Inwoonderen.

Uit dit gemelde, wegens den inhoud en uitvoering van het eerste Stuk deezes *Historischen Schouwtooneels* kan men voldoende opmaaken, dat het veel merkwaardigs aan de hand geeft, 't welk op eene leerzaame wyze voorgedraagen wordt; dat een gunstig vooruitzigt op het verdere vervolg aanbiedt. Een Geschrift van die natuur, op zodanig eene wyze bewerkt, kan, byzonder in den tegenwoordigen tyd, daar 'er zo veele gebeurtenissen voorvallen, die een zeer sterken en uitgebreiden invloed op het lot der Volkeren hebben, by uitstek nuttig zyn; door den Leezer in staat te stel-

ſtellen, om het agtervolgend beloop, en het verband dier lotgevallen, gereedlyk met oordeel te kunnen nagaan.

Beknopte Historie der Onlusten in de Nederlanden, ſedert de onderhandelingen over de gewapende Neutraliteit in 1780. *Uit echte ſtukken byeen geſteld. Twee Deelen. Met Plaaten. In Braband*, 1790. *Behalven de Voorberichten* 664 *bladz. in gr. octavo.*

Men is, naar het uitwyzen der Voorberichten, dit verſlag van Nederlands Onlusten verſchuldigd aan iemand, die geen gering aandeel gehad heeft, aan de handelingen der partye in die dagen, welke oordeelde te over reden te hebben, om misnoegd te zyn over het toenmaalige Landsbeſtuur; en die thans, in een ſtillen hoek der waereld, niet ongevoelig is voor de lotgevallen van zyn Vaderland. Natuurlyk verwagt men van zodanig een eene vry ſcherpe ſchryfwyze; doch hier tegen ſchynt hy zich wel gewapend te hebben. Hy ſchryft als een Man van die Party, onbewimpeld, maar beſcheiden; en zo onzydig als men met mogelykheid van dusdanig eenen zou kunnen vorderen. Zulks maakt zyne berigten en nevensgaande aanmerkingen, over het voorgevallene, zins de onderhandelingen over de gewapende Neutraliteit, in 't jaar 1780, tot op de volkomen ſluiting van den Vrede met den Keizer, en die van een Verbond van Vriendſchap en Verdeediging, tusſchen den Koning van Vrankryk en deeze Republiek, in 't jaar 1785, der leezinge waardig, zo voor de eene als voor de andere party; die, tot geene bitterheid genoopt, maar tot eene bezadigde overweeging van dat opmerklyk tydsverloop aangezet wordt, 't welk zyne nuttigheid kan hebben. In dat vooruitzigt gaf de Autheur reeds, in zyne Vooraſſpraak voor het eerſte Deel, deeze Les. „ Neerlands Ingezeetene herinnere zich by het door„ bladeren deezer geſchiedenisſe, aan het voorleedene, „ richte zich daarnaar in het tegenwoordige, wapene zich „ daarmede tegen het toekomende, en houde het ten „ ſpiegel voor de laatere Nakomelingſchap."

Verklaring der Rechten van den Mensch en van den Burger. Voor het verstand van een iegelijk bevatlijk gemaakt, en met de ware grondbeginselen van alle zamenlevingen vergeleken. Door den Heer CHARLES MOREL, *voorheen* MOREL DE VINDÉ. *Uit het Fransch vertaald. Te Dordrecht bij* de Leeuw en Krap, 1791. *Behalven het Voorwerk, 92 bladz. in gr. octavo.*

Gemerkt de Fransche Nationaale Vergadering, het om gewigtige reden dienstig oordeelende, eene *Verklaring der Rechten van den Mensch en van den Burger*, daar te stellen, eer zy overging tot het maaken der Wetten zelven, zodanig eene Verklaaring niet wel anders dan beknoptlyk, by manier van ryper overdagte grondregelen, kon voordraagen; zo moest hier natuurlyk uit voortvloeien, dat dezelve dus, voor den gemeenen Burger, in alle opzigten, niet overtuigend verstaanbaar uitgedrukt konde worden. Eene ernstige overweeging hier van, en het besef der noodzaaklykheid van zulk eene overtuigde kennis, zo uitgebreid onder de Leden der Maatschappye als mogelyk is, heeft den Heer *Morel* genoopt, de hand aan 't werk te slaan, en een Geschrift te vervaardigen, waar in dat Opstel breeder ontvouwd, en deszelfs gegrondheid ten klaarste aangeweezen zou worden. —— In de uitvoeringe van dit zyn oogmerk heeft hy 't 'er op toegelegd, om genoegzaam alle spreekwyzen ten duidelykste te verklaaren, de daarmede uitgedrukte zaaken in 't helderste daglicht te stellen, en de gronden, waar op de bepaalende regels dier Rechten steunen, ten overtuigendste voor te draagen. Hiertoe gaat hy de Voorafspraak, waarin de Nationaale Vergadering haar oogmerk in deezen te kennen geeft, in alle derzelver deelen uitdrukkelyk na; en verledigt zich voorts om ieder der zeventien Artikelen, waar uit deeze Verklaaring bestaat, op zich zelve te beschouwen, in derzelver onderling verband op te helderen, en de gegrondheid daarvan aan te toonen: in welk een en ander hy de algemeene vatbaarheid uitneemend wel in 't oog houdt, en zyne voorstellingen in een overtuigend licht plaatst. —— Men neeme, ten voorbeelde hier van, het geen hy bybrengt, ter uitbreidinge en opheldering van het derde Artikel, dat aldus luidt.

„ *Het grondbeginsel van alle oppermacht berust wezendlijk in het Volk. Geen lichaem, geen bijzonder persoon, kan eenig*

gezag oeffenen, het welk daer niet uitdrukkelijk uit voortvloeit.

„ De Menschen, zich tot eene Maetschappij vereenigende, zijn in verscheide punten overeengekomen. Zij hebben, (gelijk ik bij de overweeging van het tweede Artikel (*) gezegd heb,) het verdrag gemaekt om malkanderen geen kwaed te doen, om gezamentlijk het recht van eigendom te eerbiedigen, en zich wederzijds te verdedigen; en deze overeenkomsten, die hun eigenbelang hen heeft doen maken, zijn de Wetten der Zamenleving geworden, waeraen ieder Burger zich heeft moeten onderwerpen.

„ Maer dit was niet genoeg; men moest het middel vinden, om te beletten, dat geen der Burgeren ongehoorzaem wierd aen de Wet, dat is te zeggen, zijne overeenkomsten niet naerkwam.

„ Want, indien iemand, na toegestaen te hebben, dat hij zijnen buurman niet zou mishandelen of bestelen, zijnen buurman was komen mishandelen of bestelen, zou deze ongehoorzaemheid, aen de gemaekte Wet, wanorde in de Maetschappij gebragt hebben; en indien vele Burgers dus aen hun verdrag gefaeld hadden, zou de Zamenleving vernietigd zijn, en de Menschen zich in denzelfden staet van wanorden hervonden hebben, dien zij hadden willen ontvlugten, door zich in de Zamenleving te stellen.

„ Daer moest dus onvermijdelijk een middel gevonden worden, om alle de Burgers hunne Wetten, dat is te zeggen, hunne overeenkomsten, te doen naerkomen.

„ De geheele Maetschappij had daertoe alleen de magt, om dat niemand dier Menschen, die overeen gekomen waren om te zamen te leven, meer rechten en magt had, dan de andere.

„ Maer de geheele Zamenleeving kon, toen zij zeer talrijk was geworden, zich niet onophoudelijk bezig houden, om ieder harer Leden de overeenkomsten te doen naerkomen, die zij gemaekt hadden.

„ De Maetschappij moest dus eenige harer Leden met die zorg

(*) In het tweede Artykel wordt vastgesteld: dat *het oogmerk van alle Staatkundige Verbintenissen is, de instandhouding der natuurlijke en onvervreemdbare rechten van den Mensch:* te weeten, *de vrijheid, het eigendom, de zekerheid en de wederstand van de onderdrukking.*

zorg belasten, en zeide hen: wij geven u het nodige *gezag* over ons, ten einde gij getrouwlijk de overeenkomsten, welke wij gemaekt hebben, doet uitvoeren; en wij *zullen* aen alle de bevelen, die gij ons tot de uitvoering dier overeenkomsten zult geven, gehoorzamen.

„ Deze Leden, door de Maetschappij verkozen, werden Opperhoofden, Koningen, Keizers genoemd, en ontfingen van de Maetschappij de magt om de Wetten te doen uitvoeren, dat is te zeggen, de overeenkomsten, gemaekt door de Menschen, welke zich tot eene Maetschappij vereenigd hadden. Deze Burgers, hoofden geworden zijnde, waren niet Oppermagtig, dan voor zoo verre als het Volk, de Maetschappij, noodig vond, dat gedeelte van magt in hunne handen te stellen, welke noodig was, om elk eenen zijne overeenkomsten te doen naerkomen.

„ *Hunne oppermagt, hun gezag vloeit dus uitdrukkelijk uit het Volk voort*, dat is te zeggen, het heeft zijnen oorsprong niet dan uit de Natie, *aan wien het wezendlijk toebehoort*, en die eenigen harer Leden niet gelast, dat gezag in hare plaats uit te oeffenen, dan om dat het voor eene zeer talrijke Maetschappij onmooglijk is, die zelfs uit te oeffenen.

„ Dus, daer de Natie aen een bijzonder Mensch, dat is te zeggen, aen één harer Leden, of aen een Lichaem, dat is te zeggen, aen verscheide harer Leden, de magt vertrouwt, die aen haer alleen bij uitsluiting toebehoort, om namenlijk de Wetten te doen uitoeffenen, is het allerblijkbaerst, dat het *gezag*, het welk die ééne of dat Lichaem uitoeffent, *niet spruit*, *niet komt*, *dan van de Natie*, *in welke wezenlijk het geheel der magt en der Oppermagt berust.*

„ Dit Artikel, wel verstaen zijnde, zal u, mijne Vrienden, de uitlegging der ongelijkheid tusschen de Burgers aentoonen, die u zomwijlen, bij gebrek van 'er de oorzaek van te begrijpen, of de noodzaeklijkheid 'er van te gevoelen, onrechtvaerdig heeft kunnen schijnen.

„ Gij ziet dat 'er in de Zamenleving Menschen zijn, die aen de anderen bevelen. Waerom, zoud gij kunnen zeggen, bevelen mij die menschen, die gelijk met mij zijn, en waerom moet ik hen gehoorzamen?

„ De voorgaende uitlegging is mijn antwoord. Zij bevelen, en gij moet hen gehoorzamen, daerom, om dat de Maetschappij, niet zelfs den last op zich kunnende nemen, om hare Wetten te doen uitvoeren, deze Magt aen een Hoofd toevertrouwd heeft, het welk vervolgens Burgers gekozen heeft, om zich *dien plicht te helpen vervullen.*

„ Dit

„ Dit Hoofd, en zij, die door het zelve verkooren zijn, om hem de Wetten te helpen uitvoeren, zijn uw's gelijken in rechten, maer zij zijn wettiglijk, *wat de uitvoering der Wetten betreft, uwe meerdere.* Zij oeffenen het *gezag* uit, aen hun door de Zamenleving toevertrouwt. Dus, wanneer zij u bevelen, is het even zo veel of de geheele Maatschappij u bevool.

„ Volgens dit beginsel moet gij hun gehoorzamen, en deze soort van ongelijkheid, die de gelijkheid in rechten niet vernietigt, niet onrechtvaerdig vinden; dewijl zij uwe meerdere niet zijn, dan in het geen de uitvoering der Wetten betreft, waermede zij door de Maetschappij gelast zijn."

Algemeene Bibliotheek voor Dames en Jonge Heeren, gevolgd naar het Hoogduitsch van den Heere WIELAND. *Vyfde Deel. Te Amsterdam by* de Erven P. Meijer en G. Warnars, 1790. *In octavo* 318 *bladz.*

In dit Deel wordt de Proeve, over het leven en de gevoelens van de voornaamste oude Zedekundige Wysgeeren ten einde gebragt. Na ene vooraf gaande ontvouwing van de opkomst, den voortgang en den invloed der Zedekundige Wysgeerte onder de Romeinen, verleent men een beknopt berigt van het leven, met een verslag van het character, en daarby etlyke proeven uit de zedenkundige wysgeerige Schriften van *Cicero*, *Lukretius* en *Horatius*, *Seneka*, *Epiktetus* en *Markus Aurelius.* —— Eene Verzameling van die natuur behelst, buiten het geschiedkundige gedeelte, eene reeks van zedelyke opmerkingen, die geschikt zyn, om een heilzaamen invloed op het menschlyke gedrag te hebben. Van dien aart is, (om 'er een voorbeeld van by te brengen,) het volgende, uit de Schriften van *Seneka*, aangevoerde, *over het Geweten.*

„ EPIKURUS merkt zeer gepast aan, dat een misdaadiger wel somtyds de ontdekking, maar nooit de vreeze van ontdekt te zullen worden, ontgaan kan. Hy vindt hier en daar eene *schuilplaatze*, maar nergens *veiligheid.* De eerste en grootste straf der ondeugd, is het *bewust zyn*, dat men dezelve bedreeven heeft. Zelfs de gelukkigste booswicht blyft niet ongestraft, want hy heeft zynen aanklaager, rechter en beul in zynen eigen boezem. Ik ben het in geenen deele eens met EPIKURUS, als hy beweert, dat niets op zig zelf goed

goed of kwaad is, maar dat men de ondeugd daarom alleen moet myden, dewyl men niet dan door de deugd gelukkig zyn kan. Maar zeer gaerne geef ik hem myne toeſtemming, als hy van de kwellingen en ſmarten ſpreekt, waardoor een deugniet, door zyn eigen geweten, getuchtigd wordt, welks vreeslyke ſtem hy door niets tot zwygen kan brengen. Met alle haare ontelbaare rykdommen is de Godin van het geluk niet in ſtaat, om balſem te koopen, die de wonden van het geweten genezen kan.

„ De afkeer van alles, het geen de wetten van de natuur tegenſpreekt, is ons hart aangebooren; hy behoort tot het wezen van onze ziel. Men verberge vry de vlekken van zyn karakter voor het oog der geheele wereld; men zal daardoor niet geruster worden; want men ziet ze daarom niet minder in den ſpiegel, dien ons ons eigen geweten voorhoudt, en voor welken men te vergeefs zyne oogen poogt te ſluiten.

„ Het behoort tot de wyste ſchikkingen der natuur, dat elk misdaadiger door zyn geweten geſtraft wordt. Daar 'er zo veele ſchandelyke en voor de maatſchappye nadeelige bedryven zyn, die, of door derzelver natuur, of door eenig toeval, tegen de ſtraffe der burgerlyke wetten beveiligd worden, —— wat zoude 'er ſedert langen tyd reeds van de menschlyke maatſchappy hebben moeten worden, byaldien niet de natuur zelfs in het hart van yder mensch eenen rechtbank geſteld hadt, aan wiens waakſaamheid en geſtrengheid zig geene ondeugd, hoe zeer ook in het geheim gepleegd, onttrekken kan.

„ Gelukkig is de man, die de oogen der wereld niet behoeft te ontzien, en wien zyn huis tot eene wooning, niet tot een ſchuilhoek, dient! 'Er zyn menſchen, die zig niets anders verbeelden, dan dat de muuren hunner huizen meer tot eene bedekking tegen de waakſaamheid der wetten, dan tegen de ongemakken van het weder, zyn uitgevonden. Niet zo zeer de hoogmoed, de zucht tot gemak en de weelde, als de vreeze, om onder het bedryven van ſchandelyke daaden verrast te worden, is het, die de wachters aan de poorten der paleizen geſteld heeft. ——

„ Zo gy wel doet, waarom verbergt gy u? Maar zo gy kwaad doet, wat baat het u, dat anderen het niet weeten, daar gy zelf het toch weet? Hoe zeer zyt gy te beklaagen, dat gy u genoodzaakt ziet den eerſten den besten buiten u meer te achten, dan u zelven!

„ Waarom ziet gy uit na ſchuilhoeken? Kunt gy den waar-

waarneemer ontvluchten, die in uwen boezem woont? Elke andere opziener kan aan eene zyde geschooven worden. De een bevindt zig thans buiten; de ander is ziek; een derde dood —— maar uw scherpstziende en strengste opziener leeft *in u zelven.* Gy denkt uw schandelyk bedryf voor het oog van alle menschen verborgen te hebben. Gy dwaas! het afschuwlyke van het zelve ziet niemand anders, dan *gy zelf.*"

Luimen van Neef JACOB. *Naar het Hoogduitsch. Te Rotterdam by* N. Brakel, 1791. *In gr. octavo*, 243 *bladz.*

Neef *Jacob* schynt het meerendeel der Opstellen, onder deezen Tytel afgegeeven, in een knorrige luim vervaardigd te hebben; hy beschouwt althans de Waereld gewoonlyk van hare slegte zyde. In de *Geschiedenis van den kleenen blaauwen Man*, waar mede deeze Verzameling aanvangt, vinden wy eene doorgaande hekeling veeler menschlyke bedryven, die inderdaad maar al te veel plaats hebben, waar door de Held deezer Geschiedenisse meermaals te leur gesteld wordt, en aan ongevallige ontmoetingen bloot staat. Hier en daar levert dit Stukje eenige trekken, die hunne gevalligheid hebben, maar over 't geheel is 't voor een Hekelschrift te droog en te langdraadig. —— De daar op volgende *Vluchtige Bedenkingen* behelzen meerendeels goede Zedespreuken en leerzaame Gedragsregelen, die Neef *Jacob* in eene ernstige luim op het papier gebragt zal hebben. —— Eene grappiger luim heeft hem ongetwyfeld bezield, toen hy eene proef nam van Brieven te schryven, aan welker hoofd hy het zeggen plaatst, *Zoo zyn de Menschen*; en op welker slot hy betuigt:

Zyn zoo de Menschen? zoo ontaert?
Zy zyn den naem van Mensch niet waerd.

In deeze Brieven is de anders wel bekwaame, maar in de slinksche streeken van zommige Lieden, onervaaren *Herman*, de speelbal van zekeren Graaf en deszelfs Maitres *Mietje*; 't welk ten gevolge heeft, dat hy, in gunstige omstandigheden geraakt zynde, met *Mietje* eene Egtverbintenis aangaat, onder welker bedekking die wellustigen hunnen Minnenhandel te onbeschroomder kunnen voortzetten. —— De ontvouwing hiervan heeft haare geestigheid; en 'er zyn zekerlyk zulke ontaarte menschen; doch de Waereld is nog zo verbasterd niet; zulk eene bedriegelyke trouwloosheid speelt zo algemeenen rol niet, dat men kunne zeggen: *Zoo zyn de Menschen.* —— Het daarby komende Stukje, dat ten opschrifte heeft, *Het Sentimenteele Meisje, op de Proef*, stelt het overdreevene Sentimenteele in een recht belachlyk licht; en de

Proef

Proef valt uit zo als men veelal van dat soort van Sentimenteel natuurlyk te wagten heeft. —— Ten laatste heeft Neef *Jacob* nog een aartigen inval, daar hy *een Autheur* een zestal Brieven *aan zyne Bruid* laat schryven, in welke hy haar zyne gebreken, slegte gewoonten en zotheden, die aan zyn character eigen zyn, ontvouwt; in hoope dat zy insgelyks zo vrymoedig en openhartig, ten zynen aanzien, zal handelen: daar het nu nog tyd is, om *Neen* te kunnen zeggen, als dit één van beiden, na zulk eene kennisneeming, mogte goedvinden. De Autheur brengt hier, op eene gevallige wyze, verscheiden byzonderheden te berde, die by 't aangaan van een Huwelyk opmerking vorderen; en hy vlegt 'er tusschen beiden bedenkingen in, die eigenaartig te pas komen, waaronder ook de volgende, die hem byzonder als Autheur betreft, en aan de Bruid ter waarschouwinge dient. —— „ Ik „ werk (schryft hy) gaerne rustig en ongestoord. —— Wanneer „ gy, Mejuffrouw! echter nu en dan in myne Kamer koomt, my „ op den schouwder leunt, my met een *myn Hartje*, *myn Schatje*, „ langs den baerd streelt, en zaehtjes op de wangen slaet, zoo „ zal my dit recht lief zyn; ik heb tegen zulke aenvallen van „ huwelykstederheden, die ons menschen, in het byzonder de „ vrouwen, zonder dat wy weeten op welk eene wyze, dikwerf „ onverwacht, overkomen, niets. Dan, met dit alles, moet ik „ u ook zeggen, dat het, nu of dan, wel eens zoude kunnen „ gebeuren, dat ik juist eene goede gedachte in het hoofd had, „ wanneer gy my kwam verrasschen, en die ik, door uwe liefkozeryen verloor, en dat het dan ook ligtelyk zoude kunnen „ gebeuren, dat dat *Hartje*, dat *Schatje*, boos werd, en u onvriendelyk afzette. Alle dingen hebben hunnen tyd. —— „ Wanneer de man de pen in de hand heeft, en wanneer van die „ pen de welvaert van het geheele huisgezin afhangt, moet hem „ de vrouw niet komen ontrusten. — De tederheid eener vrouw „ is ook aen een Autheur niets minder dan onverschillig, zy is „ hem, boven alles, dierbaer, maer zynen Lezers moet het verdrietig zyn, wanneer zy, in zyn werk, over een geheel ander „ onderwerp, hier van de kenteekens aentreffen." —— —— De Luimen van Neef *Jacob* hebben des, schoon ze niet allen recht geestig zyn, (en wiens Luimen zyn dat altoos!) over 't geheel haare gevalligheid, en derzelver verzameling kan veelen Leezeren tot een genoeglyk tydverdryf verstrekken.

Volks-Liedjens, uitgegeeven door de Maatschappy: Tot nut van 't Algemeen. *Vier Stukjens. Te Amsterdam, by* H. Keyzer, A. Fokke Simonsz. *en* C. de Vries, 1789—1791. *In 8vo., te zamen 256 bladz.*

De Maatschappy: *Tot nut van 't Algemeen*, uit haaren aart, het welzyn van den gemeenen man willende bevorderen, had,

had, zedert een geruimen tyd, opgemerkt, dat de meer aanzienelyke, zo wel als de geringe, lieden onzes Vaderlands, liefhebbers van Gezangen zyn. Doch zy had 'er tevens by gemerkt, dat 'er zekerlyk wel eenig verschil in de Gezangen plaats heeft, nadien de eerstgemelden, op hunne *Desserten* meestal *Italiaansche* en *Fransche airtjens*, de laatste daar tegen, al te veel onbetaamelyke en morsfige liedjens, zingen: doch dat beider Liederen toch veeltyds op een zelfde doeleind, namenlyk op *Wyn*, of op *Liefde*, uitloopen. —— Zy, zich niet ter verbetering van de eersten, maar inzonderheid ter verlichting en beschaaving van de laatsten bepaalende, vooronderstelde, dat haar doel zeer wel bereikt konde worden, wanneer men den geringen burger zynen gewoonen volkstoon liet behouden; doch den inhoud der Liedjens zodanig hervormde, dat dezelve niet alleen de goede zeden niet kwetsten, maar deeze boven dien zeer sterk konden bevorderen. —— Aan dit oogmerk kan men derhalven deeze verzameling van Liedjens toeschryven, die, door verscheidene Leden der Maatschappy opgesteld, minder wellustig, en zodanig ingericht zyn, dat men het onderwyzende en stichtende zo veel van het vermaakende heeft laaten behouden, dat de gemeene man die graag en veilig zal en mag zingen. Ten voorbeelde, hoe gelukkig men in veelen geslaagd is, strekke de volgende *Wiegezang*, door Mejufvrouw M. VAN HEYST, Wed. *Vinkenra*, op de wyze van een gewoon Lied, beginnende: *Waar of myn Rozalyntje blyft?* ontworpen.

Slaap slaap gerust, myn kindjen slaap,
Myn Jantjen, schrei niet meer;
Wat deert u toch, myn lieve Schaap?
Gy schreit uw oogjens zeer,
Daar nog geen zorg uw hartjen kwelt;
Gy weet nog van geen kwaad:
Wat is 'er dan dat u ontstelt,
Dat gy niet slaapen gaat?

Uw Vader werkt met lust en vreugd,
En wint voor u het brood.
God zegent hem, en loont zyn deugd.
Is dit geluk niet groot?
En moeder is geen ryke vrouw,
Maar leeft nochthans gerust.
Zy zorgt voor u met liefde en trouw
Gy zyt haars harten lust.

Zo God uw lieve leven spaart,
En onzen wensch voldoet,
Zo geev' hy u een zagten aart,
Een deugdzaam rein gemoed,
Dat steeds zyn vreugd in weldoen vindt,
Zich nooit aan schyn vergaapt:
Dan zegent God ook eens myn kind....
Maar zagt.... myn Jantjen slaapt.

Men zou kunnen aanmerken, dat alle Kinderen, met het einde van het 3 ^e^ *Couplet* juist niet zullen slaapen. —— Doch dit raakt de Dichteres niet: *haar Jantje sliep*. En zy heeft zeker elke Moeder, of Zangster, de vryheid gelaaten, om, indien derzelver kinderen niet zo spoedig in slaap gezongen kunnen worden, als dit onderstelde kind, het zelfde lied dan *Dacapo*, of nog eens te zingen; en deeze *Dacapos* naar tydsomstandigheden nog te vermeerderen, of een langer liedjen uit deeze Stukjens te kiezen: zynde in dit Liedjen meer op de verbetering van het hart van den Zangster, dan op het in 't slaapwiegend kind gelet.

De nationale goedkeuring, welke door 5 drukken der Eerste Stukjens is aan den dag gelegt, blykt niet minder aan het greetig vertier der Plaatjens, als mede der Muzyk, vervolgens hier. tot uitgegeeven.

Zaan-vreugd; opgedragen aan de Zaan-landsze Jeugd, bestaande in een Verzameling van vrolyke, bourtige, vermakelyke en verkwikkende Gezangen. Meest nieuw, en door bekwaame Digters gesteld: voorts zulke, die of niet in Druk, of zeer weinig in Handen zyn. Te Zaandam by A. Tolk. *In octavo.*

De Uitgeevers van dit *Zaanlandsch Zangboekje* hebben groot gelyk, wanneer zy in hun Voorbericht melden; dat deeze Zaanvreugd eigenlyk niet geschikt is, om de bedorven Zeden onzer Jeugd te bestryden of te verbeteren. By zommige Liedjes in dezelve, als, *het verlooren Poesje; het algemeen gezelschap*; en *Portuur in de mat*; dachten wy zelfs (in vergelyking met de voorgaande *Volksliedjes*) aan het nog in ons Vaderland, uit de Roomsche tyden overgebleven, spreekwoord: *waar onze lieve Heer een Kerk laat bouwen, daar tracht de Duivel daadelyk een Kapel naast te zetten.* Op den tytel staat: *Musica dis curae est*, doch ter eere van den Latynschen Dichter, uit wiens werk deeze woorden zyn overgenomen, moeten wy alleen herinneren, dat hy zeker veel kiescher Goden bedoeld heeft, dan men in deeze *Zaanvreugd* wil streelen. Zy zouden nog beneden den laagsten kring der menschen geplaatst hebben moeten worden.

Hartelyk zullen wy ons over den smaak der Natie verheugen, indien zy reeds aan een eersten druk, zelfs aan ½, genoeg heeft!

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Brieven van den Apostel PAULUS *aan de Efesiers, de Colassers en de eerste aan Timotheus; nevens den Brief aan Philemon. Uit het Grieksch vertaald; met een Verklaring. Uitgegeven door* K. H. GREVE. *S. S. Th. Stud. Te Deventer, by* L. A. Karsenbergh, 1790. *Behalven het Voorberigt, 220 bladz. In gr. octavo.*

Naer luid van 't Voorbericht van den Heer *Greve*, is dit Werkje opgesteld, door zynen Broeder, die, door andere bezigheden belemmerd zynde, hem verzogt het zelve ter drukperse te bezorgen, en de uitgave op zich te nemen; by welke gelegenheid, nevens de drie eerstgenoemde Brieven, mede gevoegd is, de Brief aen Philemon. Ook staet verder nog te volgen de Brief aen de Romeinen, vergezeld van enige Verhandelingen, over zommige voorname Leerstukken, volgens de Apostolische denkbeelden. —— In de afwachting van het laetste, zullen de beoefenaers van Uitlegkundige Schriften het thans afgegevene met genoegen kunnen doorbladeren, en ze zullen reden vinden, om na het verder toegezegde te verlangen. —— De Opsteller toch van dit Geschrift komt alleszins voor als iemand, die zich, met ene oordeelkundige oplettendheid, bevlytigd heeft, om, uit zyne eigen oogen ziende, van slaefsche navolging vry, den zin der Apostolische voorstellingen na te vorschen, en open te leggen. —— 's Mans Vertaling der gemelde Brieven, (niet bestaende in ene woordlyke overbrenging, die dikwyls een Grieksch-Nederduitsch moeilyk te verstaen zou leveren,) is zo ingericht, dat het beoogde van de geheele gezegden en spreekwyzen des Apostels, naer den aert onzer tale, zonder echter te verre van 't oorspronglyke af te wyken, duidelyk voorgesteld worde. Hier en daer zyn 'er enige beknopte aentekeningen bygevoegd, welken meerendeels ten nutte van min geoefenden dienen; terwyl de Autheur zyn Voorwerk indiervoege vervaerdigd heeft, dat het zelve inzonderheid de Verklaring van den Tekst aen de hand geve, voor de zodanigen, die zich op ene uitgebreider oefening toeleggen; vanwaer dit, by dezen, bovenal in aenmerking komt.

Achtervolgens dat oogwit is het Voorwerk vyf- of wel zes-ledig. 'Er komt in overweging. (1.) De schryftyd der Brieven; (2.) de Gemeenten, aen welken zy behooren; (3.) de omstandigheden, waerin die zich bevonden; (4.) de dingen, die 'er de naeste aenleiding toe gegeven hebben. „En vervolgens heb ik, zegt de Autheur, (5.) de „ tydsomstandigheden, en de oogmerken, welke de Apos- „ tel volgens dezelve bleek gehad te hebben, met den „ inhoud der brieven zelve vergeleken; en, dezelve in orde „ doorlopende, den zin zyner gezegden en redeneringen, „ voor zo ver myn inzigt reikte, 'er uit aangewezen; het „ geen my zo veel nodiger voorkwam, als de reden van „ veele uitdrukkingen en spreekwyzen minder scheen be- „ grepen te zyn; des de lezer daarin het wezentlyke der „ verklaring zal vinden." —— En dit noopt ons, te meer daer ons bestek niet toelaet, het beloop van dit alles, dat veel lezenswaerdigs oplevert, behoorlyk te ontleden, den Lezer een stael uit dit laetstgenoemde gedeelte onder het oog te brengen. Zie hier 's Mans voorstel, wegens den inhoud des tweeden Hoofdstuks van den Brief aen die van *Colosse*, of, gelyk hy in navolging van het oudste gebruik schryft, *Colasse*.

De Apostel had, volgens zyne aenmerking over het voorige Hoofdstuk, inzonderheid van vers 15 tot 23, oogende op, en in tegenoverstelling van de oude Gnostische Wysgeerte, zich uitgelaten over de voortreflykheid van den persoon van Christus, deszelfs magt, en de door hem te wege gebragte verlossing; en hier op legt hy nu, zegt onze Uitlegger voorts, „ in het tweede Capittel de reden, om welke hy hun op deze wyze schreef, nader aan den dag. *Ik wil u, zegt hy, niet onkundig laten, hoe grote zorge ik voor u en de Laodiceners hebbe, en de anderen die my in persoon niet gezien hebben; dat zy vertroost mogen worden —— en een volkomen en verstandige verzekerdheid des geloofs verkrygen, en de* GEHEIMENIS *van den Vader en Christus regt kennen; waar alle schatten*, τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως, *van Wysheid en* WETENSCHAP *in opgesloten zyn*, en nader vers 4. *Dit meen ik, dat u niemand verleiden moge, door schynschone redenen; want al ben ik met het lighaam afwezig, ben ik egter met mynen geest by u, en verblyde my, als ik de goede orde in uwe gemeente aanschouwe, en de grondvesten van uw Christelyk geloye. En daarom, zo als gy den Christelyken Godsdienst hebt aangenomen, blyft 'er op dezelve wyze nu ook in leven; —— en*

wordt

wordt bevestigd in 't gelove, zo als gy (eerst) onderwezen zyt geworden. Na deze voorbereiding meldt hy vs. 8. en verv. hun de zaak zelve, welke hem voor de *Colassers* en de andere gemeenten, in dien oord, zo bekommerd maakte. *Ziet toe, dat u niemand als een roof wegneme met de Filosofie, en een ydele dwaalleer, volgens de overlevering der menschen, volgens de eerste leerbeginsels van de wereld, en niet volgens Christus.* En waarom nu de stellingen van deze Filosofie niet *volgens Christus*, dat is, niet met het Christelyk gelove overeenkomstig waren, voegt hy 'er in 't volgende vers by; daar hy dezelve woorden, die hy boven in den brief gebruikt had, weer herhaalt, ὅτι ἐν ἀυτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς Θεότητος, *want in hem is het gansche grote ryk der Godheid in orde aanwezig; σωματικῶς, lighamelykerwyze*, doet hy 'er hier voorzigtigheidshalven by. Want de sterrenhemel, en zyn stoffelyke bollen waren ieder zigtbaar, en dat de Godheid dezelve met de schepselen, die 'er in waren, in goede orde geregeld zou hebben, was door de reden zeker. Van de onzigtbare en geestlyke wereld wist men daarentegen op aarde weinig of niets; en zo eene, als de Wysgeeren en de Therapeuten in haar zamenstel geformd hadden, was buiten tegenspraak een loutere versiering, waarvoor geen grond of bewys was. Deze dingen derhalven in aanmerking nemende, zegt hy niet, als na deze Filosofie, *het gansche ryk πνευματικῶς, geestelyker wys*, of *wat de Engelen en hemelsche ordeningen betreft*, maar σωματικῶς, *wat de lighaamlyke dingen aangaat*, als welker aanwezigheid zeker was. Alleenlyk zou, na deze bepaling, nu nog iemand te Colasse hebben kunnen vragen, of Christus dan alleen de Heer en regeerder der lighaamlyke wereld, en der stoffelyke hemellichten was, en niet van de Geesten? Dit komt hy derhalven hier voor, met 'er onmiddelyk (vs. 10.) op te laaten volgen, en hy is het Hoofd, πάσης Ἀρχῆς καὶ Ἐξουσίας, *van alle Vorstendommen en Magten*; verklarende dus, dat, welke Aartsengelen en Hemelsche rangen 'er zyn mogten, en welke magt en voortreffelykheid enige dezer onzigtbare wezens in de Hemelen ook mogten bezitten, Christus 'er de Heer en het Hoofd van was, zo wel als van zyne gemeente uit de menschen.

„Het t'zamenstelsel der Gnostiken dus in dit voorname stuk ten tweedenmale uitdruklyk verworpen zynde, gaat hy voort, en keurt nog enige andere stellingen van deze leeraars af; de verpligting tot de besnydenis, de wetten van Mo-

Moses, en de werkingen der Geesten op de menschen, betreffende: *In welken*, schryft hy vs. 11., *gy ook besneden zyt met een besnydenis niet met handen gedaan*, ἐν τῇ ἀπεκδύσει τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκὸς, *door de vleeschlyke zonden van 't lighaam weg te doen; met een Christelyke besnydenis; daar gy door den doop met hem, als 't ware, begraven zyt; waarby gy ook opgewekt zyt, door 't gelove van de kragtige werking van God; welke hem heeft opgewekt van onder de doden, en u, die dood waart in zonden, en in uwen natuurlyken voorhuid.* Op dezelve wyze schryft hy vervolgens (vs. 12.) over de afschaffing van de Mosaische instellingen door Christus; en wel in de sterkste uitdrukkingen, die men 'er by zou kunnen bezigen. *Hy heeft ze*, zegt hy, *weggenomen, en ze aan 't kruis genageld.* Dog nog aanmerkelyker zyn de woorden, met welke hy over de vermeende magt der Geesten, en haar invloed op het menschdom, vervolgens vs. 15. spreekt. *De Overheden en Magten ontmanteld hebbende* (ἀπεκδυσάμενος) *heeft hy, toen hy zegepraalde, ze aan 't kruis ten toon gesteld*, ἐν παῤῥησίᾳ, *om vry en zonder schrikken bezigtigd te mogen worden.* Het geen zeker niets anders te kennen geeft, dan dat deze Engelen en Oversten der lugt, van welker geweld en magt over de menschen, men zig na de Filosofie zulke vreeslyke denkbeelden had gemaakt, by den Christelyken Godsdienst gebleken waren, niet die ontzaglyke wezens te zyn, welken verdienden, dat men 'er voor vreesde; en dat 'er in tegendeel, door de kruisiging en opstanding van Christus, zulke goedertierene oogmerken van God met de menschen, voornaamlyk met de gelovigen, openbaar geworden waren; dat het ten enenmaal ongeloofiyk wierd, dat hy enigen bozen geest dien invloed zou gelaten hebben, dat hy hun door zyn inwerking ongelukkig of bovennatuurlyk boos maakte; maar men 'er veel meer reden by had, *om den duivel en de boze engelen, als door Christus ganschlyk beteugeld, en tegenwoordig de ongelukkigste en magteloosste der schepselen te beschouwen.* Welke redenen, indien zy ook met Eph. VI. 10—12 vergeleken worden, de gewone verklaring dier plaatse doen vervallen. Want die zig zulke geringe gedagten van de magt der kwade Geesten maakt, heeft zeker niet geloofd, dat de Duivelen het bewind over deze aarde voerden; nog ter zelve tyd, dat hy deze dingen aan de Colassische Christenen schryft, die van Laodicea(*) te-

(*) Onze Uitlegger naemlyk, houd den Brief, doorgaens genoemd

tegen een onzigtbaare werking van de Overheden en Magten der lugt, als een magtigen en zorgelyken tegenstand, ten stryde willen opwekken.

„ Na de ongegronde en bygelovige leerstellingen dezer Wysgeren dus genoeg wedersproken, en hunne afwykingen van de waaragtige geloofsleer aangewezen te hebben, gaat hy tot hunne zedeleer voort, en keurt de levensregels, welken deze leermeesters den menschen voorschreven, insgelyks af. *Dat u*, zegt hy, (vs. 16. en verv.) *niemand oordeele in spys of drank, of ter zake van Feestdagen, of Nieuwe Manen of Sabbathen; welke dingen slegts schaduwen der toekomstige dingen waren, waarvan het lighaam by Christus is. Dat niemand u met zyn gezag overheersche, het pogende door u bendoudheid, en een eerbied voor de Engelen in te boezemen: Daar hy in dingen, die hy niet gezien heeft, intreedt; verwaand zynde op zyn vleeschlyk verstand; terwyl hy het hoofd van alles* (Christus) *niet behoudt.* —— *Zo gy met Christus de eerste beginsels*, waardoor *de Wereld* in haar blindheid weleer tot enig begrip van God en deugd wierdt opgeleid, nu, als 't ware, *zyt afgestorven; wat worden u, als of gy nog met de wereld* in onverstand en onredelykheid *gelyk stondt, inzettingen gemaakt? Raak niet; Eet niet; Roer niet aan; volgens de bevelen en leerstellingen der menschen, die slegts een gedaante van wysheid hebben, als men een eigenwilligen Godsdienst oefent en laag denkt*, enz. In al het welke men, zo de gezegden van den Schryver t'zamen genomen worden, de Gnostische wysgeerte, in haar ganschen omvang, en in alle hare stellingen, die tot vele onzekerheden gelegenheid gaven, zo klaar en nadruklyk wedersproken vindt, dat het niet te denken is, dat dezelve te Colasse onder de genen, die de leer van Paulus volgden, verder enigen opgang zal gehad hebben."

Als een Aenhangzel tot dit Voorwerk, ter opheldering van des Apostels Brieven, komen hier, in de zesde plaats, nog enige aenmerkingen over de verschillende lezingen, in onderscheiden Handschriften. Vermits de Autheur ten oog-

noemd dien aen de *Ephesers*, voor een Brief van den Apostel aen die te *Laodicea*, en voor denzelfden Brief, waervan Col. IV. 16. gewag gemaekt word. In het tweede gedeelte van zyn Voorwerk, gaende over de Gemeenten aen welken deze Brieven gericht zyn, voert hy, met beantwoording der tegenbedenkingen, gewigtige redenen aen, die de gegrondheid van dit zyn gevoelen vry duidelyk staven.

oogmerk heeft, ook de overige Brieven van Paulus in het Nederduitsch uit te geven, zo is het hem raedzaem voorgekomen, daer hy toch nu en dan van verschillende lezingen, gelyk in dezen, zo ook in 't vervolg, gewag moet maken, den Lezer een beknopt verslag mede te deelen, van 't merkwaerdigste omtrent die Handschriften, welken ons deze lezingen aenbieden. Na dit algemene bericht geeft hy de voornaemste verschillende lezingen op, welken omtrent de thans behandelde Brieven aenmerking vorderen. En nadien, onder dezelven, de verschillende lezing, 1 Tim. III. 16., als byzonder gewigtig voorkomt, zo neemt hy ook deze bepaeldlyk in overweging. Men is het naemlyk onder de Oordeelkundigen niet eens, of men aldaer moete lezen: *Het geheim der Godzaligheid.* Ὁ DAT of Ὅς DIE *geopenbaerd is in 't vleesch:* of wel, *Het geheim der Godzaligheid;* ΘΣ (dat is Θεὸς) GOD *is geopenbaerd in 't Vleesch.* Volgens onzen Uitlegger is dit Verschil, door de beoordeeling der Handschriften zelven niet wel te beslissen, doordien 'er van de ene en andere zyde veel voor en tegen bygebragt kan worden. In die onzekerheid vind hy het best, met den zamenhang van den tekst te rade te gaen, om daer uit te beoordeelen, welke lezing de verkieslykste zy: en dan komt het hem voor, dat men zich aen de laetste lezing, ΘΣ GOD *is geopenbaerd in 't vleesch,* hebbe te houden.

Vervolg van stichtelyke Leerredenen, door J. NEWTON, *Predikant te Londen. Uit het Engelsch vertaald door* M. VAN WERKHOVEN. *Tweede Stuk. Te Amsterdam, by* M. de Bruyn, 1791. *In gr. octavo,* 360 *bladz.*

Leerrede over den Lofzang der Gezaligden, uit Openb. V. 9. *Door* J. NEWTON, *Predikant te Londen. Uit het Engelsch vertaald. Te Amsterdam by* M. de Bruyn, 1791. *In gr. octavo,* 30 *bladz.*

Van de aenleiding tot het opstellen en de oorspronglyke uitgave dezer Leerredenen, hebben wy, voor eenigen tyd, verslag gegeven (*), en, even als we diestyds opmerkten, dat de behandelde stoffen, naer dat bedoelde, ingericht waren, zo heeft zulks ook in deezen plaets.

Het

(*) Zie *N. Alg. Vad. Lett.* V D. bl. 582.

Het hoofdonderwerp is en blyft 's Heilands Verlossingswerk; hier wel byzonder ten opzichte van deszelfs voltrekking met zyn Hemelvaerd, de heerlyke en zalige vruchtgevolgen daervan, mitsgaders de dankbare lof aen Gode en Jezus Christus toegebragt; welke stoffen zyn Eerwaerde, volgens zyne bekende leiding van Godsdienstige gedachten, gelyk alvoorens, stichtelyk behandelt.

Hierby heeft men, in 't Nederduitsch, nog afzonderlyk gemeen gemaekt 's Mans *Leerrede over den Lofzang der Gezaligden*, uit Openb. V. 9. *Gy hebt ons* GODE *gekocht met uw Bloed, uit alle Geslachten, Talen, Volken en Natien.* In 't oorspronglyke behoort ze by de voorgemelden; en tot dat tweede Stuk, het welk anders ene, aen het overwoogen onderwerp eigen, Leerreden mist. Men heeft niet goedgevonden, de reden van deze schikking gemeen te maken; doch, waer dezelve ook te zoeken zy, de Lezer is 'er niet door benadeeld; mogelyk is zy sommigen nog al gevallig. Zy, die de geheele verzameling der Leerredenen van zyn Eerwaerden bezitten, kunnen 'er deze byvoegen: en zodanige Lezers, dien 't aenkoopen van 't geheele Werk niet behaegt, kunnen nu deze Leerreden afzonderlyk houden; waertoe veelligt de een en ander nog al bewoogen zal worden, ter oorzake van de byzonderheden, waerop de Eerwaerde *Newton* zyne gedachten, in dezelve, gevestigd heeft. Buiten het behandelen van de gemene plaetzen der Godgeleerdheid over het Verlossingswerk als ene Kooping, of liever Vrykooping, door een Losprys, te weten, het Bloed van Christus, en deszelfs uitgestrektheid, waeromtrent zyn Eerwaerde zyne vroegere voorstellingen deswegens hier nader opheldert, bepaelt onze Leeraer zich ten laetste tot ene gezetter overweging van 't geen het gezicht, Openb. VII, voorgedragen, hem aen de hand schynt te geven, ten aenzien der wyduitgebreidheid van het Verlossingswerk. Hy vermeet zich niet daeromtrent een beslissenden toon aen te nemen; en geeft zyn, met ene behoedzame omzichtigheid, geopperd gevoelen hierover niet hooger op, dan voor ene waerschynlyke gisfing. —— Ene gissing; die aen sommige Lezers, 't zy bepaeldlyk tot het gezicht, of wel in 't algemeen tot de zaken zelven, nog al aenleiding tot nadenken zal kunnen geven; 't welk ons te eerder noopt, om dezelve alhier voor te dragen. Ze is van dezen inhoud.

,, Door de *honderd vierenveertig duizend*, die verzegeld waren aan hunne voorhoofden — een bepaald voor een onbe-

bepaald genoomen, zoo als zeer gemeen is, in de heilige Schrift — verstaa ik die geenen, welken, tot jaaren van onderscheid gekoomen, en leevende waar het Evangelij bekend is, in staat gesteld worden, om openlijk en zichtbaar belijdenis te doen van den Godsdienst, en als gemerkt *zijn* aan hunne voorhoofden, en kenbaar, wiens zij zijn, door hunne vrijmoedige en standvastige afscheiding van den geest en de zeden der weereld, die in het booze ligt. —— En door de *ontelbaare meenigte*, welke van deezen uitdrukkelijk onderscheiden wordt, zou ik verstaan, die geenen, welken elders genoemd worden, *des* HEEREN *verborgenen* (*), en gelooven, dat deezen waarlijk *eene zeer groote schaare* uitmaaken, welke door Hem, die kent de geenen die de zijnen zijn, vergaderd wordt *uit alle Geslachten*, *Taalen*, *Volken en Naatsijen*. —— Deezen zou ik onderscheiden in de volgende klassen:

„ 1. KLEINE *kinderen*. —— Het koomt mij voor 't minst hoog waarschijnelijk voor, dat de ZALIGMAAKER, wanneer Hij zeide: *Laat de kinderkens tot mij koomen, en verhindert ze niet; want derzulker is het Koningrijk der hemelen* (†), niet alleenlijk wil leeren, de noodzaaklijkheid, om te worden als kleine kinderen, in eenvoudigheid, en andere hoedaanigheden, zonder welken wij, gelijk de HEILAND elders verklaart (§), in zijn Rijk niet kunnen ingaan; maar dat Hij ons eene daadzaak bekend maakt — naamlijk deeze: Dat het getal der kinderen, die werkelijk GODE gekocht zijn door zijn Bloed, het getal der volwassen Geloovigen zoo zeer verre te boven gaat, dat, vergelijkender wijze gesproken, zijn Koningrijk gezegd mag worden, uit kleine kinderen te bestaan. — De Apostel PAULUS spreekt van dezelven, als *die niet gezondigd hebben in de gelijkheid van* ADAMS *overtreeding* (*), d. i. met toestemming van hun verstand en wil. En wanneer hij zegt: *Wij allen moeten geopenbaard worden voor den Rechterstoel van* CHRISTUS; dan voegt hij 'er bij: *Op dat een iegelijk wechdraage het geen door het ligchaam geschiedt, naar dat hij gedaan heeft, het zij goed, het zij kwaad* (‡). Maar kinders, die in hunne kindsheid sterven, hebben niets in het ligchaam gedaan, noch kwaad, noch goed. Het is waar, zij zijn van natuure boos en bedorven, en moeten, zullen zij zalig worden, eene bovennatuur-

(*) *Ps.* LXXXIII. 4. (†) *Matth.* XIX. 14. (§) *Matth.* XVIII. 3. (*) *Rom.* V. 14. (‡) 2 *Kor.* V. 10.

tuurlijke verandering ondergaan. En, schoon wij niet begrijpen kunnen, op welk eene wijze die verandering geschiedt, kan ik echter niet denken, dat iemand zoo stoutmoedig zal zijn, van te beweeren, dat het onmoogelijk zou weezen, dat kleine kinders zalig wierden. Maar dezelfde Magt, die zulk eene verandering in sommigen te weeg brengt, kan dezelve ook in allen te weeg breng n. — En daarom vinde ik mij geneigd om te gelooven, — zoo lang de Schrift het mij niet verbiedt, — dat alle kleine kinderen, uit alle Geslachten, Volken en Naatsijen, zonder uitzondering, die sterven voor dat zij bekwaam zijn om naar de gelijkheid van ADAMS overtreeding te zondigen,' en die niets in het ligchaam gedaan hebben, waarvan zij rekenschap zouden kunnen geeven, — begreepen zijn in de Verkiezing der Genade (*). Zij zijn gebooren voor eene beetere Weereld, dan deeze. Zij treeden maar even deeze rampwoestijn in, — schielijk gaan zij dezelve door, — hunne kleederen worden gewasschen en wit gemaakt in het Bloed des Lams, — en zij worden, om zijnen wil, gevoerd voor GODS Troon. — Vraagt iemand mij: Waar is de scheidlijn? welke is de ouderdom, op welke kinders voor daadelijke zonden verantwoordlijk worden? — Ik maak geene de minste zwaarigheid, om hier rondborstig mijne onkunde te belijden. GOD *weet het.*

„ 2. Ik breng 'er toe, een volk, verborgen onder de meest verbasterde Maatschappijen in het burgerlijke of kerkelijke, welken den naam van Christen Maatschappijen draagen; alwaar onkunde en bijgeloof, of dwaalingen — welken, hoe ook verfijnd, niettemin strijdig zijn tegen het Evangelij — algemeen heerschen, en haaren invloed oefenen. Wat kan aan een verlicht en menschlievend gemoed beklaagelijker voor-

(*) [Dit denkbeeld is thans velen Leden der Nederlandsche Kerke ook aennemelyk: intusschen is 't ons, in gemeenzame gesprekken, voorgekomen, dat men zomtyds desaengaende huiverig is, als vreezende dat het niet instemt met de vastgestelde Kerkleer. Maer hier omtrent vervalt het bedenklyke genoegzaem, als men nagaet, dat een Geschrift van den Heer *Diesbach*, waer in dit gevoelen opzetlyk beweerd word, (Zie *Hedend. Vaderl. Letteroef.* III. D. bl. 13.) eene *Kerkelyke goedkeuring* heeft; en daerby voegt, dat de Hoogleeraer *Meyer*, in zyne Verhandeling over dit onderwerp, getoond heeft, „ dat dit gevoelen geenszins aenloopt tegen, „ maer zeer wel overeenkomt met, het aengenomen Leerstelzel der „ Nederlandsche Kerke." Zie *N. A. V. Lett.* II D. bl. 17.]

voorkoomen, dan de algemeene ſtaat der Roomſche en Griekſche Kerken, waar de overleveringen, uitvindingen, en leeringen van menſchen, een ſleep van grootſche en laſtige plegtigheden, het vertrouwen op Miſſen, Boetedoeningen en Bedevaarten, op Legenden en gewaande Heiligen, de voornaame trekken van den openbaaren Godsdienst uitmaaken! Veele Volken zijn in die dikke duisternis gewikkeld; doch zij zijn niet geheel verſtooken van de heilige Schrift. Eenige gedeelten derzelve zijn in de inrichtingen van hunnen Eerdienst ingeweeven. En wij kunnen niet twijfelen, of 'er zijn van tijd tot tijd enkele perſoonen onder hen geweest, die, ondanks de nadeelige omſtandigheden en vooroordeelen hunner opvoeding, het leven en de kracht der waare godvrucht gekend en ondervonden hebben. — 'Er zijn, desgelijks, onder Proteſtanten, zekere Leerſtelſels, welken, offchoon onderſteund door Geleerden, en door veelen omhelsd, nogthans zoo weinig met den regel van het Nieuwe Testament overeenſtemmen, als de grofſte dwaalingen des Pausdoms. En evenwel ontmoet men onder dezelven hier en daar menſchen, die door de werking van den HEILIGEN GEEST, welke hen de Schriften doet verſtaan, wijzer gemaakt worden dan hunne Leeraars, en die — ſchoon nog gekluisterd door eenige misvattingen en vooroordeelen — over het geheel blijken geeven, dat hunne hoop gevestigd is op de eenige verzoening, dat zij GODE gekocht zijn, en dat zij het geloof bezitten, welk door de liefde werkt, het hart reinigt, en de weereld overwint.

„ 3. Ik zal nog een ſtap verder gaan. — Geſteld, dat *een Heiden*, ontbloot van de Genademiddelen, door welken de bekeering gewoonlijk wordt gewerkt, gebragt wierd tot een gevoel van zijne ellende, tot een beſef van de ledigheid en ijdelheid der aardſche dingen, tot overtuiging, dat hij niet gelukkig zijn kan, zonder de gunst van den grooten HEERE der Weereld, tot een gezicht van ſchuld, en begeerte naar genade; en dat hij, offchoon geene onderſcheiden kennis van eenen Verloſſer hebbende, uit het binnenst van zijn hart riep tot het onbekende OPPERWEZEN, op deeze of dergelijke wijze: *Ens entium, miſerere mei! Vader en Bron van alle Wezens, ontferm U over mij!* Wie zal bewijzen, dat zulk een gezicht, en zulke begeerten, in het hart van eenen zondaar ontſtaan kunnen, zonder de krachtdaadige werking van dien GEEST, om welken mede te deelen de Heer JESUS verhoogd is? Wie zal durven zeggen, dat het Bloed van CHRISTUS geene genoegzaame kracht zou

heb-

hebben, om eenen zondaar, met wien het dus gesteld is, te zaligen, al had hij nooit van zijnen Naam gehoord? Of wie kan met dugtige bewijzen aantoonen, dat het geval, welk ik onderstaeld hebbe, uit den aart der zaake onmoogelijk zoude zijn? —— Doch ik hou stil." ——

Vier Leerredenen, over het wederzien in de Eeuwigheid; door C. G. RIBBECK. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsteldam bij* M. de Bruin, 1791. *Behalven de Voorreden,* 100 *bladz. in gr. octavo.*

Kortlings zagen wy het hier opgenoemde Onderwerp behandeld, door den Heer *Engel*, op enen redeneertrant, die de blyde verwachting van dat wederzien tot ene hooge waerschynlykheid brengt (*). Zy, die 'er mede ingenomen zyn, (en wie, die ene gevoelige ziel heeft, is het niet!) hebben, zo 's Mans voorstel hunne aendacht enigen tyd bezig gehouden heeft, het zelve ongetwyfeld met genoegen overwoogen; en de zodanigen zullen ook gewis deze Leerredenen van den Eerwaerden *Ribbeck* over dit Stuk, wanneer ze hun in handen komen, met gene mindere gretigheid doorbladeren; en zich, niet zonder aendoening, verstandiglyk versterkt vinden, in dat streelende vooruitzicht. — Het zelve volstrekt zeker te bewyzen, mag onze menschlyke krachten te boven gaen; maer, een Man als *Ribbeck*, is, naer uitwyzen dezer Leerredenen, overeenkomstig met zyne hoop, bekwaem om het zo aenneemlyk voor te dragen, dat hy, door deze zyne beschouwing, „die geenen, wel„ ken het uitzicht in de toekomstige waereld te vooren reeds „ aangenaam was, in die gezinning bevestige, en misschien „ ook menig hart, dat te voren daaromtrent koel was, daar„ voor verwarme en gewinne." —— Ten einde dit, zo veel mogelyk, op beredeneerde gronden te wege te brengen, schikt zyn Eerwaerde de behandeling van dit Stuk, onder vier afdeelingen.

I. 's Mans eerste Leerreden is bepaeldlyk ingericht, om te onderzoeken: *Hoe wy ons het wederzien na den dood voor te stellen hebben?* En hieromtrent gaet hy vooraf enige valsche denkbeelden tegen; waerop hy verder doet zien, welke de waerschynlykste en waerdigste denkbeelden zyn, die wy 'er ons van te maken hebben. Men behoort, omtrent dit on-

(*) Zie boven, bl. 254.

onderwerp, wel gedachtig te zyn, „ dat wij ons den ei-
„ genlijken aart, en de wijze des wederziens in de eeuwig-
„ heid, onmoogelijk gantsch duidelijk en volledig voorstel-
„ len kunnen." En tevens te bezeffen, dat het zich met
gene zekerheid laet bepalen, „ of, en in hoeverre, het we-
„ derzien na den dood een eigenlijk bij een zijn, of liever
„ een bestendig zamenwoonen met onze gelievden op ééne
„ en dezelfde plaats wezen zal." Daerbenevens staet ook
in agt te nemen, dat wy ene onzekere hoop zouden voeden,
wanneer wy in het toekomstige verwachten wilden, „ eene
„ eigenlijke vernieuwing en herstelling onzer tegenwoordige
„ uitwendige betrekkingen met onze bekenden." —— Het
ongegronde dezer denkbeelden aengetoond hebbende, stelt
hy ons het volgende, als het waerschynlykste en waerdigste,
voor. „ Wij hebben te denken aan eene verbindtenis, ge-
„ lijk met alle zaligen in het gemeen, zo ook inzonderheid
„ met hun, die wij hier gekend en bemind hebben, waar
„ bij de errinnering aan onze aardsche betrekkingen en lot-
„ gevallen ten grondslage ligt, en waarin wij, met onzen
„ toenmaaligen wederzijdschen toestand bekend, elkanderen
„ onze gezinningen en gevoelens wederzijds mededeelen,
„ en gemeenschappelijk het goede werken en het goede ge-
„ nieten zullen."

II. Op deze bepaling der voorstellinge, welke in de eerste
Leerreden breeder ontvouwd word, volgt in de tweede ene
overweging *van de gegrondheid der hoope op een toekomstig
wederzien.* In dezelve leid de Eerwaerde *Ribbeck* ons
op, om na te gaen, dat de Rede althans 'er niets on-
mogelyks of tegenstrydigs in vind; ja dat zy dezelve, veel
eer voor hoogst waerschynlyk erkent. De gronden, in 't
laetste opzicht, door hem aengevoerd, zyn de drie volgen-
den. „ (1.) De wensch, om die geenen, die wij hier ge-
„ kend en bemind hebben, aan geene zijde des grafs één-
„ maal weder te zien, spreekt luid en verstaanbaar in ons
„ allen, is ons allen natuurlijk, en aan onze beste, edelste,
„ gewaarwordingen ten naauwsten verknocht. —— Zou
„ God, die ons niet bedriegen wil, deezen wensch, dien
„ hy ons ingeboezemd heeft, niet vervullen?" — (2.) Die
vervulling is ongetwyfeld te meer te verwachten, „ daar de
„ eeuwigheid eene zeer wezenlijke en ééne der zoetste vreug-
„ den minder voor ons zou hebben, dan zij hebben kan,
„ wanneer in dezelve géene erinnering aan ons tegenwoor-
„ dig leven, en geene vernieuwing onzer aardsche verbind-
„ tenisfen plaats hadt." Hierby komt (3.) „ dat de eeu-

„ wig-

„ wigheid, naar de uitdrukkelijke verzekering der Openba-
„ ring, den goeden menschen alles opelderen moet, wat
„ hier voor hun in Gods wegen en leidingen ondoorgronde-
„ lijk was; zij moet hun al het goede, dat zij, zonder daar
„ voor beloond te worden, hier op aarde deeden, en al het
„ lijden, dat zij onschuldig droegen, vergoeden. — Dit
„ beide nu schijnt, zonder erinnering aan het tegenwoordig
„ leven, en zonder vernieuwing onzer aardsche betrekkin-
„ gen, onmogelijk te zijn." — En deze gronden der Rede worden, zyns oordeels, krachtig versterkt, „ door de wen-
„ ken, die de Openbaring, en vooral het Evangelium van
„ ouzen Heer J. CH., ons van het wederzien in de eeuwig-
„ heid geeft." Deze wenken vind hy, in het voorstel wegens den Ryken Man, Luk. XVI. 19-31, in de tael van Jezus aen den gekruisigden moordenaer, Luk. XXIII. 43; in 's Heilands smeekbede, Joh. XVII. 24; en in de Apostolische betuigingen, 1 Joh. III. 2, Phil. I. 23. 1 Th. IV. 17.— Dit alles loopt, gelyk hy tracht te doen zien, te zamen, om alle twyfeling te verbannen, en stelt ons in staet, om alle tegenbedenkingen tot zwygen te brengen.

III. Na dus de geloofwaerdigheid zyner voorstellingen, betreffende het wederzien in de eeuwigheid, zo niet tot ene bewyslyke zekerheid gebragt, ten minste op zedelyke gronden aenneemlyk gemaekt te hebben, zo verledigt hy zich, in ene derde Leerreden, ter aenwyzinge *van den invloed, welken die hoop des wederziens op de regeling van ons gedrag heeft.* Die hoop, naemlyk, „ moet ons, (1.) be-
„ wegen, om na den hoogst mogelijken trap van inwendige
„ volmaking en veredeling te streven, en voornamelijk de
„ gevoelens van goedhartigheid en deelneming in ons te
„ onderhouden en te versterken. Zij moet (2.) het goede
„ oordeel en de liefde van anderen voor ons belangrijk ma-
„ ken, en ons tot een nuttig, regtvaardig en liefderijk ge-
„ drag opwekken. Ook moet zij ons (3.) de plichten van
„ rechtvaardigheid en goedheid, jegens afgestorvenen, met
„ meer ijver doen vervullen." —— Onder vele opwekkelyke bedenkingen over dit onderwerp is gene van de minste deze. „ *Wy zullen elkander wederzien*! Voor den onregt-
„ vaardigen zo wel als voor den regtvaardigen, voor den
„ liefdeloozen en voor den menschenvriend, voor den wree-
„ den en den zachtmoedigen, voor den onverzoenlijken en
„ hem die gaarne vergeeft, zal eens een wederzien plaats
„ hebben; maar slechts voor *dezen* zal het de hemel zijn —
„ en voor *geenen* de hel met alle zijne folteringen. — Of-

„ schoon

„ schoon de zaligen boven wraak en toorn verheven zijn, „ zo zou toch uw eigen geweeten de verwaarlöozing uwer „ plichten, zo jegens de menschen in 't algemeen, als by- „ zonder jegens Ouders, Echtgenooten en Kinderen, hem „ verschrikkelijk genoeg aan u wreeken; en deze verwaarlo- „ zing, en de daar uit ontstaane besmetting van uw hart, „ zou u zelve wel voor eene wedervereeniging en verkeering „ met hun kunnen onvatbaar maken; en u dezelve doen „ verliezen."

IV. Eindelyk besluit de Eerwaerde *Ribbeck* zyne behandeling van dit Onderwerp, in ene vierde Leerreden, geschikt, ter ontvouwinge *van de troostrijke gevolgen der hope des wederziens*: welken boven al plaets hebben in drieërlei omstandigheden. „ (1.) Wanneer wij hier miskend worden, door „ menschen, wier oordeel voor ons belangrijk en achtbaar „ is. (2.) Bij smartelijke verijdelingen van onze uitzich- „ ten en wenschen, naar bekendschap en verkeering met „ goede menschen. En laatstelijk (3.) bij de scheiding van „ onze geliefden door den dood."

Zyn Eerwaerde stelt dit alles, zo in 't beschouwende als in 't betrachtende, gansch innemend voor; en men word, op 's Mans redenerende denkwyze, en manier van voordragt, zo al niet volkomen overtuigd, bykans genoodzaekt, om, in navolging van *Cicero*; (sprekende van de onsterfelykheid der menschelyke ziele,) te zeggen: *Zo ik hier in dwael, dat* 'er ene hoop des wederziens zy, *dan dwael ik gaerne, en ik wil niet, dat men my deze dwaling; waerin ik zo veel vermaeks vinde, zo lang ik leve, ontnemen zal.*

De Joodsche Geschiedenis in 't algemeen, en die van ABRAHAM *in 't byzonder. Beschouwd in drie Verhandelingen. Uitgesproken in het Amsterdamsch eerste Departement der Maatschappy*, tot Nut van 't Algemeen. *Door* J. DE BRUINE. *Te Amsterdam by* H. Keyzer, 1791. *In gr. octavo*, 149 *bladz.*

Het onderwerp van de eerste dezer drie Verhandelingen is de *Joodsche Geschiedenis* in 't algemeen, en de twee volgende gaen bepaeldlyk over de geschiedenis van *Abraham*. In derzelver uitvoering heeft de Opsteller niet zo zeer bedoeld, deze onderwerpen, naer de regels ener onderzoekende oordeelkunde, te behandelen, als wel om zynen Toehoorderen het voortreflyke en leerzame, dat der-

zelver beschouwing aen de hand geeft, voor den geest te brengen. — Dit althans moeten we, naer ons inzien, uit den inhoud afleiden; en men heeft, volgens de daerin gedane toezegging, nog ene soortgelyke overweging der Geschiedenisse van *Josef* te verwachten. Byaldien het nog tyds genoeg is den Autheur wegens zyn opstel een goeden raed te geven, zouden wy hem raden, de Geschiedenis van *Josef* wat levendiger te behandelen, dat in ene voordragt van die natuur enigzins vereischt word.

Antwoord der Nederlandsche Jooden, op de Brieven door den Welgeleerden Heer J. PRIESTLEY, *geschreven aan hunne Natie, over de heerlijklijkheid van het Christendom; door* G. B. G. *Te Rotterdam bij* J. Pols, 1791. *In gr. octavo, 38 bladz.*

Uit dit Antwoord, het zy het dan daedlyk door iemand uit de Jooden, of, het geen waerschynlyker is, door een Christen geschreven zy, blykt genoegzaem, dat de schryfwyze van *Priestley* in zyne Brieven geenszins voldoende is, om de Jooden ter omhelzinge der Euangelieleer over te halen. Had men zich hier toe, in 't opstellen van dit antwoord, bepaeld, dan zou men 't ene geregelde wederlegging hebben mogen noemen. Maer de Opsteller heeft, naer 't schynt, geestig willen zyn, door 't Stuk een keer te geven, als ware *Priestley* geschikt, om den Christlyken Godsdienst te verzaken; het welk aen dit Antwoord een haetlyken draei geeft. Een draei, die te meer te wraken is, om dat deszelfs Opsteller ongetwyfeld genoegzaem verzekerd is, dat *Priestley* gene de minste aenleiding gegeven heeft, om hem, (schoon hy de tegenwoordige Leer van 't meerendeel der Christenen als zeer verbasterd inzie,) te verdenken van de Christlyke Leer zelve te loochenen.

Korte Aanmerkingen op het Resultaat van PURGOLDS *meer dan vyftig jaarige overdenkingen over den Godsdienst van* JESUS. *Door* CAREL PANTEKOEK, *Predikant te Breda. Te Breda, by* W. Oukoop, 1791. *In gr. octavo,* 45 *bl.*

Dat de Eerwaerde *Pantekoek* gansch anders over den Godsdienst van Jesus denkt, dan de Eerwaerde *Purgoldt*,

zal niemand vreemd voorkomen; en 't is ter dier oorzake ook niet oneigen, dat hy, in zynen yver voor zyne denkwyze, enige aenmerkingen op dat *Resultaat* voordrage. Zulks staet hem zeker even vry, als het anderen vry stond, om het *Resultaat* ook in onze tale het licht te doen zien. De onderzoekende Lezer mag het ene en andere onbevooroordeeld nagaen! Intusschen mag de Eerwaerde *Pantekoek* zynen aenhang, als helden, oproepen tot den stryd; en met opzicht tot zich zelven betuigen: „ Heb ik, de geringste „ myner broederen, my aangegord ten stryde, het was in „ den naam des *Heeren*. Hy zelf ruste my, meer en meer, „ toe, om zyne oorlogen te voeren! Hy leere my de han„ delingen van het zwaerd des Geestes, om treffende sla„ gen toe te brengen aan de Philistynen, die de slagordenen „ van mynen Godt, onbeschaamd, durven hoonen!" —— Zo spreekt hy, als een moedig en vertrouwend Held. Edoch! hoe zullen wy dit overeenbrengen, met zynen wensch ter bepaling van de vryheid der drukpers daeromtrent; met de betuiging van zynen Vriend, in den aenvang van dit Geschrift gemeld; „ dat het noodzaaklyk zy, de „ onbepaalde vryheid der sweetende drukpers, door ster„ ker arm, te kluisteren, en, door Hooger Macht, van „ Gods Heiligdom te weeren, al wie deszelfs gebinden „ poogen los te maaken." Heeft dit toevlucht neemen tot den Vleeschlyken Arm niet het voorkomen van een wantrouwen op de Geestlyke Wapenrusting?

Verhandelingen uitgegeeven door het Zeeuwsche Genootschap der Wetenschappen te Vlissinge. XIVde Deel. Te Middelburg by P. Gillissen, 1790. *Behalven het Voorwerk, 542 bladz. In gr. octavo.*

(Vervolg en Slot van bl. 430.)

Hierop volgt nu de Beschryving van een *Fungus*, door den Hoogleeraar P. LUCHTMANS, die zich geplaatst had aan den Hiel van eenen *Jacob van Wyk*, een Leidekkersknegt, van omtrend 42 jaaren oud; deeze Man ontdekte, ruim drie jaaren vóór zyn Dood, eene kleine verheyenheid aan den hiel van zyn rechter Voet, die hem, behalven dat ze zomwylen eene lichte pyn veroorzaakte, weinig ongemak gaf; de Lyder dit voor een verharding van het Eelt der hak aanziende, sneed dit somwylen, en

in

in den beginne, met verlichting af; dan dezelve toeneemende, formeerde een Gezwel ter grootte van een knikker, teffens pynlyker wordende, en den gang moeilyker maakende; men appliceerde daar een plaaster op, en deeze fcheen in den beginne ook van nut te zyn, maar het was van geen langen duur, een ander daar op gelegd deed weinig vrucht, pyn en zwelling vermeerderden; een Chirurgyn, daar over geraadpleegd, appliceerde het *Empl. de ranis, cum Mercurio*, ook deeze bracht eenige verzagting te wege; toen wierd een pap van wittebrood, in zoete melk gekookt, daar op gelegd, doch het ongemak wierd grooter en pynlyker; vervolgens een uit havergort, vlierbloemen, uijen en oude boter, doch met even weinig nut; het Gezwel had nu de grootte en gedaante van een Ganzen-ei: toen wierd 'er door zyn Chirurgyn tot twee reizen een zalf, welks voornaamfte ingredient Rottenkruid (*Arfenicum*) was, op gefmeerd, de korst weggenomen en *gefcarifiëerd*, met terpentyn-olie afgewasfchen en eenvoudig verbonden; dan het Gezwel wierd hierdoor pynlyker en grooter, zo dat men in de maand July 1784 befloot om het af te binden: dit gefchiedde; maar binnen weinig tyds groeide het wederom zo merkelyk aan, dat zyn toenmaalige Chirurgyn het befluit nam om het af te fnyden, het welk ook met weinig bloedftorting verricht wierd; doch de overgebleeven wortel trok binnenwaards, formeerde zich een holte, waaruit een *fungeus* uitwas opkwam, het welk, niet genoegzaam bedwongen zynde, zich naar alle zyden uitbreidde, en tot eene aanmerkelyke grootte aanwies; deeze beftond uit verfcheidene kleinere vleeschklompjes, die zich vertoonden als een groote tros aan een dunneren fteel hangende; van half September, toen deeze *fungus* bykans 5 duimen omtreks had, tot op den 28ften dier maand, was hy reeds tweemaal grooter geworden, en begon te bloeden, terwyl, na evenredigheid, alle de omftandigheden van den Lyder verergerden; dusdanige bloeding viel inzonderheid op den nacht tusfchen den 27 en 28ften September voor, welke niet, dan met veel moeite, door het *Liquor Stipticus van* LOOFF geftelpt wierd. Na dat in eene behoorlyke Genees- en Heelkundige confultatie door zeer kundige en ervarene Mannen, alles, wat ter zaak diende, rypelyk overwogen was, waarvan in dit Stuk de volledige inhoud opgegeeven word, befloot men eenparig tot de afzetting, welke gelukkig voltooid wierd, en waarvan de gevolgen in den beginne alles goeds beloofden, echter, na evenredigheid dat de wonde genas en de ettering minderde, ont-

ftonden 'er benaauwdheden, koortzen, enz. waaronder de Lyder op den 7den February eindelyk bezweek. Op dit Verhaal laat de Hoogleeraar een Ontleedkundige Befchryving van het ongemak, met eene daarby gevoegde naauwkeurige *Afbeelding*, volgen. —— Uit de verfchynfels, by het openen der Borst ontdekt, en andere redenen meer, word het genoegzaam beweezen, dat, gelyk de Hoogleeraar in zyne Voorafspraak reeds aangetoond had, dikwerf te gebeuren, ook dit ongemak beftond in eene fchadelyke ftoffe, in het lichaam gevormd en opgehoopt, welke de Natuur met een heilzaam oogmerk naar een afgelege deel verplaatst had, waardoor, indien hetzelve niet in den beginne zeer onkundig en kwalyk behandeld was, de Lyder by hetzelve nog jaaren lang had kunnen leeven. Veele allernuttigfte Lesfen, beide voor den Genees- en Heelkundigen worden in deeze Befchryving van den Hoogleeraar gevonden, welke nooit te veel kunnen overdagt worden, en die by alle zoortgelyke gevallen nimmer behooren uit het oog verlooren te worden.

De Hoogleeraar G. DE WIND, in zyne fraaije Verhandeling over de Vergiften, tot het Ryk der Dieren betrekkelyk, geeft, in eene daartoe voorafgaande Inleiding, een korte fchets der oude en nieuwere Schryvers, welke over de Vergiften hebben gehandeld; vervolgens iets over die, welke tot het ryk der Bergftoffen of het Plantenryk behooren, gezegd hebbende, gaat hy tot zyn meer bepaald onderwerp over, en fpreekt eerst van de verfchillende uitwerkingen der onderfcheidene zoorten van Dierlyke Vergiften in het algemeen. Waarop hy dan overgaat tot de Slangen en Adderen, derzelver venyn, de zitplaatzen daar van, de hevigheid, en van zommigen de hoeveelheid, der Vergiftftoffe, die 'er nodig is om eenig Dier of Mensch te dooden; hierop volgt de Tarantula, de Scorpioen, vervolgens de beet der dolgewordene Dieren, waarover de Hoogleeraar zeer naauwkeurig, en met aanhaaling der voornaamfte Schryveren, handelt, en befluit hetzelve met de uitwerking van het eeten der vergiftige Mosfelen te befchryven, waarvan de oorzaak aan de Kuit of Eijeren der *Straalkwalle* toegekend word.

Het hier op volgend verflag van eenige Proeven met het *Cuprum Ammoniacum*, genomen door den zeer kundigen Doctor E. J. THOMASSEN à THUESSINK, behelst een aantal Waarneemingen met dit Geneesmiddel, in Zenuwziekten van verfchillende geaartheid gedaan, en de gelukkige uitwer-

werking welke hetzelve in veele gehad heeft; hy gebruikte daartoe dat soort, welks bereiding in de Edinburgsche Apotheek te vinden is. Dit stuk verdient naadenken en proefneemingen, tot welk een en ander de geleerde Autheur hiermede den weg gebaand heeft.

Dit word gevolgd door een bericht van eene *Amputatie* van eene Vrouwe Borst, over de zes Middelburgsche ponden aan gewicht houdende, alsmede van de andere Borst in dezelfde persoone over de twee ponden weegende, beide verrigt en beschreven door den zeer Geleerden Heer Doctor SAMUEL DE WIND. De redenen welke den Autheur tot deeze afzettingen aanzetten, worden behoorlyk opgegeven, en de behandeling zelve juist en duidelyk aangeweezen: wy stemmen, ten opzichte van het geen in de aantekening op pag. 409 gezegd word, met den Autheur volkomen overeen: „ Dat het schielyk opereeren, in „ eene samengestelde reden, zich bevindt met de pyn en „ de uitwerkzelen daarvan op het Menschelyke Lichaam: „ zodanig, dat eene Operatie welke in een halve *minut* „ verricht word, dikwyls *syncopen* of flaauwten, ja zelfs „ convulsien te weeg brengt: daar integendeel dezelfde „ Operatie, in drie of vier *minuten* met tusschenpoozing „ verricht wordende, in het minst geene toevallen onder „ het *opereeren* naar zich sleept." Was het hier eene geschikte plaats daartoe, dan zouden wy nog een aantal voordeelen kunnen optellen, welke uit eene gemaatigde, en niet met overhaasting verricht wordende, Operatie voortvloeijen; doch deskundigen zullen dit van zelve ligtelyk kunnen opmaaken.

Door denzelfden Autheur worden hier nog een twaalftal Proeven opgegeeven, ten betooge dat het *Alcali volatile liquidum* van Mr. MARTINET, in- en uitwendig gebruikt, in kankreuse ongemakken, van eene uitmuntende nuttigheid is.

Het gelukkig wegneemen van een 30 jaarige *Steatoma*, tien ponden gewigts houdende, door den zeer Geleerden Geneesheer A. VAN SOLINGEN verricht, word, in het volgende bericht, door hem zelve beschreven; het ongemak was veroorzaakt door eene verrekking, en was geplaatst even boven de *crista* van het reehter *os ilium*, schuins naar achter, niet ver van de Lendenwervelen.

In een hier op volgend bericht geeft de kundige Heelmeester J. DE PUYT, de Beschryving en Afbeelding van een wanschapen Kind, het welk nog eenige uuren na de ge-

geboorte geleefd heeft; in welk voorwerp zeer veele en wel de aanzienelykste deelen ontbraken, hebbende, noch *cerebrum*, noch *cerebellum*, maar in deszelfs plaats alleen een Gezwel, het welk gedeeltelyk vaatachtig, gedeeltelyk papachtig, en geheel rood en bloedig was, terwyl het zelve gemeenschap had met de *medulla oblongata*: van de Beenderen wierden gemist het *os frontis*, beide de *parietalia*, de *partes squammosæ* der Slaapbeenderen, en het opperste gedeelte van het *os occipitis*. De Beschryving en Afbeelding zyn zeer naauwkeurig, en verdienen, om verscheide redenen, de oplettenheid der Genees- en Natuurkundigen.

Eene ontlasting van een *Lumbricus*, door verzweering omtrent den Navel eener Vrouwe, beschryft de kundige Heelmeester J. WAS.

De heilryke uitwerking der *Electriciteit* by een Lyderesse, die veele jaaren aan hevige opstygingen gelaboreerd had, en welke door een geweldigen schrik veroorzaakt waren, beschryft de Heer J. WATERVLIET met de vereischte oplettenheid, nevens de daarby voorgevallene veranderingen, in een wel kort, doch zeer lezenswaardig, bericht.

Dit word gevolgd door een Letterkundig onderzoek aangaande de *Reuzen* der Oude Waereld, door den Eerwaarden VAN DER PALM; en daarna, het door den Heer Mr. REITZ, reeds in het XIde Deel der Werken van dit *Genootschap* beloofde Aanhangzel tot de nieuwe Handleiding, om den *Logarithmus*, voor eenig gegeeven getal, naauwkeurig te vinden tot veertien letteren boven den *Index*. Beide deeze keurig uitgewerkte Stukken laaten niet toe om 'er eenig verkort bericht van te geeven.

Dit Deel wordt beslooten met een Bericht van den Eerwaarden METZLAR, omtrent de uitwerking van een tot hiertoe by de Geneeskundigen onbekend Middel, tegens een Kwaal op Batavia vry algemeen, en bekend onder den naam van de *Koek*; het is de Vrucht eens Booms, en word in het Maleitsch, of Javaansch, *Martie condé* genaamd, de uitgepelde Korrel daarvan word in een vyzel of mortier fyn gemaakt, en met een kopje schoon water ingenomen, werkende het zelve door den Stoelgang; de Javaan, welke zulks het eerste aan eenen Europeër toediende, verzekerde, dat het zelve niet alleen dit ongemak, maar ook de Koorts, ja zelfs de Waterzugt, geneest; ook zoude van den bast en de bladen van dien Boom in de Geneeskunde een nuttig gebruik kunnen gemaakt worden.

Ee-

Eenige van dat soort, door den Autheur aan het Genootschap medegedeelde Vruchten, doen ons hoopen, dat dit Middel nader zal kunnen onderzocht, en daar van, by vervolg van tyd, een heilzaam gebruik gemaakt worden.

Tafereel der Regeering van FREDERIK II *van Pruissen; benevens eene Vergelyking tusschen dien Vorst en* FILIPS II *van Macedonien. Door* JOHN GILLIES, *LL. D. F. R. S. en S. A. Uit het Engelsch vertaald. Te Utrecht en Amsterdam, by* G. T. van Paddenburg en Zoon *en* M. Schalekamp, 1791. *Het eerste groot* 375 *bladz. de tweede* 52 *bladz. in gr. 8vo.*

Deeze beide Stukken volgen in het Werk zelve elkander in de omgekeerde orde van den Titel. De *Vergelyking* gaat voor, en dan volgt het *Tafereel.* Dit laatste, om den Titel te volgen, is eigenlyk niet anders dan een breedvoerig Uittrekfel uit de Nagelatene Werken van Koning FREDERIK zelven, welke hier doorgaans woordelyk gevolgd worden, alleenlyk met uitlaatinge van des Konings breedvoerige beschryvinge zyner Krygsverrichtingen, van welke hier doorgaans slechts de uitslag verhaald wordt, en van eenige herhaalingen, welke in des Konings schryfstyl hier en daar voorkomen. Dit Uittrekfel is, ondertusschen, wel uitgevoerd, en, daar de Heer GILLIES zelve het niet hooger opgeeft, zoude men hiertegen niets met reden kunnen inbrengen, indien hy niet, in het slot der Vergelykinge tusschen FREDERIK en FILIPS, zynen arbeid ten koste van den schryfstyl van FREDERIK den Leezer trachtte aan te beveelen. De styl des Konings konde hier en daar beknopter zyn, maar verdient nergens de vergelyking met ARIOSTO's beschryvinge van ALCINA, van welke de Heer GILLIES spreekt. —— Indien men voor het overige op dit Uittrekfel eenige aanmerkingen wilde maaken, zoude men kunnen zeggen, dat het op sommige plaatzen al te getrouw is. Dat de Koning van Pruissen tegen het Huis van Oostenryk sterk ware ingenomen, dat hy zich verbeeldde onbetwistbaare rechten op Silesien te hebben, en, wanneer hem deeze betwist wierden, eene partydigheid tegen zyne tegenstreevers opvattede, welke hem somtyds verhinderde denzelven recht te doen, en bewoog om derzelver gedrag en character ruim zwart genoeg te schilderen; dit alles laat zich door ieder, die van het menschelyke hart ee-

eenige kennis heeft, gemaklyk genoeg begrypen. Maar behoefde de Heer GILLIES, die hier als een onpartydig Geschiedschryver voorkomt, den Vorst te volgen in alles wat deeze zegt tot nadeel van KAREL DEN VI, van MARIA THERESIA, van den Vorst VAN KAUNITZ, en anderen? Het is waar, somtyds voegt hy 'er by, *indien men den Koning mag gelooven*, of iets dergelyks; maar, behalven dat zulk eene byvoeging meestal weinig betekent, doet hy dit niet altyd, zelfs niet, wanneer hy den Koning volgt in beschryvingen en uitdrukkingen, in welke deeze door zyne drift en vooringenomenheid zich duidelyk te ver liet vervoeren. Van dien aart is gewisselyk het geen MARIA THERESIA ergens, (wy kunnen ons nu de bladzyde niet herinneren) wordt te last gelegd, dat zy kleinmoedig was in tegenspoed, daar al de waereld weet, hoe grooten roem zy verwierf door haare standvastigheid, wanneer zy, in den aanvang haarer regeeringe, bykans door Vyanden overstelpt was. —— Ook worden dezelfde bedryven hier dikwyls in een verschillend licht voorgesteld, naarmaate zy door Oostenrykschen of Pruissischen gepleegd worden. By voorbeeld, het in brand schieten der Stad Trautenau door de Oostenrykschen, om de Pruissische Bakkery en Magazyn te vernielen, wordt, op bladz. 92, een *onmenschelyk bedryf* genoemd, terwyl, op bladz. 12, zeer koelzinnig verhaald wordt, dat, in het Jaar 1741, de Pruissischen te vergeefs twaalf honderd bomben en drie duizend gloeiende kogels op de Stad Neisse spilden. —— Drukfeilen zyn niet geheel te vermyden. Zy komen ook hier niet menigvuldig voor; maar wy hebben onder het leezen eenige misstellingen opgemerkt, welke niet wel op de lyst van drukfeilen kunnen geplaatst worden. Dus wordt op bladz. 43 gesproken van het onderhouden eener briefwisselinge door middel van een zeker *canon Janini*. De Vertaaler schynt hier het Engelsche woord *Canon*, dat een *Kanunnik* betekent, niet begrepen te hebben. —— Bladz. 57 wordt gezegd, dat de Koning te Berlyn „ eene nieuwe Academie oprichtte." De Koning zegt in zyne *Nagelaten Werken*, D. II. bladz. 49 (*) „ dat de Academie vernieuwd werd." En dit is naauwkeuriger: want de Academie, door des Konings Grootvader opgericht, was wel in verval geraakt, maar nooit vernietigd. Wy zouden twee of drie dergelyke misvattingen meer kunnen aantoonen; doch de Leezer, die niet

van

(*) In het oorspronglyke Fransch, Vol. II. pag. 48.

van kundigheid ontbloot en opmerkzaam is, zal ze van zelve wel bespeuren, en kan daarënboven, behaagt het hem, dit Uittreksel, of Tafereel, met des Konings eigen Werk vergelyken.

Met zeer groot genoegen hebben wy de *Vergelyking tusschen Frederik en Filips* gelezen. Deeze is in haare soort een uitgewerkt stuk, en de veelvuldige punten van overeenkomst, tusschen de beide Vorsten, zo wonderbaar als treffende. Beiden waren, vóór hunne komst tot den Throon, onderwezen in de school des tegenspoeds; en ondervonden, by den aanvang hunner regeeringe, groote moeilykheden, en kwamen dezelve te boven door gelyke middelen, door werkzaamheid en spaarzaamheid, door verbeteringe hunner Legers in krygstucht en getal van manschap; beiden waren beminnaars van vermaak en van rykdom, maar zonder zich door dezelve te laaten regeeren; beiden verbeterden en volmaakten de krygskunde van hunnen tyd; beiden waren begaafd met de voortreffelykste hoedanigheden van eenen Veldheer; beiden muntten zo wel uit in de weetenschap als in den oorlog; beiden hadden achting voor Geleerden, en beiden ondervonden de ondankbaarheid van zodanigen, welken zy begunstigd hadden; beiden wisten de vermaaken der gemeenzaame verkeering te paaren met de Koninglyke waardigheid; beiden versierden hunne landen door de Bouwkunst; beiden verachtten geëerbiedigde dwaalingen (*); beiden bevorderden de voortbrengende nyverheid, en beminden voor zichzelven de vermaaken van de tafel en de Musiek, zonder hun staatsbestuur te verzuimen. Zy bestuurden beiden hunne landen op het voordeeligste, waren voorbeelden van vlyt en werkzaamheid, vermeerderden driewerf hunne inkomsten en het getal hunner onderdaanen, zonder nieuwe belastingen op te leggen, en waakten byzonderlyk over de opvoedinge der Ingezetènen. Beider Staaten waren gedeeltelyk omringd door dappere en krygshaftige Volken, en zy schooten by hunne nabuuren veel te kort in daadelyke en uitwendig aanzien geevende vermogens, welker gemis zy beiden door de krachten van hunnen geest aanvulden. Hunne regeeringen geleeken in verscheidene voornaame byzonderheden grootlyks naar elkander, hunne Staatkunde was ondoorgrondelyk,

(*) Misschien mogt men voor *dwaalingen* hier wel zetten *gevoelens*, en zeggen, dat beiden in hunne verächtinge veel te ver gingen.

lyk, zy hadden geleerd hunne driften te beteugelen en zich te bedienen van die van anderen; en indien FILIPS minder zwaarigheid maakte van het openlyk verbreeken van zyn gegeven woord, indien FREDERIK zeldzaamer vervicl tot laage bedryven, moet dit, waarschynelyk, veelmeer aan de onderscheiden tyden, in welken zy leefden, dan aan eenig weezenlyk verschil van character, worden toegeschreven. Alle deeze byzondere trekken worden in deeze leezenswaardige Verhandeling opgehelderd en gestaafd door uitvoeriger aanmerkingen. Tot een staal daarvan zullen wy het slot van des Schryvers vergelykinge gedeeltelyk opgeeven. „De vergelyking," zegt hy, bl. 44, „welke wy thans opgemaakt hebben, is niet slechts opmerkelyk wegens de naaukeurigheid der gelykenis, maar ook vooral wegens haren grooten omtrek. Tusschen groote Veldheeren en groote Staatsmannen, vindt men lichtelyk eenige overeenkomst, en de staatzucht van den eenen Vorst is dikwerf gelyk aan de staatzucht van eenen anderen; maar in de vergelyking van FILIPS en FREDERIK, worden twee mannen afgeschetst, wier byzondere karaktertrekken elk op zichzelven genoegzame stof konden opleveren, om een ruim boekdeel met vermaarde levensbeschryvingen te vullen. Den nederigen arbeid zyner landlieden te bestieren, en de krygsverrichtingen van het beleg van Schweidnitz te regelen; den Schryver van het Stelzel der Natuur (*) te wederleggen, en den Maarschalk Daun het hoofd te bieden; de Voorrede der Henriade te schryven, en de rust van Duitschland te verzekeren; — wanneer wy FREDERIK in deze en zo vele andere, zo het schynt onbestaanbare, bezigheden beschouwen, gelykt hy eerder een schepzel der verbeelding, dan een dadelyk wezen; niet een enkel man, maar een kort begrip van het gene de vlyt der menschen vermag; terwyl, volgens het getuigenis van Demosthenes, die zekerlyk de verdiensten van FILIPS niet zoude vergrooten, de bevalligheid van *Aristodemus*, de geest van *Philocrates*, en, gelyk hy stilzwygend te kennen geeft, zyn eigen welsprekendheid vereischt

(*) *Le Systeme de la Nature.* Tegen dit beruchte Werk heeft de overleden Koning van Pruissen een klein Stukje geschreven. Dit toont ten minsten dat hy met bespiegelingen van deezen aart zich bezig hield; en dit is zeker iets, dat men van alle Vorsten niet kan zeggen.

„ eischt wierden, om den Macedonischen Vorst te eve-
„ naaren. . . .

„ Maar hoe treffend ook de overeenkomst dezer be-
„ roemde Vorsten, gedurende hun leven, moge geweest
„ zyn, is echter het verschil ten aanzien van hunnen
„ dood niet minder aanmerkelyk. FILIPS sneuvelde in het
„ zevenënveertigste jaar zyns ouderdoms, door de hand
„ van eenen Moordenaar, terwyl hy zich tot den krygs-
„ tocht naar Asie toebereidde. . . . FREDERIK regeerde
„ juist zo vele jaren als FILIPS leefde, en hy stierf in
„ zyn vyfënzeventigste jaar, door eenen nieuwen vrien-
„ denstoet omringd, die hem met deelneming, en met aan-
„ doening, in zyne laatste oogenblikken bystond, enz."

Gedenkschriften en Reizen des Graaven VAN BENYOWSKY, *door hem Zelven beschreeven, naar de Engelsche Vertaaling uit het oorspronglyk Handschrift overgezet. Eerste Deel. Te Haarlem by* A. Loosjes, Pz. 1791. *In gr. octavo,* 198 *bladz.*

Onveilig, en daarom ongeraaden, is het voor een Boekbeöordeelaar, zich op de Voorredenen van Schryvers of de Voorberigten van Vertaalers, te verlaaten; Eigenliefde, Eigenbelang, geeven niet zelden de pen in de hand, en doopen dezelve wel diep in den inkt van zelfsroem; doch wanneer de Boekbeoordeelaar een vertaald Werk zelf in 't oorspronglyke geleezen hebbe, mag hy, het Berigt des Vertaalers, met zyne waarneemingen onder 't leezen opgedaan, overëenkomstig vindende, zich vrymoedig en veilig van diens woorden bedienen. Wy doen het in het tegenwoordig geval, daar wy de *Memoirs and Travels*, of MAURITIUS, AUGUSTUS, *Count* DE BENYOWSKY, in den voorleden Jaare te *Londen* uitgekomen, met veel genoegen doorbladerden, en ons geenzins verwonderden, dat zo veele Boekhandelaars, binnen korten tyd, eene Vertaaling van dit Werk beloofden.

De Vertaaler, die ons thans een eerste Stukje levert, schryft, met regt. „ Indien veelvuldigheid en vreemdheid van Lotgevallen, en zonderlingheid van Character, de aandagt trekken; indien de Tooneelen waarop deeze gebeuren, en geene zich vertoont, deels in eenen schaars bezogten oord geplaatst zyn en bestendig afwisselen, de leesgraagte bezig houden, stellen wy, met dit Werk in 't

Nederduitsch te kleeden, onzen Landsgenooten een Stuk ter hand, waaromtrent de keurige Schryvers van *the Analitical Review* betuigen, *'t zelve ongelyk aan te doen, wanneer zy niet bekenden, 'er zeldzaam een ontmoet te hebben, 't geen hun een aangenaamer onderhoud verschafte.*"

Hy vervolgt, een kort verslag van den Schryver, en den inhoud des Werks, geevende. „ De Graaf VAN BENYOWSKY staat van veele kanten bekend, voor een Man van bekwaamheid, en eene gesteltenisse, wonder geschikt tot vreemde ontmoetingen, opgebragt in de school des Burgerkrygs, waarin de onverschrokkenheid van zynen aart, en het vermogen 't geen hy bezat om anderen in zyne belangen over te haalen, en den toon aan hunne verrigtingen te geeven, steeds oefening vondt, en hem voorbereidde tot het doorworstelen van gevaaren, in welken anderen zouden hebben moeten bezwyken, en zich te redden uit bykans onuitkomelyke ongelegenheden, schoon men de middelen, door hem gebezigd, niet altoos konne goedkeuren, en veel op de noodzaaklykheid, waarin hy zich bevondt, moet afschryven. Wy ontmoeten hem in *Poolen*, zyn Vaderland, deelneemende in den Burgeröorlog; door de Keizerin van *Rusland* in Ballingschap na *Kamchatka* gezonden; vandaar ontkomen als Scheepsbevelhebber op een hachlyken Reistocht, uit dat Schier-Eiland door den Noorder Stillen Oceaan, *Japan* en *Formosa* aandoende, na *Canton* in *China*; en eindelyk aan 't hoofd eener onderneeminge, om eene *Fransche* Vastigheid op het Eiland *Madagascar* te vormen."

Vreemd moet het inkomen, dat dit Werk uit het *Engelsch* vertaald het licht zie; dan de Engelsche Uitgeever, de Heer W. NICHOLSON, geeft 'er dit verslag van. „ Omtrent het einde des Jaars MDCCLXXXIV, vertoonde my de Heer J. HYACINTH DE MAGELLAN F. R. S., een Heer, *in 't geletterd Europa* wel bekend, door de Wysgeerige Briefwisseling, die hy jaaren lang met de voornaamste Geleerden gehouden heeft, een papier in 't *Fransch*, behelzende den voorslag om de *Gedenkschriften* en *Reizen* des Graaven VAN BENYOWSKY, in drie Deelen, by Inschryving, uit te geeven; een plan, 't geen men vervolgens liet vaaren. De Graaf bevondt zich toen niet in *Engeland*; maar was op een byzonderen Tocht na het Eiland *Madagascar*, tot welken de Heer MAGELLAN hem geen geringe som hadt opgeschooten. Deeze Tocht slaagde niet gelukkig. De Heer MAGELLAN besloot toen het Werk het licht te doen zien, en stelde het

af,

affchrift den tegenwoordigen Eigenaaren ter hand, teffens zich verbindende om de verrigtingen des Graaven, van het Tydperk, waar deeze Gedenkfchriften eindigen, tot diens Dood, voort te zetten. Een onvoorzien toeval ftelde dien Heer buiten ftaat, om aan zyne verbintenis te voldoen: want, kort naa Kerstyd, in den Jaare MDCCLXXXVIII, werd hy aangetast door eene zwaare krankheid, die zyn geheugen zodanig verzwakte, dat hy zich tot geen Letterarbeid, hoedanig ook, vervolgens heeft kunnen zetten." De oorfpronglyke *Franfche* Papieren zyn, door de befchikking van den Heer NICHOLSON, in het *Britfche Mufeum* ter bewaaringe geplaatst.

„ De Engelfche Uitgeever," meldt ons de Vertaaler, „ heeft in een breedvoerig Voorberigt, de in- en uitwendige blykbaarheden, voor de waarheid deezer, in veele opzigten vreemde, Gefchiedenisfen bygebragt, en zouden wy niet nagelaaten hebben om dezelve hier plaats te geeven, tot voorkoming van niet weinige bedenkingen, die, onder het leezen, by veelen niet kunnen nalaaten op te ryzen; doch wy hebben, om reden, dat eenig vooruitzigt op nog nader toelichtende berigten aan ons gegeeven is, het beter geoordeeld, dit tot een Naaberigt te bewaaren, waarin wy teffens een verflag zullen doen van de Bedryven des Graaven, zints het einde zyner Gedenkfchriften, tot den dag waarop hy fneuvelde; waartoe de Heer NICHOLSON ons insgelyks in ftaat ftelt.

„ Het *Engelfche* Werk beftaat," volgens berigt des Vertaalers, „ uit twee zwaare Boekdeelen, in 4to, en is voorzien met eenige Plaaten en Gezigten van Kusten; doch wat deeze belangt, hebben wy geoordeeld, dezelve, tot vermyding van de kostbaarheid des Werks, wel te kunnen agterwege laaten; te meer, daar zy ons niet zeer belangryk voorkwamen, en ook de Plaaten in het *Engelfche* Werk niet alle gevonden worden, door het ongeluk van brand ten huize des Plaatfnyders. —— Verder zyn wy te raade geworden, om het Werk, eenigzins, zonder benadeeling van den weezenlyken inhoud, te bekorten; beftaande die bekortingen, voornaamlyk, in op den Scheepstocht uit te laaten de dagelykfche Scheepsberigten, zo dezelve niets behelsden, 't geen op zichzelven gewigtig was, of vervolgens te pasfe kwam; en voorts de breedvoerige oorfpronglyke ftukken, gewisfeld tusfchen den Graaf en de *Franfche* Staatsdienaaren, *Madagascar* betreffende."

Hoe de Vertaaler zal handelen met deeze uitlaatingen, die wy

wy goedkeuren, dewyl een Dagverhaal, of Scheepsboek, veele, vervolgens geheel, onbelangryke zaaken behelst, kunnen wy niet oordeelen: dewyl wy in het tegenwoordig Deel den Graaf nog in *Kamchatka* vinden, bezig met het beraamen van de middelen ter ontkoming; doch te veel uitlaatingen zouden wy hem niet aanraaden; 't geen deezen van weinig aanbelang dunkt, is voor een ander niet zelden gewigtig. Die behandeling eens Werks vordert kunde, omzigtigheid en oordeel (*).

Naa een breedvoerig *Berigt van 's Graaven Lotgevallen in den Poolschen Burgerkryg*, volgt het *Dagverhaal* zyner Reize na *Kamchatka*, werwaards hy, krygsgevangen geworden zynde, gebannen was, op last des Raads van *Petersburg*. Dit Dagverhaal is in voeglyke Hoofdstukken afgedeeld; waarvan het vyftiende dit Deel besluit, en de *Geschiedenis* en *Beschryving* van *Kamchatka* behelst. Wy neemen uit dit Hoofddeel over 't geen hy van de Inwoonders zegt.

„ De oorspronglyke *Kamchatkaërs* noemen zich *Iteimen*, „ 't welk zo veel zegt als *Inwoonders des Lands*. Indien „ wy de herkomst van dit Volk wilden afleiden uit den aart „ hunner taale, dan zouden wy 't zelve voor Afstammelingen van de *Mongal-Tartaaren* houden; hunne gedaante „ gelykt naar die van dat Volk, hun hair is zwart, hun „ baard dun, en hun aangezigt breed en plat. Dit Volk „ bezit geene overlevering wegens deszelfs afkomst, 't was „ talryk by de aankomst der eerste Cozakken, doch het is, „ zints dien tyd, sterk afgenomen.

„ Geene andere middelen van bestaan hebben de Inwoonders van *Kamchatka* dan Visch, Wortelen, Beerenvleesch „ en Boombast; en drinken tot drank, zomtyds, Brandewyn, welken zy zeer duur aan de kooplieden betaalen.

„ Schoon dit volk thans gekleed gaat, welk voordeel zy „ te danken hebben aan de *Europeaanen*, komt zulks hun „ zeer duur te staan, als men daar tegen over stelt de barbaarsche en dwinglandsche behandeling, welke zy van „ hunne nieuwe Meesters hebben moeten lyden. —— De „ Vrouwen zyn zeer gesteld op opschik, zy doen haar „ keukenwerk niet zonder handschoenen aan te hebben, en „ zy

(*) De Hoogleeraar JOHANN REINHOLD FORSTER heeft eene *Hoogduitsche* Vertaaling van dit Werk, mede met verkortingen, gegeeven; van deeze zou de Heer Vertaaler zich misschien met nut kunnen bedienen.

„ zy zouden om geene reden, welke ook, dulden dat zy „ van een Vreemdeling gezien werden, zonder haare hand- „ schoenen en blanketzel, 't welk zy in ruimte op haare „ wanstaltige aangezigten smeeren. Zy woonen in twee „ soorten van huizen; de Winterwooning noemen zy een „ *Yourth*, en de Zomerwooning, een *Balagan*.

„ De geheele Godsdienst der Inboorlingen van *Kamchatka* bestaat in het Geloof, dat hun GOD, voorheen in „ *Kamchatka* gewoond hebbende, zyn verblyf eenige jaa- „ ren lang aan de oevers van elke Rivier vestigde, en deeze „ plaatzen met zyne Kinderen bevolkte, aan welken hy, „ eer hy vertrok om zich elders te onthouden, het omlig- „ gend Land ten erfgoed gaf. Om deeze reden verlaa- „ ten zy nimmer een eigendom zo oud en onontvreemd- „ baar.

„ De aandoeningen van dit Volk zyn enkel zinnelyk. „ 't Geluk bestaat, naar hun denkbeeld, in ledigheid en de „ voldoening van natuurlyke lusten. 't Is onmogelyk hun „ te overreeden, dat eenige wyze van leeven gelukkiger of „ aangenaamer kan weezen dan de hunne, en zy beschou- „ wen altoos de Leevenswyze in *Rusland* als ten uitersten „ versmaadenswaardig.

„ Eene byzondere wyze hebben de *Kamchatkaërs* in het „ voltrekken hunner Egtverbintenissen; doch daar SPAM- „ BERG dit breedvoerig beschreeven heeft, zal ik 'er niets „ van gewaagen. Groote gemeenschap heeft 'er tusschen „ lieden van beide de Sexen plaats; en, volgens de beginze- „ len deezes Volks, is de Veelwyvery geoorlofd; doch het „ *Russisch* Gouvernement verbiedt dezelve, in welk opzigt „ het misschien strekt tot ontvolking deezes Lands.

„ Het valt bezwaarlyk te begrypen wat een zo elendig „ Volk, 't welk niets te winnen of te verliezen heeft, kan „ aanzetten om een Oorlog aan te vangen. Maar het gaat „ vast dat zy zeer wraakzugtig zyn. Het oogmerk hunner „ Oorlogen kan geen ander zyn dan om Gevangenen te be- „ komen, en de Mannen tot werken en de Vrouwen tot „ hun vermaak te gebruiken. —— Het lydt, nogthans, „ geen twyfel, of de Cozakken verwekten, by hunne aan- „ komst, onlust en verdeeldheden onder de *Kamchatkaërs*, „ ten einde voordeel te doen met hunne Binnenlandsche „ Krygsvoeringen. Het te onderbrengen van dit Volk heeft „ den Cozakken veele moeite gekost: want, schoon het „ zwak is in het doorgaand elendig leeven, betoonde het „ zich schriklyk in zyne verdeediging. Zy hebben zich

„ be-

„ bediend van krygslisten en verraadery, als geweld te
„ kort schoot; en hoewel het waar mooge weezen dat dit
„ Volk laf is, vermag de vrees des Doods onder hun zo
„ weinig dat de Zelfmoord zeer dikwyls gepleegd wordt.
„ Men heeft voorbeelden van dit Volk, dat zy, in eene
„ wykplaats door de Cozakken belegerd, en van alle hoop
„ op uitkomst verstooken, eerst de halzen van hunne
„ Vrouwen en Kinderen afgesneeden, en vervolgens zich
„ zelven gedood hebben. Het gebruik van *Muchomor* is
„ zeer geschikt tot dat einde; eene zekere hoeveelheid daar
„ van ingenomen, doet hun, in een diepen slaap, van alle
„ aandoening beroofd, sterven. De *Muchomor* is eene soort
„ van Champignon, zeer algemeen in dit Land; deeze, in
„ den drank gemengd, veroorzaakt dronkenschap en vro-
„ lykheid; doch, in overmaat gebruikt, verwekt het sterke
„ stuiptrekkingen, die in den dood eindigen."

De Vertaaler, op dat wy 'er dit, ten slot onzer Aankondiginge, byvoegen, wil den Leezer verzogt hebben, „ zo hem iets zeer vreemds voorkome, geen te voorbaarig verwerpend oordeel te stryken; maar af te wagten, wat tot opheldering van 't zelve, schoon niet altoos tot verdeediging van het Character des Graaven, te zeggen valt." —— In de daad, het Character van den Graaf is ons eer bewonderens- dan agtens- en beminnenswaardig voorgekomen: zyn gedrag omtrent APHANASIA NILOW, 's Gouverneurs jongste Dogter, die in de bedryven op *Kamchatka* een hoofdrol speelt, is verre van verdeedigbaar, gelyk den Leezer in 't vervolg zal blyken: dan BENYOWSKY offerde alles aan zyn Plan ter Ontkoming op.

Twee bekroonde Prysverhandelingen. De eerste over den Oorsprong der Spraak. De tweede, over de Oorzaaken van den vervallen Smaak, by de verscheiden Volken daar hy voorheenen bloeide. Door J. G. HERDER, *Schryver der Hebreeuwsche Poëzy, enz. Uit het Hoogduitsch naar den tweeden verbeterden Druk, door* Y. VAN HAMELSVELD. *Te Amsterdam by* Wesing *en* van der Hey, 1790. *In gr.* 8vo., 235 *bladz.*

Er zyn maar weinig zulke gewigtige voorrechten, welke den redenlyken Mensch boven het redenlooze Vee verheffen, als het Spreeken. De Taalen of Spraaken zyn de byzondere Natiën eigen geworden, en vallen, door het dage-

gelyks gebruik, hunne tongen zoo ligt, dat zommige Lieden byna zouden gelooven, dat 'er geheel geen kunst in het Spreeken ligt opgesloten; indien men slechts van goede Spraakdeelen en de vereischt wordende stemme voorzien is. Maar deeze oppervlakkige denkers weeten niet, dat de Spraake niet enkel het Vee (*), maar den Mensch zelve, geenzins van natuure is aangeboren; nadien dezelve door een kunstmaatig onderwys, en een aanhoudend gebruik, geleerd moeten worden (†). Ten anderen weeten zy zo weinig van de wezenlyke inrichting, de waarde en schoonheid der Taale, noch van derzelver vereischten, dat zy veel te voortvaarend deeze Wetenschap ligt noemen, die de verstandigste Wysgeeren van alle Natiën, en door alle Eeuwen, voor een zeer moeilyk werk gehouden hebben.

Men geeft al te dikmaals een slegte bepaaling van de *Spraak* en het *Spreeken*, wanneer men het laatste in eenige hoorbaare klanken reeds wil aantreffen. Want dus doende zal men ook de Dieren, wier Woordenboek naauwlyks een vierde van één bladzyde beslaat, daardoor ook een Spraak kunnen toeschryven, wanneer zy eenige *inwendige gewaarwordingen* en natuurlyke driften, door hun blaeten, loeijen, baffen, kirren, enz. doen hooren. Doch het spreeken is een vermoogen, dat ook *uitwendige gewaarwordingen*, door verneembare toonen kan uitdrukken: een vermoogen, dat den mensch alleen geleerd kan worden, en eigen is, nadien 'er overdenking by vereischt wordt, iets, dat de Dieren missen. Het naarklappen van zommige woorden, door Exters, Papegaaijen, enz. maakt geen verandering in deeze stelling: zy kunnen enkel als Werktuigen, of Tafelörgels be-

(*) De geleerde CAMPER heeft, in de *Philosophical Transactions* van den Jaare 1779, door de Ontleedkunde overtuigend aangetoond: dat de *Orang Outang* zelve, die groote nabootser der Menschen, volgens de natuurlyke gesteldheid zyner geluiddeelen, geenzins tot spreeken geschikt is.

(†) De Schotsche Lord en vlytige Taalnaarvorscher JAMES BURNET, of MONBODDO, heeft in zyn Werk, over *den oorsprong en voortgang der Taalen* (van het welk men onlangs eene Nederduitsche Vertaaling heeft aangekondigd) zeer wysgeerig onderzogt: of de Taal, of Spraake, den mensch natuurlyk eigen is. Zyn besluit is ontkennend, zynde hetzelve opgemaakt, eerst uit den oorsprong en de natuur der denkbeelden, welke de Taal uitdrukt; ten tweeden, uit de natuur der Lidschikking, of *Articulatie*.

beschouwd worden, welke afloopen en speelen als zy opgewonden zyn, of enkel die woorden naarklappen die hen geleerd zyn. De Spraak is derhalven, op het naauwst bepaald zynde, eene mondelyke en hoorbaare uitdrukking van denkbeelden, gevoelens en gewaarwordingen, welken wy menschen elkander willen voorstellen.

In onderscheiding van door Gebaarden zyne meening uit te drukken, dat geen *spreeken* maar *beduiden* kan heeten: en in onderscheiding om door middel van geschilderde, en volgens de natuur ontworpen, beelden (*), of door zommige, naar willekeur aangenomen tekenen, zo als men in het schryven gebruikt, kan men nog, op verscheidene wyzen, door hoorbaare klanken zyne gevoelens uitdrukken. Deeze verscheidenheid, geheel op de natuurlyke gesteldheid van den Aardkloot, en de verschillende Zeden der Volken gegrondvest, brengt ook de verscheidenheid der Spraake mede; en hierdoor is de Taal het gewigtigste teken om een Volk van andere Volken te onderscheiden. Want een Volk kan zyne Zeden, Gebruiken, ja zyn' Godsdienst zelfs, veranderen, en evenwel hetzelfde Volk blyven; maar neemt het eene andere Spraake aan, dan is alles veranderd; en men kent dat Volk byna niet meer. Getuigen hiervan zyn de *Wenden* in *Saxen*, en de *Bojers* en *Slavoniërs* in *Bohemen*, welke beide Natien door de *Duitschers* gedwongen zyn geworden, om hunne Spraake aan te neemen, en zederd dien tyd als met hen ingelyfd zyn geworden.

Wie eenigzins Wysgeerig over de Spraak wil oordeelen, behoort de beroemde Verhandeling van HERDER, *uber der ursprung der Sprache*, zo min als het reeds aangehaalde Werk van MONBODDO, onbekend te zyn. Een Man, die *den geest der Hebreeuwsche Dichtkunde* zo duidelyk wist op te geeven, kon onmogelyk slegt schryven, over den Oorsprong der

(*) In vroeger Jaaren wisten de Mexicaanen geen ander middel om hunne Wetten en Geschiedenissen aan te tekenen, dan door de Schilderkunst. Wanneer de Afgevaardigden van de Zeestrand aan MONTEZUMA tyding bragten, van de verschyning eener Spaansche Vloot op hunne Kusten, hadden zy hunne berichten op doek, in groote Schilderyen, voorgesteld. En om het Jaar aan te duiden, in het welk hen de Spanjaarden overwonnen, Schilderden zy een' Man met een Hoed op, en een rood kleed aan; en met een Rietstok of Rotting in de hand, die aan dat Jaargetal geleek. Men zie, WARBURTON's *Goddelyke Zending van* MOZES. D. III. bl. 92, en de Schryvers door hem aangehaald.

der Spraake, daar de eerste Spraake aller Natiën, waarschynlyk, Poëzy geweest is. Het is waar, de Eerw. VAN ENGELEN klaagde reeds, de Hooggeleerde HAMELSVELD klaagt heden, en de meeste Leezers van HERDER's Schriften klaagen altoos, dat hy een duisteren en ingewikkelden styl heeft, die het overzetten zyner Schriften moeilyk maakt: intusschen zyn 'er zo veele en zulke zaakryke denkbeelden in die Schriften opgesloten, dat men zich gaarne eene tweede leezing zal getroosten, die men dikmaals om den zin te vatten, vooräl in de Vertaaling van deeze Verhandeling, noodig heeft.

De Schryver heeft zyne Verhandeling in twee voornaame deelen gedeeld. In de eerste onderzoekt hy, *of de Menschen, aan hunne natuurlyke bekwaamheden overgelaten, zich zelven eene Spraak hebben kunnen uitvinden?* En in de tweede: *langs welken weg de Mensch zich het gevoeglykst eene Spraak heeft kunnen en moeten uitvinden.* Ten betooge van het laatste heeft hy de hebbelykheden van den Mensch, geschikt tot het uitvinden eener Spraake, onder de volgende vier Natuurwetten gebragt, en voorgedraagen: 1.) *De Mensch is een vry-denkend, werkzaam wezen, wiens krachten by voortgang voortwerken; daarom is hy een Schepzel van Spraak.* 2.) *De Mensch is, volgens zyne bestemming, een Schepzel van kudde, van gezelschap; de beschaaving en voortgang eener Taal is hem derhalven natuurlyk, wezenlyk, noodzakelyk.* 3.) *Nadien het gantsche menschelyk geslacht onmogelyk ééne kudde blyven kon, zoo kon het ook niet ééne Spraak blyven behouden; daar was derhalven eene vorming van verscheiden Volksspraken noodzakelyk*, en 4.) *gelyk, naar alle waarschynlykheid, het Menschelyk geslacht één voortgaand geheel van éénen Oorsprong, in ééne groote huishouding uitmaakt, dus ook alle Spraken, en met deezen de gantsche schakel van beschaving.*

Deeze uitmuntende Verhandeling, welke 168 bladz. beslaat, wordt gevolgd, door eene tweede Prysverhandeling van denzelfden Autheur, groot 60 bladz., behelzende de *Oorzaaken van den vervallen Smaak, by de verscheiden Volken daar hy voorheen bloeide.* In het eerste gedeelte wordt onderzogt wat eigenlyk *Smaak* genoemd kan worden; in het tweede, welke de *oorzaaken* geweest zyn, dat de Smaak by alle de Volken, by welke hy voorheen bloeide, in verval is geraakt; wordende in het derde Deel eenige *gevolgen* daarvan opgegeeven. Deeze Verhandeling is uit den aart min Wysgeerig, en meer onderhoudend door voorbeelden, dan

dan de voorgaande, schoon zy in gewigt 'er niet by haalen kan. De Autheur beschryft in het tweede gedeelte, de *vier onderscheiden Tydperken van den Smaak*, als 1.) by de *Grieken*, 2.) by de *Romeinen*, 3.) by de *Italiaanen*, onder LEO den Xden, en eindelyk, ten 4.) by de *Franschen*, onder LODEWYK den XIVden. De laatste zullen wy onzen Leezeren, als eene enkele Proeve uit dit Werk, mededeelen.

,, Een nieuw tydperk van den *Smaak* kwam weder onder LODEWYK XIV, waarop men, behoudens het onderscheid der omstandigheden, kan toepassen, het geen, tot hier toe, by andere Natiën is opgemerkt. Gelyk die, zoo was ook dit door *genies* lang te vooren voorbereid. RABELAIS en MONTAGNE wachtten naar geenen LODEWYK; CORNEILLE hadt RICHELIEU en de *Academie* tegen zich; zelfs de sterkste *genies* onder LODEWYK waren niet van de Hofparty: PASCAL, FENELON, ROUSSEAU, LA FONTAINE; en RACINE hadt zulks minder mogen zyn. LODEWYK kon derhalven geene *genie*, maar *Smaak* opwekken, toen hy juist op en na een tydperk van *genies* kwam. Om hem leefde: *deftigheid*, *werkzaamheid*, *luister* en *waardigheid*. Naar deezen vormde zich dus de *Spraak*; zo handelde LODEWYK en elk naar zyn voorbeeld, in zynen kring; de *Smaak* nam derhalven eene gedaante van welleevendheid aan in al haar voorkomen. De *Welsprekendheid*, die niet meer vliegen kon, klapwiekte ten minsten met welvoeglykheid: het *Tooneel*, dat niet meer werken kon, werdt een schouwplaats der *Zeden*, der *welvoeglykheid*, der *Wysgeeren* en *Heldengeest* in *schyn*. De *Kunsten*, die geen nationale dryfveeren meer zyn konden, stonden 's Konings hoogmoed en zyne daaden ten dienst. Wie niet *dichten* kon, maakte *fraaye verzen*, en wie geen *geschiedenis* kon schryven, *deklameerde* fraai, en tekende historische *Schilderstukken*. De *Spraak*, die haare sterkte, haaren rykdom, haare volheid voor lang kwyt was, vormde zich tot den toon der *Maatschappy*, der *naauwkeurigheid*, en der *welvoeglykheid*. Dit was *de kleur van* LODEWYK'*s Eeuw, die volkomen overeen kwam met zyne bron.*

,, *Het verderf moest spoedig uit die zelfde bron voortkomen.* Wanneer de wortelen van den Smaak niet diep in de *behoefte der Natie*, in de *gesteldheid* hunner Zeden, lagen, wanneer openlyk LODEWYK *geenen geschiedschryver van zyn ryk* hadt, en hebben kon, zo als XENOFON en LIVIUS geweest waren; wanneer zyn *Tooneel der Natie* onmogelyk zyn kon, het geen het in *Atheenen* was, en zyn moest; wanneer zyn BOURDALOUE noch tegen, noch voor, hem te spreeken hadt,

het

het geen DEMOSTHENES tegen FILIP voor *Atheenen* ſprak, en waarſchynlyk geen *Griek* by BOSSUET's verheven *Madame est morte! Madame est morte!* in traanen zou geſmolten hebben, zoo is het klaar, dat die *ſchitterende Smaak van de Maatſchappy, die edele Hofſmaak*, die toen alles regeerde, *ook als zodanig moest bederven.* Dat zelfde publiek, die zelfde opgeklaarde en vernuftige kring, die eens aan de Spraak *ligtheid*, *zuiverheid*, *welvoeglykheid* verſchaft hadden, gaven haar ook heel ſpoedig, *een' weinig voegend vernuft*, *ſpitsvinnigheid*, *en den ellendigen Smaak*, *om door toeren te treffen.* Men verliet dus, gelyk FENELON, ST. MARD, RACINE, en wie niet meer? klaagen, die *eenvouwige grootheid*, *die onverwrikte*, *onbedwongen natuur*, *die edele eenvoudigheid*, en men ontleedde de gedachten zo fyn, zo hoflyk nieuw gezogt en aartig, tot dat 'er geene gedachte meer overbleef. Het geen SENEKA voor de Romeinen geweest was, werdt FONTENELLE; LA MOTTE werdt PETRONIUS; de jonge CREBILLON, met zyn onuitputbaar vernuft tot Sprookjes, bragt uit zyne gezelſchappen een *Chineeſche* pop ten voorſchyn, die dartel, fyn en klein is; MARIVAUX ontleedde de groote karakter-beelden van MOLIERE in miniatuur ſchilderingen vol *ſentiment*. De Academie van den goeden Smaak leverde het geen zy leveren moest, *komplimenten*; het veld van den Hof-ſmaak kon niets anders voortbrengen. Hierby kwamen ongelukkige *lotgevallen der regeering*, van welke toch by ſlot alles afhing, welke natuurlyker wyze alles zeer verſtoorden. En nadien het beste, dat voortgebragt werdt, op de meening van een eng publiek, dat is, een uitgezogten kring van zogenoemde kenners, rustte, zo moest het vuil monſter, *kabaalen*, den Smaak hier meer vernaauwen, ſtremmen, en bederven dan elders, en ooit in andere tyden. De *dartele opvoeding*, *de levenswyze der hoofdſtad* drong, dewyl *alles op een modeſmaak berustte*, tot op rechters en rechteresſen, dus ook op ſchryvers en kunſtenaars, door; om van veele andere uitſpruitzels te zwygen, die allen uit denzelfden wortel kwawen. *Een Smaak is 'er kwalyk aan, zo dra hy alleen Maatſchappy of Hofſmaak zyn kan en mag*; heel ſpoedig wordt hy zwak, en daar hy het publiek diende voor te gaan, blyft hy achter.

„ De grootſte mannen na dien tyd, zien wy, moesten door deeze vooroordeelen heen breken, om ſlechts vryer lucht te ademen. ROUSSEAU riep, als *uit de Woestyn*; en hy hadt dit niet behoeven te doen, indien de tegenzy niet

al te bloeijend geweest was. MONTESQUIEU, gelyk de MARCELLUS van HORATIUS, wies als een edele boom, alleen op zyne ruimte; en nog zou hy veel door zyn *Esprit* niet hebben willen vergoeden, indien hy zyn groot voorwerp bepaalder hadt mogen omvatten. Eindelyk was VOLTAIRE groot als KOLUMBUS, zoo dat hy, buiten de Eeuw van LODEWYK, nog eene Waereld geloofde. Hy stak over in het land der vyanden van den Smaak zyner Natie, naa *Engeland*, en roofde vuur van hun vuur; hy vormde zich buiten de schoone kringen van *Parys inter discrimina rerum*, en werdt VOLTAIRE. Het land, dat meer dan één voorbeeld van *ligtheid*, *welvoegelykheid*, *naauwkeurigheid* (*Précision*) en *klaarheid* voor gantsch *Europa* vertoond heeft, heeft zich zelf, *misschien voor een paar diepe oorspronglyke gewaarwording moeilyk gemaakt.* Het licht is in een lichte schemering rondom verbreid, en vlamt dus op in eene kleine helle vlam. Men staat te digt onder de standbeelden van voorige tyden, en levert daar voor enkel *Postementen.* — *Dus hadden de oorzaaken van den Smaak in Frankryk ook zaaden van zyn verval in zich zelven.*"

Poëzy van PIETER HUISINGA BAKKER. *Derde Deel. Te Amsterdam by de* Erven P. Meyer *en* G. Warnars, 1790. *In gr.* 8vo. 176 *bladz.*

Wy behoeven zeker niets te zeggen tot aanpryzing van deeze Gedichten. Hun maaker is met te veel lof in ons Vaderland bekend, dan dat zyne stukken meerder dan eene opnoeming zouden behoeven. Dit *Derde Deel* bevat, even als de voorigen, verscheidene losse Dichtstukken, die by eene of andere gelegenheid ontworpen, of op bepaalde Stoffen gericht, zyn; wordende gesflooten door een uitgebreid Vers op *Voorland*, Lustplaats van den Heer P. VAN WINTER, NZ. De twee volgende behooren tot de geringsten.

PARTURIUNT MONTES.

Is hier de burgerschap van d'Amstel in 't geweer?
Ontelbre menschen spoên als vloên, die schigtig wasfen;
Men woelt, krioelt, en draeft uit de omgelegen' gasfen.
Gewoel, verbaesdheid heerscht, waar ik myne oogen keer.

Wat

...en van wezens en grimmasfen!
...e ander schreeuwt, die dringt den deeze om

..., geeft geenen doorgang meer,
...rwyl de honden basfen.

...f Rotterdams geweld?
...n' makker neêrgeveld?
...k, wat dievery ontstaet 'er?

...t volk een ongeluk betreurd!
...my toch, wat ramp is hier gebeurd?
... de hoed, van 't hoofd af, in het water.

HET REGENT GINDER OOK.

De regen viel geweldig uit de lugt,
Elk bleef in huis, of bergde zig ter vlugt:
Doch Crelis ging bedaerd zyn wegen;
Hy scheen, hoe 't regende, onverlegen:
Claes, die dit zag, riep, lagchend, maet!
Gaet gy zo langzaem langs de straet?
Maer Crelis, schoon zyn kleeren droopen,
De regen stoof gelyk een rook,
Sprak, lieve Claes! wat helpt my 't loopen?
Het regent ginder ook.

In het korte *Voorbericht*, alsmede in de *Toewyding aan de Kunstlievenden*, komen eenige trekken voor, welke blyken draagen, dat de Dichter niet zeer met de tegenwoordige Dichtgenootschappen ingenomen is: mogelyk zyn de laatste het ook niet met de Gedichten van den Heere BAKKER; ten minsten zouden zy al ligt 'er eene zekere stroefheid, den ouden Dichteren wel eens eigen, alsmede zommige verouderde, of Hoogduitsche woorden, (gelyk in het voorgaande Klinkdicht, het woord *gasfen*) in afkeuren. Daar het, in dit geval, op den trant alleen schynt aan te komen, zullen wy ons voor geen van beide partyen verklaaren; en zo wy al genoodzaakt wierden ons gevoelen te zeggen, dan zou het geen van beiden bevredigen; want wy zouden dan vooraf moeten verklaaren: dat het opgeeven van Prysstoffen, en het uitgeeven van Bundels gedichten, door de Genootschappen, wel is waar, een aantal Dichters en Dichteresfen in ons Vaderland heeft doen ontstaan, die men 'er anders niet voor begroet zoude hebben; doch dat men, aan den anderen kant, daar-

 door

door ook meer uitgewerkte Stukken, op byzondere stoffen, verkreegen heeft, dan men voorheen hadt; zynde tevens het uitgeeven van Gelegenheids-gedichten daardoor hoe langs hoe meer uit de mode geraakt. In alle gevallen blyft des Dichters verzoek aan zyne Dichtvriendin, toch eene wenschelyke zaak, die tot nut der Nederduitsche Dichtkunde zoude uitloopen:

Leer nu aan jonger Dichtrenschaer
Die zo veel Maetschappyen scheppen,
En om een' goudprys vingren reppen,
Den rechten trant der Vedelsnaer.

Proeve van Oordeelkunde, betreffende de Poësy. No. 2 en 3. *Te Utrecht by de Wed.* J. van Terveen *en* Zoon, 1791. *In gr. 8vo.* 55 *en* 16 *bladz.*

In het tweede Stukje (*) deezer *Proeve*, bepaalt de Schryver zich tot het mededeelen zyner Aanmerkingen, over twee *Lentezangen* van den Dichter J. BELLAMY; vraagende, ten opzichte van de tweede: (de eerste bevalt hem, op verscheiden plaatzen, niet.) „Is niet dit Gedicht meer waard, dan honderd Lentezangen, waarin ons niets voor oogen gesteld word, dan het vriendelyk straalen der Zon, het ontluiken der bloemen, het vloeijen der beeken, en wat men gewoonlyk op zodanigen *Catalogus* der Lente al verder opgeschreven vind?" — „Gewaarworden en denken te gelyker tyd, dat is de groote kunst van een Dichter."

Vervolgens geeft hy *iets over de Romanze*; welk *iets* echter 24 bladz. beslaat; en dat nog tienmaal zo veel bladzyden zou kunnen beslaan, indien men van elk soort van Romanzen Gevolgen en Regelen wilde afleiden, die met dat byzonder soort overeen komen. Zedert men de stoffe der Romanze, zo wel uit de Fabelleer als uit de Riddergeschiedenissen; uit de wezenlyke waereld zo wel als uit de verdichte; uit den tegenwoordigen tyd, zo wel als uit den voorgaanden, gekozen heeft: en zedert men in die Gedichten, nu eens ernstig, dan boertig, dan treurig, en dan meer hekelend en schertzend geweest is, en alle deeze Lierzangen met een en denzelfden naam heeft bestempeld; zedert is het byna vergeefschen arbeid, onderscheidene merktekenen en regelen van deeze Gezangen af te leiden, om daar andere naar te willen bewerken. De zekere grond, die in alle Romanzes te vinden is, bestaat daarin, dat het Vertelzels zyn; en dat dezelve de Versmaat van het Lierdicht moeten hebben.

Al

(*) Over het Iste, zie boven, bladz. 44.

Al het overige is geheel toevallig, en kan, naar het oogmerk van den Dichter, veranderd worden. Naarmaate deeze vreeze of medelyden tracht te verwekken, naarmaate hy 's menschen hart wil roeren of vermaaken; eene daad, op de meest dichterlyke wyze wil voorstellen, of eenvoudig wil verhaalen (*); naar deeze maate verwisselen de geheele aanleg van zyn Gedicht, de inkleeding en de voordragt. Men zou derhalven eerst eene *Geschiedenis der Romanze* behooren te schryven, en zelfs naauwkeuriger, als Professor ESCHENBURG (†), de vertellende Liederen, die de meeste Natiën bezitten, moeten verzamelen, en onder zekere rangen schikken; en dan daarna zou men eerst aan het bepaalen der Regelen, of aan de *Theorie der Romanze*, moeten denken.

Vervolgens treft men in dit tweede Stukje, nog aan: 1.) *Uit een brief, aan......* behelzende eenige gemengde Aanmerkingen, over zekere plaatse in MILTON's *Paradys Verlooren*, welke veele overeenkomst heeft, met twee Verzen van BELLAMY, en over zeker *Lentedicht*, van het Genootschap *door arbeid en yver*, te *Leyden*; welk Genootschap (zo veel wy weeten) thans niet meer in wezen is. 2.) *Vergelyking van het Gedicht Chloris, door* J. BELLAMY, *en de IXde Fabel, uit het eerste Boek der Herscheppingen van* OVIDIUS. In welke vergelyking de Schryver tracht te betoogen, dat BELLAMY gemelde Fabel zeker nagevolgd heeft, maar te gelyk oorspronglyk Dichter gebleven is; volgens DE BOSCH, *over den aart der waare Navolginge*.

In het derde Stukje beklaagt zich de Schryver over zekere Beöordeelinge van de twee eerste Stukjes zyner *Proeve*, welke men in de *Algemeene Konst- en Letterbode*, No. 154 dezes Jaars, heeft medegedeeld. En zegt (dat ons in veele opzichten spyt): In de verwachting dat zyn Ed. (de Schryver dier beöordeeling namelyk) ons wel met een voorbeeld zal willen vereeren, hoe men eigenlyk BEÖORDEELINGEN BETREKKELYK DE POËZY moet schryven, leg ik de pen, als Schryver der PROEVEN DESÄANGAANDE, neder? Uit de meerdere waarde die het 2de Stukje boven het 1ste heeft, hadden wy op een geheel ander besluit gehoopt.

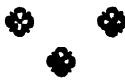
(*) Vergelyk de *Neue Bibliotheck der schoonen Wissenschaften und der freyen Künste, Band XLIII. stuk 2. bladz.* 287.

(†) In zyne *Beyspielsammlung zur Theorie und Literatur der schoonen Wissenschaften*. Heden reeds VI Deelen. In het Vde Deel komen eenige Romanzen en Balladen der Spanjaarden, Franschen, Engelschen en Duitschen, voor. —— De Nederlandsche kende hy, naar gewoonte, niet.

Brief

Brief van een Vriend aan een Vriend. In zich bevattende Bescheidene Aanmerkingen op de Onbescheidene Handelwyze, door de Schryvers van de Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen gehouden omtrend den Eerwaardigen Tollé, *Predikant te* Vere. *Ter verdediging van 't Werkje, den Titel voerende*, Iets van Tollé, *beöordeeld in de* Algemeene Vaderlandsche Letteröefeningen voor 1791. No. 1. *pag* 41 *tot* 44. *Alöm te bekomen. In gr. 8vo.* 17 *bladz.*

De zogenaamde *bescheidene Aanmerkingen*, van den Schryver deezes Briefs, bevestigen volkomen, dat onze *onbescheidene Handelwyze* daarin bestaan hebbe, dat wy het *Iets* van den Heer TOLLÉ juist naar waarde beöordeelden, en hetzelve niet roemden, om dat het geenen roem verdiende. Alle de gissingen, welken de Schryver van dit Stukjen opwerpt, om de aanleidende oorzaak van die onvriendelyke handelwyze te ontdekken, had hy veilig (zo wel als al zyn geschryf in deezen) weg kunnen laaten, nadien 'er maar ééne oorzaak is, die ons doet werken: namenlyk *vrymoedig*, en tevens *onzydig*, onzen Landgenooten te melden, wat de uitgekomene Boeken en Geschriften behelzen; en welke waarde zy bezitten. Wy hebben niets bespottelyks, in de bovengemelde Beöordeeling, gezegt: en wy doen het zelfs heden niet, nu een gepast medelyden, wegens de veele moeite die de Schryver zichzelven veroorzaakt heeft, ons doet bekennen: dat het ons een wezenlyk vermaak zal zyn, indien, in het gering geächt *Veere*, Boekdrukkers en Plaatsnyders opstaan, welken voor geene van het voorgaande, het tegenwoordig of het toekomend geslachte, behoeven te wyken. —— Doch, zo lang dezelve geen beter Boeken in 't licht brengen, als oude Rymeryen en droevige Verdeedigingen van dezelve, zo verwachte men niet, dat wy de *Veersche Producten* onzen Landgenooten, op een of andere wyze, zullen aanpryzen.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Verdienste van JESUS. *Door* C. C. TITTMANN, *Hoogleeraar in de H. Godgeleerdheid te Wittenberg. Eerste Deel. Te Utrecht by* B. Wild *en* J. Altheer, 1791. *Behalven de Voorrede*, 233 *bladz. In gr. octavo.*

Men heeft hier geen Godgeleerd Twistschrift, over het *leerstellige* van 's Heilands Verdienste te verwachten; dit is het bedoelde van den Hoogleeraer niet; zyn oogmerk is meer *practicael*, als strekkende grootlyks, om den Christen te doen gadeslaen, welke ene uitnemende Verdienste Jezus aen 't Menschdom verworven heeft, hoe veel heils wy aen hem verschuldigd zyn, en hoe wy daer aen hebben te beantwoorden. Hy hoopt, gelyk hy in zyne Voorreden betuigt, „ dat de zaak zelve, door zulk een voordragt, „ eenig meer licht zal krijgen, en de Christen in staat ge- „ steld zal worden, om zich de Verdienste van Jesus aan „ de menschlyke natuur duidlijker en in beteren samenhang „ voor te stellen; de waardij en de grootheid van het ge- „ luk, dat de weereld hem schuldig is, juister te beoor- „ deelen, en te schatten, hemzelven als den magtigsten „ Verlosser van alle soort van ellende, en als den hoogsten „ Bevorderaar der menschlyke gelukzaligheid, met een „ overtuigder geloof te vereeren, jegens zijne weldaaden „ dankbaarer, en aan zijne voorschriften met vuuriger nei- „ ging en inniger welgevallen gehoorzaam te worden, en de „ gelukzaligheid, die wij hem schuldig zijn, daadlijk te ge- „ voelen en te genieten." Ten dezen einde neemt hy de Verdienste van Jesus in den ruimsten zin, dat hem, volgens taelgebruik, veroorloofd is; en te meer vry staet, om dat de oudste Godgeleerden dezelve, in een enger en uitgebreider zin, onderscheiden; waerby nog komt, dat de duidlykheid en overtuiging 'er, zynes oordeels, door schynt te winnen.

's Mans eerste Leerreden over dit onderwerp, (hebbende zyn Hoogeerwaerde het zelve, in ene geschikte orde, in enige Leeredenen afgehandeld,) gaet over de Verdienste van Jesus *in het algemeen*; welke hy, naer den ruimen zin, door hem aengenomen, aldus voordraegt en omschryft: —

„ Jesus Verdienste aan de weereld begon met zijn leeven op
„ aarde, ja zelfs nog eer hij op aarde leefde, duurt thans
„ nog voort, en zal eerst aan het einde der weereld geheel
„ voleindigd zijn. Hij heeft bevoorens veel voor de wee-
„ reld gedaan; hij doet thans nog zeer veel voor de wee-
„ reld; en hij zal nog eens aan het einde der weereld een
„ groot werk doen. Hij heeft bevoorens voor de weereld
„ een groot geluk verworven; wij bezitten en genieten
„ reeds thans door hem een zeer groot geluk; en wij ver-
„ wachten het allergrootste en hoogste geluk in den dood,
„ en na den dood en in de opstanding. En dat is de Ver-
„ dienste van Jesus, daarin bestaat zij. Zij bestaat, *deels*
„ *in dat geen, wat hij bevoorens gedaan heeft, wat hij nog*
„ *doet, en wat hij in het toekomende doen zal tot verlossing*
„ *en zaligmaaking der menschen: deels in de groote uitwer-*
„ *kingen van dit alles tot de gelukzaligheid der menschen in*
„ *deeze en de toekoomende weereld.*" —— Overeenkomstig met deze algemene beschouwing, stelt hy zich voor, in enige Leerredenen, de Verdienste van Jesus in alle hare byzondere deelen, om de uitgebreidheid, de grootte en de waerdy van dezelve recht in te zien, wat breeder te ontwikkelen.

„ Wij zullen, (zegt hy) vooreerst *het werk van Jesus zelve, of dat geene, wat hij tot verlossing en zaligmaaking der menschen bevoorens gedaan heeft*, (de voormaalige Verdienste van Jesus,) *wat hij thans nog doet*, (de tegenwoordige Verdienste van Jesus,) *en wat hij nog in het toekoomende doen zal*, (de toekoomende Verdienste van Jesus,) verklaaren; maar teffens ook vervolgens *van de grootte, zich tot alle tijdperken van het menschlijke leeven uitstrekkende gevolgen van dit werk tot gelukzaligheid van het menschlijke geslacht*, of de eigentlijke weldaaden van Jesus, handelen. — — *Zijne voormaalige Verdienste* bevat zijn leeven op aarde, zijn voorbeeld, zijne leer, de instelling der Bondzegelen en bijzonder van het Avondmaal, zijnen dood, zijne opstanding en de zending van zijnen Geest. —— *Zijne tegenwoordige Verdienste* is zijne onophoudlijk voortduurende werkzaamheid tot verlossing en zaligmaaking der menschen. —— En *zijne toekoomstige Verdienste* zal in de opwekking der dooden, en de toekoomende Vergelding bestaan."

Het eerst hier opgenoemde, 's Heillands *voormalige* Verdienste, word in dit Deel, in ene achtervolgende ontvouwing der bovengemelde onderwerpen, nauwkeurig ontvouwd en ernstig ter betrachtinge aengedrongen. En even

zo zullen de twee andere Stukken, 's Heillands *tegenwoorde* en *toekomstige* Verdienste, behandeld worden, in het tweede en laetste Deel van dit Werk, dat spoedig het licht staet te zien; wanneer wy, (waertoe we thans niet wel gelegenheid hebben,) ene proeve van de manier van uitvoering hoopen mede te deelen.

Aanmerkingen over den Leertrant van JESUS, *met betrekking tot de Denkwyze en het Spraakgebruik der Jooden. Ter juiste en rechtmaatige beoordeeling van het geen, wat Leere van* JESUS *is. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam by* van der Kroe *en* Capel, *en* Wesling *en* van der Hey, 1791. *Behalven het Voorwerk*, 280 *bladz. In gr. octavo.*

In de overweging der bedenkingen over de *inschiklykheid* van Jesus, in zyne gehouden leerwyze, omtrent den denktrant, en de heerschende gevoelens der toenmalige Jooden, die zommige Uitleggers der Euangelieschriften zeer eng bepalen, terwyl anderen dezelve zeer verre uitbreiden, is de Opsteller dezer *Aanmerkingen* enigermate tot een middenweg gebragt. Men heeft natuurlyk te verwachten, dat een Geschrift van die natuur, noch aen de ene noch aen de andere party, die wat sterk met het geliefkoosde denkbeeld ingenomen is, voldoen zal; maer 't is hierdoor, veellligt, te beter geschikt voor hun, die, in het thans zwevende verschil van denken deswegens, tot nog geen party getrokken hebben. De zodanigen, nog onbevooroordeeld zynde, bemerken gemeenlyk vry klaer, dat het stuk, zo aen de ene als andere zyde, overdreven word; des het 'er, hunnes oordeels, inzonderheid op aenkome, om een middenweg te vinden; uit welken hoofde Schryvers van dien stempel te eer hunne mindere of meerdere goedkeuring kunnen wegdragen; wanneer ze het onderwerp met bedaerdheid en oordeel behandelen. Aengezien dit vereischte nu in deze *Aanmerkingen* duidelyk te bespeuren is, zo is derzelver lezing den zodanigen aen te raden, om hierdoor tot nader onderzoek opgeleid te worden. 't Is toch met zulk ene aenrading ons oogmerk niet, den Lezer in den waen te brengen, als oordeelden wy, dat de Schryver den juisten middenweg getroffen zou hebben; maer 't komt ons voor, dat zyn Geschrift by uitstek wel ingericht zy, om den Lezer tot opmerkzaemheid op dit stuk te brengen, waerdoor hy te beter in staet ge-

gesteld zal worden, om het geen tot dit onderwerp betrekking heeft, behoorlyk na te gaen; als uit het volgende beloop van den inhoud zyner voorstellingen gereedlyk is af te nemen.

By den aenvang handelt onze Autheur over den Leertrant van Jesus in den Volkstoon, met betrekking op de tael, en toont ons, dat die Hemelsche Leeraer zich wyslyk, schoon met vermydinge van de tael der heffe des Volks, van de gewoone Volkstael bediende, om zyne leeringen, naer den Jooden-denktrant, op ene voor hun verstaenbare manier te ontvouwen. Tevens doet hy ons zien, hoe noodzaeklyk het zy, dit in agt te nemen, zo in 't uitleggen der Euangeliebladen, als in 't verklaren der Geloofswaerheden; mitsgaders hoe aenpryzenswaerdig het zy, dat de Volks-Leeraers, ook in deze dagen, zich dien Leertrant eigen maken; door zich, in hunne wyze van voorstellen, zo veel 't geschieden kan, naer de manier van denken der Toehoorderen te voegen. —— Ter nadere opheldering en uitbreidinge van het gezegde, wegens het gebruiken der Volkstale, doet hy ons verder opmerken, met het aenvoeren van daertoe betrekkelyke voorbeelden, dat 'er, in de uitdrukkingen van Jesus, vele zaken uit de tael des gemenen levens verklaerd moeten worden. Zulks geeft hem aenleiding, om zich nader uit te laten over het byzonder spraekgebruik der Jooden, en de hulpmiddelen om het zelve te leeren kennen: waeraen hy te gelyk eenige aenmerkingen hecht over de toepasfing van het gezegde by de verklaring der woorden van Jesus. —— Het dusver voorgedragen betreft inzonderheid het gebruiken der Volkstale, dan hierby heeft men de inschiklykheid van Jesus niet te beperken; hy voegde zich, gelyk onze Schryver verder toont, ook dikwyls, in zyne wyze van voorstellen, naer de Joodsche manier van denken; naer hunne wyze van voorstellen en betoogen, naer de gesteldheid en het character zyner Toehoorders; ja hy maekte ook, in zeker opzicht, wel eens gebruik van de heerschende gevoelens der Jooden. —— Op het ontvouwen hiervan, dat de Autheur door veele voorbeelden opheldert, en waeromtrent hy toont, hoe de Schrift-uitleggers en Volks-Leeraers hiervan een nuttig gebruik behooren te maken, komt verder de groote vraeg in overweging, „ of deze in„ schiklykheid van Jesus zich zo verre uitstrekke, dat Hy „ zich ook naar de dwalende Volksbegrippen en Volksge„ voelens gedragen hebbe?" —— Volgens het inzien van onzen Autheur is de bevestigende beantwoording dezer

Vra-

Vrage, de zaek van vooren beschouwd zynde, reeds aen regtmatige tegenbedenkingen onderhevig; hy begrypt echter zeer wel, dat de door hem deswegens aengevoerde redenen niet boven alle tegenspraek zyn; dan, met dit alles, komt het, zyns oordeels, hier voornaemlyk aen, op de overweging „ van zekere onbedrieglijke grondstellingen „ en kenmerken, aan welken men de zuivere waarheid in „ de Leere van JESUS, en het geen tot den leertrant en „ de wijze van voorstellen behoort, onderscheiden kan.” Hy vermeet zich niet dit beslissend te zullen uitvoeren, maer hy bedoelt 'er ene proeve van aen de hand te geven, of ze ook dienen konde, „ om de opmerkzaamheid, „ op dergelijke noodzaaklijke kenmerken, op te wekken „ en gaande te maaken.” —— En hiertoe is ene volgende afdeeling van dit Werkje met oordeel ingericht; waerin de Schryver het 'er op toelegt, om zodanige kenmerken by te brengen, dezelven nader te bepalen, en met voorbeelden, uit de redenvoeringen van Jesus, op te helderen. —— Hieraen hecht hy wyders nog enige aenmerkingen ter staving van zyne gedachten, dat de opgemelde bepalende Vraeg veeleer ontkennende te beantwoorden zy; nadien hy oordeelt gewigtige redenen te hebben, om uit den Leertrant, in de Euangelische en Apostolische Schriften voorkomende, af te leiden, dat Jesus, hoe inschiklyk ook in het bovenaengeduide, zich geenszins naer dwalende begrippen geschikt, of zyne manier van leeren, naer enige volksdwalingen, geplooid heeft. —— De Autheur, hiermede zyn gevoelen verklaerd en aengedrongen hebbende, verledigt zich voorts tot een onderzoek van het bewys, het geen anders denkende, voor de inschiklykheid van Jesus aen Volksdwalingen, bybrengen, ontleend uit de overweging, dat Hy 'er zich uit Wysheid naer gevoegd heeft, wegens de toenmalige gesteldheid der omstandigheden en toehoorderen: een bewys dat, naer zyn inzien, gansch niet voldoende is, en waervan hy de krachtloosheid, uit den gehouden leertrant, alleszins poogt aen te wyzen. — Voor 't overige merkt hy, ten opzichte van het gebruiken van dezen uitlegkundigen regel, nog op, dat men dikwerf geen behoorlyk onderscheid maekt, tusschen voorstellingen, die te betrekken zyn tot de volkstael en denktrant, en zodanigen, die volksdwalingen zouden kunnen versterken: men ziet zomtyds, gelyk hy door voorbeelden aentoont, deze en gene manieren van voorstellen uit het laetste gezichtspunt; terwyl ze intusschen als voorstellingen van de eer-

eerste aengeduide soort beschouwd moesten worden. — Eindelyk vestigt de Schryver onze aendacht nog op de gronden, waerop men zommige gevoelens aen de Jooden van dien tyd, als gemene Volksbegrippen toeschryft, en voor Volksdwalingen houd, naer welken Jesus zich zou geschikt hebben. Het komt hem voor, dat men daeromtrent meermaels de vereischte omzichtigheid niet gebruikt heeft; en tracht te doen zien, hoe moeilyk en onzeker het dikwyls zy, wanneer men beweren wil, dat het een of ander een oud Joodsch gevoelen is, naer 't welke Jesus zich geschikt zou hebben. En dit geeft onzen Autheur aenleiding, om, ten besluite, nog enige aenmerkingen mede te deelen over de Bronnen, (uit welken men zulke Joodsche gevoelens scheppen wil,) met opzicht tot derzelver waerde, en in hoe verre men 'er gebruik van kunne maken. Met de *Talmudische* en *Rabbynsche* Schriften heeft hy, in dit geval, niet veel op; van meerder dienst schat hy de Werken van *Josephus* en *Philo*, als ze met een omzichtig oordeel gebruikt worden; en bovenal pryst hy de *Alexandrynsche Overzetting* aen, als best geschikt, niet alleen ter opheldering der uitdrukkingen en spreekmanieren van Jesus en zyne Apostelen, maer ook wel inzonderheid om de Joodsche denkwyze te leeren kennen. Tot dit laetste einde komt dezelve hier te meer te stade, doordien, „ gelyk onze Schryver zegt, „ deze Overzetters, om het Hebreeuwsche uit te drukken, dikwijls juist zulke bewoordingen en manieren van „ spreeken gebruiken, die haaren oorsprong van zekere „ Joodsche begrippen hebben, welken men daarin ligtlijk „ ontdekken kan. Ook verkoozen zij zomtijds, wanneer „ zij de zaak volgens het spraakgebruik op verscheidene „ wijze konden uitdrukken, juist die uitdrukking en wijze „ van voorstellen, welke de oude Joodsche denkwijze me„ degebragt."

Voor Lydenden. Een Huisboek. Naar het Hoogduitsch. Te Utrecht by B. Wild *en* J. Altheer, *en te Amsterdam by* Wesfing *en* van der Hey, 1790. *Behalven de Voorreden,* 311 *bladz. In gr. octavo.*

Ene verzameling van troostryke bedenkingen, die ter opbeuringe kunnen zyn, voor de zodanigen, welken onder rampen en tegenheden, of smertbarende toevallen, zugten; en welker lezing ook hare nuttigheid kan hebben voor

voor zulken, die zig in gunftiger omftandigheden bevinden, en daerdoor zig kunnen wapenen tegen onheilen, die hen ten enigen tyde zouden mogen treffen. 'Er leeft toch geen mensch, dien 't altyd voor ftroom gaet; de gelukkigfte zelfs heeft nu en dan wel eens met tegenftroom te worftelen; en de voorzichtigheid eischt, derhalven, dat ieder daeromtrend op zyne hoede zy. In knellende rampen vind men niet zelden velen als troostloos, om dat het hun aen de vereischte kundigheden mangelt, en de geest naeuwlyks vatbaer is, om ze alsdan, in 't midden van den druk, te ontvangen. Dit ware voor te komen, door vroegere oefening, die in treffende gevallen invloed zou kunnen hebben, en den geest gefchikter maken, om den nadruk van opbeurende troostgronden te gevoelen. Uit dien hoofde kunnen Gefchriften van dien aert, als het tegenwoordige dat wy onder handen hebben, zo in voor- als in tegenfpoed, met nut doorbladerd worden; vooral wanneer de troostgronden, gelyk in dezen gefchied, met welberedeneerde overdenking voorgedragen worden. —— Ten dien einde boezemt ons de Autheur gezette kundigheden in, over den Dood, de Onfterflykheid, de Opftanding, en een toekomend Leven; hy leid ons op tot ene verftandige befchouwing, zo der rampen des levens, en derzelver gevolgen met betrekking tot het toekomende, als der Leere ener albeftuurende Voorzienigheid; en vestigt zyne overdenkingen op deze en foortgelyke gronden, welke hy, niet in een verrukkenden toon, maer op ene verftandlyke manier, in velerleie gevallen, doet werken. — Men leze, by voorbeeld, 's Mans *gedachten, by aenhoudende twyfelingen in zaken van Godsdienst*, die wel eens 's Menfchen geest dermate kunnen belemmeren, dat het hem tot mistroostigheid doe vervallen, of overflaen, om van allen onderzoek af te zien, het welk den weg baent tot Dweepery en Bygeloof, zo niet een volftrekt Ongeloof ten gevolge heeft; waer tegen des Autheurs denkwyze den Lezer ten krachtigfte wapent.

„ Mijne geheele ziel, (dus ftelt hy zyne gedachten voor,) Mijne geheele ziel dorst naar licht, naar kennis en zekerheid; doch dikwijls, zeer dikwijls, fchijnen hiertoe alle bronnen voor mij geftopt te wezen; terwijl het mij flechts zelden gelukt, om eenige verkwikking of verfterking uit dezelven te fcheppen. Ik denk, ik onderzoek, en doe alle mooglijke nafpooringen; maar overal ontmoet ik onoverkoomlijke zwaarigheden; overal doen zich voor

mij twijfelingen op, welke mij onoplosbaar toeschijnen. Ik luister naar de stem der Rede en der Openbaaring, en ben slechts zelden zo gelukkig, haar op eene verstaanbaare wijze te hooren, en, van alle anderen, duidelijk te kunnen onderscheiden. Mijn waarheidlievende geest verlangt en wenscht naar geenen helderen, vollen, middag; maar slechts naar eene flaauwe morgenschemering, naar eenige straalen van den aanbrekenden dag; en ook deeze wensch wordt zelden vervuld. Zelfs het bestaan van GOD, en Zijne hoogste volmaaktheid, beneffens mijne gemeenschap met Hem, verzinken dikwerf voor mijn oog in eene ondoordringbaare duisternis, of vertoonen zich, met zo veele zwaarigheden omgeven, en zo geheel boven alle menschlijke denkbeelden verheven, aan mijnen geest, dat deze gedachten mij noch troost noch opbeuring verschaffen. Goede GOD, Vader des lichts! weer alle duisternis uit mijne ziel, en doe mij Uwe tegenwoordigheid leevendiger gevoelen, en meer en meer van Uw aanwezen verzekerd worden! Mijn hart haakt naar rust, en waar zal ik dezelve anders, dan bij U, zoeken en vinden?

„ Dan, het zij verre van mij, dat ik mij over het gebrek, welk ik gevoel, angstig zou bekommeren, of mij mijnen onwillekeurigen twijfel tot eene misdaad zou aanreekenen; dat ik zou gelooven, dat mijn toestand GODE zou mishaagen, of vreezen, dat dezelve mij buiten de zaligheid der toekomende waereld zoude sluiten! Neen; GOD weet, dat wij zwakke en kortziende schepzelen, dat wij stof en asfche zijn, en eischt niet meer van ons dan wij doen kunnen. Hij vordert, dat wij in oprechtheid wandelen; en zulk een gedrag is Hem aangenaam. Al wie een oprecht Vriend der waarheid is, die is een Vriend van GOD, hoe weinig hij 'er ook van weten of kennen moge. Hij, die de waarheid in oprechtheid lief heeft, en met ernst zoekt, zal en moet dezelve, eindelijk, zeer zeker tot zo ver ontdekken, als voor menschen mogelijk is; al ware het dan ook, dat zulks eerst na dit leeven zoude geschieden. De heilige en rechtvaardige God straft alleen de zonde en ondeugd, maar, ongetwijfeld, geene onwillekeurige, geene onschuldige, doolingen. De ongelukkige, die de waarheid zoekt, maar niet vindt, moet aan Hem veel welgevalliger zijn, dan de gelukkige Man, die dezelve toevallig ontdekt, maar niet gezogt heeft! Mijn hart, hiervan ben ik verzekerd, staat voor de waarheid open; het haakt naar overtuiging en zekerheid, en laat zich

gaar-

gaarne onderwijzen; terwijl het iederen ſtraal van licht, waardoor het mogt worden beſcheenen, blijmoedig tot zich trekt. Ondertusſchen is het den Alwetenden alleen volmaakt bekend, waarom het mij zo moeilijk, en moeilijker dan anderen Zijner kinderen, valt, om tot eene vaste, geruststellende, zekerheid te geraaken; en wanneer het niet mijne ſchuld, maar mijn ongeluk, en een gevolg is der wijze ſchikkingen zijner albeſtuurende Voorzienigheid — zo als ik met reden mag hoopen, — dan kan ik mij niet alleen met volle zekerheid belooven, dat GOD mij eene vaderlijke toegeevendheid zal bewijzen, maar ook, dat Hij mij, in eenen beteren, meer verheven ſtaat, volkomen zal ſchadeloos ſtellen.

„ Ik mis op deze aarde, 't is waar, zeer veele genoegens, en ben in verſcheiden opzichten ongelukkig; maar zoude een redelijke, onſterflijke, geest, die naar kennis en waarheid dorst, en zijne algeheele waarde gevoelt, niet geſchikt zijn voor de wooningen des lichts, waar zijn brandend verlangen kan bevreedigd worden? Of zoude de goede GOD mijne wenſchen eeuwig onvervuld laten? Neen; vroeg of laat, in deze of in de andere waereld, zal Hij mijne ſmagtende ziel verkwikken, en met de zaligheid eener volle zekerheid verheugen!

„ Ook ten dezen aanziene zal ik mij trachten gerust te ſtellen: want bekommering en droefheid over mijne twijfel, in zaaken van Godsdienst, is zekerlijk de weg niet, om tot de kennis der waarheid te geraaken: deze kan alleen de ſtille bedaarde onderzoeker ontdekken. Ik zal derhalven mijnen geest trachten op te beuren, en mijn hart poogen gerust te ſtellen, op dat ik haare ſtem des te eerder hoore, haare wenken zo veel te beter verſtaa, en voor haare indrukken zo veel te vatbaarer moge worden.

„ Kan ik dien trap van zekerheid niet bereiken, welken ik wensch, en ook met den aart der zaake overeenkomt, dan zal ik mij aan den plicht des geloofs vast houden. De waarheden en lesſen, welke mij verbeteren; mij vergenoegder met mijn lot, en nuttiger voor andere menſchen, maaken. en mij, onder de kommernisſen en rampen deezes leevens, kunnen vertroosten en opbeuren, zal ik gaarne en dikwijls overwegen, ſchoon ik al de reden derzelve, en heur onderling verband, niet duidelijk en met volle overtuiging kenne. De twijfelingen, welken daartegen in mij ontſtaan mogen, zullen bij mij nimmer welkoom zijn, noch met voordacht door mij gevoed worden; terwijl ik, wanneer

neer ik dezelven kan onderdrukken, of verwijderen, zonder daarover ongerust te worden, het als eenen plicht zal aanmerken, om zulks niet na te laten. — Inzonderheid zal ik mij bevlijtigen, om zulke weldaadige lessen, welke mij vreugd verschaffen, steeds getrouwer op te volgen en uit te oefenen, ten einde mij dezelven daardoor meer eigen te maaken, en mij van haare waarheid steeds meer te verzekeren. Hoe flaauwer het licht zij, welk mij bestraalt, zo veel te zorgvuldiger zal ik ieder spoor van het zelve naargaan; zo veel te voorzichtiger bij zijn schijnzel wandelen; zo veel te meer alles vermijden, wat mij tot aanstoot zou kunnen dienen; mij zo veel te meer toeleggen, om alles, wat ik bij dezen trap van licht kan uitvoeren, behoorlijk en wel te verrichten, en mijnen loop, zelfs bij de flaauwste schemering, standvastig voord te zetten, en onvermoeid naar het mij voorgestelde doel te streeven, opdat mij niet de nacht met alle zijne verschrikkingen overvalle, eer ik het zelve bereikt heb.

„ Ik zal dus de les van JESUS volgen, bij welker inachtneeming zo veelen zijner verëerers zich wel bevinden. *Al wie den wil doet des geenen*, zegt hij, *die mij gezonden heeft, die zal van mij bekennen, of mijne leer uit* GOD *is, dan of ik van mij zelven spreek.* Ja, schoon ik al van den Godlijken oirsprong van JEZUS leer nooit ten vollen mogt overtuigd worden, en in dezelve onoplosbaare zwaarigheden ontdekke, zo wil ik echter haare voorschriften volgen, en dat geen verwachten, waarop zij mij doet hoopen; terwijl ik het voorbeeld van den edelen weldaadigsten menschenvriend, die dezelve heeft verkondigd, meer en meer zal trachten gelijkvormig te worden, en steeds christelijker te leeren denken en handelen. Hierbij kan en zal ik zekerlijk niets verliezen: integendeel verzekert mij mijne eigen ondervinding, en die van anderen, dat ik zo veel te meer rust en genoegen smaaken, aan anderen meer blijdschap en voordeel verschaffen, en de eeuwigheid veel getrooster zal te gemoet zien; terwijl ik, dus handelende, mooglijk reeds in dit leeven zo gelukkig zal zijn, om ten vollen overtuigd te worden, dat de leer van JEZUS Godlijke kragt en wijsheid zij. Laat de troostrijke hoop, ô GOD! welke mijne ziel thands verkwikt en bezielt, eerlang vervuld worden, en geef, dat ik alles, wat hiertoe bevorderlijk kan zijn, met eenen onvermoeiden vlijt, moge verrichten!"

Z-

Zedeboekjen voor Kristlijke Dienstbooden. Te Leeuwarden by J. Seydel, 1790. *Behalven het Voorberigt*, 97 *bladz. In 8vo.*

Een Boekje, welks leezing en herleezing, denzulken, waarvoor het inzonderheid geschikt is, niet te ernstig aangepreezen kan worden; des de Schryver het den Dienstbooden wel mogte aanbeveelen, en te gelyk de Huisheeren aanmoedigen, om het hun, zonder meesteragtigheid, op eene minzaame wyze, ten geschenke te geeven. —— Het behelst, na eene gepaste Voorafspraak aan de Huisheeren, over hun behoorelyk gedrag jegens de Dienstbooden, eene reeks van agtervolgende Lessen; in welken de Schryver de voornaamste verschillende omstandigheden, waarin de Dienstbooden zig bevinden kunnen, als doorloopt: des dit Stukje, ten dien opzigte, een vry volledig Zedenboekje genaamd moge worden. De pligten der Dienstbooden worden 'er beknopt en klaar in ontvouwd, vriendlyk voorgedraagen, en met eene ongemaakte deftigheid aangedrongen. —— Zie hier, hoe hy hen opleide tot het in agt neemen van dien algemeenen Zedekundigen regel, die een doorgaanden invloed op alle wederkeerige pligten moet hebben. *Gelyk gy wilt*, [te weeten redelyker wyze] *dat u de menschen zullen doen* [indien zy zig in uwe omstandigheden mogten bevinden,] *doet gy hun ook desgelyks.*

„ Hebt gij eenig vermoogen van verbeelding, verbeeldt dan eens, dat gij zelven Heeren en Vrouwen zijt, dat gij gediend wordt van anderen, en vraagt uzelven eens af, hoe gij dan liefst van uwe Dienstbooden zoudt wenschen behandeld te worden (*). Zo zult gij uwe pligten leeren, zo zult gij leevendige bevattingen krijgen van het gene gij als Dienstbooden aan uwe Heeren en Vrouwen verschuldigd zijt. Nu handelt dan in alle eenvoudigheid steeds zo, als gij het met billijkheid van eenen Dienstboode zoudt verlangen kunnen, wanneer gijzelven Heeren of Vrouwen waart!

„ Het gene gij in deeze of die omstandigheden geern in uwe Dienstbooden zoudt willen zien, moet gij, daar gij zelven nu dienstbaar zijt, betrachten; —— het gene gij in deeze of gene gevallen ongeern aan uwe Dienstlingen bemerken zoudt, ook hiervoor dient gij u alleszins te wachten.

„ Zou-

(*) Even zo behooren Heeren en Vrouwen, in 't weêrkeerige, zig wel eens voor te stellen, hoe zy, Dienstbooden zynde, redelyker wyze, zouden wenschen behandeld te worden.

„ Zoude het u wel aangenaam weezen, wanneer gij Heeren of Vrouwen waart, indien uwe Dienstbooden een ſlecht hart hadden, en hiervan in hunne gedraagingen ſpreekende blijken gaven? — indien zij u bestoolen, — bedroogen, — blinddoekten, — belasterden, — u tegenſnapten, — u den voet dwars zetten, en u in het eene of andere leed en ongenoegen berokkenden? — wat dunkt u? zoude het u in tegendeel niet onvergelijklijk veel aangenaamer weezen, indien uwe Dienstbooden u achting en eerbied betoonden? — indien zij uw nut, uw voordeel zogten, — opregt voor uw aangezigt wandelden, — hun geheele gedrag voor u open lagen, — uwen goeden naam verdeedigden, — uwe bevelen gehoorzaamden, — uw genoegen bevorderden, en op de best mooglijke wijze met een genegen hart uw eer handhaafden, ja zich meer aan dezelve, dan aan hunne eigen eer, lieten gelegen zijn?

„ Even zo is ook dit laatſte uwen Heeren en Vrouwen aangenaamer, dan het eerſte; en zo dierhalven is het ook uwe pligt, om dus uwe gedraagingen jegens uwe Heeren en Vrouwen te regelen, en in te rigten.

„ Benaarſtigt u daaglijks, om op deeze wijze uwen pligt waar te neemen: gewent u, om u, in de plaats van uwe Heeren en Vrouwen, te ſtellen, om zo te leeren, te weeten, en in te zien, hoe het hun voorkomen moete, hoe zij te moede zijn moeten, wanneer gij hun gehoorzaamt, of niet gehoorzaam zijt, wanneer gij dit of dat doet, of hier of daarin nálaatig in zijt.

„ Op deeze wijze zult gij de beste begrippen van uwen uitgebreiden pligt krijgen; volgt deezen eenvoudigen regel, toetst hier alle uwe verrigtingen aan, en deeze manier van denken en handelen zal u in de daad tot de beste en nuttigſte Dienstbooden vormen: hoe meer gij deezen regel volgt, dies te geruster, gezegender, blijmoediger, gelukkiger zult gij weezen; dies te onbeſchroomder en liever zult gij aan God en de eeuwigheid denken; ja, volgt gij deezen voorgeſchreeven regel, dan zult gij ſteeds met eene kinderlijke vrijmoedigheid, met een vertrouwend geloof, tot voor 's Heeren troon naderen durven, en uwe hartlijke gebeden tot Hem kunnen opzenden; ook dan kunt gij verzekerd weezen, dat uwe Algenadige Hemelheer, die hoog woont, maar ook laag nederziet, het oog van medelijdende Liefde op u nederſlaan, uwe oodmoedige ſmeekingen verhooren, en u de begeerten uws harten geeven zal."

Du-

Dupliek of Affcheid van ALETHOPHILUS *aan* PHILADELPHUS. *Te Amfteldam, bij* M. de Bruijn, 1791. *Behalven het Voorwerk*, 342 *bladz. in gr. octavo.*

Nademael *Philadelphus*, in zyne voor 't licht gebragte *Verantwoording* (*), te kennen heeft gegeven, dat het zyn oogmerk was, dit twistgeding niet verder voort te zetten, maer 't hierby te laten berusten; en *Aletophilus* dit zyn Gefchrift doet voorkomen, als een affcheid aen *Philadelphus*, met betuiging dat hy 'er voorts van afziet; zo is hier mede deze pennestryd afgeloopen. 't Is daer mede gegaen, gelyk het gemeenlyk met die foort van verfchillen gaet; *Alethophilus* en *Philadelphus* hebben elkander niet wyzer gemaekt, en zyn, als uit hunnen fchryftrant uit de twee laetfte Schriftuuren blykt, tegen elkander verbitterd geworden. En 't is, naer ons inzien, te vermoeden, dat Lezers, die ernftig deel neemen in dit gefchil, ook daerdoor niet van party verwisfeld zullen zyn, daer het toch meerendeels aenkomt op een zinnebeeldigen trant van denken; waerin de een het zinnebeeld op die, en de ander op deze, wyze gewoonlyk befchouwt. —— Vermoedelyk zouden de Partyen, die betreklyk tot de hoofdzaek van 't behandelde verfchil, in onze Nederlandfche Kerk, nog beftendig aengekweekt worden, beter te verenigen zyn, als men, met affzicht van het zinnebeeldige, gegrond op de benamingen van *Verbond* en *Verbondlingen*, en de daeruit voortfpruitende zinnebeeldige voorftellingen, bepaelder het oog vestigde op de zaek zelve, „ op Gods openbaring van den weg der za„ ligheid door J. Christus, aan een zondig menschdom, en „ 's Menfchen verplichting om dien weg te bewandelen." —— Dan de tot nog heerfchende fmaek, voor de zinnebeeldige befchouwing van een *Verbond* en *Verbondlingen*, fchynt dit grootlyks te belemmeren; en zo lang dezelve ftand houd, is 'er, naer ons inzien, weinig hoop, om dit gefchil te beflisfen.

Aletophilus fchynt zich te vleien, met de hoop, dat zyn gefchil met *Philadelphus* beflist zou kunnen worden, door andere Christen-gezindheden, die buiten hun Kerkgenootfchap zyn. Zulk doet hem dit zyn gefchrift opdragen aen *alle Christen-gezindheden*. Begrypende dat de meeste Leden

(*) Zie boven, bl. 10.

den der Publieke Kerke hier in party trekken, en dus bevooroordeeld zyn, zo is het hem raedzaem voorgekomen, de andere Christen-gezindheden te verzoeken, om het Rechterampt over dit geschil te bekleeden. „ Daar het, „ zegt hij, bekend is, dat 'er in andere *Christen-gezind-„ heden* zulke twisten over de bewuste zaak weinig of „ niet bekend zijn, hebben wij bij ul. ook meer *onpartij-„ digheid* in het beoordeelen *van ons wederzijds geschrijf* „ te verwachten. Hierom is mijne keuze op ul. geval-„ len —— verzoekende dat Gijl. u mijne keuze zult ge-„ lieven te laaten welgevallen, en zo het Rechterampt „ over ons geschil bekleeden." —— Wy zyn benieuwd om te vernemen, of 'er onder die Christen-gezindheden zodanigen gevonden zullen worden, die, daer hun deze *twisten weinig of niet bekend zijn*, 'er ene gezette Studie van zullen moeten maken, om twisten, daer ze geen belang in stellen, naer den eisch te overwegen, die daertoe lust zullen hebben, en dus zich dat Rechterampt zullen laten welgevallen. 't Komt ons niet waerschynlyk voor; en zo 't al op de ene of andere wyze eenigzins plaets mogte hebben, zal de Rechter, vermoedelyk, geen *decisief* vonnis vellen, maer veeleer Partyen een *accommodement* voorslaen; min of meer in dien smaek als bovengemeld is, om, met terzyde stellinge van het zinnebeeldige, zich aen het wezen der zake te houden, wanneer alle verschil een einde zal nemen.

G. TEN HAAFF, Med. Doct. *Inwydings-Redevoering over de noodige kennis van den aart en de huishoudelyke gesteldheid van het Menschlyk Lichaam, mitsgaders over de onafscheidbaare Verwandschappen, die 'er tusschen de Genees- en Heelkunde plaats hebben. Uitgesproken op den 22sten van Wynmaand, 1788. By de aanvaarding van den post van* Lector Chirurgiæ Clinicæ, *aan de Illustre Schoole te Rotterdam. Beneffens de Waarneeming en Behandeling van eenige Gevallen, in het Gasthuis voorgekomen. Te Rotterdam, by* P. van Dyk, 1790. *In gr. 8vo. 216 bladz.*

In dit voor alle Heelkundigen, en in het byzonder voor aankomende Leerlingen deezer Kunst, allernuttigst Stukje, ziet men vooraf een fraaie, in koper gegraveerde, Afbeelding van den, beide door zyne Kunst en Geleerdheid al-

stomme beroemden Autheur. De Redevoering zelve heeft ten onderwerp, de onafscheidbaare Verwantschappen, die 'er plaats vind tusschen de *Genees- en Heelkunde*. Deeze, schoon voor het grootste gedeelte van de hooge noodzaakelykheid der Heel- by de Geneeskunde, in de herstelling der Lyders handelende, voldoet aan het voorgestelde oogmerk zeer wel; te meer, daar dezelve, op eene schilderachtige wyze, verscheide weetenswaardige Gevallen aan den Leezer voorstelt.

Deeze word gevolgd door eene Aanspraak, by de Opening der Lessen in het Gasthuis, aan zyne aldaar vergaderde Leerlingen; bevattende een zeer kort Vertoog van de noodige Kundigheden, die de Heelkundigen, in het algemeen beschouwd, moeten bezitten.

Nu vind men een twaalftal van Heelkundige Waarneemingen, na het aanvaarden van het Lectoraat, in het Gasthuis, den jongen Heelkundigen, ter hunner onderwyzing voorgehouden. De eerste betreft eene zeer aanmerkelyke Wonde, door een val op een Vuurhaard aan het Voorhoofd toegebragt; de tweede, eene hevige Verbrandheid aan beide de Beenen; de derde, Zuchtige Beenen en derzelver gevolgen; de vierde, het Water in den Buik met de verrichte Aftappingen; de vyfde, eene Breuk in het Scheen- en Kuitbeen; de zesde, Breuken in de Knieschyf; de zevende, eene Breuk van de Binnen-Enklaauw met Kneuzing; de agtste, eene Breuk in de kleine Beenpyp, met eene zwaare Verstuiking gepaard; de negende, eene Breuk van het Ravenbeks Uitsteekzel des Schouderblads, gepaard met aanmerkelyke Kneuzing; de tiende, de Vorst, waardoor de toppen der Vingeren waren aangegreepen; de elfde handelt over de Verharding der *Glandula Parotis*, met Waarneemingen gesterkt, en in de twaalfde, word van eene hevige Oogöntsteeking gehandeld.

Deeze Waarneemingen zyn op het duidelykste beschreeven, en worden alle vergezeld met zodanige aanwyzingen en redeneeringen, dat een Aankomeling in deeze Kunst zich het Geval zelve als voor oogen kan stellen, de gehoudene Heelwyze, door de daarby getoonde aanwyzingen, (*indicatien*) begrypen, en, door telkens daarby gevoegde opmerkingen; in staat gesteld word, om zoortgelyke voorkomende gevallen, met hoop van het beste gevolg, te kunnen behandelen.

Dan, onze Geleerde Autheur bepaalt zich niet slegts by

by de opgenoemde Gevallen alleen, maar neemt daaruit teffens gelegenheid, om, aan zyne Leerlingen, de voortreffelykste Heelkundige Lesfen, in het algemeen over andere Gebreken, die met de aldaar verhandelde in eenige betrekking ftaan, voor te ftellen: zoo handelt hy in het derde Geval over het *Oedema*, geeft daarvan eene bepaalde befchryving, wyst de verfchillende oorzaaken daartoe aan, met derzelver gevolgen en geneeswyze. In het Vyfde handelt hy teffens over de *Fractuuren* in het algemeen, met derzelver kenmerken, oorzaaken en bykomende omftandigheden, welke alsdan nog daarenboven met vroegere door Hem gedaane Waarneemingen opgehelderd en bevestigd worden. Zo vind men by het elfde Geval eene grondige en weldoorgedagte befchryving van de oorzaaken, uitwerkingen en geneeswyze, der Knoestgezwellen, (*Scirrhi*) of en wanneer derzelver Geneezing al of niet te onderneemen zy, en wat daarby al in het oog moet gehouden worden. Met één woord, dit ftuk is voor jonge Heelmeesters en Aankweekelingen in die Weetenfchap ten hoogften nuttig, en kan hun in de meeste dagelyks voorkomende gevallen tot eene heilzaame vraagbaak verftrekken. Dan het moeit ons ten uiterften, dat wy dit fchoone Stuk met zulk eene tallooze menigte van taal- en drukfouten befmet vinden, waaronder 'er zelf gevonden worden die zeer aanftootelyk zyn, en by een te wenfchenen herdruk behooren verbeterd te worden. Zo leest men op pag. 80, *wanneer men de Vena Cruralis in een hand toebind*; pag. 84. *Schammonium*, *Baccalauri*, *Oximel esquilliticum*, *Rimatur mart.*, *rad: Cedoar*; pag. 86. *Scharficationes*; pag. 205. *Muscilaginis Seminis*, *Sidoniorum*; pag. 209. ℞ *Mercur. viv.* ʒi *folv: in aq. q. f. Mica Panis* ʒvi *M. Exactisſimæ. Tien Pilulæ moeten* 1 *grein Merv. Sublimat: in zich bevatten.* Dit bevat gewis geen mensch, en wy ook niet. En hoewel, om de menigte der bezigheden en reeds klimmende jaaren, die den geleerden Autheur buiten ftaat ftellen om de gedrukte proeven zelve te verbeteren, de fouten wel niet zo zeer ter verantwoording van zyn Ed. komen, zoo was het evenwel ten hoogften noodzaaklyk, dat een ander, der zaake en taale kundig, zodanig eenen arbeid verrigtte, op dat niet, door eene blinde navolging van onkundigen, wezenlyke nadeelen voor de Lyders mogen voortvloeijen.

De oplettende Natuurbeschouwer. Gevolgd naar het Hoogduitsch van J. L. EWALD. *Te Utrecht, by* de Wed. S. de Waal en Zoon, 1791. *Behalven de Voorreden*, 196 *bladz. in gr. octavo.*

In dit Stukje levert de opmerkzaame *Ewald* etlyke stichtende beschouwingen der Natuure, waardoor hy den Leezer, terwyl hy hem ernstige overdenkingen inboezemt, tevens, als 't ware, eene handleiding aanbiedt, om hem te leeren, op hoedanig eene wyze men het Boek der Natuure, ten meesten nutte, hebbe te doorbladeren. Zyn voorbeeld toch toont, hoe men van alles, wat zich in de Natuur voordoet, een leerzaam gebruik kan maaken, ter rechte kennisse van God in zyne Volmaaktheden, en van den Mensch in zyne voortreflyke waarde, ter aansporinge eener ernstige betragtinge van zynen pligt. Onderscheiden voorvallen maakt hy daartoe dienstig, en zyne bedenkingen, by zodanig eene gelegenheid gevormd, hebben een nadruk, die het gemoed des Leezers eigenaartig inneemt. Tot eene proeve hiervan strekke het hoofdzaaklyke zyner overpeinzingen, by het afloopen van den Herfst; die, in ons tegenwoordig Jaargetyde, bovenal onze opmerking vestigde.

„ De geheele Natuur," dus laat hy zich hooren, „De geheele Natuur kondigt thans dood en vernietiging aan. Deze verwelkte bladeren, die zich onlangs aan de boomen bewogen, en thands bijna overal door ons met den voet vertreeden worden; dit vaale kleed der beemden; deze onaangenaame lugt, welke wij inademen —— alles roept ons toe: het is gedaan met de aarde; haare voortbrengende, bezielende, kracht is niet meer! Zelfs schijnt de Zon niet meer te wezen, 't geen zij te vooren was: ook zij schijnt langzaam naar den weg van alle planten te hellen. —— Indedaad, 'er is geen gevoelig mensch onder ons, die thans niet dikwijls, zelfs zijnes ondanks, door dit denkbeeld getroffen wordt, of dien de gedachte des doods niet meer, dan anders, voor den geest zweeft, naardien hij alles, wat hem omringt, ziet sterven. Wie zoude niet, die eens in een groot ziekhuis rond wandelde, waar elke minuut één sterft, en honderden met den dood worstelen; waar allen hun sterfuur nadert; waar hij niets dan het gekerm van kranken, dan het zugten van stervenden, hoorde, en niets dan een doodelijke lugt inademde, —— wie

wie zou niet, bij zulk een fchouwfpel, ten fterkften geroerd worden, door het denkbeeld: „ dezen zijn vleesch „ van mijnen vleefche. Zij fterven, en ik moet ook eens „ maal, even als zij, tot de aarde wederkeeren, uit wel„ ke ik ben genomen!" En het is indedaad, ten minften, eene dergelijke gewaarwording, welke wij gevoelen, wanneer we ons thands naar buiten begeven. Zien wij hier of daar nog een half groen blad; het worftelt met den dood. Heeft men al een helder uur, een fchoonen dag; zulks is toch niets anders, dan het opgeklaard oog van fterven den: oogenblikken zeker, die heerlijk voor ieder hart zijn, 't welk 'er een nuttig gebruik van weet te maaken, doch die tevens onze traanen doen vloeien, wanneer wij bedenken, dat zij mooglijk de laatften van ons leeven zijn. Zelfs fchijnt de Natuur ons op te wekken, om menigmaal aan onzen dood te denken; terwijl ieder Herfst ons fchijnt te willen zeggen: „gij moet, o mensch! „ tot de aarde wederkeeren, uit welke gij genomen zijt." —— Laten wij dan in deze onze befchouwing de wenken der Natuure volgen, want GOD fpreekt ook door haar tot ons harte! Laten wij niet, uit eene al te verre gaande aandoenlijkheid, het oog van een beeldtenis afwenden, welke zich telkens in eene verfchriklijker gedaante aan ons zal vertoonen, hoe minder wij 'er ons aan gewennen; maar laten wij ons in dezen als mannen gedragen, en, zo mooglijk, opfpooren wat de dood zij."

Hier komt, gelyk de Heer *Ewald* vervolgt, de dood, in den eerften opflag, als iets verfchriklyks, als iets ontzettends, voor; dit wordt wel verzagt, door het denkbeeld, dat flechts het bekleedzel fterft, en dat de mensch zelf blyft voortleeven; dan die enkele bewustheid, daar dezelve omtrent geluk of ongeluk niets beflist, kan ons de vrees voor den dood niet geheel beneemen. Veel gemaklyker valt het te begrypen, dat de dood, door het vooruitzigt op rust, aangenaam kan worden, immers voor menfchen, die hier een ongelukkig leeven leiden. —— Dan 'er is nog een verhevener uitzigt, dat het verfchrikkelyke des doods geheel doet verdwynen, waarover hy zich aldus uitlaat.

„ De dood is voor hem, die de Natuur en zijne eigen gefteldheid met een opmerkzaam oog befchouwt, niet flechts een overgang tot een ander, maar ook tot een beter, meer verheven, Leeven —— een Winter, die de heerlijke Lente voorafgaat, welke voor de menfchen eenmaal

maal zal aanbreken —— eene aflegging van het uitwendige, stoflijke, bekleedzel, waarin veel verborgen was, en 't geen ons tot mindere bewooners der aarde maakte. Dit bekleedzel is dikwijls schoon en bekoorlijk; het is vol kenmerken van ons inwendig weezen, en hij, die door hetzelve den inwendigen mensch beschouwt, mist het ongaarne. Ondertusschen is het altijd een bekleedzel, een sluier over 's menschen eigenlijke gedaante; en wie zal denzelven missen, wanneer men het volle gelaat zien kan.

„ Zo veel voortreflijker, als het Kind, naa zijn geboorte, is geworden, dan het te vooren was, naamlijk een eigen, voor zich zelven bestaand, weezen, —— zo veel voortreflijker wordt ook de mensch, wanneer hij, door den dood, tot het ander, beter, leeven wordt herboren. Zo veel beter als de koornhalm dan het graankorreltje zelf is, waaruit hij opwaards groeit, zo veel te verhevener is ook de mensch, die verrijst, dan hij, die in de aarde begraven wordt.

„ Waarlijk, het meer verheven leeven, waartoe wij alleen door den dood kunnen herboren worden, is het sterven waardig; het is, in den eigenlijksten zin, een verhevener leeven, —— een leeven waarbij men ons tegenwoordige niets meer dan dood kan noemen. Ademen is toch nog geen leeven, en een nutteloos leeven, zonder de minste vreugde, is een langzaame onophoudelijke dood. Wat is waarlijk te leeven anders, dan vermogens te bezitten, om te werken; een hart en vrijheid te hebben, om te genieten; van alle kanten gevoerd te worden, waar men voor aandoening vatbaar is; en dat wel op zulk eene wijze, dat ieder vezeltje van ons weezen zich vrij en onbelemmerd in die zagte overeenstemming beweegt, naar welke GOD de menschlijke natuur heeft ingericht? Wat anders, dan te beminnen en bemind te worden; uit liefde te geven en te ontvangen; te werken en op zich te laten werken, en van alle kanten onbelemmerd aan alles gehecht te zijn, waarop wij in de Schepping de meeste betrekking hebben. Tot zulk een leeven nu wordt de mensch door den dood herboren. Hij klimt door denzelven op tot hooger kracht, tot eene vrijer werkzaamheid, en snelt naar het oord der hartlijkste vereeniging, om aldaar, in ongestoorde liefde, eeuwig te leeven, en haare zalige genoegens onafgebroken te genieten. Wanneer de mensch sterft, dan berst de ruwe bast, waarin zijn geestlijk deel moest groeijen, en de rijpe vrucht, om welker wil de boom, stam,

bladeren en bast gevormd worden, komt ten voorschijn. Wanneer de mensch sterft, dan verandert de rups, welke voor een bloot dierlijk genot gevormd, en aan de bekrompen neiging, om zich in stand te houden, dienstbaar was, om zo te spreken, van gedaante, en 'er komt een edeler schepzel ten voorschijn, 't geen van den nektar-daauw des hemels leeft, en door de meer godlijke neiging der liefde bestuurd wordt. O! wie zoude de grove rupsen-huid betreuren, wanneer men de heerlijke kapel aanschouwt! En wie zou den bast niet gaarne willen derven, wanneer men de vrucht kent, welke van onder denzelven voordkomt!"

Tot zodanig eene beschouwing van den dood worden we, naar 't inzien van den Heer *Ewald*, dat hy verder uitwerkt, door de Natuur zelve opgeleid; en deeze strekt, om ons een leevendig gevoel van 's Menschen voortreflykheid in te boezemen; terwyl ze den Mensch, die geene hoogere kundigheden bezit, dan welken de Natuur hem verleenen kan, ten sterkste doet verlangen, naar eene uitgebreider kennis van dien gelukstaat. En eindelyk, zo als hy ten besluite aanmerkt, kan zulk eene beschouwing van den dood ons dan tot troost verstrekken, wanneer 'er anders geen troost meer is te vinden.

„ Wanneer alles, zegt hy, door eene dikke duisternis rondom ons bedekt wordt, zien wij ons, bij zulk eene bespiegeling, door een helderen lichtstraal omgeven. Wij mogen al of niet aan den dood denken —— hij zal gewisselijk eenmaal komen. Al hebben wij veele jaaren met de Geliefden van ons hart, in de zuiverste overeenstemming van neigingen, en het genot der reinste genoegens, geleefd —— de dag, het uur zal echter eenmaal aanbreeken, waarop de dood hem van onze zijde zal wegrukken; de tijd zal komen, waarop hunne oogen ons niet meer zien, hunne ooren ons niet meer hooren, en hunne harten onze liefde niet meer ontwaaren, zullen. Het is eene ontzettende gedachte, welke ik geloof, dat de menschlijke natuur niet kan dragen, den beminden van zijn hart, zonder hoop, te verliezen —— hem te zien sterven, en te denken, dat dit voor altijd, voor eeuwig, is! Dan hier vinden wij eenigen troost in het blijde vooruitzicht, dat wij hem zullen wederzien en wedervinden; dat hij ons, daar de liefde eeuwig is, gelijk GOD, van wien zij afdaalt, in de andere waereld zal liefhebben, zo als hij ons in deze heeft lief gehad, en dat onze harten aldaar, even als hier, één zullen zijn. Was nu de beminde van ons hart braaf en deugd-

deugdzaam; welk een krachtige aanſpooring moet het dan voor ons wezen, om hem in braafheid en deugd te evenaaren; al ware het dan ook alleen, om ook aldaar aan te landen, waar hij is, en eeuwig te leeven, waar hij leeft.

„ Laten wij dan als verſtandigen handelen, en de oogen niet afwenden van een bitter geneesmiddel, welk ons ten leeven moet herſtellen! Laten wij den dood uit zijn rechte oogpunt beſchouwen, en leeren, dat hij een heilzaam ſlaapmiddel is, onder welks werking de natuur haare krachten verzamelt, en de ſluimerende kranke herſtelt.

„ Ik eindig deze mijne beſchouwing, met de volgende bemoedigende taal van HERDER: „ tracht deze aarde ver„ genoegt te verlaten, en zegen haar als het verblijf, „ waarin gij als een Kind der onſterflijkheid ſpeeldet, en „ als de ſchool, in welke gij, door vreugde en ſmart, „ tot eenen manlijken ouderdom werd opgevoed. Daar „ gij 'er verder geen recht op hebt, zo min als Zij op „ u, zoo zet, met den hoed der vrijheid gekroond, en „ den gordel des hemels omhangen, uwen wandelſtaf „ blijmoedig voord!"

Vervolg op M. N. CHOMEL, *Algemeen, Huishoudelyk, Natuur, Zedekundig, en Kunst-Woordenboek. door* J. A. DE CHALMOT. *Verrykt met Kunstplaaten. Elfde Stuk. Te Campen by* J. A. de Chalmot, *en te Amſterdam, by* J. Yntema, 1790. *In groot quarto.*

Behalven de Hoofdärtykelen van dit Werk, tot de drie Ryken der Natuurlyke Historie behoorende, verleent dit Deel, even als de voorigen, eene groote verſcheidenheid van Artykelen, die tot alle ſoorten van Weetenſchappen betrekkelyk zyn; des de Genees- en Heelkundige, de beoefenaar van Geſchied- en Staatkunde, van Godgeleerdheid, Zedeleer en Kerklyke Geſchiedenis, mitsgaders van de Wysgeerte, Regtsgeleerdheid, Natuurkunde, enz. hier alleszins een ruimen voorraad vinden, waarvan ze gereedlyk gebruik kunnen maaken. Met opzigt tot veele deezer byzonderheden ontmoet men hier zelfs uitgewerkte Stukken, die het een en ander onderwerp in 't breede behandelen, als daar zyn, uit veele anderen, de *Kanker*, de *Kinderpokjes*, de *Kindermoord*, de inrigting der *Kapittelen*, met de waardigheid der *Kanunniken*, en die der *Kardinaalen*, benevens de *Kerkvergaderingen* en *Kerkhervorming*, het luisterryke ampt van *Kapitein-Generaal*, de ſchikking en beſtiering der

Karavaanen, het geen men omtrent het *Karakterkundige* in agt hebbe te neemen, enz. enz. —— By gelegenheid van het doorbladeren van zulke en meer dergelyke ontvouwingen, komen den Leezer ook meermaals zydlingſche bedenkingen voor, die hy 'er juist niet in gezogt zou hebben, maar tot welken het behandelde aanleiding geeft, en die zyne aandagt byzonder vestigen. Zo is het ons althans in deezen gegaan. Het Artykel *Karakterkunde*, naauwkeurig ontvouwd hier voorgeſteld, nagaande, vonden we in 't zelve, eene oordeelkundige overweeging van de Schriften, die men *Romans* heet; welke ons zo zeer geviel, dat wy derzelver mededeeling, in dit geval, niet ondienſtig geoordeeld hebben.

„ Een Roman" (dus vangt de Schryver dit onderwerp aan,) „ Een Roman, die aan zyn oogmerk voldoen zal, behoort ons, onder een vernuftig en ſierlyk bekleedzel van aan elkander geſchakelde gebeurtenisſen, die waar konnen zyn, een of meer belangryke en natuurlyke *karakters* voor te ſtellen, die zich van alle mooglyke zyden ontwikkelen, en eindelyk eene gewichtige uitkomst daar ſtellen. 't *Zy* dit nu geſchiede op eenen meer boertigen of ernſtigen trant, door brieven of vertellingen, het hoofddoel moet altyd zyn, ons het menschlyk hart te doen kennen, kiesſche gevoelens in te boezemen, van de ondeugd af te ſchrikken, en ter betrachting van edele deugden aan te moedigen. *Uit* zulk een oogpunt beſchouwd, kan men dit ſoort van ſchriften deszelvs nut en verdienſte niet betwisten, ten zy men zich laate leiden door dweepzucht en vooroordeel.

„ Gaarne beken ik, niet genoeg burger te zyn in de wereld der Romans, om uitſpraak te konnen doen, over aller derzelver wezenlyke voor- en nadeelen, zo min als over de waardy van elk byzonder ſtuk. Ik zoude het als myne zwaarſte ſtraf aanmerken, zo ik alle de ſtroomen van laffe, verdartelde en Godsdienstlooze, Romans, ons door den wind der lichtzinnigheid uit *Duitschland*, *Frankryk* en *Engeland* daaglyks toegevoerd, doorworſtelen moest. Egter wil ik niet ontveinzen, dat ik Romans —— en wel van een goed ſtempel —— met genoegen, ter myner leering en verbetering, geleezen heb. Ik heb ook anderen gezien, niets beduidenden doorloopen, en ze met een *procul hinc!* by my nedergelegd. Zo afkeerig ik ben van de *piéces galantes* van *Parys*, zo weinig ſmaak heb ik, over het geheel, gevonden in de daaglykſche Duitſche Romans. Zonder iets te willen onttrekken aan den lof

der

der GESNER'S, WIELAND'S, GÖTHE'S en MEISSNER'S, durve ik vrymoedig zeggen, dat de Duitſchers, in het algemeen beſchouwd, den rechten Romanſmaak, dat groote, dat vernuftige, dat ſcheppende, dat fyn gevoelige en echt ſentimenteele, welk de ziel eenes Romanesken Schryvers vormen moet, niet bezitten; het is, dunkt my, niet zo zeer een eigendom van hunnen grond, noch een uitſteekende trek hunnes nationaalen karakters, gelyk wel by andere volken, vooral by de Engelſchen. Werken van geleerdheid en ernſtige wysgeerte zullen, over het geheel, altyd meer den roem van *Duitschland* onderſteunen, dan ſchriften van vernuft, gevoel en van eene leevendige verbeeldingskracht, ſchoon het zo wel zyne groote Dichters oplevere, als weleer het manhaftig *Griekenland* en *Italiën.* Het meeste ſentimenteel der Duitſche Romans, van onzen tyd, is waarlyk niets anders, dan machtelooze overdryving van de natuur, het prikkelt ons zo veel ſterker dan het zuiver gevoel, als een blad klatergoud ſchittert boven eene baar van dat metaal. Ook zyn de meeste Duitſchers ellendig geſlaagd in het doorhouden van karakters, en, wanneer zy hun plan hebben doen uitweijen, is daar door veelal een reuſachtig Romanesk lighaam ontſtaan, uit onregelmaatige brokken, zonder ordonnantie, t'ſaamgeſteld. De beroemde *Reis van* SOPHIA zelve is, als een geheel beſchouwd, niet vry van grove gebreken, die den lof, haar wegens eenen ſchat van kundigheden rechtmaatig toegezwaaid, niet weinig verdonkeren, om nu te zwygen van eenige *karakters* en *intrigues*, daarin voorkomende.

„ Men moet, in het leezen van Romans, een oordeelkundige keus doen, en zelvs uit de besten alleen het beste kiezen. Het is my altyd voorgekomen, dat, daar zucht tot navolging eene hoofdeigenſchap is der Romanſchryveren, zy elkander eene menigte van fouten geleend hebben, te onverſchoonbaarer, naar maate zy meer herhaald zyn, en het ſchryven eenes Romans, uit aanmerking dier onbedwongen vryheid, welke de verbeeldingskracht des Autheurs daar by heeft, en van zyne verplichting, om ons niet gebeurde gevallen, door keurigheid en juistheid van voordracht, belangryker te maaken, grooter kieschheid vordert. Hier toe behoort hunne langwyligheid, afwyking van het hoofdplan, en de inlasſching van eenige nietsbeduidende *Epiſodes*. Verder mishaagt my hunne eenzydigheid omtrent den Held van het ſtuk, de overgedreevenheid in het wanſtaltig groote in hunne karakters en

daaden, het misbruik van onnatuurlyke *intrigues*, zo wel als van het wonderbaare. Ook kan men niet zonder afkeer zien, al dat zedigheid kwetzende dubbelzinnige, welke door de meeste Romans als gestrooid ligt, en de weinige, indien niet bespottelyke, vertooning, dien de gezegende Godsdienst daar in doorgaans maakt, terwyl men de deugd, die haare dochter is, ernstig schynt te prediken. Eindelyk, want ik kan niet alles optellen, komt het my voor, dat men, om het menschlyk hart voor de ondeugd te waarschouwen, en op rechtschaapen braafheid te doen verlieven, gebruikt gemaakt heeft van een middel, dat zeer geschikt is ter bewerking van eene tegenstelde uitkomst.

„, Dit laatste vordert eenige verklaaring. Men onderstelt met recht, dat een Romanschryver zich een gewichtig en nuttig doel voorstelt in het stuk, welk hy gaat vervaardigen. Volgens zyne bestemming wil hy den Leezer, vooral den jeudigen Leezer van beide de geslachten, waarlyk groote gevoelens en deugdzaame neigingen inboezemen; hy wil, om de deugd schooner te doen uitkomen, dezelve schaduwen met de donkere verwen van openbaare of voor eenen tyd vermomde schelmery, de listige of geweldige aanslagen deezer laatste op eene lydende onschuld in het licht stellen, en tevens toonen, hoe overgedreeven deugd meestal in ondeugd verwandele. Ter bereiking van dit heerlyk doel, schetst hy *karakters* van verschillenden aart, doet die op eene belangryke wys contrasteeren, en maakt ons dus bekend met het menschlyk hart, en met alle die onderscheiden dryfveeren, die het zelve beweegen. Maar wanneer hy, in de uitvoering hier van, den booswicht in een bevallig hulzel kleedt, hem, onder den schyn van deugd, eenen verleidenden rol doet speelen, karakters maalt, die in zulk eene volkomenheid nergens op aarde bestaan; en alle driften aanblaast, die in den gloeijenden jeugdigen boezem liggen te smeulen, wanneer hy het gif van eene geoutreerde aandoenlykheid derwyze door onze ziel verspreidt, dat daar uit eene zedelyke ziekte ontstaat, die ziel en lighaam verzwakt; en, gelyk ik de voorbeelden hier van gezien heb, ons geene deugd doet eerbiedigen, indien dezelve niet met het geleend sieraad van eenige zwakke traanen verzilverd zy; wanneer hy meisjes en jongelingen eene hartverkragtende traan afperst by het lyk van eenen WERTHER; wanneer hy hen, die hy van zelvsmoord tracht af te schrikken, door alle de konstenaaryen van wel-

spree-

ſpreekendheid en dichtgeest overreedt, dat men ongelukkig genoeg worden kan, om het leeven als zynen grootſten vyand te beſchouwen, en dat de zelvsmoord, in zekere omſtandigheden, voor de deugd verkieslyk zy; wanneer hy de zenuwen van ons gevoel zodaanig overſpant, dat men daar op den toon der verleiding oogenbliklyk ſtemmen kan; dan in de daad, voert hy zyn ontwerp uit op eene wys, die niet alleen tegen deszelvs oogmerk ſtrydt, maar ook hem verantwoordelyk ſtelt voor alle de heillooze gevolgen zyner onderneeming; hy bederft onſchuldige harten eer hy die tegen 't bederf gewapend heeft, en werpt zig op als den grootſten verleider van het menschdom, doemwaardiger dan TARTUFFE en LOVELACE.

„ Op zulk eenen voet egter zyn ver de meeste Romans van onzen tyd ingericht. —— Kenners weeten, onkundigen zullen misſchien te laat ondervinden, dat ik waarheid ſpreek.

„ Zo lang wy geene Romans hebben, gezuiverd van deeze vlekken, moeten wy door kieschheid en voorzichtigheid vergoeden, het gene aan de besten zelve ontbreekt. Laat niemant dit ſoort van lectuur op eigen gezach beginnen, en zonder de leiding van eenen ervaaren gids. De eerſte Roman vormt doorgaans onzen ſmaak, en kan ons hart beſmetten, zo wel als wapenen tegen volgende aanvallen op deszelvs deugdzaamheid. Dat men altyd, in het leezen van Romans, meest op de *karakters*, en op het eenvoudig verhevene der deugd, lette. Dat men nimmer, door op ideälen te verlieven, zyn zedelyk gevoel verdoove, en een booswicht, of menſchenhaater, worde. Dat men ſteeds de gedachten leevendig houde, —— „ ik lees „ eenen Roman!" —— dus toegerust, zal men op zyne reis, door eene *Platoniſche* wereld, veilig zyn, en belangryke ſtoffen vinden ter bearbeiding voor de *Karakterkunde*; dus geſtemd, zal men van RICHARDSON, van STERNE, van MARMONTEL, MERCIER, D'ARNAUD, en anderen, die meesters in hunnen kring zyn, veel, zeer veel, leeren, nopens den mensch, het *karakter*, en deszelvs goede en kwaade trekken. Ik ben met deeze Schryvers, voor zo veel het Romanesque betreft, byzonder ingenomen, ſchoon ik niet op my neemen wil, de uitvoerigheid des eenen, des anderen losheid, of de Godsdienſtige begrippen van de laatſten, te verdeedigen. Voor het overige kan men het oordeel onzer ſçavante Juffrouw BEKKER over een aantal van de vermaardſte Romans nazien in derzelver geestige

Narede, geplaatst agter het laatste Deel van haaren WILLEM LEEVEND; een boek, dat deezer vrouwe eenig recht gaf, om haare Theoretische gedachten daaromtrent aan het algemeen voor te draagen."

Om hierby nog een staal van eene andere natuur te voegen, zullen wy den Leezer onder 't oog brengen, 't geen ons de Opsteller deezer Artykelen wegens de *Kleeding* leert gadeslaan.

„ KLEEDING, (zegt hy) noemt men al dat gene, het welk niet alleen tot bedekking, maar ook tot sieraad, van 's menschen lighaam verstrekt. Pleegde men ten aanzien van de *Kleeding* alleen met de nooddruft te raade, dan zoude men met zeer weinige kosten deeze behoefte kunnen vervullen; doch de weelde, pracht, hoogmoed en modes, hebben ten deezen aanziene in alle tyden en landen zodaanig een gezach gevoerd, dat de *Kleeding*, voor allerleye staaten en rangen, een aanzienlyk deel der uitgaven van ieder huisgezin is geworden. Veel zou hier over kunnen gezegd worden, dan wy bepaalen ons liever om de *Kleeding* uit een ander oogpunt te beschouwen, naamelyk om aan onze Leezers eenige heilzaame lessen mede te deelen, hoedaanig het best de *Kleeding* te regelen, ten einde zyne gezondheid te bewaaren.

„ Om zulks te bereiken, behoort de *Kleeding* naar het Gewest en de Gesteldheid der lucht geschikt te zyn. De gewoonte heeft zekerlyk hier omtrent grooten invloed; doch nimmer kan ze de natuur der zaaken tot zulk eenen trap veranderen, ten einde te bewerken, om de *Kleeding* der bewoonders van *Nova Zembla*, en van die van *Jamaika*, van eene zelvde soort te doen zyn. Men behoeft zekerlyk geene juiste evenredigheid uit te oeffenen, tusschen de hoeveelheid der *Kleederen* die men draagt, en den graad der breedte van de luchtstreek die men bewoont; dan men behoort egter daar op, zo wel als op de gelegenheid des lands, de gesteldheid van den dampkring, en de veelvuldigheid en kracht der stormwinden, eenigermaate zyne aandacht te vestigen.

„ In de prille jeugd, wanneer het bloed heet, en de uitwaasseming onbelemmerd is, behoeft men het lighaam niet met veele *Kleederen* te bezwaaren; doch in den afgaanden leeftyd, wanneer, met het klimmen der jaaren, de huid hard en de vogten koelder worden, behoort men de *Kleederen* te vermeerderen. Veele ziekten en kwaalen der bejaarde lieden spruiten uit gebrek aan doorwaasseminge voort, en kunnen verhoed worden, door vermeerderinge van *Kleederen*,

ren, of het draagen van zodaanigen, welken men tot het doen doorwaasfemen der huid dienftiger acht; zo als by voorbeeld hembden van katoen, flanél en dergelyke.

„ Flanél wordt hedendaagsch, zelvs door veele jonge mansperfoonen, gedraagen. Dan deeze gewoonte is zeer ontydig, want zulks maakt hun niet alleen zwak en verwyfd, maar ook de flanél onnut op dien tyd des leevens, wanneer ze noodzaaklyk zyn zoude; geene jonge lieden behoorden ze te draagen, ten zy ze door fcherpe verkoudheden 'er toe genoodzaakt werden.

„ De *Kleeding* dient ook naar het jaargetyde gefchikt te zyn. Die, welke in den zomer warm genoeg is, is voor den winter geenzins voldoende. Die veranderingen behooren egter met voorzichtigheid te werk gefteld te worden; en de verwisfeling van winterkleederen met die welke ligter zyn, moet niet te vroeg, en de aflegging der zomerkleederen niet te laat, gefchieden. In deeze landen doet zich al dikwils vroeg de winter gevoelen, en wy hebben menigmaal in den aanvang der zomermaanden nog fterke koude: zelvs is het voorzichtig die veranderingen niet eensklaps, maar trapswyze, te maaken; en het verfchil van *Kleedinge* behoorde zelvs, door die genen inzonderheid, die den middag des leevens te boven zyn, zeer gering gemaakt te worden.

„ Zo dra hovaardy en ydelheid eene van de voornaamfte oogmerken der *Kleedinge* zyn, wordt ze nadeelig; fchoon het menschdom haar ten allen tyde grootelyks daar toe heeft doen dienen: diensvolgens is de manier en de gedaante der *Kleederen* geduuriglyk veranderd, zonder dat men op gezondheid, luchtftreek of welvoeglykheid, veel acht fchynt gegeeven te hebben.

„ Men heeft zelvs meermaalen getracht, de menfchelyke geftalte, door het gewaad te verbeteren, en zulken, die niet beter weeten, gelooven, dat de mensch, zonder dit behulp, een monfter zyn zoude. Alle poogingen van dit foort zyn ten uiterften verderflyk. Doch geene derzelven is nogthands zo vernielende als de gewoonte die men in ons Land heeft, van maag en ingewanden in eenen zo engen omtrek, als maar eenigzints mooglyk is, faam te drukken, ten einde eene zogenaamde fyne geftalte of dunnen middel te weeg te brengen. Door deeze gewoonte worden de werkingen der maag en darmen; de beweeging van het hart en de long; in een woord, alle de noodige leevens-beweegingen belemmerd en gehinderd. Hieruit fpruiten voort kwaade fpysverteering, flaauwten en bezwymingen, hoest, teering en dergelyke.

Dit

Dit schadelyk gebruik toont onwederspreekelyk, dat het Schepzel wyzer wil zyn, dan zynen Formeerder, die geenzints gewild heeft, dat men de vrye beweeging zyner ledemaaten belemmeren zoude. Van de ontallyke kwaalen, die uit het draagen van keurslyven hunnen oorsprong neemen, is eene der voornaamste, dat de maandelyksche ontlastingen der jonge meisjes daar door verhinderd worden, waar door men zo veele derzelven omtrent die jaaren ziet kwynen. Veele zwaare kraamen mag men ook te recht aan deeze gewoonte toeschryven, dewyl de beenderen van het bekken, welke in de kindsheid slap en week zyn, door het knellende en de ingewanden samenpersfende keurslyf uit hunne natuurlyke gedaante gebracht worden, dus de doorgang van de Vrugt zeer vertraagd, ja zelvs geheel belemmerd, wordt. Zie ook KEURSLYVEN.

„ De voeten hebben van de drukking niet minder te lyden. Hoe het bygekomen is, dat men kleine voeten voor eene schoonheid rekent, weete ik niet; dan dit is zeker, dat menig een daardoor kreupel geworden is. Het grootste gedeelte der menschen is met lykdoorns gekweld, welke meestal uit het draagen van naauwe schoenen voortkomen. Niet alleen is dit ongemak lastig, maar wyl het den mensch het gaan doet schuwen, mag men het als eene afgelegene oorzaak veeler kwaalen aanmerken. De gedaante der schoenen behoorde men zekerlyk altoos na die van den voet te schikken. De voeten zyn by de kinderen zo wel geschaapen als de handen, en zy kunnen de toonen even gemakkelyk en vry beweegen als de vingers; doch zelden ziet men volwasfene menschen die gebruik maaken kunnen van de toonen. De hakken van de schoenen zyn niet minder dan de naauwe punten nadeelig. Eene Juffer mag, door op de toonen te gaan, ryziger van gestalte schynen, doch nimmer zal ze op die wyze eenen vasten tred of fraaijen gang bekomen. De hooge hakken verrekken de gewrichten der beenen, en maaken dezelven krom; zy zyn hinderlyk, veroorzaakende eene styve en voorover gebogen lighaamshouding. De hooge hakken, en naauwe punten der schoenen, zyn de eenige oorzaak, dat zo weinige Juffers eenen vluggen en bevalligen gang hebben.

„ Verders dient men in de *Kleeding* alle klemming te vermyden. Kousfebanden, gespen enz. te dicht toegetrokken zynde, belemmeren niet alleen de vrye beweeging dier deelen welken zy omvatten, maar verhinderen ook den omloop des bloeds, dus ook de evenmaatige voeding en

groei

groei der ledemaaten, waaruit veelerleie kwaalen ontstaan. Al wat naauw om den hals sluit, als boorden, dassen, halskettingen enz. is zeer gevaarlyk; zy verhinderen den omloop des bloeds uit en naar de hersenen, waaraan de hoofdpynen, duizelingen, beroerten, enz. hunne geboorte verschuldigd zyn.

„ De volkomenheid der *Kleedinge* bestaat in gemakkelykheid en reinheid: niets is immers belachelyker dan zich zelv' tot eenen slaaf te maaken van den opschik, en liever, van den morgen tot den avond, zich beweegloos als een beeld te houden, dan zyn haair in wanorde of een speld van zyn plaats te brengen. Zindelykheid en netheid is het voornaamste der *Kleedinge*, de optooizels dienen veelal om de morsigheid te bedekken en te verbergen.

„ Ten slotte dient, dat de *Kleeding* niet alleen naar de luchtstreek, het jaargetyde en den ouderdom des leevens, maar ook, naar de gemaatigdheid en het gestel des lighaams, behoort geregeld te worden. Sterke en harde lieden kunnen veel beter, dan zwakke en tedere, koude of hitte uitstaan, en behoeven dus omtrend hunne *Kleeding* niet zo zorgvuldig te zyn; doch de juiste hoeveelheid van Kleederen kan niet altoos en voor eenen iederen door redeneeringe bepaald worden: dit kan alleen door ondervindinge geschieden, en elk mensch kan zelve best oordeelen, hoedaanige en hoe veele *Kleeding* hy nodig heeft, om zich warm te houden."

Vaderlandsche Historie, vervattende de Geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden, zints den aanvang des Noord-Americaanschen, en den daar uit gevolgden Oorlog tusschen Engeland en deezen Staat, tot den tegenwoordigen Tyd. Uit de geloofwaardigste Schryvers, en egte Gedenkstukken, zamengesteld. Met Plaaten. Ten Vervolge van WAGENAAR's *Vaderlandsche Historie. Vyfde Deel. Te Amst. by* J. Allart, 1790. *In gr. 8vo.* 371 *bladz.*

Het Deel deezer *Vaderlandsche Historie*, 't welk wy thans voor ons hebben, is in drie Boeken afgedeeld. Het neemt een aanvang met het XI, waarin, hoofdzaaklyk, voorkomt, het voorgevallene op de *Zeeuwsche* Kust aan Boord van den Capitein STORY; de beschuldiging en verantwoording des Schoutbynagts VAN KRUYNE; 't Plan des Verraads tusschen J. E. DE WITTE en P. VAN BRAKEL;

het

het vatten dier schuldigen, en wat 'er over de te regt stelling des eerstgemelden te doen viel, het Vonnis over beiden; de onschuldig verklaaring des Hertogs VAN BRUNSWYK door zyne Hoogheid, hoe men op diens Verwydering aandringt, en zyn vertrek na *'s Hertogenbosch*; de Wederkomst van den Pensionaris VAN BERCKEL ter Vergadering van Holland; de Wederverschyning van CAPELLEN TOT DEN POL ter Staatsvergadering van *Overysfel*; de Geschillen over de Regeeringsbestellingen in eenige Steden van *Holland*; over de Begeeving van eenige Ampten, gewoonlyk naar den zin des Stadhouders begeeven, thans naar den zin eeniger Steden opgedraagen; 't gebeurde in *Friesland* over de Rondgaande Ampten op de *Friesche* Steden vallende, en de Magistraatsbestellingen van zyne Hoogheid in dat Gewest; het oprigten van een Burgerlandmagt aldaar; het Verzoek van *Friesland* om opening van de Generaliteits-Kasse, en vermindering van Aandeel in de gemeene Lasten.

In het XII Boek ontmoeten wy een breed verslag wegens de Onafhanglyk Erkenning der *Staaten van America* en 't Verdrag daar mede geslooten, en de Zending eens Afgezants derwaards; het voorgevallene in die Staaten ten deezen Jaare, en hoe de Onafhangelyk Verklaaring door *Engeland* in *Frankryk* zyn beslag kreeg; pogingen tot eenen Vredehandel van *Engeland* met onzen Staat; hoe de Keizerin van *Rusland* daarin werkte; *Frankryks* toezeggingen. Geschillen met *Deenemarken* over een *Deensch Oost-Indisch* Schip aan de *Kaap de Goede Hoop*.

Het XIII Boek deezes Deels schikt de Schryver, om byzonderheden van eene meer huislyke natuur, in den Jaare MDCCLXXXII voorgevallen, te verzamelen; als, de Klagten der Zee-Officieren op de *Texelsche* Reede over de schennis van hun goeden Naam; de poogingen om de Drukpers te beteugelen; het inleveren van een Dankädres aan zyne Hoogheid; 't gebeurde in *'s Gravenhage* op St. Nicolaas Avond, en wat daar over te doen viel; het oprigten van het Werkhuis te *Amsterdam*; Voorslagen en aangewende middelen tot verbetering van den Koophandel; Geldbehoeften der Oost- en West-Indische Maatschappye; 't voorgevallene in die Gewesten; Weersgesteldheid deezes Jaars; het heerschen eener Zinking-koortze; 't Bezoek der Grootvorst en Grootvorstinne van *Rusland* in deeze Gewesten.

Zie daar de zeer verkorte opgave van de stoffe in dit Boekdeel verwerkt; en op denzelfden voet als de voorgaande Deelen behandeld. Uit de veelvuldige zeer belangryke

Stuk-

Stukken kiezen wy thans, om 'er onzen Leezeren iets uit mede te deelen, de Erkentenis van den Heer ADAMS als Afgezant der *Vereenigde Staaten van America*, en de daarin opgeslooten Onafhangelyk Verklaaring van dezelve, door onzen Staat; doch het Stuk te uitvoerig zynde om geheel hier plaats te vinden, zullen wy ons vergenoegen met de hoofdtrekken des Verhaals.

„ De Onafhangelyk Verklaaring der *Vereenigde Staaten van America*, om welke reeds zo veel Stryds gestreeden, zo veel Gelds gespild, zo veel Bloeds gestort was, en die onze *Vereenigde Gewesten* in den Oorlog met *Groot-Brittanje* inwikkelde, door den Heer ADAMS, in den voorleden Jaare, voorgeslaagen; met verzoek, om als Gevolmagtigde deezer Staaten, by die des *Nederlandschen Bondgenootschaps* erkend te worden, draalde; doch was verre van uit het oog verlooren. De Voorstanders van deezen verwylenden stap waren onophoudelyk bezig om dien te bevorderen, en het daartoe te brengen. De Heer ADAMS, zich te *Amsterdam*, eene Stad hem zo zeer gunstig, meest onthoudende, liet geenzins na, al zynen invloed, ten beste zyner Landsgenooten, aan te wenden. Het beloofde Antwoord, op zyn reeds verjaarde Voorstel, bleef agterwege. Eindelyk, des marrens moede, leverde hy, den negenden van Louwmaand deezes Jaars, aan den Voorzitter van Hun Hoog Mogenden, een Geschrift over, behelzende eene herhaaling van den voorheen gedaanen aanzoek, met de Vraage om een beslisfend Antwoord, 't welk hy aan zyn Souverain zou kunnen laaten toekomen.

„ Zulk een Voorslag, ter Algemeene Staatsvergadering ingediend, bragt alles in beweeging, en tragtte men thans, zo 't scheen, door spoed, het verwyl te willen vergoeden. De Kooplieden, die zich allen heil van de Vryverklaaring dier Staaten en eene Verbintenisse met dezelve, beloofden, deeden bykans in alle Gewesten ongewoone poogingen, die nader en omstandiger verdienen gemeld te worden.

„ CAPELLEN TOT DE MARSCH was de eerste, die zich, over dit Stuk, liet hooren, op een buitengewoonen Gelderschen Landdag, en op eén onverwyld besluit aandrong. Dan de Voorzittende Heer J. A. VAN HEECKEREN *tot* ENGHUIZEN, oordeelde die Overweeging wat te voorbaarig; dewyl Staaten van *Holland* en *Zeeland*, de voornaamste Handeldryvende Gewesten, daarby onmiddelyk belang hebbende, zich hier over, voor als nog, niet verklaard hadden, en het, derhalven, niet zeer voegelyk zou weezen,

dat Staaten van *Gelderland*, daarin flegts by gevolgtrekking betrokken, met hunne Besluiten vooruit liepen. Zyne bedenking, om het tot eene volgende gelegenheid uit te stellen, bleek, by omvraage, het goedvinden der *Gelderſche* Staaten te weezen (*).

„ Met rasſer ſchreden ſpoedden Staaten van *Friesland* in dit werk, daar zy, op den zes en twintigſten van Sprokkelmaand, tot het Beſluit kwamen, om den Heer ADAMS als Gezant, en gevolglyk de Staaten van *America*, voor *Onafhangelyk* te erkennen (†).

„ Het niet driftiger voortſlaan van *Holland*, op 't welk *Gelderland* ſcheen te wagten, daar *Friesland* zich zo voorbeeldlyk yverig betoonde, liep zommigen in 't oog; zy vreesden, dat vertoeven, even als in 't geval der toetreeding tot de *Gewapende Onzydigheid*, ons van gewigtige voordeelen zou verſteeken. De Kooplieden, wier Handel zo zeer verkort en geſtremd was, zagen om na nieuwe bronnen van Koophandel; deeze, dagten zy, zouden geopend vloeijen, door eene tydige Vryverklaaring van *America*. Zy vreesden, dat *Engeland*, misſchien eerlang de Onafhangelykheid dier Staaten erkennende, hun zou ontzetten van de voordeelen eens vryen Handels op dat Nieuw Gemeenebest; of, dat zy althans, wanneer men hiermede draalde, geene voordeelen boven andere handeldryvende Volken zou kunnen bedingen; zulks zette hun aan tot het doen van een ongewoonen ſtap. — Een ſtap, zo men wil, niet weinig verhaast, doordien 'er beweerd was, dat ſlegts weinige Kooplieden, misſchien vyf of zes Handelhuizen in dit Gemeenebest, belang hadden, by de Vryërkenning van *America*; doch 't zy dit wanbegrip of voorſtel plaats gehad hebbe, dan niet, het bleek welhaast, dat een aanzienlyk getal der eerſte Handelaaren belang ſtelden in de Vryverklaaring der Dertien Staaten.

„ De Kooplieden en Fabrikeurs te *Leyden* gingen voor, met zich by de Vroedſchap hunner Stad te vervoegen, met die van *Haarlem* en *Amſterdam* leverden zy een Verzoekſchrift in by hun Hoog Mogenden, eerst 't zelve in den ſchoot der Staaten van *Holland* nederliggende (§). Terwyl dit in bewerking was, lieten de Kooplieden en Fabrikeurs der Steden *Haarlem* en *Amſterdam* niet na, uit over-

(*) *N. Nederl. Jaarb.* 1782. bl. 258.
(†) ——————————— 396.
(§) *Reſol. van Holl.* 21 *Maart*, 1782.

overweeging van den verschuldigden eerbied, en den uitsteekenden klem, die de Stem van hunne aanzienlyke Regeeringen in de Staatsvergaderingen hadt, dezelve byzondere Verzoekschriften, op het spoor der *Leydenaaren*, ter hand te stellen. De voornaamste Belanghebbers in Handel en Fabrieken, te *Haarlem*, gaven hunne Regeering een kort Verzoekschrift by de Smeekbrieven aan hun Hoog Mogenden en Ed. Groot Mogenden, over; daar die van *Amsterdam* een sterk en vry breedvoerig verzoek aan hunne Burgemeesters en Regeerders voorstelden. De handeldryvende Ingezetenen van *Rotterdam* en *Schiedam* leverden, door dezelfde zugt gedreeven, schriftlyke Verzoeken in by hunne Stadsregeeringen, die niets dan Vryheid en Vaderlandsliefde ademden; en, zonder den voortvaarenden Yver en Vaderlandsche Trouw, van eenige Stad in *Holland*, gering te agten, mag men, buiten grootspraak, zeggen, dat *Dordrecht*, in deeze dagen, meermaalen de doorslaandste blyken gaf van deeze Vaderlandsche Deugden. Hieraan schynt men te moeten toeschryven, dat de Kooplieden van *Hollands* oudste Stad, volkomen overtuigd van de voortvaarenheid en waakzaamheid hunner Regeeringe, het noodloos keurden, schriftlyk by dezelve aan te houden, om eene zaak van eene zo spreekende noodzaaklykheid, gelyk zy de Vryverklaaring van *Noord-America* keurden, te helpen tot stand brengen, zich alleen by monde tot hunne Regeerders vervoegden, hun vol dankbaarheid de welvaard van hun Vaderland en Stad aanbevelende. De Bestuurders en Fabrikeurs der Porcelein-Fabriek te *Delft*, bezig met het beraamen van een Verzoek aan de Stadsregeering, verstonden inmiddels, dat 'er reeds een Besluit, ten voordeele der *Americaansche* zaaken, by dezelve genomen was; waarom zy hun Verzoek in eene Dankbetuiging veranderden. —— Schoon *Noord-Holland* dit Yverspoor van *Zuid-Holland* niet betradt, verscheenen egter de Kooplieden nevens de Reeders in de Haringvisschery binnen *Enkhuizen* met een Verzoekschrift by hunne Regeering, 't welk de doorslaandste tekens droeg, dat zy, in Vaderlandsliefde en zugt voor den Koophandel, de *Zuid-Hollandsche* Steden niet weeken, en met dezelve ten vollen instemden, zo in de Verzoekschriften by hun Hoog Mogenden, als by de Stads Regeeringen, ingediend (*).

„ Ee-

(*) Zie alle deeze Stedelyke Verzoekschriften en Aanspraaken, byeen verzameld agter den *Gedenkzuil der Vryverklaaring van Noord America*, door A. Loosjes, Pz.

„ Eenige Kooplieden gaven zich oneindige moeite, om, in de onderscheide Steden, dit werk aan den gang te brengen en voort te zetten; eene onvermoeide pooging van zo gelukkigen uitslag beantwoord, dat dit alles, binnen één week tyds, voorviel. Deeze bykans ongelooflyk spoedige voortgang moet toegekend worden, zo aan het blykbaar belang 't geen men in deeze zaak stelde, als aan den yver die doorgaans alle Volkshandelingen bezielt. Het gevolg hiervan was, dat, zodra dit stuk ter tafel van *Holland* gebragt wierd, terstond Negen Steden zich vol uit, zonder eenige de minste bepaaling, voor het erkennen van den Heer ADAMS, als Afgezant van de *Vereenigde Staaten van America*, verklaarden, waarby zich, op de volgende Vergadering, de overige Negen Steden voegden. De Ridderschap alleen betuigde nog ongereed te weezen, waarop, gelyk verhaald wordt, *Dordrecht* in 't midden bragt, „ dat, daar alle Leden, schoon Afgevaardigden ter Vergadering zynde, zich „ van Last hadden voorzien, het by dezelven van een by„ zonderen invloed moest zyn, dat de Ridderschap, die „ altoos aanweezig was, alleen zich ongereed verklaarde; „ het geen, naar maate van het gewigt der zaake, een lee„ vendig bezef voor de Natie zyn zou, hoedanig dat Li„ chaam op 't belang des Lands dagt." Deeze tusschenbeide ingebragte aanmerking van *Dordrecht* verstoorde, voegt men 'er by, den Raadpensionaris, dermaate, dat hy den Afgevaardigden dier Stad te gemoete voerde, „ dat de Rid„ derschap zich, door *Dordrecht*, op eene zo verregaande „ wyze niet wilde laaten taxeeren." Waarop *Dordrecht* alleen hervatte, „ dat de zaak nu reeds twee Maanden in „ overweeging geweest was (*)."

„ Wanneer, op den negen en twintigsten van Lentemaand, by Staaten van *Holland* besloten was, om, ter Algemeene Staatsvergadering, de zaak daar heen te stuuren, en 'er ten sterksten op aan te dringen, dat de Heer ADAMS, onverwyld, als Afgezant der *Vereenigde Staaten van America*, mogt erkend en toegelaaten worden, en de Raadpensionaris last gekreegen hadt, om dien Heer, thans in *'s Gravenhaage* zyn verblyf houdende, van deezen stap te verwittigen (†), waren niet weinigen met vreeze bevangen, voor het sluiten van eenen afzonderlyken Vrede met *Engeland*, en dat hierdoor de Vryverklaaring van *Noord-America* by de Hooge Bondgenooten zou vertraagd worden."

Op

(*) *N. Nederl. Jaarb.* 1782, bl. 286.
(†) *Resol. van Holl.* 29 Maart, 1782.

Op nieuw vervoegden zich de Kooplieden in de meeste Zuid-Hollandsche Steden by hunne Regeeringen, om dit te voorkomen, met sterke Adressen; waarvan een en ander, ten voorbeeld, in 't Werk wordt opgegeeven, en voorts geweezen na den aangehaalden *Gedenkzuil*. Waarop de Geschiedboeker vervolgt, „Betoonden de *Hollandsche* Kooplieden, zulk eene voorbeeldige werkzaamheid, met een gewenschten uitslag bekroond, die in de overige Bondgenootschaplyke Gewesten drukten hunne voetstappen. Het Collegie van Kooplieden te *Middelburg*, als mede bykans alle overige Kooplieden en Reeders daar ter Stede, niet tot dat Collegie behoorende, namen, met afzonderlyke, doch een zelfde einde bedoelende, schriftlyke Beden, de toevlugt tot hunne Burgervaderen. Die van *Vlissingen* deeden het desgelyks; doch de *Zierikzeenaars* en *Veerenaars* volgden het voetspoor van *Dordrecht*, alleen by monde hun verzoek voordraagende. Wanneer Staaten van *Zeeland*, in 't einde van Lentemaand, deeze zaak in overweeging namen, betoonden zich de meeste Leden voor het erkennen der Onafhangelykheid van *Noord-America*; de Raadpensionaris maakte wel eenige zwaarigheid tot het opmaaken van 't Besluit; dewyl de eerste Edele VAN LYNDEN afweezig was; doch op het gunstig uitgebragt berigt, om ADAMS voor Gezant te erkennen, en met denzelven spoedig een Verbond van Vriendschap en Koophandel te sluiten, volgde, den vierden van Grasmaand, een Staatsbesluit, daartoe strekkende (*).

„De belanghebbenden, in den Koophandel te *Zwolle*, *Kampen* en *Almelo*, vonden goed, het spoor te betreeden van de meeste Kooplieden in *Holland* en *Zeeland*, terwyl die van *Deventer* zich mede by hunne Regeering aanmeldden met een Verzoekschrift, dat eenige takken van *Americaanschen Handel* optelde. De Leden van den Œconomischen Tak, te dier Stede, het gunstig besluit der *Deventersche* Regeering vernomen hebbende, oordeelden zich eenpaarig verpligt, aan de Magistraat de eerstelingen eener Burgerlyke Dankbetuiging te moeten toebrengen, vertrouwende dat zulk een schuldpligtig bedryf, ten blyke van Burgerlyke goedkeuring, voor Vryheid- en Vaderlandlievende Overheden, niet anders dan aangenaam zyn konde, ja! naast het getuigenis van een goed Geweeten, de beste en heerlykste Be-

(*) Zie bovengemelde *Gedenkzuil*, en Not. van *Zeeland*, 26 Maart, en 4 April, 1782.

Belooning uitleverde. Het Staatsbesluit overeenkomstig de begeerte der *Overysselsche* Kooplieden, op den vyfden van Grasmaand genomen, gaf eene algemeene voldoening (*).

„ De Staaten van *Utrecht* ontvingen een soortgelyk Verzoekschrift van de *Utrechtsche* Kooplieden, als dat van de *Hollandsche* was ingeleverd. De Vroedschap der Stad besloot 'er eerst gunstig op, daarin, den tienden van Grasmaand, door de Staaten des Lands gevolgd. Harten vol dankerkentenis stortten de Fabrikeurs, Kooplieden en Traficanten, in den schoot der Staaten uit, met Bede, dat dit Gewest en het Vaderland, door de voorstellen van een Wapenstilstand, en de gevolgen van denzelven, niet ingewikkeld mogten worden in eenige Onderhandelingen tot eenen byzonderen Vrede met een trouwloozen Vyand (†).

„ Geen Aanzoeken lieten zich in *Stad* en *Lande* hooren, dan waren de Staaten, op handelbelang bedagt, van oordeel, om ter Algemeene Staatsvergaderinge, ADAMS, in meergemelde hoedanigheid te erkennen, en in verdere onderhandelingen met hem te treeden (‡). Staaten van *Gelderland*, die zo zeer schroomden al te voorbaarig te weezen, in het vervorderen deezer zaake, deeden eindelyk, ziende dat de andere zes Gewesten tot dien stap besloten hadden, denzelven mede op den zeventienden van Grasmaand (§).

„ Alle Gewesten waren, dewyl een sterkspreekende Volksstem zich in de meeste liet hooren, binnen kort, gereed, om den *Americaanschen* Gezant te erkennen, gelyk, op den negentienden van Grasmand, door hun Hoog Mogenden geschiedde (**). —— 't Ontbrak niet aan lieden die deezen stap wraakten, en over de Handel- en Fabriek- Voordeelen, welker aandrang zo veel hadt toegebragt om het Staatsbesluit te verhaasten en daar te stellen, geheel anders spraken, meenende, dat de Lasten hier te Lande, en de duurte der Leevensmiddelen, die by noodwendigen gevolge de Arbeidsloonen groot maakten, en nog dagelyks door den tegenwoordig gevoerden Oorlog steigerden, het beoogde voordeel der Fabrieken onmogelyk deeden worden; dat wy, om die

(*) *Gedenkzuil* en *Register der Resol. van Overyssel*, 5 April 1782.

(†) *Gedenkzuil* en *Resol. van Staaten van Utrecht*, 10 April 1782. *N. Nederl. Jaarb.* 1782, bl. 518.

(‡) *Resol. van Stad en Lande*, 9 April 1782.

(§) *Gedenkzuil. Bylaagen.*

(**) *Resol. Gen.* 19 en 22 April, 1782.

die reden, vreemde Goederen na onze eigene Volkplantingen hadden moeten zenden; dat de nieuwe Republiek de gemaakte Stoffen van die plaatzen zoude trekken, waar zy dezelve ten minsten pryze kon koopen; en dat, byaldien wy die Stoffen na *Noord-America* mogten zenden, onze Kooplieden ze alsdan nog van zodanige Plaatzen zouden ontbieden, waar men ze goedkoopst leverde. Tegenbedenkingen, welke niet onbeantwoord bleeven. — Het schreeuwen van zommige Predikanten, tegen het inleveren der Verzoekschriften, die zulks *eene ongestuime drift van eene toomlooze Gemeente; een instuiven van het Gemeen ter Raadzaal*, en de klaagende Kooplieden, *de Hef van het Gemeen*, noemden; alsmede het zeggen van eenige Tegenstanders der Vryverklaaringe, *dat de Hooge Bondgenooten gedeeltlyk daartoe onwettig hadden moeten besluiten, als genoopt zynde door het geroep van een losbandig en ligtvaardig Gemeen*, waardoor zy de Verzoekschriften der Kooplieden in de byzondere Steden bedoelden, werd allerbest en onwederspreekelyk wederlegd, door de Naamlysten der Ondertekenaaren, die nog heden ten dage kunnen getuigen, dat overal de aanzienlykste Handelhuizen, en voornaamste Kooplieden, dit stuk zogten te bevorderen (*). „ Dunkt u niet," schreef ten dien dage een Voorstander deezes Handels, „ dat de „ *Nederlanders* zich eindelyk braaf gekweeten hebben? „ 't Is veel voor hun, dat zy, naa zulk een lang verwyl „ van alle onderneeming, en eene zo gezette geneigdheid „ om Geld te winnen, 'er na staan, om de tweede Mogenheid in *Europa* te weezen, die de Onafhangelykheid „ van *America* erkent. Zy hebben het zeer openbaar gedaan, en ik denk nooit iets met meer bereidvaardigheids. Zy agten het, met reden, voor een der schitterendste Tydperken hunner Geschiedenis. 't Was de „ Scheepstryd op *Doggersbank*, die hun moed opbeurde. „ Toen zy bevonden dat de Vingers hunner Zeehelden „ het vegten niet vergeeten hadden, begonnen zy te denken, dat zy in het Staatkundige iets mogten waagen (†)."

(*) *N. Nederl. Jaarb.* 1782., bl. 20. *Post van den Neder-Rhyn*, II Deel, bl. 575. 642. IVde Deel onzer *Vaderl. Hist.*, bl. 41.

(†) W. GORDON, *Hist. of the Rise Progress, &c. of the Independence of the United States of America.* Vol. IV. p. 441.

Historisch Dagverhaal der Reize van den Heer DE LESSEPS, *zedert het verlaaten van den Heer Graaf* de la Perouse *en zyne togtgenooten in de haven van* St. Pieter en Paulus *op* Kamschatka, *tot op zyne komst in* Frankryk, *den 17 October 1788. Naar het Fransch. Eerste Deel. Te Utrecht by* B. Wild en J. Altheer, 1791. *In gr. 8vo.* 250 *bladz.*

Er zyn twee zaaken in het Dagverhaal van den Heere DE LESSEPS, welke de waarde 'er zeer sterk van vermeerderen, naamenlyk zyne naauwkeurige Waarneemingen en oplettenheid in het mededeelen zyner Berichten, alsmede de weinige kennis die men tot heden verkreegen heeft, van het land dat hy is doorgetrokken, zynde een groot deel van *Kamschatka*, en het verblyf der *Koriaken*. Landen, die men enkel in de hoogste noodzaakelykheid, en geenszins uit vermaak, op zulk eene wyze zal doortrekken.

De Schryver had den Graaf DE LA PEROUSE, uitgezonden om nieuwe ontdekkingen te doen, tot *Kamschatka* vergezeld. De Bevelhebbers der beide Fransche Fregatten, *la Boussole* en *l'Astrolabe*, hadden hem daar, by het afscheid neemen, als een verlooren Kind in de armen gedrukt; doch schoon hy veele gevaaren heeft doorgestaan, is hy toch eerder in Frankryk te rug gekeerd, dan deeze beide Schepen, of hunne Bevelhebber, welke tot heden niet opgedaagd zyn; en wier terugkomst men thans zeer twyfelachtig stelt. Dit Eerste Deel van zyn Dagboek begint met den 6 September 1787, en eindigt met 17 Maart 1788; strekkende zyne Reize, geduurende dien tyd, van de Haven van *Ayatscha* of *St. Pieter en Paulus*, gelegen aan het zuidelyk uiterste van het Schier-Eiland *Kamschatka*, tot het Dorp *Poustaretsk*, aan de Golf van *Pengin* gelegen.

Schoon 'er, volgens den aart der Dagregisters, verscheidene zaaken in deeze Reize voorkomen, welke voor den Leezer veel minder waarde bezitten, dan voor den Heere DE LESSEPS, zo zyn 'er echter ook zoo veele andere belangryke Berichten ingevlochten, dat men zich over het geheel zeer voldaan kan houden. Van dien aart is, by voorbeeld, het volgend Bericht wegens de *Kamschatkalers*.

„ Men telt drie soorten van Inwooners, de Inboorlingen of Kamschatters, de Rusfen en Kosakken, en de Mesti-

ticen, of de byzondere persoonen, welke uit de vermenging van deeze twee geslagten gebooren zyn.

„ De Inboorlingen, dat is te zeggen, die geenen, wier bloed niet vermengd is, zyn weinig in getal; de Kinderziekte heeft 'er wel drie vierde van weggenomen, en het overschot is in de Dorpen van het Schier-Eiland verspreid, doch in *Bolcheretsk* zou men werk hebben, om 'er één of twee te vinden.

„ De eigentlyke Kamschatters zyn in het algemeen kleinder dan eene gewoone lengte, zy zyn van eene dikke en breede gedaante, kleine en diep ingezonken oogen, hangende uitsteekende wangen, een platten neus, zwarte hairen, byna geen baard, en een weinig bruin van kleur; die van de meeste der Vrouwen en derzelver gelaatstrekken, zyn, ten naasten by, het zelfde; men zal ze dus na deeze afbeelding voor geene verleidelyke voorwerpen beschouwen.

„ De aart der Kamschatters is zagt en herbergzaam, zy zyn nog bedriegers noch dieven, zy bezitten zelfs zo weinig geslepenheid, dat 'er niets gemakkelyker is dan om ze te bedriegen, wanneer men, van hunne neiging tot de dronkenschap weet gebruik te maaken; zy leeven onder zich zelfs in de beste eensgezindheid; het schynt dat ze, naar maate van derzelver klein getal, des te meer aan elkander verkleeft zyn, deeze vereeniging doet hun zich onderling de hand bieden in het verrichten van den arbeid; en het is geen gering blyk van derzelver yver, dat zy zich daartoe verplichten, indien men derzelver natuurlyke luiheid, die uitermaaten groot is, en als het hoogste geluk in hunne oogen bestaat, na dat van zich dronken te drinken, in niets te doen te hebben, en te leeven in eene zagte zorgeloosheid; ze is zodanig by dit Volk ingeworteld, dat ze hen de middelen, om in de noodzaaklykste behoeftens van het leven te voorzien, doet verwaarloozen. Men heeft des Winters, meer dan eens, huisgezinnen tot de vreesselykste uiterstens van hongersnood gebragt gezien, om dat ze zich de moeite niet hadden willen geeven, van, geduurende den Zomer, derzelver voorraad van Visch gereed te maaken, die nogthans voor hen het noodzaaklykste voedzel is. Indien ze dus hun eigen bestaan vergeeten, begrypt men ligtelyk, dat ze nog minder zorg voor de zindelykheid hebben; deeze bespeurt men nog aan hun, nog in hunne wooningen, men zou hun veeleer kunnen verwyten, dat ze daaromtrend in een te-

tegengesteld uiterste vielen. Niettegenstaande deeze zorgeloosheid en de andere gebreken der Inboorlingen, is het echter te betreuren, dat hun getal niet aanmerkelyker is, want volgens het geen ik gezien heb, en het welk my door verscheide persoonen bevestigt is, moet men, om verzeekert te zyn van in dit land gevoelens van eer en menschlievendheid aantetreffen, dezelve by de eigenlyke Kamschatters zoeken. Zy hebben derzelver boersche deugden nog niet tegen de gepolyste ondeugden verwisseld, welke de Europeaanen, die geschikt waren om hen te beschaaven, tot hen overgebragt hebben."

„De Paarden zyn niet zeer gemeen in *Kamschatka*, ik zag 'er eenigen te *Bolcheretsk*, die aan de regeering toebehooren, en die aan de zorg der Cosakken toevertrouwd zyn; ze dienen alleen maar geduurende den Zomer tot vervoering der Koopwaaren en Goederen van de kroon, als mede tot gemak der Reizigers.

„Daar en tegen zyn de Honden overvloedig in dit land, en worden tot alle vervoeringen gebruikt, het nut, dat ze den Kamschatteren aanbrengen, maakt deeze minder gevoelig voor het gemis van andere huisdieren. Daar en boven heeft men gezien, dat het voedzel voor deeze loopers nog moeijelyk te verkrygen nog kostbaar is, met dezelve verrotten, of het overschot van gedroogden, visch te geeven, kunnen hunne meesters volstaan, en dit geeven zy ze nog niet eens, dan geduurende den tyd, dat ze hun van dienst zyn; des Zomers, het geen de tyd is, wanneer die dieren niets te verrichten hebben, is het gebruik om zich van een groot gedeelte te ontdoen, aan welke men zelfs de zorg overlaat voor hun bestaan; deeze honden weeten daar zeer wel in te voorzien, met zich door de velden te verspreiden, en langs de meiren en de rivieren te zwerven. Derzelver oplettenheid om vervolgens by hunne meesters weder te komen is eene der verwonderlykste proeven van de getrouwheid deezer dieren; de Winter daar zynde, betaalen zy de vryheid en de korte rust die zy genooten hebben, zeer duur; hun arbeid begint met hunne slaverny, deeze honden moeten uitermaaten sterk zyn om dien te draagen, hunne grootte is nogthans niet buitengemeen, ze gelyken vry wel aan de berg- of herdershonden in Frankryk. 'Er zyn geene Russische inwoonders of inboorlingen, die niet ten minsten vyf honden bezitten; zy bedienen zich daarvan om mede te reizen, om in de bosschen te gaan hout hakken, om hetzelve even als hunne andere goederen en voorraad te vervoeren; eindelyk om de reizigers van de eene plaats naar

de

de andere te brengen; en waarlyk, paarden zouden hun van geen meer dienst kunnen zyn. Deeze honden zyn doorgaans twee aan twee voor één fleede gefpannen; één alleen is aan het hoofd, en dient voor leidsman, het is voor dien, welke het beste geleerd is, of de meeste kennis bezit, dat deeze eer bewaard is; hy begrypt wonderlyk wel de uitdrukkingen, met welke de geleider hun weg beftuurt; wil hy ze ter regter kant doen gaan, roept hy dezelve toe *tagtag*, *tagtag*; en *kougha*, *kougha*, indien men links moet. De verftandige hond verftaat het aanftonds, en geeft aan de geenen die hem volgen, het voorbeeld van gehoorzaamheid; *ah*, *ah*, doet hen ftille ftaan, en *ha*, doet hen vertrekken. Het getal der voorgefpannen honden is evenredig aan den last van de fleede; wanneer die het gewigt van den man welke ze beklimt niet veel te boven gaat, noemt men dit een gewoone fleede of *Sannka*; het voorfpan beftaat als dan in vier of vyf honden. De fleeden waar men gewoon is reisgoederen op te laaden, noemt men *Narta*, wordende door tien honden getrokken. Derzelver tuig, *Alaki* geheeten, is van leer; het gaat onder den hals door, dat is te zeggen, over de borst van deeze draavers, en is aan de fleede door een lederen riem, van drie voeten lang, gehegt op de wyze van een trek-zeel; men maakt ze daar en boven door koppelbanden aan den halsband, den een aan den anderen, vast; meesttyds is die halsband met een beerenvel overtrokken, het welk tot cieraad dient."

Onze Reiziger befchryft vervolgens de gedaante der fleeden, en zyne eerfte proeven met dezelve; zyne reize van *Bolcheretsk*, over het ys, in den nacht van 27 January 1788 met 35 zulke fleeden, wordende door omtrend 300 honden voortgetrokken. In zulke togten (zegt hy) wordt de reis een wagen wedloop, in welke een edele nayver de geleiders bezielt. De prys behoort hem die zyne dryvers het meest voortdryft, niemant wil voorby gehaald zyn, de honden zelfs kunnen deeze beleediging niet verdraagen; zy beyveren zich om het zeerst, en hitfen zich beurtelings aan om de eer in de loopbaan te verkrygen; de ftryd begint en de fleeden raaken om ver, met gevaar dikwils van aan ftukken te breeken; het geroep der omgevallene, het gefchreeuw der honden die aan het vegten, het verwarde geblaf der geenen die aan het loopen, zyn, eindelyk het luidruchtig en onophoudlyk gefnap der geleiders, vermeerdert nog de wanorde, waarin men zich zelfs niet kan hooren of verftaan. —— By deeze befchryving heeft men

een fraaije *Plaat*, uit het oorspronglyk fransche werk, gevoegd, verbeeldende de aankomst van zulk een *Kamschatkasche Caravane* in een *Ostrog*, of Dorp: kunnende deeze Reize ook veel licht geeven, aan de *Gedenkschriften* van den Graave BENYOWSKY, onlangs mede in 't licht gekomen, in welken men ook verscheiden blyken van zulke sleeden, door Honden getrokken, zal aantreffen.

Geheel byzonder is de Dans eener Kamschatsche dansseresse, welke de Schryver te *Karagui* zag. Het verhaal van de vermaarde begaafdheden deezer vrouw, in die kunst, had hem en zyne reisgenooten nieuwsgierig gemaakt, doch zy weigerde, op hun verzoek verscheenen zynde, om aan hunne nieuwsgierigheid te voldoen. „ Te vergeefs tragtte men haar te beduiden, dat ze zich hierdoor onwelleevend en zelfs oneerbiedig jegens den Heer Commandant KASLOF gedroeg: alles was vruchteloos. Gelukkig (dus vervolgt de Autheur) hadden wy brandewyn by de hand, eenige volle glazen scheenen haar te doen veranderen; ter zelfder tyd begon een Kamschatter op ons verzoek voor haar te dansen, en met de stem en gebaarden haar op te wakkeren; langzaamerhand wierden de oogen van deeze vrouw vuuriger, haare houding wierd stuiptrekkende; haar geheele ligchaam beefde op de verhevenheid waar op zy gezeten was; de ophitsingen en het heftig gezang van haar dansser beantwoordde zy door gelyke pogingen met de stem, en door met het hoofd, het welk op allerhande wyze draaide, de maat te slaan. Welhaast wierden de beweegingen zo geweldig, dat zy zich daar op niet houden kon, zy wierp zich op den grond, en daagde op haar beurt het manspersoon uit door schreeuwen, en door nog klugtiger verdraaijingen des ligchaams. Het is moeijelyk om het belagchelyke van haar dans uit te drukken, alle haare ledemaaten scheenen verplaatst te zyn, zy beweegde die met zo veel kragts als snelheid, de handen bragt zy aan haar boezem met een soort van woede, ontblootte dien en vatte ze aan, even als of ze die benevens haare klederen wilde verscheuren. Deeze vreemde vervoeringen waren van nog vreemder gebaarden verzeld; in één woord, het was geen vrouw meer, maar wel eene Furie. In haare verblinde krankzinnigheid zou zy zich in het vuur geworpen hebben, het welk in het midden van de *Yourte* aangestoken was, indien haar man zich niet gehaast had, om 'er een bank voor te zetten, ten einde haar zulks te beletten; hy gebruikte daar en boven de voorzorg van

gedurig by haar te blyven; wanneer hy zag dat ze geheel buiten kennis was, en zich aan alle kanten nederwierp, als mede dat ze genoodzaakt was, wilde zy staande blyven, van zich aan haar voordansser vast te houden, nam hy haar in zyn armen, en bragt haar op de verhevenheid; ze viel daar op neder als een klomp, zonder bewustheid en buiten adem; ze bleef byna vyf minuuten in dien staat; ondertusschen hield de Kamschatter, grootsch op zyne overwinning, niet op met zingen en dansen. Tot haar zelfs gekomen, hoorde deeze vrouw naar hem; somtyds stond zy niettegenstaande haare zwakheid op, en bragt onverstaanbaare klanken uit; men zou gezegt hebben, dat zy deezen moeilyken tweestryd weder wilde beginnen; haar man weêrhield haar, en verzogt dat ze mogt uitscheiden, doch de overwinnaar, zich verbeeldende van niet vermoeid te kunnen worden, ging voort met haar aan te zetten, tot dat hem, door gezag, het stilzwygen werdt opgelegt." In een kort Naberícht van den Nederduitschen Vertaaler, wordt verslag gegeeven van den togt des Graven *de la Perouse*, en de poogingen, onlangs in Frankryk door de Nationaale Vergadering aangewend, om deezen Bevelhebber, of één zyner Schepen, te ontdekken. Belangryk is de ontdekking, zo voor den Koophandel als de Zeevaartkunde, welke men in de volgende woorden vindt voorgedragen.

„ Den 15 December raakte hy in het gezigt van *Assonsong*, een der Eilanden onder de kust van *China*, en wierp, den 3 January 1787, het anker voor *Macao*; vandaar vertrok hy 6 February, en liep den 28 in de Baay van *Manille*, voor *Cavita*, om zich van eenige verversschingen en leevensmiddelen voor zyn laatsten togt te voorzien; hy verliet de *Manille* den 9 April, en ten Oosten *Formosa* voorby zeilende, zette hy kours tusschen door de Eilanden *Japan* en *Korea*, bezag de Oostkust van dat Schiereiland, en voer tot op 52 graaden breedte, door een vry enge straat, by de Zeevaarders onbekend, en gevormd van de eene zyde door de oostelyke kusten van *Tartaryen*, en van den anderen kant door twee groote Eilanden, waar hy aan land stapte, en dezelve gedeeltelyk bezigtigde; het noordelyk einde deezer zeeëngte door banken bezet vindende, welke den doortogt ondoenlyk maakten, wendde hy te rug naar het Zuiden, en zyne naarspooringen voortzettende, ontdekte hy, op 46 graaden breedte, een straat die hem in de Zee bragt, gelegen ten Oosten

der

der *Kurillische* Eilanden, tusschen welken hy eenen weg vond, waar door hy naar de haven van *Avatska*, in *Kamschatka* gelegen, kon zeilen: aldaar wierp hy den 6 September het anker.

„ Deeze scheepstogt van 5 maanden in eene onbekende Zee, onder byna onophoudelyke zwaare nevels, was inderdaad niet min gevaarlyk dan moeilyk: dezelve kan echter niet weinig ter opheldering dienen van een voornaam punt der Aardmeetkunde; zullende, gevoegd by de ontdekkingen die de Russen, in dit noordelyk deel des Aardkloots gedaan hebben, ons naauwkeurig kennis doen verkrygen aan een uitgestrekt land, welks bestaan tot nog toe betwist wierd. De Volken, die de Eilanden bewoonen, door den Graaf *de la Perouse* bezogt, hadden geene kennis aan de *Europeaanen*, zo min als aan de overige bewooners van het groote vaste land." ——

Een nette Fransche Kaart, verbeeldende de Reis van den Heere DE LESSEPS, van 50 tot 64 graaden Noorder breedte, en van 150 tot 164½ graaden Lengte, dient tot opheldering des Eersten Deels, van dit historisch Dagverhaal.

De kunst van Nabootzing door Gebaarden; door J. J. ENGEL. *Eerste Deel. Te Haarlem by* J. van Walré 1790. *in gr. 8vo.* 340 *bladz.*

Daar de uiterlyke welspreekenheid op den Kansel, in de Pleitzaal en op het Tooneel, een aanmerkelyken invloed op de hoorders kan hebben, zo is elke pooging lofwaardig, welke strekken kan om het gebrekkelyke van eene zo nutte kunst, als de Nabootzing is, te vergoeden. In de voorgaande Eeuw rekende de Amsteldamsche Hoogleeraar FRANCIUS het geenzins beneden zich, een boekje, over de Gebaarden, voor den Kansel te schryven; het welk jonge Theologanten met vrugt kunnen gebruiken. En in deezen tyd, heeft de Berlynsche Hoogleeraar ENGEL, een beroemd Wysgeer en Letterkundigen, zich de moeite gegeeven, om, meest voor het Tooneel, in 1785 en 1786, zyne *Ideën zu einer Mimik*, te bearbeiden, en voor zyne Natie aan het licht te brengen: ten einde daar door te bewerken, dat de woorden der Duitsche Tooneelspeelers, zo veel mogelyk, met hunne handelingen, of gebaarden, overeen stemmen. Het zyn deeze *Ideën*, van welken men, in het boek voor handen, een zeer nette Vertaaling bezorgd heeft; zynde de Plaaten weinig minder dan die welken in het origineele Werk voorkomen.

Het geheele Werk bestaat eigenlyk in XLIV Brieven, van welken dit Eerste Deel 'er XXVII bevat: zy behelzen verscheiden

uit-

uitmuntende Waarneemingen, en wysgeerige Aanmerkingen, over den waaren aart van Tooneelspeelen, en het nabootzen der Natuur, door middel van de kunst. De 1ste Brief, die als eene *Inleiding* dient, bevat het oordeel van LESSING, over den *Tooneelspeeler* van REMOND *van St. Albine*; benevens eenige trekken uit zyn karakter, als Schryver. De tweede Brief bewyst de nuttigheid eener Theorie, over de kunst van Nabootzing; en eene wederlegging van de tegenwerping, dat alles, wat naar regelen gewrogt wordt, styf en koel is. In den derden Brief wordt de mogelykheid der kunst van Nabootzing aangewezen; en in den vierden de verschillende voorstellingen, onder de verschillende volken en standen; gaande de verdere Brieven geregeld voort, om op een algemeenen grondslag het geheele gebouw der Nabootzing te gronden.

Wy zullen hier eene niet ongepaste aanmerking, uit den Agtsten Brief overneemen, hebbende betrekking tot het veelvuldig figuurlyke, voornaamlyk verbloemde (*metaphorische*), het welk in de spraak met gebaarden, even gelyk in die met woorden, plaats heeft; het zy zulks door dezelven afgebeeld, of uitgedrukt wordt. „Alle onvolmaakte afbeelding, byzonderlyk van onzichtbaare voorwerpen, en van innerlyke geestige denkbeelden, moet zinnenbeeldig geschieden; te weeten, op de volgende wyze. Denkt men aan eene verhevene ziel, dan verheft men zyne gestalte, zyne oogen; denkt men aan een eigenzinnig karakter, dan neemt men eene styve houding aan, men maakt een vuist, en zet den rug strak. De nabootzing geschiedt door fyne, van trap tot trap, opklimmende gelykheden, door welken men, zelfs in de uitdrukking, aan onhoorbaare, ja, aan geheele onzintuiglyke voorwerpen, benaamingen heeft weten te geeven. —— Ik zoude de voorbeelden, van *figuurlyke* gebaarden, tot in het oneindige kunnen uitbreiden. Wilt gy eene naamwisseling (*metonymie*) hebben, als de uitwerking voor de oorzaak genomen wordt? Stel dan een Knecht voor, die van het onaangenaame loon spreekt, waarmede zyn Heer hem voor zyne wanbedryven vergelden zal; deeze wryft met eene omgekeerde hand zyn rug, als of hy de pyn der slagen reeds gevoelde. Of wilt gy eene *metonymie*, als eene uitwendige gelykenis, in plaatse der zaak zelve, genomen wordt? Spreek dan, in plaats van God of Goden, over hunne gestelde woonplaats, den hemel: op dezelfde wyze roept men, met eene opgeheven hand, met een, ten hemel opgeslaagen, oog, de Goden tot getuigen zyner onschuld, bidt hen om hunnen bystand, smeekt hen om wraakoefening. Of wilt gy eene *synecdoche*, daar een gedeelte voor het geheel, of het geheel voor een gedeelte, gesteld wordt? Wys dan op een enkel tegenwoordig zynde lid van een huisgezin, waar door het gansche huisgezin wordt begrepen; of op een enkelen tegenwoordigen vyand, en verstaat 'er het gansche vyandelyke leger door. Of wilt gy eene *ironie*, die het tegendeel der meening aanduidt? Stel eene jonge Dame, die

een

een minnaar, wien zy veracht, van de hand wyst; zy buigt zich diep voor hem neder, maar op eene bespottende wyze. Zinspeelingen kunt gy ook, in de spraak met gebaarden, in overvloed vinden. Het wasschen der handen betekent het bezweeren der onschuld; een paar, van een gescheiden vingers, met eene omgekeerde hand, voor het voorhoofd geplaatst, duiden het hoorndragen aan; het blaazen over de ledige vlakke hand, geeft het denkbeeld van een niet te kennen. Zinspeelingen echter, welke betrekking hebben tot byzondere *Anecdoten*, gevoelens of spreekwyzen, kunnen, volgens de bovengemaakte bepaalingen, onder de Tooneelkunst niet begrepen worden. Daar en tegen kunnen en moeten de *figuurlyke* gebaarden, die, zo zy goed zyn, hunnen grond in de bevattingen zelven hebben, en algemeen verstaanbaar dienen te zyn, in de Tooneelkunst niet overgeslagen worden.

„De *Italiaan*, die, over het algemeen, veel met gebaarden en zeer beduidend, zeer levendig spreekt, heeft, onder anderen, eene zeer verstaanbaare Pantomime, wanneer hy ons voor een valsch, agterhoudend, mensch wil waarschouwen (†). Zy ziet zulk een mensch, met een scheel oog, van ter zyde, ten uiterste wantrouwend aan; zy wyst met den toonvinger van de eene hand, als ter sluik, naar hem toe; het ligchaam neemt jegens dien genen dien hy waarschuwen wil, eene kleine wending aan, en de toonvinger van de andere hand trekt den wang aan deeze zyde neder, zo dat het eene oog hier grooter wordt, dan het andere; het welk daar en boven de uitdrukking van het wantrouwen nog sterker bepaalt. Hier uit ontstaat eene tweeërly gelaatstekening (*profil*); een gezicht welks eene helft met de andere geene de minste gelykheid heeft. —— De eene, naar de verdachte toegekeerde zyde, brengt de uitdrukking van het wantrouwen geheel met zich; en het naar beneden trekken van den wang, aan de andere zyde, schynt alleen tot verdere opening van het oog te dienen; terwyl deeze opening inzonderheid de noodige oplettenheid schynt te betekenen. Het is zonderling, dat deeze vertooning zo gemaklyk te verstaan, en haare verklaaring echter zo moeilyk is.

„De *Italiaan* maakt nog eene andere sprekende vertooning, als hy de verachting van eenig dreigement, of eene vermaaning, zal uitdrukken. (Dit is de 2de *Fig.* op Pl. I.) Hy stykt zich, met de buitenzyde der hand, eens of tweemaal zeer luchtig onder de kin, en buigt daar by het hoofd, op eene spottende wyze, schoon slechts zagt en in zich zelven lagchende, een weinig om. Ieder mensch verstaat deeze uitdrukking; maar ik vinde derzelver verklaaring nog moeilyker dan de eerste. Wil de *Italiaan*, misschien, met deeze beweeging het zelfde zeggen, het geen de Nederlander met woorden zegt: „dat hem niets

(†) In het Werk stelt Plaat I, Fig. 1. deeze *Pantomime* voor.

niets raakt?" Wil het beteekenen, dat de zaak hem even zo min kan scheelen, als een stofjen, dat mooglyk aan zyn baard is blyven hangen? Ik wil u gaarne toestaan, dat ik het niet weet, en ik zal deeze erkentenis nog meermaalen, zelfs ten aanzien van zeer eenvoudige, onder alle Natiën gebruikelyke, uitdrukkingen, moeten herhaalen. De Natuur doet ons steeds meer en meer geheimen zien, hoe meer wy tot haar indringen: all' wat het ligchaam betreft, is fyner, dan onze oogen: en wat den geest aangaat, is fyner dan ons verstand."

Nadien de Natuur, by elke verandering van denkbeelden, ook eene verandering in 's menschen beweeging veroorzaakt; zo behoort de kunst die natuurlyke beweeging, ook in alle betrekkingen, na te bootzen. In de verschillende voorbeelden, door den Autheur aangevoerd, treffen wy in den XIden Brief, ten deezen opzichte, de volgende aan. „ Stel u, om het gelykvormige van de beweeging der gebaarden nog duidelyker te kennen, den ouden PHILTO, of STALENO voor, wanneer zy 'er zich op zetten, om een bekwaam middel, ter bereiking hunner oogmerken, uit te denken. Gaarne wildet gy CANULLA haare bruidschat voldoen, zonder haaren verkwistenden broeder te doen bemerken, dat 'er van het vaderlyke goed nog genoeg voor handen ware. De zaak is moeilyk, en gy staat een langen wyl; gy gelooft iets gevonden te hebben, en geeft het te gelyk weder op (*). Gesteld zynde, dat de oude PHILTO, toen hy zyn eerste denkbeeld vervolgde, met een vóóroverhangend hoofd daar gestaan, de armen ter zyde van de borst zamengevouwen, het gezigt ter aarde geslagen, op den linkervoet gerust en den rechter had vooruit gezet; dan wil ik gaarne alles verwedden, dat hy, by de tweede overweeging, deeze houding veranderen zal. Misschien zet hy nu de handen in de zyde, of beurt het hoofd op, en ziet in de lucht, als of hy iets van boven wilde haalen, dat hy op aarde niet vinden kan, of hy neemt dan geheel en al de tegengestelde houding aan; legt de handen op den rug in elkander; trekt het hoofd, dat eerst vóórwaards hong, in den nek; haalt den linkervoet te rug, en rust op den rechter (†). Deeze en dergelyke veranderingen moet gy dikmaals bemerkt hebben, wanneer de naam van eenig mensch gezogt werdt. Dezelfde houding verkrygt het ligchaam nimmer, zo dra de gedachten inwendig omkeeren. Was het hoofd eerst naar de rechterzyde gekeert, zo draait het zich thands naar de linkerzyde. Doch misschien vermengt zich, in deeze gelykvormige beweeging der gebaarden, reeds zeer veel dat met opzet geschiedt. Hy, die zyne inwendige denkbeelden wil veranderen, doet wel, dat hy ook de uitwendige indrukken verandert, met welken hy de eersten reeds te veel verbond.

(*) In den *Schatz* van LESSING, 3de Tooneel.
(†) Men ziet dit op *Pl.* VI. *Fig.* 2.

bond. Andere voorwerpen, andere gedachten! Zeker beroemd geleerde had de gewoonte, zo dra het in den eenen hoek der kamer niet meer vlotten wilde, zyn tafeltjen op te neemen, en in eenen anderen hoek te gaan zitten."

Uit deeze trekken zal men genoegzaam kunnen opmaaken, van hoe veel waarde dit Boek voor den Tooneelspeeler en elk beminnaar der kunstige Nabootzing is. Overal straalt 'er het gezegde van HAMLET, aan zyne Tooneelspeelers, in door: „uwe gebaarden moeten op uwe woorden, en uwe woorden op uwe gebaarden passen." (*) Wenschelyk ware het, dat het dan ook van de meeste Tooneelspeelers gelezen werde, op dat de Dichters niet telkens met gemelden HAMLET, in het begin van hetzelfde Tooneel, behoefden te zeggen: „ ik zou liever zien, dat de stads omroeper myne verzen uitschreeuwde, dan dat ze zoo gespeeld wierden." Wanneer men evenwel de weinige belezenheid en liefhebbery van de meesten onzer Tooneelspeelers in aanmerking neemt, vreezen wy, dat deeze kunst van Nabootzing, in ons Vaderland, niet al het nut zal stichten, daar zy in staat toe is: zullende waarschynlyk maar door eenige weinigen van de openbaare Schouwburgen, en meest door liefhebbers van kleiner Tooneelen, in de byzondere steden onzes Vaderlands, gelezen worden.

(*) *Hamlet*, Bedr. III. Toon. 8.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Aaneengeschakelde Verklaaring van den Heidelbergschen Catechismus; met eenige tusschengevoegde Aanmerkingen, tot nutte stichting die in het Geloof is, door B. OUBOTER. *Rustend Leeraar van Woubrugge. Derde en laatste Deel. Te Amsterdam by* M. de Bruyn, 1791. *Behalven de Voorreden*, 718 *bladz. In gr. octavo.*

Overeenkomstig met het oogmerk, waermede de Eerwaerde *Ouboter* deze zyne Verklaring van den Heidelbergschen Catechismus aenving, om dien naemlyk in zyn verband, met aenwyzing van de geloovige toepassing der voorgestelde waerheden, te ontvouwen, heeft hy ook dezelve voltrokken; en besluit hiermede dezen zynen arbeid, loopende dit derde Deel van de vyfenzestigste Vrage tot op de laetste. —— Zyn Eerwaerde behandelt ieder onderwerp, naer de hem eigen denkwyze, op een regelmatigen voet; en men zal, schoon men aen ene andere leiding gewoon zy, hem het getuigenis niet weigeren, dat hy, de thans in de Kerk zwevende geschillen op het oog hebbende, zonder echter een twistschrift te schryven, alles bedaerdlyk nagegaen en gezet overwoogen heeft, eer hy zich voor 't een of ander onderscheiden gevoelen verklaerde, of zyne eigen gedachten vestigde. Zulks straelt bovenal door in ene voorafgaende Verhandeling, over Gods genadig Verbond met den Mensch; en zyne voorstellingen, zo wegens de Leer der Sacramenten in 't algemeen, als rakende den Doop en 't Avondmael in 't byzonder. Meermaels ontdekt men, dat het den Autheur veel overlegs kostte, en dat hy zich gene moeite ontzien hebbe, om de verscheidenheid der gedachten, in Nederlands Kerk, deswegens te ontwarren, en zich zelven gerust te stellen. Om, uit vele overdenkingen van dien aert, 'er den Lezer ene onder 't oog te brengen, zullen wy ons tot de volgende, betreffende ene byzonderheid omtrent het Avondmael, bepalen.

„ Ik zou het, (dus drukt zich onze Leeraer uit,) Ik zou het met de hooge wijsheid van mijnen grooten Heer en Meester niet kunnen overeenbrengen, dat Hij het Avond-

maal in zijne Kerk zou ingesteld en verordend hebben, als eene godsdienstige Plegtigheid, behoorende tot den openbaaren Eerdienst van God en Christus, voor alle de Gemeenten, aan alle plaatsen, en ten allen tijde, waaraan elk een gehouden ware, als leden zijner Kerke, zoo als die zichtbaar bestaan zoude in de wereld, om dezelve altoos te onderhouden; indien Hij ons daarin wilde beteekenen en verzegelen, het onderwerpelijk deelgenootschap aan Hem en alle zijne genadeweldaaden, dus dezelven tot teekenen en zegelen maaken van onzen onderwerpelijken genadestaat. —— Wist dan de groote Koning zijner Kerk niet, *hoe*, zelfs naar zijne eigen beschikking en bestelling, de zichtbaare Kerk —— in welke nogthans, volgens zijn bevel, het Avondmaal steeds plegtig tot zijne gedachtenis moest gevierd worden, —— door alle tijden heen, bestaan zoude uit goeden en kwaaden, en dat de minsten, onder de leden der Kerk, waare inwendig begenadigden, in den staat der genade leevende, zijn zouden, of met de daad een onderwerpelijk deel aan zijne weldaaden hebben? Heeft Hij den staat zijner Kerk niet zelf als zoodanig getekend, zoo als ze zichtbaar op Aarde altoos bestaan zoude? En zal dan die hoogstwijze Koning zijner Kerk dan echter zulk eene godsdienstige Plegtigheid, in alle Gemeenten, tot aan het einde der eeuwen te vieren, door zijn bevel verordenen, welke alleen dienen zoude, om waare begenadigden van hunnen genadestaat te verzekeren? Niemand duide het mij ten kwaade, dat ik dit voor mij zelven nooit gelooven mag, noch kan. —— Hoe zullen de Leeraars, als dienstknechten, die niets mogen doen, dan overeenkoomstig het bevel en het oogmerk van Christus, in den Godsdienst, zich hier gedraagen; daar zij immers het inwendige niet kunnen kennen of doorgronden? Met welk een angst, met welk een benaauwd geweten, moet dan de dienst waargenomen worden! Kunnen zij wel ooit vrede voor hun gemoed hebben? Of zal men zich daarvan afmaaken, door eene ijdele en niets beduidende onderscheiding —— welke, immers bij een verlicht en leevendig geweeten, niets kan afdoen —— met te zeggen: Elk moet hier zich zelf beproeven; wij zijn geen hartekenners; wij kunnen alleen de vereischten van eenen Avondmaalganger, en die daartoe recht heeft, voordraagen; en dan moet elk zich zelven beproeven? Ik heb weleer mij daarmede ook beholpen, tot mijne beschaaming voor God; doch altoos was mijn geweten onvoldaan, en

ik

Ik werd gepijnigd. Ik zag, was ik getrouw, dan moest ik voluit tot de Gemeente zeggen: *Die geen waare genade heeft, die niet waarlijk met vertrouwen in Christus gelooft, die geen waar deel aan Christus, en aan de vergeeving der zonden en heiligmaaking heeft, mag noch moet ten Avondmaal gaan, dit zegge ik u in Christus naam. Ik waarschuwe u, dat gij daar niet koomt: gijlieden moet van het Avondmaal afblijven, al zijt gij geloofsbelijders, zoo lang gij geen genade hebt; dat moet gij zeker weeten, en anders zoo lang wachten, tot dat gij het zeker weet.* Maar mijn gemoed schrikte zulke taal te voeren. Ik dacht dikwerf: Leert mij dit Gods Woord? is dat de leer mijner Kerk? is zulk eene leer troostelijk en heiligend? Als ik zegge: *Menschen! indien gij zoo niet zijt, en evenwel aan het Avondmaal koomt, dan eet en drinkt gij uzelven den dood en de verdoemenis*, enz. welk een pijnbank voor bekommerde, benaauwde, twijfelmoedige zielen! Ja, dacht ik, welk eene beklaagelijke foltering voor alle vroomen! voor mij zelven! Hoe dikwerf vraagde ik mij zelven —— hoe dikwerf gaan zulken, hoe dikwerf gaat gij zelf, ten Avondmaal, dat zij, dat gij, ten vollen zeker zijt van uwen genadestaat, van uw deelgenootschap aan Christus, zoo dat gij, zonder schroom, als zoodaanigen, en in dit aanzien, het Avondmaal gebruikt, om u daar, van het geen gij zeker weet reeds te hebben, te laaten verzekeren? Waarlijk, dan werd ik nog meer bekrompen! Ik was overreed, zoo moest ik echter zijn, indien mijn gevoelen vast stond, indien het steek zou houden. —— 'Er was dan niet anders voor mij op, dan het geloof wat te vermalschen, te verminken, eenige gestalten op te zoeken en voor te draagen, waarin zoo min moogelijk geloof en vertrouwen koomt, —— ten einde de toenadering voor veelen, die daarvan nog iets kennen, gemaklijker te maaken. Zoo handelde ik eertijds in navolging van veelen (*). — Dan, Gode en zijner genade zij de eer! ik hebbe in het vervolg anders geleerd. Hoe blijde was ik, dat mijne Kerk anders leerde, en nooit in dit begrip stond! Die Brieven van Professor *a* MARCK, *over het Kerkbestuur*, waren mij onder Gods zegen nuttig! Nu geloofde ik, dat Gods

[(*) Ene gansch oprechte tekening van zyne aendoening en werkzaemheid in die omstandigheden, welke zeer *naïf* is. Zoo jammerlyk stelt de Mensch zich meermaels bloot, voor noodelooze dubbingen, als hy aen een menschlyk Godgeleerd zamenstel verslaefd is.]

Gods Woord niets van dit alles leerde; maar wel, dat, even als in het Euangelie, zoo ook in het Avondmaal, Gods Zoon en al zijn verworven heil aan ons, als ledige zondaaren, om niet, uit genade, gegeeven en geschonken wordt, ten einde wij het zelve, als zoodaanig, voor ons door het geloof aanneemen, met vertrouwen daarin rusten, en in dat geloof, in liefde en dankbaarheid voor den Heere heilig leeven zouden. Nu begreep ik, dat God zoo ook op nieuw, en dat geduurig —— zoo wel, als door de aanhoudende verkondiging van het Euangelie, aan ons —— in dit Avondmaal zichtbaar, onder uiterlijke teekenen en zegelen van deze zijne genade, in de daarbij gevoegde belofte, aan de oprechte belijders eenes waaren geloofs aan het Evangelie, in de zichtbaare Kerk, zijnen Zoon, en alles aan hun schenkt, om Hem, en alle zijne weldaaden, door zijn eenig Offer voor hunne zonden verworven, geloovig aan te neemen, en met vertrouwen Hem voor zich te eigenen, en al verder in Hem te berusten; en dit doende, ook gemeenschap met den gekruisten en gestorven Christus te oefenen en te genieten, tot aanvuuring van hunne liefde en dankbaarheid aan God, ja van een waar heilig en godzalig leven voor hunnen Heere, in al hunnen wandel; vierende dit Avondmaal tot Jesus gedachtenis; en zijnen Dood daarbij gedenkende, —— zoo als het Formulier des Avondmaals nadruklyk leert. Zoo begreep het altoos onze waare Kerkleer, en noodigde dus alle openlijke oprechte belijders van een waar geloof aan het Evangelie en in Christus, tot het Avondmaal: hoewel zij zeer wel wist, dat hier onder ook geveinsden en ongeloovigen waren, die zichzelven, wegens hun ongeloof, en gebrek aan waare bekeering, een oordeel aten en dronken. Doch over dat inwendige oordeelt, en zal God alleen oordeelen; en dit staat niet aan de Kerk. En nu houdt alle bezwaar, voor Leeraar, twijfelmoedige, ja zelfs meer gevoorderde geloovigen, op, en alles wordt vlak en effen."

Zedige Gedachten over eenige Volksbegrippen in de Gereformeerde Kerk, derzelver Bronnen en Geneesmiddelen. Alom te bekomen. Behalven de Voorreden en den Inhoud, 276 bladz. In gr. octavo.

Ene ernstige overweging van den geringen invloed, welke ene recht Euangelische prediking op de gemoederen van

van de meeste leden der Gereformeerde Kerke heeft, wekte den Opsteller van dit Geschrift ter nasporinge van de oorzaken, waeraen dit toe te schryven zy. „ Ik vond, zegt „ hy, dezelve ras in eene zekere manier van denken, die „ 'er bij den gemeenen man in onze Kerk heerscht, in ze„ kere begrippen, die eene redelijke en meer gezuiverde „ Euangelie-prediking onsmakelijk voor hem maken. Eeni„ ge voorname van die Volksbegrippen heb ik in derzelver „ beginselen nagespoort. Ik heb daarbij duidelijk gezien, „ dat dezelve aan mindere verstands beschaving, gepaart „ met het verkeert voordragen en verkeert begrijpen van „ deze en gene leerstukken moeten worden toegeschreven." —— De by hem bovenal in 't oog loopende Volksbegrippen, waerop hy in dezen byzonder het oog vestigt, zyn de volgende.

(1.) *Kleinagting van onderscheidene kennis.* Men loopt zeer hoog met ene zogenoemde bevindelyke kennis, en schat ene verstandlyke beoefening der Godsdienstwaerheden op een lagen prys, ja wraekt ze zomtyds als nietswaerdig, als ene letterkennis die niet baet. —— (2,) Velen beweren, *dat niemand een Kristen is, of hy moet van den weg van geloof en bekeering bevindlyk kunnen spreken:* en overeenkomstig daermede stelt men (3.) *het zalig worden gelegen in één punt.* Men beoordeelt den staet van een Christen niet, naer den allengs vorderenden voortgang van zyne geloovige gehoorzaemheid aen de genaderyke en deugdzame Euangelieleere; maer eischt ene bevindlyke kennis van zekere aendoenlyke gemoedsgestalten; en wil dat de Mensch, zal hy een Kristen zyn, door ene bovennatuurlyke werking van God, daermede bezield, en hierdoor, in een ondeelbaer oogenblik, uit den staet der natuur in dien der genade overgebragt zyn; met die verzekering dat hy 'er eeuwig in zal beklyven. —— (4.) Men loopt zeer hoog met een zeker gesteld kenmerk van Gods genade, als men, naemlyk, zeggen kan, *ik houd het met de vroomen.* Hoe duister alle andere kenmerken voor dezulken mogen zyn, dit alleen is hun voldoende, zy hebben smaek in de verkeering met Menschen, die veel van Godsdienstige bevinding spreken; en 't staet by hen vast, dat elk, die het dus met de vroomen houd, dat hy zich in smaek, gevoelens en begrippen met hun verenigt, een Kristen zy; zulk een is uit God geboren, en mag op zyn aendeel aen Gods gunst en genade hier en namaels veilig vertrouwen. —— (5.) 'Er heerscht by velen *ene onverschilligheid omtrent de Heilig-*

making, en die gaet (6.) vergezeld van *ene afkeerigheid van het zedepreken*. Men is omtrent de Heiligmaking, die naer den Bybel ene allerwezenlykfte zaek is, zo onverschillig, dat 'er aen de noodzaeklykheid van ware heiliging weinig of niet gedacht worde; waerdoor men de zonde en ondeugd veel te flap behandelt. Dit heeft ten gevolge, dat men in het zedepreken geen fmaek heeft, ja het zelfs zeer fterk veroordeelt. Wil iemand in den fmaek des Volks prediken, dan moet hy 't niet toeleggen op het behandelen der zedekunde, en 't gezet ontvouwen van plichten; maer zyne toehoorders bepalen, op hunne ellende, en hun verlooren toeftand, om hen te ontdekken, hen over hunnen ftaet verlegen te maken, aen te fporen, om als verlooren tot Kristus te komen; en die gekomen zyn aen te moedigen om die bevindelyke ontvangen genade te erkennen, en God daervoor te danken. (7.) *De overhelling tot het lydelyke*. Het wezen van het Kristendom beftaet by velen niet in betrachting, niet in doen, (waerin Kristus het zelve ftelt,) maer in bevinding, in van God gewerkte geftalten. Ze begrypen den geheelen weg van een Kristen lydelyk. Zommigen dryven dit ten allerfterkfte, zo dat zy van geen plicht weten, die naer het Euangelie betracht zou moeten worden, maer alleen van genadens, die gegeven, van geftaltens, die door God ingewerkt moeten worden. Doch anderen trekken dit denkbeeld van het lydelyke Christendom zo verre niet; ze zyn in hunne befpiegèlende beginfelen 'er veel eer tegen. Dan intusfchen helt echter hun fmaek naer het lydelyke. In de befchouwing en beoefening van het Kristendom, is dat begrip, waerdoor ze zich hetzelve voorftellen als louter gegeven genade, zo het beginfel van alles, dat ze zeer tot het lydelyke genegen zyn. (8.) *De afkeerigheid van het ruime Euangelie*. De leer der algemene aenbiedinge is in veler oogen gansch verkeerd; het Euangelie, zeggen ze, raekt alleen de uitverkoorenen, en moet, naer Gods oogmerk, alleen tot dezulken gericht worden; de aenbieding van genade bepaelt zich, naer hunne mening, tot de zodanigen, die blyken geven, dat de beginfelen van het werk des Geestes in hunne harten gevonden worden; en zy, by welken dit geen plaets heeft, moeten maer bedreigd worden, om hen te ontdekken. Eindelyk komen hier (9.) nog in opmerking *de begrippen over de vyandfchap*. Zy, die zeer hoog loopen, met de bovenaengeduide begrippen, van het bevindelyke, het geftaltlyke, en dien zogenaemden

den bekeeringsweg, zien gemeenlyk dezulken, die, schoon ze anders als goede Kristenen leven, echter zich met hun niet kunnen verenigen, noch indiervoege spreken, aen als vyanden van God en zyne zaek, om dat ze 't niet met hun houden.

Ieder dezer Volksbegrippen neemt de Schryver van dit Stukje afzonderlyk in overweging. Hy ontvouwt gemeenlyk eerst derzelver aert, ongegrondheid en verkeerdheid; hierop vorscht hy na, uit welke bronnen zodanig ene denkwyze voortvloeit, en hoedanige oorzaken medewerken, om aen dezelven meerder kracht te geven; waeraen hy dan ten laetste hecht, ene beschouwing van de wyze, op welke zulke Volksbegrippen best tegengegaen, en trapswyze zo verzwakt kunnen worden, dat ze eerlang afnemen, en voorts geheel vervallen. —— Ter algemene opheIderinge en behandelinge van dit onderwerp, heeft hy, by manier van Inleiding, aen het hoofd van dit Geschrift geplaetst, zyne overdenkingen deswegens; die nog een byzonder verslag vorderen.

Na vooraf aengemerkt te hebben, hoe 'er natuurlyk, onder ene beschaefde Natie, ene tweeërleie denkwyze omtrent den Godsdienst plaets hebbe, naemlyk die der kundigen en meer verlichten, en die des Volks, zo leid hy den Lezer op, om een behoorlyk onderscheid te maken, tusschen onschuldige Volksbegrippen, die grootlyks uit ene mindere verstandsbeschaving ontstaen; en voor den Godsdienst schadelyke Volksbegrippen, die men te wyten heeft, aen den zamenloop van ene kindsheid des verstands met een verkeerd onderwys, dat ten gevolge heeft een verbasterd gemoedlyk stelzel. Dit onderscheid nu moet een Leeraer, gelyk hy verder doet zien, naeuwkeurig in acht nemen. Omtrent de eerste soort moet hy alle mogelyke inschiklykheid gebruiken, om zyn onderwys recht bevatlyk voor te dragen. Dan, zo is 't niet met de laetste soort, deze heeft hy tegen te gaen, om dezelven, ware 't mogelyk, uit te rooijen, en de gemoedlyke gevoelens des Volks te verbeteren. Edoch, ook hierin heeft hy met een omzichtig beleid te werk te gaen, om den vereischten invloed op het hart des Volks te verkrygen; welke les de Autheur vervolgens nader ontvouwt en aendringt.

De Schryver dezer *Zedige Gedachten* komt alleszins voor, als zynde zelfs een Lid der Gereformeerde Kerke, die geen oogmerk heeft om de vastgestelde Kerkleer eenigzins te ondermynen, maer alleen bedoelt zulke Volksbe-

grippen tegen te gaen, waerdoor die Leer jammerlyk mishandeld word. En hierin gebruikt hy de uiterſte beſcheidenheid met ene behoorelyke onderſcheiding van de verſchillende denkwyze die daeromtrent plaets heeft, de gemoedsgeſtalte waermede zy gedreven, en de trappen tot welken ze opgevoerd worden. Zulks maekt zyn Geſchrift lezenswaerdig; en van die natuur, dat het, zonder kwetzinge, gelezen kunne worden, ook van dezulken die min of meer met deze Volksbegrippen ingenomen zyn, wanneer ze nog enigen onderzoeklust en waerheidliefde bezitten. Inzonderheid kan dit Geſchrift jonge Leeraren van een uitſtekenden dienst zyn, daer 't hun de bronnen dier Volksbegrippen ontdekt, en aentoont, hoe ze, wanneer ze menschkundig handelen, dezelven voorzichtig kunnen afleiden en ſtoppen; terwyl ze den Leden hunner Gemeente behoedzaem betere denkbeelden inboezemen, die, ter bevorderinge van ware Godsvrucht, en hun eeuwig heil ſtrekken.

Berichten, betreffende de Nieuwe Hervormers in Duitschland. Twee Stukjes. Naar het Hoogduitsch. Te Utrecht by W. van Yzerworst, 1791. *Behalven de Voorreden*, 409 *bladz. In gr. octavo.*

Een ieder, die, met enige opmerkzaemheid, het in de laetſte jaren, byzonder in Duitschland, voorgevallene, met betrekking tot de hervorming der Kerkleere, heeft nagegaen, heeft ligtlyk kunnen zien, dat 'er ter wederzyde misſlagen begaen zyn. Ene al te ſterke gehechtheid aen het oude aen de ene, en ene al te ſterke zucht voor nieuwigheden aen de andere zyde, heeft de Partyen verbitterd, en ſteeds verder uit elkander doen loopen, dan veelligt geſchied zou zyn, wanneer men onderling met meer bedaerdheid gehandeld had. Hieruit is inzonderheid ontſtaen ene menigte van Geſchriften aen deze en gene zyde, waerin veelal, gelyk 't gemeenlyk in zodanige omſtandigheden gaet, de gevoelens van party niet gunſtig, en wel eens wat bitter beoordeeld en behandeld worden. Wie lust heeft den aenvang en voortgang daervan nader te leeren kennen, kan te recht geraken in de hier opgemelde *Berichten*, welken ons deswegens verſlag geven, met meldinge van den inhoud der voornaemſte Geſchriften, die, geduurende de laetſte jaren, inzonderheid na het jaar 1770, in Duitschland van de ene en andere zyde in 't licht gegeven zyn. De Verzame-

leer dezer Berichten, hoewel hy den Nieuwen Hervormeren geenzins gunstig zy, behoort echter niet onder de bitterste tegenstanders, daer hy zyne Partyen gemeenlyk nog al met een oordeel van onderscheiding behandelt; des men deze verzameling, ter kennisneminge van de merkwaerdigste gebeurtenissen, omtrent dit stuk, niet vruchteloos zal doorbladeren.

Vaderlijke Lessen en getrouwe Raadgeevingen van den Hooggeleerden, Hoogeerwaardigen Heer BAUMEISTER, *Hoogleeraar in de H. Godgeleerdheid op de Luthersche Hooge School te Gorlitz* (*), *aan de studeerende Jeugd, welke door zijn onderwijs zich tot den dienst der Kerke tracht te bekwaamen. Opgedraagen aan den Hooggeleerden, Hoogeerwaardigen Heere* B. BROES, *Hoogleeraar in de H. Godgeleerdheid, op 's Lands Hooge School te Leijden. Door een Beminnaar van* LUTHER *en* CALVYN. *Te Rotterdam bij* A. Bothall, 1791. *In gr. octavo, 24 bladz.*

Men heeft dit Geschrift overgenomen uit de boyengemelde *Berichten*, daer het geheel ingevoegd is, om dat de Verzamelaer, bezeffende, „dat zulke korte Stukjes „ in losse Blaadjens ligt verstrooid raaken, het dus beter be„ waard oordeelde.” Een beminnaer van *Luther* en *Calvyn* beiden, (die mogelyk van ieder wat overneemt, of zich houdt aen 't geen die Oude Hervormers eenstemmig geleerd hebben, wanneer hy ook, met opzicht tot het Godgeleerde Zamenstel van beider aenhang, wel eens gevaer kon loopen, van een soort van Nieuwen Hervormer te worden,) vind het weder geraden dit stukje afzonderlyk gemeen te maken. —— Zulks doet ons, in de tegenwoordige omstandigheden, niet vreemd; hy vind het, vermoedelyk, voor zyne Party nuttig, dat het meer onder den man gerake en verspreid worde; maer zyne openbare Opdracht van hetzelve, aen den Hoogleeraer *Broes*, heeft enigermate een onvriendlyk voorkomen. Deze handelwyze tog strekt uit eigen aert, om enige misschien nog overgeblevene vonken van een vuur, dat, zo niet gebluscht, ten minsten onder de asch bedolven is, op nieuw aen te blazen, dat Beminnaers van vrede niet kunnen goedkeuren.

(*) Naer den Hoogduitschen Tytel. *Rector der Luthersche Doorluchtige School te Gorlitz.*

Gebeden der Portugeesche Jooden. Door een Joodsch Genootschap uit het Hebreeuwsch vertaalt. 's Graavenhaage by Lion Cohen, 1791. *Behalven het Voorwerk*, 436 *bladz. In gr. octavo.*

Een Joodsch Genootschap, bezeffende dat velen hunner Geloofsgenooten, by mangel ener grondige kennisse der Hebreeuwsche tale, de Nationale Gebeden, die, volgens een vast gebruik, in 't Hebreeuwsch uitgesproken worden, niet behoorlyk verstaen, heeft het raedzaem geoordeeld dezelve in 't Nederduitsch te vertolken. Hierdoor verkrygen de minkundigen, die zo wel als de kundigen in 't Hebreeuwsch tot God naderen, ene gunstige gelegenheid, om den inhoud en den zin dier eerbiedige aenspraken tot God, naer den eisch, te verstaen; het welk hen dan geschikt maekt, om het zielverrukkende der Gebeden te gevoelen, en dus, niet alleen met den mond, maer ook met het verstand, in hartlyke aendoeningen, God te verheerlyken. Deze Verzameling is geschift in vier Afdeelingen. Het *eerste* Deel, thans afgegeven, behelst „Gebeden voor Dagelyks, des Sabbats, Feesten van „Nieuwemaan, Inwyding en Loten, andere byzondere „gelegenheden, enz." In het *tweede* zal men plaetzen „Gebeden voor het Feest der Ongezuurde brooden, der „Weeken en Hutten." Het *derde* zal voordragen „Ge„beden voor de vyf Vastdagen," en het *vierde*, eindelyk, „Gebeden voor het Nieuwejaarsfeest en den groo„ten Verzoendag."

Met de afgifte des eersten Deels leveren de Heren Uitgevers ene algemene Voorreden, waerin gehandeld word, over den algemenen oorsprong van 't Gebed, ontstaende uit ene eerbiedige hoogachting voor God, een levendig gevoel van de noodzaeklykheid zyner hulpe, ter vervullinge onzer behoeftigheden, en ene erkentlyke dankbaerheid voor zyne zegeningen. Verder laten ze zich uit, over de wyze, op welke hunne Nationale Gebeden ontstaen zyn, die, naer der Jooden overlevering, aenvanglyk herkomstig zyn, uit hunne bekende *Groote Vergadering*, onder de voorzitting van *Esdras*; waerby vervolgens, in onderscheiden omstandigheden, ook andere Gebeden gekomen zyn. —— Ze zyn des, volgens hunne opgave, „byeengebragt, „uit het Afschrift der Groote Vergaderinge; de Chaldeeuw„sche stukken, den Talmud, de nieuwe Gedichten, eeni-

„ge

„ ge hoofdstukken van het Boek Mosis, verscheiden Psal-
„ men, en eenige Texten der andere Bybelboeken:" welk een en ander hier nader opgehelderd word. —— Wyders behelst die Voorreden nog, na een verslag van vroegere Vertalingen, en een bericht van 't geen men in dezen in agt genomen heeft, ene korte Beschryving van het Joodsche Maenjaer en ene Verklaring der Hoogtyden en bestemde dagen, welken daerin voorvallen.

By den aenvang van 't Werk zelve, vind men aen 't hoofd geplaetst, de dertien Geloofsstukken van den Joodschen Godsdienst, benevens etlyke Smeekdichten, de zegeningen by byzondere gelegenheden, en smekingen in zommige omstandigheden, waer toe ook behooren, de heiligingen, achter aen dit Deel gevoegd, die zomtyds in de gebeden herhaeld worden. Hierop volgen dan de bovengenoemde Gebeden, met de daer toe behoorende stukken. En ten laetsten geeft men, aen 't einde van dit Deel, nog ene Tafel der Afdeelingen, met de vyf Boeken van Moses, en uit de schriften der Propheten, die weeklyks voorgelezen worden. Hier en daer heeft het Genootschap het voorgestelde door enige aenmerkingen opgehelderd, dienende inzonderheid ter verklaringe van zommige Hebreeuwsche benamingen en Joodsche gebruiken.

Zodanig een Werk is, uit eigen aert, en overeenkomstig met het opgemelde hoofddoelwit van het Genootschap, bovenal geschikt voor de Portugeesche Jooden (*): ondertusschen kunnen ook de Christenen, vooral dezulken, die zich toeleggen op het nagaen van de denkwyze en de gebruiken der Jooden, 'er een nuttig gebruik van maken. Men zal het, met dat of enig ander oogmerk, nog al met te meer genoegen kunnen doorbladeren, om dat alles op ene nadruklyke wyze eerbied en liefde voor God inboezemt, dat dikwerf ten krachtigste voorgesteld word; en waeromtrent de Heren Vertalers ons Nederduitsche taeleigen beter gade geslagen hebben, dan men gewoonlyk van Portugeesche Jooden zou verwachten.

(*) Wat wyders de Hoogduitsche Jooden betreft, ook dezen kunnen 'er zich, in vele gevallen, met vrucht van bedienen; vermids het grootste verschil tusschen de Gebeden der Portugeesche en Hoogduitsche Jooden, zo als ons in de Voorreden gemeld word, bestaet in de keuze der berymde Zangen en Stukken uit den Talmud.

Heel-

Heelkundige Mengelschriften, *uitgegeeven door* J. L. SCHMUCKER. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* JOHANNES DAAMS, *Heelmeester te Haarlem*, *IIIde Deel*, *No.* 3. (*Waarmede dit Werk besloten is.*) *Te Haarlem by* Plaat *en* Loosjes, *in gr. octavo*, 116 *bladz.*

Dit Stukje bevat een aantal van negentien byzondere Waarneemingen, die meerendeels voor den Heel- en sommige ook voor den Genees- en Ontleedkundigen van gewigt zyn. Om onze Leezers een staaltje daar van op te leveren, verkiezen wy de 23ste Waarneeming, (van dit Deel) en dat wel om die redenen, om dat men in *engborstigheid*, van welken aart die ook schyne te zyn, zeer zelden bedagt is, om de oorzaak daarvan aan een ongemak van het Hart zelve toe te schryven, daar men, indien zulks altyd verrigt wierd, by de Ontleeding der aan die ziekte gestorvene lyders, ongetwyfeld menigwerf, soortgelyke oorzaaken, als men in het volgende getal ontdekt heeft, vinden zoude; alhoewel ik hierby teffens gaarne toestemme, dat, schoon zodanig eene oorzaak ons al bekend ware, men echter daar tegen geene voldoende Geneesmiddelen zoude kunnen aanwenden; maar dit voordeel zoude 'er evenwel nochthans zeker uit volgen, dat men de lyders dan ook niet, door menigvuldige *resolventia* en *expectorantia* aan hun toe te dienen, het weinig overgeblevene levensvermogen nog zoude verminderen, en het leven zelve daardoor niet alleen lastiger maaken, en verkorten; maar dat men zich alsdan met eene zagte *pallierende*, en met den waaren aart van de ongesteldheid meer overeenstemmende, Geneeswyze zoude te vreden stellen. Zie hier de Waarneeming van den Heer *Feldhahn*.

„ Een Koninglyk Pruisfische geheime Finantie-Raad, die „ een lyvig en sterk man was, had reeds, sedert veele jaa- „ ren, by de minste lighaamelyke beweegingen, de toevallen „ van eene engborstigheid, en van eenen korten adem ge- „ had. Dog daar hy voor het overige, onder zyne veele „ vermoeijenissen en reizen, eenen goeden eetlust behield, „ en zig gezond en wel bevond, wierden de gemelde onge- „ makken niet veel geacht, en doorgaans maar aan eene „ sterke en vette lighaamsgestalte toegeschreeven.

„ Dog sedert een half jaar voor zynen dood, die op den „ 22 May 1780 volgde, wierd het ademhaalen geduurig „ moeilyker, waarby nog kwam, dat de Maag en het Darm- „ kanaal door winden opgespannen waren, waar door de

„ Borst

„ Borst nog meer vernaauwd wierd, waar door hy dan
„ met een volle borst, tot stikkens toe, hygende, de he-
„ vigste benaauwdheid uitstond, tot dat deeze door daar te-
„ gen gebruikte middelen weder verminderde, en eenige
„ verligting verschaften, dog die van korten duur was.

„ Onder deezen, zo zeer bedenkelyken, toestand, kwam
„ nog, van tyd tot tyd, eene waterachtige zwelling van
„ beide de beenen, die meer en meer toenam, en zich tot
„ aan den onderbuik uitstrekte, en niet anders dan eene
„ aanstaande waterzugt deeden vreezen.

„ De Geneesheeren, die daar by ter hulpe geroepen wa-
„ ren, waren ook allen in dit denkbeeld, doch zy kon-
„ den met geene zekerheid bepaalen, of de waare zitplaats
„ van het gebrek, in eene verharding der longen, of in den
„ onderbuik, in de lever, of in eenig ander bedorven in-
„ gewand te zoeken ware, gelyk ook niet, of zich water
„ in de borst, of in den onderbuik, zou verzamelen, van
„ welk alles geen zeker en overtuigend teken tegenwoor-
„ dig was.

„ Offchoon nu deeze onzekerheid geen aanmerkelyk on-
„ derscheid in de geneeswyze konde maaken, waar toe de
„ beste middelen, die men in deeze soort van ziekte ge-
„ bruikt, waren uitgekozen; waren hier nogthans alle
„ proeven te vergeefsch, en het treurige einde van den Ly-
„ der heeft een zeldzaam voorval vertoont, dat niemand
„ ligt zou vermoed hebben, en geene konst veranderen
„ noch helpen kon, en waarvan, zelfs ten aanzien van den
„ polsslag, geen zeker teken tegenwoordig was. Daar de
„ Hr. Geh. Raad, by het dagelyks toeneemen en verergeren
„ der ziekte, alle hoop tot zyne geneezing opgaf, en zyn
„ einde naderde, verlangde hy, reeds lang voor zyn dood,
„ en nog in den laatsten nagt van zyn leven, dat ik hem
„ na zyn afsterven zou openen, en de gesteldheid van zyne
„ borst onderzoeken, met dit menschlievend byvoegzel, dat
„ in dergelyke gevallen, als de waare oorzaak ontdekt wierd,
„ anderen misschien daardoor geholpen konden worden.

„ Ik voldeed te gereeder aan deezen zynen laatsten wil:
„ naardien ik in zo veele Borstziekten en Waterzugtigen, als
„ my in myne Practyk waren voorgekomen, geene zo bui-
„ tengewoone benaauwdheden en verstikkende beklemmin-
„ gen had waargenomen, en ik daar van de waare oorzaak
„ hoopte te ontdekken.

„ By het openen van den buik, vond ik in deszelfs hol-
„ ligheid niet het geringste wateragtig vogt, de lever en
„ de

„ de overige ingewanden waren in eenen goeden ſtaat, al-
„ leen was de mild bedorven, en als 't ware geheel opge-
„ propt met een klomp geſtold bloed, en zo zagt, dat men
„ haar met de vingers kon aan ſtukken wryven. Aan de
„ overige Deelen, waren alle de Bloedvaten, tot aan
„ hunne kleinſte uiteinden, insgelyks ſterk met bloed op-
„ gevuld. Dog, by het openen der borst, en het oplig-
„ ten van het borstbeen, verwonderde ik my terſtond,
„ over eenen grooten, dikken, zwaaren klomp vet, die
„ de verdubbeling van het middenſchot, *Mediaſtinum*, op-
„ vulde, en zich byna over het hartezakje uitſtrekte.

„ Deeze tegennatuurlyke last van vet had de borst
„ zeer moeten vernaauwen, het hart moeijelyk vallen,
„ den omloop van het bloed door de longen en de vrye
„ ademhaaling hinderlyk zyn.

„ Doch toen ik het Hartezakje opende, was ik nog
„ meer verwonderd, daar ik het zelve geheel met bloed
„ vond opgevuld. Het Hart zelfs was, geheel en al, met
„ een ſponsagtig ſmoutig vet, dik bedekt, en zag 'er uit
„ als eenen grooten vetklomp. By een naauwkeuriger on-
„ derzoek vond ik, dat het zelve aan de punt van des-
„ zelfs rechter holligheid van het hart geſcheurd was,
„ en dat het bloed zich, door deeze opening, in het
„ hartezakje had uitgeſtort, en van de groote ſmart en
„ benaauwdheid, ten laatſten, een zagt einde gemaakt had.

„ Het Hart zelfs was zeer uitgerekt, ſlap, dun, voor-
„ naamlyk aan de punt, daar het vet geplaatst was, en
„ zo vergaan en zagt, dat ik het met myne vingers als
„ eene pap kon wryven. Ik vond de beide holligheden
„ van het hart geheel ledig, en zonder eenige polypeuſe
„ aangroeijingen.

„ De Longen waren zeer gezond, zonder de minſte ver-
„ hardingen, en insgelyks vol bloed; in de holligheid van
„ de borst vond men, zo min als in den buik, het ge-
„ ringſte ſpoor niet van wateragtig vogt, doch wel eenig
„ bloedig vogt, dat door de longen was doorgezweet.
„ Hier by is nog aantemerken, dat de Overledene, het
„ jaar voor zyn afſterven, dikwils met groote bloedzwee-
„ ren gekweld is geweest, en dat zelfs, geduurende de ge-
„ heele ziekte, zich over het geheele lighaam eene me-
„ nigte van breede, roode en vlakke vlekken vertoond
„ hebben, die men voor eenen brandigen uitſlag kon aan-
„ zien, en die, gelyk in andere deelen, en voornaamlyk
„ in de mild, een ſtilſtand van bloed in de vaten der huid,
„ geweest zyn."

Hier-

Hierop volgen eenige Aanmerkingen van den Geleerden Uitgeever, waarin Hy teffens een geval verhaalt van een man, wiens Hart insgelyks geborsten was, en in welks *Cadaver* nog verscheidene andere tegennatuurlyke omstandigheden ontdekt wierden. Hy rept, met een enkel woord, hierby teffens van de bekende bersting van het Hart, waardoor *George* de tweede, Koning van Engeland, uit het leven gerukt wierd.

Nederlandsche Insecten door J. CH. SEPP. *Te Amsterdam by* J. C. SEPP, 1791. *In quarto.*

In twee naauwkeurig getekende en juist gecoleurde *Plaaten*, geeft ons de Heer *Sepp* eene onderscheidenlyke afbeelding van eene *Borsteirups*, van 't Ei af, door alle haare vervellingen, tot op haare verandering in eene Pop, en den daaruit voortkomenden Vlinder; welke Rups hy tevens, ten aanzien van derzelver byzonderheden, volgens zyne opmerkzaame waarneemingen, uitvoerig beschryft. —— Buiten het algemeene, raakende de Historie van dit Insect, leeren we, uit 's Mans berigt, wel byzonder dat deeze Rups onder zeer verschillende coleuren voorkomt; en dat deeze verscheidenheid van coleur geene onderscheiden soorten, gelyk men zig wel eens ligtelyk verbeeldt, aanduidt: dewyl 'er, uit een en het zelfde Broedzel, of uit Eieren, door éénzelfden Moeder-Vlinder gelegd, Rupsen hervoort komen, die zeer verschillend van coleur zyn: waardoor men veelligt de verscheidenheid van zommige beschryvingen deezer Rupsen kan vereffenen. —— Eene andere opmerking vordert het nader onderzoek der Insectkundigen, nopens den dienst van een zogenaamd Tepeltje, dat men aan deeze Rups bespeurt. Men ziet, naamlyk, na de vierde, en nog duidelyker met de vyfde óf laatste, vervelling, op het derde Lid van agteren, den staart mede gerekend, een verheeven Knobbeltje, of liever Tepeltje, aan 't welk zig, by eene tamelyke vergrooting, eenige rimpels of plooien vertoonen; waaromtrent we hier het volgende gemeld vinden. „ Deeze Rimpels worden veroorzaakt, doordien dat het lichaam der Rupse zelve van eenen zeer buigzaamen en weeken aart is, en het Tepeltje door de Rups inwaards getrokken, en uitwaards gestooten kan worden. Naar 't my is toegescheenen, geeft dit Tepeltje, by deze in- en uithaaling, eene zekere uitwaasseming

van

van zich, welke uitwaasfeming ik geloove, van geen doodelyken aart, maar eenigzints vergiftig, te zyn. Of dit Tepeltje en deszelfs uitwaasfeming, welke maar alle gedachten komt uit eene opening, die in 't midden fchynt te weezen, alleenlyk dient, ten gebruike van het Infect, het welk daar mede voorzien is, dan of het zelve ook dienen kan, ter afweering van andere Infecten, welken mogelyk met vyandelyke oogmerken het Dier zochten te naderen, en te benadeelen, en nu, door deze uitwaasfeming, worden te rug gehouden of verjaagd, kan ik niet bepaalen. (*) Bynaar zoude men zeggen, dat het zelve ook tot eigen gebruik van de Rups zelfs diende, zonder oogmerk van verjaaging te hebben; dewyl dikmaals de volwasfen Rupfen zich geheel achterover buigen, den Kop tegen den Staart-Borftel of Pluim aan, vryvende zich als dan al draaijende, heen en weder, over het bewuste Tepeltje." —— Wyders doet ons de Heer *Sepp* nog gadeflaan, dat deeze Rups, (die, als Pop, den Winter doorbrengt, en, eerst na verloop van zeven maanden, als Vlinder, weder te voorfchyn komt,) zich een Winterverblyf vervaardigt, „ dat eigentlyk uit twee fpinfels be„ ftaat, een buitenfte en een binnenfte fpinfel, in welk bin„ nenfte de Pop zo veel te zachter en voor koude beter „ bewaard legt, dan of het maar een enkeld fpinfel ware." Eene bedenking, welke hier tegen aangevoerd zou kunnen worden, beantwoordt hy aldus. —— „ Men zoude kunnen zeggen, legt eene Pop zachter en warmer, in een dubbeld dan in een enkeld Spinfel, waarom vervaardigen dan niet alle Rupfen zich een dubbeld, ter betere bewaaring

van

(*) Vermoedelyk is dit *Teepeltje* het zelfde, dat de Heer *Kleemann* beöogt, als hy gewag maakt van *blaasachtige Knoppen*, welken hy op eenige Rupfen waargenomen heeft. „ Ze vertoo„ nen zich (zegt hy) als blaasachtige deelen, welke de Rups „ beurtswyze intrekken en weder uitzetten kan. Wanneer de „ Rups dezelven intrekt, vallen zy te zamen en worden rimpe„ lig: doch als ze die weder uitzet of opblaast, fchynen ze met „ lucht of eenige andere ftoffe opgevuld te zyn. Ik hebbe de„ zelven met een Vergrootglas befchouwd, en meene drie kleine „ groefjes, die ik voor openingen hield, daarop ontdekt te heb„ ben. Maar tot wat einde die byzondere deelen der Rupfe „ dienen, durve ik my tot nog niet vermeeten te bepaalen; „ hoewel ik vast geloove, dat de Schepper haar dezelven niet „ zonder oogmerk gegeeven hebbe." RÖSEL, *Nat. Hist. der Infecten.* I. D. bl. 384. *Aant. van* KLEEMANN.]

van hun aanstaanden Poppen-staat? Hierop kan men antwoorden: alle Rupsen veranderen, wel is waar, in Poppen, maar niet allen met eene even harde schil of Poppe-Vlies voorzien; ook hebben zy niet allen eene Winterkoude te verduuren. Dezulken, die als Rupsen in de Aarde gaan, en daarin tot Poppen veranderen, hebben reeds beschutting genoeg voor de koude Lucht, door de Aarde, die haar omringt; de Pop mag dan eene harde of zachte schil hebben: die geenen, welken zich in het Hout booren, of met Houtspaanders hun spinsel vermengen en bekleeden, verkrygen ook hier door eene goede tegenweer voor de buiten-koude. Doch dezulken nu, welken maar een enkeld en nog daarenboven luchtig spinsel maaken, hoe stellen dezen het tegen de koude, in den staat van Pop zich bevindende? Ook wederom hiervoor heeft een Alwyze en Algoede Schepper gezorgd; vooreerst, door die Rupsen, welken maar een enkeld en luchtig spinsel vervaardigen, niet als Poppen te laaten overwinteren, maar nog, in dien zelfden Zomer, in den welken zy zich ingesponnen hebben, als Vlinders te doen uitkomen; ten anderen, door dusdanige Poppen, welken, of in 't geheel zonder, of maar met zeer weinig, spinsel omgeeven zyn, met eene hardere dikker schil te bekleeden, waardoor zy dus de buiten-koude kunnen wederstand bieden. Dus ziet men ook wederom hierin, dat een Algoed en Alwys Weezen, voor de instandhouding van alle zyne Schepzelen, gezorgd heeft."

Fragmenten over FREDERIK DEN GROOTEN, *door den Ridder* VAN ZIMMERMAN, *Koninglyke Grootbrittannische Lyf-Artz en Hofraad. Eerste Deel. 's Hage, by* I. van Cleef; 1790. 211 *bladz. In gr. octavo.*

Na eene zeer korte Voorreden, behelst dit Boekdeeltje, dertien Hoofdstukken, waarvan wy hier de Titels zullen opgeeven. —— I. *Inleiding, Overzigt, Oogmerk en Bronnen van deze Fragmenten.* II. *Over* FREDERIK WILLEM *den Eersten, het karakter van zyne regeering, en derzelver invloed op de regeering van zynen Zoon.* III. *Over* FREDERIK'S *betrekking tot zynen Vader, over zyn voorneemen, om naa Weenen te gaan, daar Roomsch te worden, en dan de Aartshertogin* MARIA THERESIA, *te trouwen.* IV. *Over zyn leeven, voor en onmiddelyk naa zyne verheffing tot den Troon.*

V. *Over* FREDERIK'S *gewaande Griekſche ſmaak in de Liefde.* VI. *Over zyn huislyk en letterkundig leeven, letterkundige verkeering en gemeenzaamſte Vrienden tot aan zyn dood.* VII. *Over zyne voorgewende min-achting voor de Duitſche letterkunde.* VIII. *Over* FREDERIK'S *gewaand bygeloof, en over zyne weezenlyke proeven in de Alchymie.* IX. *Over* FREDERIK'S *Staatkundig karakter.* X. *Over zyn gedrag met de Afgezanten van buitenlandſche Mogendheden aan hem, en met zyne* Gezan*ten aan hun. Over zyn doorzicht in buitenlandſche zaaken, handelingen en voorvallen.* XI. *Over de geheime bronnen der berichten, welke hy van voorvallen aan buitenlandſche Hoven, en van andere gewigtige zaaken verkreeg.* XII. *Over het Engelſche verbond in den Zevenjaarigen Oorlog, en deszelfs gevolgen. Over de verdeeling van Poolen, en over het Duitſche Vorſten-verbond.* XIII. *Over* FREDERIK'S *gevoelen voor de Jeſuiten. Over het Roomſche Bisdom, het welk hy in het Kleefſche wilde oprichten. Over de belagchelyke hoop, welke* FREDERIK *aan Paus Klemens den Dertienden liet geeven, dat hy Roomsch wilde worden.* —— De Schryver geeft zyn oogmerk te kennen in deeze woorden: „ Ik „ zal in deeze Fragmenten *Gedenkwaardigheden* uit FRE„ DERIKS leeven uitkiezen, waarvan het grootſte gedeelte „ niet uit Boeken en bloote overleeveringen genomen is, „ maar uit FREDERIKS ongedrukte brieven, uit zeer veele „ ſchriftelyke narichten van voornaame Perzoonen, die „ by hem en met hem geleefd hebben, uit mondelyke „ berichten van groote deelneemers in zyne bezigheden, „ en uit antwoorden op ontelbaare vraagen, die ik eenen „ van zyne veeljaarige Staatsdienaaren en gemeenzaame „ Vrienden ſchriftelyk deed, en waaröp ik, een geheel „ Jaar door, elke week ſchriftelyk antwoord kreeg. Alle „ deze berichten en daadzaaken zal ik tot dit doel al„ leen voornaamlyk bybrengen, dat men FREDERIKS ver„ heven karakter minder misduidde, dat men niet voor „ zwart houde, wat groot en ſchoon is, dat men niet „ ſchuins zie, waar niets te zien is dan een vasten „ grondregel, diep plan, evenredigheid en overeenſtem„ ming." (*) Men kan uit dit weinige duidelyk genoeg zien, dat de Schryver met zyn onderwerp is ingenomen. Trouwens, dit blykt terſtond uit de woorden, waarmede hy zyn eerſte Hoofdſtuk aanvangt. Zo ver gaat zyn eerbied

(*) Bl. 3, 4.

bied voor den overleden Vorst, dat hy iets zullende verhaalen, het geen, volgens zyn eigen zeggen, „ grappig „ kan schynen," 'er byvoegt, „ indien het geöorloofd „ ware, aan een' zo grooten man hier of daar iet grap„ pig te vinden. (*)" Zo elders: „ Vreesagtig was FREDE„ RIK in zyn leeven nooit, ... zyne natuurlyke gesteld„ heid liet ook by zyn fyn gemaakt ligchaam geen vrees „ over; gelaaten, en magtig vertreedt zulk een geest elke „ neiging tot zwakheid. Zelf het verwyt van lafheid, „ welk zyn gedrag by *Molwitz* hem op den hals haalde, „ is zeer ongegrond. FREDERIKS toenmaalig gedrag was... „ zo onvermydlyk, dat ook ACHILLES en ALEXANDER.... „ niet anders zouden hebben kunnen handelen." (†) De Schryver verhaalt daarop, dat de Koning, by die gelegenheid, door zyne vluchtende Ruiterye zo ver werd medegesleept, dat hy, „ eerst in den nacht, en naa het vol„ komen winnen van den slag, zyne Armée wedervond." DENINA verhaalt dit geval een weinig anders, en niet zeer tot roem des Konings (‡). Maar uit het verhaal, dat de Koning, in zyne *Nagelaaten Werken*, geeft van deezen gewigtigen Veldslag, waarin hy deeze omstandigheid zorgvuldiglyk verzwygt, mag men met reden besluiten, dat zyne Majesteit zelve niet zo gunstig over zyn toen gehouden gedrag oordeelde, als wel de Heer ZIMMERMAN. En deeze laatste zelve erkent elders (hoe dit met zyne zo even aangehaalde woorden moet overeengebragt worden, laaten wy voor zyne rekening) dat deeze Groote Koning zyne misslagen beging, zyne zwakheden had (§). —— Doch het gebeurt wel eens meer, dat de Schryver met zich zelven niet volkomen overeenstemt. Dus leezen wy, (**) dat de Koning dikwyls iets zeide, „ als of het hem ontvallen was, „ en dan stelde hy zich aan, als of hy te rug deinsde. „ Slim was dit niet, want een groot karakter is niet slim, „ enz." en elders (††) wordt hy *ongelukkig* genoemd, die, in de Verdeelinge van Poolen niet ziet, dat de Koning, „ in de kunst om by eene groote Staatsonderhandeling zich „ geduldig en *slim* ... te gedragen, even zo groot was als „ in den Oorlog." —— Kan men zelfs wel den naam van zwakheid geeven aan het geen in het vyfde Hoofdstuk verhaald

(*) Bl. 119. (†) Bl. 139.
(‡) *Leeven van Frederik den* II, bl. 60.
(§) Bl. 4. (**) Bl. 104. (††) Bl. 145.

haald wordt, van de middelen, welke de Koning *gebruikte*; om niet verdacht te worden van eene onmagt, *welke* gewisfelyk, uit hoedanige oorzaak zy ook mogt voortkomen, veel minder fchandelyk was dan het geen hy gaarne van zich deed gelooven? —— Doch wy fchuiven een gordyn voor deeze vuile tooneelen. Ook willen wy niet fpreeken van FREDERIK's ongelukkige denkwyze over het Godsdienftige, welke in dit Werk op meer dan één plaats wordt aangeduid. (*)

Reeds hebben wy uit eenige aangehaalde woorden gezien, dat de Schryver zegt: aan eenen der voornaamfte Staatsdienaaren des overleden Konings, een groot *gedeelte* zyner berichten verfchuldigd te zyn. Die Staatsdienaar was, gelyk hy naderhand (†) uitdrukkelyk te kennen geeft, de Graaf van HERZBERG, van welken men nog hoopt, eene volledige Gefchiedenis van den grooten Vorst te ontvangen. By deezen, voegt hy, (‡) den Vryheer VAN DER HORST. Van twee zulke mannen kon men buiten twyfel veele weetenswaardige, en by anderen onbekende, byzonderheden leeren; en het is dus niet te verwonderen, dat, in dit opzicht, deeze Fragmenten der leezinge en overdenkinge waardig zyn, fchoon het vermaak, dat men daarin vindt, dikwyls verzeld ga van onaangenaame en bedroefde gedachten, over het lot der Koningen, zo *wel als* der geenen, die met dezelven omgaan, en der *Volken*, die door hun beheerscht worden. Men leeze, by voorbeeld, het derde Hoofdftuk, waarvan wy het Opfchrift boven hebben opgegeeven, en hier gaarne een uittrekfel zouden mededeelen, indien de plaats het toeliet. Doch wy moeten ten einde fpoeden, en zullen daarom alleen nog iets zeggen van de fchryfwyze der Opftellers.

De ftyl is doorgaans vloeiende, fchoon nu en dan niet vry van al te lang gerekte zinfneden. Maar door het *geheele* beloop des Werks ftraalt eene onbevallige trotsheid *en ingenomenheid* met zichzelven door, om geene fterkere uitdrukking te gebruiken. Als een rechtfchapen Ridder flaat de Heer ZIMMERMAN rechts en links om zich heen, en ieder, die van hem verfchilt, of welken hy op eenigen misflag meent te betrappen, ondervindt de gevolgen van zyne verftoordheid, en de geftrengheid van zynen magtigen arm. NICOLAI (bl. 27, 52, 55, 61, 85, 199) BUSCHING (bl. 45, 69, 73, 84, 105, 112, 114) FISCHER (bl. 38, 49) MIRABEAU

(*) Zie b. v. bl. 111, 122, 123.
(†) Bl. 8. (‡) Bl. 9.

BEAU (bl. 99, 163, 164.) FORMEY, welke spotswyze de *goede Heer* FORMEY schynt genoemd te worden (bl. 102, 208) DENINA (bl. 204) en veele anderen, worden zonder genade gegispt. Verscheiden staaltjes van des Ridders zedigheid en nederigheid zouden wy kunnen aanhaalen, doch daar dezelve op veele plaatzen voorkomen, zullen wy liever den Leezer tot het Werk zelve wyzen, dan onzen tyd aan eene zo onaangenaame taak besteeden.

Geschiedenis der groote Omwenteling in Frankryk, door FR. SCHULZ. *Naar den tweeden vermeerderden druk uit het Hoogduitsch vertaald. Met Plaaten. Te Amsterdam, by* P. den Hengst *en* J. A. Swalm, 1791. *Behalven de Voorreden,* 196 *bladz. In gr. octavo.*

Brieven van H. M. WILLIAMS, *in den Zomer des Jaars* 1790, *uit Frankryk, aan eene Vriendin in Engeland, geschreeven; verscheidene Anecdotens nopens de Fransche Staatsomwenteling, en de aandoenlyke Historie van Myn Heer en Madame* du F—— *behelzende. Volgens den tweeden druk uit het Engelsch vertaald. Te Haarlem by* J. van Walré en Comp. 1791. *Behalven het Voorbericht,* 241 *bladz. In gr. octavo.*

Wy hebben de tytels deezer twee Geschriften by elkander gevoegd, om dat ze het zelfde Hoofdönderwerp hebben, te weeten, de groote Staatsomwenteling in Frankryk; te meer, daar, en de Heer *Schulz* en de Lady *Williams*, beiden ooggetuigen geweest zyn van eene aanmerkelyke gebeurtenis, tot dezelve behoorende, op twee onderscheiden tydstippen. Ze verdienen ook daar en boven te zamen gevoegd, door de Liefhebbers, en by elkander bewaard te worden, om ze dus te vereenigen met de zo bekende Brieven van den Heere *Campe*, over de Fransche Staatsomwenteling, die insgelyks een ooggetuige was van een der treffendste omstandigheden; welker beschryving zeer gepast voegt, by het geschiedkundige berigt van den Heer *Schulz*. —— Deeze drie stukken, ieder afzonderlyk door ooggetuigen opgesteld, maaken dus eenigermaate één geheel uit, dat ons het aanmerkelykste van dit voorgevallene, geduurende een gewigtig tydsverloop, ontvouwt, en ten leevendigste voordraagt.

Na een voorafgaand verslag van den toestand der zaaken in Frankryk, tot op de geregelde inrigting der Na-

tionaale Vergaderinge, ontvouwt de Heer *Schulz*, met veel naauwkeurigheid en eene oordeelkundige menschenkennis, den invloed, dien zamenloopende omstandigheden op de geestgesteldheid der Fransche Natie in 't algemeen hadden, en inzonderheid op de Inwoonders van Parys, alwaar hy diestyds zyn verblyf hield. Het verhaalen der merkwaardigste gebeurtenissen brengt hem eerlang tot het opeischen, het overmeesteren, en eindelyk het vernielen der Bastille; waarop hy zyn berigt doet afloopen met het vermelden der terugroepinge van den Heer *Necker*, en deszelfs komst te Parys, onder de hartlykste toejuichingen der menigte. —— In deeze tydsomstandigheden kwam de Heer *Campe* aldaar, en dit gaf hem aanleiding tot het opstellen zyner Brieven; waarin hy de toenmaalige geestgesteldheid der Fransche Natie in 't algemeen, en derzelver vuurige liefde voor 't Vaderland en de Vryheid in 't byzonder, met de leevendigste verwen schilderde. — By deeze Brieven komen nu nog die van Lady *Williams*, welke een Jaar laater uit Engeland na Vrankryk overvoer, en 't geluk had van zig te Parys te bevinden, toen de nieuwe Fransche Constitutie, op het Veld van Mars, zo plegtig beëedigd wierd. —— Als een ooggetuigen van de daar toe gemaakte deftige voorbereiding, de geregelde schikkingen, de staatlyke inrigtingen, de aandoenlyke beëediging zelve, beschryft ze dat gewigtig voorval met zeer veel naauwkeurigheid; terwyl ze tevens den invloed van het gebeurde, op aller harten, dat uit aller oogen uitstraalde, op ieders gelaat, en in ieders houding, te leezen was, op het treffendste afmaalt; voegende daar by een verslag van de heuglyke vreugdebedryven, hierop volgende; welken, daar de Parysenaars, van de hartlykste blydschap doordrongen, ten sterkste opgewonden waren, nog al etlyke dagen, na de beëediging, duurden. —— Wyders behelzen deeze Brieven ook verscheiden andere byzonderheden, die voorts de opmerkzaamheid der Lady, geduurende haar verblyf te Parys, bovenal tot zig trokken. Een der eersten was natuurlyk de gesloopte Bastille, welks akelige kerkers zy met een gevoelig hart vermeldt, en welks inneeming, met de daarop volgende slooping, haare pen op een vrolyke wyze bezig houdt. —— Haar berigt nopens Madame *Brulart*, aan welke de Heer van *Orleans* de opvoeding zyner kinderen toevertrouwd heeft, is by uitstek gunstig; en gaat van gevallige Aanmerkingen vergezeld. — By de melding haarer tegenwoordigheid in de Nationaale

Ver-

Vergadering beschryft zy ons derzelver inrichting, tekent de Characters van eenigen der voornaamste Leden, en legt in haare Brieven deswegens verscheiden bedenkingen, die haar oordeel en hart eer aandoen: 't welk men ook alleszins mag zeggen, van haare Waarneemingen op etlyke voorvallen in die dagen, en op den aart der tegenwoordige Fransche Constitutie. Even zo zyn haare Brieven, die eigenlyk geschikt zyn, om haar bezigtigen van *Parys* en *Versailles*, mitsgaders haaren Reistogt na *Rouen*, en vertoeven aldaar, te vermelden, vervuld met leezenswaardige berigten en opmerkingen van verschillende soort, naar aanleiding der omstandigheden, welken haar voorkwamen. —— Ter dier gelegenheid schikt zy ook eenige Brieven tot het mededeelen van een verhaal der geschiedenisse van den Heer *du F——* en zyne Egtgenoote *Monika*; op wier Kasteel, niet verre van *Rouen*, Lady *Williams* een geruimen tyd haar verblyf hield, om zig met deeze haare vrienden, waarmede zy ten dage des tegenspoeds geweend had, nu in de dagen des voorspoeds te verheugen. — De by uitstek aandoenlyke gebeurtenis deezer Gelieven, voorheen jammerlyk gedwarsboomd, en tot vernederende omstandigheden gebragt, doch, na verloop van veele Jaaren, gered, en in een staat van geluk hersteld, komt hier bovenal byzonder in opmerking, en wordt door Lady *Williams*, die in derzelver lotgevallen hartlyk deel nam, vry uitvoerig verhaald, om dat dezelve, op eene sterk treffende wyze, het haatlyke gebruik der *Lettres de Cachet*, in een schreeuwend voorbeeld, op het duidelykste voor oogen stelt. —— In haare volgende Brieven beschryft zy, op het leevendigste, het hartlyke genoegen, en het streelende vermaak, waarin zy op dat Kasteel deelde; terwyl zy tevens zig meermaals, met veel vuurs, over de loflyke inzigten der Nationaale Vergaderinge uitlaat. Ook strekt haar laatste Brief, vermeldende haar vertrek uit Frankryk, en haare wederkomst te Londen, grootlyks ter wederlegginge van eenige ongunstige beoordeelingen dier Vergaderinge, in Engeland; en ze sluit denzelven, met die ernstige betuigingen. „ Ik vertrouw, dat de Nationaale Vergadering van Frankryk aan alle haare vyanden kloekmoedig het hoofd zal bieden, tegen alle hunne poogingen pal staan, hunne tegenwerpingen op eene wyze, aan de waardigheid dier Doorluchtige Vergadering betaamende, beantwoorden, en eene Constitutie in orde brengen, welke de Fransche Natie deugdzaam, bloeiendé en gelukkig, zal maaken."

Rechten van den Mensch, of de aanval van den Heer BURKE *op de Fransche Omwenteling, beantwoord door* THOMAS PAINE, *Secretaris der buitenlandsche Zaaken, bij het Congres, geduurende den Amerikaanschen Oorlog. Uit het Engelsch vertaald. Te Rotterdam en Amsterdam by* J. Meijer *en* H. Brongers, Junior, 1791. *In gr. octavo, 214 bladz.*

By gelegenheid dat de Heer *Burke*, in zyn Werkje over de Fransche Omwenteling, waarin hy die groote gebeurtenis op de haatlykste wyze voordragt, de heilige rechten van den Mensch als met de voeten getrapt had, stelde de Heer *Paine* dit doorwrogte Geschrift op, om den invloed van het bovengemelde ten kragtigste tegen te gaan. Hy legt 'er zich in het zelve ernstig op toe, om de rechten van den Mensch duidelyk te ontvouwen, met eene overtuigende aanwyzing van derzelver gegrondheid; en tevens het loflyke gedrag der Nationaale Vergadering, tegen de laage verwytingen en lasterlyke beschuldigingen van dien Schryver, te verdeedigen. De Heer *Paine* geeft, in de voordragt van het een en 't ander, eene reeks van leerzaame overdenkingen, die den Leezer opleiden tot een verstandig bezef van de natuurlyke en maatschaplyke rechten van den Mensch, en zyne verpligting, om dezelven rustig te handhaaven, met eene treffende afschetzing van de heuglyke gevolgen, die 'er eigenaartig uit moeten ontstaan. Eene ontleedende opgave van dat alles mede te deelen, zou ons te breed doen uitweiden, en zulks zelfs zou dan nog niet geschikt zyn, om den Leezer een voldoenend verslag van 's Mans voorstellingen te geeven. Dit doet ons hiervan afzien, en wy vinden het, terwyl we de leezing van het Werk zelve aanbeveelen, beter geraaden eene byzondere opmerking te plaatzen; waaromtrent onze keuze valt, op het geen de Heer *Paine* met betrekking tot *den Adel* aanvoert: te meer, daar dit Stuk, zelfs by veelen, die anders de Nationaale Constitutie grootlyks goedkeuren, nog al bedenklyk voorkomt. Hy laat 'er zig vry leevendig en nadruklyk, dat aan zyne geheele schryfwyze in deezen eigen is, aldus over uit.

„ De Fransche Constitutie zegt: *Daar zullen geene tijtels meer zijn;* en hierdoor word die gansche classe van dubbelzinnige herkomst, die op zommige plaatzen den naam draagt van *Aristocratie*, en op andere dien van *Adel*, geheel weggeruimd, en de *Edelman* word tot MENSCH verheven.

„ Tij-

„ Tijtels zijn niet dan bijnaamen, en elke bijnaam is een tijtel. Het is een ding, dat op zig zelve volstrekt onschadelijk is, maar het duidt iets grilligs aan, in het menschelijk karakter, het welk het zelve vernedert. Het maakt van den Mensch een Menschje in zaaken die groot zijn, en doet hem de Vrouwen naäapen in bagatellen. Het doet hem over zijn *fraai blaauw* lint snappen als een Meisje, en met zijn nieuwen *Kousseband* vertooning maaken als een kind. Zekere oude schrijver zegt: „ Toen ik een kind was, „ dacht ik als een kind; maar toen ik een man werd, wierp „ ik al, wat kinderachtig was, weg."

„ Het is eigenlijk aan den verheven geest, die Vrankrijk bezielt, te danken, dat die dwaaze tijtels te niet gemaakt zijn. Het was thans uit de kinderkleeren van *Graaf* en *Hertog* uitgegroeid, en stak zigzelve nu in den mannelijken broek. Vrankrijk heeft zig niet verlaagd; het heeft veeleer zig verheven. Het heeft den dwerg afgelegd, om den man aan te neemen. Het vleijende van een betekenloos woord, zoo als van *Hertog* of *Graaf*, heeft zijn behaaglijkheid verlooren. Zij zelve, die daarvan bezitters waren, hebben van die brabbeltaal afstand gedaan, en daar zij die Engelsche kinderkwaal ontgroeid zijn, ook den rammelaar weggesmeeten. Het echte manshart, reikhalzende naar zijn natuurlijk verblijf, de maatschappelijke zamenleeving, veracht die prullen, die hem daarvan verwijderen. Tijtels zijn even als cirkels met de toverroede getrokken, om den kring van menschelijk geluk te vernaauwen. Hierdoor leeft hij, gekerkerd binnen de Bastille van een woord, en beschouwt het benijdde menschelijk leeven op eenen afstand.

„ Is het dan wel te verwonderen, dat de tijtels in Vrankrijk vernietigd zijn? Is het niet eer te verwonderen, dat dezelve nog ergens stand houden? Wat zijn zij toch? Wat is hunne waarde, en, „ waarop komen zij uit?" Als wij denken of spreeken van een *Rechter* of *Generaal*, zoo vereenigen wij daarmede te gelijk de denkbeelden van zijn ampt of karakter; wij denken om achtbaarheid in den eenen en dapperheid in den anderen: doch als wij van een woord enkel als een *tijtel* gebruik maaken, zoo vereenigen zig daarmede geene denkbeelden. Het geheele Woordenboek van Adam door, is niet één zulk een Dier als een Hertog of Graaf te vinden: ook kunnen wij in 't geheel geen bepaald denkbeeld aan die woorden hechten. Of zij

kracht of zwakheid; wijsheid of zotheid; een kind of een man; ruiter of paard betekenen, is alles dubbelzinnig.

„ Wat eerbied kan men hebben voor iet, dat niets beduidt of betekent? De verbeeldingskracht gaf de gedaante van het karakter aan Centauren, Satijrs en aan den ganschen Nimfenstoet beneden; doch de Tijtels stellen ook de verbeeldingskracht te leur, en zijn niets anders dan nietsbeduidende verdichtsels.

„ Dan dit is het nog niet al. —— Als een geheel land genegen is om dezelve te verachten, dan is 't ook met derzelver waarde geheel afgedaan, en niemand *zal zich* die toeeigenen. Het hangt van het algemeene denkbeeld af, dat zij iets of niets, of erger dan niets zijn. Het is niet eens nodig de Tijtels af te schaffen, want zij schaffen zig zelve af, als de Leden der Maatschappije het zamen eens zijn, om ze belachelijk te maaken. Deze soort van ingebeelde aangelegenheid is geheel Europa door merkelijk verminderd, en snelt zoo zeer naar den ondergang, als de waereld der zeden aanhoudend voortgaat zig te verheffen. 'Er is een tijd geweest, dat men van de laagste classe van het gene men Adel noemt, grooter gedachten had, dan thans van de hoogste; dat men meer acht sloeg op een man, die in zijn Wapenrusting het Christendom doorreed op avontuur, dan thans op eenen hedendaagschen Hertog. De waereld heeft deze dwaasheid te gronde *zien* gaan, en zij is te gronde gegaan; om dat men *ze bespot* heeft; de rommelzoo van Tijtels zal het zelfde noodlot ondergaan. De Fransche Patriotten hebben bij tijds ontdekt, dat de rang en waardigheid in de Maatschappij op een nieuwen grond moet steunen. De oude grond is ingestort. —— Zij zullen nu den wezenlijken grond van het karakter neemen, in de plaats van de ingebeelde gronden van Tijtels; hiertoe hebben zij hunne Tijtels op het Altaar gebragt, om daarvan een brandoffer te doen aan de reden.

„ Als de dwaasheid der Tijtels niet eenig wezenlijk nadeel met zig gepaard had, zouden zij zulk eene ernstige en plechtige vernietiging niet waardig geweest zijn, gelijk de Nationaale Vergadering daarover besloten heeft; en dit maakt het noodzaakelijk den aart en het karakter der Aristocratie eens te onderzoeken.

„ Het geen dan in zommige landen Aristocratie, en in andere Adel, genoemd word, ontstond uit de Regeeringsvormen, welke gegrond waren op overheersching. Het

was

was oirſpronglijk een Militaire orde, tot oogmerk hebbende het inſtandhouden van een Militair Regeeringswezen, (want van dien aart waren alle de Regeeringsvormen, welke op overheerſching ſteunden;) en om een opvolging van deze orde te doen ſtaande blijven, met het oogmerk, waartoe dezelve opgerecht was, werden alle de jongere takken van zulke familien onterft, en de Wet van het *Eerstgeboorterecht* ingevoerd.

„ In deze Wet vertoont zig aan ons de natuur in het karakter der Ariſtocratie. Het is een Wet, die tegen alle Natuurwetten ſtrijdt, en de Natuur zelve eischt derzelver vernietiging. Herſtel alleen de rechtvaardigheid in de familien en de Ariſtocratie moet vallen. Door de Ariſtocratiſche Wet van het Eerstgeboorterecht werden, in een huisgezin van zes kinderen, vijf daarvan verlaaten. De Ariſtocratie heeft nooit meer dan één kind, de overigen worden gebooren, om aan het gebrek ten prooij gegeeven te worden. Men werpt ze den Cannibalen tot eenen roof voor, en de natuurlijke Vader bereidt den onnatuurlijken disch.

„ Gelijk alles, wat in den Mensch buiten de Natuur valt, meer of min invloed heeft op het belang der Maatſchappije, zoo ook dit. Alle de kinderen, welke de Ariſtocratie miskent (alle, namelijk, uitgezonderd de oudſte) worden, gemeenlijk, gelijk Weezen, in de Wijk uitgeſtooten, om ten koste van het algemeen onderhouden te worden; maar tot zwaarder last. Men ſchept onnoodige Ampten en Bedieningen in het Regeeringswezen en aan de Hoven, ten koste van den gemeenen man, om hen te onderhouden.

„ Met wat voor Ouderlijke aandoeningen kan een Vader of Moeder haar jonger kroost beſchouwen? Door de Natuur zijn zij Kinderen, en door het Huwelijk zijn ze Erfgenaamen; maar door de Ariſtocratie zijn zij Bastaarden en Weezen. Zij zijn het vleesch en bloed van hunne Ouders volgens de eene linie, en volgens de andere raaken zij hun niets. Om dan Ouders aan hunne kinderen te rug te geeven, en kinderen aan hunne Ouders, —— de betrekkingen aan elkander, en den Mensch aan de Maatſchappij —— en om het Monſter der Ariſtocratie met wortel en tak uit te roeijen, zoo heeft de Franſche Conſtitutie de Wet van het EERSTGEBOORTERECHT afgeſchaft. Hier ligt dan het Monſter; en de Heer BURKE mag, als 't hem belieft, deszelfs Grafſchrift ſchrijven.

Frank

Frank van Borselen en Jacoba van Beyeren, *door* A. LOOSJES PZ. *Te Haarlem by* A. LOOSJES PZ, 1790. *In gr. octavo.* 282 *bladz.*

De Geschiedenissen onzes Vaderlands leveren weinig karakters op, welke zo veel waar gevoel bezitten, als die van FRANK VAN BORSELEN en JACOBA VAN BEYEREN. De Heer LOOSJES heeft dan ook, met een goed gevolg, zyne poogingen aangewend, om een Tafereel te maalen van deeze twee gevoelige harten; op zodanig eene wyze, dat, hoe bekoorlyk de hartstogt, door welken zy weggesleept worden, weezen moge, echter de noodlottige gebeurtenissen en de onaangenaame schokken, die denzelven vergezellen en volgen, genoegzaam geëvenredigd zyn aan de daar aan verknogte geneugten; althans elk, die niet doldriftig zyn eigen ongeluk begeert, een waarschuwend voorbeeld opleveren. Om zyne voorwerpen in het gunstigst licht te plaatsen, heeft hy zich nu en dan van bycieraadiën bediend, en is dus enkele keeren van de geschiedkundige waarheid afgeweeken; volgende in dit werk voorál de Schryfwyze van den beroemden MEISZNER, wiens schriften en smaak wy onzen Leezeren reeds hebben doen kennen.

De meermaalen afwisselende gesprekken, zo wel tusschen de Bypersoonen, als de Kamerjuffer BATHILDE, de Stalmeester DE BYE, een Biegtvader, enz. als tusschen de Hoofdpersoonen, de Hertog PHILIPS, FRANK VAN BORSELEN en JACOBA VAN BEYEREN, geeven der Geschiedenissen eene aangenaame levendigheid, en afwisseling van karakters. Het volgende diene zo wel ter proeve daar van, als van de schilderachtige schryfwyze, in deezen, door den Heere LOOSJES gehouden.

„ De slaap, die in het hart der treurigen eenen verzagtenden balzem giet, hadt wel de zorgen der Gravinne eenigzins verdreeven, toen de eerste straalen der Zonne door de geelachtige Herfstbladeren zich verspreidden, doch reeds vroeg ontwaakte zij, en haare leevendige Geest, aan de rust ongewoon, dreef haar ook steeds vroegtijdiger ten bedde uit, dan anders aanzienlijken gewoon zijn het dons te verlaaten. Steeds wierp zij zich, zo draa zij haare kleederen hadt aangetoogen, neder in den gebede, en vergezelde het Morgengebed altijd met die smeekingen, welke uit haar teder hart opwelden.

„ Zo-

„ Zodra haare Kamermaagden haar hadden opgetooid en haar rijgewaad aangetoogen, begaf zij zich na de Hofkapel, en woonde aldaar den Eerdienst bij, met een hart zo gevoelig voor de warme indrukken van eenen zo zinnelijken Godsdienst. Altijd, gelijk in alle gevoelige zielen, wierdt in die geheiligde plaats, en nu ook, haar hart veredeld en losgemaakt van het aardsche. Zij bezefte ten vollen, dat zij tot eene hoogere bestemming geschikt was, en dat eenmaal haare traanen in vrolijkheid zouden verkeeren. Met een opgeruimder hart verliet zij de Kapel, en onderhieldt, 't huis gekomen, BATHILDE, die haar vergezeld hadt, op deeze wijze, over haare oneerbiedigheid:

„ Lieve Maagd! ach wist gij, met welk eene deernis ik u heden morgen onder den Dienst beschouwd heb.

BATHILDE.

„ Mij met deernis beschouwd, Mevrouw! ach! in waarheid ik verdien dezelve niet.

JACOBA.

„ Indien gij zo veele rampen, als ik, ondergaan hadt, en bezefte, dat, in het knellendst van de ellende, het de Godsdienst alleen is, die ons kan opbeuren, en onze harten dien moed bijzetten, welken wij behoeven, om ons boven de jammeren deezes leevens te verheffen, althans die met een taai geduld te draagen, dan mijne waarde! zoudt gij met meerder eerbied den Dienst, die den Eeuwigen Vader en zijnen Zoon wordt toegebragt, hebben bijgewoond. Hoe zweefden geduurig uwe oogen heren derwaards, dan vestigde gij ze op den pracht der Beelden, dan op het zilver en goud des Altaars, dan telde gij, als het ware, de aanweezige persoonen, jaa wierpt gij niet aan eenige Hovelingen lonken toe? Als gij knielde op den Heiligen Naam, bleek het mij, dat gij zulks louter als een werktuig verrichtte, daar gij dan dikwerf uwe oogen op de paerelsnoer vestigde. De Hemel behoede uwe jeugd voor de ellenden en jammeren, die mij zo wreed vervolgd hebben, maar ik ducht, dat gij daar voor zelfs bezwijken zoudt.

BATHILDE.

„Waarlijk, Mevrouw, gij spreekt, het zij mij geoorloofd

mij vrijmoedig uit te drukken, als een Nonne in haar gebedecel, niet als eene jeugdige en schoone Gravin.

JACOBA.

„'t Is als of gij zeggen wilt, dat de Godsdienst eene vreemdeling aan het Hof behoorde te zyn: en alleen in de Kloosters en Cellen te woonen. Neen, BATHILDE! is 'er een hart gevoelig voor genoegens en vreugde, 't is het mijne: maar, Gode zij dank, niet alleen voor Vermaaken, voor Uitspanningen, is myn hart open. In de tegenspoeden, die mij reeds zo vroegtijdig drukten, ondervond ik al vroeg, dat 'er meer dan menschelijke troost in veele wederwaardigheden deezes leevens noodig ware; en gelukkig, dat ik al vroeg eenen indruk van eerbied voor den Godsdienst ontvangen heb, die mij in alle mijne lotgevallen opbeurt. —— Laat ik u eens verhaalen, wat mij gebeurde bij het Sterfbed van mijnen eersten Gemaal. Die braave Jongeling, de hoop van Frankrijk, ach! waarschijnlijk door vergift, dat zijne heerschzuchtige Moeder hem hadt doen bereiden, met den dood bitterlijk worstelende, was reeds met de heilige olie door de priesterlijke hand bediend, en zijne oogen hadden hunne helderheid reeds verlooren. Mij echter zag hij nog by den glans van het flaauwe Waschlicht, terwijl ik in een hoek der Zaal gezeten, myne oogen in eenen doek verborg. Een der bijstaande dienaars verzocht hij, met eene flaauwe en beevende stem, mij tot hem te roepen, om dat hij mij nog iets gewigtigs te zeggen hadt. Ik kwam, — zijnen reeds stervenden arm strekte hij na mij uit, en greep mijne hand. Gij zijt het immers, mijne dierbaarste, zeide hy; terwijl zijn verzwakt hoofd tegen mijn kloppend hart lag. 't Zal ras met mij gedaan zijn. Hoop niet meêr op mijn herstel. Mijne pijn vermindert, maar ook mijne kragt . . . . Nog iets, nog iets . . . . mijne waarde! door den glans van het Hof betoverd, hebben wij nooit gesprooken over den Godsdienst: —— ik heb u nooit gezegd, en hoe berouwt mij dit, dat die in mijne eenzaame oogenblikken mijn' grootsten lust, mijne hoogste vergenoeging, uitmaakte . . . . Hier zwijmde hij voor een oogenblik, doch spoedig herstelde hij zich weder, en als met een nieuw leeven bezield, drukte hij mijne hand aan zijnen ongelijk hijgenden boezem. Laat ik het u zeggen, mijne Waardste, in deeze oogenblik-

ken,

ken, nu ik gereed ſtaa, om dit leeven, en dat zo vroeg, en dat nog meer is dan dit leeven, om u, mijne dierbaarſte, te verlaaten; zelfs in deeze oogenblikken beurt mij de Godsdienst op. Ach! wat kan de gouden kroon van het Franſche Rijk, die deeze ſchedel verbeidde, wat kunnen alle de kroonen der aarde haalen, bij die kroon van eeuwigen, van onverderfbaaren, luister, die den vroomen na het graf is toegezegd. —— Ach! waaröm? waaröm? heb ik nooit met u rechtſtreeksch van den Godsdienst geſprooken ..... maar eeuwig beminde .... en hier ſnikte hij driewerf, met een hevig geweld, na zynen adem. —— Ik hield hem in mijnen beevenden arm, terwijl de hulpvaardige gedienſtigheid der Hovelingen hem weder voor een oogenblik deedt bijkomen. Waar ben ik? riep hij uit, ach JACOBA; en hier drukte hij zijne ijskoude lippen met een' ſtervenden kusch op mijne hand. —— Ach! gij zijt nog bij mij —— hij beurde zich op, en vervolgde: ja, daar, daar ſtaat die eerwaardige Vader BERNULPHUS, mijn biechtvader .... ach! mijn liefſte, dat ik op aarde heb, die man, die edele Grijzaart, heeft mij de waardij van den Godsdienst leeren kennen, die mij dit pijnlyk Sterfbed nog draaglijk gemaakt heeft. Ach! vertrouw uwe ziel, waarvoor ik met ſtervende lippen bid, (en hier lag hij zyne doodbleeke handen zamen) als voor mijne eige ziel; ach, vertrouw uwe ziel aan dien braaven. Hij zal u misſchien den kelk des doods, hoe bitter hij anders ſmaake, drinkbaar maaken. .... Hier overviel hem eene derde flaauwte, hij rekte zich uit, en met eene pijnelyke beweeging ſloot hij zijne oogen. —— Ik ſtortte van droefheid, en ſchrik, neder in de armen van eenigen, die bij zijn legerſtede ſtonden, en weggedraagen zijnde, kwam ik tot mij zelven in een ander vertrek, terwijl, behalven eenige Kamerjuffers, de braave Biechtvader van mijnen jeugdigen wederhelft aan mijne zijde zat, en mijne hand vast hield. —— Hoort gij mij ook met verveeling aan, BATHILDE? Mij dunkt, ik zie ze in uwe houding.

BATHILDE.

„Neen! Mevrouw! maar altijd zo ſomber en zulke treurige geſprekken. . . . .

JACOBA.

„Ei gaa dan toch heen, BATHILDE! om dat ik niet altijd

altijd in het zot-gesnap van ijdele Hofpoppen vermaakschep .... Verwijder u."

Een en ander der Byçieradiën, maar voornamenlyk de ingevlogtene Gezangen, komen ons te *modern* voor, in betrekking met den tyd, in welken de Geschiedenissen zelve zyn voorgevallen.

Stichtelyke Gedichtèn van R. DRESZELAAR, *geboren* Ooremans, *en* PETRONELLA MOENS. *Te Haarlem by* A. Loosjes, 1789. *In gr.* 8vo., 92 *bladz.*

Dichtkundige en Prosaïsche Mengelwerken van PETRONELLA MOENS. *Te Haarlem by* Plaat *en* Loosjes, 1790. *In gr.* 8vo., 236 *bladz.*

Een twintigtal Zededichten, waarvan 'er veertien Brieven zyn, gewisseld tusschen *Abraham*, *Sara*, *Loth*, *Dina*, *Lea*, *Jacob*, *Heber*, *Pharao*, *Jochebeth*, *Amram*, *Job* en *Eliphes*, maaken den inhoud van het eerstgemelde Werkje uit, in het welk de bekende Dichteresse MOENS eene minder bekende medearbeidster heeft; zonder dat men gemeld vindt, welke stukken eigenlyk door deze of gene gemaakt zyn. Het tweede bevat twee en dertig stukken, zo in rym als onrym, door Juffrouw MOENS alleen vervaardigd; onder welken wy 'er verscheidene hebben aangetroffen, die wy uitmuntend durven noemen, vooräl in fraaije schilderingen. Men zie, by voorbeeld, het volgend slot, uit de *Gedachten by het Graf van een kind*; dat ook het slot van deeze *Mengelwerken* uitmaakt.

„ Klapwiekt en hemelt op den schitterenden Regenboog, die den Vredenvorst omringt, gelukkige hemelburgers! tedere Wigtjes! al vroeg deeze aarde ontvlucht! Uw lot is verrukkend! Ik roem het met eerbied! Slaapt zalige Stervelingen onder dit vrolyk groenend heuveltje. Geen moeite, geen zorgen zullen u ontrusten. De Grijsaart, die gints sluimert, kende dit leeven van naby; maar noemde, al schreijend, zijn kind, in de Wieg stervend, gelukkig. Treurige Rosinde, misgun de zaligheid niet aan uw jonge Natuurgenooten! Uw leeven, door kwelling en angsten verpest, wordt eerlang door uwe traanen gebluscht. Moede van de wisselende tooneelen, vlucht ge in den arm der vriendschap, der reine, der tedere vriendschap; daar vindt gy zachte vertroosting. Haar minzaame lagchjes doen het lief vergenoegen in uwen jeugdigen boezem herleeven: maar te vergeesch. ô Rosinde! vleit ge u met duurzaamen wellust! Waare vriendschap zal in eeuwigheid niet verkoelen, maar de onbestendigheid kan haar Engelenluister doen kwijnen, zij scheen u te ontvluchten! Zij ontrukte zich aan uwen hijgenden boezem. De akeligste nacht be-

bedekte uwe schreijende oogen. —— Moedeloos dwaalde gij van het spoor der rede door huilende Wildernissen. Maar schuw die treurige verbeelding; waare vreugd, door reine Godsdienst geteeld, door zuivre hemelsche vriendschap opgevoed, spreidt troostende glansen, glansen des eeuwigen morgens door de sombre Wolken der sterflijkheid. Wel aan dan! rijs vrolijke Lentedag! De nijvre werkzaamheid heeft alom de Natuur opgewekt; ik verlaat deeze vreedzaame rustplaats, en treed op het tooneel der beezige Waereld; haast gunt mij de eeuwige Menschenvriend ook de zalige sluimering der ontkluisterden."

Proeve van een Ontwerp van algemeene en byzondere Wetten voor de Maatschappy van Verdiensten, binnen Amsterdam opgerigt, onder de Zinspreuk: Felix Meritis. *Te Amsterdam by* H. Garman, 1791. *In gr. 8vo., 71 bladz.*"

Wat den onbekenden Schryver, (die verklaart geen Lid der Maatschappye *Felix Meritis* te zyn,) bewoogen hebbe, om deeze *Proeve van Wetten*, door de Drukpers, algemeen te maaken, is moeilyk te gissen. Wel is waar, in het korte *Voorbericht* zien wy: dat die Maatschappy zelve eene Commissie van zommige Leden benoemd heeft, om de voorhanden zynde Wetten op nieuw te overzien; de onnodige af te schaffen; de gebrekkige te verbeteren, en, over het geheel zodanige nieuwe aan dezelve toe te voegen, als de tegenwoordige omstandigheden der Maatschappy zouden vereischen; ten einde een geheel nieuw, en algemeen, Wetboek voor dezelve te ontwerpen, en haare Leden voor te draagen. Zelfs, dat de Leden dezer Commissie zich met allen yver van deezen moeilyken taak gekweeten, en een *Plan van Wetten* in gereedheid gebragt hebben, het welk thands ter overweeging aan de gezamenlyke Leden der Maatschappy is medegedeeld Doch de Schryver deezer *Proeve* gelooft, dat gemelde Plan al te omslagtig en uitgebreid *schynt* te zyn, om met een algemeen genoegen, door alle de Leden der Maatschappy, aangenomen te konnen worden. Zeggende verders, dat men de zo noodzaakelyke eenvoudigheid, welke den grondslag van het bestuur van alle saamgestelde Genootschappen, in de eerste plaats, moet uitmaaken, by het vervaardigen deezer Wetten, al te zeer uit het oog verlooren heeft

Dit schynt derhalven de gelegenheid te zyn, welke de Schryver heeft waargenomen, om een geheel nieuw Ontwerp van Wetten, voor deeze Maatschappy, te vervaardigen; het welk (naar zyn inzien) even zo eenvoudig in deszelfs grondbeginsels, als duidelyk in deszelfs gansche Zamenstel, is; en het welk hy, uit dien hoofde, hoopt, eenige overweeging by de tegenwoordige *Bestuurers en Leden deezer Maatschappy* te zullen verdienen. Be-

roepende zich, ten dien einde, op zyn yverige zucht voor den bloei en welvaart der Maatschappye, *Felix Meritis*.

Wy zullen al het gestelde eens aanneemen. Wy zullen eens gelooven (want zeker weeten *wy* het niet, dat het *Plan van Wetten*, door de Gecommitteerden der Maatschappy vervaardigd, niet enkel te omslagtig en te uitgebreid *schynt* te zyn, maar wezenlyk zo *is*. Ja, wy willen ons eens verzekerd houden, dat 'er verscheiden goede zaaken, een veel geregelder schikking, en eene meerdere beknoptheid, in de *Proeve van Wetten*, door den Schryver ontworpen, doorstraalt; is het dan nog wel zyne zaak geweest, om die voor 't Algemeen te laaten drukken? —— Ontwerpen van Wetten kunnen, over 't geheel, weinig belang baaren, by Leezers die 'er niet in betrokken kunnen worden; en nog minder *Proeve van Wetten* voor eene Maatschappy, die men niet weet of ze dezelve immer zal omhelzen; die zelfs *Ontwerpen*, door haare Gecommitteerden vervaardigd, aan haare Leden heeft voorgesteld: en die natuurlykerwyze, in die Gecommitteerden, eenige vooringenomenheid en yver zal aantreffen, tegen alles wat buiten hen, ten deezen opzichte, in 't licht wordt gebragt. Zo deeze Proeve eenig nut zoude doen, zou zy derhalven, alleen in *Manuscript*, aan de Maatschappye *Felix Meritis* hebben moeten gezonden worden: deeze alleen kon 'er een nuttig gebruik van maaken; en dan daarna zou eerst in aanmerking kunnen komen, of men het Algemeen deelgenoot van de vastgestelde Wetten dier Maatschappy zoude maaken.

Wy twyfelen intusschen niet, of de Gecommitteerden dier Maatschappy, tot het nazien der Wetten, zullen dezelve leezen, en, zo het niet reeds te laat is, nog onpartydig overweegen. Te meer, daar het ons, uit verscheidene trekken in deeze *Proeve*, toeschynt, dat de Schryver, schoon geen Lid der Maatschappy zynde, van derzelver inrichting, algemeene en byzondere schikkingen, enz. zoo veel weet, dat hy daarin veele Leden der Maatschappy zelve, denkelyk, zal overtreffen.

Gedachten over verschillende Onderwerpen. Te Amsterdam by F. Draijer, 1791. *In octavo*, 124 *bladz.*

Eene verzameling van zedelyke Overdenkingen, waer toe de Autheur gemeenlyk door deze of gene omstandigheden *als* opgeleid wordt. Ze strekken, op velerleie wyzen, om den Lezer eerbied voor, en dankbaerheid jegens God in te boezemen; om hem tegen de ondeugd te waerschouwen, en ter emstiger Deugdsbetragtinge te noopen; des derzelver overweging, als aenleidlyk ten goede, wel aengeprezen moge worden. Men slaa, ten voorbeelde, het oog, op de volgende bespiegeling

des Schryvers, daer hy ons *den Mensch* leert beschouwen, *als een Schepzel van oneindige waerde.*

„ De Mensch, door den Schepper van Hemel en Aarde op deeze benedenwaereld geplaatst, om heerschappij te voeren, om te bevelen, en ook om bevelen te gehoorzaamen, dus in verschillende Staaten en Standen, is het allervoortreffelijkst Wezen der gantsche Schepping, een Heer der Aarde, een Gebieder over Dieren, het waare evenbeeld van den Ongeschaapenen, ja, een broeder der Engelen, geschikt voor de Eeuwigheid. —— Welk een lot? —— Wordt schaamrood, gij aanbidders der ongerechtigheid! over uwe zelvsverlochening. —— Onstervlijkheid is en blijvt tog uw deel, maar, helaas! hoe rampzalig zal de genieting derzelve voor u zijn! —— één oogenblik —— en gij zijt niet meer die gij te vooren waart, een lid der snoodste Waereld-Maatschappij, een veragter der eerbiedwaardigste Wetten, en een vijand en vervolger der Christenen! —— Neen, als dan zijt gij het voorwerp van eeuwige bespotting en pijniging, bezwaard met een geweeten, dat niets dan zelfsvervloeking ademt; ô toestand! Gij waart gelukkiger —— oneindig gelukkiger, wanneer gij u onder den kring der Dieren geplaatst zag, deezen hebben eene eindige bestemming, en nogthands zijn zij uwe Zeden-meesters. —— Gij Menschenvriend! (*) —— Laat tog niets onbeproevt ter verbetering deezer ongelukkige Slagtoffers hunner eigene drivten! —— Onttrek u aan geene moeiten, om hun te doen zien, wat het zeggen wil, een Mensch te zijn. —— Goede God! waarom hebt gij uwen tederbeminden Zoon tot ons in de Waereld gezonden, en al het smertelijke van eenen smaadelijken dood laaten verduuren? —— Om u, ô Mensch! Welk een tooneel van zalige genoegens opend zig voor uw oog bij deeze gedagten! „ de Heer van leven en dood vernederde zig „ en wierd u gelyk, ter uwer genadebewerking bij zijnen Godlij- „ ken Vader!" Hoe kunt gij dan nu nog omdwaalen in eene allerschadelijkste duisternis? Ja, zegt gij, „ het willen heb ik „ wel, maar tot de volbrenging daar van vind ik mij onbe- „ kwaam:" dit is geen voldoenend antwoord. — Zijt gij zwak en onvermogend, bij God is sterkte, alleen door een opregt Gebed, te bekoomen, en dit is u immers nog wel die moeite waardig, als waar door gij kond eeuwig gelukkig worden. —— Al wat om uwent wil geschapen is, zal vergaan, — dog gij blijvt onstervlijk. —— Dat wij dan, door Gods genade, onze poogingen aanwenden ter genietinge eener gelukkige onstervlijkheid! —— Aan deeze zijde van het Graf is de genade nog te vinden, dog aan geene zijde legt het vonnis, —— een vonnis dat als dan onherroeplijk is, en dit is eene waarheid, welke ons door God zelven wordt geleeraard! —— Hoe voorbeeldig is de aftogt

(*) Met deze benaming bedoelt de Autheur den Schryver van een geacht Weekblad, den *Menschenvriend* geheeten.

togt van een Christen na zijn Hemelsch Vaderland! zijne laatste oogenblikken zijn de genoeglijksten zijnes Levens; de dood is bij hem geen Koning der verschrikking, maar een bode des Vreedes; hij vind zig niet gekluisterd aan de schoonschijnende genoegens deezer Waereld, aan aardsche schatten of rijkdommen. ô Neen! God is het voorwerp van zijn lied, en Jesus Christus zijn broeder en verlosser uit dit traanendal; zijn veege mond juicht al staamelende en met afgebrookene verzugtingen de eeuwigheid te gemoete; zijn laatste zegen is aan zijne Natuurgenooten toegewijd. Hij stervt als overwinnaar van dood en hel, en laat zijne nablijvende Vrienden en Bloedverwanten een leerzaam voorbeeld ten ervdeel. Gelukkig Mensch! mogten wij allen uwe voetstappen drukken, en de kroon uwer overwinning deelagtig worden! —— Dog, laat ons niet wenschen, maar tragten ervgenaamen te worden van het Rijk der genade. Door moeite en arbeid worden alle tijdelijke genoegens verkreegen, hoe veel te meer zijn wij dan niet verpligt alles aan te wenden ter verkrijging van die zaligheid, waarvan de toegang ons door Christus dood, als op nieuw, is ontslooten geworden. Hoe dikwils zijn wij bekommerd over ons tijdelijk geluk; nagt noch dag genieten wij rust, wanneer deeze of geene onderneeming ons toeschijnt ten onzen nadeele te zullen afloopen, terwijl de bekommering over ons eeuwig wel of kwalijk zijn geen invloed op ons hart maaken kan. En waarlijk dit verdiend bewondering. Hoe kortstondig is de tijd, welke ons vergund wordt in deeze rampwoestijn door te brengen, en hoe oubestendig het geluk, dat de Waereld geevt? Onder haar grootste vreugd schuilt een angel van bitterheid! Welgelukzalig is de Man, die zijne schreden rigt naar de voorschrivten van Godsdienst en Deugd, en zig onttrekt aan het gevaarlijk tooneel eener ijdele Waereld, want zijne wegen zijn lievlijkheid, en alle zijne paden vrede!!

Houd stand verheeve Ziel! gij die uw schreden rigt
Naar 't voorschrift van de Deugd, naar Godsdienst, lievde en pligt,
Laat niemand, wie 't ook zij, u ooit die vreugde ontrooven,
Want deeze vreugd gaat die der Waereld ver te boven.
Nog eens, —— houd stand, op dat gij niet te schande wordt,
En in den jammerpoel des afgronds nederstort! ——"

De arme Heer VAN MILDENBURG, *in Brieven, door den Vryheer* VAN KNIGGE. *Eerste Deel, met Plaaten. Te Haarlem by* F. BOHN, 1791. *Behalven het Voorbericht, 277 bladz. in gr. octavo.*

Handel, zo luidde de les van den stervenden Vader, aan zynen Zoon VAN MILDENBURG, *Handel altoos, myn Zoon, braaf met de uiterste naauwgezetheid, en altoos zodanig, als het een verstandig-*

dig Man voegt; dan zal het u in deeze en geene waereld wel gaan, en gy zult nooit reden hebben over ongeluk te klaagen. Deeze les had indruk op den Zoon, en 't was hem waarlyk ernst die ter harte te neemen, des hy dezelve ook ten stelregel van zyn gedrag hield. Met dit alles slaagde hy egter gemeenlyk slegt; schurken en zotskappen gelukte het doorgaans beter: dan hy ontdekte ook dikwils, van agteren, dat hy zulks grootlyks zig zelven te wyten had, daar hy in 't eene geval niet recht verstandig, of omzigtig genoeg, gehandeld had, en in een ander zyne braafheid opgeofferd, of een min of meer verkeerden uitstap gedaan had. —— Dit is, *zo* ver het eerste Deel deeze Geschiedenis brengt, het beloop van 't leeven van den Heer *van Mildenburg*; in welks verdere ontvouwing de Vryheer *van Knigge* zig voorstelt, den Leezer opmerkzaam te maaken, op de wegen der Voorzienigheid met den Mensch, waartoe de Heer *van Mildenburg*, door zyne lotgevallen, opgeleid werd.

„ Hij word toch (gelijk de Autheur in zyn Voorbericht, het bedoelde van dit Geschrift aanduidende, meldt,) door ondervinding, bij het einde zijnes leevens, overtuigd, dat ieder mensch de bewerker van zijn eigen lot is; dat de wijze Schepper alles zodanig geregeld heeft, dat elk vry schepzel de gevolgen van zyne handelwijze draagen moet; dat dit een verheeven plan is van den liefderijken Vader aller schepselen, om ons tot hooger verordening op te voeren; dat lotgevallen, die ons geheel buiten ons toedoen schijnen over te komen, waarbij wij derhalven in 't geheel geen beweeggronden ontdekken, meestal een verijdeling van beuzelachtige wenschen zijn, een gemis van voordeelen, waarop wij niet het minste recht hebben, of die eigenlijk in 't geheel niet gelukkig maaken; dat veele wederwaardigheden middelyk de bronnen van eene volgende grooter gelukzaligheid openen; dat anderen daartoe dienen, om ons de geneugten, die wij zo zelden genieten, dies te smaakelijker te maaken; geneugten, welker bestendig genot walging en onverzadelijkheid ten gevolge heeft; dat niets billijker is, dan dat veele zwakke menschen, door de bezitting van *uiterlijk* geluk, schadeloos daarvoor gesteld worden; dat zij verheevener geneugten, waarvoor zij niet vatbaar zijn, moeten ontbeeren; en eindelijk, dat een wezenlijk wijs, goed, vrij en maatig man eene inwendige zaligheid geniet, waarvan hij niet kan beroofd worden, en die onafhanglyk blijft van menschen en lotgevallen."

Wy hebben ons, ter oorzaake van het byzondere, niet wel kunnen wederhouden, van dus een weinig uitvoeriger gewag te maaken, van het algemeene beloop en het voornaame oogwit van deezen Roman; dan zulks beneemt ons wat te veel ruimte, om nu nog bepaaldlyk op een of ander lotgeval van *van Mildenburg* staan te blyven. Wy zullen dit des tot eene nadere gelegenheid, als het tweede Deel te voorschyn komt, uitstellen. Genoeg zy het den Leezer, voor tegenwoordig, nog aan te duiden, dat

 de

de Vryheer *van Knigge*, ter bereikinge van zyn oogmerk, zyne Hoofdperfonadie in onderfcheidene gevallen inwikkelt, het welk eene reeks van gebeurtenisfen insluit, waarin eene groote verfcheidenheid van Characters zeer verfchillende rollen fpeelt: in welk alles de Autheur het natuurlyke zeer juist navolgt, terwyl hy het aangenaame en leerryke ongedwongen hand aan hand doet gaan.

EMMERIK. *Naar het Hoogduitsch van* J. G. MULLER. *Zesde, Zevende en Achtfte Deel. Te Amfterdam by* A. MENS JANSZ. 1790. *In gr. Octavo.*

By onze laatfte melding van deezen leerzaamen Roman, (*) gewaagden wy van eene aangevangen reistogt, gefchikt om *Emmerik* Menfchen te leeren kennen; ten einde hy, door ondervinding, opmerkzaamer mogte worden, om in de menschlyke zamenleeving op zyne hoede te zyn, zonder egter tot menfchenhaat te vervallen. Het berigt zyner reistogte, tot in het Achtfte Deel doorloopende, behelst eene reeks van ontmoetingen, die eene groote verfcheidenheid van Menschkundige opmerkingen aan de hand geeven: terwyl dit verflag tevens doorvlogten is met een verhaal van deeze en geene voorvallen, die tot de gefchiedenis van *Emmerik* betrekking hebben, en het voorheen gemelde meerder licht byzetten. Eindelyk zien wy *Emmerik* weder t'huis gekeerd, in 't burgerlyke tot een werkelyken ftand gekomen, en zelfs met eene aanzienlyke bediening bekleed; doch ook in die omftandigheden vond hy dat genoeglyke niet, 't welk anderen daarin fmaaken; om dat zyn eerlyk hart 'er te dikwerf in gedwarsboomd werd, en zyne goedaartige inzigten 'er zo dikwerf in verydeld werden. Ook was hy, niet tegenftaande de meerdere Menfchenkennis, welke hy op zyne reistogt mogte verkreegen hebben, door zyne goedhartigheid, nagenoeg als voorheen, de fpeelbal der zodanigen, die 'er listiglyk gebruik van maakten. Een en ander voorval brengt ons dit ten leevendigfte onder 't oog; en we zien hem, in gevolge hier van, ten laatften ingewikkeld in een minnenhandel, daar bedrog en trouwloosheid hem ligtlyk op den uiterften rand van zyn bederf gebragt zouden hebben De fchoone *Adelaïde*, van welker kuischheid hy zig verzekerd hield, had hem geheelenäl ingenomen; en de Heer *Z** was hem een zo hartlyke Boezemvriend, dat hy op deezen volkomen vertrouwde; dan ziet, in beiden vond hy zig jammerlyk bedroogen. Dit ondervond hy, met eene gevoelige zielfmarte, toen hy het fchandlyke bedryf dier twee Wellustigen met eigen oogen ontdekte, en zig door zyne kort aanftaande Bruid en vertrouwden Vriend zo haatlyk misleid zag. —— Eene ontmoeting van die na-

(*) *N. A. Vad. Letteroef.* V. D. bl. 348.

natuur vervulde zyn hart met afschrik, en bragt weldra te wege, dat hy een onverzetlyk besluit name, om zyne bediening neder te leggen, en zyn verblyf elders, in een afgelegener eenzaamer oord, daar hy geene listen of laagen van snoode Menschen te dugten had, te vestigen. Het gelukte hem eerlang zyn ontslag te verkrygen; dat hem, op de verpligtendste wyze, (na dat men hem, als een recht kundig en dooreerlyk Man, aan den dienst des Vaderlands vrugtloos gezogt had te verbinden,) verleend werd. —— Intusschen was *Emmerik* reeds wedergekeerd gewees naar 't Landverblyf, daar hy in zyne jeugd opgevoed was; en, zyn ontslag verkreegen hebbende, vertrok hy weder derwaards om 'er bestendig te verblyven, en het stille aangenaame Landleeven te genieten, by het aangaan eener wenschelyke Egtvereeniging, met de Dogter van zynen braaven Opvoeder. —— In het gansche beloop deezer Geschiedenisse van *Emmerik*, heeft de Heer *Muller* zyn bedoelde bestendig in 't oog gehouden; en ons eene voortreflyke schets gegeeven van eenen deugdzaamen Jongeling, die zig, op eene byzondere wys, door zyn goed hart aanbeveelt: doch, by mangel van de vereischte behoedzaamheid, zig meermaals te leur gesteld, en daar door wel eens in gevaar, bevindt. De hoofdles van goedhartig maar tevens omzigtig te zyn; en in de verkeering met de Menschen den middelweg te houden, zo dat een voorzigtig wantrouwen ons niet tot Menschenhaat doe overslaan, wordt hier, onder het bekleedzel van een Roman, op eene leerryke en aangenaame manier ontvouwd en aangedrongen; 't welk dit Geschrift eene voornaame plaats onder de leezenswaardige Romans overwaardig maakt.

Poëtische Mengelingen van het Genootschap, onder de Zinspreuk: Oefening kweekt Kunst. *Te Amsterdam by.* A. Fokke Simonsz. *en* J. J. Wolters, 1790. *In gr. 8vo.* 112 *bladz.*

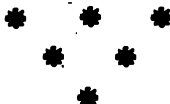
Volgens het korte Voorbericht, zyn deeze Mengelingen de vruchten van eenen driejaarigen arbeid van zeker Gezelschap, dat zyne eerste Vergadering, op den eersten van Wiedemaand 1786, (doch, volgens het eerst geplaatste Dichtstuk, den 25sten dier maand) heeft gehouden, en nog, met toeneeming van Kunstyver en nuttigen vriendelyken omgang, blyft voortduuren. Men heeft by voorraad veertig stukjes geleverd, doch het Gezelschap, of Genootschap (want beide naamen worden in gemelde Voorbericht verwisseld) is voorneemens, om eerstdaags een diergelyk bundeltje, met *Theoretische* Verhandelingen over de Kunst, te laaten volgen; alzo het van oordeel is, dat de Uitvoering slechts zo veel als het ligchaam der Kunst, maar de Wysgeerige beöordeeling, de Ziel derzelve genoemd kan worden. Indien dit waar is, dan kan men beweeren, dat het ligchaam der Dichtkunste, eerder dan haare Ziel, op de Waereld verscheenen is: want

Ho-

Homerus ging vóór *Aristoteles*, gelyk eerſte Dichters der Waereld vóór de Wysgeeren gingen, die hunne ſtukken beöordeelden, en 'er Wysgeerige regelen van afleiden. De Wysbegeerte is zo min de Ziel der Dichtkunde, als de Dichtkunst het ligchaam der Wysbegeerte is; in een goed Dichter hebben zy wel altoos verband met elkander, doch zo ineengeſmolten zyn zy niet.

Over 't geheel genomen, verdienen deeze Kunstgenooten alle aanmoediging op hunnen weg. Schoon zy geene Meesterſtukken, in deezen, leveren, vindt men 'er ook geen geheel ſlegte ſtukken in. *Vrolyke Frans* alleen zouden wy eer geheel *onverſchillig*, dan vrolyk, noemen; en indien die onverſchilligheid den grond moet maaken van zyne Vrolykheid, dan ſtryd ze met de Zedekunde, die wil dat wy anderen zullen doen, dat wy wenſchen dat aan ons geſchiede. Ook de *Dronkaarts Zedeleer*, bladz. 100, zouden wy niet gaarne voor onze Zedeleer omhelzen. Dergelyken is de Woordſpeelende Satyre, bladz. 93, getyteld: *Myne vreugde over het draagen der menigvuldige Linten, door de Hollandſche Juffers*, welke wy als eene Proeve hier mededeelen.

Als ik de ſchoone kunne, aan hoofd, aan borst en handen,
Met Linten zie geſierd, dan juicht myn hart van vreugd;
Dan roep ik vrolyk uit, ter liefde van de deugd:
Hoe ſnood onze eeuw ook zy, 't verderf ligt toch aan banden.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Het tweede en derde Boek van MOSES, [*gemeenlyk*] Exodus *en* Leviticus. *Naar 't Hebreeuwsch. Met korte Aanmerkingen. Door* Y. VAN HAMELSVELD. *Te Amsterdam by* M. de Bruyn, 1791. *In gr. octavo.*

Gaf de eerste proeve, en de vertolking van het Boek *Genesis*, een gunstig denkbeeld van den ondernomen arbeid des geleerden Vertalers, de afgifte der twee volgende Boeken, *Exodus* en *Leviticus*, zal dit zekerlyk niet weinig versterken; daer de manier van uitvoering, gelyk aen 't voorgemelde, op nieuw toont, hoe nuttig dezelve zy, ten rechten verstande der Bybelbladen. De Heer *van Hamelsveld* slaegt toch gemeenlyk gelukkig, in zyne oordeelkundige keuze van den middelweg, dien hy zich voorgesteld heeft, om, naemlyk, in zyne overzetting gebruik te maken van het Westersch taeleigen, zonder echter het Hebreeuwsch uit het oog te verliezen; waer door het oorspronglyke in zyne kracht bewaerd en te gelyk opgehelderd wordt voor den Nederduitschen Lezer; dien hy tevens, door gepaste invullingen in den Tekst, en aen 't slot bygevoegde korte aenmerkingen, verder behulpzaem is. Een en ander voorbeeld kan dit ten overvloede getuigen, als men die stalen vergelykt met onze gebruiklyke overzetting; welke, hoe voortreflyk ze ook anders genoemd moge worden, hier en daer moeilyker te verstaen valt, of meerder opheldering behoeft, om dat ze te veel van 't Hebreeuwsche Nederduitsch heeft.

Exod. II: 25 lezen wy *Godt sagh de kinderen Israëls aen, Godt kende* [*haer.*] —— Duidelyker heeft *van Hamelsveld*, met invulling: *God zág de* Israëliten [*met ontferming*] *aan; God nam kennis* [*van hunnen nood.*]

Exod. XVII: 16 heeft onze gewoone overzetting, dat Moses, een Altaer gebouwd hebbende, welks naem hy noemde, *de* HEERE *is myn banier*, zeide, *Dewyle de hant op den throon des* HEEREN *is, soo sal de oorloge des* HEEREN *tegen Amalek zijn van geslachte tot geslachte.* Wel zo krachtig, en meer na ons taeleigen, meld ons deze latere ver-

tolking, dat Moses een Altaer stichtte, welken hy noemde JEHOVA *myn baniere*, zeggende: *Om dat dit de eerste gewelddadige onderneming is tegen den throon van het Opperwezen, zal* JEHOVA, *van eeuw tot eeuw, tegen de* Amalekiten *kryg voeren.* —— „Deeze is," (zegt hy in zyne *korte Aanmerkingen*,) „dunkt mij, eene eenvouwige en natuurlijke vertaaling van dit anders zoo moeilijk *vers*, daar „de Uitleggers zeer mede verlegen geweest zijn."

Exod. XXV: 29 luid de last, wegens den toestel op de tafel der toonbrooden, aldus: *Ghij sult ook maken hare schotelen ende hare roockschalen, ende hare platteelen, ende hare kroesen, (met dewelcke sij bedeckt sal worden) van louteren goude sult ghyse maken.* Maer *van Hamelsveld* heeft. *Nog zult gij voor deze tafel schotels maaken, en koppen, en schaalen en kannen, om wijn uit te schenken, dit alles moet gij van fijn goud maaken.* —— „Wonderbaarlijk (zegt hy) „is dit *vers* mishandeld in de overzettingen. —— In het „Paleis van Israëls Koning was, als 't ware, eene gedurig weltoegeruste tafel, met zijn toebehooren van „schotels, koppen, schaalen, kannen, brood en wijn."

Weinig moeite zou het zyn, dit getal van voorbeelden te vermeerderen, en 'er ook dergelyken uit de vertaling van 't Boek *Leviticus* by te voegen, dan wy oordeelen de bygebragten genoeg voor ons bedoelde; en zullen liever, om de eenzelvigheid te vermyden, den *Lezer*, uit des Autheurs *korte Aanmerkingen* over *Leviticus* mededeelen, het geen hy ons beknoptlyk, wegens de hoofdsoorten der Offeranden voordraegt, dat in 't nagaen dier Offerwetten van dienst kan zyn.

„De Offeranden worden hier, (dus luiden zyne Aanmerkingen,) aan de *Israëliten* niet voorgeschreven als iet nieuws. Van de oudste tijden der wereld bewees het menschdom, door onderscheiden soorten van Offeranden, zijnen eerdienst aan de Godheid. ADAMS Zoons, KAÏN en ABEL, ja ADAM zelf, gelijk waarschijnlijk is, offerden reeds. Maar de Wetgever schrijft alleen de bijzondere wijze van offeren voor, naar welke hij wilde, dat de Israëliten, bij dit voornaam gedeelte van hunnen Kerkplegtigen Godsdienst, zich gedragen zouden.

„De Offeranden der *Hebreën* werden, of uit het Dieren- of uit het Plantenryk genomen, en waren dus *bloedige* of *onbloedige*. —— De eersten waren in zekeren zin alle *brandofferen*, of *slachtofferen*, om dat de Offerdieren bij dezelven geslacht, en of geheel, of ten minsten voor een

een gedeelte, verbrand werden. Echter werden in eenen bepaalden zin die offers *brandoffers* genoemd, wanneer het Offerdier, nadat het in zijne ſtukken verdeeld was, geheel op den Altaar verbrand werdt, om de Godheid te bevredigen en te verzoenen. Van het *zond-* en *ſchuldoffer* kwam ſlechts een gedeelte op den Altaar, terwijl het overige, of aan den Priester kwam, of buiten het Leger verbrand werdt. —— Men weet niet zeker, waarin het onderſcheid tusſchen deeze laatſten beſtaan hebbe. Misſchien hadden de eerſten, de *zondoffers*, plaats, wanneer eene bijzondere zonde van bedrijf, en de laatſten, of *ſchuldoffers*, wanneer eene zonde van nalaatigheid bedreven was. —— Eindelijk hadt men *dank-* of *vreugdeofferen*, en van dezen drie ſoorten, *lof-gelofte* en *vrijwillige offers*. Van deezen kwamen alleen de vetſtukken op den Altaar, een klein bepaald gedeelte kwam aan den Priester, terwijl het overige tot een Offermaaltijd voor den Offeraar met zijne gasten diende. —— De *onbloedige* Offeranden, uit het Plantenrijk genomen, waren *ſpijs-* en *drankoffers*. De eerſten beſtonden uit meel, brood, koeken, aairen, geroost koren, gelijk de drankoffers uit wijn."

Eenige Liederen van DAVID, *vertaald en opgehelderd, door* J. H. VAN DER PALM, *rustend Predikant van Maartensdyk, Lid van het Zeeuwsch Genootſchap der Wetenſchappen te Vlisſingen. Te Middelburg by* W. A. Keel. *Te Dordrecht by* de Leeuw *en* Krap, 1791. *Behalven het Voorwerk*, 180 *bladz. In gr. octavo.*

By gelegenheid ener dagelykſche Godsdienstoefeninge voor een aenzienlyk Huisgezin, voor 't welke de Eerwaerde *van der Palm* de Geſchiedenis van David verklaerd had, zyn deze Aenmerkingen over enige Liederen van David opgeſteld. Uit dien hoofde heeft hy, gelyk hy zich uitdrukt, „ de Pſalmen ook minder beſchouwd als Ge-„ denkſtukken der oude Oosterſche Dichtkunde, of als „ bronnen ener zuivere Godgeleerde kennis, dan wel als „ *Liederen van David*, als tolken, van zijn ongeveinsd „ hart, als ſtukken, die uit het Karakter zijner Godvrucht, „ uit zijne omſtandigheden, de vormen zijner gevoelens, „ en uit Gods bijzondere leiding omtrent dezen edelen man, „ in de allereerſte plaats behooren verklaerd te worden." Met dat inzicht heeft hy ene nieuwe vertolking vervaerdigd,

en zich byzonder toegelegd, op het navorschen van den tyd wanneer, en de gelegenheid, by welke, David die *Liederen* heeft opgesteld; van waer dan ook voorts de daer nevensgaende Aenmerkingen, inzonderheid tot die omstandigheden, betrekkelyk zyn. Tot een stael van 's Mans oordeelkundige uitvoering, die in meer dan één opzicht grootlyks ter ophelderinge van Davids Liederen strekt, diene het geen zyn Eerwaerde wegens den vierden Psalm aenvoert.

„ Ik moet, zegt hy, in mijne algemeene beoordeeling van dit Lied, verschillen van de meeste Uitleggers, die ik heb kunnen vergelijken. Men plaetst het zelve in den tijd van Davids vlucht voor Absolom, en zoo *één* der regels, die ik mij in de verklaring der Psalmen heb voorgeschreven, op de natuur gegrond is, kan dezelve daar niet t'huis hooren. De regel, die misschien van eenig belang is, is deze.

„ Davids Gezangen zijn altijd de onvervalschte spiegel van zijn opregt, sterk gevoelend hart. Als ik mij nu den rampzaligen Vader verbeelde, door een snooden, en nogthans altijd geliefden Zoon onttroond, den beledigden Vorst, door ondankbare Onderdanen verlochend, den ouden man eindelijk, dien dit in zijne klimmende jaren te beurt viel, en die, naer het getuigenis der gewijde Historie, onder deze rampen gebukt ging, in den diepsten weemoed weggezonken en gansch verbrijzeld was; als ik mij dit *vertegenwoordige*, dan moet de toon van alle klagten, *in dezen* tijd uitgeboezemd, onmiddelijk en verstaenbaer tot mijn hart spreken, dan moet ik dezelve onder honderd anderen kunnen herkennen; ik moet spaerzaem en omzichtig zijn, om Liederen in dit tijdvak te plaetsen, en de overeenkomst van eenige uitdrukkingen met Davids toenmalige omstandigheden, is verre na niet genoegzaem, om mij daertoe te bepalen.

„ Hier aen nu heb ik den VIERDEN PSALM getoetst, en het geen mij te voren reeds niet waerschijnlijk toescheen, heb ik, na dit onderzoek, geheel verworpen.

„ De spreekwijs vs. 3. *Gij Grooten, hoe lang zal mijne eere tot schande zijn?* heb ik aenstonds zeer karakteristiek gevonden: eene andere, en zoo ik meen betere, vertaling drukt den zin derzelve volkomen uit: *hoe lang, o Grooten! zal mijn roem mijn misdaed wezen?* en nu worden wij door deze uitdrukking terstond onbetwistbaer verplaetst in den tijd van Davids vlucht voor Saul, toen zijn roem, en de toejuiching der meenigte, juist zijne misdaed

daed bij den Koning, en de eenige oorzaek was van deszelfs jaloezij, die naderhand tot woede oversloeg; men vergelijke slechts 1 Sam. XVIII: 8, 9. En met deze gelegenheid stemt de gansche aenspraek vs. 3—6, veel beter en juister overeen, dan wanneer wij David dezelve tot Absolom, en zijne snoode medestanders, laten inrichten. —— Vooral, wanneer wij mogen aennemen, dat het meervouwig getal, in deze aenspraek gebezigd, slechts eene verbloeming is van het enkelvouwige, en dat, door die *Grooten*, Saul alleen wordt gemeend, het Hoofd van alle Davids vijanden. Zoo spreken wij ook in de samenleving, wanneer wij b. v. op éénen bekenden persoon het oog hebbende, op eene veel betekenende wijze zeggen; *ik ken menschen, die dus denken, dus handelen*, of iets dergelijks. David schijnt meermalen deze eenigzins bedekte en verbloemde zegwijze te gebruiken, en eens vrij duidelijk Ps. LIV: 5, daer hij, door *die wreede Dwingelanden*, alleen of voornaemlijk Saul bedoelt.

„ Wat nu het bijzondere tijdstip van Davids ballingschap aengaet, waertoe dit Lied behoort; het ongeduld van Davids tochtgenooten, in het 7de vers uitgedrukt, overtuigt mij, dat wij niet aen de eerste tijden dier heldenvlucht denken mogen; en uit het 4de vers meen ik te kunnen besluiten, dat David toen reeds een en andermael Saul door grootmoedigheid overwonnen, en tot bekentenis van zijn ongelijk gebragt had. —— Eindelijk moet het onze aendacht niet ontsnappen, dat in het 8ste vers van de inzameling van Koorn en Most, en van de vreugde des oogstes, wordt gesproken; hieruit gelooven wij de aenleiding des Lieds nader te kunnen bepalen. Het waren thans de dagen van den oogst, overal was vreugde; men zamelde het Koorn in, of men las de Druiven af, het Veldgejuich steeg ten Hemel. Daervan werden Davids mannen getroffen, zij vroegen bedroefd aen elkander; *wanneer zullen wij ook eens dat goede zien?* daer wij nog al van huis en goed en akker verstoken omdolen. David bemerkte dit, en schreef dit Lied, om zijne Lotgenooten te troosten met de Godlijke gunst; en zijne aenspraek aen Saul is kunstig ingericht om hunne harten te versterken, en hun vrolijke uitzichten in het toekomende te geven. Dit is de economie of aenleg van dezen Zang: waertoe de aenhef vs. 2, die in een kort gebed bestaet, en het hoogst vertrouwelijk slot vs. 9, zich ook gemaklijk brengen laten.

VERTALING.

1. *Voor den Zangmeester, op Neginoth. Davids Psalm.*
2. Verhoor mij, daer ik roepe, o God mijn wreker!
Gij gaeft mij dikwerf ruimte en angst;
Ontferm u steeds en hoor mijn bee!

* *

3. Hoe lang, o Grooten, zal mijn roem mijn misdaed wezen?
Hoe lang zult gij den laster beminnen,
Den leugen aenmoedigen?
4. Erkent, gij weet het, dat Jehova mij verkoor,
Hem tot een Gunsteling;
Geen mijner beden laet hij onverhoord.
5. Grijpt u de woede aen, zoo zondigt niet,
Uw Leger brenge u nagedachten aen,
En kalme uw driften.
6. Dan offert Offers der geregtigheid,
En laet Jehova de uitkomst over.

* *

7. Vele zeggen: wie zal nog het goede aen ons doen zien?
Verhef gij over ons, Jehova, uwes aenschijns licht!
8. Gij hebt mij meenigmael meer vreugde in 't hart gegeven,
Dan anderen genieten,
Wanneer zij Koorn en Most in overvloed verzamelen.

* *

9. Ik leg mij neêr, en slaep als in den schoot des vredes,
Want gij, Jehova, gij alleen,
Zult me eens een zekeren gelukstaet schenken.

AENTEKENINGEN.

„ vs. 2. *God mijn wreker.* Eigenlijk, *God mijner regtveerdiging*, die de regtveerdigheid mijner zaek kent, en voorzeker zult handhaven.

„ vs. 3. *Hoe lang zult gij den laster*, enz. David had vijanden ten hove, die den Koning ophitsten, David lasterden, en maer al te ligt geloof vonden. Zie 1 SAM. XXIV: 10, en XXVI: 19.

„ vs. 4.

„ vs. 4. Men vergelijke 1 SAM. XXIV: 21, 22, en XXVI: 25, en men zal zien, dat Saul, bij zijne zinnen zijnde, zeer wel wist, dat Jehova David helpen, en hem de overhand schenken zou. Het was alleen de *woede*, de booze geest, die den Koning zoo geduurig tegen zijnen Schoonzoon opzettede. Derhalven spreekt David hiervan ook in de volgende verzen, en vermaent hem, hoe hij zich in de vlagen zijner zinneloosheid gedragen moest.

„ vs. 5. Het woord in onze Overzetting door *weest beroerd* (bij mij *grijpt u de woede aen*) vertaeld, zegt eigenlijk *eene heftige beweging van gramschap en angst*, die beide in Sauls kwael heerschende waren. Om zich in die aenvallen voor zonden te bewaren, raedt David hem boven alles aen, zich dan niet te laten opstoken, maer door stilte en rust zijne hartstochten te bedaren. Een heilzame raed voorzeker, maer die vruchteloos kon wezen, zoo hij hem daerenboven niet aenprees.

„ vs. 6. Verzoening en gunst bij God te zoeken, en hem de uitkomst hunner onderlinge oneenigheid over te te laten. Deze opvatting is niet willekeurig: Saul had zeker in vele tijden het Offer verzuimd, of zonder een opregt hart het zelve verricht. Nu vergelijke men 1 SAM. XXVI: 19. *Indien Jehova u tegen mij aenport, laet hem het Spijsoffer rieken*, dan zal men genoeg Davids manier van denken, omtrent dit onderwerp, kennen.

„ vs. 7. *Wie zal ons nog eens het goede doen zien?* d. i. wanneer zullen voor ons eens betere tijden, die tijden komen, waerin wij ook Koorn en Most zullen inzamelen?

„ *Het licht van Gods aenschijn* is die vrolijkheid en helderheid der ziel, die uit de verzekerdheid der Goddelijke gunst ontstaet, zelfs in de duisterste oogenblikken.

„ vs. 8. David beroept zich hier op zijne eigen bevinding, om zijne Tochtgenooten te bemoedigen, en hen te overreeden, dat dit besef van Gods gunst en nabijheid alleen genoeg is, om alle uitzichten op te helderen, en het hart meer te verheugen, dan zelfs de gelukkigste oogst den Landman verheugen kon.

„ vs. 9. De zekerheid van het vertrouwen kan naeuwlijks krachtiger uitgedrukt worden, dan door het te vergelijken bij de gerustheid, waermeê men zich nederlegt, en aenstonds insluimert."

JESUS CHRISTUS, *de Leeraar der Waarheid, was geen Volksbedrieger. Vertaald uit het Hoogduitsch.* Te *Utrecht by* W. van Yzerworst, 1791. *Behalven het Voorwerk,* 83 *bladz. In gr. octavo.*

Het onverantwoordelyke misbruik, dat zommige zogenaemde nieuwe Hervormers in Duitschland gemaekt hebben, van de ftelling, „ dat Jefus Christus en deszelfs „ Apostelen zich *zomtyds*, in 't verkondigen hunner Leere, „ gefchikt hebben, naer de toenmalige Volksbegrippen," welke ftelling door hen zo verre getrokken is, dat ze dien heiligen Verkondigeren der Euangelieleere, allezins, het voorkomen van volflagen Bedriegers geven, was de aenleiding tot het opftellen van dit Gefchrift. In het zelve word de volftrekte ongegrondheid, het zich tegenfprekende, mitsgaders het haetlyke en fchaedlyke dier buitenfpoorige denkwyze, zo in derzelver aert als gevolgen, op het overtuigendfte aengetoond, en ten ernftigfte aengedrongen. Het is des recht gefchikt, om de Belyders der Euangelieleere daer tegen te waerfchuuwen; en dezulken onder hen, die tot zodanige gedachten mogten overhellen, nog weder te rug te roepen.

Eenvoudige Samenfpraken tusfchen twee goede Vrienden, zich noemende OUD *en* NIEUW LICHT. *Over de algemeene en welmeenende aanbieding van het Euangelium, en het Geloof in den Heere* JESUS CHRISTUS, *als den grooten inhoud van 't zelve. Door* C. VIS, *in leven Krankbezoeker te Rotterdam. Te Rotterdam by* N. Cornel, 1791. *Behalven de Voorreden,* 218 *bladz. In gr. octavo.*

In een vyftal van Samenfpraken word hier de verfchillende denkwyze, onder de Leden der Nederlandfche Kerke, over het opgenoemde Onderwerp, op nieuw nagegaen. Derzelver Schryver, die een Voorftander is van het zogenaemde Oude Licht, en zich niet kan vereenigen met hun, die, naer zyne gedachten, een Nieuw Licht volgen, 't welk hy als ene foort van Dwaellicht aenziet, benaerftigt zich om het gevoelen van zyne party, en de daer voor aengevoerde bewyzen, te wederleggen; mitsgaders het zyne, als in Gods Woord gegrond, alle kracht van overtuiging

by te zetten. —— Men heeft dit betwiste verschilstuk, in de laetste Jaren, reeds zo veelvuldig behandeld, en van zo onderscheiden zyden beschouwd, dat het naeuwlyks te wachten zy, daeromtrent iets nieuws te zullen lezen. En zulks is althans het geval niet in deze Samenspraken, des wy dezelven van die zyde den Lezer niet kunnen aenbeveelen. Intusschen is dit waer, dat de Heer *Vis* het onderwerp met alle gematigdheld behandelt, des zy, die nog lust hebben, om het geen deswegens, op nieuw, door den druk gemeen-gemaekt word, na te gaen, dit stukje, hoe zy ook over dit verschilstuk mogen denken, zonder kwetzing aen de ene, en met veel genoegen aen de andere zyde, zullen kunnen doorbladeren.

Redenvoering, uitgesprooken by eenen buitengewoonen Kerkdienst, gehouden door de Protestanten, te Parys, ter gelegenheid der voltooijing van de Grondwetten des Ryks, en derzelver aanneeming door den Koning, op Donderdag, den 13 *van Wynmaand*, 1791. *Waar achter gevoegd is eene Vertaaling, van het by die gelegenheid uitgevoerde Zangstuk. Te Duinkerken by* Van Schelle, en Comp. 1791. 22. *bl. in gr. 8vo.*

Uit den Titel, aan het hoofd deezer Redevoering gesteld, kan de Leezer geredelyk opmaken, welke de aanleidende oorzaak, van het opstellen en uitgeeven deezer geweest zy. Schoon zulks op den Titel niet word gemeld, is de Wel Eerwaarde MARRON, voorheen Predikant in de Kapel van H. H. Mog. te Parys, de Autheur, en Dr. G. J. G. BACOT de Vertaler, van dezelve.

Na dat de Redenaar tot een grondslag zyner Redevoering de volgende woorden van den Zaligmaker: *gy zult de waarheid verstaan, en de waarheid zal u vrymaken*, gelegt, en eene korte Voorafrede en Aanspraak, beiden, naar de omstandigheden van tyd en plaats, geschikt, gehouden heeft, gaat hy over, tot eene beurtswyze ontwikkeling, van de volgende vier, zo belangryke, hoofdzaken:

1. „ De kennis der waarheid, en de vrije genieting van „ ons zelf, zyn op eene gelyke wyze de behoefte van „ onzen Geest, en de wensch van ons Hart."
2. „ Elk deezer voorrechten is, door deszelfs weezen, „ een der middelen tot het dierbaarste geluk, dat de „ Natuur ons verleend heeft; en echter is dit geluk

 „ niet

„ niet afzonderlyk in het eene of in het andere; maar
„ het is in de noodwendige vereeniging van beiden."
3. „ Het geen ten deezen opzichte waar is van den
„ Mensch, alleen op zich zelven aangemerkt, is het
„ nog veel meer, ten aanzien der Menschen, in den
„ staat der Maatschappy beschouwd. De grootste gees-
„ sels van deeze zyn onweetendheid en slaverny."
4. „ Eindelyk kunnen wy, in alle deeze betrekkingen,
„ de Voorzienigheid niet te veel danken, die door de
„ vordering van ophelderende Kundigheden, uit het
„ midden van ons al die soorten van verdrukking
„ heeft verbannen, waar onder wy zuchteden, en in
„ derzelver plaats de heilzame bestiering der vryheid
„ heeft gevestigd; een staatsgesteldheid, die juist zo
„ zeer alle onze Rechten eerbiedigt, als zy geschikt
„ is voor onze waare belangen."

Voor zo verre wy uit de Vertaling oordeelen mogen, heeft de Wel Eerwaarde MARRON, in aanmerking genomen zynde het kort bestek van eene gewoone Redevoering, aan zyn voorgesteld Plan, in een' styl aan de waarde van het onderwerp geëvenredigd, met alle mogelyke nauwkeurigheid beantwoord.

Het geheele Stuk, zo wel als de weinige Aantekeningen van den Vertaler ademen natuurlyk niets dan de heerschende begrippen van het tegenswoordige Fransche Volk, en wanneer men uit dit oogpunt deeze weinige bladen beschouwt, zal elk, van wat Staatkundige denkwyze hy ook zyn mooge, dezelve met genoegen leezen kunnen: tot eene Proeve van des Redenaars styl en wyze van behandeling, verkiezen wy de volgende trekken, door hem, aan het slot deezer Redevoering, gebezigd:

„ Franschen, laat ons ons geluk en onzen luister stellen
„ in het gedenkwaardig tydstip, waarin wy ons bevin-
„ den. Indien de wanordens der Regeeringloosheid onzen
„ overgang van de verdrukking tot de Vryheid hebben kun-
„ nen bezoedelen, laat ons bedenken, dat voortaan de
„ omwenteling geindigd is, en dat wy ons onder het gebied
„ der Grondwetten van den Staat bevinden. 't Geen hier
„ by nog naar een wonder gelykt; 't geen wy nog, als
„ een uitsteekende weldaad van de Voorzienigheid, moeten
„ erkennen, is, dat uit die zo volslagene omkeering, waar
„ van wy getuigen zyn geweest, geen oneindig meer ver-
„ menigvuldigde en zwaarer wanordens zyn voortgesproo-
„ ten; dat deeze zo wyd uitgestrekte Landstreek eensklaps

„ be-

„ beroofd van Wetten, Overheden, Rechtbanken, Kerk-
„ dienaaren, en Krygstucht, niet geheel in den afgrond
„ van verwarring en teugelloosheid is weggezonken. Maar,
„ wee ons! zo wy, geroepen onder den Standaard van de
„ Wet, van eene Wet, die het uitdrukzel van den wensch
„ des Volks, en het gewrocht onzer Vertegenwoordigers
„ is, de schandelykheden der Regeeringloosheid vernieuw-
„ den! wy zouden het juk verzwaaren; wy zouden de
„ boeien vastklinken by andere Volkeren; daar het alleen
„ aan ons hangt, om hen mede voor de Vryheid te ge-
„ winnen, door het voorbeeld van eenen wyzen onwan-
„ kelbaaren, en gematigden, yver voor het Vaderland."

De laatste Levensdagen van den Abt JERUSALEM. *Door* J. F. F. EMPERIUS, *Prof. te Brunswyk. Uit het Hoog-duitsch. Te Haarlem by* C. Plaat, 1791. *Behalven het Voorwerk*, 80 *bladz. In gr. octavo.*

Uit hoofde der algemene hoogagtinge, welke de Abt *Jerusalem*, naer verdienste, door zyne Schriften verworven heeft, is een bericht van zyne laetste levensdagen, uit eigen aert, belangryk; en de Hoogleeraer *Emperius* heeft, ongetwyfeld, allen die door 's Mans Letterarbeid geleerd en gesticht zyn, een uitstekenden dienst gedaen, met dit verslag algemeen te maken: te meer, daer het ten krachtigste dienen kon, ter verydelinge van een haetlyk verdicht uitstrooisel, dat die beroemde Man niet als een Christen gestorven zou zyn. —— Men vind hier een getrouw Verhael van 't beloop van 's Lyders gesteldheid, naer 't Lichaem en naer den Geest, zins een aenval van beroerte aen de linkerzyde, op den 9den Augustus, tot dat hy den 2den September des Jaers 1789, in den vroegen morgen, den laetsten adem des levens uitblies, in den ouderdom van 79 Jaren, 9 Maenden en 20 Dagen. Wat men van zyne heerschende denkwyze, in dat tydsverloop, te oordeelen hebbe, kan men genoegzaem opmaken uit de Schriften, in welker voorlezing, (daer hy ze zelf niet gebruiken kon,) hy bovenal een welgevallen had. Onder dezen waren de Christelyke Leerredenen van den Euangelischen Leeraer *Zollikofer*, de Liederen van *Klopstock*, de Gezangen van *Cramer*, *Eschenburg* en *Spalding*; ook begeerde hy eens wel uitdruklyk, dat men hem het XVIIde Hoofdstuk uit het Euangelie van *Johannes*,

nes, (waervan hy altyd zeer veel werks maekte) nogmaels zoude voorlezen. Wyders! was hy, geduurende die ongesteldheid, wanneer lichaemlyke ongemakken de verstandlyke werkingen van zynen geest niet overdwarsten, bestendig zichzelven gelyk, in de aendoenlykste erkentenis van Gods Vaderlyke Voorzienigheid; de gelatendste onderwerping aen deszelfs goeden en wyzen wil; en de heuchelykste verwachting op ene zalige ontbinding, die hem, (dat zyne laetste verstaenbare woorden waren,) ruim twaelf uuren voor zyn overlyden, zo wel getroost deed zeggen; „ Heden avond, zal God, myn Heiland, „ toetreeden, en my mynen kamp helpen eindigen." — Met regt mogt de Vertaler van dit bericht, des, in zyne Voorreden, zich daeromtrent aldus uitdrukken.

„ Kom, snoode Lasteraar eener edele ziel, die thans in eene beter Waereld een zalig lot geniet — lees en word schaamrood! —— Kom, Vriend der Waarheid! die den grooten Man naar waarde schattede, en geniet de vreugde, dat gij u niet bedroogen hebt; — gij vindt hem zichzelven gelijk, —— in den dood zo wel als in het leven, —— zo als gij hem wenschte te vinden. —— Kom gij, die het Christendom boven alles waardeert, die alleen door het zelve uwe gelukzaligheid zoekt! —— Gij die huivert bij het denkbeeld van Deïst, Naturalist, enz., als of de naam u reeds kon besmetten, —— kom en lees —— *lees* onpartijdig —— zie in JERUSALEM den waaren, *den sterkgeloovenden*, Christen op zijn Sterfbed —— leer van hem als Christen sterven!"

De Zweedsche Apotheek, naar den tweeden verbeterden druk, uit het Latyn vertaald. Te Amsterdam by H. Keyzer, 1790. *In gr. 8vo.*, 195 *bladz.*

De onbekende Vertaaler van deeze Apotheek heeft zekerlyk aan hun, die zig de tyd noch moeite niet hebben gelieven te geeven, om zo veel van de Latynsche Taal te leeren, dat zy dit Werkje zelve konden verstaan, eenigen dienst beweezen; aan de Kunst zelve zien wy echter niet dat 'er veel voordeel door aangebragt is; zommige daarin gevonden wordende Voorschriften verschillen aanmerkelyk met die, welke *hier* gebruikelyk zyn, zo als by voorbeeld de bereiding van de *Mercurius dulcis*, enz. Men heeft agter aan eene Lyst van veranderde naamen gevoegd,

voegd, onder welke zommige verbeterd, andere verflimmerd zyn, ten minsten worden daardoor de Voorschriften der Geneesheeren zeer omslagtig gemaakt, zonder eenig ander nut te doen, dan alleen dat dezelve een hooggeleerd aanzien verkrygen.

Verhandeling over de voortreffelykheid van de Operatie der Cataract, volgens de manier der Ouden. Op nieuws in gebruik gebragt en verbeterd door den uitmuntenden Engelschen Heelmeester P. POTT. *Door* F. BUCHNER, *Heelmeester. Te Amsterdam by* H. Keyzer, 1790. *In gr. 8vo.*, 54 *bladz.*

Het eenig oogmerk van den Schryver is, om, by het opereeren van de Cataract, de door den Engelschen Heelmeester *P. Pott* verbeterde manier der *depressie* boven die van de *extractie*, ten sterksten aan te pryzen. Men ziet uit het beloop van dit Werkje, dat de Autheur niets verzuimd heeft, om alles, wat eenigermaate aan zyn plan dienstig zyn kan, op het aanneemelykste voor te stellen. En schoon wy voor ons daardoor nog geheel niet overtuigd zyn, dat zyne aangepreeze manier van de nederdrukkinge der Cataract die van de wegneeming voor te trekken zy, erkennen wy evenwel, dat het Stukje zelve der leezing van deskundigen gansch niet onwaardig is.

De zaak der Negerslaaven en der Inwooneren van Guinéa; ingeleverd by het Gerichtshof der Gerechtigheid, van den Godsdienst en der Staatkunde; of Historie van den Handel, en de Slaverny der Negers; bewyzen van derzelver Onwettigheid; Middelen om die te vernietigen, zonder de Colonie, of de Colonisten, te benadeelen, door B. J. FROSSARD, *Bedienaar des Heiligen Euangeliums, Secretaris der Koninglyke Societeit van den Landbouw te Lyon, enz. Iste en IIde Deel. Uit het Fransch vertaald. 's Hage by* I. van Cleef, 1790. *In gr. 8vo.*, 644 *bladz.*

Is 'er eenig onderwerp, het welk de aandagt van alle Menschenvrienden overwaardig mag genoemd worden, dan is het gewis *de zaak der Negerslaaven.* In dit Werk vind men alles byeen gebragt, het welk ten voordeele deezer waarlyk ongelukkigen kan en mag gezegd worden; de Tegen-

genwerpingen, door veele tegenstanders om hun het algemeene recht der menschheid te laaten genieten, worden hierin bondig en zaaklyk wederlegd: veelen van onze Landgenooten, die almede nog tot dat zoort behooren, voeren, onder andere bewyzen tot het bybehouden der Slaaverny, nog deeze twee bedenkingen aan: vooreerst, dat de Slaaven in onze Colonien veel menschelyker dan by andere Natien behandeld worden, en ten anderen, dat men, door deeze Menschen hunne Vryheid te geeven, hun veel ongelukkiger zoude maaken, dan dat men dezelve in eene maatige werkzaamheid als Slaaven behoud. Wat de eerste tegenwerping betreft, dit is gewis billyk en plichtmaatig, en daarenboven voordeelig voor den Eigenaar zelve; wat de tweede tegenwerping betreft, hieraan ontbreekt het bewys, en, indien men deeze speculative zwaarigheid op dezelfde wyze wilde oplossen, dan ontbreekt het voorzeker niet aan tegenbewyzen; voorts wyzen wy onze Leezers tot het Werk zelve, hun verzekerende, dat, indien zy onbevooroordeeld het zelve doorleezen, hun gansche hart met het onze door medelyden aangedaan, wenschen zal, dat 'er eenmaal middelen uitgedagt, en by der hand mogen genomen worden, om deeze der menschheid onteerende Slaavenhandel te doen ophouden.

De Vertaaling is vloeibaar, en leest zeer wel.

De Vriend der Natuur en van het Burgerlyk Leven. Een Leesboek voor de Vrienden van het Menschlyk Geslacht. Door K. G. C. BARTH. *Naar het Hoogduitsch. Te Amsteldam by* A. B. Saakes, 1791. *Behalven het Voorwerk, 130 bladz. In octavo.*

Zyne Land- en Tydgenooten op te leiden ter aandagtige beschouwinge der Natuure, en hun eenige leerzaame onderrigtingen, die in 't Burgerlyke Leeven te stade komen, aan de hand te geeven, is het hoofdbedoelde van den Opsteller deezer Papieren; die verscheiden bedenkingen behelzen, welker overweeging haare nuttigheid kan hebben. Zig, by den aanvang aan de Natuur toegewyd hebbende, gaat hy na, welke de voornaamste oorzaaken zyn, dat zo weinige menschen zin en gevoel van het groote en schoone in de Natuur hebben; en hieraan hegt hy eene Voordragt van middelen, welken dienen kunnen, om die onverschilligheid en ongevoeligheid tegen

gen te gaan, en zodanige menschen, by wie dezelven post gevat heeft, daar van te bevryden. Eene daarop volgende beschouwing, van de opgaande Zon verleent daartoe eene leevendige aandoenlyke opwekking. — Wyders vestigt de Autheur zyn oog op het Burgerlyke Leeven; en merkt wel byzonder aan, van hoe veel nuttigheid het zy, elkanderen behulpzaam te weezen door verstandige raadgeevingen, en die behoorlyk gade te slaan. Ter dier gelegenheid voegt hy daarnevens eenige wederleggende waarschouwingen, tegen etlyke ongegronde heerschende denkbeelden en bygeloovigheden, die nog maar al te veel in zwang zyn. Hieromtrent valt zyne opmerkzaamheid op het vooringenomen gevoelen van veelen, tegen iemand, die rood hair heeft, in de valsche vooronderstelling, dat allen, die rood hair hebben, valsche menschen zyn. Even zo kant hy zig aan, tegen het ydel verontrustende denkbeeld, dat ons hoofdpyn veroorzaakt zou worden, wanneer een Vogel onze weggeworpen of uitgevallen hairen opgeraapt, en onder zyn Nest verwerkt. Veelligt oordeelen zommigen, hier te Lande, dit te belachlyk om te melden, en ondertusschen zullen zy zelven misschien een niet min bespotlyk denkbeeld aankleeven, waar tegen de Heer *Barth* zig vervolgens verzet: te weeten, dat het Weer gemeenlyk op Vrydag verandert, dat de Vrydag byzonder goed is, om nieuwe ondernemingen te beginnen; en dat men, vooral, des Vrydags de Nagels moet snyden; waar door men, ongerymdlyk en bygeloovig, aan den Vrydag eene byzondere geheime weldaadige kragt toeschryft, terwyl die zekerlyk geen voorregt van zulk eene natuur heeft, boven den Woensdag of eenigen anderen dag der weeke. Op eene dergelyke wyze kant hy zig aan, tegen eenige bygeloovigheden op Kersnagt, en by de dooden, waarvan ook zommigen of soortgelyken nog by onze Landgenooten plaats hebben. Niet minder ernstig laat hy zig verder uit over het overstandige en wreede, by het wiegen der Kinderen, als mede by het gebruiken der Zuigpop of Lurkprop, om de kinderen te stillen. Hieraan volgt een verhaal van een ongemeen geduld van een Kwikstaart, die jongen had; waaruit hy eene les afleid voor ongeduldige Kindervoedsters; en hieraan hegt hy eene korte beschryving van den Kwikstaart. Dus op de Natuurlyke Historie gevallen zynde, zo maakt hy verder ook gewag van de Padden, en van een Wolk van Muggen, dat hem aanlei-

leiding geeft, om het voorkomen van onrype beoordeelingen, door een naarstig onderzoek der *zaken*, aan te pryzen. Wel inzonderheid bedoelt hy, met betrekking tot de Padden, tegen te gaan, het geen men gewoonlyk voor waar houdt, wegens de gezworene vyandschap der Padde en Spinne; (*) uit kragt van 't welke veelen de vertelling van den Monnik, op wiens mond eene Pad zig vastgehegt had, welke eene Spin met haaren Angel zou dood gestoken hebben, voor eene onomstootelyke waarheid aanneemen.

„ Uit eigene ervaaring (dus laat hy zig deswegens uit) zal ik nu ten beste der goede zaak een paar woorden zeggen, en door een voorbeeld aantoonen, dat de voorgewende vijandschap, tusschen de Padden en Spinnen, niets meer of minder dan een verdichtzel is.

„ Ik heb zelv eene taamlijk groote Veldpadde gevangen, en in een ruim glas over de veertien dagen bewaard, om dezelve recht nauwkeurig te kunnen waarneemen. Mijne Voedsterlingen waren over de grauwe gevangene zeer verheugd, en onderhielden dezelve met Vliegen, en voederdenze gelijk eene groene Kikvorsch. Reeds des anderen daags naa haare gevangenneeming, ving zij de Vliegen, die in 't glas waren, happig op. Nu begon ik mijne Waarneeming met de Spinnen. Ik vong zes of agt groote Spinnen, zoo groot als ik 'er kon bekomen, en liet ze alle op eens in het glas *loopen*, om nu te zien, welke het vijandelijkste met de *Pad zoude* omspringen. Ik dacht, ééne van de zes of agt Spinnen zal de Pad zeker wel steeken. Maar zie daar, ik wagtte te vergeefs naar deze verschijning. De Spinnen liepen zeer vreedzaam rondom haar, en ook op haaren rug heen, en deeden haar geen het minste leed. Maar eer ik 'er op dacht, stelde de Pad zich in eene zekere overeind staande houding, en vong dezelven, eer 'er een kwartier uurs om was, voor mijne en aller aanwezig zijnde oogen op, en bevond zich daarop zoo wel, als na het ombrengen der Vliegen van den voorigen dag.

„ Dee-

(*) „ Waarschijnlijk is de Padde, door haar donker, schuw gezigt, door haare lichtschuwende levenswijs, dompig verblijf, en den knoflookagtigen reuk, welken zij verspreidt, wanneer zij gejaagd wordt, verdacht geraakt, vergiftig te zijn. Want dat de Padden wezenlyk vergift hebben, schijnt alzoo verkeerd te zijn, als de voorgewende *antipathie* tusschen deze Dieren en de Spinnen."

„ Deeze proeven heb ik, meer dan tienmaalen, dagelijks verscheidene reizen herhaald, en alle de mij bekende zoorten van Spinnen, de Huis- Kop- en Waterspinnen opgevangen, en met de Padde mede opgeslooten. De Pad verslond dezelve allen, en wel ten uiterste happig, en de Spinnen lieten de Pad geheel onaangetast. Toen ik dit veertien dagen lang waargenomen had, en het altijd bij het zelfde bleef, schonk ik mijne Vliegen- en Spinnen-vreetster haare vrijheid weer.

„ Wanneer 'er nu nog eenige vijandschap moet plaats grijpen, zo heeft zij plaats tusschen de Pad en de Spin, maar niet tusschen de Spin en de Pad. De Spinnen hebben geenen angel om te steeken; gelijk de Bijen en Wespen; maar aan den kop twee dunne lange haaken, welke haar daartoe dienen moeten, om haaren roov, Vliegen of Muggen, daarmede vast te houden." (*)

[(*) De Waarneemingen van *Rösel* met verscheiden Spinnen en allerhande zoorten van Padden, zo met de Spinnen aan te hitzen, om de Padden te kwetzen, als met die beiden in vryheid te zamen te laaten, verzekeren ons genoegzaam, dat die zogenaamde vyandschap een louter voorgeeven is. Zie RÖSEL *Nat. Hist. der Insecten.* IV D. bl. 200.]

Quintus Horatius Flaccus, door R. VAN OMMEREN, *Rector van het Gymnasium te Amsterdam. Te Amsterdam by* P. den Hengst, 1789. *In gr. 8vo, 224 bladz.*

De Heer VAN OMMEREN, die het Amsteldamsch Gymnasium tot zeer veel nut en eere verstrekt, heeft in twee uitmuntende Redevoeringen door hem in het Genootschap *Concordia & Libertate*, te *Amsterdam*, gedaan, den beroemden Q. HORATIUS FLACCUS, eerst als *Mensch*, en ten tweeden als *Burger van Rome*, beschouwd. Deeze beide Redevoeringen maaken, met en benevens een groot getal letterkundige en belangryke Aanmerkingen, of Aantekeningen, den inhoud uit van dit boek; in het welk men op elke bladzyde zo veel geleerdheid als oordeel en vernuft gewaar wordt. In een mannelyken en onopgesierden styl beschryft hy de geboorte, opvoeding, levenswyze en het karakter van dien uitmuntenden Dichter, meestäl opgemaakt uit deszelfs schriften, wiens geest men in deeze Redevoeringen vindt opgeslooten. Uit de-

zelve blykt, dat HORATIUS, de bekende *gunsteling* van MECENAS, de menschelyke zaaken meestäl met een waar wysgeerig oog beschouwd, en dien weg, welke alleen tot een gelukkig leeven leidt, heeft ingeslagen. Ten deezen opzigte moet men weeten wat het geluk van een Romein in die dagen uitmaakte; wordende door den Redenaar dus karaktermaatig voorgedraagen.

„ Het hoofdvermaak van een' Romein was te *zien*, op dat hij steeds voor zijne werkzaame verbeelding stof zoude hebben; en, wanneer hij hoorde, moest het *gesprookene* ook dus ingericht zijn, dat zijn verbeelding hier *uit* haar voedsel kon trekken; buiten deeze aanleiding bleef hij werkeloos, en gevoelde niets; doch wanneer men zijne verbeelding en gevoel beiden in werking wist te brengen, alsdan was zijne ziel tot alles groots en buitengewoons bereid; alsdan werd hij een Tijrannenmoorder, een Afgodendienaar, een Held, of een ontfermend Menschenvriend. —— De gansche gesteldheid van *Rome* droeg kenmerken van deeze neiging; het Raadhuis, de Vierschaar, het Leger, de openbaare Plaatsen, Tempels, Schouwburgen, beweezen op de luisterrijkste wijze deeze algemeene geaartheid der burgeren; —— deugd en ondeugd vonden hier een' gebaanden weg om tot de harten te naderen: — de braave CICERO en de booze ANTONIUS, de beschermer der Vrijheid, en de gekroonde *Geweldenaar*, wisten zich hiervan met het gelukkigst *gevolg* te bedienen. De rookende dolk van LUCRETIA schonk aan *Rome* haare vrijheid; de lidtekenen van eenen armoedigen Burger, de doorstookene boezem van VIRGINIA, redden haar van de heerschzugt der Aanzienlyken; en de bebloede tabberd van CÆSAR onderwierp haar aan een altoos duurende slavernij; (*) — het algemeenebest, het belang van den staat van het Vaderland, dit afgetrokken *denkbeeld*, het welk bij het gros des Volks meest verwarde begrippen, en dus eene geringe of zeer verschillende *liefde* voortbrengt, was overäl zichtbaar onder de gedaante eener schoone en gewapende Godin, welke niet alleen in de jonge helden van *Rome* haare minnaars, aanbidders en beschermers vond, maar welker Beeldtenissen, Altaaren en Tem-

(*) J. J. ROUSSEAU *Emile*. Tom. III. (Amst. 1762) p. 146, 147. Pruissens *groote* FREDERIK maakt dezelfde Aanmerking omtrent het Volk van London; *Oeuvres Posthumes*. L. I. C. 1. (Amst.) 1789.) p. 21.

Tempels over den aardbodem verspreid waren, en welke dus zelfs de woeste Volkeren voor den glans haarér Majesteit deed nederbukken (*): — de Vrijheid, dit dierbaar pand van de beheerschers der aarde; de Vrede, Dapperheid, en zo veele andere deugden, waren hieraan haar bestaan, haare bewonderaars, verschuldigd. — Hier in vond de jonge Krijgsheld zijne aanmoediging om voor zijn Vaderland te sterven. —— Hier door wist de Burgemeester van *Rome* aan zijn aanzienlijk Ampt (†), en de adelijke Afstammeling aan zijn oud Geslacht eenen bijzonderen luister bij te zetten. (‡) —— Met één woord, *Rome* was hier door *Rome*." —— De invloed van deeze neiging op den *Godsdienst* en *Alleenheerschiug* van dat Gemeenebest, wordt vervolgens op deeze wijze beschreven.

„ De

(*) Vid. D'ARNAUD *de Diis* Παρεδροις, Cap. XXVI.

(†) LIVIUS L. IX: *Cap*. 5. Waar hy van den schandelyken Vrede by *Caudium* (naar des Rectors vertaaling) spreekt: *Toen beroofde men de Burgemeesters van hunne Gerechts-dienaaren, en scheurde hun het Generaals-gewaad van het lyf; welk gezicht by die zelfde Soldaaten, welke hen kort te vooren verwenscht, en aan de vyanden hadden willen overgeven, of verscheuren, zulk een medelogen verwekte, dat ieder van hun, zyn eigen ongeluk vergeetende, van deeze kwetsing der hooge Majesteit, even als van eene heiligschennis, de oogen afwendde.* Het gevolg, het welk de Wysgeer van *Geneve* hier uit trekt, had misschien de aandacht der Europische Vorsten verdient; schoon het aan den anderen kant ook zeker is, dat deeze uiterlyke luister geenen duurzaamen indruk op de harten van een Volk zal maaken, ten zy 'er by hetzelve eene zekere maate van blindheid en bygeloof huisveste, welke men nogthans by alle Volken, en in alle tyden, niet kan vooronderstellen. *Emile*, Tom. III. pag. 145.

(‡) POLYBIUS *Historiar*. L. VI. Cap. 51, 52, alwaar hy verhaalt, dat, wanneer men te *Rome* den Uitvaart van een aanzienlyk Man vierde, zyn Lyk op de Markt ten toon gesteld werd, meesttyds overëind staande; terwyl door eenen zyner Naastbestaanden of Vrienden, eene Lofrede uitgesproken werd; dat vervolgens zyn Beeldtenis in het Voorportaal van zyn huis geplaatst werd; dat deeze Beeldtenissen by een volgende Lykstatie, overeenkomstig den stand van den Overleedenen uitgedoscht, en, met alle de eertekenen van hunne Ampten versierd, op Wagens vooruit reeden, en op de Markt naar rang op hunne yvooren Zetels geplaatst werden. En, voegt 'er vervolgens by: *Een eer- en deugdlievend Jongeling zoude bezwaarlyk elders een schooner schouwspel kunnen vinden.*

„ De indruk, welken de Godsdienst op het hart van den Romein maakte, hing niet af van dorre en afgetrokkene Redekavelingen, welke bij den zinlijken mensch in het algemeen, en bijzonder bij een Volk van zo een fijn gevoel en levendige verbeelding, weinig zouden uitwerken; zichtbaare blijken alleen; die hun begrip en vermogen overtroffen, konden hen van het bestaan en de almacht der Godheid overtuigen; — de Tijber moest de schoone Paleizen der Stad en de vrugtbaare Valleijen van *Latium* overstroomen; — de Aetna moest zijne brandende ingewanden wijd en zijd over de Kusten van *Sicilie* en *Italie* uitwerpen; — een vuurige Komeet of Noorderlicht moest den ganschen Hemel in vlammen zetten; men moest JUPPITER in den Donder hooren spreeken, en aan een' onbewolkten hemel zijne gloeiende vuist zien schitteren; — alsdan nam geheel *Rome* het treurgewaad aan; de Tempels stroomden van de schaare der biddenden; men kuste de drempels en wiesch den grond met zyne traanen; — alsdan dacht men zyn voorigen levensloop aandachtig na; alsdan gevoelden een AUGUSTUS, VIRGILIUS, HORATIUS, hunne harten onwillig door eene angstige vrees beklemmen, en zelfs de Verlosser van zijn Land vreesde, door eene daad van geweld, schoon inderdaad roemwaardig, der Godheid, wier groote eigenschappen en bijzondere schikkingen voor hem verborgen lagen, deeze geduchte tekenen haarer grimmigheid te hebben afgeperst. Van hier dan, zelfs bij de grootste zielen, die Godsdienstige vreesachtigheid en bijgeloof, die hen zelfs in nietigheden den vinger der Godheid deed aanschouwen; van hier, dat de vuurige heldenmoed van geheele Legers door een min hongerig kieken werd uitgebluscht; en dat een gansch vertoornd Volk, het welk als de bruischende Oceaan alles dreigde te verwoesten, door het staatig gelaat van eenen Wigchelaar, en de toevallige vlugt van het onnozel gevogelte, zijne gramschap afleide.

„ En niet alleen deeze natuurlijke verschijnselen, maar hunne zinlijke begrippen van de Godheid in 't algemeen, hunne onweerstaanbaare neiging om den onzichtbaaren en onzichtbaar werkenden geest te zien, en zich telkens te kunnen verbeelden, zette aan het bijgeloof eene onbepaalde kracht en luister bij. Deeze herschiep de Godheid in een Weezen, aan den mensch in deugden en eigenschappen gelijk, doch in allen opzichte grooter, schooner en voortreflijker; hier uit werd het scheppend ver-

vernuft der oude Kunstenaaren gebooren; hier uit kwamen de heerlykste Tempels, de schoone Idealen der oudheid ten voorschijn. En gelijk dus dit verzinlijken der Godheid eenen onmiddelijken invloed had op de schoone Kunsten, zoo hadden deezen wederkeerig een verbaazend vermogen op den Godsdienst zelven. Uit de heerlijkheid der Woonplaats van DIANA te *Ephesen*, en van JUPPITER op het Capitool van *Rome*, moest men van zelf tot de achtbaarheid en grootheid van den bewooner besluiten; de ontzagverwekkende Standbeelden van JUPPITER te *Olympia*, en van MINERVA te *Athene*, dwongen zelfs den ongodsdienstigen aanschouwer hen te vreezen en te eerbiedigen; en de bekoorlijke beeldtenissen van APOLLO en VENUS vervulden de jeugdige harten, met zulk eenen diepen eerbied en liefde, dat geen tijd of leeringen dezelve konden uitwisschen."

Op deezé en soortgelyke wyze wordt de toestand en de geschiedenisse van *Rome*, geduurende het leeven van HORATIUS, en zynen vriend AUGUSTUS, sterk toegelicht en opgehelderd. Aanmerkelyk is dus ook, ten deezen opzichte, de verandering in het karakter van AUGUSTUS, voor elk onderzoeker der Romeinsche Historien. *Rome*, die voorheen vryë en achtbaare Stad, zuchtte een tyd lang onder de heerschappy van eenen verachtelyken Raad, van een verdorven en omgekogt Gemeen, en van uitheemsche en toomeloze Krygsbenden. Dit geschiedde onder de bestuuring van het Driemanschap, van het welk OCTAVIUS (naderhand AUGUSTUS,) en MARCUS ANTONIUS, gunsteling der wulpsche CLEOPATRA, de overgeblevene Vorsten waren. Doch zo dra OCTAVIUS zich tegen MARCUS ANTONIUS verzet, en met behulp der Gemeenebestgezinden, *Rome* den Vrede bezorgd had; toen veranderde alles ten zynen voordeele; en voornamenlyk om dat hy zich zelven, ten voordeele van het algemeen, veranderde. De wraakgierige Drieman, die het afgehouwen hoofd van BRUTUS had mishandeld; die den Hoofdschout Q. GALLIUS, op een bloot vermoeden van geweld met zyne eigene hand de oogen had uitgestooken; en dien men de ongelukkige en om genade smeekende Burgers van *Perusia* had hooren toeroepen, *dat zy allen zouden sterven*; deeze was nu in den goedaartigsten Vorst veranderd, die met den Drieman OCTAVIUS niets dan de uiterlyke gedaante gemeen had. De openbaare veiligheid werd door hem overäl hersteld; de verwaarloosde Landbouw aangemoedigd; de voortteeling

bevorderd; de ongebondenheid beteugeld; Italiën door Volkplantingen bevolkt; de Wingewesten en Steden der Bondgenooten met Voorrechten beschonken, en de woeste Volken door de Wapenen te onder gebragt; met één woord, zyne gansche handelwyze toonde, dat hy om den naam van eenen goeden Vorst, en de liefde zyner burgeren te erlangen, niets wilde ontzien, en dat hy liever alle de tegenstrydige neigingen van zyn hart wilde smooren, dan dit streelend genoegen ontbeeren. Van hier, dat hy de misdaaden zyner afhangelingen gereedelyk strafte, om van geene onrechtvaerdigheid beschuldigd te worden; —— Van hier, dat hy zynen vyanden niet alleen vergaf, maar hen zelfs met weldaaden overlaadde; en dat hy over zyne voorige wreedheid openlyk berouw toonde; —— Van hier, dat hy de misslagen en beledigingen zyner Vrienden, gelyk AGRIPPA en MÆCENAS, met vriendelykheid beantwoordde; en de stoutste uitdrukkingen van sommige Raadsheeren geduldig verdroeg, ja dat hy zelfs Lasterschriften, tegens hem uitgestrooid, niet met geweld onderdrukte, maar met bedaardheid wederleide; door welke middelen hy ook spoedig den innerlyken wensch van zyn hart ten vollen vervuld zag.

De Heer VAN OMMEREN bedoelt hier niet (dus vervolgt hy als Redenaar, bladz. 153.) „de kunstige vleieryen van eenen kruipenden Raad, of van belangzoekende Amptenaaren, of de dierlyke gunstbewyzen van een verblind of omgekocht gemeen; maar alleen die eenvoudige blyken eener welmeenende liefde, welke eene kunstige vleiery nimmer in staat is na te bootsen. De blyde Landman, zyne vreedzaame en ryk gezegende Velden met een vergenoegd gelaat aanschouwende, bezong zynen lof in eenvoudige Liederen; —— een stervend Huisvader beval met eene slaauwe stem, aan zyne Erfgenaamen, dat zy den Goden op het Capitool, door eene plegtige Offerande, zouden dankzeggen, dat zy het leeven van AUGUSTUS tot dus verre gespaard hadden; —— het volk richtte een Standbeeld op voor den Geneesmeester MUSA, den hersteller zyner gezondheid; —— ja de gansche Raad en het volk van *Rome* beschonk hem met den schoonsten eernaam, welken immer eenig Vorst is te beurt gevallen; en de braave MESSALA, aan wien deeze last was opgedraagen, verrichtte denzelven met deeze woorden: *De Goden geeven, o Cæsar, dat dit voor u en uw huis gelukkig zy; (want in deezen wensch oordeelen wy, dat ook de*

welvaart van het Gemeenebest bevat is:) de Raad en het volk van Rome *begroet u uit éénen mond als Vader des Vaderlands*: waarop AUGUSTUS schreijende antwoordde: *Daar ik mynen wensch verkreegen heb, wat zoude ik thans verder van de onsterflyke Goden afsmeeken, dan dat zy my deeze uwe eenpaarige genegenheid tot het einde myns leevens willen verleenen.* En zouden wy dan HORATIUS niet kunnen vergeeven, dat hy zyne stem met die van zyne edelste Vrienden, van het gansche Romeinsche Volk, paarde, en den afweezigen Vorst toeriep: *Gelyk een Moeder haaren Zoon, wien de onstuimige Winden sedert langen tyd van de Vaderlandsche Kust afweerden, wenscht te omhelzen, en haare oogen niet van het Strand afwendt, dus wenscht ook het Vaderland, met een kwynend verlangen, naar uwe te rugkomst?*"

Aan deeze Proeven, kan men genoegzaam opmaaken, van hoe veel belang dit Werk voor den Dicht- en Letterkundigen Liefhebber is. Wy hebben, om niet al te ver uit te loopen, verscheidene Aantekeningen van den Autheur weggelaaten; doch wy kunnen onzen Leezeren verzekeren, dat zy meest gewigtig zyn, en tot opheldering van het gezegde dienen. Dezelve bestaan meer dan de Redevoeringen zelve, en leveren verscheidene fraai vertaalde plaatsen van Latynsche en Grieksche Dichters op; benevens verscheidene zeden, gebruiken, en gevoelens, der oude Volken; gestaafd door Historische bewyzen en gedenkstukken.

Handboek of Historische en Staatkundige Verhandelingen. Na de zevende vermeerderde Uitgave van wylen Professor GOTFRIED ACHENWALL'S *Staatkundige Verhandeling over de tegenwoordige voornaamste Ryken en Volken van Europa. Uit het Hoogduitsch vertaald, opgehelderd, en met aanmerkelyke Byvoegzelen, alsmede een Aardrykskundige Schets, verrykt door* S.—G. *Iste D. Iste St. Behelzende: Spanje met de Inleiding. Te Rotterdam by* N. Cornel, 1791. *In gr. 8vo., 264 bladz.*

Het Werk zelfs, welkers Vertaling thans voor ons legt, is, zo door de byzondere vlyt en kunde van deszelfs Autheur ACHENWALL, als door de scherpzinnige en geleerde Aanmerkingen en Byvoegzelen van eenen SCHLÖZER en SPRENGEL, voor een der beste Leerboeken over

de Staatkunde bekend. Ook is de onderneeming om dit doorwrochte Werk in het Nederduitsch te vertaalen, en voor onze Gewesten gemeenzamer te maaken, uit dien hoofde zeer te pryzen: gaarne wenschten wy zulks ook te kunnen zeggen, van de wyze, op welke de Heer S.—G. dit ondernoomen en volvoerd heeft.

De voornaamste vereischten van een dergelyk Handboek, vooral, als het, volgens onzen Vertaler, *ten nutte der Jeugd*, uitgegeeven word, zyn *duidelykheid* en *nauwkeurigheid*. Hoewel nu de algemeene Inleiding van dit Werk, en het Hoofdstuk, betrekkelyk SPANJE, vooral door de kundige en schrandere Aanmerkingen van SCHLÖZER, by de zesde Uitgave, (1781) in het oorsprongelyke, hierin uitmunt, zo toont echter de Vertaler, dit in geenen deele gevoeld te hebben: Hy heeft namentlyk kunnen goedvinden, *by het vertaalen van dit Werk, zodanige verschikkingen, ophelderingen en byvoegzelen zig te veroorloven, als hy het geschiktst voor zyn plan oordeelde.* (Zie des Vertalers Voorbericht, bladz. 5.)

Wat het plan van den Heer S—G. geweest is, kunnen wy niet beslissen; dat hy echter tot het bovenstaande geenzints was bevoegd, zullen ons eenige voorbeelden, welke ons, by het opslaan van dit Boek, in het oog zyn gevallen, leeren.

Op *bladz.* 3. §. 2. (Want dit behoort tot de Byvoegzelen van den Vertaler) zegt hy: —— *de Regeerings-vormen onderscheidt men, in, eene opperheersching* (*Despotismus*,) *Alleenheersching*, (*Monarchia*,) enz. Welk eene verwarring van begrippen! Wist de Vertaler dan niet, dat *Monarchie* mede eene opperheersching is, en *Despotismus*, billyk, eene willekeurige wreede heerschappy genoemd word?

Wy verwonderen ons, dat de Vertaler in een Leerboek voor de Jeugd, onder meerdere, de volgende onverstaanbare stelling als op *bladz.* 5. §. 8. voorkomt, te weeten: *onder eene volstrekte Regering is de Burger, Slaaf*, heeft durven ter neder stellen: maar nog meerder, dat hy, in een Staatkundig Werk als dit, de Schriften van TRENK aangehaald, en aan EPAMINONDAS, even als aan JULIUS CÆSAR, Krygskundige Werken heeft toegekend, zie *bladz.* 61, 62. §. 91. Zodanige Werken door EPAMINONDAS nagelaaten, belyden wy edelmoedig niet te kennen. Indien echter de Heer S.—G. dezelve mocht bezitten, zoude hy aan het Gemeenebest der letteren eenen meer wezentlyken dienst te doen, met dezelve aan het licht te bren-

gen,

gen, dan hy den beminnaaren van Staatkundige Schriften, met de uitgave van deeze verminkte, en zonder oordeel zamengelapte, Vertaling gedaan heeft.

Dat wy met deeze Aanmerking den Vertaler geen onrecht doen, kan uit het volgende blyken: — *de ſmaak dezer Wetenſchap*, (zegt hy *bladz*. 86. §. 115.) *wakkerde dan aan, en nu voegde men de afzonderlyke Beſchryvingen der Ryken by elkanderen, en de eerſte algemeene Historie, hoe gebrekkig ook, zag het licht: — tot dat* CONRING *het beſluit nam om ook de Staatkunde op de Hooge School te leeraaren*, HELMSTAD *en* OTTO *breide deeze Wetenſchap meer en meer uit, en het is de laatſten wien wy in dit vak wel het meeste verſchuldigd zyn.* Wie ziet hier niet hoe de Vertaler *Algemeene Historie* en *Staatkunde* met elkanderen verwart, en hoe hy HELMSTADT, eene Univerſiteit in den Nederſaxiſchen Kreits geleegen, voor een Profeſſor ſchynt aan te zien, gelyk OTTO was, zonder eenig gewag te maaken van den laatſten, dat hy nam. de eerſte was, die de bronnen opgaf, waar uit hy geſchept had?

Bladz. 90. § 119. Zegt hy, *dat Aantekeningen, die meest uit getallen beſtaan zeer nuttig zyn, mits dezelven door eenen* BUSCHING, SCHLÖZER, SPRENGEL, RIESBECK, *enz. zyn opgeſteld*: deeze laatſte echter, dien hy ook (§ 76. in not.) BISBEEK noemt, word van veele Staatkundigen, met het meeste recht, over zyne *Briefe eines Franzoſen*, beſchuldigd dat zyne opgave in getallen meest altyd *à la françaiſe*, dat is zeer onnauwkeurig en onzeker, zyn.

Bladz. 92. § 120. plaatst hy (misſchien tot opheldering) onder de Werken van SCHLÖZER, SPRENGEL en anderen, die de Staatkunde niet weinig licht byzetten, *le droit public de l'Europe par* MABLY; een boek, dat enkel het Staats-recht bevat, en dus, by de opgenoemde Schriften, over de geheele Staatkunde handelende, in het geheel niet behoort.

Bladz. 93. § 1. word, onder de boeken, betrekkelyk tot de Staatkunde van Spanje, genoemd: *E. Muſio, J: And: Schmedii, Helmſtad* 1702, 4*to*, wie kan hieruit den waaren tytel van dit Staatkundig Werk opmaaken? hy heeft hier willen of zullen ſchryven: *J. A. Boſii Hiſpaniæ, Ducatus Mediolanenſis, & regni Neapolitani notitia, e muſeo Schmidii, Helmſtad* 1702, 4*to*. Hoe is het toch mogelyk, dat de Vertaler, welke, zo als uit deeze proef blykt, de Staatkundige Schriften, zelf niet by hun naam, kent, zig heeft durven vermeeten, om, in dit Werk, *verſchikkingen*,

gen, *ophelderingen* en *byvoegzelen* te maaken! Wenschelyk ware het, dat hy zig maar tot eene nauwkeurige woordelyke Vertaling bepaald, en de wezentlyk ophelderende Aanmerkingen en Byvoegzelen van SCHLÖZER en SPRENGEL daar by gevoegd had.

Het een en ander vertrouwen wy genoegzaam te zullen zyn, om den Heer S. — G. te overtuigen, dat hy geen het minste recht heeft, zig op de waarde van zyne *ophelderingen* en *byvoegzelen* te beroemen: ook heeft hy geenzints beantwoord aan zyn plan, om dit Boek noch te langwylig noch te kostbaar te maaken: (*Voorbericht bladz.* 5.) althans, hy heeft niet alleen door onnodige uitbreidingen van de beknopte paragraphen van ACHENWALL, maar ook door het byvoegen van eene Geographie van Spanje, (van wien overgenomen, zegt hy niet) uit een gedeelte van het oorsprongelyke Werk, welkers eerste Deel, Spanje, Portugal en Engeland bevat, een geheel boek zamengesteld. De algemeene en byzondere Staatkundige Tafelen, welke hy uit CROME, zonder zulks echter op te geeven, heeft overgenomen, heeft hy voorzeker met reden agter deeze zogenoemde Vertaling geplaatst; maar hoe eene breedvoerige Aardrykskunde, by een Staatkundig Werk, vooral, indien men kosten vermyden wil, te passe komt, bekennen wy niet te begrypen: voor het overige ontsieren de slordige druk, en het verbazend aantal van schryf- en drukfouten, byzonder in de naamen van Duitsche en Fransche Schryveren, dit, in het oorsprongelyke zo nuttig, Werk, ten sterksten.

Engeland, door J. W. VAN ARCHENHOLTZ, *uit het Hoogduitsch vertaald, door* J. C. PELLETIER. *Tweede Deel.* *Te Amsterdam by* A. B. Saakes, 1791. *In gr. octavo*, 303 *bladz.*

Het geen we van den aart deezes Werks, en deszelfs uitvoering, by de Nederduitsche afgifte van het eerste Deel, gezegd hebben, (*) vinden we, op het doorbladeren van dit tweede, ook ten deezen aanzien allesins bevestigd. Des Schryvers opmerkzaame geest, geduurende zyne verkeering met de Engelsche Natie, op het cha-

(*) Zie *N. A. Vad. Letteroef.*, II D., bl. 200.

character, de zeden en de gewoone handel- en leevenswyze van dat, zig zeer sterk onderscheidende Volk, zo in hooger als in laager stand, heeft hem in staat gesteld, om hier van een juist verslag te geeven; waardoor men de Engelschen, al vry naauwkeurig, zo van de kwaade als van de goede zyde, kan leeren kennen. —— Het in dit Deel voorgedraagene is betrekkelyk tot drie hoofdonderwerpen: (1.) de uitoefening van de Wetten; (2.) de leevenswyze, en (3.) de eigenschappen der Britten; onder welke drie Artykelen eene reeks van aangevoerde gebeurtenissen, van Charactermaatige beschryvingen en beoordeelingen van het Nationaale gedrag, voorkomen; die den Leezer, door de melding veeler treffende byzonderheden, een leerryk en aangenaam onderhoud verleenen. Men ontmoet hier bovenal, uit hoofde van eene vry algemeen heerschende geestneiging der Engelschen, veele by hen sterk in zwang zynde bedryven, aangetekend, die onder andere Natien, of geheel niet, of althans zeer zeldzaam, voorkomen. Tot een staal hier van strekke, in deezen, uit eene menigte van dien aart, hunne liefhebbery voor overdreevene weddenschappen, waarvan ons de Heer *van Archenholtz* het volgende verslag geeft.

,, De liefde der *Britten* tot het zonderlinge, en het buitengemeene, veroorzaakt ook de veelvuldige weddingschappen; een gebruik dat bijzonder, ten tijde dat de Staats-Lotery getrokken word, opmerksaam is. 'Er worden als dan in *Londen* eenige honderden Wed-Comptoiren aangelegt, alwaar op nommers en prijzen word gewed. De Wedmeesters geven van hunne plans gedrukte Billiëtten uit, die ook daaglijks in de tijdingen verschijnen. Des avonds worden de Comptoiren met doorschijnende versieringen prachtig verlicht. Een groote Punch-kom is het voornaamste stuk daarin, die nimmer ledig word, en voor alle weddende dient. Dit is aanlokkend, waarom ook in de veertien dagen, die men tot de Loterij gebruikt, de toeloop tot deze huizen ongelooflijk is. Zij zijn den ganschen nacht open; eene omstandigheid, die bij zulke persoonen, welke zich, door den drank bedwelmt, van hunne Bachanaalen naar huis begeeven, tot buitenspoorige weddenschappen aanleiding geeft. Om deze reden heeft men eene Ordonnantie uitgevaardigt, dat deze huizen om elf uuren moeten gesooten worden: daar men echter den tijd van 't openen derzelve op den volgenden dag niet heeft bepaald, zo worden zij terstond na midden-nacht weder geopend, waardoor het oogmerk van de Wet verijdelt word. Menige richten zulke Comptoiren

op,

op, om de lieden te bedriegen. Het geld word door de weddenden altoos vooruit betaald; worden 'er dan groote sommen door den Wedmeester verlooren, zo maakt hy zich uit den weg, en sluit zyn Comptoir. Ten einde dit bedryf eenigzins te bezwaaren, en uit de dwaasheid des volks te gelijk voordeel te trekken, voor den Staat, heeft de Regeering voor eenige jaaren gelast, dat het verlof voor het oprichten van zulk een Comptoir met vijftig pond sterlings moet worden betaald. En evenwel was het getal derzelve in 't jaar 1779 te *Londen* alleen over de vijfhondert. Het zonderlingste echter is, dat veele Winkeliers de Lotery ook met hunne Waaren verbinden. Linten, Doeken, Kousen, enz. worden alle genommert, en voor de gewoone prijzen verkogt; maar wanneer de nommer van een Lot der groote Lotery met den nommer van zyne gekogte Waar overeenkomt, zo verkrijgt de kooper eene premie. Een mensch, die een Haairlint voor agt penningen koopt, kan derhalven tien guinjes winnen. Dit is een zeker middel om een geheele Winkel ledig te verkoopen; het word echter voor niet zeer betamelijk gehouden.

Veele van deze wagten de trekking ook niet af, om de premiën te bespaaren, en maaken zich het geval ten nutte, om hunne Waaren spoedig tot geld te maaken, zij sluiten hunne ledig verkogte Winkels en loopen weg. De razende zucht tot speelen beving voor twee jaaren ook een *eerlijk* man FULLES genaamt, die een Gaarkeuken hield in *de Wijch-street*, die openlijk in de *Morning Chronicle* bekend maakte, dat een ijder die voor zes stuivers toebereid Osseuvleesch bij hem zoude koopen, een Billiët met een nommer zou erlangen, en voor dat geene, op 't welke het grootste Lot paste, zou hy twintig pond sterlings uittellen.

Men vind hier ook wel Comptoiren, om op zekere bepaalde dingen te wedden, waarbij men eerlijk te werk gaat. Bovendien zijn hier groote Baazen in 't wedden, die op onderwerpen, die ongelooflijk schijnen, speculatiën maaken, en hun gansch vermogen daar aan waagen. Bij dezen vervoegt men zich gewoonlijk met nieuwe uitvindingen van een zonderlingen aart, aan 'wier waarheid getwijfelt word, en dan geschieden de weddingschappen. Behalven deze moet ik ook van de Privaat-weddingschappen gewagen, van welke 'er dagelijks veele duizenden geschieden. Dit is zo zeer in de gewoonte, dat, bij de geringste twijfeling, het zeggen: *I Lay any thing* (ik wed wat gij wild) tot een algemeen spreekwoord van alle standen geworden is. Neemt de andere

de

de uitdaging aan, zo gaat de weddenschap bij de beuzelachtigste zaaken voort, waarbij dikwils groote sommen op 't spel gezet worden. Ik weet, dat men groote kostbaare Spiegels in de Herbergen opzettelijk in stuk heeft geslagen, om het getal der gebrooken stukken te tellen, op welke men had gewed. De beroemde FOX verwedde eens duizend pond sterlings, op het nommer der eerste Huurkoets, die voorbij het huis, waarin hij zich met zijn tegenpartij bevond, zoude rijden (*).

Ik heb een man gekend, die om 500 pond sterlings de dwaaze weddingschap had aangegaan, om, een geheel jaar door, ijder nacht in een ander huis in *Londen* te slaapen. Deze onderneming berouwde hem zeer, en reeds na drie maanden besloot hij de weddingschap te betaalen, om van de bekommeringen, zorgen en moeilijkheden, die 'er dagelijks voor hem uit moesten volgen, ontheven te zijn. Deze had hij lichtvaardig over het hoofd gezien, daar zijne tegenpartij dezelve in tegendeel zeer wel had overdagt.

Toen in het jaar 1778 de oorlog tusschen *Frankrijk* en *Engeland* op het punt stond om uit te barsten, die gewoonlijk door eene Koninglijke proclamatie, met zekere plegtigheden verzeld, in *Londen* word bekent gemaakt, zo wierd 'er door twee *Engelschen* de volgende weddingschap gedaan: die geen, welke niet twijfelde aan den oorlog, maar dagt dezelve nog verre af te zijn, gaf den anderen hondert Guinjes, om daar van dagelijks eene Guinje voor zich te behouden, tot zo lange de Proclamatie kwam: deze bleef voor ditmaal uit Staatkundige oorzaaken geheel agter, en de oorlog ving aan zonder Proclamatie. Nu boot de verliezer zijn tegenpartij duizend Guinjes om de zaak te eindigen, dan te vergeefsch, hij moet dus voortaan alle jaaren 365 Guinjes, ter voldoening van deze weddingschap, betaalen.

Eene der dolste geschiedde in 't jaar 1773. De vraag betrof de mooglijkheid om in drie uuren veertig Engelsche mijlen (†) ver-

„ (*) Het kan zijn dat FOX deze weddingschap uit staatkundige inzichten heeft aangegaan, om de stem van zijne partij, in eene zaak van groot aanbelang, op eene delikaate wijze te winnen: het geen men weet in Staatszaaken in 't geheel niet vreemd te zijn. Anderszins zou men genegen kunnen zijn te denken, dat FOX op dien tijd zot, of door Punch bevangen is geweest. VERTAALER."

[(†) Men rekent eene Engelsche myl op ongeveer 5100 Rhyn.

verre te rijden, drie vlesſen wijn te drinken, en drie meisjens den Gordel los te maaken. Het onderwerp der weddingſchap was vijftig Guinjes, die de onderneemer gelukkiglijk won.

Tegen zulke dwaasheden heeft men geene wetten, vermits 'er niemand ſchade bij lijd, dan de dwaas zelve, die 'er dikwijls zijn vermoogen, gezondheid en leven, bij waagt."

Rhynlandſche voeten, welken afſtand een Engelſche wedlooper in 97 ſeconden aflegt, en dien men wil dat een Hollandſche harddraaver in 128 ſeconden doorloopt. Doch dat is voor een enkelen rit, en niet op den langen weg van veertig zulke mylen.]

Reize in de Binnenlanden van Afrika, langs de Kaap de Goede Hoop, in de jaaren 1780 *tot* 1785 *gedaan, door den Heer* LE VAILLANT: *Uit het Fransch door* J. D. PASTEUR. *Met Plaaten. Eerſte Deel. Te Leyden en Amſterdam, by* Honkoop *en* Allart 1791. *In gr. 8vo.* 394 *bladz.*

De Heer LE VAILLANT, geboren te *Paramaribo* aan de Rivier *Suriname*, is een van die byzondere menſchen, welken, van hunne jeugd af aan, de brandendſte *zucht tot* reizen in hun hart koesterden en aankweekten; *en* wier geduld en moed geëvenredigd is aan eene pryswaardige nieuwsgierigheid, die hen, tot vermeerdering hunner eigene kundigheden, zo wel als tot verlichting van andere menſchen, alles doet onderneemen. Zyne geboorte, en oefeningen in de natuurlyke Historie, op een der Nederlandſche Volkplantingen; zyn vertrek van *Paramaribo* naar *Texel*, in den jaare 1763: zyne verdere reizen van *Amſterdam* naar zyns Vaders Geboorteplaats in *Frankryk*: en eindelyk zyn omgang in *Parys*, en het beſchouwen der voornaamſte Kabinetten met natuurlyke zeldzaamheden: dit alles heeft by hem gediend, om deeze *Reize in de Binnenlanden van Afrika* zo belangryk als naauwkeurig te doen worden.

Men zou naauwlyks kunnen gelooven, dat iemand een Stad als *Parys*, zyne Vrienden, Maagen en vooräl zyne Echtgenoote, zou kunnen verlaaten, om zich aan alle de gevaaren der Zee; aan den woedenden Honger, en de wreedhe-

heden, der Leeuwen, Tygers en ander verſchriklyk roofgedierte, in een barbaarsch gewest, bloot te ſtellen; en een gemeenzaamen omgang te zoeken, met *Hottentotten* en *Kaffers*, wier onkunde en onbeſchaafdheid zo zeer berucht, doch wier goede inborst zo dikmaals door den Schryver geprezen wordt. En evenwel dit deed deeze Reiziger, die onverbidlyk, voor alle zwaarigheden zyne oogen ſluitende, zich op den 17den *July* 1780, uit *Parys* begaf; zich andermaal naar *Holland* vervoegde; te *Amſterdam* kennis met den Heer TEMMINCK, Theſaurier van de Oostindiſche Maatſchappy, en met deszelfs uitmuntende verzameling, maakte: en zich eindelyk aan boord van Kapitein S* * V* *, op het Schip de *Held Woltemade* begaf; daar mede 19 *December* 1781, daags voor de Oorlogs-Verklaaring der Engelſchen, uit *Texel* in Zee ſtak, om daar mede naar *Kaap de Goede Hoop* te ſtevenen.

In deeze overtogt heeft de Heer LE VAILLANT een bewys nagelaaten, hoe weinig moed, een anders Krygskundige Natie betoont, wanneer het, door een langen Vrede, ongewoon aan den Wapenhandel geworden is; en tevens hoe weinig dienst men van eerstgeworven volk, in gevalle van nood, verwagten moet. Den eerſten *Feb.* 1781, werdt hen, op 3 Graaden Noorderbreedte zynde, geboodſchapt, dat men aan den gezichteinder een Zeil ontdekte. De *Mercurius*, een ander Schip van de Compagnie, onder het welk de *Held Woltemade* ſtond, was toen byna uit het gezicht vooruit; zynde het dood ſtil. Eerst konde men niet onderkennen, welk een Natie het aankomend Schip toebehoorde, doch dit zag men, dat het ſlechts een klein Schip was. Eenige uuren laater beſpeurde men, dat het zich door twee Sloepen liet boegſeeren, en dat het met kragt van Riemen naderde. Het was, verzekerde men toen, een Schip dat in nood was, en dat by het Hollandsch Schip kwam om hulp te verzoeken: in welke onderſtelling men het ook gerust liet naderen; want men wist aan boord van de *Held Woltemade* niets van den plaatshebbenden Oorlog, tusſchen *Engeland* en *Holland*. Omtrent drie uuren na den middag, zagen zy het Schip op een halven Kanonſchoots afſtand, en bevestigden hunne vlag door een losſen ſchoot; doch zagen vreemd op, wanneer zy een Kogel door de Hut kreegen, welke van de geheele laag gevolgd werdt, terwyl de Kaper de Engelſche Vlag ophyste.

Men kan de verwondering en ontſteltenis, op het Hollandsch

landsch *Schip*, *in* dit onverwagt voorval, *niet naauwkeurig* *ſchetſen*: daar was misſchien op *geheel het* Schip geen eenig man, die ooit een gevegt hadt bygewoond. De Kapitein en de Officiers, gewoon vreedzaam te vaaren, hadden nimmer in zulk eene omſtandigheid het bevel gevoerd; dus aangetast te worden, zonder zulks verwagt, zonder tyd gehad, te hebben om iets in gereedheid te brengen, zonder zelfs de verſchansſingen te hebben kunnen maaken! Men kan zich ligt verbeelden, hoe groot de ontſteltenis van die arme lieden ware. De ſchrik en vooräl de verwarring was op alle aangezichten te leezen. De Officiers ſchreeuwden uit alle magt; de Soldaaten, nieuw geworven volk, dat nooit een geweer gelaaden hadt, wisten niet naar wien te luisteren, of wien te antwoorden; in één woord, des avonds om zeven uuren hadden zy nog geen laadgat ontſtooken. De Kaper beſchoot hen ondertusſchen zonder ophouden, en eischte hen op, dreigende hen in den grond te zullen ſchieten, indien zy langer weigerig bleeven. De Kapitein riep, beevende van ſchrik, den Engelſchen Kaper, onophoudelyk toe, dat hy geen meester was, om zyn Schip op genade of ongenade over te geeven; dat hy zich daartoe by den *Mercurius* vervoegen moest, onder welks bevel hy ſtondt. De goede man hadt alle tegenwoordigheid van geest verlooren!

Eindelyk ontſtond 'er, als door een wonderwerk, een klein koeltje, waar door de *Mercurius* de *Held Woltemade* naderde, en deszelfs Kapitein vroeg, waaröm men niet ſchoot? Hy antwoordde dat hy naar zyne bevelen gewagt hadt, en dat het de Bevelvoerer was, die het ſein tot het gevegt moest geeven. Een gansch koddige verſchooning in den mond van een Zeeman, die door een klein Schip van zestien ſtukken agt ponders was aangetast, terwyl hy twee en dertig ſtukken van zwaarer caliber, verſcheiden Steenſtukken, en drie honderd mannen, behalven het Scheepsvolk, voerde.

De *Mercurius* beginnende te ſchieten, zo begonnen zy aan boord van *de Held Woltemade*, insgelyks, uit alle ſtukken vuur te geeven; en ſchoon de *Mercurius* tusſchen hetzelve Schip en den Engelschman in lag, zo ſchooten zy echter voort. Het Volk, hun voordeel doende met deeze wanorde, zoopen zich om het zeerst dronken; zy gingen, liepen zonder te weeten waar heenen, ſtootten tegens elkanderen, wankelden, keerden weder, zonder te weeten waarom; men ſchreeuwde, men ſchreide aan den eenen;

men

men vloekte, men kroop weg aan den anderen kant. De Ziekentrooster zelf, ongetwyfeld om zich zelven moed te geeven, hadt niet geschroomd zich even zodanig te buiten te gaan: men zag hem met eene Lantaarn in de hand, naar de Kruidkamer afklimmen, waarin vyf en twintig duizend ponden Kruid waren, naar *Ceylon* bestemd, en zonder de minste voorzorg buskruid aanbrengen om kardoezen te maaken; want men moet weeten dat 'er geen eene in voorraad was, en dat men van 's morgens af 'er nog niet aan gedacht hadt, om dezelve in gereedheid te brengen.

Na al het Wand aan stukken geschoten, en het Schip aan alle kanten doornageld te hebben, verliet hen de Kaper des avonds om elf uuren. Hy was reeds verre weg, en zy hielden nog aan met vuuren. Welk een schoon oogenblik voor de bloodaarts! Wat maakten zy toen eene beweeging! Hoe liepen zy over het Dek met vasten tred; hunne stem verheffende, en den vyand, dien zy nu niet meer hoorden, uitdaagende! Men vreesde hem echter nog; niemand durfde naar Kooi gaan, terwyl het gedruis van het Engelsch geschut telkens nog in de ooren donderde. Men kan zich een denkbeeld maaken, welke wanorde 'er, geduurende die opschudding, geheerscht hadde, daar de Schryver verzekert, dat men des anderen daags, toen men de stukken wilde afhaalen, Kanonnen vondt, die tot aan den mond vol gelaaden waren, en die tot drie laadingen Kruid, beurtelings op elkanderen gelaaden, bevatteden, met even zoo veele kogelen. Verscheiden Geweeren waren gelaaden met de kogels eerst. Zonder den *Mercurius* zou de *Held Woltemade* zekerlyk genomen zyn geweest, wiens Volk nu nog met de schrik vry kwam; en die hersenschim was ook alleen in staat, om Officieren tot zulk een graad neêr te slaan, van zich vier uuren te laaten beschieten, zonder met eenen eenigen schoot te antwoorden. De Engelschman dacht zekerlyk, dat zy geen Geschut hadden, of dat de Stukken, welke hy zag, van hout waren; de minste verweering zou hem terstond hebben doen afhouden, en ongetwyfeld zou hy schielyker gegaan zyn, dan hy gekomen was.

Het Tafereel, dat de Schryver van de snorkeryen eeniger Schepelingen geeft, na dat de vyand afgetrokken was, stelt deezen in het bespottelykst licht. Om het werk te kroonen, wierd de Heelmeester ENGELBRECHT, die zich, zoo lang het gevegt geduurd hadt, op de Kiel verscholen hadt, gelast, in zyne hoedanigheid van

Doctor, het Journaal van deezen treffelyken slag op te maaken. De Heer LE VAILLANT gebruikte de vryheid om met dien Schryver, zo wel als met de andere, den spot te steeken: by geluk bleef hy gezond, anders zou de wraak van den Doctor zekerlyk op zyn tyd gewerkt hebben.

Na het mededeelen deezer geschiedenis, (die wy niet zouden overgenomen hebben, indien zy niet reeds by andere Natiën, en voorāl by de Engelschen, bekend ware geweest, doordien de Fransche geschriften algemeen geleezen worden;) geeft de Schryver een naauwkeurig Verslag van de *Kaap de Goede Hoop*. Onder de byzonderheden aldaar, die natuurkundig opgelost worden, komt ook de volgende voor: „ De regentyd begint daar gewoonlyk omtrend het einde van de maand April. De regen valt menigvuldiger en overvloediger in de Stad, dan elders in den omtrek. Zie hier de natuurlyke reden 'er van; de Noordenwind doet aan de *Kaap*, dat in Frankryk de Zuidwesten Wind doet, hy dryft de Wolken voort, die, de Stad overtrekkende, tegens de *Tafelberg*, den *Duivelsberg*, en den *Leeuwenberg* stuiten en breeken; dan regent het gestadig aan de *Kaap*, terwyl men twee uuren in de rondte de fraaiste lucht en het droogste weder heeft; somtyds regent het over de geheele streek, tusschen de *Tafelbaai* en *Baai Fals*, ten Oosten van die keten ontzagchelyke bergen, die zich tot het uiteinde van de punt van *Afrika* uitstrekt; terwyl de Westelyke zyde zuiver en onbewolkt is. Het is in het klein, het geen op de Kusten van *Koromandel* en *Malabaar* geschiedt, maar het schouwspel is hier verwonderlyker, om dat het merkbaarer en in een kleiner bestek is. Indedaad als twee vrienden te zamen de Stad uitgaan, om zich naar de *Baai Fals* te begeeven, zal de geen, die zynen weg ten Oosten van den berg neemt, zyn regen-scherm medeneemen, terwyl hy, die Westwaarts gaat, zyn zonnescherm zal gebruiken. Zy komen op de bestemde plaats, de een hygende en nat van zweet, de ander nat en verkleumd van den regen."

De gevolgen van den Oorlog, met Engeland, deed de Kaapsche Regeering bevelen geeven, dat eenige Nederlandsche Schepen zich naar de *Saldanha Baai* zouden begeeven. Onder deezen was het Schip *Middelburg*, gevoerd door Kapitein VAN GENNEP, aan wiens boord zich de Heer LE VAILLANT begeeven hadt; en aldaar alle ge-

ryf-

ryflykheden genoot. Ongelukkig werdt de gisfing van hem, raakende het Schip de *Held Woltemade*, wiens belagchelyk gevegt met den Kaaper hem zulks had doen vermoeden, maar al te zeer vervuld: dat Schip liep in het begin van Augustus uit; en naauwelyks was het in Zee, of het wierdt zonder flag of ftoot genomen, door het Esquader van den Commandeur JOHNSTON. Dit geval bragt dien Commandeur in de *Saldanha Baai*, onder Fransche Vlag, doch hy hyschte naderhand een Engelfche op. LE VAILLANT was intusfchen aan land bezig met jaagen; de Kapitein VAN GENNEP, geen kans ziende om zyn Schip te verdeedigen, liet hetzelve fpringen; de Lucht en de Zee waren in een oogenblik met deszelfs brandende ftukken vervuld. Onder deeze waren de Bezittingen, de Verzamelingen en Ontwerpen van den Schryver, die met zyne hoop vervloogen. Eenige dagen daarna ontving men tyding van de *Kaap*; alle de Kapiteins waren afgezet, uitgezonderd den Heer VAN GENNEP, den eenigften, die zyn Schip had laaten fpringen, en wiens fchoone daad den Schryver in verlegenheid bragt: uit welke hy echter, door de edelmoedigheid van den Fiskaal BOERS, toenmaals aan de *Kaap* woonende, volkomen gered wierdt.

Deeze den Heer LE VAILLANT, in zyne onderneemingen in alles de behulpzaame hand biedende, bezorgde hem Wagens, Osfen, Hottentotfche bedienden, en alles wat tot een verren togt in de binnenlanden van *Afrika* noodig was. Deeze ftoet beftond uit dertig Osfen, als twintig voor twee Wagens, en tien anderen om te verwisfelen; drie Jagtpaarden, negen Honden en vyf Hottentotten, als mede een Aap en een Haan. Doch dezelve vermeerderde of verminderde naar maate zyne Keuken rookte; want in het midden der Woestynen van *Afrika* vindt men, zo wel als in onze geleerde Landen, drommen van aangenaame Tafelfchuimers, die niet verleegen zyn met hunne houding; doch die, zonder veel tot last te weezen, niet nutteloos zyn, en niet weeten hoe men den rug keert, als de Schotels weggenomen zyn. Hy vertrok, met deezen ftoet, van de *Kaap*, den 18den December 1781; geevende dit eerfte Deel verflag van alles wat, tot het laatst van October 1782, hem op den togt ontmoette.

Om een denkbeeld te hebben van de wyze, op welke de Schryver zyne Waarneemingen deed, zullen wy zyne gewoone oefeningen, met zyne eigene woorden, mededeelen. „ Ik verdeelde (zegt hy) den tyd, en zie hier de gewoonlyke

ke orde myner bezigheden. Des nagts, als wy niet voorttrokken, sliep ik in myne Tent, of in myn Wagen; met het aanbreeken van den dag door mynen Haan opgewekt, maakte ik my terstond gereed om myne Koffymelk zelf klaar te maaken, terwyl myn Volk bezig was, alle myne Dieren te roskammen. Zoodra de Zon haar eerste straalen vertoonde, nam ik mynen Snaphaan; ik vertrok met myn Aap, en wy doorsnuffelden den omtrek tot tien uuren; dan weder in myne Tent komende, vond ik die altoos schoon en wel gevaagd. Zy was byzonlyk de zorg aanbevolen aan eenen ouden Afrikaan SWANEPOEL genaamd; niet meer in staat zynde om *ons* op onze uittogten te voet te volgen, bleef hy de *legerplaats* bewaaren, daar hy de goede orde in stand hieldt. Het huisraad van myne Tent was niet talryk, een Stoel of twee, eene Tafel, die enkel tot het ontleeden myner Dieren diende, en eenig gereedschap, tot derzelver bereiding noodig, maakte al derzelver sieraad uit. Ik ging daar aan het werk zitten van tien tot twaalf uuren; dan schikte ik de Insekten, welke ik medegebragt had, in myne laadjes; de omslag van myn Middagmaal was even eenvoudig. Ik plaatste een stuk plank met een servet bedekt, op myne kniën, waarop men my eene enkele schotel gebraaden of geroost vleesch voordiende. Na dit sober maal, dat ook niet lang duurde, ging ik weder aan het *werk*, als ik het een of ander, dat ik begonnen had, *moest* afmaaken, en begaf my dan op de jagt tot de Zon onderging. Weder in de legerplaats gekeerd zynde, ontstak ik eene kaars en bragt eenige uuren door, met in myn Dagverhaal de Waarneemingen, die ik gedaan had, de Dieren, die ik bekomen had, in één woord, alle de voorvallen van den dag op te tekenen. Ondertusschen verzamelden myne Hottentotten myne Ossen rondom de Wagens en myne Tent. De Geiten legden, gemolken zynde, zich *hier* en daar met myne Honden onder elkanderen gemengd neder. Als het werk verricht en het groot vuur naar gewoonte ontstoken was, plaatsten wy ons in eenen kring; ik dronk myne Thee; myne lieden rookten hartelyk hunne pypen, en vertelden my Geschiedenissen, welker onnozele ongerymdheden my deed schateren van lagchen. Ik schepte vermaak in hen aan te moedigen. Zy waren des te minder beschroomd met my als ik meer opregtheid, goedaartigheid en aandachtigheid, liet blyken. Dikwyls, wel is waar, over my zelven meer te vreden, of gunstiger gesteld zynde by

het

het aanschouwen van eenen fraaijen avondstond, na de vermoeienissen van den dag, gevoelde ik my door eene onwillige betovering als weggesleept, en gaf my zagtelyk aan de beguicheling over. Dan zag ik hen om stryd hunne geestigheid ten toon spreiden om te behaagen; de beste verteller kon gunstig over zich zelven denken, om de diepe stilte, die onder ons was. Ik weet niet welk vermogende aanlokkelykheid my steeds weder aan die vreedzaame tooneelen, waaraan myne ziel reeds zo gewoon was, doet denken! Ik verbeelde my nog als in het midden myner legerplaats, van myne lieden, en van myne beesten, omringd; geene plant, geene bloem, geen stuk rots, niets ontslipt myn geheugen; en dit schouwspel, altoos aandoenlyker, vermaakt en volgt my overäl waar ik ben."

Men zal met vermaak de byzondere ontmoetingen en ontdekkingen leezen, welke deeze Reiziger, geduurende zyn verblyf in *Afrika*, gehad en gedaan heeft. Het zyn geene ontwerpen van Koophandel, noch zucht voor eenigen dienst die hem naar de *Kaap* lokte; alleen de aandrift van zyn karakter, en het verlangen om nieuwe dingen te leeren, hebben zyne schreden in dat gewest bestuurd. Hy bevond, dat, naar maate hy zich van de volkplantingen verwyderde, en dieper in het land drong, alles, in zyn oog, een nieuw voorkomen aannam. De Velden waren schooner, de grond kwam hem ryker en vrugtbaarer voor; de natuur majestueuzer en fierer; de hooge bergen vertoonden aan alle kanten bekoorlyke landschappen en gezichten, zo als hy nimmer ontmoet hadt. Deeze strydigheid met de dorre en verschroeide Velden van de *Kaap* deedt hem denken, dat hy meer dan duizend mylen van dezelve af was. „Hoe!" zeide hy, opgetogen, tot zich zelven: „deeze heerlyke oorden zullen dan eeuwig door „Tygers en Leeuwen bewoond worden; welke is de „Zinnelooze handelaar, die enkel met het winzuchtig „oogmerk van eenen stapel- en vervoerhandel te begun„stigen, de stormachtige *Tafelbaai* den voorrang heeft „kunnen geeven, boven de menigvuldige Reeden en na„tuurlyke en aangenaame Havenen, die de Oostkust van „*Afrika* bezoomen? Ydele menschen, welke de traage „Staatkunde van de Europische Volken nimmer zal ver„hooren." —— De Heer LE VAILLANT is gemeenzaamer bekend geworden met de binnenlanden en de vreemde volken die dezelve bewoonen, dan met eenige der Volkplantingen van de *Kaap*, en met de *Kaap* zelve; hy heeft

derhalven het recht om over de eerste te spreeken; willende dat de Regeering aan de *Kaap* alle middelen aanwende, om verscheidene rampen te voorkomen, die hy aanvoert. Hy acht die Regeering daar toe in staat; geloovende tevens dat het gevaar aanwast door het draalen.

De weg dien de Schryver, in dit *Eerste Deel*, genomen heeft, is byna gelyk, met die van SPARMAN, zo dat de Kaart van den laatsten, ten deezen opzichte, van dienst kan zyn; nadien LE VAILLANT, tot deeze eerste Reize geen Kaart heeft medegedeeld; schoon hy thans bezig is, om een Kaart van agt voeten breedte, en zes voeten hoogte, in vier bladen, voor den Koning van *Frankryk* op te maaken; op welken de verschillende rassen van menschen, de dieren, vogelen, en gewassen, van welken in de twee Reizen melding gemaakt wordt, op hunne plaatsen verbeeld zullen staan; en dan, verkleind, by de tweede Reize, uitgegeeven zullen worden. Het onderscheid, tusschen de Reize van de Heeren SPARMAN en LE VAILLANT, bestaat hier in, dat de eerste zich enkel op de Kruidkunde; de laatste zich voornamenlyk op het naspeuren van Dieren, en wel byzonder van Vogelen, heeft toegelegd. Dat de eerste zich dikmaals, op zynen togt in de Binnelanden, by goede Vrienden, onder dak begeeven heeft; doch de laatste byna nooit. Eindelyk dat de eerste, aan *Kokskraal* gekomen zynde, is te rug gekeerd; maar de laatste de stoutheid gehad heeft, om zynen togt, met een klein gedeelte van zyn volk, in het land der *Kafferen* door te zetten, schoon de Oorlog tusschen deeze Natie, en de blanke Volkplanters, in volle woede was; zynde hy bovendien, langs eenen geheel anderen weg, namenlyk over de *Sneeuwbergen*, en door *Kamdebo* te rug gekeerd.

In dit *Eerste Deel* komt de Schryver tot aan de *Kokskraal*, van waar hy eenige Hottentotten afzend, om de Kaffers zyne vreedzaame oogmerken bekend te maaken. Een reeks van klugtige en treurige gevallen, welken elkander afwisselen, treft men telkens aan. Nu eens valt hy, om een *Touraco*, door hem geschoten, op te zoeken, in een der bedekte vallen, welke de Hottentotten voor de wilde Dieren, en byzonder voor de Elephanten maaken; uit welken hy, na veele schooten gedaan te hebben, langs een langen staak, door zyn volk op levensgevaar geholpen wordt. Dan wordt zyne legerplaatse, benevens het omliggende land, door het water overstroomd; en een woedende honger wordt 'er het gevolg van. Nu eens ligt hy agter een

dik-

dikken omgevallen boomstam, over welken een hem zoekende en woedend gemaakte Elephant, zes schreden van hem af, heen springt: by welke gelegenheid, de uitmuntende trouw en zorg van een Hottentot, KLAAS geheeten, met roem doorblinkt. Dan weer leert hy zyne Hottentotten op de Tromp speelen; waar door zy een vervaarlyk gegons in zyne legerplaats maaken, beginnende zyne Ossen te bulken, en alles te herklinken. In 't kort, zyne ontmoetingen met HAABAS, een Opperhoofd eener Horde *Gonaquas*, zyne gesprekken en omgang met deszelfs dochter NARINA; als alle zyne onderneemingen, zyn zo veele blyken van menschkunde, als van geregeld onderzoek naar de waarheid; en den waaren aart der Vogelen en Dieren. — Uit de menigte voorbeelden, zullen wy 'er nog twee overneemen; raakende de eerste de levenswyze der Hottentotten; en de laatste de schrik, die de verschyning van een Leeuw, in die Gewesten, verwekt.

„ De Hottentot is gulzig zo lang hy overvloed van levensmiddelen heeft, maar in schaarschheid weet hy zich ook met weinig te behelpen; ik vergelyk hem in die betrekking met de Hyena, of zelfs met alle de verscheurende Dieren, die hunne geheele prooi in één oogenblik verslinden, zonder op het toekomende te denken, en die indedaad verscheiden dagen zonder eeten blyven, zich vergenoegende met klei om hunnen honger te stillen. De Hottentot is in staat om in éénen dag tien of twaalf ponden vleesch te eeten, en op andere ongunstige tyden kunnen eenige Sprinkhaanen, een honigraat, dikwerf zelfs een stuk leder van zyne zoolen, zyne dringende behoefte voldoen; nooit heb ik del myne kunnen doen begrypen, dat het verstandig was eenig voedsel voor den volgenden dag te bespaaren; zy eeten niet alleen zo veel op als zy kunnen, maar dat overschiet deelen zy aan de geenen, die by hen koomen, uit het gevolg van deeze verkwisting bekommert hen geenzints. *Wy zullen jaagen*, zeggen zy, *of wy zullen slaapen.* Slaapen is voor hen een middel, dat hen des noods van dienst is; nooit ben ik door dorre onvrugtbaare streeken, daar het wild schaarsch is, getrokken, of ik heb geheele horden Wilden in hunne kraalen slaapende gevonden, een maar al te zeeker teken van hunnen armoedigen staat; maar dat veel verwondering zal verwekken, en dat ik echter niet zeg dan volgens waarneemingen, welke ik menigmaalen herhaald heb, zy slaapen als zy

 wil-

willen, en ſtellen naar believen de nodigſte behoefte der natuur te leur. Daar zyn echter tyden dat zy moeten waaken tegen alle kragt en gewoonte aan; dan gebruiken zy een ander middel, niet minder vreemd, en dat, ſchoon het geen geloof zal vinden, egter daarom niet te minder onbetwistbaar en buiten alle tegenſpraak is; ik heb hen hunne maag met eenen lederen riem zien toeknypen; dus verminderen zy hunnen honger, verdraagen dien langer, en ſtillen dien met weinig. Dat koddig middel van binden is by hen ook een algemeen geneesmiddel, dat zy tegens alle kwaalen in 't werk ſtellen. Zy binden een riem ſtrak om hun hoofd of eenig ander deel, in het welk zy pyn gevoelen, en denken, dat, als zy het kwaad belemmeren, zy het dan noodzaaken de wyk te neemen. Ik ben meer dan eens by diergelyke bewerkingen tegenswoordig geweest; als men dezelve volgens het verlangen van den zieken volbragt hadt, zag ik hem bedaaren, gemakkelyker op myne vriendelyke vraagen antwoorden, en hy verzeekerde my dat hy verligting gevoelde. Hoe wonderlyk die gewoonte ook ſchyne, zy zou niet zo algemeen by die volkeren in zwang zyn, zo zy niet aan het groot denkbeeld, dat zy 'er van hebben, beantwoordde." ——

„ Men kan zich geen denkbeeld maaken hoe zeer de ſtoutſte Honden beeven op de aannadering van een' Leeuw. Niets is zo gemakkelyk als des nagts aan hunne *houding* te zien, welk ſoort van wild Dier het zy, dat zich in de nabuurſchap bevindt. Is het een Leeuw, dan begint de Hond, zonder van de plaats te gaan, droevig te huilen. Hy gevoelt eene onrustigheid en de vreemdſte benaauwdheid; hy nadert den mensch, leunt tegens hem, liefkoost hem, en ſchynt hem te zeggen: *gy zult my verdeedigen*. De andere huisdieren zyn niet minder ontroerd; alle ſtaan op, geen blyft liggen; de Osſen bulken klaaglyk met eene gesmoorde ſtem; de paarden trappelen tegens den grond, en draaien zich om en om; de Geiten hebben ook hun teken, dat hunne vrees uitdrukt; de Schaapen verzamelen zich, met den kop bukkende, en dringen digt in een; zy vertoonen ſlechts eene klomp, en blyven gansch onbeweeglyk ſtaan. De mensch alleen, fier en vol vertrouwen, grypt zyne wapenen, trilt van ongeduld, en zucht naar zyn ſlagtoffer.

„ By die gelegenheden vertoonde de angst van de Aap zich

zich nog het duidelykst, even zo verschrikt door de snaphaanschooten die wy losten, als door de aannadering van den Leeuw, deedt de minste beweeging hem trillen en beeven; hy kermde als een zieke, en kroop aan myne zyde, in eene volslaagen magteloosheid. Myn Haan scheen alleen verwonderd over alle die beweeging en opschudding in de Legerplaats; een enkele Sperwer zou hem meer schrik aangejaagd hebben. Hy vreesde meer voor den reuk van een Wezel dan voor alle de Leeuwen van *Afrika* te zaamen; dus heeft elk schepzel zynen vyand, die het trotseert, en welke weder op zyne beurt voor eenen sterkeren moet bukken. De mensch braveert alles, behalven zyn gelyken."

Hier en daar worden de berichten van SPARMAN door den Schryver wedersprooken, en de droomeryën van KOLBE overal gegispt, en tegens de waarheid ten toone gesteld. Dit *Eerste Deel* is met zes Plaaten versierd, verbeeldende 1) De *Legerplaats* van den Schryver, in het Land der groote *Namaquas*, welke echter tot zyne tweede Reize behoort. 2) Een *Gezigt* van de *Kaap de Goede Hoop*. 3) De *Legerplaats* van *Pampoenkraal*. 4) Een *Hottentot*. 5) Een *Hottentotsche Vrouw*, en 6) NARINA, een jong *Gonaquas* meisje.

De Historie der Vereenigde Nederlanden. Van het begin haarer opkomst, tot op deeze tegenwoordigen tyd; onpartydig in Vraagen en Antwoorden voorgesteld, ten nutte voor de Vaderlandsche Jeugd. Te Amsterdam, by D. Bouwmeester, 1791. *In* 8*vo*. 99 *bladz.*

Om het verbaazend aantal der reeds voorhanden zynde Boeken, op eene byzonder gemakkelyke wyze, onnodig te vermeerderen, kan zeker geen minder vermoeiende manier worden uitgekoozen, dan die, welke de Schryver van dit Stukje gevolgd is. Hy heeft namelyk van den titel af tot aan byna het einde van dit geschryf, (eenige noodzaaklyke uitlaatingen en onnodige byvoegzelen uitgezonderd) stiptelyk gevolgd en uitgeschreeven een Werkje; getiteld: *Vaderlandsche Historie, verkort; en by Vraagen en Antwoorden voorgesteld*; het welk wy aan den kundigen en onvermoeiden WAGENAAR verschuldigd zyn.

Om den Leezer, met deeze wyze van Boeken schryven, eenigzints gemeenzaamer te maaken, zullen wy hier eenige Vraagen en Antwoorden uit het Werkje van den Heere WAGENAAR, nevens die van onzen Schryver, naast elkander voegen:

WAGENAAR, *bladz.* 1 en 2.	De Schryver.
1. Vraag. In wat *Land* woont gy?	M. In welk een Land woond gy?
Antw. In de *Vereenigde Nederlandsche Provinciën.*	L. In de Vereenigde Nederlandsche Provinciën.
2. Vraag. Wat betekent het woord Provinciën?	M. Wat betekend het woord Provinciën?
Antw. 't Is een Latynsch woord. Men verstondt 'er eertyds *overwonnen Landen* door. Doch het betekent hier, en in 't gemeen, blootelyk *Landschappen*: waarom de *Nederlandsche Provinciën* ook veeltyds *Nederlanden* genoemd worden.	L. Landschappen, of overwonnen Landen.
3. Vraag. Waarom heetenze *Nederlanden?*	M. Waarom heetenze Nederlanden?
Antw. Omdat de meesten laag, en digt aan de Zee gelegen zyn.	L. Omdat ons Vaderland lager dan andere Landen, en digt aan de Zee, gelegen is.
4. Vraag. Waarom wordenze *Vereenigden* genoemd?	M. Waarom wordenze Vereenigde genoemd?
Antw. Naar een Verbond van Vereeniging, welk zy, in 't Jaar 1579; met elkanderen geslooten hebben.	L. Omdat zy in den Jaare *1579*, een onderling Verbond met elkanderen *geslooten* hebben.

Ondertusschen heeft het Werkje van onzen Schryver boven dat van WAGENAAR hierin vooruit, dat, in hetzelve, de Geschiedenis van ons Vaderland, van den Jaare 1751 af, (waar WAGENAAR eindigt) tot op den tegenwoordigen tyd, word medegedeeld: dan ongelukkig blykt uit dit Aanhangzel van nauwlyks 10 bladz., dat onze Schryver hierin WAGENAAR niet heeft kunnen volgen; de zo belangryke gebeurtenissen, in dit tydbestek voorgevallen, zyn zo onnauwkeurig en slordig voorgesteld, dat die geene, welke dezelve of uit de ervaaring of uit andere bronnen niet kende, zynen weetlust hier vruchteloos zoude trachten te voldoen.

Het Tooneel der zegevierende Menschlievendheid, waare Vryheid, en wezenlyke Rechten van den Burger, in het vrye Frankryk; of, de zegenryke gevolgen der Omwenteling, 1790. *In gr.* 8vo, 192 *bl.*

De Omwenteling in Frankryk, hoedanig men ook over dezelve moge denken, is een van die gewigtige Gebeurtenisfen, die aller oplettenheid verdienen. De handelingen der Nationaale Vergadering, geduurende anderhalf jaar, hebben zulke gewigtige flagen aan sommige gewoonten toegebragt, dat men altoos verbaasd zal ftaan, hoe men in zulk een korten tyd zoo veel kan onderneemen, en volvoeren. Het voorhanden zynde ftukje fchetst, in vier byzondere Tooneelfpelen, eenige dier aanmerkelyke gevallen af, welke door de befluiten der Nationaale Vergadering zyn veroorzaakt geworden, als: 1. *De affchaffing der Kloosters in Frankryk.* 2. *De Rechten van den Mensch, en de Voorfchriften van den waaren Godsdienst door het Volk zelf geëerbiedigd.* 3. *De affchaffing van den Adel, de Tytels, de Wapens en het Livrei in Frankryk*, en eindelyk 4. *De gelukkige Omwenteling in Frankryk zelve.* Welke zaaken onder de volgende Tytels behandeld worden. 1) ELIZE; 2) *de Franfche Vaderlander*; 3) *de Rang zonder verdienften*, en 4) *de fchimmen van* KAREL *den Negenden, en* CATHARINA DE MEDICIS, *aan het Hof van* LODEWYK *den Zestienden.* Zy zyn alle zodanig ingericht, dat men ze met vermaak kan leezen, gaande de netheid der Verzen, dikmaals, de Vinding en het Plan te boven. Men zie, van het derde, eene kleine proeve, in het volgend affcheid van een' Edelman GRANDNÉ, wiens Tytels en Geflachtwapens mede verlooren zyn gegaan, door de bekende Refolutie.

En ik, rampzalige, van alles thans ontzet,
Vervloek, verlaat een Land, waar vryheid ftelt de wet.
Gy Edellieden! Gy Baronnen! en gy Graaven!
Verlaat met my dit Volk, dit fchuim van Burgerflaaven;
Pakt al uw Wapens in! in een befchaafder Land,
Genietenwe al de vrucht van onzen Adelftand.

Proeven van Poëtische Mengelstoffen, door het Dichtlievend Kunstgenootschap, onder de Spreuk: Kunstliefde spaart geen Vlyt, *en Prysvaarzen. Met Privilegie der Ed. Gr. Mog. Heeren Staaten van Holland en Westfriesland.* XIIIde *Deel, eerste Stuk. Te Leyden by* P. van der Eyk *en* D. Vygh, 1790. *In gr.* 8*vo*, 140 *bladz.*

Volgens de gewoonte van het Haagsche Genootschap, om alle jaaren eenige Gedichten in 't licht te geeven, verschynen weder eenige Mengeldichten der Leden, onder de volgende Tytels. 1) *Jesus de beste Mensch.* 2) *Het verheerlykt Bethlehem.* 3) *Gods Zoon aan het Kruis.* 4) *Jesus, myn Koning.* En verder eenige gelegenheids Gedichten ter verwelkoming van nieuwe Beschermheeren, en ter bekrooning van eenige Dichteren. Daarop volgen vier Prysverzen, behelzende: *Gods goedheid zichtbaar in het geschapene,* door de Heeren J. J. VEREUL, J. M. SOFELS, J. VAN HAASTERT en J. E. DE WITTE *Junior*; zynde den eerstgemelden den Gouden, de twee volgende, elk een Zilveren, Eerpenning toegewezen: en het Dichtstuk van den laatsten waardig gekeurd om als Accessit gedrukt te worden.

Neue, vollkommene Hollandische Sprachlehre, verfertigt von ADAM ABRAHAMS *von* MOERBEEK, *Prediger bey der Taufgesinnten Gemeinte zu Dordrecht in Sud-Holland. Leipzig bey* J. F. Junius, 1791. *ausg. das Voorber. en den Inhalt*, 324 *pp. in octavo.*

Voor eenige jaaren verledigde zig de Eerwaarde *van Moerbeek*, tot eene vermeerderde uitgave van den *Hoogduitschen Spraakmeester* van den Hoogleeraar GOTTSCHED, om dus den Nederlander aanleiding te geeven, tot eene regelmaatige beoefening der Hoogduitsche spraake. En thans deelt hy den Hoogduitschen insgelyks eene welingerigte *Nederduitsche Spraakkunst* mede, ten einde hun de behulpzaame hand te bieden, ter verkryginge eener geregelde kennisse der Nederduitsche Spraake; om dus het aanleeren deezer Taale wederzyds te begunstigen. —— By gelegenheid van dit berigt hebben wy een misslag te herstellen, voorheen by de melding van den Hoogduitschen Spraakmeester begaan (*). Wy maakten diestyds van den Eerwaarden Autheur gewag, als *van geboorte een Duitscher*; doch eene laatere onderrigting heeft ons met zekerheid geleerd, dat hy een gebooren *Gelderschman* zy, die 't eerste leevenslicht aanschouwde, naby *Nimwegen*, op een Landgoed, zynen Ouderen in eigendom toebehoorende.

(*) *N. A. Vad. Letteroef.* II. D. bl. 180.

BLADWYZER

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN,

In de *Letteroefeningen* voorkomende.

spie-

REGISTER

VAN

BOEKEN EN *SCHRIFTEN*,

Die in dit Stuk oordeelkundig tevens en vrymoedig verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

A.

Ar-

Be-

Cur-

de

J. en I.

Lee-

M.

 Vlyt.

S.

S.

V.

Ver-

W.

Wer-

